

**DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ DİN POLİTİKALARI
(1946-1954)**

(Yüksek Lisans Tezi)

Tekin Şeker

Kütahya-2006

T.C.

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ DİN POLİTİKALARI
(1946–1954)

DANIŞMAN

YRD. DOÇ.DR. NECATİ AKSANYAR

HAZIRLAYAN

TEKİN ŞEKER

200492063109

KÜTAHYA – 2006

Kabul ve Onay

Tekin ŞEKER'in hazırladığı "Demokrat Parti D6nemi Din Politikaları (1946-1954)" başlıklı Y6ksek Lisans tez çalışması, j6ri tarafından lisans6st6 y6netmeliğin ilgili maddelerine g6re değerlendirilip kabul edilmiştir.

20/12/2006

Tez J6risi

Yrd. D. Dr. Necati AKSANYAR (Danışman)

Prof. Dr. Ayg6n ATTAR

Doç. Dr. Abdullah İLGAZİ

Sosyal Bilimler Enstit6s6 M6d6r6

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum Demokrat Parti Dönemi Din Politikaları (1946–1954) adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılar yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tekin ŞEKER

ÖZGEÇMİŞ

Araştırmacı 1981 yılında Muş merkeze bağlı Muratpaşa Mahallesinde dünyaya geldi. İlköğrenimini Mehmet Akif Ersoy İlkokulunda tamamladıktan sonra orta ve lise öğrenimini Muş Şeker Lisesi ilgili kısımlarında tamamladı. 1999–2003 tarihleri arasında Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünü okudu. 2003–2004 öğretim yılında Muş ili Yel alan köyünde vekil öğretmenlik yaptı. 2005–2006 öğretim yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesinde Tarih Öğretmenliği alanında tezsiz yüksek lisans yaptı. 2004 öğretim yılında ise Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ana bilim dalı, Türkiye Cumhuriyeti bilim dalında yüksek lisans programına başladı.

Futbol Hakemi olan araştırmacı evli ve bir kız çocuk sahibidir.

ÖZET

Türk toplumundaki tarihsel yeri var olma ve ülkeyi genişletme de temel etken olan din Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan sonra da önemi toplum üzerinde devam etmiştir. Yapılan inkılâp hareketlerine halkın gösterdiği tepkiler her ne kadar yeni rejim tarafından kontrol altına alınmışsa da bunların oturması süreci sancılı geçmiştir.

Çok partili hayat sürecinde ise dünya koşullarının yanında ülkedeki siyasi hava inkılâpların yeniden ve farklı bir şekilde ele alınması zorunluluğunu getirmiştir. Bu yorumlama ile beraber halkın bir takım talepleri karşılanmasına rağmen bu yeterli olmamış bu durum Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle son bulmuştur. Yeni iktidar geçmişin kitleler üzerinde bıraktığı olumsuz etkileri kırmak için bir zamanlar kaldırılırken devrim niteliği arz eden argümanları tereddüt etmeksizin geri getirmiştir. Böyle bir süreçte memnuniyetlik gösterenlerin yanında yeni bir muhalefet kitlesi de meydana gelmiştir.

Çalışmada Cumhuriyetle beraber gelen yenileşme ve modernleşme çabalarının yanında bunun çok partili hayatın ardından girdiği serüvene değinilmiştir. Zira, 10 yıllık bir süreçte ülkede tek hakim parti durumuna gelen Demokrat Partinin ilk iktidar evresinde din ve laiklik alanındaki politikaları dikkat çekmektedir. Bu dönemde izlenen metot halkın beklentilerine cevap vermek için gereken fedakârlıktan kaçınmamak olmuştur. Çalışmada Demokrat Partinin din eksenli politikalarına değinilirken bu dönemdeki tepkileri oluşturan muhalefet simgelerinden de örnekler verilmeye özen gösterilmiştir. Bunun yanında ilk evrede gerçekleşen adımların ilerleyen dönemlerindeki seyrine gerek kalındıkça başvurulmuştur. Zira ilk evrenin anlaşılması için farklı dökümanlarla kıyaslar yapılmış detaya dayanan bu metotla geleceğin de anlaşılması sağlanılmıştır.

ABSTRACT

The place of religion in history was having existence in society and also religion was the main factor to extend the borders of the country. As well, after the foundation of Turkish Republic , the importance of religion continued to influence the society . Although the public reactions against the new revolutions had been taken under control by the new regime, the process in which these revolutions became firmly established was painful.

In the period of multiple parties life, the political atmosphere in the country as well as the conditions all over the world led the obligation to examine the revolutions again and in a different way. Although this comment met some of the public expectations , it was not sufficient. That situation ended when the Democrat Party came to power. This new party in power brought the arguments without hesitation which were regarded as revolutions while being abolished to diminish the negative effects of the past on the society. In a such kind of process, a new opposing block existed as well as there were people who were glad.

In this study, beside mentioning the efforts of becoming reformist and modern with adopting Republic , the adventure of republic soon after the multiple parties life has been told. Because, Democrat Party being the sole power in the country during ten-year period called the attention through its policies about the scope of religion and secularism. In this period, the method used was making every sacrifices needed to meet the expectations of the society . In the study , sampling the opposing symbols that came across the negative reactions during that period is cited while mentioning Democrat Party's policies based on religion. Furthermore, the process of the steps in the first phase is consulted. Because to understand the first phase , we compare the findings with various documents . Thus , the future will be understood better with this detailed method.

İÇİNDEKİLER

	sayfa
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
TEZ HAKKINDA.....	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM CHP DÖNEMİ

1.1. KURTULUŞ SAVAŞINDAN ÖNCEKİ DURUM.....	6
1.2. KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNDE DİN UNSURU.....	9
1.3. YENİ CUMHURİYETİN UYGULAMALARI.....	18
1.4. CUMHURİYET DÖNEMİ REFORM HAREKETLERİ.....	24
1.4.1. 1924 Yılı Reformları.....	24
1.4.1.1. Şer' iye ve Evkaf Vekâletinin Kaldırılması.....	25
1.4.1.2. Tevhidi Tedrisat Kanunu.....	27
1.4.1.3. Hilafetin Kaldırılması.....	29
1.4.2. 1925 Yılı Reformları.....	32
1.4.3. 1926 Yılı Reformları.....	34
1.4.4. 1928 Yılı Reformları.....	36
1.4.5. 1934 Yılı Reformları.....	39
1.5. ATATÜRK'ÜN DİN ANLAYIŞI ve DİN EĞİTİMİ.....	42
1.6. DİN EĞİTİMİNİN GEÇTİĞİ SAFHALAR.....	45
1.6.1. İmam-Hatip Okullarının Açılması.....	45
1.6.2. Darülfünun'un Açılması.....	47

1.7.	MEKTEPLERDEN DİN DERSLERİNİN ÇIKARILMASI.....	49
1.7.1.	İlkokullarda Din Derslerinin Çıkarılması.....	49
1.7.2.	Ortaokul ve Liselerden Din Derslerinin Çıkarılması.....	51
1.7.3.	Darul Kurrallar'ın (Kuran Kursları) Kurulması.....	52
1.8.	MİLLİ ŞEF DÖNEMİ.....	54
1.9.	ÇOK PARTİLİ HAYAT DENEMELERİ.....	56
1.10.	DEMOKRAT PARTİNİN SİYASET SAHNESİNE GİRMESİ.....	60
1.10.1.	Demokrat Parti Programı.....	70
1.10.2.	Demokrat Parti Kongreleri.....	71
1.10.3.	İlk Çatlak -Millet Parti'sinin Kurulması.....	75

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ YAŞAM

2.1.	1946–1950 DÖNEMİNDEKİ GELİŞMELER.....	79
2.1.1.	1947 CHP Kurultayı.....	82
2.1.2.	Türkçe Kuran ve Hac Meselesi.....	88
2.1.3.	141, 142 ve 163'üncü Maddelerin Tadilleri.....	92
2.1.4.	Tekke ve Zaviyelerle İlgili Düzenleme.....	101
2.1.5.	Din Eğitimi ve Tartışmaları.....	105
2.1.5.1.	İmam-Hatip Kursları.....	119
2.1.5.2.	İlahiyat Fakültesinin Kurulması.....	122
2.1.5.3.	Radyoda Dini Neşriyat Meselesi.....	126
2.2.	DEMOKRAT PARTİNİN MUHALEFETTEKİ TUTUMU.....	128
2.3.	İKTİDARA YÜRÜYÜŞ.....	132
2.4.	1950 SEÇİMLERİ.....	137

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ
UYGULAMALARI

3.1.	1950 YILI GELİŞMELERİ.....	160
3.1.1.	Ezan'ın İstenilen Dilde (Arapça) Okunabilmesi.....	165
3.1.2.	Radyoda Kuran'ı Kerim'in Okunması.....	179
3.1.3.	İlkokullarda Din Derslerinin Programa Konulması.....	184
3.2.	1951 YILI GELİŞMELERİ.....	195
3.2.1.	Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçe Görüşmeleri.....	201
3.2.2.	1951 İrtica Yılı ve Mason Derneklerinin Durumu.....	209
3.2.3.	Atatürk'ü Koruma Kanununun Çıkarılması.....	213
3.2.3.1.	Basında Atatürk'ü Koruma Kanunu.....	228
3.2.4.	İmam-Hatip Okullarının Tekrar Açılması.....	233
3.2.5.	141. ve 142. Maddelerin Değiştirilmesi.....	242
3.2.5.1.	163'üncü Madde ve Tartışması.....	254
3.3.	1952 YILI GELİŞMELER.....	260
3.3.1.	Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçe Görüşmeleri.....	260
3.3.2.	Malatya Hadisesi (Suikastı).....	266
3.3.3.	Muhafazakârlara Baskı.....	280
3.3.3.1.	Biriken İrticaa Karşı Alınan Tedbirler.....	280
3.3.3.2.	Büyük Doğu Gazetesinin Kapatılması.....	292
3.4.	1953 YILI GELİŞMELERİ.....	298
3.4.1.	Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçe Görüşmeleri.....	298
3.4.2.	Milliyetçiler Derneğinin Kapatılması.....	304
3.4.3.	Ortaokullarda Din Derslerinin Tekrar Konulması.....	312
3.4.4.	Millet Partisinin Kapatılması.....	317
3.4.5.	Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması.....	323

3.4.6. Diğer Gelişmeler.....	335
3.4.7. DP ve 1'inci İktidar Devresinin Analizi.....	340

SONUÇ.....	345
KAYNAKÇA.....	348
DİZİN.....	363

TABLolar LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1: İmam-Hatip Mekteplerinin Açılış Yılları, Okul ve Öğrenci Durumları.....	46
Tablo 1.2: Dar-ul Kurrallar'ın Yıllara Göre Değişimi (1932-1950).....	53
Tablo 2.1: 1950 Seçim Sonuçlarına Göre Partilerin Oy Dağılımı.....	152
Tablo 3.1: DP Döneminde Açılan İmam-Hatip Okulları Sayısı.....	237

KISALTMALAR

ABD.	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AKDTYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
BCA.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz.	: Bakınız
BMM.	: Büyük Millet Meclisi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
CHP.	: Cumhuriyet Halk Partisi
Der.	: Derleyen
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
diğr.	: Diğerleri
DİR.	: Diyanet İşleri Reisliği
Dr.	: Doktor
DP.	: Demokrat Parti
DP MGMZ.	: Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zaptı
İDP.	: İslam Demokrat Partisi
Haz.	: Hazırlayan
İSAM.	: İslam Araştırmaları Merkezi
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
MEŞ.	: Milli Eğitim Şurası
MKP.	: Milli Kalkınma Partisi
MP.	: Millet Partisi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SCF.	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF.	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

TTK.	: Türk Tarih Kurumu
ty.	: Tarih Yok
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
Y.e.y.	: Yayın evi yok
Yy	: Yüzyıl
yy.	: Yayın yeri yok
vs.	: Ve saire
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı

TEZ HAKKINDA

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Her dönemde olduğu gibi bugün günümüzde de tartışma konularının başında gelen ve mevcut siyasal düzen'e karşı daima tek tehdit unsuru olarak görülen din'in çok partili hayat'a geçiş sürecinde ve devamında Demokrat parti'nin muhalefet ve iktidar dönemlerindeki seyrinin ne olduğunun tespit edilmesi o günün şartlarında ne tür bir işleve sahip olduğunun bilinmesi ve bugüne yansımalarının irdelenmesi tez'in problemini oluşturmaktadır. Aşağıdaki sorular bize problem'in çözümünde yardımcı olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında ve sonrasında din faktörü etki olmuş mudur?

Eğer etkili olduysa ne oranda ve nasıl olmuştur?

Çok partili hayat'a geçişte din unsuru ne derecede önem arz etmiştir?

Cumhuriyet Halk Partisi'nin dine yaklaşımı ne derecede olup çok partili hayata geçişte din'e nasıl bir tavır almıştır?

Demokrat Parti kurucularının din'den etkilenmeleri olmuş mudur?

Demokrat Parti'nin kuruluşunda din nasıl bir rol oynamıştır?

Demokrat parti muhalefetteyken din'e nasıl yaklaşmıştır ve dini programlarındaki yeri olmuştur?

Seçim çalışmalarında Demokrat parti din unsurundan istifade etmiş midir?

İktidardayken izlediği din siyaseti nasıl olmuştur?

ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın amacı Türk siyasi hayatında daima önemli bir yer işgal eden din unsurunun Demokrat Parti dönemindeki seyrini ortaya koymak. Demokrat parti'nin halktan yoğun destek almasının ve uzun süre iktidarda kalmasında din'i

etkinin olup olmadığını tespit etmem gerekmektedir. Demokrat parti'nin din eksenli bir parti olup/olmadığının açıklığa kavuşması ve hala bile teveccüh gösterilmesinin nedenlerinin irdelenmesi gerekmektedir. Amaç doğrultusunda Demokrat parti öncesi hükümetlerin din politikalarını, dine nasıl tavır alındığını ele alıp daha sonra Demokrat parti'nin din eksenli politika ve çalışmalarını değerlendirip bunların halk'a olan tesirlerinden bahsedeceğim.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Din ve siyaset ilişkilerinin önemini bilmekle beraber özellikle Cumhuriyet devrinin ilk dönemlerinde devlet ve toplum yapısı üzerinde etkilerinin önem arz ettiği görülmektedir. Bununla beraber II. Dünya savaşı sonrasında demokrat ülkelerin artması üzerine Türkiye'de de artık çok partili hayat'a geçiş sürecinin start almasıyla iktidar olan Demokrat parti'nin Cumhuriyet reformlarının aksine izlediği politikalar da din faktörünün önemini halk açısından ne ifade ettiğini belirtmek gerekmektedir. Bu çalışma sonrası CHP sonrası ilk kez iktidara gelen Demokrat parti'nin din alanındaki reformları daha iyi anlaşılıp bunun toplum bünyesine kattığı kazançlar ve götürüler iyi analiz edilecektir. O döneme ait din'i tartışmaların odak noktaları tespit edilip genel yapı hakkında izlenimler elde edilecektir.

ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ:

Din ve siyaset her zaman dönüşümlü olarak birbirleri üzerinde etki etmektedirler. Cumhuriyet'in kuruluşunda ve sonrasında din halk üzerinde etkili olmuştur. Cumhuriyet reformları din faktörünün önemini azaltmaya yönelik olmakla beraber bunu çağdaşlaşma adı altında yapmıştır. Demokrat parti'nin kuruluşunda din'in etkisi yok denecek kadar az olmuştur. Demokrat parti kendi isteği dışında zamanla din'i özgürlüklerin hamisi durumuna gelmiştir. Demokrat parti toplumun dini gereksinimlerini karşılayacak adımlar atmıştır. Demokrat partinin kurucuları aslında radikal bir din'i yapıya sahip olmamışlardır. Demokrat parti, CHP'nin son dönem (1945–1950) din siyasetini miras almıştır.

ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI:

Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında ve sonrasındaki inkılâplarda din faktörünün önemi, tek parti dönemi din politikalarının genel yapısının belirtmek gerekmektedir. Demokrat partinin kuruluşunda ve muhalefesinde din faktörünün nasıl bir rol üstlendiğinin belirtilmesi ve iktidara geldikten sonra ne tür din politikası izlediği bu doğrultuda nasıl adımlar atıldığı, neler yapıldığı ve yapılmak istendiği bunun için ne tür tavizler verildiği ya da ne tür ilişkiler içine girildiği, çok partili hayata geçişten Demokrat parti'nin ikinci iktidar dönemine kadar olan süredeki bu din siyaset ilişkilerini değerlendirme sınırlılıklar içindedir. Bunun yanında incelenen dönem sonrasının anlaşabilirliği açısından DP iktidarının son dönemlerine kadar ki sürede meydana gelen dikkat çekici politikalara değinilme gereği duyulmuştur.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ:

Araştırma konusunu belirledikten sonra bu konuyla ilgili veya buna benzer çalışma yapıp yapılmadığını tespit ettim. Bu konuya yakın çalışmalardan 1–2 örnek alınıp çalışma konusu açısından farklılıklar tespit edildi. Çalışma ile ilgili bu alanda uzman kişilerden görüş alındı. Kaynak toplama aşamasında ilk olarak Ankara iline gidilerek ilk elden kaynaklara ulaşmak için TBMM kütüphanesinde 2 hafta çalışılarak 21 yılın tutanağı alındı. Aynı ildeki Milli kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesinin yanında Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinden istifade edilmiştir. Kaynak araştırmasının ikinci kısmında ise İstanbul iline gidildi. Beyazıt Halk Kütüphanesinden, Marmara Üniversitesi Kütüphanesinden ve özellikle İSAM Kütüphanesinden yararlandı. Daha sonra kaynaklar dönem dönem tasnif edilerek içindekiler kısmına göre ayrılıp okuma ve bilgi fişlerine yazılarak gerekli kısımlar kullanıldı. Gazetelerdeki bilgilerin taraması yapıp gerekli yerler bilgisayar ortamına aktarılmış ayrıca çıktılarını alınarak bunun yanında dergi taramalar da yapıp çalışmanın gereksinimine göre faydalanılmıştır.

TEZ METNİ

GİRİŞ

Din; Türk toplumunun yaşamında yüzyıllarca etkinliğini koruyan kavram olarak dikkat çekerek yapılan savaşların gerekçelerinin en başında yer alarak galibiyetlere fetih anlamının yüklenmesine neden olmuştur. Allah yolunda alınan toprakların yanında bu uğurda ölmenin, yeni bir hayata başlanılacağı inancı tüm bu savaşların haklılığını ortaya koyan en büyük nedeni olmuştur. Yalnız, cenk meydanlarında yer almayan din, toplumun her alanında temel düstur olarak hayatın bir düzenleyicisi olan kanunların da yegâne kaynağı niteliğini teşkil etmiştir. Böyle bir anlayış ile varlığını devam ettiren Osmanlı İmparatorluğunun yıkılma süreciyle beraber başlayan Milli Mücadele hareketinde din yine temel motive aracı olarak görülmektedir. Zira bu uğurda kazanılan tarihi başarıdan sonra atılan adımlar dinin siyasal alanda toplum üzerindeki etkilerini kaldırmaya yönelik olmuştur. Ancak bu, asırlardan beri süren toplumun yaşamına ters düştüğünden benimsenme süreci sancılı geçmiştir. Nitekim farklı zaman ve yerlerde din etkisinin kırılmasına yönelik yapılan inkılâplara halk tarafından direnç gösterilmiştir. Nihayetinde yeni kurulan devletin inkılâpları halk tarafından kolay ve içten benimsenmesi tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Ancak devletin yerinde ve zamanında yaptığı hamleler bunların yerleşme sürecini hızlandırmıştır.

Teokratik ve hanedan anlayışına dayalı yönetimden sonra demokratik bir rejime geçilmesinden sonra bu anlayışa göre gerekli hamlelerin yapılması gerekmektedir. Nitekim Cumhuriyet yönetiminin ilk yıllarında uygulanan baskı politikalarının, demokrasi ile bağdaşmamasına rağmen yeni devlet'in oturması için bu uygulamaların doğru görülmesi dikkate değerdir. Ancak tek parti döneminin bulanık havasında önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası daha sonra da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurularak çok partili bir yaşam mücadelesi verilmiştir. Buna rağmen ortamın elverişli olmadığı gerekçesiyle bu istekler hep ertelenmiştir. Ertelenen demokrasi ilkeleri toplumda birikerek büyüyen bir muhalefetin doğmasına neden olmuştur. Bu muhalefeti siyasi arenaya taşıyan Demokrat Parti olmuştur. Çok partili hayatın başlamasıyla beraber önceden her türlü fedakârlıktan kaçınılmayarak yerleşmesi sağlanan inkılâplar özellikle de din ve vicdan hürriyetleri bakımından tekrar yorumlanmaya başlanmıştır. Zira DP'nin muhalefeti döneminde iktidar partisi olan CHP geçmişiyle ters düşer şekilde manevi değerlere yönelme sürecine girmiştir.

Tabî ki bunda kendi içerisindeki milletvekillerinin etkisi de vardı. Ancak ilk defa karşısına çıkan örgütlü bir muhalefet partisinin de etkileri vardı. Zira gelecek dönemlerde iktidarı kaybetmeme adına toplumun uzaklaştığı manevi eksikliği gidermek gerekmekteydi. Yoksa yeni iktidarın toplum tarafından DP olarak belirleneceği gerçeği ortadaydı.

Muhalefet döneminde DP din ve laiklik alanında CHP'nden farklı bir yol takip etmemiş nitekim programı da bu partiyle büyük ölçüde benzerlik gösteriyordu. Ancak yine de toplumun manevi açlığını giderme yolunda vicdan hürriyetlerinin sağlanılacağını ifade etmekten de kaçınılmıyordu. 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidarı eline alan DP ilk iş olarak da bu açlığın en büyük nedenlerinden biri olan istenilen dilde ezan yani Arapça okunulmasına izin vermiştir. Bu süreç aynı yıl ki dini yayınlar ve daha sonra din eğitimi gibi imkânların sağlanması gibi adımlarla devam etmiştir. DP iktidarının ilk devresinde hemen hemen toplumun yıllarca hasretini beklediği tüm eksiklikler giderilmiştir. Tabii bu yapılırken İslamcı gözle değil de insan hak ve hürriyetlerinden olan din ve vicdan hürriyetleri adı altında yapılmaya dikkat edilmekteydi. Zaten DP'yi farklı kılan da toplumun gereksinimlerine yönelik sağladığı hürriyetler olmuştur.

Çalışmada DP'nin din politikalarının yanında aynı dönem içerisinde meydana gelen ancak vicdan hürriyetlerine yönelik olan politikalara da değinilmiştir. Yine çalışmada izlenen yol din politikalarının siyaset sahnesindeki kronolojik seyre göre bölümlere ayrılma ile olmuştur.

Üç bölümden oluşan çalışmanın I. bölümünde çalışmanın esas konusunun iyi anlaşılması için Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda din unsurunun etkisi ve daha sonraki inkılâp çalışmalarındaki yeri üzerine değinilmiştir. Ayrıca demokrasiye geçilme serüvenine değinilerek dinin buradaki tutumuna yer verilmiştir. II. bölüm de ise Demokrat Partinin kurulmasından sonra bu partinin ve iktidarın dine bakış açıları değerlendirilmiştir. Bunun yanında doğan muhalefetle beraber iktidarın değişen dine bakışı ve din politikaları hakkında detaylı olarak bilgilendirilmeye başvurulmuştur. Çalışmanın amacını teşkil eden III. bölümde de tek parti hâkimiyetine son vererek ihtilal gerçekleştirir gibi 1950 seçimleriyle iktidara gelen Demokrat Partinin birinci iktidar devresinin (1950–1954) tümünde yıllara göre izlenen politikalar üzerinde

durulmuştur. Bu dönem incelenirken gelişen olayların yanında bunların basına yansımaları üzerinde durulmuştur. Bununla beraber olayların içinde buldukları zamanın dışında sonraki yıllardaki gelişimlerine değinilerek gelecekteki durumu hakkında soru işaretlerinin giderilmesine çalışılmıştır. Çalışmada ilk elden kaynaklara öncelik tanınmış bunun yanında izlenilen siyasetin dönemin anlayışına yaptığı tesirlerin bilinmesi için basındaki değerlendirmelere sık sık yer verilmiştir. Basın incelemesinde farklı ideolojileri temsil eden yayın organlarının yanında özellikle muhafazakâr kesimdeki (Sebilürreşad, Büyük Doğu, Selamet, Zafer vb.) değerlendirmelere yer verilmiştir.

Çalışma bir bütün halinde kronolojik sisteme göre hazırlanmıştır. Demokrat Partinin bu döneminin incelenmesindeki temel neden iktidara gelişinin Türk Siyasi Tarihinde arz ettiği büyük önem gelmektedir. Zira ilk devredeki atılımlar geçmiş dönemin izlenimlerini yok edercesine olmuştur. Nitekim bu dönemde laiklik, din ve din eğitimi, vicdanların hürlüğü, İslami basının siyasi sahnesindeki etkisinin yüksekliği, değer kazanan Diyanet İşleri Başkanlığı kurumunun yanında dinsel temalı dernek ve cemiyetlerin artışına paralel olarak irticaa dair tartışmaların yaşanması bu dönemi ilgi çekici kılmıştır. Zira bu dönemden sonra 1954 seçimlerinden sonra girilen süreçte DP politikaları değişim gösterip daha ziyade baskıcı bir siyaset anlayışına dayanmaktadır. (Basın, Üniversite ve muhalefete yönelik baskılar)

Çalışma sürecinde Ankara, İstanbul ve Afyonkarahisar illerindeki kütüphanelerden istifade edilmiştir. İlk etapta Ankara ilinde TBMM Kütüphanesinden, Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bilkent Üniversitesi, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Dairesi kütüphanelerinden istifade edilmiştir. Ankara iline çalışma süresince 5 defa gidilmiştir. İstanbul iline ise geniş imkânlarıyla İslam Araştırma Merkezinden (İSAM), Beyazıt Halk Kütüphanesinden ve Marmara Üniversitesi Kütüphanesinden yararlanılmıştır. Çalışma süresince İstanbul'a 2 defa gidilmiştir. Afyonkarahisar ilinde ise özellikle Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesinin yanında Afyon Kocatepe Üniversitesi Kütüphanesinden zaman zaman istifade edilmiştir. Bunun yanında dönemi yaşamış olan DP 10 ve 11'irinci dönem Muş milletvekili Gıyasettin Emre ile çalışmanın başında ve sonunda olmak üzere 2 defa

röportaj yapılmıştır. Kendisiyle yapılan ilk röportajda edinilen izlenim çalışmaya ve DP'ye olan tutum açısından özendirici bir önem taşımıştır. Çalışmanın bir parçası olan Malatya Hadisesi kısmında olayın başrolündeki Hüseyin Üzmez ile mail yoluyla 4 defa temasa geçilmek istenmişse de bu konuda kendisinden bir cevap alınamamıştır. Ayrıca çalışmanın belirlenmesi aşamasında Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Sosyoloji ve Antropoloji bölümünden Prof. İsmail Kara'nın yanına gidilmiştir. Nitekim kendisinin daha önce böyle bir teze danışmanlık yapmasından dolayı fikri alınmış ve bölümünün tarih olması dolayısıyla çalışmanın ele alınış biçiminin farklı olacağı gerçeğiyle bu dönem çalışma konusu olarak seçilmiştir.

Kaynak toplama aşamasında kütüphanelerden istifade ederken çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Zira bu sorunların başında zamanın kısıtlı olması, dökümanların sınırlı sayıda verilmesi, fotokopi hizmetlerinin ihtiyacı karşılayamamasının yanında maalesef görevli memurlardan yeterli kadar ilginin olmaması başta gelmektedir. Özellikle de TBMM Kütüphanesinin çalışma zamanın kısa süreli ve dar kapsamlı bir imkân sağlanması yetersizliğe neden olmuştur. Tüm bu olumsuzluklara rağmen özellikle İSAM Kütüphanesinin geniş imkânları ve yetkililerin duyarlılıkları (saat 23.00 kadar açık olması, internet, fotokopi vb.), aynı derecede Bilkent Üniversitesi'nin son derece verimli olmakla beraber TTK'nun imkânlarından istifade edilmiştir. Bilgilerin kaynağına ulaşılabilme için kullanılan dipnotlarda (özellikle süreli yayınlarda) görülen eksiklikler kütüphane sorumlularının mikrofilm çekerken istenilen detayda çekmemelerinden kaynaklanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
CHP DÖNEMİ

1.1. KURTULUŞ SAVAŞINDAN ÖNCEKİ DURUM

İnsan topluluklarının yaşam tarzlarına etki eden coğrafi, sosyal ve ekonomi gibi birçok maddi unsurun yanında bireyleri ortak noktada buluşturan manevi unsurların rolü tartışılmaz bir gerçektir. Zira yığınların hayatlarında önem arz eden maneviyatın başında din faktörü gelerek kimi toplumlarda sadece sembolik bir yer kaplamasına rağmen Türk toplumuna yön vererek taşıdığı anlam tarihi süreçte apayrı bir yer işgal etmiştir. Bundan dolayıdır ki; asırlardır varlığını sürdüren bir milletin koşullardan dolayı devlet şekline yeni bir ad vermesi esnasında din unsuruna ne tür bir rol kesildiğinin anlaşılması gerekmektedir. Nitekim tarihi olayın incelenmesinde kendinden önceki vakalara yani geçmişe dayalı bağının tetkik edilmesinin tarihi gerçekçilik adına fayda sağladığı aşikârdır. Bu ilkedен hareketle Demokrat partinin din politikalarındaki ve icraatlarına geçmeden, kendinden önce iktidarda olan CHP ve kuruluş aşamasındaki Türkiye Cumhuriyetinin temel uygulamalarına bakmakta fayda görüldüğünden konu alanı genişletilerek geçmişin temel yönleri de ele alınacaktır.

Meşrutiyet padişahı II. Abdülhamit döneminde din aleyhtarı olan belli bir kesim, siyasi bir muhalefet hareketi olan Jön Türklerle birleşerek güç birliğini oluşturmuşlardı. Bu muhalefet siyasi bir örgüt olan İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yönlendirilen 1908 Jön Türk ihtilali'nin gerçekleşmesi üzerine padişah 1876 Anayasasını tekrar yürürlüğe koyma zorunluluğunu hissetmiştir.¹ 13 Nisan 1909 ayaklanmasıyla (31 Mart Vakası) iktidara hâkim olan İttihat Terakki Fırkası, Osmanlı İmparatorluğunu, hayran olduğu Almanya için feda ederek, I. Dünya Savaşına sürükleyip, her ne kadar Çanakkale gibi tarihe mal olan bir savunma zaferine rağmen savaştan yenilgiyle ayrılmaya mahkûm olmuştur. Nitekim İttihat Terakki, Osmanlı İmparatorluğunun çökmesine kadar Türk siyasi hayatında etkin güç olarak kalacaktır.

Temelinde milliyetçi bir yapı olan Jön Türk hareketinin, 1908–1913 yılları arasındaki milliyetçilik anlayışı özellikle Balkan savaşlarının olumsuz sonuçlar doğurması nedeniyle daha da artmıştır. I. Dünya savaşında da Arapların Müslüman Türklerin yanında yer almamalarıyla milliyetçilik, dinden daha güçlü bir konuma

¹ Şaban Sitembölükbaşı, **Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı**, 1. Basım Ankara, İSAM Yayınları, 1995, s.8.

sahip olmuştur. Böyle bir ortamda Ziya Gökalp (1875–1924) ki; ‘‘milliyetçilerin nazariyecisi’’ olacak ve Türk aydınlarınca fikirleri benimsenerek pek çok ülküde kazanıp etki yelpazesini genişleterek, İttihatçıların düşün hayatında da önemli bir yer işgal edecektir. Ziya Gökalp’e göre: ‘‘millet, yalnız ırk, coğrafi şartlar, siyasal birlik veya irade kuvveti üzerine kurulamazdı; kültüre (hars), yani ortak dil, din, ahlak ve sanata’’ dayanmalıydı. Bunun için de amaç bütün Türklerin kültür birliğine dayanarak kuracakları büyük ülke, ‘‘Turan’’ olmalıydı. Ona göre, Türk kültürüne milli bir karakter vermek ve devlet yapısını ona göre düzenlemek için reformların yapılmasını gerekli görüyordu. Bunun için milli dilin, İstanbul şivesinin Türkçe’si olması gerekiyordu. Laiklik alanında dinin devlet katmanlarından ayrılıp; devletin ise şarklı tesirlerden temizlenmesi gerekliliğini savunuyordu. Eğitimde medrese-mektep ikiliği yerine, tek sistemin olmasını, şer’i kanunlar ile Evkaf Nezaretinin kaldırılmasını savunmakla beraber, İslam’ın Türk tarihindeki ve günlük yaşamdaki yerini iyi görüyor, ‘‘dini kişisel hayatın gerekli bir parçası’’ olarak kabul ediyordu..²

İttihat Terakki döneminde bu düşüncelere göre milliyetçi dernek ve cemiyetlerin sayısının arttığı görülmektedir. Bunlardan 1911 Ağustos’unda İstanbul’da Türk Yurdu Cemiyeti ve 1912 Şubat’ında kurulan Türk Ocağı en önemli olanlarıdır. İttihat Terakki döneminde laiklik alanında şer’i mahkemeler bütünlük itibariyle adliye nezaretine bağlanarak yargıda birliğin temeli atılmıştır. Din mektepleri, maarif vekâletine bırakılmış, vakıflar ıslah edilip işlevsiz hale gelen evkaf değiştirilmekle kalmayıp, genel bütçeye aktarılmıştır. Kadın haklarında gelişmeler olup, onlar için çeşitli okullar ve yeni iş sahaları açılmıştır. Hatta savaşın devam ettiği 1917 yılında ‘‘hukuk-u aile kararnamesi’’ ile medeni evlilik kurallarının benimsenmesine çalışılmıştır.³ İttihat Terakki’nin laiklik alanında uygulamaya soktuğu yukarıdaki devrimlerin yanında ‘‘ütüpya’’ olarak kalacak çalışmaları da vardı. Bunların başında Şeyh’ül İslamlık makamına bağlı olarak ‘‘eski kelam bilimini, modern bir teoloji’’ (ilahiyat) olarak geliştirme amacıyla bir ‘‘darü’l-hikmet-i islamiye’’ (İslam felsefe okulu) ve ‘‘medresetü’l mütehassısın’’ adıyla bir ‘‘İslam bilimleri uzmanları enstitüsü’’ ve de ‘‘medresetü’l-kuzat’’⁴ adı altında modern

² Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**: İstanbul, Afa Yayınları, 1996, s.44–45.

³ Sina Akşin ve Diğerleri, **Türkiye Tarihi**: 5. Basım C.4, İstanbul, Cem Yayınevi, 1997, s.39.

⁴ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş 7. Basım, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.459.

kadınların yetiştirilmesi amacıyla okullar açılmış ancak bu okullar muvaffak olamadan kaybolmuşlardır.

Kasım 1918'de İttihat Terakki, son kongresini toplayarak daha önce bahsedilen şer'i mahkemelerin adliye nezaretine bağlanılmasına dair kanun tasarısını kabul ederek, "darül hikmet-i islamiye" müessesesi kanunu çıkartıp bu müessesenin Şeyh'ül İslamlığa bağlanılmasını ve ona, görevlerinde yardımcı olmasını amaçlamıştır. Bu kanunla kısmi bir laiklik esası gerçekleştirilmiş ancak "darülhikme"⁵ kongresinin toplandığı bu yılda 1 Kasım'da kongreyi açan Talat Bey'in "vaziyet'in aldığı şekil üzerine ittihat terakki hükümeti, iktidar mevkiini terk ettiği gibi cemiyetin liderleri de istifa ediyorlar. Cemiyetin bunda böyle izleyeceği hareket hakkında karar vermek, kongrenin yetkisindedir." sözüyle tarihe karışmıştır. Nitekim kongre devam ederken, Talat, Enver, Cemal paşalar ile bazı arkadaşları bir Alman gemisiyle İstanbul'dan uzaklaşmışlardı. Ancak İttihat terakki, "teceddüt"⁶ adıyla bir fırka kurarak düşünce ve amaçlarını devam ettirmeye devam etmiştir.

İttihat terakki, siyasi yaşamı boyunca umdesinde Türk-İslam-Batı üçgeni çerçevesinde hareket etmiştir. İttihat terakki, ülkeyi I. Dünya savaşına sokmakla suçlu bulunmasına rağmen özellikle de 1913'ten itibaren laiklik ve batı örneği siyasallaşma hareketleriyle ileride kurulacak olan yeni Cumhuriyetin kurucuları tarafından yapılacak olan reform hareketlerinin temelini oluşturmuştur.

⁵ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Akımı**: 1. Basım, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.100.

⁶ Tefrik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**: 2. Basım, Ankara, İmge Yayınevi, 1999, s.138.

1.2 . KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNDE DİN UNSURU

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşında yenilişi 30 Ekim 1918'te imzalanan Mondros mütarekesiyle resmileştirilmiştir. Mütarekeyle Osmanlı İmparatorluğunun toprakları itilaf devletlerince kendi aralarında paylaşılmış ve nihayet bu doğrultuda Anadolu'da işgaller başlamıştır.

İşgaller denizden ve karadan olmak üzere 1 Kasım 1918'de başlayıp 9 Eylül 1922 tarihinde Yunan işgalinin İzmir'den bertaraf edilmesiyle sona ererek 14 Ekim 1922'de Yunan Hükümeti'nin itilaf devletlerince 11 Ekim 1922 imzalanan Mudanya mütarekesinin kabul etmesiyle siyasi olarak da son bulmuştur. Mondros Mütarekesi'nin ağır şartlarını imzalayan Osmanlı hükümeti'nin çaresizliği karşısında 21 Aralık 1918'te sultan Vahdettin Kanun-u Esasinin 7'nci maddesinin kendisine tanıdığı hakka dayanarak Meclis'i Mebusan'ı feshettiğini ilan eder.⁷ Bundan sonra işgaller başlamıştır ancak işgallerin kesin olarak bittiği dört yıl içinde Anadolu'da işgallere tepkide bulunan ve silahlı mücadeleyi başlatan halk hareketi görülmektedir.

İşgallere karşı olan bu hareketin amacı millete dayanıp halk adına hareket etmektir bundan dolayı bu gruba 'kuvayı milliyeci' veya 'millici' deniliyordu. Kuvayı Milliye hareketi milis kuvvetlerinin⁸ kaldırıldıkları 1920 yılının sonuna kadar kuvayı milliye güçleri çok işler görüp düşman karakollarını basıp, ayaklanmaları bastırmada görev alıp "İngilizlere satılmış halife birliklerini"⁹ bozguna uğratmışlardır. Kuvayı Milliye kongrelerin yapılmasında ve Anadolu'da Müdafa-i Hukuk gruplarının teşekkülü esnasında vatan savunmasının temsilcisi olmuştur.

Çalışmanın sınırlarını ihlal etmemek için Kuvayı Milliye'nin askeri safhasına değinilmeyip dini karakteri ele alınacaktır. Ancak milli mücadele de düzenli ordunun kuruluşuna kadar zaman kazandırma gibi bir özelliğinin olduğunu

⁷ A. Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye Devrimi**, 4.Basım, Ankara, TTK Basımevi, 1998, s.21–22.

⁸ Sabahattin Selek, **Milli Mücadele I Anadolu İhtilali**: 2. Basım, C.1, İstanbul, Güneş Matbaacılık, 1965, s.102.

⁹ Ceyhan Atuf Kansu, **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı**: 3. Basım, İstanbul, Varlık Yayınları, 1981, s.69.

belirtmekle beraber Niyazi Berkes'in Kuvay-ı Milliye'yi "bozguncu bir grup"¹⁰ olarak tanımladığını ifade etmiştir.

Milli mücadelenin sosyal yapısı içerisinde "ağalar, eşraf, şeyhler, din adamları, askeri ve sivil yöneticiler ve halk" yer alıp bunlardan kuvay-ı milliye tarafında olanların yanında mal mülk gibi kişisel menfaatler doğrultusunda İstanbul hükümeti tarafında yer alanlar da olmuştur.¹¹ Kuvay-ı milliye direnişi devam ederken padişah'ın Meclis'i Mebusan'ı feshetmesinin üzerinden iki ay geçmeden 18 Kasım 1918'de Tevfik Paşa meclis'ten güvenoyu alarak başa geçmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa ülkenin içinde bulunduğu vaziyeti sultan Vahdettin ve mebuslarla görüşükten sonra 15 Mayıs 1918'de 9'uncu ordu müfettişi sıfatıyla Samsun'daki genel durumu düzeltmek için hareket etmiştir.¹² Mustafa Kemal 19 Mayıs'ta Samsun'a ayak basmasıyla artık fiilen milli mücadele içinde olup İstanbul hükümetinin karşısında yer alacak davranışlarda bulunmuştur.

Kurtuluş savaşının askeri kanadını temsil eden Kuvay-ı Milliye'de İslami düşüncelerin etkileri önem arz etmekteydi. Nitekim kurtuluş savaşını idare eden kadrolar bu düşüncelerden istifade ederek "beyannameleri ve nutukları süsleyen dini sözler sıkışıkça kaleme alınan fetvalar, metinlerin başındaki besmeleler, kongrelerin sonundaki dualar" ile bunu perçinlemişlerdir. Kuvay-ı Milliyecilere göre vatanın istiklali tehlikede olduğu gibi hilafet ve saltanat da kurtarılması gereken esirlerdendi. Mustafa Kemal Kuvay-ı Milliye içinde din faktörünün önemini baştan beri iyi biliyordu. Bunun içinde ordu ile halk ile Müdafai Hukuk teşekülü sırasındaki temaslarında "nüfuzlu din adamları" ile aynı safta yer almaya çalışıyordu. Buradaki amaç din adamlarından yardım görmese bile bunların zarar vermelerini önlemek idi.¹³ Nitekim zararları olan din adamlarının mevcudiyeti de gözden kaçmamıştı. Bunlardan "Gerde-Bolu olaylarının Kör Ali Hocası, Divitli Eşref Hocası, Düzcce'nin Ahmet Hocası, Biga'nın Gavur İmamı, Konya Bozkır'ın Şeyh Zeynelabidin" gibi hocalar

¹⁰ Niyazi Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, 2.Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2002, s.112

¹¹ Ali Sarıkoyuncu, **Atatürk Din ve Din Adamları**, 2. Basım, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002 s.121; Selek, **a.g.e.**, s.57.

¹² Mustafa Kemal, Padişah ile genel durum hakkında görüşmüş ancak "tamamen kişisel duygulara sapanan Devlet başkanından ümidini kesmişti." İnan, **a.g.e.**, s.24-25.

¹³ Selek, **a.g.e.**, s.67-69.

Milli Mücadele'ye içten zarar verip kan dökmekten de kendilerini alamamışlardır.¹⁴ Bu örnekler Mustafa Kemal'in din adamlarının güçleri üzerinde yukarıda uyguladığı politika'nın haklılığını göstermektedir. Buna karşın Milli Mücadele aleyhinde olan din adamlarının yanında çoğunluğu leyhte olup bizzat aktif olarak mücadelede yer alanlarda vardı. Bu din adamlarından “Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü Efendi, Denizli Çal Müftüsü Ahmet İzzet (Çalgüner) Efendi, Acıpayam Müftüleri, Hasan (Tokcan) Efendi, Mehmet Arif Akşit, Tavas Müftüsü Cennetzade Tahir Efendi” gibi birçok din adamı buldukları yerlerin halklarını gerek örgütlenmede ve gerekse bilinçlendirme de başrol oynamışlardır.¹⁵

İtilaf devletlerine karşı verilen bu mücadeledeki kuvay-ı milliye hareketi 23 Temmuz 1919 Erzurum'da başlayan ve 9 Mayıs 1920'de Edirne'de¹⁶ son bulan birtakım kongrelerden sonra fiili hareket başlangıçta yerel olan ancak sonra da birleşip ulusallaşan Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti adı altında cereyan etmiştir.

Milli Mücadele'nin bütün aşamalarında olduğu gibi Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerinin kuruluşunda da din adamlarının yoğun faaliyetleri olmuştur. Öyle ki içinde din adamının bulunmadığı “hiçbir müdafa-i hukuk cemiyeti”¹⁷ yoktur. Şerif Mardin de bağımsızlıkta İslami kurumların önemine vurgu yapıp halk'ın bu kurumlara yakınlığını belirterek Anadolu'daki örgütlenmelerin birçoğunun din adamları öncülüğünde yürütüldüğünü¹⁸ belirtmektedir. Nitekim kongreler döneminde de dini temalar ön planda olup bizzat Mustafa Kemal tarafından da din unsuru güdüleyici bir unsur olarak yerini almıştır.

Kongrelerde de birçok din adamı¹⁹ yer almakla beraber buradaki şahsiyetlerle değil genel olarak dini söylemlerin yapısı üzerinde durulacaktır.

¹⁴ Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s.122; Selek, **a.g.e.**, s.69.

¹⁵ Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s.124-126.

¹⁶ Çavdar, **a.g.e.**, s.162.

¹⁷ Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s.160.

¹⁸ Şerif Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset**: 5.Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s.30.

¹⁹ Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s.144. Bkz. Kongrelere katılan din adamlarının kimler olduğu ve yaptıkları konuşmalar aynı eser, s.144-155.

Teşekkül olunan bu kongrelerdeki amaç ise “Osmanlı Vatanı’nın bütünlüğünün ve millî bağımsızlığın sağlanması, hilafet ve saltanat makamlarının korunması için millî kuvvetleri yapıcı duruma getirmek”²⁰ olarak belirtilmiştir. Nitekim milli mücadelenin önderi Mustafa Kemal Atatürk²¹ Erzurum Kongresinde yaptığı konuşmadan sonra sözlerini şu duayla kapatmıştır:

En son olarak niyazım şudur ki, Cenabı Vahibulâmal Hazretleri Habib-i Ekremi hürmetine, bu mübarek vatanın sahip ve müdafii ve diyaneti Celile-i Ahmediye’nin ila yevmil kıyam harisi esdaki olan milleti necibimizi ve makamı saltanat ve hilafeti kübrayı masun ve mukaddesatımızı düşünmekle mükellef olan heyetimizi muvaffak buyursun! Amin.²²

Erzurum Kongresinde yayınlanan beyannamenin 6. maddesinde “Şarkî Anadolu vilâyetlerinde ekseriyeti Kahire’yi İslâmlar teşkil eden ve harsî, iktisadî tefevvuku Müslümanlara ait bulunan” memleketin bölünmesinin düşünülmemesi gerektiği belirtilmiştir.²³ Erzurum kongresinde doğu illerinin Müslümanlardan oluştuğu imajı verilmekle beraber belirtilen bu durum Sivas Kongresi’nde genelleştirilmiştir. Sivas Kongresinden sonra yayınlanan bildiride de şöyle denilmekteydi:

30 Ekim 1918 tarihindeki hududumuz dâhilinde kalıp azîm ekseriyeti İslâmiye ile meskûn olan ve harsî ve medenî faikiyeti Müslümanlara ait bulunan vahdeti mülkiyemizin taksimi nazariyesinin bil külliye feragatla, bu topraklar üzerindeki hukuku tarihiye, ırkiye, diniye ve coğrafyamıza riayet edilmesine...²⁴

Bununla beraber 5 Ağustos 1920 tarihinde Mustafa Kemal Pozantı Kongresinde yayınladığı beyannamede “bütün İslâm âleminin nur-ı dide-i muhabbeti

²⁰ Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Ankara, Başnur Matbaası, 1969, s.82.

²¹ Mustafa Kemal’im Milli Mücadelede ön saflarda olması İslam âlemi tarafından da hilafet’i kurtarıp Avrupa medeniyetine karşı asrısaaadet’in geri getirilmesi olarak değerlendirilmiştir. Hatta Hindistan’ın İslam şairi Mustafa Kemal’i sonuna kadar Hz. Ömer gibi bir İslam kahramanı olarak görüp bunu Nehru ile girdiği münakaşalarda da ısrarla savunmuştur. Berkes, **Bat. Ulus. Topl.**, s.109.

²² Atatürk, **Söylev ve Demeçler**: C.I, 5. Basım, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1997, s.5.

²³ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, 4. Basım, C.1, Ankara, AKDITYK TTK Yayınları, 1997, s.115.

²⁴ Goloğlu, **a.g.e.**, s.233.

olan Adana vilâyeti halkı” ile temasa girmekten duyduğu mutluluğu belirtmiştir. Beyannameyi okuyan Mustafa Kemal devamla şöyle demektedir:

Adana'nın muhterem Müslümanları Peygamber'in esaret tanımayan dindar ümmetinin cihat ordularına öncü olmak şerefiyle mübahi bulunan siz aziz Adanalı dindaşlarımız kalplerinizde sönmez bir azim ve iman bulunduğu halde nazarlarımızı eski hedeflerden çevirerek bir taraftan merkad-ı Peygamber ile mekaber-i Şühedanın, diğer taraftan da namütenahi mefahir ve cengâverlikle mâli olan tarih-i millimizin işaret ve irşadına tabi oldunuz. O andan itibaren Adana İslâmları, bütün Anadolu için vatanperverlik timsali oldu... Hakiki kuvveti Allah'ın yardımından alan ve muhafaza-ı şeref ve istiklâl uğruna azamî fedakârlık duygularını şan ve şerefle ecdadımızdan tevârüs eden milletimizin yakın bir zamanda her türlü dinî, millî tarihine şanlı ve ebedî sahifeler ilâve edeceğine şüphe yoktur... Tevfikat-ı Samediyе'nin tecelliyat-ı âliyesine mazhariyeti tazarru niyaz ve cümledenize gerek Büyük Millet Meclisi, gerek bütün İslâm âlemi namına arz-ı teşekkür ederiz muhterem gaziler.²⁵

Bu konuşmadan da anlaşılacağı üzere milli mücadelede din faktörünün öneminin ne derecede olduğu görülmektedir. Kongreler devam ederken 12 Ocak 1920'de son Osmanlı Meclis'i Mebusan'ı toplanmıştır. Meclis birçok karar almasına rağmen Afet İnan bu meclis'in tek olumlu yanının Sivas Kongre'sinin esaslarına göre bir metin hazırlayarak bunu 17 Şubat 1920 tarihinde ilan etmesi olarak görmüştür.²⁶ Bu metin Misak-ı Milli olup kongrelerde alınan kararların bir teyidi şeklinde olmuştur. Nitekim 1'inci maddesi şu şekildeydi:

30 Ekim 1918 tarihli Mütarekenin hin-i akidinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamın mukadderatı... şerâit-i irkiye ve içtimâiyeleriyle riâyetkar Osmanlı-İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın hey'et-i mecmuâsı hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

Milli And'ın 4'üncü maddesi de “Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiye ve payitaht-ı saltanat-ı seniye ve merkez-i Hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehri ile Marmara Denzinin...” güvenliğinin sağlanmasının gerekliliğiyle ilgiliydi.²⁷

²⁵ Süleyman Hatipoğlu, **Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, 1. Basım, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s.71-73.

²⁶ İnan, **a.g.e.**, s.65.

²⁷ Mesut Aydın, “Yeni Türk Devleti ve Misak-ı Milli”, **Türkler**, C.16, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.61.

Son Osmanlı Mebusan Meclis'inin dağılmasından sonra 19 Mart 1920 tarihli talimata göre hızlı bir şekilde Heyet'i Temsiliye seçimlerine gidilmiştir. Seçimlerin akabinde Mustafa Kemal 21 Nisan 1920'de meclis'in toplanması hakkında ilgili makamlara (kolordu, Müdafa-i Hukuk heyetlerine, belediye başkanlarına) bir bildiri yollayarak meclis'in açılış programını belirtmiştir. Bildiri aynen şöyledir:

1- Tanrının lûtfuyla nisanın 23' üncü Cuma günü. Cuma namazından sonra, Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2- Vatanın istiklali, yüce Hilafet ve saltanat makamının kurtarılması gibi en önemli ve hayati görevleri yapacak olan Büyük Millet Meclisi'nin gününü cumaya rastlatmakla, o günün kutsallığından yararlanılacak ve bütün sayın milletvekilleriyle Hacı Bayram Veli Câmi-i şerifinde cuma namazı kılınarak Kur'an'ın ve namazın nurlarından da feyz alınacaktır. Namazdan sonra, sakal-ı şerif ve sancak-ı şerif alınarak meclisin toplanacağı yere gidilecektir. Bu merasimde Câmi-i şerif'ten başlayarak Meclis binasına kadar Kolordu Komutanlığı'nca askeri birliklerle özel tören düzeni alınacaktır.

3- Açılış gününün kutsallığını belirtmek için bu günden başlayarak vilâyet merkezinde, Vali Beyefendi Hazretlerinin düzenleyeceği şekilde, hatim indirilmeye ve Buhari-i Şerif okunmaya başlanacak ve Hatm-i Şerif'in son kısımları uğur getirsin diye Cuma günleri namazdan sonra Meclis'in toplanacağı yerin önünde tamamlanacaktır.

4- Kutsal ve yaralı vatanımızın her köşesinde bu günden itibaren aynı şekilde Hatm-i şerifler indirilmesine ve ve Buhari-i Şerif okunmasına başlanarak, Cuma günü ezandan önce minarelerde selâ verilecek, hutbe okunurken, Halifemiz, Padişahımız Efendimiz hazretleri'nin mübarek adları anılırken, Padişah Efendimiz'in yüce varlıklarının, şanlı ülkesinin ve bütün tebaasının bir an önce kurtulmaları ve saadete kavuşmaları için ayrıca dua okunacak ve Cuma namazının kılınmasından sonra sonrada hatim tamamlanarak yüce Hilâfet ve Saltanat makamı ile bütün vatan topraklarının kurtuluşu içi girişilen milli mücadele'nin önemini ve kutsallığını, milletin her bir ferdinin, kendi vekillerinden meydana geliş olan bu Büyük Millet Meclis'inin vereceği vatani görevleri yapmaya mecbur olduğunu anlatan vaazlar verilecektir. Daha sonra, Halife ve Padişah'ımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtuluşu, selameti ve istiklâli için dua edilecektir. Bu dini ve vatani merasim yapıldıktan ve camilerden çıkıldıktan sonra, Osmanlı vilâyetlerinin her tarafında, hükümet konağına gelinerek Meclis'in açılmasından dolayı resmi tebrikler yapılacaktır. Her tarafa Cuma namazından önce uygun şekilde Mevlid'i Şerif okunacaktır.

5- Bu tebliğin hemen yayınlanarak her tarafa ulaştırılabilmesi için her vasıtaya başvurulacak, sür'atle en ücra köylere, en küçük askeri birliklere, memleketin bütün teşkilat ve kuruluşlarına ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca, büyük levhalar halinde her tarafa asılacak ve mümkün olan yerlerde bastırılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır.

6- Yüce Tanrı'dan tam bir başarıya ulaştırması niyaz olunur.”²⁸

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'ya gelen 115 mebus'un toplanmasıyla meclis açılmıştır. 23 Nisan'ın Cuma günü olmasından dolayı Ankara'da halk “Hacı Bayram Camiinde toplanıp Cuma namazını kıldıktan sonra o günün adet ve icabına uyarak ellerinde sancaklarla meclisin önüne gelmişler ve kapı önünde dualar” okunduktan sonra kurbanlar kesilip daha sonra “üzerinde ayetler ve hadisler yazılı sancakları” meclis kürsüsü üzerine koymuşlardır.²⁹ I. Meclis'i oluşturan mebuslar arasında “entarisinin üstüne ceketini çekmiş, başına fes giymiş bir takım mutaassıp” kesimin temsilcileri olan derviş, şeyh, ulema'nın yanında başları kalpaklı olan milliciler gibi cemiyetin farklı alanını temsil eden unsurlar da yer almıştır.³⁰

Meclis'in açılmasından sonra 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal hükümetin kurulması hakkında bir teklifte bulunmuştur. Teklifte hilafetin ve saltanat makamının baskıdan kurtulacağı zaman meclisin düzenleyeceği kanuni esaslar çerçevesinde durumunu alacağını söylemiştir.³¹ Birinci Meclisin toplanmasının ertesi günü “BMM'nin memleketine beyannamesi” başlıklı bildiride şöyle denilmekteydi:

“Allah'ın lâneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun ve tevfiği, Halife ve Padişahımızı, millet ve vatani kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın.”³²

4 Mayıs 1920'de İzmit milletvekili Hamdi Namık Bey milli mücadele hareketinin bir ayaklanma gibi gösteren İstanbul fetvalarına karşı İslam âlemine bir bildiri yayımlanmasını talep etmiş meclis başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver de

²⁸ Atatürk, **Nutuk** (Yay. Haz., Zeynep Korkmaz), Ankara, AKDHYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990, s.294-295.

²⁹ Kılıç Ali, **Hatıralar**: İstanbul, Sel Yayınları, 1955, s.32.

³⁰ Kılıç, **a.g.e.**, s.67.

³¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, C.1, İçtima 2, 24.4.1920, s.31; **Nutuk**, s.300.

³² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, C.1, İçtima 3, 25.4.1920, s.60.

gereğinin yapılması için önergeyi şer'îye encümenine göndermiştir.³³ Nitekim 9 Mayıs 1920'deki bileşimde beyanname olunup Anadolu Ajansı vasıtasıyla İslam Alemine din ve vatanımıza taarruz edildiği, hilafet ve saltanat'ın İstanbul'da işgal altında olduğu³⁴ belirtilerek mücadelenin haklılığı vurgulanmaya çalışılmıştır.

Birinci Meclis 21 Ekim 1920 tarihinde yayınladığı bildiri de kendisinin “milli sınırlar içerisinde hayat ve bağımsızlığını sağlamak, hilafet ve saltanat makamını kurtarmak andıyla teşekkül” ettiğini³⁵ belirtmiştir.

Birinci meclis'te din adamları İstanbul Hükümeti tarafından Şeyh'ül İslam Dürrizade Seyyid Abdullah'a imzalatılan 'fetvay-ı şerife' 5 Nisan 1920'de yayımlanıp halifelğe ve devletin nizamına karşı çıkanların yakalanıp öldürülmesine dair fetvaya karşılık olarak başta Ankara Müftüsü Rifat Börekçi ve 153 müftü'nün imzasını taşıyan Anadolu Fetvası hazırlanıp silaha silahla karşılık verilmiştir.³⁶ I. Meclis'teki din adamı milletvekillerinden özellikle eğitimle ilgili fikirleriyle dikkat çeken ve Atatürk'ün 'mefkûre arkadaşım' dediği “İzmir mebusu Hacı Süleyman” Efendi gibi şahsiyetler de bulunmaktaydı.³⁷ Bu meclis 23 Nisan 1920'de kurulduğu tarihten itibaren olağanüstü yetkilerle donatılıp memleket'in kurtuluş savaşını idare etmiş çıkardığı kanunlarla da yasama ve yürütme yetkilerini kendi bünyesinde toplamıştır.

Sabahattin Selek, bu meclisin mektep-medrese, yenilikçi-muhafazakâr, cumhuriyetçi-saltanatçı, ırkçı-ümmeççi, Türkçü-Osmanlıcı gibi çarpışmaların olduğu tezatların meclisi olma³⁸ özelliğine dikkat çekmiştir. Nitekim fikir ayrılıkları Milli Mücadelenin sonlarına doğru daha da belirgin hale gelmiştir. Bu fikir çatışmaları

³³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, C. 1, İçtima 11, 4.5.1920, s.212.

³⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, C. 1, İçtima 13, 9.5.1920, s.246–248.

³⁵ Çavdar, **a.g.e.**, s.190.

³⁶ Selek, **a.g.e.**, s.70,72. Bkz. Her iki fetva'nın tam metni için, Selek, **a.g.e.**, s.70-73. Ali Sarıkoyuncu, 'Ankara fetvası' diye anılan Anadolu fetvasını hazırlayanların 155'i aşkın olduğunu belirtmektedir. Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s.163. Buna karşın Kemal Karpat'a göre de bu sayı 152 müftüyle sınırlıdır, Karpat, **a.g.e.**, s.53.

³⁷ Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s.165; Meclis'teki milletvekillerinin dağılımı şöyleydi: 61 sarıklı hoca, 8 tarikat şeyhi, 115 memur, 51 kumandan, 46 çiftçi, 37 tüccar, 29 avukat, 15 doktor, 10 aşiret reis-ağa, 6 gazeteci, 2 mühendis, bu duruma göre, sarıklı hoca ve şeyh gibi halk içinden gelen din ve tarikat adamları meclis'in %18.2'sini oluşturmaktadır. Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, C.II, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1964, s.207. s.363–364.

³⁸ Selek, **a.g.e.**, s.310.

meclis'te farklı grupların doğmasına neden olmuştur. Meclis'te daha önceden kurulduğu için müdafa-i hukuk grubu I. Grup (10 Mayıs 1921) olarak anılıp genelde Mustafa Kemal'in belirlediği ve güvendiği³⁹ kimselerden oluşmakla beraber millici ve inkılâpçı olarak tanınmışlardır. Bir diğer grup da müdafa-i hukuk grubu'nun içinden gelen ancak dışlananların oluşturduğu II. Grup (Temmuz 1922) olup ekseriyeti saltanat ve hilafet taraftarlarının kümelendiği muhafazakâr kişilerdi.

Temel işlevi ülkeyi düşman işgalinden ve İstanbul'da kuşatma altında bulunan halife ve padişah'ı kurtarma olan I. Meclis, Lozan Antlaşmasını onaylaması ve "devletin geleneksel-dinsel yapısını muhafazası lehinde tavır" almasından dolayı⁴⁰ 16 Nisan 1923'te feshedilip seçimlere gidilip II. grup tasfiye edilme suretiyle Mustafa Kemal'in ihtilalci ve devrimci kadrosu 11 Ağustos 1923'te TBMM'nin II. döneminin ilk toplantısıyla⁴¹ ülkede tek hâkim siyasi otorite konumuna gelmiştir.

³⁹ Çavdar, **a.g.e.**, s.220.

⁴⁰ Davut Dursun, **Laiklik, Değişim ve Siyaset: I.** Basım, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s.37.

⁴¹ Çavdar, **a.g.e.**, s.241, 249.

1.3. YENİ CUMHURİYETİN UYGULAMALARI

Birinci Meclis'in feshinden sonra yapılan 1923 seçimleri sonucunda yeni milletvekillerinin 11 Ağustos 1923 tarihinde meclis'te ilk toplantılarını yapmalarıyla Büyük Millet Meclis'in ikinci dönemi başlamıştır.

II. Grub'un tasfiyesiyle I. Meclis'teki çok kültürlülük ve farklı bakışların yanında "İslami milliliğe dayalı pölüralizm"⁴² (çoğulculuk) yerini Mustafa Kemal'in liderliğindeki milliyetçi ve reformcu kadroya bırakmıştır. Bu kadro'nun reform hareketleri ve hayat'a bakış tarzlarına kendilerinden önceki Osmanlı dönemi reform anlayışından pek de farklı değildi. Zaten Osmanlı Devleti 18 Y.y.'da genelde askeri tedbirler üzerinde yenilikler yapmak gayretinde olmasına rağmen Tanzimat'la beraber batı'ya karşı olan gerilik daha da belirginleştiğinden askeri alanın yanında toplumun sosyal ve kültürel alanlarında modernleşme çalışmalarına girişmişti.

İstibdat dönemi padişahı olan II. Abdülhamit'in 23 Aralık 1876'da ilan ettiği Kanun-i Esasi'de, "Osmanlı düzeninde bile bulunmayan, sadece şeriat ve kanun-i kadim geleneğine" dayanan devlet-din bileşimine⁴³ rağmen imparatorluk ilk defa meclis sistemiyle tanışmıştı. Meşrutiyet dönemiyle beraber milliyetçi aynı zamanda batıya karşı ezikliğin giderilmesi gerektiğinin farkında olan, Batı kültürünü tanıyıp eğitimini alan idealist ve elit bir tabakayı oluşturdukları görülmektedir. Bu yeni hareket'in temsilcileri savaş ortamında kendilerini ulusal mücadele hareketinde önder konuma gelmişlerdir.

Lider konumundaki yenilikçiler, hedefleri doğrultusunda "milliyetçi özlemini çektikleri milli devlet formülünün" gerçekleştiricileri olarak⁴⁴ kurtuluş savaşını başarıya ulaştırmanın getirdiği özgüven ve güce dayalı anlayışlarıyla zaten kendilerinde var olan modernist hayat anlayışını uygulamak ve yeni devletlerinin temel taşı haline getirmek için "milli kurtuluş savaşı biter bitmez hemen bir toplumsal devrim" savaş'ını başlattılar. Nitekim Mustafa Kemal'de savaşın bitiminde 'asıl savaş

⁴² Veli Öztürk, "Çok Partili Dönemde Din Eğitimi ve Öğretimi", **Türkiyede Din Eğitimi ve Öğretimi**, (Yay. Haz. Fahri Unan-Yücel Hacaloğlu), Ankara, Türk Yurdu Yayınları, 1999, s.90.

⁴³ Berkes, **Türk. Çağd.**, s.334.

⁴⁴ Tunaya, **a.g.e.**, s.131.

şimdi başlıyor' diyerek girilen dönemecin zorluğunu ve önemini dile getiriyordu.⁴⁵ Mustafa Kemal'in savaş dediği batılılaşma çabası olmakla beraber aslında daha öncede Osmanlı döneminde batılılaşma hareketleri ve reform çalışmaları denenmiş ancak başarıya ulaşılmamıştı.

Gerçek'te Mustafa Kemal ve kadrosu'nun batılılaşma çabası ve inkılâplarının özü, kendinden önceki dönemlerdeki gibi olmakla beraber aradaki en bariz ayırım; modernizasyon çabalarının "dine ve hanedana dayalı meşruiyetten arınmış bir siyasi sistemin tanımlanması üzerine yoğunlaştırılmış"⁴⁶ olmasıdır. Gerek Osmanlı ve gerekse de Cumhuriyet döneminde yeniliklere tepki gösterenler, aynı kesimler olmakla beraber genelde İslamcı ve muhafazakâr tabakaydı. Osmanlı döneminin yenilikçi kadrosu sert yüzünü bu kesime gösteremediğinden hedeflerine ulaşmamıştı.

Mustafa Kemal ise Osmanlı'nın düştüğü hataya düşmeyerek devrimlerin özünde olan baskı ve sertlik politikasını İslamcılara karşı da aynı şekilde izlemişti.⁴⁷ Bu sertlik politikasının uygulanılmasını rejimin iki numaralı adamı İsmet İnönü yıllar sonra demokrasiye geçilmesi gerektiğini söylediği sıralarda açıkça kabul etmiştir. İsmet İnönü: Cumhuriyet'in "ilk devirlerinde fesin yerine şapkanın giyilmesini ve Devletin lâyük bir Cumhuriyet olmasını ve lâtin harflerini, bütün bunları, açık ve uzun tartışma ile kabul ettirmemizi insafılı hiç kimse bekleyemezdi"⁴⁸ diyerek izlenen baskı siyasetini teyit edecekti. Nitekim M. Kemal Atatürk, yaptığı inkılâplara karşı olanlara sertlik politikasını uygulayarak gerici davranışlara taviz vermemiştir. Taviz vermek bir yana ne kadar önemsiz görünürse görünsün her türlü şeriatçı eğilimin karşısında da olup buna cüret edenleri amansız bir şekilde cezalandırmıştır.⁴⁹

Mustafa Kemal ve Cumhuriyetçi kadroların, reformlarının odak noktaları din olup "dinin siyasallaşmasına" karşı⁵⁰ olmakla beraber dini batılılaşma karşısın da

⁴⁵ Berkes, **Bat. Ulus ve Devr.**, s.104,113.

⁴⁶ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, 10. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.122.

⁴⁷ Doğan Duman, **Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık**, 9 Eylül Yayınları, İzmir, 1997, s.25.

⁴⁸ Konuşmasının devamında İnönü, her şeye rağmen bu kanunların TBMM'nde tartışılıp kabul edildiğini de belirtmiştir. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 7, C.20, Birleşim 1, 1.11.1945, s.7.

⁴⁹ İlhan Arsel, **Laik Devlet Anlayışından Sapmalar**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1974, s.54.

⁵⁰ Doğu Ergil, **Atatürkçü Toplum ve Siyaset Felsefesi Açısından Laiklik**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1990, s.16.

en etkili ideoloji olarak görmüşlerdir. Nitekim Mustafa Kemal ve liderliğindeki milliyetçi hareket'in amacı, "toplumdaki bireylerin ve etnik, dinsel ya da başka grupların üzerinde" devlet otoritesini sağlamak olmuştur.⁵¹ Yine bu akımın temsilcileri döneminde "İslami temellere dayanan geleneksel Osmanlı kültürünün yerine laik ve hümanist esaslara" dayalı bir kültür oluşturma çabası güdülmüştür.⁵² Nitekim M. Kemal Atatürk, dine ve dünyaya dair işlerin birbirinden ayırmaktan başka kurtuluş çaresinin olmadığını nutuklarında sık sık belirtmiştir.⁵³

Mustafa Kemal önderliğindeki kadro, daha kurtuluş savaşı devam ederken ideallerindeki devletin alt yapısını hazırlama çabası içerisindeydiler. Bunun için de 20 Ocak 1921'de Teşkilat-ı Esasiye adlı anayasayı ilan ettiler. Anayasa'da "hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" ifadesiyle ulusal egemenlik ilkesine vurgu yapılmıştır. Ayrıca "şeriat hükümlerinin uygulanması" ve tüm kanunların yürürlüğe konulması, değiştirilmesi, kaldırılması gibi temel haklar Büyük Millet Meclis'ine ait⁵⁴ olmakla beraber devletin dini hakkında hiçbir hükmün yer almadığı görülmekle beraber iktidarın kaynağını Allah'tan alan saltanat'ın da hukuki bir varlık olarak tanınması da çelişkiye neden olmuştur.⁵⁵

Milli Mücadele'nin sonlarına doğru kazanılan zaferler sonucunda itilaf devletleri Ankara hükümetiyle anlaşma yoluna gidip kendisiyle beraber Osmanlı hükümetini 27 Ekim 1922'de İsviçre'nin Lozan kentine 13 Kasım 1922 tarihinde yapılacak konferansa davet etmişlerdi. Nitekim Sadrazam Tevfik Paşa'nın 29 Ekim'de TBMM Başkanlığı'na barış konusunda beraber hareket etme teklifinin ardından saltanatın kaldırılma süreci hızlanmıştır. Nitekim 30 Ekim'de sadrazamın teklifi görüşülürken aynı gün Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının verdikleri 6 maddelik önergede "Osmanlı Devleti'nin sona erdiği, Ankara hükümetinin onun yerine geçtiği, hilâfet makamının esaretten kurtarılacağı" belirtilerek saltanatın kaldırılması gerekliliği savunulmuştu. Önerge: Şer'iyeye, Adliye ve Kanun-ı Esasi komisyonlarının ortak toplantısında görüşülerek saltanatın kaldırılmasıyla sadece Ankara hükümetinin

⁵¹ Binnaz Toprak, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, İstanbul, Beta Basım Yayınları, 1986, s.359-360.

⁵² Şükrü Karatepe, **Tek Parti Dönemi**, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1993, s.88.

⁵³ Arsel, **a.g.e.**, s.54.

⁵⁴ **Nutuk**, s.382-383.

⁵⁵ İftar B. Tarhanlı, **Müslüman Toplum, "Laik" Devlet.**, İstanbul, Afa Yayınları, 1993, s.15.

varlığı kabul edileceği belirtilmişti. Ancak halifeliğin Osmanlı hanedanına ait olduğu ancak bu makama ilim, ahlâk, olgunluk ve iyilik bakımlarından en önde yer alan hanedan mensubunun TBMM tarafından seçileceği belirtilerek 1 Kasım 1922’de 130’uzuncu birleşimde saltanat resmen kaldırılmıştır.⁵⁶

M. Kemal Atatürk, karma komisyonda bir konuşma yaparak Osmanlı hanedanlığı tarafından Türk Milletinin hâkimiyetine ve saltanatına zorla el koyulduğunu ancak bugün “hâkimiyet ve saltanatını fiilen kendi eline almış” olan millete bu hâkimiyeti bırakıp/bırakmama meselesinin olduğunu söylemiştir. Devamla da “burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabîi olarak karşılarsa, sanırım ki uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek, usulüne uygun olarak ifade edilecektir. Fakat belki de bazı kafalar kesilecektir”⁵⁷ diyerek üstü kapalı bir uyarıda bulunmayı da ihmal etmemiştir. Böylelikle daha bağımsızlık, tam anlamıyla kazanılmadan reformcu hareket, Osmanlı devlet yapısının temel mihenklerinden olan saltanat’ı kaldırmakla hilafeti yalnız bırakıp akabinde de halifenin de meclis’in tayin edeceğini ilan etmiştir.

Saltanat kaldırıldığı zaman II. Grup henüz meclis’te bulunduğundan çetin müzakereler olmuş ve ilerleyen günlerde de tepkiler devam etmiştir. Ancak 17 Kasım 1922 tarihli resmi bir telgraf’ın 18 Kasım 1922’de meclis birleşiminde okunması içeriden gelen tepkileri etkisizleştirmiştir. Nitekim bu telgraf da Osmanlı Sultan’ı Vahdettin’in “bir İngiliz harp gemisiyle” İstanbul’dan ayrıldığı bildiriyordu.⁵⁸ Saltanat’ın kaldırılmasından sonra Mustafa Kemal ve arkadaşları için artık devlet şeklen var olup nitekim sorun rejimin adının konulması olmuş nihayet 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet’in ilanı ile zaten Milli Mücadele dönemi sonrası, eski kurumların çoğunun hukuki ve fiili olarak yıkılmış⁵⁹ olmasından dolayı artık modernleşme ve kurumsallaşma devri başlamış oluyordu. Ancak Cumhuriyet’in ilan edilmesi birtakım tepkilere neden olmuştu. Bu tepkilerden içte ve en önemlisi Kuvay-ı Milliye’nin önderlerinden ve eski icra vekilleri heyet’i başkanı olan Rauf Orbay’ın

⁵⁶ Saltanatın kaldırılması o tarihte yürürlükte olan Hıyaneti Vatanîye Kanununun 1’inci maddesi ile çelişmekteydi. Zira söz konusu maddede “TBMM’nin kuruluş ve amaçları arasında hilafet ve saltanat makamlarının da korunmasını” öngörüyordu. Bu durum ise saltanatın kaldırılmasının aceleye getirildiği ve şartların bunu gerekli kıldığı sonucuna ulaştırmaktadır. Dursun Ali Akbulut, “Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları”, **Türkler**, C.16, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.347–348.

⁵⁷ **Nutuk**, s.467–468.

⁵⁸ **Nutuk**, s.469.

⁵⁹ Sabahattin Selek, **Milli Mücadele II İstiklal Harbi**, 2. Basım, İstanbul, Toker Matbaası, 1965, s.394.

İstanbul basınına Cumhuriyet'in "ilan yöntemini ve alınan son kararları" eleştiren demeci olmuştur.⁶⁰ Üstelik Rauf ve Adnan (Adivar) Beyler ile birlikte Refet Paşa, Halife Abdülmecit Efendi'yi ziyaret ederek⁶¹ ilanın zamansız olduğu ve biçimi üzerine tenkitlerini belirtip tepkilerini göstermişlerdir.

Cumhuriyet dönemi din, laiklik ve vicdan hürriyetleriyle ilgili inkılap hareketlerine değinmeden önce özellikle I. Meclis tarafından girilen bir takım reform çalışmalarını belirtmek gerekmektedir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1- Bursa mebus'u Doktor Emin Bey ve Sinop mebus'u Şevket Bey'in 29 Nisan 1920'de "fes yerine kalpak" giyilmesi'ne dair verdikleri önerge meclis'teki müzakereler sonucu reddedilmiştir.

2- Dersim mebus'u Abdülhak Bey'in "camilerde okunan hutbelerde hatiplerin Türkçe açıklama" yapmalarına dair 30 Eylül 1920 tarihli layiha, Şer'iyeye Encümeni tarafından 27 Ekim 1920'de reddedilmiştir.

3- Erzurum mebus'u Salih Efendi'nin "evlenmenin zorunlu kılınması ve birden fazla kadınla evliliğe" izin verilmesine dair 19 Şubat 1921 tarihli layiha olup gerekçede "yurdun nüfusunun çoğaltılması" gösterilmiş ancak 22 Şubat 1921'deki birleşimde reddedilmiştir.

4- Bolu mebus'u Tunalı Hilmi Bey'in saatlerin 24 saat olarak kabul edilmesi hakkındaki önerge 10 Mart 1921'de oybirliğiyle reddedilmiştir.

5- Muş mebus'u Abdülgani Bey'in kumarın yasaklanması hakkındaki 28 Mart 1921 tarihli kanun önergesi 1 Eylül 1921'de kabul edilip yasak yürürlüğe girmiştir.

⁶⁰ Rauf Orbay'ın Cumhuriyet'in ilanına karşı takındığı demeçleri Vatan ve Tevhit gazetelerinde belirterek Cumhuriyet'in beklenmedik bir durum olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal'in Rauf Bey'e karşı verdiği izahatlar ve Rauf Bey'in demeçlerinin ayrıntısı için bkz. **Nutuk**, s.548-560.

⁶¹ Akşin ve diğr., **a.g.e.**, s.93.

6- Konya mebus'u Ömer Vehbi Efendi'nin ve 27 arkadaşı tarafından Ceza Kanun'unun şeriat'a göre yeniden düzenlenmesi için 31 Mart 1921'de başkanlığa verdikleri önerge olup görüşülmek üzere Şer'iyeye Vekâlet'ine gönderilmiştir.

7- Yine Ömer Vehbi tarafından kadın oynatanların cezalandırılmasına dair kanun önerisi 1 Eylül 1921 tarihinde birleşimde görüşülüp meclis başkanı tarafından 23 Ekim 1922 günü önerge Adliye Encümeninden gelecek rapor doğrultusunda görüşülmeye alınacağı söylenilmişse de dönem sonuna kadar görüşülmesi mümkün olmamıştır.

8- Burdur mebus'u Mehmet Akif Bey ve 23 arkadaşının İstanbul'daki ahlak dışı davranışlara karşı TBMM'nce bir bildiri yayınlanması ve ilgililerin uyarılmasına dair önerge 31 Aralık 1921'de müzakere edilip Şer'iyeye Vekalet'ine havale edilmiştir.

9- Ceza evleri hakkında verilen önergelerden birin de Malatya mebus'u Lütfi Bey'in 'ceza evlerine birer imam atanarak hükümlü ve tutuklulara beş vakit namaz kıldırılmaları ve her gün vaaz ve nasihatte bulunmaları' ile ilgili kanun önerisi 8 Nisan 1922 tarihindeki birleşimde görüşülüp Dahiliye Vekalet'ine gönderilmesi kararlaştırılmış ancak konu dönem sonuna kadar bir daha gündeme gelmemiştir.

10- Genç, mebus'u Ali Vasıf Bey'in günlük gazetelere "ayet ve hadis" konulmaması hakkındaki önerge 11 Mayıs 1922 günü meclis birleşiminde görüşülüp İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığına gönderilmiştir.

11- Çorum mebus'u Haşim Bey'in "*patrikhane ve hahamhanelere*" tanınan ayrıcalıkların kaldırılması hakkındaki kanun önerisi 6 Kasım 1922'de birleşimde görüşülüp Adliye Encümenine gönderilmiş ancak konu bir daha gündeme gelmemiştir.⁶²

⁶² Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**: C.I, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1994, s. 666, 679, 686, 689, 692, 709-710, 716-718; Kanun öneri ve önergelerinin görüldüğü işlem ve sonuçlarıyla ilgili müzakereler ve geniş bilgi için, bkz., **aynı eser**, s.666-718

Görüldüğü gibi I. Meclis döneminde birtakım reform ve düzenlemeler yapılmak istenilmiş zira birleşimlerde müzakereler yapıp vekâlet ve encümenlere değerlendirilme amacıyla gönderilmelerine rağmen bu girişimler sonuçsuz kalmıştır.

14 Eylül 1920 “men’i müskirat kanunu” ile 1’inci maddesinde “memaliki Osmaniye’de her nevi müskirat imâl, fûruht ve istimali memnudur.” 4’üncü madde ise “bu kanunun tasdiki ve neşriyle beraber içki imaline bilcümle alât ve edevat musadere edilir. Mevcut içkiler derhal temhir edilir ve iki ay hitamında mevcut müskirat imha olunur.” denilmektedir.⁶³

1.4. CUMHURİYET DÖNEMİ REFORM HAREKETLERİ

1.4.1. 1924 Yılı Reformları

Cumhuriyet’in ilanından sonra, Mustafa Kemal ve arkadaşları batılılaşma, modernleşme ve laikleşme üçgeninde hedeflerini uygulamaya başlamışlardır. Özellikle de 1924 yılı bu alanda milat olup ilk olarak da 7 Şubat 1924’te Maarif Vekâleti yabancı okullardaki dinsel alamet ve simgelerin kaldırılması hakkında kararname çıkartmıştır.⁶⁴ Bunun devamında 3 Mart 1924 tarihinde meclis’e verilen önergelerin kanunlaşmasıyla laikliğin temel taşları oluşturulmuştur. Bu önergeler şunlardır:

- 1- Siirt milletvekili Halil Hulki ve 50 arkadaşının “Şer’iye ve Evkaf Vekâleti ile Erkan-ı Harbiye Vekâleti’nin” kaldırılmasıyla ilgili kanun teklifi.
- 2- Manisa milletvekili Vasıf Bey ve 50 arkadaşının “eğitim ve öğretimin birleştirilmesi” ile ilgili kanun teklifi.

⁶³ Kanun No 22, **Düster**, 3. Tertip, C.1, İstanbul, Milliyet Matbaası 1929, s.63.

⁶⁴ Sami N. Özerdim, **Atatürk Devrimi Kronolojisi**, Ankara, Çankaya Belediyesi Yayınları, 1996, s.81.

- 3- Şeyh Saffet ve 50 arkadaşının “hilafetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanı’nın Türkiye dışına çıkarılmasıyla” ilgili kanun teklifi meclis’te beş saatlik müzakerelerden sonra kanunlaşmıştır.⁶⁵

1.4.1.1. Şer’iye ve Evkaf Vekâletinin Kaldırılması

Osmanlı imparatorluğu döneminde yapılan reforminist çalışmalar boyunca “laiklik kıpırdanmaları, din okullarında medrese ve evkaf ilkokulları” bünyesinde değişiklik yapma cüretini gösterememişti. Açılan yeni okullar dini makamların etkisi dışına çıkmasına rağmen, bütün reformcular “din okullarına dokunmayı düşünememiştir.” Sonuçta eski ve yeni okullar bir arada olup kuşak çatışmasına neden olmuştur. Bu ikiliği kaldırmak için ilk çalışma İttihat ve Terakki Partisi tarafından yapılarak temel görüşlerin sahibi Ziya Gökalp olmuştur. 1916’da parti kongresinde Evkaf Vekâleti’nin elindeki okullar Maarif Vekâleti’ne devredilir ancak medreseler bu karara dahi olunmazlar ve Evkaf’tan alınıp başka bir dini makam olan Bab-ı Meşihat’a bırakılır. Kurtuluş savaşı yıllarında da Mustafa Kemal’in konuşmalarında tevhid-i tedrisat hakkında belirsiz ve çekingen bazı ifadeler rastlanır ancak bu dönemde medrese ve din eğitime karşı çıkmamıştır. Ancak savaş sonrası Mustafa Kemal eğitimin birleştirilmesinin gerekliliğinden söz edip medreseye ve evkaf’ın aleyhine tavır takınır. Yusuf Akçur’a gibi düşünürler medreselerin kapanmaması gerektiğini ve “hâkimiyet-i milliye medreseleri” olarak yenilenmelerini talep etmişlerdir. Ancak Mustafa Kemal “devrim medreseleri” fikrini de benimsemeyip bunları kapatmıştır. 1924 yılında medreseler kapandığında 479 medrese ve 18.000 medrese öğrencisi bulunuyordu.⁶⁶ Bu medreselerden 29 tanesi imam-hatip mektebi’ne dönüştürülmüştür. Ayrıca kanunla darülfünun’da bir ilahiyat fakültesi ile dini hizmetleri yürütecek memurların yetiştirilmesi için ayrı mekteplerin açılması emrediliyordu.⁶⁷ Bu kanunla ilgili maddeler şu şekildedir:

a-Türkiye Cumhuriyeti’nden muamelâtı nasâ (Kuran ve hadise) dair olan hükümlerin çıkarılması ve yerine getirilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun kurduğu

⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 2, C.7, İçtima 2, 3.3.1924, s. 17; Kanun no: 429, 430, 431 **Nutuk**, s.574.

⁶⁶ İlhan Başgöz, **Türkiyenin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s.76–78.

⁶⁷ Suat Cebeci, **Din Eğitimi, Bilimi ve Türkiyede Din Eğitimi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1966, s.142.

hükümete ait olup, dîni mübini İslamın bunun dışındaki itikad ve ibadete dair bütün hükümlerin ve işlerin yürütülmesi ve dîni müesseselerin idaresi için Cumhuriyet'in merkezinde bir Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.

b-Şer'iye ve Evkaf Vekâleti mülğadır.

c-Diyanet İşleri Başkanı, Başbakanın inhası üzerine Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilir.

d-Diyanet İşleri Başkanlığı, Başbakanlığa bağlıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesi Başbakanlığın bütçesinin içindedir. Diyanet İşleri Başkanlığı hakkında bir tüzük çıkarılacaktır.

e-Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindeki tüm camiler, mescidi şerifler, tekkeler ve zaviyelerin idaresine; imam, hatip, vaiz, şeyhi müezzin ve kayyımların ve sair hizmetlerin tayin ve çıkarılmalarına Diyanet İşleri Başkanlığı memurdur.

f- Müftüler Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlıdır.

g-Vakıf işleri, milletin hakiki menfaatlerine uygun olarak düzenlenmek üzere Genel Müdürlük halinde şimdilik Başbakanlığa bırakılmıştır.⁶⁸

Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılmasıyla "din işlerinin yürütülmesi, merkezi idare içinde" bu iki kurumun gördüğü hizmetleri yerine getirmek için de Diyanet İşleri Riyaseti'nin yanında Vakıflar Genel Müdürlüğü kuruldu.⁶⁹ Bununla beraber Cumhuriyet'in kurucuları dinsel güçleri baştan beri kurmak istedikleri yapının önünde önemli bir engel olarak görmüşlerdi. Bunun için de devlet, "dine ve dinin sosyo-politik alandaki nüfuzuna" karşı bu kurumu kullanmayı tercih etmişlerdir.⁷⁰ Hatta Türkiye Cumhuriyet'i Devletinde "devlet dine karışmayacak, din devlete" karışmayacaktı, ancak bu parola gerçekleşme olanağı bulamamıştır. Çünkü din, devlet'e karışmamakla bilakis devlet dine karışmakla beraber diyanet ve vakıflar devletleştirilip⁷¹ bu, dini kurumlar tamamen hükümet'in denetimi altına geçirilmiştir.⁷² Laik olduğunu belirten Cumhuriyet rejiminde böyle bir kurumun olması devletin laiklikten sapması anlamını vermekle beraber rehber olarak alınan batı'daki laiklik sistemine de uymamaktadır.⁷³ Cumhuriyet'in kurucuları Diyanet İşleri Başkanlığına "Kamu hizmetini sunmak ve bu hizmeti sağlayan personeli gözetim altında tutmak

⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 2, C.7, İçtima 2, 3.3.1924, s.22-24.

⁶⁹ Veli Ertan-Hasan Küçük, **Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi ve Din Müesseseleri ve Din Alimleri**, İstanbul, Türkiye Kalkınma ve Dayanışma Vakfı Yayınları, 1976, s.19.

⁷⁰ İftar Tarhanlı, "Türkiye Cumhuriyetinde Diyanet İşlerinin Düzenlenmesi, Osman Tunç, **Din-Devlet İlişkileri Sempozyumu**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1996, s.111.

⁷¹ Tahsin Banguoğlu, **Kendimize Geleceğimiz**, İstanbul, Bayrak Yayıncılık, 1984, s.23.

⁷² Akşin ve diğr, **a.g.e.**, s.95.

⁷³ Dursun, **a.g.e.**, s.40.

suretiyle laik düzeni korumak” görevini yüklemişlerdir. Buna rağmen Diyanet İşleri Başkanlığı’nı kurma zorunluluğunu hissetmişlerdir. Çünkü:

‘din olgusu karşısında, Cumhuriyetin kurucuları seçenekleri pek fazla olmayan bir konumdaydılar. Ya bu olgu hiç yokmuş gibi davranacaklar ya da yönelmekte buldukları laik devlet modeline en az ters düşebilecek kadar basiret ve ileri görüş sahibi olan Cumhuriyet in kurucuları idare içinde bulunmakla beraber mümkün olduğunca bağımsız ve etkilenmelerden uzak kalabilecek bir yapıda olmasına özen gösterdikleri...’⁷⁴

1.4.1.2. Tevhidi Tedrisat Kanunu

Mustafa Kemal, daha kurtuluş savaşı devam ederken 16 Temmuz 1921 tarihinde Ankara’da maarif kongresinde bugüne kadar süregelen eğitimi eleştirip gerilemenin nedeni olarak gösterip yeni bir kültür ve eğitim anlayışından bahsetmiştir.⁷⁵ Yine 31 Ocak 1923’te İzmir’de halka hitaben yaptığı konuşmada Arapça eğitimi tenkit edip “milletimizin, memleketimizin darülrifanları bir olmalıdır”⁷⁶ diyordu. Nitekim 8 Nisan 1923’te TBMM’nin ikinci devre seçimlerinde yayınladığı beyannameyle ‘tahsili iptidaide tedrisatın tevhidi ve bilumum mekteplerimizin ihtiyacatımıza ve asrî esasata tevfiği’ gerekliliğinden bahsetmiştir.⁷⁷ 1 Mart 1924’te ise TBMM’nin açılışında “milletin ârayı umumiyesinde tespit olunan terbiye ve tedrisatın tevhidi umdesinin bilâ ifadei an tatbiki lüzumu müşahede ediyoruz”⁷⁸ diyerek öğretim birliği esasını zamanın geldiğini belirtmişti. Kanunun ilgili maddeleri şöyledir:

- a- Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif vekâletine merbuttur.
- b- Şer’iye ve efkaf vekâleti veyahut hususî vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif vekâletine devir ve raptedilmiştir.
- c- Şer’iye ve evkaf vekâleti bütçesinde mekâtip ve medarise tahsis olunan mebalîğ maarif bütçesine nakledilecektir.

⁷⁴ Tarhanlı, **a.g.e.**, s.167.

⁷⁵ Hamza Eroğlu, **Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Laiklik**, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1995, s.21.

⁷⁶ **Söylev ve Demeçler**, C.II, s.94.

⁷⁷ Ayhan, **Türkiye’de Din Eğitimi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999, s.22–23.

⁷⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 2, C.7, İçtima 1, 1.3.1924, s.4.

d- Maarif vekâleti yüksek diniyat mütehasısları yetiştirmek üzere dar'ül'fününde bir ilahiyat fakültesi tesis ve imâmet ve hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi içinde ayrı mektepler küşat edecektir.

e- Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisatı umumiye ile müsteğil olup şimdiye kadar nüdafaai millîyeye merbut olan askeri rüşti ve idadîlerle sıhhiye vekâletine merbut olan dar'ül eytamlar bütçeleri ve heyeti talimiyeleriyle beraber Maarif vekâletine raptolunmuştur...⁷⁹

Tevhid-i Tedrisat'la beraber eğitim ve öğretim birleşip mevcut sistemdeki iki başlılık kaldırılmasına rağmen bu kanunla “tek düze eğitim anlayışının” temeli atılmıştır.⁸⁰ Kanun'un muhtevasında dinin etkisinin devlet işlerinden özellikle de eğitim sahasında uzaklaştırılmasına paralel olarak, öğretimin de laikleştirilmesi sağlanılıyordu.

Tevhid-i Tedrisat'la beraber Türkiye'de “Ecole unique” (eşsiz okul) sistemi kurulup Maarif Vekâleti açtığı veya açacağı okullarda ya da özel teşebbüslerde eğitim kurumlarının, dil, din, ırk, mezhep farkı gözetilmeksizin herkesin aynı haklara sahip olacağı imkânı tanınıyordu.⁸¹ Buna istinaden inkılâpçı devlet adamları kendi okulları için kabul ettikleri laik esaslarını azınlık okullarında da aynen uygulanması için büyük özen göstererek kanunun kabulünden sonra yabancı okullara birer genelge göndermişlerdir. Bu genelgede azınlık okullarında “din esaslarına dayanan eğitimi ve din propagandası yapılmasını” yasak edip bu isteklere uymayan okulları kapatmışlardır.⁸² Ahmet Küçükkağa, 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat kanunuyla ülkedeki bütün İslami kurum ve okulların kapatıldığına dikkat çekmiştir.⁸³ Ancak Doğan Duman, bunun böyle olmadığını “gerçekte yok edilen İslamlığın Osmanlı rejimindeki devlet-din bileşimi örneği içindeki” yerinin olduğunu ifade etmektedir.⁸⁴ Bütün eğitim kurumlarının Maarif Vekâleti'ne bağlanması çok partili hayat'a geçiş sürecinde din eğitimi hakkında devlet'in bu yasaya dayanarak kendi kontrolünde olması gerektiği düşüncesinin temel dayanağı olacaktır.

⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 2, C.7, İçtima 2, 3.3.1924, s. 26.

⁸⁰ Dursun, a.g.e., s.38.

⁸¹ Hasan Ali Yücel, **Türkiye Maarifi**, İstanbul, Nebioğlu, Yayınevi, 1959, s.316.

⁸² Başgöz, a.g.e., s.80.

⁸³ Ahmet Küçükkağa, **Türkiyede Laiklik Serüveni**, İstanbul, Emre Yayınları, 1996, s.61.

⁸⁴ Duman, a.g.e., s.80.

1.4.1.3. Hilafetin Kaldırılması

Saltanat'ın kaldırılması sırasında halifeyi meclis'in atayacağı belirtilmişti. Cumhuriyetin ilanından sonrada artık bu kurumun bir işlevinin kalmadığı artık tarih sahnesinden silinmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Halifeliği kaldıran II. Meclis'te din adamı ve İslam dinini çok iyi bilen milletvekili vardı. Bunlar arasında İslam'ın değişmez esaslarına bağlı bulunduğunu kabul edenlerin yanında İslam'ı sosyal değişmelere tabi olabilir ve ilerlemeye mani olmayan bir din olduğunun farkında olanlar da vardı. Lakin ikinci düşünceye sahip olan şeyh Saffet Efendi, İlyas Sami Bey, Halil Hulki Efendi, Darulfunun müderrisi Seyit Bey⁸⁵ gibi hocalar halifelik ve şer'iyeye vekâleti'nin kaldırılmasına dair kanun teklifinin öncülüğünü yapmışlardı.⁸⁶ Din adamı milletvekillerinin olaya İslamcı⁸⁷ gözle bakmalarıyla yaptığı konuşmalardan sonra söz alan İsmet İnönü, "Hilâfet'in ilgasıyla Ahkâmı İslâmiye'nin muhafaza ve tamamen icrasında hiçbir eksiklik"⁸⁸ olmayacağını belirtmiştir. Müzakerelerin sonunda da milli hâkimiyet prensibine dayanılan bir sonuca göre halifelik kaldırılmış olunuyordu. Böylece Cumhuriyet Türkiye'sinde 'dini demokrasilik' özelliğine son verilmiştir.⁸⁹ Kanunun ilgili maddeleri şöyleydi:

- a- Halife hul' edilmiştir. Hilafet, Hükümet ve Cumhuriyet mâna ve mefhumunda esasen mündemic olduğundan hilâfet makamı mülğadır.
- b- Mahlu (tahtundan indirilmiş hükümdar) Halife ve Osmanlı saltanat münderisesi hanedanın erkek ve kadın bilcümle âzası ve damatlar Türkiye Cumhuriyeti memalik-i dâhilinde ikamet etmek hakkından ebediyen memnudurlar. Bu hanedana mensup kadınlardan mütevellit kimseler de Âli Osmani'den addedilirler.

⁸⁵ Reşat Kaynar, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Lâikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi**, Ankara, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1995, s.14.

⁸⁶ Bu hocalar için "din mukaddesat bahanesinden ibaretti. Korkuları halk üzerindeki nüfuzlarını ve binbir 'cer' kaynağını kaybetmekti. Hilafetin dinde yeri olmadığını, o gün hiçbir hocanın cevap veremeyeceği şer'i delilleriyle isbat eden Seyyid Bey de eski bir hocaydı." Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, İstanbul, Sena Matbaası, 1968, s.388.

⁸⁷ Bu milletvekillerinin başında Şeyh Saffet Efendi (Konya) ve Adliye Vekili Seyyid Bey (İzmir) meclisteki konuşmalarıyla dikkat çekmiştir. Hilmi Tunalı (Zonguldak) "benden otuz sene sonra hilâfet yoktur ve bitecektir" hadisini hatırlatmıştır ancak bu hadisin amacını ortaya koymak ve halifelik hakkında geniş bir izahat Seyyid Bey tarafından yapılmıştır. Halifeliğin kaldırılması hakkındaki müzakereler için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 2, C.7, İçtima 2, 3.3.1924, s.27-69.

⁸⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 2, C.7, İçtima 2, 3.3.1924, s.62.

⁸⁹ Tunaya, **a.g.e.**, s.147.

c- İkinci maddede mezkûr kimselerin işbu ilâm tarihinden itibaren âzami on gün zarfında Türkiye Cumhuriyeti arazisini terke mecburdurlar.

d- İkinci maddede mezkûr kimselerin Türk vatandaşlık sıfatı ve hukuku merfudur (kaldırılmış.)

e- Bundan böyle ikinci maddede mezkûr kimseler Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde emval-i gayrimenkuleye tasarruf edemezler. İlişiklerinin kat'ı için bir sene müddetle bilvekalâ mahakimi (mahkeme) devlete müracaat edebilirler. Bu müddetin mürurundan sonra hiçbir mahkeme hakk-ı müracaatları yoktur.

f- İkinci maddede mezkûr kimselere masarif-i seferiyelerine mukabil bir defaya mahsus ve derece-i servetlerine göre mütefaid (birbirinden farklı) olmak üzere Hükümetçe tesbit edilecek mebalîğ ita (verilme, ödeme) olunacaktır.⁹⁰

Osmanlı hanedanı, 1909'dan sonra yok olurcasına zayıflamış, halifenin kişiliğinde sahip olduğu dinsel konum da 'Arapların ihaneti' ile yıkılmıştı.⁹¹ Zira bu kanunla "hilafet ve saltanat temeline dayalı teokratik halife sultan" rejimi ortadan kaldırılırken bunun temel dayanağı olan "İslam inancının siyasal yönüne de ağır bir darbe" indirilmişti.⁹² Hilafet'in kaldırılmasıyla Milli Mücadele döneminde "dinin toplum hayatındaki merkezi rolünü ve önemini göz önüne alarak kontrollü ilerleyen laikleşme süreci, yeni rejimin kökleşmesi ve kendini giderek kabul ettirmesiyle güç kazanmış ve buna paralel olarak da" laikleşme süreci hız kazanıp kendini her alanda hissettirmiştir. Nitekim bu girişimlerin temel amacı "milliyetçi ve laik bir kimliğin oluşturularak benimsenmesi" olarak göze çarpmaktadır.⁹³ Zira cumhuriyet yöneticileri, toplumdaki bireylerin ve sosyal grupların statülerini "dinsel mensubiyetlere dayandıran Osmanlı teokratik yapısını yıkmakla, kulluk dönemini" de kapatmış oluyorlardı.⁹⁴ 3 Mart 1924 kanunlarıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nde laikleşme ve modernleşme çalışmaları aynı yılki bir dizi inkılâp hareketleriyle hız kazanmaya başlamıştır.

Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılmasıyla hukuk alanındaki reformların devamı gelmiştir. Nitekim 1 Mart 1924'te meclis'in ikinci dönem birinci toplanma yılında Mustafa Kemal hukuk sistemine etki eden ve asrın geleneklerine uymayan

⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 2, C.7, İçtima 2, 3.3.1924. s. 28–29.

⁹¹ Keyder, a.g.e., s.122.

⁹² Duman, a.g.e., s.24

⁹³ Mehmet Ali Gökaçtı, **Türkiyede Din Eğitimi ve İmam Hatipler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.151.

⁹⁴ Ergil, a.g.e., s.22.

tertiplerden kurtarmak gerektiğini söylemiştir. Devam her medeni ülkede olduğu gibi millet'in ihtiyaçlarına göre yeni bir hukuk anlayışının gerekliliğini belirtmiştir. Bunun için de “hukuku medeniyede, hukuku ailede, takip edilecek yol ancak medeniyet yolu” olacağını söylemiştir.⁹⁵ 8 Nisan 1924'te bu doğrultuda Mehakim-i Şer'iyenin İlgasına ve Mehakim Teşkilatına Ait Kanun'un birinci maddesine göre şer'i mahkemeler kaldırılıp tüm mahkemeler birleştirilmiştir. Kanun mayıs ayında yürürlüğe girmesine rağmen⁹⁶ medeni kanun'un 4 Ekim 1926'da kabul edildiği tarihe kadar şer'i davalara, “fıkıhtan anlayan yargıçların görevli olduğu Nizamiye mahkemeleri”⁹⁷ bakmıştır. Böylece Gayri Müslim cemaatlere kendi dinlerinin kanunlarına göre bağlı olma hakkını tanıyan Lozan antlaşmasınının 42. maddesi “hükümsüz” kalmıştır.⁹⁸ Yine 8 Nisan 1924'te hafta tatili hakkında kanununun 1'irinci maddesi gereğince tatil günü Cuma günü olarak belirlendi.⁹⁹

Cumhuriyet'in ilk anayasası daha milli mücadele döneminde 20 Ocak 1921 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olarak TBMM'nde ilan edilmişti. Anayasanın 2'inci maddesinde “İcra ve teşri salâhiyeti milletin yegâne hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.” 7'inci madde ise “Ahkâmı şer'iyenin tenfizi, umum kavaninin vaz'ı tadili, feshi ve sulh akti ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir.”¹⁰⁰ şeklindeydi. Daha sonra 29 Ekim 1923'te “Teşkilâtı Esasiye Kanun'unun Bâzı Mevaddınının Tavzihan Tadiline dair Kanun” kabul edilerek meydana gelen değişikliklerle 2'nci madde “Türkiye Devletinin dini, Dini İslâm'dır. Resmî lisanı Türkçedir.”¹⁰¹ şeklinde değiştirilmiştir.

20 Nisan 1924 tarihinde ise Teşkilat-ı Esasiye Kanun'u birtakım düzenlemelere uğrayıp ilk anayasadaki “ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi, kavaninin vaz'ı, tadili...” ile ilgili 7'inci madde'ye benzer bir hüküm 26'ıncı madde de bulunmakla beraber 2'inci madde'deki “Türkiye Devletinin dini, Dini İslâm'dır” ibaresi aynen

⁹⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 2, C.7, İçtima 1, 1.3.1924, s.5; **Söylev ve Demeçler**, C.I, s.67.

⁹⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 2, C.8, İçtima 32, 8.4.1924, s.431.

⁹⁷ Abdullah Manaz, **Atatürk Reformları ve İslam**, İzmir, Akademi Kitabevi, 1995, s.178.

⁹⁸ Berkes, **Türk. Çağd.**, s.532.

⁹⁹ Kanun No 394, **Düstur**, 3. Tertip, C.5, İstanbul, Necmi İstikbal Matbaası 1931, s.516.

¹⁰⁰ Kanun No 85, Resmi Gazete yayım tarihi 7 Şubat 1921- Sayı: 1, **Düstur**, 3. Tertip, C.1, Ankara, Milliyet Matbaası, 1929, s.196–197.

¹⁰¹ Kanun No 364, **Düstur**, 3. Tertip, C.5, İstanbul, Necmi İstikbal Matbaası 1931, s.398.

¹⁰² Kanun No 491, **Düstur**, 3. Tertip, C.5, İstanbul, Necmi İstikbal Matbaası 1931, s.1019,1022..

¹⁰³ Ahmet Mumcu, “Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik”, **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik**, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999, s.325.

kalmıştır.¹⁰² Böylece devletin bir dininin olduğu görülmekle¹⁰³ beraber bu durum laiklik anlayışıyla tezatlık arz etmektedir.¹⁰⁴

1.4.2. 1925 Yılı Reformları

Bağımsızlık savaşında istiklal ordularına karşı çıkanların yargılanması amacıyla Hıyaneti Vatanîye Kanun'u 29 Nisan 1920 kabul edilip birinci maddesinde “Büyük Millet Meclisinin meşrutiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet ya da ifsadatta bulunan kesian, haini vatan addolunur.”¹⁰⁵ ibaresi yer alıyordu. 25 Şubat 1925'te dinin siyasete alet edilmesini engellemek için Hıyaneti Vatanîye kanununa bir madde eklenme suretiyle değiştirilerek yeni şekli şöyle olmuştur:

Dini veya dinin mukaddesatı diniyeyi siyâsî gayelerine ittihaz maksadiyle cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar haini vatan addolunur. Dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek şekli devleti tebdil ve tağyir veya emniyeti devleti ihlâl veya dini mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden ve gerek müctemian kavli veya tahriri veyahut filî bir şekilde veya nutuk iradı ve yahut neşriyat icrası suretile harekete bulunanlar kezalik haini vatan addolunur.¹⁰⁶

¹⁰⁴ 1924 Teşkilat-ı Esasiye'de devletin dini 2. madde de, TBMM'nin görevleri de 26. madde de ('şariat hükümlerinin yürütülmesi' ile ilgili) belirtilmiştir. Yeni kurulan cumhuriyetin laik sisteminde bu hükümlerin anayasada bulunması çelişkiye neden olmuştur. Mustafa Kemal bu çelişki'yi açıklarken Teşkilat'ı Esasiye Kanunu'nun yapılırken “lâik devlet deyiminden dinsizlik anlamını çıkarmak eğiliminde olanlara ve bundan yararlanmak isteyenlere fırsat vermemek için, kanunun ikinci maddesini anlamsız kılan bir deyim sokulmasına göz yumulmuştur.” diyerek 2. ve 26. maddelerde fazladan bulunan deyimlerin “yeni Türkiye Devleti'nin ve Cumhuriyet” rejiminin çağdaş yapısına uymamasına rağmen bu terimlerin “inkılap ve Cumhuriyet” için o gün itibarıyla sakıncalı olmadığını belirtmesine rağmen bu fazlalıkların ilk fırsatta kaldırılması gerektiğini izah etmiştir. **Nutuk**, s.483,485.

¹⁰⁵ Kanun No 2, Resmi Gazete yayım tarihi 7 Şubat 1921- Sayı: 1, **Düstur**, 3. Tertip, C.1, Ankara, Milliyet Matbaası, 1929, s.4.

¹⁰⁶ Kanun No 556, Resmi Gazete yayım tarihi 26 Şubat 1925- Sayı: 85, **Düstur**, 3. Tertip, C.6, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1934, s.107.

4 Mart 1925 tarihinde ise Takriri Sükûn Yasası çıkarılmıştır.¹⁰⁷ Bunda doğu'da meydana gelen Şeyh Sait ayaklanmasıyla yakından ilişkili olduğu bilinmekle beraber bu ayaklanma fırsat bilinip dinin siyasi hayattaki etkisini kırmak amacıyla ilk muhalif parti kaldırılmış olunuyordu. Yasanın ilgili maddesi çok partili hayata geçiş konusunda ele alınacaktır.

2 Eylül 1925 tarihinde memurların ve din adamlarının kıyafetleriyle ilgili kararnameyle memurların şapka giymeleri gerektiği belirtilmişti.¹⁰⁸ Böylece giyim bir çağdaşlaşma sorunu olarak görülüp giyim ve dini inançlar arasında ilişki kurulması düşünülmüştür.¹⁰⁹ 25 Kasım 1925'te kabul edilen Şapka kanunu kabul edilerek 1'inci maddesi şöyleydi:

Türkiye Büyük Millet Meclis'i azaları ile idareyi umumiye ve hususiye ve mahalliye ve bilûmum müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek zorundadır. Türkiye halkının umumî serpoşu şapka olup buna münafi itiyadin devamını hükümet men eder.¹¹⁰

26 Kasım 1925 tarihinde “Devlet takviminde tarih mebdei olarak beynelmilel takvim mebdei” kabul edildi.¹¹¹ Bu durumla beraber İslami esaslara dayalı saat ve takvim uluslar arası saat ve takvimlere göre yeniden düzenlendi.¹¹² 30 Kasım 1925'te Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin kapatılması ve birtakım unvanların kaldırılmasına dair kanun kabul edildi. Kanunun birinci maddesi şöyleydi:

Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde gerek vakıf suretiyle, gerek mülk olarak şeyhinin tahtı tasarrufunda, gerek suveri aharla tesis edilmiş bulunan bilûmum tekkeler ve zaviyeler, sahiplerinin diğer şekilde hakkı temellük ve tasarrufları bâki kalmak üzere, kâmilten seddedilmiştir. Bunlardan usulü mevzusu dairesinde filhal cami veya mescit olarak istimal

¹⁰⁷ **Düstur**, 3. Tertip, C.6, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1934, s.144.

¹⁰⁸ Özerdim, **a.g.e.**, s.90; Mustafa Kemal 28 Ağustos 1925'te İnebolu'da yaptığı konuşmada “medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir.” diyerek “yunan serpoşu olan fesi giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz...” diyerek inkılapların izlediği yolun zaruri olduğunu belirtmiştir. **Söylev ve Demeçler**, C.II, s.220–221.

¹⁰⁹ Mehmet Saray, **Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü Atatürk ve Laiklik**, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2002, s.135.

¹¹⁰ Kanun No 671, Resmi Gazete yayım tarihi 28 Kasım 1925 - Sayı: 230, **Düstur**, 3. Tertip, C.7, 2. Basım, Ankara, Devlet Matbaası, 1944, s.108.

¹¹¹ Kanun No 698, Resmi Gazete yayım tarihi 2 Ocak 1926- Sayı: 260, **Düstur**, 3. Tertip, C.7, 2. Basım, Ankara, Devlet Matbaası, 1944, s.159.

¹¹² Mehmet Dumanoglu, **Türkiye'de Laiklik**, 2. Basım, Ankara, Berikan Yayım, 2005, s.141.

edilenler ipka edilir. Aleûmum tarikatlere şeyhlik, dervişlik, müridlik, dedelik, seyyidlik, çelebilik, babalık, emirlik; nakiblik, falcılık; büyüçülük, üfürükçülük ve gaibden haber vermek ve murada kavuşturmak maksadile nüshacılık gibi unvan ve kisve memnudur. Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde selâtine ait veya bir tarika veyahut cerri menfaate müstenid olanlarla bilûmum sair türbeler mesdud ve türbedarlıklar mülğadır...¹¹³

Mustafa Kemal de 30 Ağustos 1925 Kastamonu’da CHP binasında yaptığı konuşmada ölümlerden medet beklemenin medeni toplumlarda bir kusur olduğunu ve Türkiye Cumhuriyeti’nin “şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi” olamayacağını belirterek¹¹⁴ tekke ve türbeler hakkındaki fikirlerini beyan etmişti. Daha sonra 1949 ve 1950 yıllarında bu kanunda ek fıkralarla düzenlemeler olmuş olup ikinci bölümde değinilecektir.

1.4.3. 1926 Yılı Reformları

17 Şubat 1926 tarihinde İsviçre’den medeni kanunu alındı. Kanun’un 110’ununcu maddesinde “evlenme kâğıdı ibraz edilmeden dinî merasim” yapılamaz¹¹⁵ denilmiştir. Böylece resmi nikâh zorunlu kılınıp dini nikâh isteğe göre serbest bırakılmıştır. 266’ıncı madde ise ‘dini terbiye’ ilgili olup bu terbiye ana ve babaya bırakılıp kişi reşit olduğunda istediği dini seçmekte hür olacaktır.¹¹⁶ Böylece din bir vicdan işi haline getirilmiştir.

1 Mart 1926’da İtalya’dan ceza kanun’u alındı. Ceza kanunu’ndaki “Devlet kuvvetleri aleyhinde cürümler”¹¹⁷ faslında yer alan 163’üncü madde dikkat çekmekle beraber birçok kişinin hapis cezasına çarptırılmasında kanuni dayanak olup

¹¹³ Kanun No 677, Resmi Gazete yayım tarihi 13 Aralık 1925, Sayı: 243, **Düstur**, 3. Tertip, C.7, 2. Basım, Ankara, Devlet Matbaası, 1944, s.113.

¹¹⁴ **Söylev ve Demeçler**, C.II, s.225.

¹¹⁵ Kanun No 743, Resmi Gazete yayım tarihi 4 Nisan 1926- Sayı: 339, **Düstur**, 3. Tertip, C.7, 2. Basım, Ankara, Devlet Matbaası, 1944, s.237.

¹¹⁶ Mumcu, **a.g.m.**, s.329; Acar Tuncer, **Laiklik ve Din –Türklerde Vicdan Hürriyeti Tarihi-**, İzmir, Ticaret Matbaacılık, 1973, s.77; Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt zamanında çıkan bu kanun, Şükrü Kaya başkanlığında 2 milletvekili, 1 savcı, 8 yargıç, 3 avukat ve 11 profesörden oluşan bir heyet tarafından düzenlenmiştir. Özerdim, **a.g.e.** s.94.

¹¹⁷ Kanun No 765, Resmi Gazete yayım tarihi 13 Mart 1926- Sayı: 320, **Düstur**, 3. Tertip, C.7, 2. Basım, Ankara, Devlet Matbaası, 1944, s.519.

adeta laikliğin siyasi avukatı halini almıştır. Ceza kanun’undaki 163’üçüncü madde şöyleydi:

Dini veya dinî hissiyatı veya dinen mukaddes tanılan şeyleri alet ederek her ne suret ve sıfatla olursa olsun devletin emniyetini ihlâl edebilecek harekete halkı teşvik veya bu bapta cemiyet teşkil edenler teşvikat ve teşkilâtın bir gûna fiili eseri çıkmamış olsa bile muvakkat ağır hapse mahkûm olurlar.

Dinî efkâr ve hissiyata müstenit siyasi cemiyetler teşkil edilemez. Bu gibi cemiyetler dağıtılır ve teşkil edenler âzaları birinci fıkrâ mucibince cezalandırılır.¹¹⁸

Bu madde ile laiklik artık kanunla koruma altına alınmış olunuyordu ancak çok partili hayata geçiş sürecinde bu madde üzerinde yoğun tartışmalar sahne olunacak ve ileride belirteceği üzere bu kanun kaldırılacaktır.

22 Mart 1926’da “İspirto ve Meşrubat-ı Küûliye İnhisarı Hakkında Kanun” ile “şarap, bira ve her nevi likörde dahil” hükümetin yetkisi ve denetimi altına alınmıştır. Hükümet bu yetkisini kısmen veya tamamen bir Türk Anonim Şirketine devrederekten idare etme yetkisine sahip olup gelirler hazineye aktarılacaktı.¹¹⁹ 22 Nisan 1926’da İtalya’dan alınan borçlar kanunu kabul edildi.¹²⁰

Milli Mücadele döneminde 1921–1922 yılları arasında iki cilt halinde anonim “nuru’l beyan” adıyla kur’an’ın tercümesi yapılmıştır. Bunu 1924 yılında Cemil Said Bey’in tercümesi izlemiştir.¹²¹ Aynı yıl Mehmet Vehbi Efendi tarafından da “hulasatu’l beyan” adıyla kuran’ın i tefsiri yapılmıştı. Fakat meclis bu yıl içinde aldığı bir kararla Elmalılı Hamdi Yazır tarafından yeni bir tefsir çalışmasının yapılmasını istemişti. 1924 başlanılan tefsir çalışması 1936 tamamlanarak meclis kararıyla basılmıştır. 1926 yılının başlarında DİB Rıfat Börekçi halkın anlayabileceği sade bir Türkçe ile Kuran’ın ve sağlam kaynakların çevrilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹²² Aynı yıl anonim, “Tercüme-i Şerife Türkçe Kuran-ı Kerim” yayınlanmıştır. 1927 yılında yine anonim, “Tercümeli Kur’ân-ı” ve Süleyman Tevfik

¹¹⁸ **Düstur**, 3. Tertip, C.7, 2. Basım, Ankara, Devlet Matbaası, 1944, s. 548. Bu suçu gerçekleştirenler kanununun 313. maddesine göre 1 ile 5 seneye kadar cezalandırılacaktır. **Aynı eser**, s.576.

¹¹⁹ Kanun No 790, Resmi Gazete yayım tarihi 3 Nisan 1926- Sayı: 338, **Düstur**, 3. Tertip, C.7, 2. Basım, Ankara, Devlet Matbaası, 1944, s.687.

¹²⁰ Kanun No 818, Resmi Gazete yayım tarihi 8 Mayıs 1926- Sayı: 366, **Düstur**, 3. Tertip, C.7, 2. Basım, Ankara, Devlet Matbaası, 1944, s.763.

¹²¹ Salih Akdemir, **Cumhuriyet Dönemi Kur’an Tercümelere**, Ankara, Akid Yayıncılık, 1989, s.37.

¹²² Manaz, **a.g.e.**, s.200.

Özzorluoğlu tarafından “Kur’ân-ı Kerim Tercümesi Türkçe Mushaf-ı Şerif” eser yayınlanıp yine bu yıl da İsmail Hakkı tarafından “Me’anî-i Kur’ân: Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Tercümesi” 2 cilt halinde yayınlanıp kendinden öncekilere göre daha fazla beğenilmişti. 1934 yılında ise Ömer Rıza Doğrul, tarafından “Kur’ân-ı Kerim’in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi: Tanrı Buyruğu” adlı eser 2 cilt halinde yayınlanmıştır.¹²³ 3 Ekim 1926 tarihinde ise İstanbul’da Atatürk heykeli açılmıştır.¹²⁴

1.4.4. 1928 Yılı Reformları

Cumhuriyet Halk Partisinin 5 Nisan 1928 günkü toplantısında alınan bazı kararlar¹²⁵ 10 Nisan 1928* tarihinde meclis’te “Teşkilat-ı Esasiye Kanun’unun Bazı Maddelerinde Muadil Kanun” olarak görüşülüp dinle ilgili değişiklikleri öngörüyordu. Kanunun 2’inci maddesinden “Türkiye Devletinin dini, dinî İslam’dır” ibaresi çıkarılmıştır. 16’inci madde’deki milletvekillerinin yeminindeki “vallahî” çıkartılıp “namusum üzerine söz veririm” ibaresi konulmuştur. 26’ıncı madde’deki “ahkâm-ı şer’iyyenin tenfizi” kaydı çıkarılmıştır. 38’inci madde gereğince Cumhurbaşkanı’nın yemininden de “vallahî” kaldırılıp “namusum üzerine söz veririm”¹²⁶ ibaresi konulmuştur.

Kanun tadille aldığı şekil “dinin aşıyar eli değmeyen vicdanlarda Bülent mevkiiini ihraz etmek suretiyle Allah ile fert” arasında olduğu ve bunun kutsal bir temas aracılığıyla olunacağı belirtilmiştir. ‘Bu kutsi teması camilerde kiliselerde havralarda veya sadece vicdanlarda arayıp bulanlar vardır: Devlet ve kanunları, cümlesinin hamisidirler.’ denilmekteydi.¹²⁷

¹²³ Tercüme edilen kuran-ı kerimlerini yayın yerleri tarihi, cilt-sayfa adetleri ve sahipleri hakkında geniş bilgi için bkz., Akdemir, **a.g.e.**, s.37

¹²⁴ Özerdim, **a.g.e.**, s.97.

¹²⁵ Özerdim, **a.g.e.**, s.100.

* Kimi kaynaklarda bu tarih 9 Nisan olarak vermiştir. Özerdim, **a.g.e.**, s.101.

¹²⁶ Kanun No 1222, Resmi Gazete yayım tarihi 14 Nisan 1928- Sayı: 863, **Düstur**, 3. Tertip, C.9, İstanbul, Türk Anonim Şirketi Neşriyat, 1931, s.273; Adı geçen maddelerin ilk halleri için bkz. **Düstur**, 3. Tertip, C.5, İstanbul, Necmi İstikbal Matbaası 1931, s. 1019–1024.

¹²⁷ Bülent Daver, **Türkiye Cumhuriyetinde LÂYİKLİK.**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1955, s.157-158.

20 Mayıs 1928 Beynelmilel (milletlerarası) Erkam'ın kabulüyle latin sayıları kullanılmaya başlandı.¹²⁸ 1 Kasım 1928'de "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki" hakkındaki kabul edildi. 1'inci maddede "Türkçeyi yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Latin" harfleri kullanılmaya başlanılmıştır.¹²⁹

1 Eylül 1929 tarihinde Maarif Vekâleti liselerden Arapça ve Farsça dersleri kaldırmıştır.¹³⁰ 22 Ocak 1932'de Hafız Yaşar Okur İstanbul Yerebatan Camii'nde ilk defa Türkçe Kuran'ı Kerim okumuştur.¹³¹ 29 Ocak 1932'de kuş adasında Hafız Sadık tarafından ilk defa Türkçe ezan okunup bir gün sonra da İstanbul'da Fatih Camiinde Hafız Rıfat tarafından önce Arapça sonra da Türkçe olarak okunmuştur. DİB 18 Temmuz 1932 tarihinde tüm yurt genelinde Türkçe okunması uygulamasına geçilmiştir.¹³² Ayrıca 1932 yılında sağlam hadislerin tercümesini Buhari'den Ahmet Naim Efendi yaptı 3'üncü ciltten sonra da Kamil Miras devam edip aynı yıl basılmıştır.¹³³

Hutbelerin Türkçeleşmesi hakkında Mustafa Kemal, 1 Mart 1922'de meclis'in üçüncü toplanma yılında açılış konuşmasının bir bölümünü buna ayırmıştır. Söz konusu hitabı şöyleydi:

Efendiler! Camilerin mukaddes minberleri halkın ruhani, ahlakî gıdalarına en âli, en feyyaz menbalardır. Binaenaleyh camilerin ve mescitlerin minberlerinden halkı tenvir ve irşat edecek kıymetli hutbelerin muhteviyatına halkça itila imkânına temin, Şeriye Vekâleti celilesinin mühim bir vazifesidir. Minberlerden halkın anlıyabileceği lisanla ruh ve dimağa hitap olunmakla ehli islâmın vücudu canlanır, dimağı saflanır, imanı kuvvetlenir, kalbi cesaret bulur.¹³⁴

¹²⁸ Kanun No 1238, Resmi Gazete yayım tarihi 28 Mayıs 1928- Sayı: 900, **Düstur**, 3. Tertip, C.9, İstanbul, Türk Anonim Şirketi Neşriyat, 1931, s.954.

¹²⁹ Kanun No 1353, Resmi Gazete yayım tarihi 3 Kasım 1928- Sayı: 1030, **Düstur**, 3. Tertip, C.10, Ankara, Başvekâlet Matbaası 1934; Halk'a yeni harfleri öğretmek için 11 Kasım 1928 'Millet Mektepleri' talimatnamesi çıkarılıp 24 Kasım 1928 yürürlüğe girmiştir. İlk mektepler 1 Ocak 1929 açılıp bu mekteplerden 1936 yılına kadar 2.546.051 kişi diploma almıştır. Özerdim, **a.g.e.**, s.104-105.

¹³⁰ Dumanoğlu, **a.g.e.**, s.142; Özerdim, **a.g.e.**, s.106.

¹³¹ Tarhanlı, **a.g.e.**, s.20.

¹³² Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s.107; Abdullah Manaz'ın belirttiğine göre ilk Türkçe ezan 3 Şubat 1932'de Ayasofya camii'nde teravih namazından sonra okunmuştur, Manaz, **a.g.e.**, s.210.

¹³³ Manaz, **a.g.e.**, s.205.

¹³⁴ **Söylev ve Demeçler**, C.I, s.246-247.

Hutbeler hakkında Milli mücadeledeki başarılarından sonra Mustafa Kemal, yurt çapında çıktığı geziler sırasında 7 Şubat 1923'te Balıkesir'de Zağnos Paşa Camiinde öğle namazı sonrasında şehitlerin ruhuna okunan mevlitten sonra hutbeye çıkarak şöyle demiştir:

Ey millet, Allah birdir, şanı büyüktür. Allah'ın selâmeti, âtufeti ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri, Cenâb-ı Hak tarafından insanlara hakâyık-ı diniyeyi tebliğe memur ve rasûl olmuştur... İnsalara feyiz ruhu vermiş olan dinimiz, son dindir, ekmel dindir. Çünkü dinimiz akla, mantığa, hakikate tamamen tevafuk ve tetabuk ediyor... Binaenaleyh benden ne öğrenmek istiyorsanız serbestçe sormanızı rica ederim. Hutbenin burasında minderden inip kendisine sorulan yirmi kadar soruyu tespit edip hutbeler hakkındaki soruya şu cevabı vermiştir:

Hutbeler hakkında iradedilen sualden anlıyorum ki, bugünkü hutbelerin tarzı, milletimizin hissiyatı fikriyesi ve lisanile ve ihtiyacı medeniye ile mütenasip görülmemektedir. Efendiler, hutbe demek nâsa hitabetmek, yani söz söylemek demektir. Hutbenin mânası budur. Hutbe denildiği zaman bundan bir takım mefhum ve mânalar istihraç edilmemelidir... Gerek peygamberin, gerek Hulefayı Raşidinin söylediği şeyler o günün meseleleridir, o günün askerî, idarî, malî, ve siyasi, içtimai hususatıdır... Halkı ahvali umumiyeden haberdar etmek son derecede haizi ehemmiyettir. Çünkü her şey açık söylendiği zaman halkın dimağı hali faaliyette bulunacak, iyi şeyleri yapacak ve milletin zararına olan şeyleri reddederek şunun veya bunun arkasından gitmiyecektir. Ancak millete ait olan işleri milletten gizli ettiler. Hutbelerin halkın anlıyacağı bir lisanda olması ve onların da bugünkü icabat ve ihtiyaçlarımıza temas etmemesi, Halife ve Padişah namını taşıyan müstebitlerin arkasından köle gibi gitmiye mecbur etmek içindi. Hutbeden maksat ahalinin tenvir ve irşadıdır, başka şey değildir... Hutebayı kiramin ahvali siyasiye, ahvali içtimaiye ve medeniye her gün takip etmeleri zaruridir. Bunlar bilinmediği takdirde halka yanlış telkinat verilmiş olur. Binaenaleyh hutbeler tamamen Türkçe ve icabatı zamana muvafık olmalıdır. Ve olacaktır.¹³⁵

Atatürk'ün, bu konuşmasından anlaşılacağı üzere hutbelerin Türkçeleşmesi gerektiğine olan inancı, kuvvetle hâkim bir durumdadır. Zira Ziya Gökalp de din kitaplarının hutbe ve vaazların Türkçe olması gerektiği üzerinde durmakla beraber milletin; hatiplerin ve vaizlerin ne söylediğini anlamadığı takdirde ibadetlerden zevk alamayacağını belirterek “Dini Türkçülük” e dikkat çekmiştir. Ayrıca İmam-ı Azam

¹³⁵ Konuşmanın tam metni için, **Söylev ve Demeçler**, C.II, s. 98–100.

hazretlerinin de namaz sürelerinin milli dilde okunmasının caiz olduğunu¹³⁶ belirterek bu düşüncesine ilmi dayanak öne sürmüştür. Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce Türkçe hutbe ilk 22 Kasım'da 1922'de İstanbul'da Fatih Camii'nde Kırşehir Milletvekili Müfit Kurutluoğlu tarafından okunmuştur. 1926 yılında beş kişilik bir heyet tarafından 58 hutbe hazırlanıp DİB'na sunulur. 1927 yılında da DİB 51 tane Türkçe hutbenin bulunduğu bir kitap yayımlar. 1932 yılında hutbeler tamamıyla Türkçeleşmiştir.¹³⁷

6 Mart 1933 tarihinde de Diyanet işleri, müftülüklere bir tamim gönderip “öz dilimizle her tarafta Türkçe ezan okunduğu bir zamanda minarelerde Arapça salat ve selam okumak ahenksiz düşeceği gibi hükümeti celilenin takip buyurduğu maksadı milliye” ile uyuşmayacağından salat ve selam'ın Türkçe yapılmasının uygunluğunu bildirmiştir. Ancak ezan ve kamet'in Türkçe okunmaması durumunda bir müeyyide ve hüküm belirtilmemiştir.¹³⁸ Bu durum 1941 Ceza kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi sırasında aydınlığa kavuşarak ileride değinilecektir.

1.4.5. 1934 Yılı Reformları

21 Haziran 1934 Soyadı Kanun'u kabul edilip 1'inci maddeye göre “her Türk öz adından başka soyadı” alacak 7'inci maddeye göre de “iki yıl içinde almayanlara hükümet soyadı” verecekti.¹³⁹ 26 Kasım 1934 “Efendi, Bey, Paşa” lakap ve unvanların kaldırılmasına dair kanun TBMM'nde kabul edildi. 2'nci madde gereğince “sivil rütbe ve resmi nişanlar ve madalyalar” harp madalyaları hariç kaldırılmıştır.¹⁴⁰

3 Aralık 1934 “Bazı kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun” kabul edilmiştir. Böylece “her hangi din ve mezhebe mensup olursa olsun, ruhanilerin mabet

¹³⁶ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, (Haz., Mehmet Kaplan), İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, (t.y.), s.170.

¹³⁷ Sarkoyuncu, **a.g.e.**, s.95, 97.

¹³⁸ Daver, **a.g.e.**, s.171.

¹³⁹ Kanun No 2525, Resmi Gazete yayım tarihi 2 Temmuz 1934- Sayı: 2741, **Düstur**, 3. Tertip, C.15, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1934, s.1282.

¹⁴⁰ Kanun No 2590 Resmi Gazete yayım tarihi 29 Kasım 1934- Sayı: 2867, **Düstur**, 3. Tertip, C.16, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1935, s.6-7.

ve ayin haricinde dahi kisve” ile dolaşamayacaklardır.¹⁴¹ 3 Şubat 1935 tarihinde ise aynı kanun hakkında 8 maddelik bir nizamname yayınlanarak buna uyulması istenilmiştir.¹⁴² 5 Aralık 1934 “Teşkilat-ı Esasiye Kanun’unun” 10 ve 11’irinci maddeleri değiştirilmiştir. 10.maddedeki “on sekiz yaşını ikmal eden her erkek” yerine “yirmi iki yaşını bitiren kadın erkek Türk mebus seçme” hakkına sahip olmuştur. 11’irinci maddedeki “otuz yaşını ikmal eden her erkek” yerine “otuz yaşını bitiren kadın erkek Türk mebus seçilebilir” şeklinde değiştirilmiştir.¹⁴³

27 Mayıs 1935 tarihinde “Ulusal bayram ve genel tatiller hakkında kanun” kabul edilerek hafta tatili “Cuma’dan Pazar’a” çevrilmiştir.¹⁴⁴ 14 Haziran 1935’te “Diyamet İşleri Teşkilat ve vazifeleri hakkında kanun” kabul edildi. Kanunun 3’üncü maddesine göre “Diyamet İşleri Reisi, Başvekalin inhası üzerine Cumhur reisi tarafından tayin” olunacaktı.¹⁴⁵

5 Şubat 1937’de Teşkilatı Esasiye Kanun’un bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki tasarısıyla bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan düzenlemeyle Teşkilatı Esasiye Kanunun 2’inci maddesine “Türkiye Devleti, Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Lâik ve İnkılâpçıdır.”¹⁴⁶ ibaresi eklenmiştir. Böylece devlet, dini imajından çıkarak laik konuma gelmiştir. Anayasa tadilinde hükümet adına söz alan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya “eşhasın vicdan hürriyetlerine ve istedikleri dinlere intisabına zerre kadar müdahalemiz yoktur. Herkesin vicdanı hürdür, bizim istediğimiz hürriyet”tir¹⁴⁷ diyerek dinin bir vicdan işi olduğunu belirtmekteydi.

¹⁴¹ Kanun No 2596, Resmi Gazete yayım tarihi 13 Aralık 1934- Sayı: 2879, **Düstur**, 3. Tertip, C.16, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1935, s.34.

¹⁴² Resmi Gazete yayım tarihi 18 Şubat 1925- Sayı: 2933, **Düstur**, 3. Tertip, C.16, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1935, s.588–590.

¹⁴³ Kanun No 2599, Resmi Gazete yayım tarihi 11 Aralık 1934- Sayı: 2877, **Düstur**, 3. Tertip, C.16, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1935, s.36; Adı geçen kanunların ilk hali için bkz. **Düstur**, 3. Tertip, C.5, İstanbul, Nemci İstikbal Matbaası, 1931, s.1020.

¹⁴⁴ Kanun No 2739, Resmi Gazete yayım tarihi 1 Haziran 1935- Sayı: 3017, **Düstur**, 3. Tertip, C.16, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1935, s.1171.

¹⁴⁵ Kanun No 2800, Resmi Gazete yayım tarihi 12 Haziran 1935- Sayı: 3035, **Düstur**, 3. Tertip, C.16, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1935, s.1501–1502.

¹⁴⁶ Kanun No 3115, Resmi Gazete yayım tarihi 13 Şubat 1937- Sayı: 3553, **Düstur**, 3. Tertip, C.18, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1937, s.307.

¹⁴⁷ Kaya, “bizim istediğimiz hürriyet, laiklikten maksadımız dinin memleket işlerinde müessir ve amil olmamasını temin etmektir.” **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 5, C.16, İnikat 33, 5.2.1937, s.61.

15 Kasım 1935 tarihinde “Cami ve mescidlerin tasnifine ve tasnif harici kalacak cami ve mescid hademesine verilecek muhassasat hakkında kanun” kabul edilmiştir. Kanunun 1’inci maddesine göre tasnif dışı kalacak cami ve mescitlerin usulüne göre kapatılıp başka amaçlarla istifade edileceği belirtilmişti. Boşta kalan din adamları da yeni vazifelere atanacaktı.¹⁴⁸ 28 Haziran 1938’de Cemiyetler Kanunu kabul edildi. 9’uncu maddenin e fıkrası “din, mezhep ve tarikat esaslarına” h fıkrasında ise “aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına dayanan” parti kurulması yasaklanmıştır.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Kanun No 2845, Resmi Gazete yayım tarihi 22 Kasım 1936- Sayı: 3553, **Düstur**, 3. Tertip, C.17, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1936, s.13–14.

¹⁴⁹ Kanun No 3512, Resmi Gazete yayım tarihi 14 Temmuz 1938- Sayı: 3959, **Düstur**, 3. Tertip, C.19, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1956, s.726–727; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 6, C.26, İnikat 82, 28 Haziran 1938, s.414.

1.5. ATATÜRK'ÜN DİN ANLAYIŞI ve DİN EĞİTİMİ

Mustafa Kemal Atatürk'e göre, din lüzumlu bir kurum olup dini olmayan bir milletin devamına imkân tanımıyordu. Zira dinin gerekliliği hakkında şöyle demektedir:

'dinsizim diyen mutlaka dindardır. İnsanın dinsiz olmasının imkanı yoktur. Dinsiz kimse olmaz. Bu genelleme içinde şu din veya bu din demek değildir. Tabiatıyla biz, içine girdiğimiz dinin en çok isabetli ve olgun olduğuna inanıyoruz ve imanımız da vardır.'¹⁵⁰

Atatürk yine din ile ilgili olarak "Türk milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır"¹⁵¹ diyerek dinin her türlü etkenden bağımsız olarak yaşanması gerektiğini belirtmiştir. Atatürk, din ve devlet ilişkisine yönelik düşüncesini de şöyle açıklıyordu:

Din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Bizi dine saygı gösteririz. Düşünce ve tefekküre muhalif değiliz. Biz sadece din işlerini millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyor, kasde ve fiile dayanan taassupkâr hareketlerden sakınıyoruz. Mürtecilere asla fırsat vermeyeceğiz.¹⁵²

Dinin Allah ile kul arasındaki bir ilişki olduğunu belirten Mustafa Kemal Atatürk, kurtuluş savaşı devam ederken ve henüz sonuçlanmadan eğitimle ilgilenip Ankara'da Maarif Vekâleti'nin katkılarıyla toplanan maarif kongresinde (16 Temmuz 1921) eğitim ile ilgili politikalarını belirlemekteydi. Maarif Kongresinde yaptığı konuşmada memleket'in bugün düşman işgalinde olduğunu bu işgalden kurtulmanın esas amaç olduğunu belirterek şöyle devam etmekteydi:

Ancak vâsi ve kafi şerait ve vesailer malik oluncaya kadar geçecek eyyamı cidalde dahi kemali dikkat ve itina ile işlenip çizilmiş bir milli terbiye programı getirmeğe ve mevcut maarif teşkilâtımızı bu günden müsmir bir faaliyetle çalıştıracak esasları ihzar etmeğe hasrı mesai eylemeliyiz... Eski devrin hurafatından ve evsafi fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciyeyi milliye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum...¹⁵³

¹⁵⁰ Sankoyuncu, **a.g.e.**, s.73-74.

¹⁵¹ "Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum." **Söylev ve Demeçler**, C.3, s.92.

¹⁵² Sadi Borak, **Atatürk ve Din**, İstanbul, Anıl Yayınevi, 1962, s.82.

¹⁵³ **Söylev ve Demeçler**, C.II, s. 19-20.

Atatürk konuşmasının özünde her şeyde olduğu gibi eğitimde de millici bir anlayışın olması gerektiğinin altını çizmekteydi. Yine 27 Ekim 1923'te Bursa'da öğretmenlerle yaptığı konuşmada: 'gerçek kurtuluşun, maarif işlerindeki başarı ile gerçekleşeceğini, bunun için hep birlikte, tek can ve tek fikir olarak esaslı bir program üzerinde çalışmak gerektiğini' belirtip bu programın iki şartının olduğunu belirtmiştir. Birincisi toplumsal hayatın, ikincisi de çağın gereklerinin karşılanması olduğunu bunun da fen ve ilim ile olacağını söylemiştir.¹⁵⁴

Mustafa Kemal'in, 8 Nisan 1923'te TBMM'nin ikinci devre seçimlerinde yayınladığı beyannamede 'tahsil-i iptidaide tedrisatın tevhidî ve bilimum mekteplerimizin ihtiyacımıza ve asrî esasata tevfiği' gerekliliğinden¹⁵⁵ bahsetmekle beraber eğitim ve öğretime verdiği önemin birlik esasına dayanması gerektiğini daha önce belirtmişti. Mustafa Kemal, eğitime verdiği önemin yanında din eğitimi hususunda da zaman zaman fikirlerini açıklamıştır. 1 Mart 1922'de meclis'in üçüncü toplanma yılını açarken eğitimle ilgili fikirlerini şöyle açıklamıştır:

... Halbuki insanlar yalnız maddî değil, bilhassa bu kuva-yi maddiyede mündemiç kuva-yi mâneviyenin tahtı tesirinde âmildirler. Milletler de böyledir. Kuvve-i mâneviye ise bilhassa ilim ve iman ile âli bir surette inkişaf eder. Binaenaleyh; hükümetin en feyizli ve en mühim vazifesi maarif umurudur... Demiştim ki; bu memleketin sahib-i aslisi ve heyeti içtimaiyemizin unsur-u esasîsi köylüdür. İşte bu köylüdür ki bugüne kadar nur-u maariften mahrum bırakılmıştır. Binaenaleyh; bizim takip edeceğimiz maarif siyasetinin temeli evvelâ mevcut cehli izale etmektir. Diyebilirim ki alelthak umum köylüye okumak, yazmak ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıttak kadar coğrafi, tarihî dinî ve ahlâkî malûmat vermek ve âmal-i erbaayı öğretmek maarif programımızın ilk hedefidir.¹⁵⁶

Mustafa Kemal, medreseler hakkında da 'eski Türklerin kurdukları modern zihniyetle üniversitelerin, taassubun elinde ıslah olmayacak kadar tereddiye uğramış harabelerdir. Bunları ne ıslah, ne de idame ettirmek kabil değildir. Yıkılmaktan kastımız budur' diyerek medreselerin başta din eğitimi olmak

¹⁵⁴ Beyza Bilgin, **Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri**, Ankara, Emel Yayıncılık, 1980, s.41.

¹⁵⁵ Ayhan, H., **a.g.e.**, s.22.

¹⁵⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, C.18, İçtima 1, 1.3.1922, s.7-8; **Söylev ve Demeçler**, C.I, s.244-245.

üzere tüm işlevlerini yitirdiğini belirtmiştir.¹⁵⁷ 31 Ocak 1923 tarihinde İzmir’de halka yaptığı konuşmada din eğitimi hakkında şunları söylüyordu:

...Bizim dinimiz en makul ve en tabî bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabî olması için akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi lâzımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıktır. İslam hayatı içtimaiyesinde hiç kimsenin bir sınıfı mahsus halinde muhafazai mevcudiyete hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler ahkâmı diniyeye muvafık harekette bulunmuş olmazlar. Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz müsaviyiz ve dinimizin ahkâmını mütesaviyen öğrenmiye mecburuz. Her fert dinini, diyanetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir... Fakat nasıl ki her hususta âli meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek lâzım ise, dinimizin hakikati felsefiyyesini tetkik, tetebbu ve telkin kudreti ilmiye ve fennesine tesahüp edecek güzide ve hakikî ulemayı kiram dahi yetiştirecek müessesatı âliye malik olmalıyız.¹⁵⁸

Atatürk, din eğitiminin öneminden bahsederken herkes tarafından eşit bir şekilde öğrenilmesine dikkat çekmekle beraber bunun içinde yüksek eğitim kurumlarının kurulması gerektiğini ifade etmiştir.

Milli Mücadele devam ederken kurulan hükümetlerin programlarında da eğitim önemli bir yer işgal etmekle beraber, din unsuru’nun ayrıca vurgulandığı görülür. Nitekim I. İcra Vekilleri Heyeti’nin Maarif Vekili Rıza Nur, 9 Mayıs 1920’de mecliste maarif programını şöyle açıklıyordu:

Maarif işlerindeki gayemiz; çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her mânasiyle dinî ve millî bir hale koymak ve onları cidalı hayatta muvaffak kılacak, istinatgâhlarını kendi nefislerinde buldurarak kudreti teşebbüs ve itimadı nefis gibi seciyeler verecek, müstahsil bir fikir ve şuur uyandıracak bir derecei âliyeye isal eylemek, tedrisatı resmîyeyi bütün mekteplerimizi en ilmi, en asri olan bu esasat ile kavaidi sıhhiye dairesinde yeniden tanzim ve programlarını ıslah etmek, mizacı millete ve şeraiti coğrafiye ve iklimiyemize, muvafık ilmi ders kitapları meydana getirmek... Bugün ise ilk işimiz mekâtibi mevcudeyi hüsnü idare etmektir.¹⁵⁹

¹⁵⁷ İsmail Yakıt, **Atatürk ve Din**, 3. Basım, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 60–61.

¹⁵⁸ **Söylev ve Demeçler**, C.II, s. 94.

¹⁵⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, C.1, İçtima 2, 9.5.1920, s.241-242.

5 Eylül 1923'te okunan V. İcra Vekilleri Heyeti'nin maarif programının 6. maddesinde de “ferdin bedenî, fikrî kabiliyetleri gibi ahlakî ve ictimaî kabiliyetleri de inkişaf ettirilecektir.” denilmektedir.¹⁶⁰ Böylece birey'in ahlaki ve sosyal yeteneklerinin açığa çıkarılması bütün mekteplerde esas alınmıştır. Ancak ‘tebiye-i meslekiyede ihtisas’ esasına uygun olarak ‘medresetü-l irşad’ (imam hatipler) adındaki eğitim-öğretim kurumları hedef alınmıştır.¹⁶¹

1.6. DİN EĞİTİMİNİN GEÇTİĞİ SAFHALAR

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden önce eğitimdeki batılılaşma 1923 yılında orta eğitim kurumlarından biri olan ‘sultaniler’in ‘lise’ye; 1924 yılında ise ‘idadiler’in ‘ortaokul’a dönüştürülmesiyle başlanmıştır.¹⁶²

1.6.1. İmam-Hatip Okullarının Açılması

3 Mart 1924 öğretim birleştirilmesi kanunu’nu gereğince dini vazifeleri yerine getirmek için gerekli memurların yetişmeleri için 1923–1924 eğitim-öğretim yılında 29 yerde eğitim süresi 4 yıl olan imam-hatip mektepleri açılmıştır. Bu okulların ilk öğrencileri ‘Medresetü’l irşad’ ve ‘Taşra medreseleri’ öğrencileri olmakla beraber aynı kanunla İstanbul’da Darulfünün’da bir ilahiyat fakültesi açılmıştır. İlk açıldıkları yıl 2.258 öğrencisi olup yıl sonunda bu sayı 1.822’ye düşmüştür. 300 civarında öğretmenle öğretime başlayan imam-hatipler yıl sonunda (1924) mezun verme durumuna gelmişlerdir.¹⁶³ İmam-Hatip Mekteplerinin öğretim yıllarına göre sayısal verileri şu şeklide olmuştur:

1924–1925 öğretim yılında; Edirne, Ödemiş, Hopa, Şavşat, Niğde imam-hatip mektepleri kapanıp aynı yıl İzmir ve Artvin’de birer imam-hatip mektebi açılmıştır. 1925–1926 öğretim yılında; Erzurum, Eskişehir, Urfa, Amasya,

¹⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C.1, İçtima 2, 5.9.1923, s.423.

¹⁶¹ Ahmet Ünsür, **Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri**, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s.9.

¹⁶² Şükrü Karatepe, **Tek Parti Dönemi**, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1993, s.95.

¹⁶³ Cebeci, **a.g.e.**, s.142; Ünsür, **a.g.e.**, s.89.

Gaziantep, Maraş ve bir yıl önce açılan Artvin ve İzmir'deki mektepler kapatılıp Of ve Akşehir'de birer mektep açılarak sayı 20'ye inmiştir.¹⁶⁴ 1926–1927 öğretim yılında Kütahya ve İstanbul imam-hatipleri dışındaki tüm mektepler kapatılmıştır. Her iki okuldaki öğrenci sayısı da toplam 278 idi. Her iki mektep de 1929–1930 öğretim yılında resmen, 1931–1932 öğretim yılında ise öğrenci bulamadıkları gerekçesiyle fiilen kapatılmıştır.¹⁶⁵ Kapanma nedenleri arasında bu okul mezunlarına ortaokul haklarının tanınmasına rağmen meslekleriyle ilgili yüksek öğrenimin sağlanmaması ve 1928 yılında Anayasa'ya Laikliğin girmesiyle devlet'in maddi desteğini kesmesi önemli etken olmuştur.¹⁶⁶

Tablo 1.1: İmam-Hatip Mekteplerinin Açılış Yılları, Okul ve Öğrenci Durumları

Ders Yılı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
1923–1924	29	Öğretim yılı başı: 2258 Öğretim yılı sonu: 1822
1924–1925	26	1442
1925–1926	20	1009
1926–1927	2	278 (384)*
1927–1928	2	200
1928–1929	2	100
1929–1930	Kapatılış	-

Kaynak:

a) Ahmet Ünsür, **Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Liseleri**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s.92.

b) Ömer Okutan, **Din Eğitimi Okulları Planlaması ile İlgili Rapor**, Ankara, MEB Araştırma ve Koordinasyon Dairesi, 1971, s.6.

* Mustafa Öcal, **20. Yüzyılda Türkiye'de Din Eğitimi**, Bursa, (Y.e.y.), 2003, .202–203.

¹⁶⁴ Ünsür, **a.g.e.**, s. 89-90.

¹⁶⁵ Cebeci, **a.g.e.**, s.142; Ünsür, **a.g.e.**, s.278; Mustafa Öcal'in belirttiğine göre her iki okuldaki öğrenci sayıları farklı olup Kütahya'da 'İmam ve Hatip Mektebi İmtihanlar Neticesi Defteri' kayıtlarında 129 olup İstanbul'da ise bu sayı 'İstanbul İmam ve Hatip Mektebi Künye Defteri' bilgilerine göre 255'tir. Her iki okulun öğrenci sayısı toplam da **384**'dür. Mustafa Öcal, **20. Yüzyılda Türkiye'de Din Eğitimi**, Bursa, (Y.e.y.), 2003, s.203.

¹⁶⁶ Ömer Okutan, **Din Eğitimi Okulları Planlaması ile İlgili Rapor**, Ankara, MEB Araştırma ve Koordinasyon Dairesi, 1971, s.6; İmam-Hatip Mekteplerinin kapatılma nedenleri hakkında geniş izahat için bakınız, Öcal, **a.g.e.**, s.213-214; Ünsür, **a.g.e.**, s.90-92.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edildiği 3 Mart 1924 tarihinde İsmet İnönü bu kanunu savunurken yaptığı konuşmalarda 'yapılan işi dine zıt görmek, yapılan işi görmemektir, yapılan işin dinsizlikle hiç alakası yoktur' gibi ifadeler kullanıp din eğitiminde ve işlerinde herhangi bir aksaklığın meydana gelmeyeceğini belirtmiştir. Ancak geçen sürede (imam-hatiplerin kapatıldığı 1932 yılına kadar) dini hizmetlerin ehil kimseler tarafından yapılmaması dini hizmetlerin aksamasına neden olmuştur.¹⁶⁷ İmam- Hatip'lerin kapatılma nedenlerinden olan, öğrencilerin yüksek öğrenim'e devam edememeleriyle ilgili 1924'te Maarif Vekili Vasıf Çınar Bey, imam-hatip mezunlarının doğrudan Darülfünun İlahiyat Fakültesi'ne alınmalarına karşı çıkmıştı. Hamdullah Suphi Tanrıöver de 'eğer bu okullara imam-hatip okulu mezunlarını almazsanız, 30'lu yıllarda bu okullar kapanır, bu okullara kimse gitmez' demişti.¹⁶⁸ Nitekim zaman Tanrıöver'i haklı çıkartacaktı.

1.6.2. Darülfünun'un Açılması

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4'üncü maddesi gereğince Maarif Vekâleti tarafından yüksek din mütehasısların yetiştirilmesi amacıyla darülfünun'da bir ilahiyat fakültesi tesis edilecekti. Bu amaçla TBMM tarafından 21 Nisan 1924'de "İstanbul Darülfünun'un Şahsiyet-i Hükmiyesi Hakkında Kanun" ile İlahiyat Fakültesi resmen kurulmuş oluyordu. Kanun'un 1'inci maddesine göre "İstanbul Dârü'l-Fünunun ve müteşekkil bulunduğu Tıp, Hukuk, Edebiyat, İlahiyat ve Fen medreselerinden her biri emval-i menkule ve gayri- menkule tasarrufuna ve teberruat kabulüne mezun şahsiyet-i hükmiyeyi haiz bir müessesedir"¹⁶⁹ diye sayılan tüm fakülteler 'medrese' olarak kabullenmiştir. Ancak 7 Ekim 1925 tarihinde adı geçen madde ilahiyat dâhil olmak üzere bütün bölümler için 'medrese' yerine 'fakülte' tabiri kullanılmıştır. İlahiyat Fakültesinin ilk dekanı halifelğin kaldırılmasında meclis'teki etkileyici konuşmalarıyla dikkat çeken Seyyid Bey olup son olarak da İzmir'li İsmail Hakkı Bey olmuş bir arada Fuat Köprülü dekan vekilliğini yapmıştır. İlahiyat Fakültesinin öğrenim süresi 3 yıl olarak belirlenmiştir.

¹⁶⁷ Öcal, a.g.e., s.188.

¹⁶⁸ Öztürk, a.g.m., s.292.

¹⁶⁹ Kanun No 493, **Düstur**, 3. Tertip, C.5, İstanbul, Necmi İstikbal Matbaası 1931, s.1047.

Açık kaldığı 9 yıl süresince ‘ilahiyat fakültesi mecmuası’ adıyla dergi çıkarılıp bu dergilerde sosyal, dini, felsefi makaleler yayınlanmıştır.¹⁷⁰ Ancak, ciddi ve orijinal yayınlarının olmaması ve toplumun gereksinmelerini karşılayamaması yanında “devrimlere kayıtsız kaldığı ve olumsuz” tavırlar takındığı gerekçesiyle Mustafa Kemal’in desteğiyle¹⁷¹ 31 Mayıs 1933’te TBMM’de “İstanbul Darülfünun’un İlgasına ve Maarif Vekâletince Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun” ile darülfünun 31 Temmuz 1933’ten itibaren kapatılıp yerine İstanbul Üniversitesi 1 Ağustos 1933 açılmıştır.¹⁷² 18 Kasım’da derslere başlamıştır.¹⁷³

İlahiyat Fakülte’sinin öğrenci sayıları, 1924–1925 öğretim yılında 284, 1926–1927 yılında 167, 1927–1928 yılında 53, 1929–1930 yılında 35, 1932–1933 yılında ise 20’ye düşmüştür.¹⁷⁴ 1933 yılında yeni kurulan İstanbul Üniversitesinde, Edebiyat Fakültesi’ne bağlı olarak “İslam İlimleri Enstitüsü” kurulup ilahiyat fakültesi’nin işlevini görmeye başlamıştır. Bu enstitü “Dinler Tarihi, İslam Mezhepleri Tarihi, Kelam Tarihi, Tassavuf Tarihi” gibi dersleri vermekle beraber 1936 yılında öğretim kadrosunun dağılması üzerine ortadan kalkmıştır.¹⁷⁵ Ancak 1949’da MEB. Tahsin Banguoğlu, İlahiyat Fakültesiyle ilgili bir soruya verdiği izahat’ta İslam İlimleri Tetkik Enstitüsü’nün 1941 yılında talebe ve hocası kalmadığı için kapandığını belirtmiştir.¹⁷⁶

¹⁷⁰ Öcal, **a.g.e.**, s.190-191,196.

¹⁷¹ Muharrem Güneş-Hasan Güneş, **Türkiye’de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum**, Ankara, Anı Yayıncılık, 2003, s.37.

¹⁷² Kanun No 2252, Resmi Gazetede yayım tarihi 6 Haziran 1933- Sayı 2420, **Düstur**, 3. Tertip, C.14, Ankara, Başvekâlet Matbaası 1933, s.1229.

¹⁷³ Özerdim, **a.g.e.**, s.115.

¹⁷⁴ Öcal, **a.g.e.**, s.198. Ayrıca bu fakültenin kapatılma nedenleri ve değerlendirmeler için bakınız aynı eser, s.196-200.

¹⁷⁵ İsmet Parmaksızoğlu, **Türkiye’de Din Eğitimi**, Ankara, Milli Eğitim Basım Evi, 1966, s.25;

¹⁷⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.15, Birleşim 26, 3.1.1949, s.10.

1.7. MEKTEPLERDEN DİN DERSLERİNİN ÇIKARILMASI

Daha önce belirtildiği üzere, Büyük Millet Meclisi'nin 9 Mayıs 1920 tarihindeki programında dini ve milli öğeler ön plana çıkmış ve 5 Eylül 1923 Maarif Vekâletinin programında ahlaki yetenekler üzerinde durulmuş ve bunların mekteplerde tesis edilmesi gibi olumlu kararlar alınmıştı.

1.7.1. İlkokullarda Din Derslerinin kaldırılması

Tevhid-i Tedrisat Kanun'u gereğince Osmanlı döneminde 6 yıl olan ilkokullar 5 yıla inmişti. Bu okullarda dini eğitim 'Kurân-ı Kerim ve Din Dersleri' adı altında 2, 3, 4 ve 5. sınıflarında haftada 2 saat olarak okutulmuştur.¹⁷⁷ 1924 yılından itibaren giderek din derslerinin etkisi azaltılmış bunun yanında programdaki saat resim, müzik, el işi gibi derslerden az olduğu görülmektedir.¹⁷⁸ 1926 yılında ise ilkokulların ders programında 2 ve 3'üncü sınıfların haftada 2 saat, 4 ve 5'inci sınıfların da haftada 1 saat din dersi yer almaktaydı.¹⁷⁹ 1927-1928 eğitim-öğretim yılında ilkokullarda program değişikliğine gidilerek din dersleri, 3, 4, ve 5'inci sınıflarda haftada 1 saat olarak okutulmaya başlanmıştır.¹⁸⁰

15 Ekim 1927 tarihinde CHP'nin ikinci kurultayında nizamnamede değişikliğe gidilmesiyle din eğitimi farklı bir safha kazanır. Söz konusu nizamnamenin 3'üncü maddesinde laiklik şöyle ifade edilmiştir:

'Fırka; itikadet ve vicdaniyeti ve siyasetin mütenevvi ihtilâtından kurtaracak milletin, siyasi, içtimaî, iktisadî, bir cümle kavanin, teşkilat ve ihtiyacatını müsbet ve tecrübevî ilim ve fenlerin muasır medeniyete bahs ve temin ettiği esas ve eşkale tevfikân tahakkuk

¹⁷⁷ Muhammet Şevki Aydın, **Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme İstihdamı**, Kayseri, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s.34; Gökaçtı, **a.g.e.**, s.147.

¹⁷⁸ Öcal, **a.g.e.**, s.231.

¹⁷⁹ Gotthard Jaschke, **Yeni Türkiye'de İslamcılık**, (Türkçe'si, Hayrullah Örs), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1972, s.82;

¹⁸⁰ Öcal, **a.g.e.**, s.231; Gökaçtı, **a.g.e.**, s.147; Ancak Aydın'ın belirttiğine göre bu program değişikliğine 1926'da gidilip din dersleri 3. sınıftan itibaren başlayıp haftada tek saat'e düşmüştür. Aynı, **a.g.e.**, s.34.

ettirmeyi, yani, devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen ayırmayı en mühim esaslarından addeyleyler.’¹⁸¹

Bu değişiklikle devlet, din işlerinden dolayısıyla dini eğitimden elini yavaş yavaş ancak kararlı bir şekilde çekecek olmanın adımını atıyordu.

1927 yılı içerisinde din derslerine katılma ebeveynlerin isteğine bırakılmıştır.¹⁸² Yine bu yıldan itibaren karma eğitime geçiler kız ve erkek öğrenciler beraber okumaya başlamışlardır.¹⁸³ Akabinde 1928’de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’ndan, din unsurunun çıkarılmasıyla devletin, laik bir karakter kazanmasıyla din eğitiminin de buna paralel olarak laikleşmesi hızlandırmıştır. 30 Kasım 1929 Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Heyeti aldığı bir kararla ilkokullarda ‘müfredat programlarındaki din derslerinin okutulacağı, fakat öğrencilerin imtihana tabi tutulmayacakları’ belirtilmiştir. 28 Ekim 1930’da bakanlık tarafından ilkokullara yayımlanan tamimde din derslerinin yalnızca ‘5. sınıf öğrencilerine ve Perşembe öğleden sonra yarım saat okutulabileceği’ bildirilmişti.¹⁸⁴ Bakanlığın 1931 yılındaki ilkokullara yönelik müfredatında dikkat çeken nokta “ebeveynlerinin yazılı” isteğinin yanında “günlük programın dışında olmak üzere” din dersinin devlet tarafından sürdürüleceğinin belirtilmiş olmasıdır.¹⁸⁵ 10 Mayıs 1931’de 3’üncü kongresini toplayan CHP, laiklik ilkesini programına şu şekilde almıştır:

Fırka, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamlarının ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir.

Din telâkkisi vicdani olduğundan fırka din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmağı muasır terakkide başlıca muvaffakiyet âmili (başarımı) görür.¹⁸⁶

Böylece kongrede din ve devlet işlerinin ayrıldığı belirtilip din de vicdan işine indirgenerek kişiye has bir özellik haline getirilmiştir.

¹⁸¹ Levent Köker, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, 6. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s.164.

¹⁸² Jaschke, **a.g.e.**, s.82

¹⁸³ Karatepe, **a.g.e.**, s.95.

¹⁸⁴ Öcal, **a.g.e.**, s.231.

¹⁸⁵ Aydın, **a.g.e.**, s.35.

¹⁸⁶ Çetin Yetkin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi**, I.Basım, (Yyy), Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s.260.

1931 yılı içerisinde yayınlanan ‘Cumhuriyet Tarihine’ göre de, din eğitimi tamamıyla ailelere ve bireylere bırakılmıştır.¹⁸⁷ İlkokullarda isteğe bağlı olarak süren din dersleri 1933 yılından itibaren müfredattan çıkarılır. Fakat köy ilkokullarında “din bilgisi” dersi 3’üncü sınıfta Perşembe günleri olmak üzere 1939 yılına kadar okutulmaya devam edilmiştir.¹⁸⁸

1.7.2. Ortaokul ve Liselerden Din Derslerinin Çıkarılması

1924 yılından itibaren ortaöğretim kurumlarının 6 ve 7’inci sınıflarında 1 saat; öğretmen okullarının 6 ve 7’inci sınıflarında haftada 2 saat din dersleri okutulmuştur.¹⁸⁹ 1927 yılında program değişikliğinden sonra müfredattan din derslerinin yanında Arapça ve Farsça dersleri de çıkarılır.¹⁹⁰ Din dersleri 1931 yılında ise öğretmen okullarının programından çıkarılır.¹⁹¹ 6 Mart 1924’te yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat kanununda bir takım düzenlemelere uğramasına rağmen lise programlarında din bilgisi ya da dine dair bir derse yer verilmemiştir. Ancak 1931 yılına kadar liselerde Arapça ve Farsça dersleri okutulmakla beraber bu yıldan itibaren programdan çıkarılmışlardır.¹⁹² Cumhuriyet döneminde din eğitimi yasaklayan herhangi bir kanun çıkarılmamasına rağmen programlarda yapılan değişiklikler ile din eğitimi aşama aşama tasfiye edilmiştir.¹⁹³

¹⁸⁷ 16 Ekim 1931’de İstanbul Üniversitesinde parti programını açıklayan Recep Peker’e, Müslihittin Adil’in “dünyevileşmiş bir devlette din öğretiminin “ sebebini sormasına karşın Peker, ‘tamamiyle ihtiyarîdir’ diye karşılık vermiştir. Jaschke, **a.g.e.**, s.82.

¹⁸⁸ Gökaçtı, **a.g.e.**, s.147; Öcal, **a.g.e.**, s.231; Ancak Jaschke, ilkokullarda bu derse katılımın 1935 yılına kadar tavsiye edildiğini belirtmektedir. Jaschke, **a.g.e.**, s.82.

¹⁸⁹ Jaschke, **a.g.e.**, s.82.

¹⁹⁰ Başgöz, **a.g.e.**, s.79; Orta okul’da din derslerinin çıkarıldığı tarih Eylül 1931 olduğu da belirtilmiştir. Jaschke, **a.g.e.**, s.82; Öcal, **a.g.e.**, s.230; Gökaçtı da orta okulda din derslerinin 1930’dan itibaren çıkarıldığını belirtmiştir. Gökaçtı, **a.g.e.**, s.147.

¹⁹¹ Gökaçtı, **a.g.e.**, s.147; Aydın, **a.g.e.**, s.39.

¹⁹² Öcal, **a.g.e.**, s.230; Liselerden Arapça ve Farsça derslerinin çıkarıldığı tarih olarak 1 Eylül 1929 olarak da verilmektedir. Özerdim, **a.g.e.**, s.106; Dumanoglu, **a.g.e.**, s.142.

¹⁹³ Aydın, **a.g.e.**, s.35.

1.7.3. Darul Kurrallar'ın (Kuran Kursları) Kurulması

Öğretimin birleştirilmesiyle açılan imam-hatip mektepleri ve ilahiyat fakültesine rağmen, din dersleri Cumhuriyet inkılâplarına paralel olarak tevhid-i tedrisat'tan başlayarak azaltılıp din'in "kişiyeye özel bir mesele"¹⁹⁴ haline gelmesiyle din eğitiminde boşluklar meydana gelmişti.

İmam-Hatip mektepleri ve Darülfünun'daki ilahiyat Fakültesi'nin kapatılması üzerine, Maarif Vekâletine bağlı hiçbir dini eğitim-öğretim kurumu kalmamıştır. Din derslerinin de 1931 yılında tamamen çıkarılmasıyla halkın dini eğitim ihtiyacını karşılamak için 1932'de 'Kuran Kursları' (darul kurrallar), tek dini müessese olarak açılmışlardır. Diyanet İşlerine Bağlı olmakla beraber mahalle mektebi seviyesinde olup mektep ve camilerde faaliyet göstermişlerdir. Sadece kuran okuma ve hafızlık eğitiminin verildiği yerler olmuşlardır.¹⁹⁵ Şükrü Karatepe, Cumhuriyet dönemi eğitim çalışmalarının amacının toplumu çabuk bir şekilde "İslami kültürden" uzaklaştırıp "laik temelli" bir hayat anlayışı getirmek olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Gökaçtı, **a.g.e.**, s.148.

¹⁹⁵ Ünsür, **a.g.e.**, s.93; Mardin, **a.g.e.**, s.98.

¹⁹⁶ Karatepe, **a.g.e.**, s.90..

Tablo 1.2: Dar-ul Kurrallar'ın yıllara göre değişimi (1932–1950)

Ders Yılı	Kurs Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Diploma ile Mezun Sayısı
1932 1933	9	232	9	–
1934 1935	19	231 Erkek 25 Kız	10 Erkek 1 Kadın	–
1935 1936	15	358 Erkek 35 Kız	12 Erkek 2 Kadın	–
1936 1937	16	372 Erkek 37 Kız	14 Erkek	30
1940 1941	56	1380 Erkek 309 Kız	56 Erkek	12
1941 1942	65	1369 Erkek 394 Kız	68 Erkek	25
1943 1944	38	1081 Erkek 471 Kız	34 Erkek	78
1944 1945	46	1520 Erkek 433 Kız	46 Erkek	?
1945 1946	61	2021 Erkek 744 Kız	65 Erkek	248
1947 1948	99	4181 Erkek 1570 Kız	104 Erkek	475
1949 1950	127	6403 Erkek 2303 Kız	130 Erkek	851

Kaynak:

- a) Gotthart, Jaschke **Yeni Türkiye’de İslamlılık**, Türkçesi: Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s.76.
- b) Ahmet Ünsür, **Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Liseleri**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s.93.

1.8. MİLLİ ŞEF DÖNEMİ

Milli Şef; İnönü döneminde de Atatürk'ün bütün reformlarında olduğu gibi dinsel nitelikteki reformları koruma altında olmuştur.. İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar olan dönemde genelde meclis'te diyanet işleri reisliğinin görev ve yetkileri üzerinde birtakım düzenlemeler olup burada ender olarak kişisel fikirler beyan edilmiştir. Ancak bu durum çok partili hayata geçişten sonra inkılâpların tekrar yorumlanması yoluna gidilerek kimi inkılâplardan taviz verilmeye kadar gidilmiştir.

Atatürk döneminde yapılan reformlara ulema ne kadar az müdahale ettiyse; devlet de o oranda dine karşı olmuştur. Nitekim Atatürk'ün ölümünden sonra ve II. Dünya savaşı başlangıcında hükümetin laiklik politikası amaca ulaşmıştı. Yapılan inkılâplar sağlamlaşmakla beraber din önderlerinin halk üzerindeki etkileri de azaltılmıştı.¹⁹⁷ Öyle ki 1939 yılında mecliste DİB bütçesi görüşülürken söz alan Muş Milletvekili Hakkı Kılıçoğlu, dindarlara hürmet ettiğini belirtmesine rağmen “laik bir devletin resmi bütçesinde, başvekâlet bütçesi dâhilinde bir diyanet işleri bütçesinin bulunmasını” anlamadığını söyleyerek akabinde iyi dindarların yetiştirilmesini istiyorsak “dinde bir reform” yapılması gerektiğini savunmuştur.¹⁹⁸

1939 yılında I. Refik Saydam hükümetinin maarif ile ilgili programında din eğitimiyle ilgili yeni bir düzenleme olmayıp maarif amacını “Türk çocuğunu ahlaklı temiz, ruhça ve bedence sadık yetiştirmek”¹⁹⁹ olarak açıklamıştı.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde dinsel alanda fazla bir gelişme olmamakla beraber çeşitli dönemlerde Diyanet İşleri Reisliği teşkilatı ve vazifeleri hakkında küçük çapta kanuni düzenlemeler yapılmıştır. (1939, 1940, 1941).

¹⁹⁷ Dumanoğlu, a.g.e., s.145.

¹⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, C. 2, İnikat 15, 23.05.1939, s.188.

¹⁹⁹ Ünsür, a.g.e., s.12-13.

1940'lı yılların başlarında devlet tarafından dini neşriyat'a izin verilmediği görülmektedir.²⁰⁰ Ancak 1943 yılındaki Diyanet işleri reisliği bütçesinde “dini eserleri satın alma, yazdırma tercüme ve bastırma ücret ve masrafları” için 10.000 lira ödenek ayrılmıştır.²⁰¹ Yine bu yıl içerisinde ordunun bazı birimlerine imamlar alınmıştır. Böylece Milli Savunma Bakanlığınca ‘moral dairelerinde’ birliklere İslam dinini öğreten nitelikli sivil memurlara görev verilmekteydi.²⁰²

1941 yılında Türk Ceza Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun görüşmelerinde söz alan Arapça yerine Türkçe ezan okunması hakkında konuşan Bursa milletvekili Nevzad Ayas, konunun laiklik ve milliyetçilik yönlerin in olduğunu belirtip laiklik bakımından “mevzuu dinîdir, kanun mevzuu olmamak lâzım gelir” ancak milliyetçilik bakımından “kendi dilimizi ileriye sürmek için böyle bir hükmün kanun mevzuu” olması gerektiğini ifade etmiştir.²⁰³ Nitekim 2 Haziran 1941 yılında “Türk Ceza Kanunu'nun” 526'ncı maddesine (Şapka Kanunu) bir ilave yapılarak “Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif hapis cezasıyla cezalandırılır.” denilmekteydi.²⁰⁴ Bu kanun “siyasal iktidarın bir bakıma dini kontrol ve her tür reformu uygulama aracı olan Diyanet işleri reisliği”, tarafından kendine bağlı birimlere bunun uygulanması için yazı gönderip emre uyulması bildirmiştir.²⁰⁵

Tek parti döneminin sonlarına kadar da din dersleri mekteplerde okutulmayıp dini eğitim veren tek yerler daha önce kurulan darü'l kurrallar olmuştur.

²⁰⁰ 1942 yılında Sebillürreşad dergisi tarafından yayınlanan “Kur'andan İktibaslar” adlı ayetlerden oluşan kitap tüm kütüphanelerden toplatılıp Dahiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü 653 sayılı ve 17 Mayıs 1942 tarihli Vedat NedimTör imzalı gerekçeli müzekkere sebillürreşad neşriyat'a toplatılma gerekçesi şöyle açıklanmıştır: ‘Biz her ne şekilde ve surette olursa olsun memleket dâhilinde dinî neşriyat ve dinî bir atmosfer yaratılmasına ve gençlik için bir zihniyet fidelîği vücade getirilmesine taraftar değiliz.’ Eşref Edip, **Kara Kitap**, 2. Basım, İstanbul, Sebillürreşad Neşriyat, 1967, s.23–24; Ancak Halis Ayhan, mektup tarihini 17 Mayıs 1943 olarak verip sayı'yı 653 ifade edip mektubun devamını şöyle belirtmiştir: “Zatı âlileriniz herkesçe de müsellemler olan ilim ve faziletinize hürmetkârız. Ancak günün bu kabil neşriyata tahammülü olmadığını siz de takdir edersiniz.” Ayhan, **a.g.e.**, s.85.

²⁰¹ Meclis A.Hamdi Aksekili'nin “Askere din dersleri, Yavrularımıza din dersleri ve Buhari'den tercüme edilen hadis kitabının 9.cildini yayınlama kararı almıştır. (02.04.1943 tarihli rapor), **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 7, C. 2, İnikat 26, 24.5.1943, s.181.

²⁰² Howard A. Reed, “Çağdaş Türk Müslümanlarının Dinî Hayatı”, **Türkiye'de İslam ve Laiklik**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s.94–95.

²⁰³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 6, C.18, İnikat 55, 23.05.1941, s.142.

²⁰⁴ Kanun No 4055, Resmi Gazete yayım tarihi 6 Haziran 1941, Sayı: 4827, **Düstur**, 3. Tertip, C.22, Ankara, Devlet Matbaası, 1941, s.1298.

²⁰⁵ Dursun, **a.g.e.**, s.42.

Hükümet programlarında ise genelde ahlaki ve milliyetçi unsurlar üzerinde durulmuştur.

15–21 Şubat 1943 tarihinde toplanan II. Milli Eğitim Şûrâsında okullarda ahlaki prensiplerin izlenilmesi kararı alınmıştır. Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, “her Türk’ün şahsiyeti ve manevî varlığı demek olan ahlâkı” üzerinde durmakla beraber Türk kültürünün öğrenilmesi için Tarih dersine önem verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak “Şûrâ dini ahlâk konularına” hiçbir çalışmada değinmeyerek yer vermemiştir. Şûrâ’nın ahlâk ilkeleri, Türk dili, kültürü, inkılapların esaslarına ve “Türklük idealine bağlı bir Türk” yetiştirme olarak tanımlanmıştır.²⁰⁶

1.9. ÇOK PARTİLİ HAYAT DENEMELERİ

Kurtuluş savaşının başarıya ulaşılması ve yönetim şeklinin cumhuriyet olarak ilan edilmesinden sonra demokratik rejimin tam olarak işlerlik kazanabilmesi için siyasi partilerin varlığı gerekmektedir. Hatta Mustafa Kemal’in de en büyük arzularından birisi çok partili hayata geçmek olduğu bilinmektedir. Mustafa Kemal henüz hayattayken iki defa çok partili yaşam denemeleri yapılmış ancak ortamın ve yeni sistemin tam oturamayışı gibi nedenlerle başarı sağlanılamamıştır. Bunda din faktörünün etkilerinin olduğu da görülmektedir.

Çok partili hayat’ın ilk denemesi milli mücadele döneminde Mustafa Kemal’in yakın arkadaşları olan, ancak Cumhuriyet’in ilanının aceleyle getirildiğini belirten Rauf Orbay,²⁰⁷ Ali Fuat Cebesoy, Sabit Sağıroğlu, Kazım Paşa, Adnan Adıvar, İsmail Canbulut Beyler gibi mecliste II. grubu oluşturan milletvekillerinin 17 Kasım 1924 tarihinde resmen kurdukları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile olmuştur.²⁰⁸ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın programındaki 6. maddede ‘Fırka

²⁰⁶ Ahmet Uzun - Mahmut Özbuğa, **Millî Eğitim Şuraları**, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1998, s.23; Parmaksızoğlu, **a.g.e.**, s.26-27.

²⁰⁷ Mustafa Kemal’in ve Rauf Orbay’ın bu konudaki değerlendirmeleri için bakınız, **Nutuk**, s.563 vd.

²⁰⁸ Akşin ve diğr., **a.g.e.**, s.97-99; Çavdar, **a.g.e.**, s.263-267.

efkâr ve itikadâtı diniyeye hürmetkârdır.²⁰⁹ ibaresi yer almaktaydı. Mustafa Kemal, parti programına böyle bir madde ekleyenlerden iyi niyet beklenilemeyeceğini, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programının “en hain kafaların” eseri olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber yapılan inkılâpların karşısında bulunan kimselerin böyle bir programa sahip olan partiye ve buradaki tanınan şahsiyetlere sarılacaklarını ifade ederek TCF şiddetle tenkit etmişti.²¹⁰ Çok partili hayat'ın ve arzulanan demokratik rejimin başlangıcını oluşturan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası irticai unsurların barınağı olarak görülmüştür. Nitekim 1925 yılı şubat ayında başlayıp aynı yılın nisan ayı ortalarında kontrol altına alınan dini bir karaktere sahip olan Şeyh Sait ayaklanmasının çıkmasında rolü olduğu gerekçesiyle 4 Mart 1925 tarihinde Takriri Sükûn Yasası çıkarılmıştır. Yasanın 1'irinci maddesi şöyleydi:

İrticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyeti ve asayişini ihlâlê bais bilumum teşkilât ve teşvikat ve teşebbüsât ve neşriyatı hükûmet, Cumhurbaşkanının tasdikile ve re'sen ve idare men'e mezundur.

Yasa, 2 yıl süre için yürürlükte kalacak ve gerektiğinde aykırı davrananları hükümet İstiklal Mahkemelerine verebilecekti.²¹¹ Alınan tedbirlerden sonra da 5 Haziran 1925 tarihinde TCF resmen kapatılarak Vekiller Heyeti'nin bu partinin seddine dair raporunda şu cümlelere rastlanılmaktaydı:

...Fırkanın programında mevcut efkâra ve tahrikâtı irticakâreneye vesile ittihaz ettikleri sabit olmuş ve Fırkanın vaz'ı hazırı hakkında Hükûmetin nazarı dikkatini celbe müttefikan karar verildiğini nâtik mahkeme kararı Müddeiumumîlikten hükûmete tebliğ olunmuştur...

...Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının programında esas olan maddenin dini siyasete alet ittihaz etmek demek olup olmadığını tayini gibi Müddeiumumîlere taallûk eden bir zemini mütâlâyaya girmeğe lüzum görülmez. Ancak programdaki maksat ne olursa olsun hükûmet bunun Fırkaya mensup bazı efrad tarafından hakikat ve fiiliyata teşvil ve irticaa vasıta olarak kullanıldığını istitlâatı muhtelif ve mütemadiye ve Cumhuriyet mahkemelerinin muhakemat ve mukarreratıyla sarahaten müşahade ve tesbit eylemiştir.

²⁰⁹ Tunaya, **a.g.e.**, s.148.

²¹⁰ **Nutuk**, s.601–603.

²¹¹ Kanun No 578, Resmi Gazete Yayım Tarihi 4 Mart 1925- Sayı 87, **Düstur**, 3. Tertip, C.6, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1934, s.144.

...Bu münasebetle vatandaşların bilhassa nazarı dikkat ve muhakemei salimesine arz olunur ki Allah ve vicdan arasında vasıtai telâki olan dinin bir takım makasıdı hususiyeyi istihsal için siyasete alet ittihaz edilmesi son defa tekrar görüldüğü veçhile memleketimizin tarihinde pek çok feci hâdisatın zuhuruna ve nihayet din namına tahakküm ve tagallüp dâiyesinde bulunan mürteci ve cebbarların keyfi idare ve istibdadına müncer olduğu ve Türk milletini asırlarca inhitat ve ızıraba mahkûm eylediği mücerrep ve müsbittir. Büyük Millet Meclsinin kavanini mahsusası ile kat'iyen menedilmiş olan bu gibi faaliyetlere müsamaha etmemenin iradei milliyenin Cumhuriyet hükûmetine tahmil eylediği vezaifi esasiyeden olduğuna şüphe yoktur.²¹²

Çok partili hayat'a geçiş denemelerinin ikincisi Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla olmuştur. Bu fırkanın kurulmasını Mustafa Kemal bizzat teşvik ederek çalışmalarında bulunmuştur.

Mustafa Kemal, Paris Elçisi Fethi Okyar'dan fırkayı kurmasını istemiş ancak laik cumhuriyet dâhilinde fırkanın siyasi faaliyette bulunmasına müsaade edileceğinin altını çizmiştir. Fırka bir takım görüşme ve toplantılardan sonra 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulmuştur.²¹³ Ancak fırkanın kurulmasıyla ülkedeki 'gayrimemnun' kitlelerin herhangi bir inanca bağlı olmadan yönetimde tek muhalif parti olan SCF'ye sarılmaları kısa süre içerisinde muhalefet çemberini genişletmiş ve ülke genelinde CHP'ye tepkiler belirgin bir şekilde artarak hız kazanmıştır. Bu tepkiler siyasi alanda rahatsızlık yaratmıştır. Bu tür gelişmeler üzerine 17 Kasım 1930'da Fethi Okyar Dâhiliye Vekâletine gönderdiği yazıda Mustafa Kemal'in partiden desteğini çekmesi ve partinin iktidara aday olabilmek için Mustafa Kemal ile çatışma durumunda kalınmasının parti yöneticilerini tedirgin ettiğini belirtip partinin kendi kendini feshettiğini bildirmiştir.²¹⁴

Terakkiperver ve Serbest Cumhuriyet Fırkaları içerisinde laik cumhuriyet yönetimine tepkide bulunan güçlerin hâkim olmasıyla rejime yönelik dinsel tepkiye dayanan muhalefet anlayışının doğması üzerine cumhuriyetçi kadrolar tarafından bu muhalefet anlayışının zaman kaybedilmeksizin ezildiği görülmektedir.²¹⁵ Yine 29 Eylül 1930 yılında Ahali Cumhuriyet Fırkası ve 29 Ağustos 1930'da Türk

²¹² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1952, s.621–622.

²¹³ Çavdar, **a.g.e.**, s.297.

²¹⁴ Akşin ve diğr., **a.g.e.**, s.107-108.

²¹⁵ Ahmet Yücekök, **100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1971, s.85.

Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi kurulmuş ancak aynı yıl içerisinde kapatılma durumunda kalmışlardır.²¹⁶ Görüldüğü üzere Mustafa Kemal'in sağlığında çok partili hayata geçiş çalışmaları yapılmış ancak bunda başarı sağlanamamıştır. Ancak II. Dünya Savaşı'nın dünya siyasetine yeni bir şekil vermesi ve Türkiye'deki muhalefetin etkinliği sayesinde bu emel, İsmet İnönü döneminde gerçekleşme olanağı bulmuştur.

İnönü döneminde ilk siyasi parti 18 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi adıyla kurulmuştur. Partinin kurucuları arasında I. dönem TBMM (1920–1923) muhalefet grubu olan II. grubun önderi Hüseyin Avni Ulaş, Cevat Rifat Atılgan ve iş adamı olan Nuri Demirağ yer alıyordu.²¹⁷ Parti programının 4'üncü maddesinde “müteceddit olmak, irtica ile birlikte memlekete muzır oldukları için komünizm ve bolşevizmi red ve tel'in ederek” yeniliklere açık ve inkılâpçı olduğunu belirtmişti. Yine programın 9. maddesinde ise dış politikada ‘İslam Birliği- Şark Federasyonu’ projesini benimsemiştir.²¹⁸ Milli Kalkınma Partisi, katıldığı ilk seçimlerde meclis'te temsil hakkına sahip olamamış ve CHP'ye karşı muhalif parti özelliğini taşıyamamıştır. MKP'ye rağmen Türkiye'de tam anlamıyla çok partili hayat'a geçilmeyip ancak Demokrat Partinin resmen kurulmasıyla bu amaç gerçekleşecektir.

²¹⁶ Tunaya, **Türk., Siy., Part.**, s.635, 638.

²¹⁷ Hüseyin Aykol, **Türkiye'de Sağ ve İslamcı Örgütler**, İstanbul, Pelikan Yayınevi, 1996, s.63.

²¹⁸ Tunaya, **Türk., Siy., Part.**, s.638-639.

1.10. DEMOKRAT PARTİNİN SİYASET SAHNESİNE GİRMESİ

İsmet İnönü döneminde kurulan ilk siyasi parti olan MKP'nin ardından Türk siyasi hayatına damga vuran Demokrat parti 1946 yılının başında kurularak, çok partili hayat'ı gerçekleştirmiştir. Tüm yönleriyle günümüzde hala popülerliğini korumasıyla tartışmalara neden olan DP'nin kurulması bir anda olmayıp iç ve dış etkenlerin tesiriyle aşama aşama gelişmiştir. Dış nedenlerin en kapsamlısı olarak II. Dünya savaşının sonuçlarının, dünya ve Türkiye üzerindeki yansımaları olmuştur.

Türkiye, II. Dünya savaşının devam ettiği sıralarda izlediği tarafsızlık politikasını savaş sonrasında batılıların galibiyeti üzerine önce Almanya ve ardından Japonya'ya savaş ilan ederek batılıların yanında olduğunu göstermiştir. Bu tutumuyla da savaş sonrasındaki yeni dünyanın düzeninin ele alınacağı San Fransisko'daki Birleşmiş Milletler Konferansına katılmayı amaçlamıştır. Bunun için de uzun bir süre devam etmekte olan tek partili hayata son verip savaş galiplerinin genelinin arasında da hâkim olan demokrasi rejimine uygun olarak çok partili hayata geçmek gerektiğinin bilincine varmıştı.²¹⁹ 25 Nisan 1945'te San Fransisko'da toplanan galip devletler 1 Ocak 1942 tarihinde imzaladıkları Birleşmiş Milletler Beynamesinin maddelerini tekrar onaylayıp bu örgüte katılmanın şartı olarak da 'demokratik bir rejime' sahip olmayı gerektiren maddeleri sıralamışlardır. Ancak konferansa katılma konusunda Amerika Birleşik Devletleri basınında Türkiye'nin siyasal düzeninin anti demokratik olduğu savunulmuş ancak Churchill'in gayretleriyle Türkiye konferansa davet edilmiştir. İsmet İnönü de konferansa katılacak heyete şu talimatı vermişti:

Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı sizlere sorabilirler. Böyle bir soruya şöyle cevap verirsiniz: Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Atatürk büyük reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü, reformları raylarında perçinleştirmek ve Atatürk'ün de arzu ettiği gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır. İnönü şimdiye kadar bu çığıra girmeyi istiyordu. Harbin ortaya çıkardığı çeşitli tehlike ve sorunlar buna imkân vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanının en aziz arzusudur.²²⁰

²¹⁹ Hürriyet Kongar, **Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1999, s.22.

²²⁰ Necdet Ekinci, **Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, I. Basım, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997, s.274-275.

İsmet İnönü, bu talimatıyla konferansta ABD'ne ve İngiltere'ye, Türkiye'de demokrasi rejiminin tam olarak gerçekleşeceği garantisini göndererek 1945 yılında Türkiye ile olan dostluk antlaşmasını tek taraflı olarak bozan Sovyetler Birliğine karşı batılı demokratların desteğini kazanmayı amaçlamıştır. 26 Haziran'da son bulan konferansın İnsan Hakları Bildirgesi'nin 20'nci maddesi'nin tek partili rejimle uzlaşmaması üzerine Sovyetler tehdidine güvence almak isteyen Türkiye, ABD desteğini sağlamaya çalışmıştır. Bunun için de yine İnönü'nün talimatıyla heyet başkanı Hasan Saka, Reuter Ajansına "Cumhuriyet rejimi siyasî bir müessese olmak sıfatıyla modern demokrasinin yolu üzerinde azimle gelişmektedir. Anayasamız en ileri demokrat anayasalarla mukayese edilebilir. Ve başkalarını da çok geride bırakır." demişti. Konferanstaki heyet'te olan Ahmet Şükrü Esmer de gazetecilere Türkiye'nin müşterek güvenlik lehinde olduğunu ifade ederek "Türklerin Amerikan milletine büyük hayranlık" duyduğunu²²¹ belirten methiyeler sunmuştur.

San Fransisko Konferansı devam ederken İnönü 19 Mayıs'ta Gençlik ve Spor Bayramı törenlerinde yaptığı konuşmada çok partili hayata geçişin müjdesini veriyor idi. İnönü'nün söylevindeki demokrasi ile ilgili kısmı şöyleydi:

Memleketimizin siyasi idaresi; Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla, gelişmeğe devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlerle lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi, ilk günden itibaren idareyi ele almış memleketi demokrasi yolunda mütemediyen ilerletmiştir. Büyük Millet Meclisin şimdiye kadar parlak bir surette ispat ettiği hakikat; halk idaresinin memleketi serbest düşüncelere ve hürriyet hayatına alıştırıp erişirmesi ve geçmişte olan otoriter idarelerden daha kuvvetli olarak vatanda anarşiyi ve sözü ayağa düşürmeyi kaldırması olmuştur...²²²

²²¹ Ekinci, **a.g.e.**, s.276-277.

²²² İlhan Turan, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler**, Ankara, TBMM Yayınları, 2003, s.31; Ekinci, **a.g.e.**, s.278; Konyar, **a.g.e.**, s.31.

İsmet İnönü, 1 Kasım 1945'te TBMM'nde yaptığı açılış konuşmasında: “dışarıda ve içerde, bütün güç şartların yaman etkilerine karşı, Türk milletinin kaderini selamet yolunda yürütmek için” BMM sarf ettiği gayretlerden dolayı şükranlarını sunarken II. Dünya Savaşı döneminde izlenilen politikaları ve alınan kararları uzun bir söylevle açıkladıktan sonra demokrasi değinerek, demokrasinin gerekliliği için şunları söylüyordu:

Türkiye’de demokrasi usullerinin geçmişe ait hesapları yaparken, büyük devrimlerin 1923’ten 1939’a kadar meydana geldiği ve altı seneden beri de bir Cihan Harbi içinde bulunduğumuz unutulmamalı. Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak itham edilmiştir. Büyük Meclisin her deneti yanında milletin vergileri ve harcadıkları üzerindeki, en ileri demokratik milletlerin hiçbirinden eksik kalmıyacak kadar kesin ve kavrayışlıdır. Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisi karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketlerin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlenmesi sayesinde başka bir partinin kurulması mümkün olacaktır.²²³

İnönü, demokrasiyi kabul ederken zamanın koşullarının bunu geciktirdiğine dikkat çekmekteydi. Nitekim CHP’li Berç Türker (Afyonkarahisar) de içinde bulunulan durumun ehemmiyetini izah ederken “Allahın” inayeti ve “yüce Milli Şefimizin” dâhiyane siyaseti sayesinde 6 sene süren harp kasırgasından masun kaldığımızı belirtmekteydi.²²⁴

Çok partili hayata geçişte 1945 yılı siyasi gelişmeleri etkili olmakla beraber özellikle de 25 Ocak 1945 günü Toprak Reformu Yasasının esaslarının açıklandığı gün başlayan ve 14 Mayıs’ta TBMM’nde tasarının görüşülmesiyle devam eden “örgütlü ve sistemli bir muhalefet” anlayışı doğmuştur. Bu yasanın 17’inci maddesi büyük toprak sahiplerinin tepkisine neden olmuştur. Bu yüzden tasarı hakkında birçok toprak ağası milletvekili söz alarak muhalif konuşmalar

²²³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 7, C.20, Birleşim 1, 1.11.1945, s.3,7.

²²⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 7, C.20, Birleşim 12, 17.12. 1945, s.109.

yapmışlardır.²²⁵ Toprak ağası birçok milletvekili söz almasına rağmen genelde mülk kaygısı güden konuşmalar yapmışlardır. Yalnız Adnan Menderes, yaptığı konuşmalarda demokratik rejim'in ilkelerine değinme cesaretini göstererek içinde bulunulan şartların daha da olgunlaşması gereği üzerinde durmuştur. Menderes, harbin getirdiği koşullardan dolayı başta ekonomi hamlesinin memleketin içinde bulunduğu şartlar itibariyle zor bir dönemece girildiğini belirtmesine rağmen bu durumdan kurtulmak için dünyada açılan yeni safhada Türkiye'nin yerini alması gerektiğini belirterek izlenilen yolun yanlışlığını da şöyle açıklıyordu:

Görülüyor ki takip edile gelmekte olan yol uygun yol değildir. Dünya harbinin doğurduğu ve memleketimize yüklediği güçlüklerin yanında bir de kolay tedbirlerin uzun süren düzensizliklere yol açtığını kabul etmek gerekir... Cumhuriyet maddî ve manevî milletimizin ve yurdumuzun çehresini tamamen değiştirecek önemde ve ölçüde eserler vermiştir. Ancak bunlarla yeterlenmeğe imkân yoktur. Çünkü bütün dünyanın ilerleme temposu o kadar hızlanmış ki asırların dünya ile aramıza koyduğu mesafeyi muhafaza etmek dahi güçleşmiştir. Hâlbuki mesafeyi azaltmak ve yetişmek zorundayız... Dünyada yeni açılmakta olan safhanın icaplarına ve gerçeklerine uyarak yepyeni bir zihniyetle hareket olunduğu takdirde hiç de müsait olmayan bu durum düzeleceği gibi...²²⁶

Adnan Menderes'in demokrasi nutkuyla CHP'si içindeki belirginleşen muhalefet, aslında 21 Mayıs 1945'te başlayan bütçe görüşmeleri sırasında da kendini göstermişti. Bütçe görüşmelerinde Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Yusuf Hikmet Bayur, Emin Sazak gibi milletvekilleri hükümetin uygulamalarını tenkit etmişlerdi. Nitekim Şükrü Şaraçoğlu' nun yedi aylık bütçesine Celal Bayar, Adnan Menderes, Hikmet Bayur, Refik Koraltan, Recep Peker, Emin Sazak ve Fuat Köprülü karşı oy kullanmışlardı.²²⁷

Toprak reformu tasarısı görüşmelerden sonra 11 Haziran 1945'te kabul edilmiştir. Ancak 7 Haziranda da CHP içerisindeki dört milletvekili –iş adamı Mahmut Celal Bayar, bürokrat Refik Koraltan, Tarih Profesörü Fuat Köprülü ve

²²⁵ Hikmet Bila, **CHP Tarihi**, I. Basım, Ankara, Doruk Matbaası, (tarih yok), s.188–189.

²²⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 7, C. 17, Birleşim 85, 21.5.1945, s.229–230.

²²⁷ İsmet Bozdağ, **Demokrat Parti ve Ötekiler**, İstanbul, Kervan Yayınları, 1975, s.18; Aykol, **a.g.e.**, s.65.

pamuk üreticisi ve toprak ağası Adnan Menderes- CHP grubuna tarihe “Dörtlü Takrir” olarak geçen önergeyi vermişlerdi. Bu önerge iktidarın hoşgörüsü ve uluslar arası ortamdaki olumlu gelişmelerden esinlenerek²²⁸ “Milli hâkimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murâkibesini Anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin” sağlanması vatandaşların “siyasî hak ve hürriyetlerini” daha ilk Anayasa’daki gibi kullanmaları için şartların olgunlaşması ile partinin esaslarında da yine bu maksatların gerektirdiği gibi tadillerin yapılmasını öneriyordu. Takririn sonlarında ise İnönü’nün 19 Mayıs 1945’teki nutkundan alıntı yapılarak ‘siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği’ ifadesi hatırlatılıp teklifin vakitsiz ve yersiz olmadığı gerçeği belirtilmiştir.²²⁹ Ancak takrir CHP’nin 12 Hazirandaki gizli toplantısında yedi saatlik bir görüşmeden sonra mevcut kanun ve kaidelerin değiştirilmesine yol açacağı ve bu çeşit tekliflerin görüşülme yerinin grup toplantısı olmayıp millet meclisi olması gerekçesiyle reddedilmiştir.²³⁰ Dörtlü Takririn CHP’si grubunda ele alınması görüşülerek ve tartışmalar sonucunda kabul görmemesi ve nedenlerinin de belirtilmesi tek parti yönetiminde alışık olunmayan durumlardan idi bu yüzden bu sonuç da aslında demokrasi tarihimiz açısından önemli sayılabilmektedir.

Fikret Bila, Batı’ya yaranma adına olsa gerek, iktidar da ‘demokratikleşme’ şampiyonluğunun başladığına dikkat çekmiştir. Bir dönemler CHP Grup toplantılarının sonunda ‘CHP Grubu toplanmış ve gereken kararları almıştır’ şeklindeki açıklamalar yapılmaktaydı ancak artık toplantıların açık yapılacağı belirtilmiştir.²³¹ Hatta yukarıda belirtildiği üzere kararların artık gerekçelerinin de verilmesi ilke edinilmiştir.

Takriri verenlerin amacı, ayrı bir parti kurmanın dışında olup meclis’teki ve parti içerisindeki hoşnutsuzluğu yönlendirerek muhalefeti güçlendirmektir. Ancak İnönü, takrirci milletvekillerini adeta yönlendirerek ‘muhalefeti parti içinde yapmamalarını, istiyorlarsa yeni bir parti kurmalarını ve mücadelelerini orada

²²⁸ Taner Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s.14; Konyar, *a.g.e.*, s.31–32.

²²⁹ Ahmet Yeşil, *Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, II. Basım, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s.191–192.

²³⁰ Tunaya, *Türk., Siy., Part.*, s.648; Karpat, *a.g.e.*, s.131; Ekinci, *a.g.e.*, s.298.

²³¹ Bila, *a.g.e.*, s187.

yürütmelerini'²³² istemiştir. İnönü bu önerisinde istekli olacak ki bir süre önce kurulan MKP'ni ciddiye almayıp 'iktidar partisinin karşısında parti yoktur' diyebilmekteydi.²³³ Dörtlü Takrir'in reddedilmesi üzerine Menderes ve Köprülü, Vatan Gazetesinde muhalif yazılar yazmaya başladılar ki tenkit mahiyetindeki bu yazılardan dolayı 21 Eylül 1945'te partiden ihraç edildiler. Bu ihraç üzerine Refik Koraltan da iki arkadaşının atılmalarının parti tüzüğüne aykırı olduğuna dair beyanat vermesi üzerine kendisi de partiden çıkarıldı. Bu gelişmeler üzerine de Celal Bayar da 1 Aralık 1945 günü partiden istifa etmiştir.²³⁴ Bu istifa ile beraber Bayar, basına verdiği demeçlerde yeni bir parti kuracaklarını açıklamış yoğun süren çalışmalar sonucunda partinin tüzük ve programı hazırlanıp 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti resmen kurularak programının temel özelliği de Türk siyasi hayatında demokratikleşmekle beraber temel hak ve özgürlüklerin sağlanması olarak dikkat çekmiştir.²³⁵

Demokrat parti'nin kuruluşundan sonra Celal Bayar, Çankaya' ya çıkarak İnönü'ye parti programı hakkında bilgi vermiştir. Görüşmenin esas konusu laiklik, eğitim ve dış politika olmuştur. Bu görüşme esnasında İnönü, Terakkiperver Fırkasında olduğu gibi 'i tikad-ı diniyeye riayetkârız' diye bir maddenin varlığını sorunca Bayar da hayır yanıtını verip laikliğin dinsizlik olmadığını yer aldığını söylemiştir. İnönü ayrıca Köy Enstitüleri ve ilkokul seferberliğiyle uğraşacaklarını sorduğunda yine hayır diyerek dış politikada da ayrılığın olmadığını söylemiştir. Sağlanan bu güvence ortamından sonra parti için İnönü'den tamam yanıtı alınıp destek de sağlanılmıştır.²³⁶ İnönü özellikle devrimler konusunda titiz davranmasına rağmen demokrasi için 'gerekirse, devrimlerde ufak tefek rötuş yaparız' gibilerinden sözleri söylemekten de geri kalmamıştır.²³⁷ İki lider arasındaki görüşmenin özeline bakıldığında Timur'un da üzerinde durduğu gibi DP'nin kurulmasında Milli Şef'in artan hoş görüşü, izni ve hatta desteğinin etkisi olduğu görülmektedir. Özellikle de 1944-1945 yıllarında bilinçli olarak Celal Bayar, çok partili hayat için düşünülmüş

²³² Karatepe, **a.g.e.**, s.110; Ekinci, **a.g.e.**, s.298.

²³³ Bila, **a.g.e.**, s.198.

²³⁴ Timur, **a.g.e.**, s.15; Karatepe, **a.g.e.**, s.110-111.

²³⁵ Aykol, **a.g.e.**, s.66.

²³⁶ Karatepe, **a.g.e.**, s.111-112.

²³⁷ "Fakat, devrimleri demokrasiye kurban etmek, İnönü için, kendisini yadsımakla aynı şey demektir. Nitekim, demokratik rejim işlemeye başladıktan sonra, devrimler uğrunda verdiği savaş, devrimler yapılırken Atatürk'le birlikte verdiği savaştan daha çetin olmuştur." Semih Kalkanoğlu, **İsmet İnönü: Din ve Laiklik**, I. Basım, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1991, s.133.

bunun için de kendisine gerek haber gönderilmiş, Ulus Gazetesinde de bunun için araç olarak kullanılıp özendirici yazılarla Bayar teşvik edilmiştir.²³⁸

Demokrat partinin doğmasındaki etmenlerden biri de Tek parti döneminde uygulanan ekonomik politikaların yetersizliği olmuştur. Bu dönemde devlet borçları katlanmış, hayat pahalılığıyla beraber enflasyonun kötü etkisiyle genmiş halk tabanlarında ve özellikle de memurlardaki hoşnutsuzluk olmuştur. Ayrıca üretim dengesizliğiyle vurgunculuk artıp karaborsayla ‘savaş zenginleri’ denilen yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır. Bunları önlemek için 1940’ta çıkarılan Milli Korunma Kanunu’ndan istenilen sonuçların alınmaması da etkili olmuştur.²³⁹ Savaş zenginlerinin²⁴⁰ artması ve güçlenmeleriyle ortaya çıkan bu yeni burjuva sınıfının siyasi iktidara talip olma isteği doğmuştur. Yeni burjuvazi sınıfı siyasi alanda kendini bürokrasi idaresinden ayırma ihtiyacını da duymuştur. Hatta bu durum ayrılma ihtiyacının da dışına çıkılarak ‘entelektüel-bürokratik seçkinler’ tarafından politikacıların küçümsenmesine kadar ilerlemiştir.²⁴¹ Yeni sınıfın gücünün iyice belirgin hale gelmesinden dolayı olacak ki; 1946 yılı bütçesinin görüşüldüğü meclis müzakerelerinde devletçiliğin önemi üzerinde durulmuştur.

Bütçe görüşmelerinde söz alan Rebi Barkın (Zonguldak), devletçilik ilkesinin önemine dikkat çekmiştir. Partinin devletçilikle ilgili prensiplerini açıklarken, partinin tüm sınıfları (çifçiler, meslek erbabı, işçi, memur, sanayi erbabı vb.) ‘devletin ve umumi camianın hayat ve saadeti’ için zaruri görerek devletçiliğin ise amacının ‘sınıf mücadelesi yerine içtimai nizam ve tesanüdü temin etmek ve birbirini nakzetmemek suretiyle menfaatlerle ahenk tesis etmektir.’²⁴² demiştir.

Doğan Avcıoğlu, bu sınıfının iktidarları uğruna gerici unsurlarla işbirliğine gittiklerini ve bu birleşmelerin Türkiye’de bir irtica sınıfının doğmasına neden olduğunu belirtmektedir.²⁴³ Ağaoğlu da DP’nin kurulmasındaki etmenlerden

²³⁸ Timur, **a.g.e.**, s.16.

²³⁹ Suavi Tuncay, **Parti İçi Demokrasi ve Türkiye**, Ankara, Gündoğan Yayınları,1996, s.145.

²⁴⁰ Savaş bitiminde Meclis’te bir milletvekili sayılarının tam olarak bilinmemesine rağmen 30-40 bin civarında savaş zenginini doğduğunu söylemiştir. Timur, **a.g.e.**, s.21.

²⁴¹ Metin Heper, **Türk Demokrasinin Dünü, Bugünü ve Yarını**, Ankara, TTK Basımevi, 1992, s.195; Konyar, **a.g.e.**, s.27.

²⁴² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 7, C.20, Birleşim 12, 17.12.1945, s.107.

²⁴³ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni**, I. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1969, s.255.

bahsederken Meşrutiyet ve Cumhuriyet şekillerinin kabul edilmesine rağmen “idare edenlerin zihniyetindeki inkılâp” hareketinin yavaş olduğunu ve fiili idare ile nazari idarenin birbiriyle örtüşmediğini belirtmiştir. Buna karşın DP’nin gerçek demokratik bir Cumhuriyet’in gereklerini yerine getirme gayesinde olduğunu ve devlet ile fert arasındaki ilişkilerin “hür insan ve hür vatandaş” esasına dayandırma amacıyla olduğunu ifade etmektedir.²⁴⁴ Ağaoğlu’nun söylediklerini destekler nitelikte Menderes 17 Ocak 1948 tarihinde Aydın’da il kongresinde şöyle demiştir:

“Hakikatte demokrasi cereyanı Demokrat Partiden çok evvel mevcuttu. Demokrat Parti Türk milletinin vicdanında yaşayan bu duygu ve heyecanın teşkilâtlanarak fiil ve hareket hâline gelmiş olmasından ibarettir.”²⁴⁵

Demokrat Parti’nin doğmasında ideolojik etkenlerin varlığı da kabul edilmektedir. Kemalist inkılâpların çok partili hayata geçiş sürecinde önemli bir yer iştiğal etmiştir. Kemalizm’in vesayetçiliğinden dolayı siyasi hayatta bir reformun olması kaçınılmaz olmuştur. Çünkü:

Lâik, cumhuriyetçi bir ulus devlet bir kez sağlamca kurulur gibi olduktan sonra, kemalist hedeflerin rekabetçi bir siyasi sistem içinde daha iyi bir biçimde izlenip izlenemeyeceğini sormak da meşru olur. Dolayısı ile gerçek bir anlamda kemalist reformların başarısı, Türkiye’de tek parti sisteminin uzun dönemdeki meşruluğunu ortadan kaldırmıştır.²⁴⁶

Tek parti döneminde ihmale uğrayan dinsel kimliğin 1940’lı yılların başında uyanmasının da yeni ve güçlü bir akımın Demokrat Parti’ye bir avantaj sağlamış olduğu görülmektedir. Tarık Zafer Tunaya, bu akımın oluşumunda “Meşrutiyet İslâmcılarını” ve bunların muhafazakâr çevrelerin temsilcileri olarak muhalefetin destekleyicisi olduklarına dikkat çekmektedir. Ayrıca böyle büyük katılımlı bir muhalefet oluşumunun nedenini de şöyle izah etmektedir:

İhmale uğramış bir kitleyi kalkındırmak için muhafazakâr çevrelerle savaşarak yapılmış olan devrimci hamleler, İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla ve bilhassa köyde hissedilen

²⁴⁴ Samet Ağaoğlu, **İki Parti Arasındaki Farklar**, I. Basım, Ankara, Arbas Matbaası, 1947, s.16.

²⁴⁵ Şükrü Esirci, **Menderes Diyor ki**, İstanbul, Demokrasi Yayınları, 1967, s.121.

²⁴⁶ Konyar, **a.g.e.**, s.29.

yüklemeler, liberal ve devletçi iniş çıkışlarla artan ekonomik çıkmazlar, Varlık Vergisi olayı, devletçilik politikasının uyandırdığı hoşnutsuzluklar...²⁴⁷

Samet Ağaoğlu ise DP'nin tutulmasında CHP iktidarının baskıcı politikalarının olmasının yanında bu baskıların iktidarı zalim göstermekle beraber halk'ın da zalimden ayrılıp mazlumun yani Demokrat Parti'nin yanında yer almasının etkili olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁸ Öyle ki tek parti iktidarının ağır şartları altında empoze edilen sıkı tedbirler, karşısında köylüler ve mahalli önderler tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır ve bu durum unutulmayarak DP'nin toplum tarafından benimsenmesine neden olmuştur.²⁴⁹

Demokrat Parti'nin tutulma nedenlerinden biri de 'milli düzeydeki kurucularının çoğu, CHP liderleri gibi, bürokratik seçkinlerden olmasına rağmen, parti kısa sürede çevrenin kültürüyle' özdeşleşmesi olmuştur. Bundan dolayı da DP taşradan taraftar toplayan 'ilk siyasal parti haline' gelmiştir. CHP'li bürokratlar bu başarı karşısında DP'lileri 'kaba köylüler' ve 'taşralı ahmaklar' diye tepkilerini koymuşlardır. Demokrat Partililer bu durumu hemen kullanıp partinin 'Halkçı' özelliğine dikkat çekerek CHP karşısında olanların savunucusu konumuna gelmiştir.²⁵⁰

Demokrat Parti'nin CHP karşısındaki en büyük artılarından birinin de parti kurucularının olduğu gerçeğidir. Demokrat Parti'nin önderlerinin vurguları farklı olmakla beraber muhalifleriyle aynı temel felsefeyi savunan eski Kemalist idiler. Özellikle Mahmut Celal Bayar, Türk siyasetinin önemli şahsiyetlerindendi. Atatürk'ün güvenini kazanmakla beraber onun son başbakanı olarak tarihe geçmişti.²⁵¹ Adnan Menderes ise SCF, milletvekilliğinden sonra 1930–1945 devresinde CHP Kütahya Parti Müfettişliğinde çalışmış ve bu süredeki parlamento görevlerinde bulunup daima saygı ve sevgi toplamıştır. Öyle ki CHP'nin müfettişi olarak görev yapmasına rağmen 1946 seçimlerinde Aydın'dan da aday olup buradaki

²⁴⁷ Tunaya, **İslam. Akm.**, s.168.

²⁴⁸ Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, Baha Matbaası, 1972, [y.y.], s.78.

²⁴⁹ Çetin Özek, **Türkiye'de Lâiklik**, İstanbul, Baha Matbaası, 1962, s.98.

²⁵⁰ Mardin, **a.g.e.**, s.133-134.

²⁵¹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1995, s.149.

mazbata oyunlarıyla kaybetmiş ancak Kütahya halkı Menderes'e verdiği oylarla milletvekilliğini sağlamışlardır.²⁵² Ağaoğlu da Demokrat Parti'nin nasıl düşünüldüğüne dair sorusuna “iki lider ve bazı yüzler”²⁵³ cevabını vererek lider kadronun önemine dikkat çekmiştir. Demokrat Parti bu tür şartlarda doğup gelişmesine rağmen daha önce de belirtildiği gibi halk DP'ye program veya herhangi farklı bir özelliğinden dolayı yanaşmamıştır. CHP'nin baskıcı yapısı ve tek parti iktidarına karşı ses getirebilecek ve tutunabilecek herhangi bir partiyi beklemesi neticesiyle DP'ye tevazu göstermiştir.

Celal Bayar da DP'nin kurulma fikrinde olduğu günlerde Hüseyin Cahit'in kendisine gönderdiği ve özetle memleketin iç durumunun parti kurmaya müsait olmadığını anlatan mektubuna şu cevabı vermiştir: ‘Biz partiyi kuracağız. Kendimize güveniyoruz. Millete sonsuz bir itimadımız var...’ diyerek parti kuruluşundan sonra memleketin başına gelecek siyasi bir afette kendilerinin sorumlu olarak göreceklere belirtmiştir. Bunun yanında “milletin olgunluğuna güvenerek işe girecek yeni bir parti, iktidara geçmese bile muhalefetteki” uyarlarıyla memlekete büyük hizmetleri yapabileceğini de belirtmiştir.²⁵⁴

²⁵² Bayar, **a.g.e.**, s.28-29.

²⁵³ Bu yüzler arasında Rauf Orbay, Adnan Adıvar, Halide Edip, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ali Fuat Cebesoy, Ahmet Emin Yalman gibi memleketteki siyasi hayata şekil veren kişiler olmuştur. Ağaoğlu, **Dem., Part. Doğ., Yük.**, s.82.

²⁵⁴ Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, (derleyen, İsmet Bozdağ), II. Basım, Baha Matbaası, (ty), s.37-38.

1.10.1. Demokrat Parti Programı

Demokrat Parti'nin programı, CHP'nin programından pek farklı olmamakla beraber CHP'nin altı okunu da benimsemiştir. Demokrat Parti'nin kuruluş amacı parti programının 1'irinci maddesinde "...Türkiye Cumhuriyetinde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumi siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadile kurulmuştur."²⁵⁵ diye açıklanmıştır.

Samet Ağaoğlu da, programın ana vasfının belli bir cemiyetin ve hayat görüşünün mahsulü olduğunu belirtmiştir. Bu görüşü ise nazari prensiplerin bizde ve başka milletlerdeki değişik mahiyetteki tecrübelerden geçirilmiş, görüşlerden arınılmış "tam mütecais ve âhenkli bir bütün" haline getirilmiştir.²⁵⁶ Demokrat Parti programının ilk dört maddesinde demokrasiye yer verilmiştir. Zira parti ve programın temel amacı demokratik bir düzen ve hayat anlayışı olmuştur. Ancak bu konulardan ziyade DP'nin din, eğitim, vicdan hürriyeti ve inkılâpçılık ideallerinin programdaki ele alınmış şekilleri sunulacaktır.

Demokrat Parti, 1946'da kurulmasına rağmen tüzük ve programı 15 Ekim 1951'deki 3'üncü büyük kongresinde bir takım değişiklik ve eklemelerle kabul edilmiştir. Partinin Milliyetçilik anlayışı şöyle izah edilmiştir:

Madde 13- ...Partimiz, bütün yurddaşları, din ve ırk farkı gözetmeksizin, Türk sayar ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır. Kanuni vazifelerini yerine getiren her ferde iyi bir yurddaş göziyle bakarız. Bu ana görüşlerin tatbikatta da yer bulmasında dikkatle çalışacağız.

Eğitim ve öğretim müesseselerimizi, böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli saymaktayız.

Partinin laiklik anlayışı da şöyledir:

²⁵⁵ Baside İcra, **Demokrat Parti Tüzük ve Programı**, I. Basım, Ankara, Güner Ofset, 1992, s.121; Tunaya, **Türk., Siy., Part.**, s.662.

²⁵⁶ Ağaoğlu, **İki, Part., Aras.**, s.59.

Madde 14- Partimiz lâikliği devletin siyasette, dinle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiç bir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır.

Gerek dinî tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda mütehasıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette mümasil müesseseler, Milli Eğitim Bakanlığının bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdır.

Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına yurddaşlar arasında sevgi ve tesanüdü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmamalıdır.

Madde 15- “Partimiz, inkılâpçılığı, daima değişen dünya ve memleket şartları karşısında hayatın dinamizmine sür’atle uyma, Türk milletini her bakımdan ileri bir seviyeye eriştirmek ve geçmişten kalan geri ve zararlı gelenekleri her sahada kökünden tasfiye etmek için, gereken bütün hamlelerin hemen tatbika konulması mânasına anlar.”²⁵⁷

Parti programındaki din ve laiklik ile ilgili kısımlara CHP’si açısından bakıldığında kendisinin benzeri niteliğinde olan DP, güven veren bir konumda olmuştur. Ama ilerleyen zamanlarda bu düşüncesinin yanılığın ibaret olduğu görülmüştür.

1.10.2. Demokrat Parti Kongreleri

Demokrat Parti kurulduğu tarihten tam bir yıl sonra 7 Ocak 1947 tarihinde Ankara’da birinci olağan kongresini toplamıştır. Bu ilk kongrede CHP’nin 4 yılda bir toplayıp birbirinin kopyası niteliğindeki heyecansız ve sönük kurultaylarının aksine “demokrasi şölenin yaşandığı” kongrelerin başlangıcı olmuştur. Öyle ki basında DP’nin yapacağı kongre Erzurum ve Sivas Kongrelerine benzetilerek bir dönüm noktası olacağı haberleri yer almıştır.²⁵⁸ Kongrenin demokrasi rejimimizdeki yerini Samet Ağaoğlu “milli hâkimiyet kavramının gerçekte ilk olarak” şahlanması olarak belirtmiştir. Nitekim kongrenin havasıyla “ileri sürülen fikirler halk kitlesi ile o güne kadar devleti yönetenler arasındaki derin

²⁵⁷ **Demokrat Parti Program ve Tüzüğü**, Ankara, Doğu Matbaası, 1953, 49–51.

²⁵⁸ M. Serhan Yücel, **Demokrat Parti**, İstanbul, Ülke Kitapları Yayınları, 2001, s. 59.

uçurumu” tüm ayrıntılarıyla ortaya dökmüştür.²⁵⁹ Kongre’de söz alan Celal Bayar da, ülkede demokrasinin gelişmesi ve yaşayabilmesi için “anayasaya ruhuna aykırı antidemokratik kanunların tasfiyesi, kişi hürriyetlerini sınırlayan seçim kanununun değiştirilmesi, devlet reisliği ile parti reisliğinin birbirinden ayrılması”²⁶⁰ gerektiğini söylemiştir. Kongrenin kapanmasına doğru kongre başkanlığına (Kongre Başkanı Kenan Öner) Adnan Menderes’in son hadiseler hakkında bir konuşma yapması için takdir verilmiştir. Bunun üzerine Menderes yaptığı konuşmada demokrasiye dikkat çekerek CHP için “Devlet Partisi, devlet kılıcını kuşanmış, hükûmet arabasına binmiş, cansız ve idealsiz bir kadrodan ibaret kalmıştır” değerlendirmesini yaparak ülkedeki demokrasi çabalarında hizmet eden ve hürriyetperver Türk Basının önemine değinmeyi de ihmal etmemiştir.²⁶¹

Kongrede demokrasi kendini iyi hissettirmiş olacak ki Konya delegesi Himmet Ölçmen’in konuşması sırasında başkanın konunun özüne gelmesini istemesi delegelerce tepkiyle karşılanmıştır. Kendisine ‘istediğin gibi konuş, şimdiye kadar söyleyemeyen milyonların namına konuş sabaha kadar istersen yine konuş’²⁶² denilmiştir. Bu durum yılların, CHP’ sine karşı biriktirdiği tepkinin özlemi olsa gerek.

Birinci kongre Bayar’ın görüşlerini muhteva eden Hürriyet Misakı’nı resmiyetteki adıyla Demokrat Parti Birinci Büyük Kongre Ana Dâvalar Komisyonu Raporu’nu son günde oy birliğiyle kabul ederek dağılmıştır.²⁶³ Kongrede demokrasi anlayışı sorgulanmış ve Türkiye için demokratik yaşamın gerekliliği ve bunun için her türlü fedakârlığın yapılması-yapılacağı kararlılıkla ifade edilmiştir. DP kongresinin yaptığı etkiden olsa gerek kongreden birkaç ay sonra demokrasi tarihimizde büyük önem arz eden olaylar gelişmiştir.

1947 yılının ortalarında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve muhalefetin temsilcisi Celal Bayar arasında bir takım görüşmeler olmuştur. Bu görüşmelerin

²⁵⁹ Samet Ağaoglu, **Siyasi Günlük, Demokrat Parti’nin Kuruluşu**, (Yay. Haz. Cemil Koçak), II. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s. 42.

²⁶⁰ **Celâl Bayar’ın Söylev ve Demeçleri**, (Der. Özel ŞAHİNGİRAY), I. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1999, s.97; Tunaya, **Türk., Siy., Part.**, s.674; Yeşil, **a.g.e.**, s.103.

²⁶¹ Menderes devamla “Demokrasi dâvasında partimizin yolu açık ve milletimizin bahtı aydınlık olsun.” demiştir. Esirci, **a.g.e.**, s.37.

²⁶² Cem Eroğul, **Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1990, s.23.

²⁶³ Hürriyet Misakı’nın tam metni için bkz., Esirci, **a.g.e.**, s.39-43.

geniş bir muhtevası 11 Temmuz'da İnönü tarafından radyodan okunmuştur. Ancak bir gün sonra gazetelerde yayınlandığı için "12 Temmuz Beyannamesi" adını almıştır. Görüşmeler esnasında Bayar'ın üzerinde durduğu ana tema milletlerarası taahhütlerin yerine getirilmesi ve antidemokratik uygulamalara son verilmesi olmuştur. Beyannamenin en önemli özelliği CHP'nin muhalefet partisiyle eşitliğinin kabul edilmesi olmuştur. Böylece her iki parti arasındaki ilişkiler normalleşerek belli bir süre sükûnet sağlanmış olacaktır.²⁶⁴

Demokrat Parti'nin ikinci büyük kongresi de 20 Haziran 1949'da Ankara'da sergi evinde toplanmıştır. Bu kongrenin DP adına önemi parti merkez komitesinin kararlarıyla partiden ihraç olanların ve durumlarının kurultay kararlarına bağlı olan bir grup milletvekilinin durumlarının görüşülecek olmasıydı. Ayrıca daha önce ayrılma ya da ihraçla Millet Parti'sini kuranların parti içinde meydana getirebilecekleri kopmaların dahası parti içi muhalefeti bertaraf etmek olmuştur.²⁶⁵ Kongrenin havasını Elazığ delegesi Selman Oluç, anlatırken konuşmalar esnasında göz, yaşlarının döküldüğünü fakat bu gözyaşlarının acizlikten değil de 'kin ve intikam' duygularından olduğunu kinin olmasını ve bu 'intikam hissiyle' ağlanması gerektiğini belirtmiştir. İzmir delegesi Hüsamettin Petek de yıllarca milleti koyun gibi gören iktidardan bir şey beklenilmemesi gerektiğini söylemiştir. İzmir delegelerinden Mithat Perin ise kavga etmenin kolay olacağını istediğimiz takdirde 'kan gövdeyi götürür' ama önemli ve zor olanın 'meseleleri dövüşmeden halletmektir' diyerek daha ziyade demokrasiye dayalı bir muhalefet tarzının üzerinde durup DP'nin misyonunun bu yönde olması gerektiğini ifade etmiştir.²⁶⁶ İkinci büyük kongrede alınan kararlar 'Hürriyet Andı' veya 'Milli Tesanüt Andı' adıyla kabul edilip yayınlanmıştır. Ancak CHP'liler buna 'Milli Husumet Andı' adını vermişlerdir.²⁶⁷ Kongrenin kabul ettiği bu beyanname "kanunî hakların ihlâlîne, savunma siperinde kalmak şartıyla, sert bir şekilde karşılık" verileceğinin

²⁶⁴ Ancak bu beyanname ile DP'nin hükümetin baskı yaptığı ve tarafgir olduğu iddiası elinden alınmış olmaktadır. Karpat, **a.g.e.**, s.163-168; Esirci, **a.g.e.**, s.99-102; Yeşil, **a.g.e.**, s.112-113; Görüşmelerin tarihi gelişimi ve beyanname metni için bkz. Turan, **a.g.e.**, s.171-173.

²⁶⁵ Karpat, **a.g.e.**, s.195; Yeşil, **a.g.e.**, s.142.

²⁶⁶ **DP Kongresi, DP II. Büyük Kongresinin havasını da aksettiren bir röportaj serisi**, Ankara, Ulus Basımevi, 1949, s.53, 60.

²⁶⁷ Bayar, **a.g.e.**, s.98.

göstergesiydi.²⁶⁸ Kongrede konuşma yapan Celal Bayar'ın laiklik hakkındaki görüşleri şöyleydi:

Programımızda din hürriyeti de diğer hürriyetler gibi mukaddestir. Demiştir. Programımız lâiklik, dine hürmet esasını en iyi şekilde tesbit etmiştir. Eğer biz iktidarda olsa idik, bu programın tatbiki keyfiyeti de mütehasısların hazırlayacağı bir programla elde edilirdi. Türk milleti müslümandır, müslüman olarak gidecektir. Dini tedrisat meselesi tamamen teknik bir meseledir. Genel idare kurulu şöyle böyle yapacağım dese idi acele etmiş olurdu.

Bayar, iktidara gelindiği vakit programın ehil kimselerce en uygun şekilde uygulanacağını belirtmiştir. Konuşması sırasında Türk milleti içerisinde Katolik ve Ortodoksların bulunduğu ve bunlar için fikrinin ne olduğuna dair kürsüye bırakılan kâğıt, üzerine şöyle cevap vermiştir:

Katolik, Musevi, Ermeni ve Ortodokslar bizde daha Tanzimattan beri din hürriyetine sahip olmuşlardır. Eğer bu hürriyeti engelliyen bazı şeyler varsa bunları bertaraf edeceğiz... Biz, dinin siyasete âlet edilmesinin şiddetle aleyhindeyiz. Bu ne maksatla olursa olsun bizzat o mukaddes mefhumuna hürmetsizliktir. Biz irtica aleyhindeyiz. Memlekette irtica yoktur ama, irticaa doğru beliren istidatları zamanında görüp önlemesek bu memleketin felâketini kendimiz hazırlarız.

Kongrede sağ ve sol akımlar hakkında da fazla bir söze gerek kalmadığını belirterek “aşırı solculuğu tasvip edecek bir kimse içimizde yoktur. Biz, samimi insanlar olduğumuz için bu memlekette iyilik kimin tarafından gelirse gelsin yahut felâket kimin tarafından önlenirse önlensin onunla beraber” olunacağını söylemiştir.²⁶⁹ Ancak İslami basında kongrede din ve vicdan hürriyeti hakkında milletin beklediği ferahlatıcı neticelerin alınmadığı nitekim Halk Partisinin son kongresinde “din hürriyeti ve din müesseseleri” hakkında daha fazla açıklamalar yapıldığı dile getirilmiştir. CHP'nin yaptığı laiklikle ilgili çalışmaların aynısını DP'nin de iktidara gelmesi halinde aynısını yapacağı savunulmaktaydı. Kongrenin yapıldığı tarihten önce de meclis'te 141,142 ve 163. (“din hürriyetini tehdit ve takyit yolunda”) maddelerde tadiller yapılmış DP ve CHP ortak hareket etmişlerdi. Nitekim iki parti lideri de bu maddeler hakkında bir araya gelmişler. Basın DP'nin din

²⁶⁸ Ağaoğlu, **Siy. Gnlk.**, s.329.

²⁶⁹ Tunaya, **Türk. Siy. Part.** s.681.

siyaseti hakkında iktidar ile “kalben” beraber olmasını baskılar karşısında “siyasi teminat” alınmasına bağlamaktaydı.²⁷⁰ DP’nin ikinci büyük kongresini Menderes değerlendirirken “partimiz için büyük bir meydan muharebesinin kazanılması mahiyetinde tecelli ettiğini” söylemiştir. Menderes iktidarın kongreden sonra DP’ye karşı baskı tutumu için de “Büyük bir polis kuvveti ve terör rejimi ile 25 seneden beri iktidarı elinde tutan Stalin’den başka misâl olarak CHP’ni de gösterebiliriz.”²⁷¹ demektedir.

1.10.3. İlk Çatlak -Millet Parti’sinin Kurulması-

Demokrat Parti içerisinde CHP’ye karşı yönelik izlenen politikanın gereğinden yumuşak olduğu ve muhalefetin yoğun bir şekilde yapılması gerektiğini belirten bir grup milletvekilinin parti içindeki muhalefetleri sonucunda Millet Parti’si doğmuştur. MP’nin kurucuları 20 Temmuz 1948’de hem DP’ye hem de CHP’ne karşı siyaset izleyeceklerini belirterek partiyi resmen kurmuşlardır.²⁷² Partinin manevi önderi Fevzi Çakmak olup başkanlığına da Hikmet Bayur seçilmiştir. Partinin diğer üyeleri arasında Kenan öner, Enis Akaygen, Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı, Osman Nuri Köni, General Sadık Aldoğan ve Şefik Çakmak (Fevzi Çakmak’ın damadı) gibi isimler bulunmaktaydı.²⁷³

Millet Partisi’nin kurucularından olan Kenan Öner, Bayar ve İnönü’nün gizlice anlaştıklarını ve her ikisinin de danışıklı dövüşmeler içinde olduklarını söyleyerek CHP’nin DP’lilere iyi davranma nedeninin de bunun olduğunu belirtmiştir.²⁷⁴ Böylece DP’nin SCF, gibi bir güdümlü parti olduğu iddiaları ortaya atılmış olunuyordu. Zaten MP’ni kuran milletvekilleri 18 Mayıs 1948 tarihinde demokrasinin hızlı bir şekilde gelişerek ve tüm gereklerinin gerçekleşmesi için

²⁷⁰ “Dine Karşı Takip Edilecek Siyaset”, **Sebilürreşad**, C.2, S.50, İstanbul, Şaka Matbaası, Haziran 1949, s.397-398.

²⁷¹ Menderes’in bu iddiasında iktidar partisinin gizli toplantılarında ve valilerin huzurunda Başbakan Yardımcısının ordunun, millet hazinesinin ve devlet kuvvetlerinin kendi emirlerinde olduğu sözlerini söylemesi etkili olmuştur. Esirci, **a.g.e.**, s.191-192.

²⁷² Aykol, **a.g.e.**, s.70.

²⁷³ Bozdağ, **a.g.e.**, s.42-43.

²⁷⁴ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul, Hil Yayınları, 1994, s.43. Öner’in bu iddiasında daha önceden kamuoyuna bildirilen 12 Temmuz Beyanname’sinin ilham olduğu aşikârdır.

“samimî ve muvâzaasız çalışmak maksadıyla” BMM’nde Müstakil Demokratlar Grubunu kurmuşlardı.²⁷⁵ Millet Partisi’nin din ve laiklik ile ilgili görüşleri parti programında şu şekilde yer almıştır:

Madde 12 - Parti, din işlerinin devlet işlerinden ayrı tutulmasını kabul eder. Herkesin vicdan ve itikat hürriyetini ve dilediği dilde ve dilediği şekilde ibadet etmek hakkını mukaddes tanır. Parti, Türkiyede muhtelif din ve mezheplere mensup cemaatların dinî maksatla teşkilat vücuda getirmelerini ve dinivakıfların bu teşkilâta devredilmesini tasvip ve müdafaa eder... Parti ilk ve orta tedrisata din dersleri ilâve edilmesini ve üniversitelerde ilâhiyat fakülteleri ihdasını muvafık görür. Fakat din derslerine iştirak, öğrenciler reşit oluncaya kadar, aile reisinin irade ve ihtiyarına tabidir.

Madde 8 - Parti din müesseselerine ve milli ananelere hürmetkârdır.

Madde 6 - Parti, anayasamızın hakiki demokrasiye uymayan hükümlerini ve bilhassa Cumhuriyet Halk Partisi siyasî umdelerini Devletin ana vasıfları haline sokan ikinci maddesinin kaldırılmasını ister.

Madde 5 - Hak, bizim için yalnız ameli bir takdir prensibi değil, ahlaki bir gaye ve bir iman unsurudur.

Madde 7 – Parti, içtimaî nizamın teşekkülünde itikatların, ahlâkın, geleneklerin, örf ve adetin büyük hislerini tanır. Bunlar sık sık değişmezler ve devletin nüfuz sahasının dışında kalırlar.²⁷⁶

Millet Partisi’nin kurulması üzerine Bayar tarafından DP Genel İdare Kurulu teşkilatlarına yayınladığı tamimde MP’yi kuranların tek parti döneminin baskıcı politikalarına DP’nin “binbir müşkülata karşı koyması, çarpışması sayesinde tehlikelerin bertaraf olduğunu anlayınca, siyasi hayata karışabilmişlerdir. Ve en garibi de, Demokrat Parti’nin sağladığı emniyet sahnesinde şimdi her bir birer ‘tehlikesiz kahraman’ rolüne bürünmüşlerdir.” denilerek bundan sonrada bu şahısların DP milletvekili olduklarından sonra isimlerinin millet tarafından duyulduğunu belirtmekteydi.²⁷⁷ Millet Partisi’nin programındaki dinsel karakterli yapının DP’ye oranla daha fazla yer aldığı görülmekle beraber bu partinin inanç özgürlüğüne gösterdiği serbestliğin neredeyse sınırsız olmasına rağmen ilginçtir ki tek parti döneminin dinsel reformlarının en yoğun bir şekilde tenkit edildiği devrede halk kendilerini değil de DP’yi iktidar koltuğuna oturtmuştur.

²⁷⁵ Ağaoğlu, **Siy. Gnlk.**, s.180-181.

²⁷⁶ **Sebillürreşad.Dergisi**, C.1., S.10., İstanbul, Saka Matbaası, Ağustos 1948, s.154; Tunaya, **Türk., Siy., Part.**, s.718-719.

²⁷⁷ Tamim’in tam metni için bkz. Ağaoğlu, **Siy. Gnlk.**, s.583-584 vd.

Millet Partisi'nin yukarıda belirtilen programının dini özelliğine rağmen 1950'de toplanan birinci kongresinde kendilerinin laikler partisi olduğu vurgusu yapılarak mürteci ve softaların yerinin olmadığı, şahsi hesaplara ve kine dayalı bir politikanın güdülmeyeceğinin kararlarını almışlardır.²⁷⁸ Millet Partisi 1954 yılında dini siyasete alet etmek maksadıyla kapatılmıştır. Kapatılma ile ilgili süreç üçüncü bölümde işlenilecektir.

²⁷⁸ Tunaya, **Türk., Siy., Part.**, s. 715.

İKİNCİ BÖLÜM
ÇOK PARTİLİ YAŞAM

2.1. 1946–1950 DÖNEMİNDEKİ GELİŞMELER

Çok partili hayata geçiş sürecinde CHP'ne ve Cumhuriyet rejiminin inkılâplarına olan tepkiler de daha belirgin hale gelmiştir. Laikliğin CHP tarafından yanlış anlaşıldığı üzerinde durularak laiklik toplumun masumane dini duygularının reddedilmesi şeklinde değerlendirilmiştir. Ancak CHP bu politikanın din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasının bir doğal sonucu olarak algılamıştır.²⁷⁹ Tahsin Banguoğlu'na göre de muhalefet, inkılâpların yani kısaca dini hayata temas eden uçların halk tarafından doğurduğu tepkiyi iyi teşhis etmesi üzerine bu noktayı ilk olarak kullanmış ve CHP'nin zayıf yönünün de bu olduğunu belirtmiştir.²⁸⁰ Bu dönemde CHP'ye karşı alınan tavır yalnız muhalefetten olmayıp parti içerisindeki çatlak seslerden de oluşmaktadır ancak ilk etapta bu sesler zayıf karakterli olmakla beraber ilerleyen dönemlerde kendini iyice hissettirmiştir. Özellikle çok partili hayata geçişin hız kazandığı 1945 yılı dinsel alanda uzun süren bir uykudan uyanışın vaziyetini taşımıştır.

CHP'nin içindeki muhalefetin etkisiyle parti'nin 1945 kurultayında 6 ok'un anlamı yeniden gözden geçirilmekle beraber devlet içerisinde DİB., gibi bir teşkilatın uygun olmadığı ve bu kurumun üzerinde devlet elinin çekilmesi gerektiği savunulmuştur. Ayrıca dine değer verme ve dini devrimci bir karaktere bürünülmesi ihtiyacından bahsedilmiştir.²⁸¹ Daha önce de belirtildiği üzere DİB teşkilatının varlığının laik bir devlette bulunması tenkit edilip dinde reform çağrıları İnönü'nün ilk yılında dile getirilmişti.

CHP içerisindeki dinsel talepler parti içinde 1945 yılında bir grup milletvekilinin “dinde reform fikrini” ortaya atmasına neden olmuştur. Bu milletvekilleri şu tekliflerde bulunmuşlardır:

²⁷⁹ Heper, **a.g.e.**, s.197; Mardin, **a.g.e.**, s.99.

²⁸⁰ Banguoğlu, **a.g.e.**, s.26.

²⁸¹ Çetin Özek, **100 Soruda Türkiye’de Gerici Akımlar**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1968, s.164.

- 1- Dünya işlerini din işlerinden tamamıyla ayırmış olan bir rejimde Diyanet İşleri Reisliği gibi bir teşkilâtın yer almaması,
- 2- Kur'an ve din tatbikatının öztürkçe olarak tanzim ve tertibi,
- 3- İbadet yerleri Türk'ün geleneğine uygun bir tarza konularak Halkevleri'nin ibadet yerlerine sokulması,
- 4- Dinsel kılıkların kaldırılması,
- 5- İbadet metod ve zamanlarının düzenlenmesi,
- 6- Diyanet İşleri Reisliği yerine, Dil Kurumu'na benzer bir teşkilatın,

kurulması gibi talepler olmakla beraber, parti içinde karşıt sesler yükselmiş olup devletin din işini yeniden ele almasının doğru olmadığı tezi ileri sürülmüştür. Buna karşın teklifi veren milletvekilleri inanç işinin devlet tarafından düzenlenmesinin devletin dine müdahalesi olarak görmüşlerdir. Bunlar için dinde reform gerekli olup ancak bu bir ıslahat olarak değil de bir “kültür” işi olarak yapılmalıydı.²⁸²

Çok partililiğin zeminin hazırlanmasıyla 1946 yılında kurulan DP yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. Dini gruplar partinin kuruluş gününü ‘Ateist Halk Partisi’nden kurtuluş günü olarak kutlamışlardır.²⁸³ Zaten 1946 yılında Amerika’dan gelen ve hâkim sınıflar ile yükselen sınıfların savunuculuğunu üstlenen ve ABD’nin işine gelen ‘Mc Carthy’cilik de irticaa’nın yeni bir biçimi şeklinde kendini hissettirmiştir. Acvıoğlu da Türkiye’de din istismarının, bu yılda çok partili hayatın bir özelliği şeklinde olduğu belirterek bu dönemde şeriatçı akımların yeniden başkaldırdıklarını ifade etmektedir.²⁸⁴ Öyle ki 1946 yılının nimetlerinden olan demokrasiyle beraber gelen havayla birçok dinsel karakterli siyasi parti kurulmuştur. Hatta CHP de Atatürk ve devrimlerini bir kenara bırakacak kadar Türkiye’yi ılımlı bir din anlayışıyla yönetmeyi seçip Türkiye’de bir “dinselleştirme hareketini”²⁸⁵ başlatacak kadar demokratik bir kimliğe bürünmüştür. Anlaşılacağı üzere çok partili hayatla beraber prestij kaybeden CHP, dini politikalarında yumuşak davranmayı benimseyerek bir değişikliğe doğru yol almıştır.

²⁸² Muzaffer Sencer, **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**, İstanbul, Garanti Matbaası, 1968, s.142; Tunaya, **İslm., Akm.**, s.171-172.

²⁸³ Muhammed Feroze, “Laiklikte Aşırılık ve İlimlilik”, **Türkiye’de İslam ve Laiklik**, (Der. İnsan), İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s.37.

²⁸⁴ Acvıoğlu, **a.g.e.**, s.273.

²⁸⁵ Rıza ZELYUT, **Siyaset ve Din**, İstanbul, Yön Yayıncılık, 1996, s.183–184.

Demokrasiyle beraber ülkede, “şeriatçı, ırkçı, Turancı, Anadoluçu” gibi akımlar baş göstermişti. Başlarda bu gibi akımlara ve taraftarlarına karşı ses çıkartmayan CHP sonradan ipin ucunu kaçıarak hâkimiyet kuramamıştır. Zaten parti içinde de bu tür gerici olarak adlandırılan akımların sempatzanı olanların sayısı da çoğunlukta idi. Niyazi Berkes de bu gelişmeler doğrultusunda 1946 yılından başlamak üzere artık parti ve meclis salonlarında gericilik unsurlarının hortladığını belirtmiştir. Buna rağmen CHP'nin içinde bu güçlerin destekleyicilerinin varlığı, bu partinin Kemalizm'i savunmasına olanak vermediği²⁸⁶ iddiasında bulunmuştur. CHP Kemalizm'i savunmanın yanında tam tersi bir istikamette hareket etmiştir. Zira DP'nin bir mitingindeki söylemler bu durumu kanıtlar nitelikte olmuştur. Sözü edilen durum 23 Mart 1947'de seçim bölgeleri olan Kütahya'ya giden Menderes ve Ahmet Tahtakılıç'ın konuşmalarında görülmektedir. Menderes inkılâpçılığın vasfını kaybettiğini söylerken ardından söz alan Tahtakılıç, CHP'nin kendilerinden soğuyan halkı kazanmak için hocalara talimat vererek camilerde kendi lehlerinde propaganda yapmaları talimatlarını vermenin yanında gazetelerde de hocaların Halk partisi için vaazlar verdiklerini hitabında dile getirmiştir.²⁸⁷ Çok partili dönemle beraber muhalefetin ortaya çıkmasıyla CHP'nin temelini oluşturan laiklik artık anlamını ya da uygulanış biçimini giderek değiştirmek zorunda kalarak din artık CHP'nin kalkını rolüne bürünmüştür.

Çok partili yaşam döneminde din yalnız CHP ve DP için bir silah olmayıp birçok partinin de siyasi arenadaki silahları niteliğinde olup parti programlarını dini karakterler süslemiştir. Bu partilerden daha önce kurulan Milli Kalkınma Partisi programında belirtildiği gibi ‘İslam birliği – Şark federasyonu’ projesini gerçekleştirme sevdasında olmuştur. 1946 kurulan partilerden Sosyal Adalet Partisi de amacını dünya Müslümanlarının birliklerini destekleme olarak kabul etmiştir. Çiftçi Köylü Partisi de Ananelerin muhafazasının İslami esaslara göre olacağını

²⁸⁶ Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, I. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975, s.140.

²⁸⁷ Samsun'a bağlı Çarşamba beldesindeki imam Hüseyin Bilici, Halk partisine oy vermenin peygamber emirlerinden biri olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmiştir. 24 Mart 1947 tarihinde bazı gazetelerdeki satırlarda ülkede bir çok siyasi partinin kurulduğu ancak böyle müteaddit partilere gerek olunmadığı yer almakla İslamların tüm dünyada 73 fırka olduğunu CHP bu fırkalardan biri olup diğer partiler batıl ilan edilmiş bunlara girmenin İslamiyet'le bağdaştırılmayacağı, ulema olarak itaatle mükellef olduğunun, Peygamber emirlerine riayet edilmesi tavsiye edilerek CHP oldukça başka partilere girilmemesi gerektiği yazılmaktaydı. Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaaları**, İstanbul, Ticaret Postası Matbaası, 1963, s.207–208.

belirtmiştir. Arıtma Koruma Partisi programına dinci bir parti olduğunu koymuştur. İslam Koruma Partisi de kuruluş maksadının siyasi partilerden uzak olduğunu sırf İslâmların medeniyeti dayanışma ve menfaatleri doğrultusunda amacına hizmet olduğunu belirtmiştir. 1947’de kurulan Türk Muhafazakâr Partisi de programında İslami unsurların hâkim olduğunu izah etmiştir. 1948 kurulan Millet Partisinin programındaki dinsel temalar partinin İslami ve muhafazakâr duruşunun göstergesi olmuştur. Zaten MP’nin programındaki din işleriyle ilgili özgürlüklerin istenmesi bile o zamana kadar Türkiye’de hâkim güç olan laiklik düzenine aykırılık taşımaktadır. 1949’da kurulan Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi farklı din ve mezheplere mensupların dinsel maksatla teşkilatlanma ve dernek kurmalarının serbestliğine dair amaçlarının programına almıştır. Bu partilerin tüzük ve programlarındaki “din, gelenek ve laiklik” konularına dair görüşleri²⁸⁸ laik devletin artık taviz kar döneme girdiğini göstermekteydi. Bu durum 22 yıllık bir süreç içinde halkın en küçük dini inançlarına karşı tepkisel olan kısıtlamaların getirdiği bunalımın sonuçlarının bir parçası olarak görülmesi gerçeği de ortaya çıkmaktadır.

2.1.1. 1947 CHP Kurultayı

CHP tek parti iktidarından aldığı cesaretle halk üzerinde kurduğu dinsel baskılar çok partili yaşama beraber giderek azalma göstermişti. 1947 yılına gelindiğinde de partinin 7’inci kurultayının yapılma zamanı olmuştur. Kurultay aralık ayında toplanmasına rağmen daha yılın ortalarında tartışmalar yoğunluk kazanmıştır. Bu tartışma konularının başında ise partinin inkılâpçılık anlayışı ve parti program ile tüzüğünün üzerinde olmuştur.

Tartışmalara katılanlardan Faruk Dereli, program değişikliğinin tabii olduğunu ve bunun da CHP’nin ruhundaki inkılâpçılık anlayışında var olduğunu söylerken kendisini destekler nitelikte olan CHP müfettişi Fazıl Şerafettin Büge de partinin, programındaki inkılâpçılık esasına sadık olduğunu belirtmiştir. Ekrem Uşaklıgil de günün gereklerine uygun bir programla halkın karşısına çıkılmasını

²⁸⁸ Neşet Çağatay, **Türkiye’de Gerici Eylemler**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1972, s.39–40.

savunmuştur. Ancak en şiddetli tenkidi Etem İzzet Benice yaparak bugünkü program şeklinin tatmin edici olmadığını bundan dolayı da 6 ilkenin hudutlandırılması gerektiğini belirterek çok partili demokraside bu tadil'in zaruri olduğunu söylemiştir.²⁸⁹ Kurultay devam ederken de basında tenkitler giderek artmıştır. Tenkitlerin başında “Halk Partisinin halkçı olması için halkın vicdanına girmesi ve bu vicdana tahakküm etmemesi icap eder. Halk partisi halkın vicdanından uzak kaldıkça ve bu vicdanı benimsemedikçe durmadan darbeler yiyecektir” denilmekle beraber bu durumu halk partisinin azınlığa düştüğü zaman anlamasının fayda getiremeyeceği şeklinde olmuştur. Böylece partinin dine karışma hakkının nereden geldiği sorgulanmakla beraber parti içinde bu iş için bir ‘Din meclisi âlisi’nin varlığının ve yönlendirilmesiyle hareket edildiği tarzında tenkitler kendini göstermiştir.²⁹⁰ Kurultay özellikle 1945 yılı içerisinde parti içerisindeki muhafazakâr milletvekillerinin dinde reform için verdikleri önerenin muhtevastaki konularda yoğun tartışmalara sahne olmuş buna rağmen bu istekler kurultayda önem arz etmiştir.

Kurultayda birçok delege ülkedeki dini yaşayış üzerine söz alıp özellikle de laiklik adı altında memleketin dinsizliğe sürüklenmesinin ve ‘dini unutturmak’ siyasetinin tutmadığına dikkat çekerek parti üyelerinin de bunu hoş karşılamadıklarını belirtmişlerdir. Kurultayın önem arz eden taraflarından biri de din meselesi olup o güne kadar açıkça konuşulmamasına rağmen kurultayda etraflıca tartışılıp ülkenin yönetiminde söz sahibi idarecileri tarafından da “memleketin din davasını” tanınması gerekliliğinin belirtilmesi olmuştur.²⁹¹ Kurultay 17 Kasım 1947’de 782 delegenin Ankara’da toplanmasıyla başlamış 4 Aralık 1947 tarihinde de sona ermiştir. Kurultay’ın hazırlığı yapılırken de önceden belirtildiği üzere yapılan tenkitler doğrultusunda partinin program ve nizamnamesinin yeniden ele alınması ile ilgili çalışmalar olmuştur.²⁹² Kurultayda laiklik, din eğitimi ve DİB., teşkilatıyla ilgili müzakereler olmakla beraber laiklikle ilgili kısımlara değinerek diğer kısımları sonraki dönemlerde ele alınacaktır. Laiklik ile ilgili müzakereler kurultayın son iki

²⁸⁹ **Millet Dergisi**, İstanbul, Osman Bey Matbaası, C.3., S.67., 15 Mayıs 1947, s.13.

²⁹⁰ “Halk Partisinin Din Siyaseti”, **Selamet Dergisi**, S.27, İstanbul, Ege Basımevi, , 21 Kasım 1947, s.5,15.

²⁹¹ Ömer Rıza Doğrul, “Kurultayda Din Davası”, **Selamet Dergisi**, S.31, İstanbul, Ege Basımevi, 19 Aralık 1947, s.2.

²⁹² Yeşil, **a.g.e.**, s.118,120.

gününde (2 Aralık 1947), iki oturum halinde ele alınmıştır. Kurultayda parti tüzüğü'nün 15'inci maddesi olan laiklik okunarak müzakerelere geçilmiştir:

Madde 15- Partimiz, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin, muasır medeniyete, ilim ve fenlerin temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini din fikirlerinin devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutulmasını milletimizin her yönden ilerleyip yükselmesinde başlıca muvaffakiyet âmilî görür.

Din anlayışı vicdan işi olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masumdur. Hiçbir vatandaşa kanunların menetmediği ibadet ve âyinlerden dolayı karışamaz.²⁹³

Şükrü Nayman (Kayseri Delegatesi), Partinin laiklikle ilgili maddesine dayanarak din işlerini, devlet ve siyasetten ayrı tutmak ve din anlayışında vatandaşa tam anlamıyla bir vicdan serbestliğinin sağlanmasıyla bugünkü anlamda ihtiyacın karşılanamayacağını belirterek Türk Milletinin ve gençliğinin manevi bir gıdanın hasretini çektiğini söyleyerek şöyle devam etmiştir:

“Biz lâikliğe hakikî mânada hizmet etmek ve gerçek inkılâpçı olarak düşünmek istiyorsak, artık, Türk yurdunda din terbiyesinin inkişafına yardım etmek zamanının geldiğini hattâ geçmiş olduğunu kabul etmeliyiz.”²⁹⁴

Hamdullah Suphi Tanrıöver (İstanbul Milletvekili), inkılâbımızın mahfuz olduğunu bu husustaki endişelerin geçici olmakla beraber halkın dini ihtiyaçlarına cevap vermek için bazı adımların atıldığını fakat bunun tatmin edici sonuçları vermemesine rağmen kıymetinin de anlaşılmadığını belirtmiştir.²⁹⁵ Tanrıöver'in konuşmasına karşılık veren Cemil Sait Barlas (Gaziantep Milletvekili), ise laiklik anlayışının Tanrıöver'in ki gibi olmadığını ve dünyanın hiçbir yerindeki laikliğin kendisinin anladığı manada olmadığını belirterek Türk milletinin son bekasının dinde ve imanda olmadığını Türk'ün kendi vicdanıyla Allah arasında olduğunu söylemiştir. Devamında da tamamıyla “dinî inkılâba” taraftar olduğunu ancak bu inkılâbın asker gibi yetiştiğinden dolayı kendisinin bunu gerçekleştirmesinin imkânsız olduğunu belirtmiştir.²⁹⁶ İkinci oturumda söz alan Yusuf Ziya Kösemen (Kocaeli Delegatesi), de

²⁹³ **CHP Yedinci Kurultayı Tutanağı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1948, s.448.

²⁹⁴ **CHP VII. Kur.**, s.451.

²⁹⁵ **CHP VII. Kur.**, s.454.

²⁹⁶ **CHP VII. Kur.**, s.459.

laikliğin yabancı bir akide değil de mensubu olduğumuz dinin bize telkin ettiği bir esas, bir iman olduğunu ve laikliğin bir vicdan hürriyeti olarak ifade edip halkın din tedrisatı ve terbiyesini istediğini ancak yıllarca dini terbiyenin yapılmamasından memlekette din bilgisizliğinin doğduğunu ve laikliğin de yanlış anlaşıldığını söylemiştir.²⁹⁷ Behçet Kemal Çağlar (Erzincan Milletvekili), ise iliklerimize kadar Kemalist’iz diyerek akidemize göre din, devletten ve siyasetten ayırır. “Dinin devlete karışması hayırlı gibi başlar, ölçüsüz denecek kadar zararlı olur. Devlet dine karışır, hayır edeceğim derken âlet eder, kadrini küçültür.”²⁹⁸ Tahsin Banguoğlu (Bingöl Milletvekili), müzakereleri toplamak için yaptığı konuşmada genel istekleri şöyle sıralamıştır:

Din tedrisatı yapılsın, Din müesseslerine bakılsın, Din adamları terfi edilsin.” diyerek laikliğin “dini umumi hayatta lâyük olduğu muhterem bir köşeye yerleştirir ve hayatta oradan içeriye tecavüz ettirilemez... Türk milleti inkılâbında din ile dünyayı ayırmış, şeriatı atmış, din müessesesi ortada kalmıştır. Teşkilatımızda yer verilmeyen yalnız şeriattır.”²⁹⁹

Müzakereler sırasında konuşmacıların bir bölümünün Tanrıöver’in söylevine eleştiri getirmeleri üzerine kendisine cevap hakkı doğarak konuşmasında Türk hükümeti, devleti ve milletinin var olduğunu söyleyerek şöyle devam etmiştir: “Eğer, inkılâbı yapanlar bunu doğrudan doğruya Allah ile kul arasında bir mesele addetselerdi. Diyanet İşleri Reisliğini ihdas etmezlerdi, bitti derlerdi.” demiştir.³⁰⁰ Zaten kurultay henüz dağılmadan Tanrıöver istifa ederek parti yönetimine ve zihniyetine tepkisini koymuştur. Kendisi yeni bir parti kuracağı veya muhalefete katılacağı yolundaki söylentilere bunların doğru olmadığı yanıtını vererek hocalığa döneceğini belirtmiştir.³⁰¹

CHP kurultayında görüldüğü üzere partinin delege ve milletvekilleri bile din adına yapılmakta olan yanlış uygulamalara tepki vermişlerdir. Ancak parti yönetimi halka, delegelerine ve üyelerine rağmen, dine mesafeli politikalarını devam ettirmiştir. Lakin yönetici kadro İslam ve Müslümanlıktan uzak şahsiyetlerden

²⁹⁷ **CHP VII. Kur.**, s.462.

²⁹⁸ **CHP VII. Kur.**, s.464.

²⁹⁹ **CHP VII. Kur.**, s.466.

³⁰⁰ **CHP VII. Kur.**, s.468.

³⁰¹ **Akşam Gazetesi**, S.10489, 30 Aralık 1947

oluşup ülkeyi ve halkı kendi hayatları gibi bir hayat sürmeye zorluyorlardı.³⁰² Kurultayda din mevzusunun belirgin bir şekilde yer edinmesi üzerine Falih Rıfki Atay yaptığı değerlendirmede ‘siyasi hayat hürriyet içinde gelişmeğe başladığı vakit maatteessüf politikacılar halk yığınlarının hatırında bile olmayan din meselesini ortaya atmışlardır’ derken bu durumun sonucunda ‘laiklik esaslarının bozulması ya tekrar eski vicdan baskısını iade edecek yahut mezhep ayrılıkları içinde bugünkü millî yoğruluş hamlesini za’fa uğratacaktır.’³⁰³ demektedir. Kurultayda her ne kadar laiklik ve din politikalarının tartışmaları yapılmasına rağmen aynı dönemde baş gösteren masonluk ve komünizm tehlikeleri üzerinde de durulup acilen tedbirlere başvurulması sesleri yükselmiştir. Bu arada özellikle Sebilürreşad, Selamet, Ehli Sünnet ve Büyük Doğu gibi İslamcı kesimin basındaki temsilcileri bu konu üzerinde özenle durmuşlardır.

Kurultayda bu konu hakkında Fahri Kurtuluş, komünistlerle mücadele için bir heyetin kurulmasını ve bu kişilerin devlet hizmetlerinden tasfiyelerini isteyen bir önergede bulunmuştur. Ancak önergeyi cevaplandıran Ali Rıza Türel, demokratik hayatta yeni bir sayfa açan bir partinin en yüksek kurultayında böyle bir takririn okunmasının bile doğru olmadığını savunmuştur.³⁰⁴ Cemil Barlas da dinin komünizme karşı mukavemeti hususundaki inkâr edici tavrının yanında komünistliğin iktisadi bir meslek olduğunu ve bunu önlemek için de iktisadi tedbirler alınması gerektiğini söylemiştir. Bu durum basında Barlas’ın komünistliğin din ve milliyeti hedef alan tecavüzi cephesiyle ilgilenmemesi olarak tenkit edilip din’in komünistliğe karşı olacak en kuvvetli kaynağın yanında milliyeti destekleyen ve koruyan en kudretli amil olduğu yer almaktaydı.³⁰⁵

1948 yılına gelindiğinde de basın organlarında Farmason Derneğinin Dr. Mim Kemal tarafından kurulduğu ve toplantı afişlerinin olduğu görülmekteydi. Mim Kemal, masonluğu anlatırken de dinsizlik olmadığını bilakis dinsiz olanlara masonlukta yer olmadığını belirtmekteydi.³⁰⁶

³⁰² Küçükağa, a.g.e., s.69.

³⁰³ “Din ve Laiklik”, **Akşam Gazetesi**, S.10460, 1 Aralık 1947.

³⁰⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Aralık 1947.

³⁰⁵ “Komünistlikle Mücadele” **Selamet Dergisi**, S.34, İstanbul, Ege Basımevi, 9 Ocak 1948, s.3.

³⁰⁶ “Masonluk ve Din”, **Ehli Sünnet Dergisi**, C.3, S.57, İstanbul, Aydınlik Matbaası, 1 Nisan 1949, s.10.

Masonluk, Atatürk'ün son zamanlarında kendini iyice hissettirip güçlü bir hale gelmişti. Fakat 1935 yılında hükümet içerisinde hükümet haline gelen ve devletin icraatlarına doğrudan müdahale eden farmasonluğun etkisinin artması üzerine Atatürk, bu kurumun Türkiye temsilcisi Mim Kemal'i Ankara'ya getirtmiştir. İkili arasındaki görüşmede başka kimseler de bulunup sohbet şeklinde Atatürk 'umumî efkârı değiştirmek mümkün müdür? Mümkünse nasıl ve ne vasıta ile tebdil olunur?' diye sorarken herkes fikrini söylemiştir. Ancak aralarından yalnızca biri 'umumî efkârı ancak farmasonlar değiştirmek iktidarındadırlar. Eski ve beynelmilel bir teşekküldür. Milletler arasında en yüksek nüfuz ve iktidar sahibi kimseleri elde etmişlerdir. Büyük devlet adamları, idareciler, profesörler, büyük doktorlar...' demiştir. Bu sözlerden sonra Atatürk, Mim Kemal'e dönerek Türkiye farmasonlarının maşrıkî âzamı siz imişsiniz. Bize farmasonluğu izah edebilmişsiniz?' diye sormuştur. Mim Kemal "farmasonluğun inkılâp ve teceddüt taraftarı olduğunu, hür fikirleri yaydığını, irticain amansız düşmanı olduğunu, bundan dolayısıyla Türkiye'de inkılâplarda farmasonların daima ön safta çalıştıklarını izah etmiştir." Atatürk, beynelmilel olan farmasonluğun reisinin kim olduğunu sorunca Mim Kemal, "bu kadar ileri bir inkılâbı tahakkuk ettirerek bütün ileri fikirleri ve hamleleri muvaffakiyetle başaran zatiâlileri bizim reisimizsiniz" demiştir. Ancak Atatürk birilerinden emir alacak biri olmadığını kızgın bir şekilde Türkiye'de inkılâbın yerleşmiş ve hükümetin müeyyidesi adında olduğunu belirterek "hariçten Siyonistlerin, farmasonların hiçbir yardım ve müdahalesine" ihtiyacın olduğunu söylemiştir. Bu sözler üzerine Mim Kemal İstanbul'a döner ve teşkilatı kapatır.³⁰⁷

İslami basında ise masonluğun tarihçesine değinilerek masonluğun Osmanlı imparatorluğunu çökerterek Meşrutiyet ortamından da istifade edip Cumhuriyet'in ilanından sonra iktidar partisini nüfuz altına alıp Müslümanlığa darbe vurarak, "dini tedrisat men edilmiş, dinden bahsetmeyi taassup ve irtica ile tavsif edilmiş ve bunun yerine ahlakı umumiyeyi ifsad" ederek her türlü ahlaksızlığa neden olduğu iddia edilmekteydi. Bundan dolayı da "dini kökünden yıkan" CHP'nin önümüzdeki seçimleri kazanıp iktidar olmak istemesi halinde genelin temayüllerine

³⁰⁷ "Atatürk ve Farmasonluk" **Sebilürreşad Dergisi**, İstanbul, Şaka Matbaası, C.1, S.25, Aralık 1948, s.394-395.

uyuması ve tatminini sağlamanın gerektiği önerilmekteydi³⁰⁸ CHP'nin uzun bir süre devam eden din ve vicdan baskılarının halkın sabır ve tahammül sınırlarını zorlaması ve kurultayın yankılarının tesiriyle 1948 Haziranında parti yaptığı gizli bir toplantıda din konusuyla ilgili serbestliğe doğru bir takım kararlar almıştır. Bunun yanında komünizm ve solcu akımlara karşı geçliği korumak için komünistlerin siyasetini tervec (kabul etmek, değerini artırmak), suretiyle değil de; tam tersi olarak ülkemizde “din ve ahlak inkişafına” dair daha ciddi ve samimiyetle çalışmak gerektiğinin ve dinin zehir değil de panzehir olacağı kararları alınmıştır.³⁰⁹

Artan komünizm faaliyetleri karşısında tartışmalara katılan H. Suphi Tanrıöver, “Atatürk pozitivizmin sol akımlara” yeterli biçimde karşı koyamadığı için bunlara karşı din eğitiminin getirilmesini dile getirmiştir.³¹⁰

2.1.2. Türkçe Kuran ve Hac Meselesi

Bu dönemin tartışma konularından biri de hala da gündeme gelen ana dilde ibadet meselesi olmuştur. Kuranı Kerim'in okunmasının Arapça lisanıyla olması dolayısıyla baskıların tutuklanmalara kadar gittiği görülmektedir.

1946 CHP kurultayında da tüzüğün 13'üçüncü maddesinin son fıkrasında “Diyanet yoluyla dilimize giren bütün yabancı kelimelerin millî menfaat bakımından ihrac edilmesi lazımdır.” şeklinde yer almaktaydı. Arvas'ın belirttiği üzere kurultayda bu fıkrayı parti adına savunan Tahsin Banguoğlu ve Kırşehir Mebusu Sahir Kurutluoğlu'na göre namaz Türkçe olarak kılınacak, Kuran'ı Kerim değil de Türkçe tercümesi okunacak yani namaz ve kuran Peygamberimizin kıldığı ve okuduğu şekilde olmayacaktı. Ancak bu madde kurultayda teyit edilmemiştir.³¹¹

1948 yılının ortalarına gelindiğinde dini serbestinin yanında engelleyici tavırların kısacası tezatların örnekleri görülmektedir. Öyle ki; Adana'da Kuran'ı

³⁰⁸ Davut Batur, “Açık Mektup”, *Ehli Sünnet Dergisi*, C.3, S.59, İstanbul, Sıralar Matbaası, 1 Mayıs 1949, s.15–16.

³⁰⁹ “Din ve Ahlâk Dersleri”, *Sebilürreşad Dergisi*, C.1, S.5, İstanbul, Şaka Matbaası, Haziran 1948, s.75,77.

³¹⁰ Zelyut, *a.g.e.*, s.184.

³¹¹ İbrahim Arvas, *Tarihi Hakikatler*, Ankara, Yargıçoğlu Matbaası, 1964, s.55–56.

Kerim okunan bir evdeki olay “Yeni Mersin Gazetesi”nde ‘Adana’da Arapça din dersleri verilen gizli iki ev basıldı. Yakalanan kadınlar Cumhuriyet Savcılığına verildi.’ şeklinde verilmesi İslami basın tarafından şiddetle tenkit edilmiştir. ‘Arapça din dersi’ tabirinin Kuran’ı Kerim okutmak anlamına gelindiğinin ve bu suretle Kuran’ın yasaklanması demek olduğu üzerinde durulurken de bir yıl önce Halk partisi’nin din tedrisatına müsaade ettiğini ilan etmesine rağmen böyle bir uygulamanın haksızlığına da dem vurulmuştur.³¹² Bu tür vakaların sık sık yaşandığı bu dönemde 1949 yılında Meclis’te DİB teşkilatının bütçe görüşmelerinin yapıldığı sırada söz alan Dr. Ahmet Hamit Selgil (Ankara), Diyanet İşleri Reisliğine memleketin % 95’nin Müslüman, Türk ve dilinin de Türkçe olmasına rağmen Kuran’ı Kerim’in niçin Türkçe okutulmadığını ve ne zaman Türkçe’ye çevrileceğine dair bir soru yöneltmiştir. Buna karşın Necati Erdem (Muğla), Kuran’ı Kerim’in Müslümanlığın mukaddes kitabı olduğunu ve laik bir hükümette buna karışılmaması gerektiğini söylemesi üzerine Başbakan Şemsettin Günaltay (Sivas), devletin laik meclisinde dinin esası hakkında hiçbir kimsenin konuşma hakkının olmadığını belirtmiştir.³¹³ İbrahim Arvas (Van) da Dr. Selgil’in Müslümanların akidelerine taarruz etme hakkının olmadığını söylemiştir.³¹⁴

Başbakan Günaltay, müzakereler sırasında dini bahislerden söz edilmemesi gerektiğini söylemesi basında eleştirilere neden olmuştur. Sebilürreşad, Necati Erdem’in Kuran tercümesinin hakkıyla yapılmasının mümkün olmayacağını ve bunun kuran yerine geçemeyeceği şeklindeki izahatı üzerine başbakan’ın verdiği tepkiyi eleştirmiştir. Bunların isteklerinin Kuran’ın Arapça nüshalarını kaldırıp nazil olduğu dille okunmasını kanunla yasaklamak mı? olduğunu sorarak bir zamanlar Hasan Ali-Şükrü Saraçoğlu kabinesinin din kitaplarından Arapça yazılı ayetleri topladıkları örneğini vermiştir. Hürriyet gazetesi de tam tersi bir tepkide bulunarak Erdem’in ‘Kuran âyetlerini okurken ayınları çatlatıp idgamlara’ (aynı cinsten harfleri birbirine katarak iki defa okuma) uyararak müstehzi bir dil kullanmasını “çok şayanı esef” olarak görmüştür.³¹⁵ TBMM’de Türkçe ibadet meseleleri üzerinde tartışmalar sürerken bir yandan da meclis salonlarında aynı tarihlerde (4 Şubat 1949) Ticani

³¹² “Zincirli Din Hürriyeti”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.1, S.12, İstanbul, Şaka Matbaası, Ağustos 1948, s.183.

³¹³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.16, Birleşim 50, 23.2.1949, s.451

³¹⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.16, Birleşim 50, 23.2.1949, s.452.

³¹⁵ Eşref Edip, “Lâik Devletin Lâik Meclisinde Din Meseleleri Konuşulamaz”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.2, S.33, İstanbul, Şaka Matbaası, Mart 1949, s.118.

tarikatına mensup iki kişinin Arapça ezan okuması³¹⁶ ve yine bu tarikat mensupları tarafından Yozgat ve İzmir Kemeraltı’da ezan’ın Arapça okunması³¹⁷ bu dönemde halk ile idareciler arasındaki kopukluğu açıklamaktaydı.

Meclis’teki ezan hadisesi üzerine Cumhuriyet gazetesi yazarı Burhan Felek, inkılâbı koruma adına bazı yerlerde ‘bere’ ile gezenlerin polis takibatına uğrayacaklarına dair alınan kararı eleştirerek Arapça ezan okunmasının inkılâbı tehlikeye sokmayacağını söylemiştir. Bunun nedenini de inkılâbın artık millet sinesine yerleşmesini göstererek ancak çok partili hayata geçişle beraber siyasetin gereği olan karşılıklı kamplara ayrılmış olanların “inkılâbı korumak” adı altında kendilerine çıkar sağama amacıyla kullanabileceklerini belirtmiştir.³¹⁸ Osman Nuri ise ibadetin istenilen dilde olmasını ve buna karışılmaması gerektiğini belirtirken Türkiye’deki yabancı cemaatlerin ibadet diline karışmadığımız gibi buna da müdahale etmemek gerektiğini belirtecektir.³¹⁹

1948 yılında hükümet aldığı bir kararla hacca gideceklere ilk defa döviz vermiştir.³²⁰ Böyle bir lütfün yapılmasında parti içi isteklerin yanında basın bu konu üzerine gitmesi ve adeta hükümete yol gösterici yayınları etkili olmuştur. Bu yol gösteren makalenin birinde Hükümetin hacca gidenlere karşı gelmemesine rağmen milli parayı koruma adına her yıl sınırlı sayıda kişinin gitmesine izin vermediği yer almaktaydı. Ancak gayri kanuni olarak gidenlerin sayısının fazlalığı da ülkeyi zarara sokmakta olup bunun önlenmesi için hükümetin vakit geçirmeden tedbir almasının doğru olacağı ve böylece maddi zararın azalacağı manevi kazancın artacağı önerilmekteydi.³²¹ Ancak daha önce hacca gidenler için kanuni engellemeler söz konusuydu. Nitekim 17 Ekim 1947 tarihli ve 3/6507 sayılı Bakanlar Kurulu

³¹⁶ Ezanı okuma hadisesi hakkında milletvekillerini bilgilendiren Başkan vekili Feridun Fikri Düşünsel, Muhittin Ertuğrul adlı şahsın ezan okumasından sonra dışarıya atıldığını ancak ardından Osman Yaz adlı kişi ezan okumuş bunun da dışarı atıldığını belirterek bunlara kart veren kişinin Kütahya Milletvekili İhsan Şerif Özgen olduğu açıklanmıştı. Bunun üzerine CHP’li yine Kütahya milletvekili Asım Gündüz “Demokrat” diye bağırması ancak CHP’li Ekrem Oran’ın (İzmir) “ben de kart verdim” demiştir. **TBMM Tutanak Dergisi**, C.16, Dönem 8, Birleşim 41, 4.2.1949, s.37-38.

³¹⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.20, Birleşim 106, 10.06.1949, s.708.

³¹⁸ Burhan Felek, “Ezan Meselesi”, **Selamet Dergisi**, S. 7-75, İstanbul, Şaka Matbaası, 23 Şubat 1949, s.11,15.

³¹⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.20, Birleşim 106, 10.06.1949, s.574.

³²⁰ Özek, **Dev., din.**, s.100.

³²¹ “Hacca Gitmek Meselesi” **Selamet Dergisi**, S.11, İstanbul, Kardeşler Basımevi, 1 Ağustos 1947.

Kararının 3'üncü maddesinde 'Yeniden hacca gitmek isteyenlere müsaade olunmaması' öngörülerek bu durumun önümüzdeki yılda (1948) geçerli olacağı yer almaktaydı. 1948 yılında hac için gelen taleplere bu karar gereğince tedbirlerin alınması bakanlıklar arasında kabul görmeye devam etmiştir.³²² Ancak hükümetin 1948 yılı içinde aldığı döviz temini kararı olumlu gelişmelere neden olmuş buna paralel olarak bir sonraki yıl hacca gidenlerin yanında gündelik gazeteler de oradaki atmosferi memlekete aksettirmek için muhabirlerini göndermişlerdir. Bu arada hacıların sağlık ve mali ihtiyaçları ile ilgilenmeleri hususunda "Hac Cemiyeti"³²³ adında bir teşkilatın kurulması önerilmekteydi.

Türkiye'de laiklik ilkesinin uygulanmasına dair tartışmaların yapıldığı günlerde hükümet, 12 Aralık 1949 tarihli ve 7382 sayılı yasa ile toplumsal ve kültürel bir kurum olan "Avrupa Konseyine" katılmıştır. Bu kuruluşa katılma nedeni, konsey'in amacının üyeleri arasındaki ortak ülkü ve ilkeleri korumak ve yaymak olmasının yanında konseyin amacının tarif edildiği 1'inci maddesi '...Eski yunan felsefesi, Roma hukuku, batı hristiyan kilisesi, Rönesans hümanizmi ve Fransız devrimi gibi ortak geleneklerden yararlanacaktır.' denilmiştir. Semih Kalkanoğlu, konseye katılma nedeninin ortak amaçlara sahip olmanın yanında "tümüyle laik bir toplum ve devlet" yaratılma çabasının etkilerinin olduğunu belirtmektedir.³²⁴

³²² **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-01, Dosya 60, Klasör 370, Evrak 8, 22.5.1948.

³²³ Hicaz Maliye Nazırı da hacıların ihtiyaçlarıyla bizzat Türk Hükümetinin daha fazla ilgilenmesi halinde hacıların sıkıntılarının giderileceğinin yanında döviz konusunda kolaylıklar sağlanacağını bundan dolayı da hükümetin dövizden büyük istifadelerde bulunacağını belirtmiştir. Muhabir gönderen gazeteler şunlardı: Yeni Sabah (Murat Sertoğlu), Hürriyet (Hikmet Feridun), Vatan (Sinan Korle). Ancak Ulus ve Cumhuriyet gibi gazetelerde bu gazetecilerin ibadetlerini yerine getirmeyen kişiler olduklarını amaçlarının da gazete tirajlarını artırmak olduklarını belirterek taarruzda bulunmuşlardır. Eşref Edip, "Hacca Giden Türk Gazetecileri", **Sebilürreşad Dergisi**, C.3, S.62, İstanbul, Şaka Matbaası, Ekim 1949, s.181-182.

³²⁴ Kalkanoğlu, **a.g.e.**, s.138.

2.1.3. 141, 142 ve 163'üncü Maddelerin Tadilleri

Çok partili hayata geçişle beraber laiklik alanında verilen tavizlerde cömert davranan CHP, son hükümeti döneminde de aynı tavırları daha fazla devam ettirmesine rağmen ceza kanununun laiklik ile ilgili maddelerini de ağırlaştırarak inkılâbı ve mevcut düzeni korumayı kanun nezrinde garanti altına almak istemiştir.

9 Mayıs 1949 tarihinde Başbakan Günaltay, TBMM'ne “son zamanlarda komünistlik ve dincilik propaganda” ve cereyanlarının dikkat çeker bir hal aldığını “halkın emniyet ve selameti ve saadet ve refahı ve ilerleme ve gelişmesi” için bu tür faaliyetlerin takip ve önlenmesi gerektiğini ancak bu konudaki cezai hükümlerin kapsam yetersizliği ve ceza azlığından dolayı 141, 142 ve 163'üncü maddelerin tadili maksadıyla bir teklif sunmuştur.³²⁵ 141 ve 142'inci maddeler ile solcu akımlara hükümet tarafından öngörülen cezaların arttırılması amaçlanmaktaydı. Nitekim bu tür akımlara karşı 1947 kurultayında da sesler yükselmeye başlamıştı.³²⁶ İbrahim Arvas, kurultayda komünizm'in bir “din olarak intişar” ettiğinden dolayı herkesi olduğu gibi din adamlarını bile etkisi altına aldığı³²⁷ söylerken buna tedbir alınması gerektiğini belirtiyordu.

Kanun tasarısı hakkındaki müzakereler 8 Haziranda başlamıştır. İlk sözü alan Osman Nuri (İstanbul), tasarının amacının aşırı sağ ve sol akımlar olduğu halde; bunun laiklik mefhumunu aşırılığa sevk ettiğini belirterek şöyle devam etmekteydi:

Laiklik din işlerine karışmamak, vicdan hürriyetine sadık kalmaktır...Bize gelince Diyanet İşleri bütçesi ve Dini Evkaf bütçesi buraya geliyor. MEB din tedrisatına karışıyor...1941'den itibaren ibadetin nasıl yapılacağına da karıştık. Mesela; din propagandası yapılmayacak ancak dinsizlik hakkında sükût. Yani yapılacak demek istiyorlar. Maksat laiklik maskesi altında tahakküm ve istibdadı yaşatmaktır. Bu tasarı dini İslam'a tecavüz laikliğe külliye muhalif ve Anayasayı ayaklar altına alan bir tasarıdır.

³²⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C.20, Birleşim 104, 8.6.1949, 257 Sayılı basma yazı, s.1.

³²⁶ Karpat, a.g.e, s.297.

³²⁷ CHP VII. Kur., s.458.

Osman Nuri milletin din hürriyeti bakımından çile çekip ağladığını, Atatürk ve inkılâp zamanında bile dine bu kadar müdahale edilmediğini bu tasarımı Meclis'e getiren Şemseddin Günaltay'ın da Cumhuriyet devrinin Sadrazam Ferit Paşa'sı olduğunu söylemiştir.³²⁸ Hasan Dinçer (Afyonkarahisar) ise Türk Ceza Kanunu'ndaki 11 maddeyi değiştirmeye yönelik olan bu tasarıdan daha önemli olan yine ceza kanunu'ndaki başka maddelerin olduğunu söyleyerek bu 11 maddenin ivedi olarak tadilini isteyen zihniyeti eleştirerek şöyle konuşmuştur:

Tasarının 141 ve 142'inci maddelerinin komünizme karşı konan cezaları artırdığını, komünizme karşı aynı hassasiyetleri paylaştıklarını ancak bunun önlenmesi için komünizmi doğuran nedenleri ortadan kaldırmak gerektiğini bunun da iktisadi sefaleti önlemek için tedbirler almak ve komünizm'in kötülüğünü vatandaşın idrak ve vicdanına yerleştirmek gerektiğini... Müslüman Türk halkının vicdanını hakikatten ağır bir ızdırap içinde kıvrandıran 163'üncü madde vardır. Bu maddeyle memlekette laiklik prensibi tehlikeyeymiş gibi bir anlam ifade ediyor. Bizi hangi din tehlikesi, sanki komünizmle beraber yürüyormuş gibi korkutuyor. Vicdan hürriyetini zedeliyen ve hakiki din esaslarını... Din işlerini ağza almakta korku ve tethiş uyandıracak bir madde getirmeye ne gerek duyulmaktadır. 163. madde sözde laikliği koruyacaktır ama Anayasamızda laikliğin tarifi yapılmayıp hiçbir kanunda da tarifi anlaşılamamaktadır.³²⁹

Sinan Tekelioğlu (Seyhan) da “çok mühim tarihî ve tehlikeli” bir kanunun müzakere edildiğini ve bunun “kıpkırmızı komünist” koktuğunu belirtip şöyle devam etmiştir:

Tasarıya göre Müslümanlar aşırı solcu olarak gösterilmekte çünkü komünistlerle bir arada tutulmuşlardır. İkimizden ayrılan ve komünist olan birçok kişi bugün serbesttir. Vazife başında olup hocalık etmektedirler. Bunları bırakıp hükümete mutavaat edenleri sen aşırı sağcısın diye divana çekeceğiz. Bir taraftan mason teşkilatını, diğer taraftan yayımse teşkilatını serbest bırakıp da memleketin bütün kuvveti ve anasını aslisi olan Müslümanları elinden geldiği kadar böyle biçimsiz bir kanunla tazyika başlarsak bu memleket çabuk yıkılır.³³⁰

³²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C.20, Birleşim 104, 8.6.1949, s.572–576.

³²⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C.20, Birleşim 104, 8.6.1949, s.576–578.

³³⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C.20, Birleşim 104, 8.6.1949, s.579–580.

Reşat Aydın (Denizli), 163. maddenin bir kısmında “dinî hissiyatı veya dince mukaddes tanınan şeyleri âlet ederek propaganda yapmak” denildiğinden bu sözün “elastikiyetin” içine gireceğini bunun tam anlaşılır olmadığını izah etmiştir. Ayrıca bu kanunun muhalefeti imha için bir tuzak olduğunu tasarının Anayasa Komisyonu’na gönderilip incelenmesini öneriyordu.³³¹ Feridun Fikri Düşünsel (Bingöl) ise “dine karşı tecavüzi mahiyete ve bu maksatla tanzim” edilen bir tasarıyı arz etmeye imkân olmadığı gibi “İslam dinine karşı” olan böyle bir tasarının meclisten çıkacağına tasavvuru bile hata ve şüursuzluk olacağını söylemiştir.³³² Necati Erdem (Muğla), 141, 142 ve 163’üncü maddelerin anlamlarının açık olmadığını Adalet Komisyonu’nun raporuna göre “tahakküm yalnız komünizm manasına” değil herhangi bir sınıfın diğer bir sınıf üzerindeki tahakkümünü yasakladığını belirtmiştir. Ayrıca farklı ülkelerden alınan hukukların yine başka ülke hukuklarıyla değiştirilmesine rağmen bu durumun İslam hukuku’nun alınmasında caiz olarak görülmediğini bu durumda “İslam Hukukuna karşı, dini esasa karşı” bir tecavüzün varlığını sormuştur.³³³ Hazım Bozca (Afyonkarahisar) ise yürürlükteki ceza kanununun İtalya’dan alındığını “Faşist İtalya” devrinde bile kanunun iki defa değiştirildiğini söylemiştir. Devamla Necati Erdem’i destekler nitelikte konuşarak “nihilistliğe, anarşistliğe ve komünizme” bütün olarak karşı olduklarını ancak tasarıdan bu anlamın çıkarılmasının zor olduğunu söylemiştir. 163’üncü maddenin de irticayı önlemek üzere konulmasına rağmen bu maddenin Anayasanın güvence altına aldığı “düşünme, söz hürriyetlerine, vicdan ve akide” hürriyetlerine engel teşkil ettiğini belirtmiştir.³³⁴

Yunus Muammer Alakant (Manisa DP), tasarının komünistlik ve din unsurlarını bir arada tutmasını tenkit etmiştir. Ayrıca antidemokratik yasaların kaldırıldığı bir dönemde bunların zıddı olanları ve “vicdanları ve fikir hürriyetini” tazyik eden kanunları getirmeyelim demekteydi.³³⁵ Fuad Hulusi Demirelli (İstanbul, DP), demokrasiye dikkat çekerek bazen kanunlarla demokrasiye taarruz olacağını nitekim prensiplere uymayan bu tasarının da öyle olduğunu nitekim Anayasanın

³³¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.20, Birleşim 104, 8.6.1949, s.580–581.

³³² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.20, Birleşim 104, 8.6.1949, s.581.

³³³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.20, Birleşim 104, 8.6.1949, s.585–586.

³³⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.20, Birleşim 104, 8.6.1949, s.594.

³³⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.20, Birleşim 104, 8.6.1949, s.590.

bağışladığı fikir, cemiyet teşkili, toplantı ve vicdan hürriyetlerinin bu tasarıyla engellendiğini söylemiştir.³³⁶

Başbakan Günaltay (Sivas) ise konuşmalarda vatan duygusu ve parti kaygılarının olduğunu vatan sevdasından dolayı kimsenin komünizmi istemediğini söylemekteydi. Günaltay, kanunun gerekliliği için de memlekette irticanın olmadığını iddia edenler olduğunu ancak “irtica komünizm siması” ile beraber de gelebilir diyerek geçmişte bu tür olayların olduğunu tedbir olarak da Takriri Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri’nin kurulduğunu hatırlatarak “memlekette ihtilal ve irticayı yaşatmayacağız” demektedir. DP başkanı’nın da kendisiyle aynı düşüncede olduğunu ve bu konuda birkaç kere konuştuklarını söyleyerek sözlerine şöyle devam etmiştir:

Afrika’da Berberler arasında yaşayan İmamı Hanbeli’nin, memleketinin. cap ve ihtiyaçlarına göre kurduğu esasları kabul edecek değilim. Bizim kabul edeceğimiz kanunlar, bu memleketin ihtiyaçlarını bilen... milletvekillerinin tanzim edecekleri kanunlardır.

...Bunun haricinde herkes vicdanen hürdür, inandığı şeye inanır. Ve biz Müslüman olmak itibarıyla, Hazreti Muhammedin din olarak telkin ettiği her şeye inanıyoruz ve ona göre ibadetlerimizi yapmakta serbest bulunuyoruz. Din de bu demektir. Evet, ibadette hürüz, hiç kimseyi camie gitmekten menetmiyoruz.”

Şemseddin Günaltay, MP grubu adına konuşan Osman Nuri Köni’nin Müslümanların, Yahudiler gibi ibadetlerini yapamadıkları iddiasına da şöyle cevap vermektedir:

İlk mekteplerde din dersleri okutturmaya başlayan Hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için imam, hatip kursları açan bir Hükümetin başkanıyım. Bu memlekette, Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir Hükümetin Başkanıyım. Arkadaş vicdanını önüne al.³³⁷

³³⁶ “...Propagandayı anlarım, fakat iki kişinin birbiriyle görüşmesini cemiyet teşkil etmek hiçbir vakit akla gelmemek lazım gelen husustur. Fakat bu kanunda yer almıştır. Onun için arkadaşlarıma iltihak ediyorum, bu maddeler iyi düşünülerek sevk edilmiştir.” **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.20, 8.6.1949, s.591–592.

³³⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.20, Birleşim 104, 8.6.1949, s.596–598.

Günaltay, bu sözleriyle kendini yüceltme ve haklı gösterme çabasına girmişken biraz önce tasarımı savunurken söylediği sözlere de muhalif olduğunu dolayısıyla da zikrettiği kanuna aykırı olduğunu farkında olmasa gerek.

Fuat Köprülü ise Günaltay'ın konuşmasında Bayar'ın kendisiyle mutabık olduğunu ancak bazı DP'lilerin sözlerinin liderlerine aykırı olduğunu söylemesine cevap vererek komünistlik ve irtica ile ilgili düşüncelerinin aynı olduğunu nitekim arkadaşlarının tam anlaşmadıklarını bunların itirazlarının “kanun maddelerinin bu gayeyi temin edemeyeceğini yahut bunun dışında, tazyik vasıtası olabilecek bir mahiyeti” taşımasından olduğunu söylemiştir. Köprülü; Bayar gibi tüm partililerin laiklik esaslarının şiddetli savunucuları olduğunu ve irtica ile komünizm'in karşısında olduklarını belirtmekteydi.³³⁸ Ancak tasarıdaki bazı hükümler tasarımı amacından uzaklaştırmakta ve siyasi baskı şüphesi doğurmaktaydı.³³⁹ Demokrat Partinin itirazı gerçekten de bu noktada olup demokrasiye dikkat çekilmişti. (Bu iddiada bulunanlar Fuad Hulusi Demirelli, Yunus Muammer Alakant).

Köprülü'ye göre, komünizm'in Müslüman memleketlerine “koskoca yeşil bir sarık sararak” girmekte bundan dolayı komünizme tedbir olarak ele alınan bu kanun da irticaa karşı da korunma tedbirlerinin alınmasının beraber olmasından daha doğal bir şey olmayacağını söylerken, din propagandasını yapanların “hakiki dindarlar” olamayacağını bu kişilerin dini menfaatlerine alet eden “simsar ve bezirgânlar” olduğunu bundan dolayı din ile irtica'yı birbirinden ayrı değerlendirmek gerektiğini söylemiştir.³⁴⁰ Nitekim Bayar, bu konu hakkında 2 yıl önce; ‘din yoluyla memleketi irticaa sürüklemek artık mümkün değildir’ demişti.³⁴¹ Müzakereler sonucunda düzenlenen kanunla zikredilen maddelerin son hali şu şekilde olmuştur:

Madde 141: Memleket içindeki içtimai bir sınıfın diğerleri üzerinde tahakkümünü tesis etmek veya içtimai bir sınıfı ortadan kaldırmak veya memleket içinde kurulmuş iktisadi

³³⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.20, Birleşim 105, 9.6.1949, s.640.

³³⁹ Köprülü, tasarının amacına ulaşmak için de şu öneriyi yapmaktaydı: “Vatanın manevi müdafaası gibi yüksek bir maksat güden bir kanunun her hangi bir maddesinden, şu veya bu fıkrasından dolayı umumi efkârda şüpheye, tereddüde mahal verecek şekilde kalmasına heyeti muhtereminizin mani olması şüpheleri ortadan kaldırarak, bunu, bütün bir milletin müşterek iradesine uygun bir kanun halinde çıkmasını bilhassa rica ediyorum.” **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.20, Birleşim 105, 9.6.1949, s.643.

³⁴⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.20, Birleşim 105, 9.6.1949, s.640–641.

³⁴¹ “Din ve Laiklik”, **Akşam Gazetesi**, S.10462, 3 Aralık 1947

veya içtimai temel nizamları devirmek amacıyla cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse üç yıldan on yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

Amacı, cemiyetin siyasi ve hukuki herhangi bir temel nizamını devirmek olan yıkıcı cemiyetlerin memleket içinde tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse birinci fıkra yazılı cezayı görür.

Yukardaki fıkralarda yazılı amaçlara varmak için cemiyetlerce her ne suretle olur ise olsun cebir ve şiddet kullanmak veya her ne suretle olursa olsun tehdit etmek vasıta olarak kabul edilmişse veya bu cihet açıklanmamış olmakla beraber cebir ve şiddet veya tehdit başarı için gerekli bulunmuş ise cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimseye verilecek ağır hapis cezası beş yıldan aşağı olamaz.

Amacı Cumhuriyetçiliğe aykırı olan veya Millî duyguları yok etmeye veya zayıflatmaya matuf bulunan cemiyetleri tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse bir yıldan üç yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

Birinci ve ikinci fıkralarda beyan olunan cemiyetlere girenler bir yıldan ve üçüncü fıkra yazılı cemiyetlere girenler iki yıldan başlamak üzere yedi yıla kadar ağır hapse ve dördüncü fıkra bildirilen cemiyetlere de altı yıldan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

Yukardaki fıkra beyan olunan cemiyetlere girmek için yol gösterenler aynı suretle ceza görürler.

Dağılmaları emredilmiş olan yukarda yazılı cemiyetleri, sahte nam altında veya muvazaa şeklinde olsa dahi yeniden tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare edenler hakkında verilecek cezalar üçte birden eksik olmamak üzere artırılır.

Bu maddede yazılı olan cemiyet iki veya daha çok kimselerin sadece aynı amaç etrafında birleşmeleriyle vücut bulur.³⁴²

Madde 142. – Memleket içinde içtimai bir sınıfın diğerleri üzerinde tahakkümünü tesis etmek veya içtimai bir sınıfı ortadan kaldırmak yahut memleket içinde kurulmuş iktisadi veya içtimai temel nizamları devirmek veya siyasi veya hukuki temel nizamları yıkmak için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.

Bu propaganda, yukardaki fıkra yazılı amaçlara varmak için cebir ve şiddet kullanmayı veya tehdit etmeyi de tazammun ediyorsa ilk fıkra uyarınca verilecek ceza iki yıl ağır haptisten aşağı olamaz.

Yukardaki fıkralarda yazılı fiilleri öven veya iyi gördüğünü söyleyen, yahut bu fıkraların ihtiva ettiği amaçlar için başkasına söz veya herhangi bir fiil ve hareketle telkinde bulunan kimse bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

Cumhuriyetçiliğe aykırı veya Millî duyguları yok etmek veya zayıflatmak için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse altı aydan iki yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır.³⁴³

³⁴² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C.20, Birleşim 105, 9.6.1949, s.645–646.

³⁴³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C.20, Birleşim 105, 9.6.1949, s.660.

Her iki madde ile sol akımlara ve komünizme karşı alınacak tedbirler daha sert bir hal almıştır. Laiklik ve irtica ile ilgili olan 163'üncü madde de yapılan tadil de şöyle olmuştur:

Madde 163- Lâyikliğe aykırı olarak, Devletin içtimaî veya hukukî temel nizamlarını, kısmen de olsa dinî esas ve inançlara uydurmak amacıyla cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk idare eden kimse iki yıldan yedi yıla ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.

Böyle cemiyetlere girenler veya girmek için başkalarına yol gösterenler altı aydan aşağı olmamak üzere hapis cezasıyla cezalandırılır.

Dağılmaları emredilmiş olan yukarda yazılı cemiyetleri, sahte nam altında veya muvazaa şeklinde olsa dahi yeniden tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idaredenler hakkında verilecek cezalar üçte birden eksik olmamak üzere artırılır.

Lâyikliğe aykırı, olarak Devletin içtimaî veya iktisadî veya siyasî veya hukukî temel nizamlarını, kısmen de olsa dinî esas ve inançlara uydurmak amacıyla veya siyasî menfaat veya şahsî nüfuz temin ve tesis eylemek maksadıyla dini veya dinî hissiyatı veya dince mukaddes tanınan şeyleri âlet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkind bulunan kimse bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.

Yukarki fıkrada yazılı fiil yayın vasıtalarıyla işlendiği takdirde verilecek ceza üçte birden yarıya kadar artırılır.

Yayım yeri ve yayım vasıtası veya yayım konusu bakımından az zarar umulan hallerde faile altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir.

Bu maddede yazılı olan cemiyetler hakkında 141'nci maddenin son hükmü yürür.³⁴⁴

Her iki maddenin kabulü iktidar ile muhalefet (DP)'in anlaşmasıyla olmuştur. Nitekim Başbakan Günaltay ile Bayar arasında aşırı sol ile mücadele etmek için tedbirler almak maksadıyla görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin sonunda kanun tasarısı hazırlanmıştır. Bu tedbirler arasında üniversite hocalarının komünistlikle suçlanmaları ve görevlerinden alınmaları olmuştur. Yine bu dönemde Köy Enstitüleri 'komünizm yuvaları' diye hücumu uğramış, Halk Evleri de Rusya'da 'Narondi Dom' adıyla benzerleri bulunduğu komünistlik tehlikesi altında tutulmuştur. Bu tehlike öyle bir hale gelmiş ki Hasan Ali Yücel (MEB) komünizmle suçlanmıştır.³⁴⁵ Suçlamayı yapan Kenan Öner olup H.Ali Yücel'i komünistleri kollayıp eğitim kurumlarına ve özellikle köy enstitülerine girmelerini sağlamakla suçlamış ve nitekim mahkemede de bunları ispatlayarak beraat etmiştir.³⁴⁶

³⁴⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C.20, Birleşim 105, 9.6.1949, s.666.

³⁴⁵ Zelyut, a.g.e., s.186-187.

³⁴⁶ Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, I.Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982, s.177.

CHP düzenlenen kanunları savunurken bu tür ceza maddelerinin artırılması sadece Türkiye’de olmayıp başta Amerika ve İsviçre gibi ülkelerde de komünizme karşı ceza içeren kanunların artırıldığı söylenmiştir. Yine kanunun esas amacı da şöyle izah edilmişti:

Ceza kanunundaki maddelerde bu şeametli (bedbaht) tegâllüp (zorlama) zehrini cemiyetimize sızdırmamak bu menhus afetin bünyemizi sarsmasını bertaraf etmek için konulmamış mıdır? Maddelerde ferdin vicdan hürriyetini kayıtlayan tek nokta yoktur. Lâkin gayrimeşru rejimler ve irtica uğruna girilen her teşebbüs bütün şiddetiyle karşısında kanunu bulmaktadır.

Amaç komünizmin önlenmesi olmasına rağmen gelen eleştirilerin başında da komünistliğin ağırlaştırılmış cezalarla önlenilemeyeceği bunun “iktisadi refah seviyesinin” artmasıyla gerçekleşeceği olmuştur.³⁴⁷ Maddelerin müzakereleri sırasında da tartışmalar yoğun bir şekilde devam edilerek tümü 10 Haziran 1949 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmişlerdir. 163’üncü maddenin müzakeresi sırasında Zehra Burduç (Bursa) şöyle konuşmaktaydı:

...Ama burada söylenenleri işittikten sonra ayaklarım suya değdi, hem de kaynar sulara değdi. Anladım ki, Türk Milleti ve Türk Halkı tehlikededir, yazıktır bu halka, bu millete. Biz ne zaman rahat rahat Müslüman olacağız bilmiyorum. Ama bu hükmü bu tasarıdan çıkarmıyorum, burada söylenen laflardan çıkarıyorum. Elbette ki ne kanun, ne de bu millet bu şekilde bir Müslümanlığa müsaade etmeyecek.³⁴⁸

İki partinin bu tadillerde ortak hareket etmesi dindar kesim tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bunda DP’li Fuat Köprülü’ nün, ağır olan 163’üncü maddeyi müdafaa etmesi de etkili olup kendisi kraldan daha kralcı olarak gösterilmiştir. Yalnız bir diğer muhalefet temsilcisi MP kanunlara tepki gösterip karşı tavır almıştır.³⁴⁹ Nitekim Sebilürreşad dergisi “dine karşı takip edilecek siyasette Halk partisi Demokrat parti ile hususi surette müşterek cephe kurdular” diyerek “Müslüman kardeşlerine” şu nasihatlerde bulunmuştur:

³⁴⁷ Konyar, **a.g.e.**, s.100.

³⁴⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.20, Birleşim 106, 10.6.1949, s.680; Ayrıca kanun tasarısı hakkındaki müzakereler için 8–10.6.1949 tarihli TBMM tutanaklarına bkz. (Birleşim 104-106)

³⁴⁹ Edip, **a.g.e.**, s.81-83.

Ey Müslümanlar! Hangi partiden olursanız olunuz. Dininizi parti ihtiraslarına katiyen kaptırmayınız. Siyasete âlet etmeyiniz, her halde dininizi partiler üstünde tutunuz..Bu fevkalâde hâdiseleri bütün dindaşlarımızın sabır ve sükûnetle karşılamaları iktiza eder...³⁵⁰

DP'nin tadillerde hükümet ile aynı tavrı sergilemesine rağmen 20 Haziran'da toplanan DP ikinci büyük kurultayında, Elazığ delegelerinin başkanı Ömer Sanaç bu kanunu kastederek “gece evinde uyuyan bir vatandaş irticacı düşünüyor diye mahkemeye verebileceğini” söyleyerek CHP'yi eleştirmiştir.³⁵¹ CHP'nin 163'üncü maddeye ilişkin kesin tavrı meclis'te İslamcılarının yoğun muhalefetine sahne olup bu madde “dinsizlik, komünizm propagandası, İslam'a tecavüz” olarak değerlendirilmiştir.³⁵² Ali Fuat Başgil de 163'üncü maddenin girdiği bu yeni şekle göre, “Türkiye'de din hürriyeti prensibinden doğan talim ve tedris ve neşir ve telkin hakkı diye” bir şeyin kalmadığını³⁵³ belirtmiştir. Aslında biri dinsizliğe biri de dine karşı tedbir alma mahiyetinde olan bu iki kanunun gerek mecliste beraber ele alınması ve gerekse birinin diğerine önlem olarak görülmesine rağmen kısıtlanması (dinin sola karşı tedbir olmasına rağmen dinsel hareketlerin de engellenmesi) izlenen politikaların tezathlığına işaret etmekle beraber düşündürücü bir hal sergilemektedir. Muhafazakârların maddelerin içeriklerinin farklı olması itibarıyla ayrı ayrı ele almaları iddialarına karşın bunun tam tersini savunan düşünceler önceden de vardı. Nitekim 7 Mart 1947 tarihinde Akşam Gazetesi başyazarı solculuk ve irtica üzerinde değerlendirme yaparken ‘bu manzara, yani sol denilen her türlü fikirlere düşman koyu sağcılık, demokrasi ve hürriyet gibi en basit, en umumi mefhumlara uymadığı gibi, memleketin ilerleyişi bakımından memleket için komünistlikten daha hafif bir tehlike değildir.’ demişti.³⁵⁴

³⁵⁰ **Sebilürreşad Dergisi**, C.2, S.48, İstanbul, Şaka Matbaası, Haziran 1949, s.364.

³⁵¹ **DP II. Büy., Kong., Hav.**, s.60.

³⁵² Öztemiz, **a.g.e.**, s.58.

³⁵³ Ali Fuad Başgil, **Din ve Lâiklik**, 2. Basım, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1962, s.198.

³⁵⁴ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.273.

2.1.4. Tekke ve Zaviyelerle İlgili Düzenleme

CHP iktidarının son dönemlerine gelindiğinde kendisiyle ve inkılâplarıyla çelişir tavırların arttığı ve artık ödünlerin belirgin bir şekil alındığı görülmektedir. Nitekim böyle bir durumun doğmasında aslında inkılâpçı kadroların arasında bulunan ancak daha ılımlı üyelerinin de etkilerinin olduğu da aşikârdır.

CHP'nin verdiği ödünlerden olan ve dönemin siyasetindeki tartışmalar arasına giren 30 Kasım 1925 tarihli 677 nolu Tekke ve Zaviyelerin ilgasına dair kanun'un 1'inci maddesinin değiştirilmesi olmuştur. Zaten kanun'un çıktığı tarihte karşı tavır alan Hamdullah Suphi Tanrıöver'e, Mustafa Kemal 'şimdi itiraz etme, on beş yıl sonra yeniden açarsınız, istiyorsanız'³⁵⁵ demiştir. Nitekim M. Kemal'in söylediği gibi olmuş 1945 yılından başlamak üzere CHP'nin 7'inci kurultayında dine yaklaşma çabaları ve istekleri kendini hissettirmişti.

Kurultaya paralel olarak aynı günlerde Burhan Felek de “memleketimize hayatlarıyla, zekâlarıyla, hünerleriyle hizmet etmiş binlerce Türk'ün kabri bizi hakikaten mahzun edecek bir durumdadır.” derken Cumhuriyetçi olmanın tarihi ve tarihimize hizmet edenlerin unutmak olduğu anlamına mı geldiğini söyleyerek serzenişte bulunmuştur. Ayrıca Cumhuriyet idaresinin ölümlerden ve mezarlardan korkmadığını, Türkiye'de herkesin istisnasız türbe ve kabirlere hürmetle müttelik olduğunu ve bugünün şartlarında bir anlam taşımayan kanunun kaldırılması gerektiğini savunmuştur.³⁵⁶ Abdülkadir Güney de 1947 kurultayında Atatürk'ün “bir takım tekke ve türbelerde ve bazı din perdesi altında beşeriyete, ahlâka, dine aykırı” bir takım haller gördüğünden ve bu olumsuz durumu kaldırmak için laiklik maddesini 6 ok'a koymakla mümkün olacağını düşündüğünden tedbir maksadıyla kanunu çıkartmıştır. Yoksa tekke ve zaviyelerin dinin inkişafına mani teşkil etmediğini söylemişti.³⁵⁷ Ancak böyle olumlu görüşlerin açıklandığı kurultayın devam ettiği günlerde Adalet Bakanı Şinasi Devrin, 1947 yılı içerisinde 677 sayılı kanun'un 1'inci maddesine göre mahkemeye intikal etmiş dava adedinin 89

³⁵⁵ Kalkanoğlu, a.g.e., s.134.

³⁵⁶ Burhan Felek, “Türbelere Hürmet”, **Selamet Dergisi**, S.31, İstanbul, Ege Basımevi, 19 Aralık 1947, s.3,13.

³⁵⁷ **CHP VII. Kur.**, s.449.

olduğunu bunlardan 17'nin mahkûmiyet, 15'inin beraat ve 57'sinin derdesti rüyet olduğunu söylemiştir.³⁵⁸

CHP'nin 15 Şubat 1949'daki parti grubunda irticai kıpırdanmalar hakkında konuşan Ahmet Remzi Yüregir, “kara kuvvetin” yeniden başkaldırdığına dikkat çekmiş olup Hüseyin Cahit Yalçın da ‘Derviş Vahdeti’ nin izinden gidenlerin, şeriatçıların, kolera, veba ve bolşevikten daha kötü olan irticain ne kadar tehlikeli olduğunu,³⁵⁹ belirtmesi üzerine Günaltay bunlara karşı tedbir alınacağını ve devamında da şöyle demiştir:

‘Vicdan özgürlüğü maskesi altındaki her irtica hemen ezilecektir. Bu memlekette tekke ve türbeler yeniden hortlayamaz. Hükümet, dinsel efsanelerin ve memleketi tahrip edici düşüncenin güçlenmesine asla müsaade etmeyecektir!’³⁶⁰

Günaltay’ın bu sözlerine rağmen kanuna 1949 yılında ekleme yapılmış ancak bu değişiklik tartışmaları çok önceden alevlenmiştir. Kanuna birer yıl arayla iki defa eklemeler yapılmıştır. İlk düzenleme “İslam dininin zaruriyatından olmayan tekke ve zaviyelerin memleket içinde masum bir kısım din telakkilerini ifsad ederek dimağlarında yaşattıkları hurafeler...” ile memleketin ve halkın huzurunu bozan “tarikatlar ile şeyhlik, müritlik, dervişlik” sıfatlarını taşıyanların zaten var olan ceza müeyyidelerinin artırılmasını öngörmek amacıyla 9 Mayıs 1949’da TBMM’ne Günaltay tarafından teklif edilmişti.³⁶¹ Türbeler konusunda Günaltay’ın İstanbul’dayken Mimar Sinan’ın türbesine ziyaret etmek istemiş ancak valinin türbenin kapalı olduğunu söylemesi üzerine Türk büyüklerinin türbelerinin açılması için meclise bir kanun sevk edileceğini söylemiştir. Bu söz muhafazakâr basında yasağın kaldırılacağı yönünde bir beklentiye neden olmuştur.³⁶²

Türk Ceza Kanunu’nun bazı maddelerinin tadilinin yapıldığı (141.142.163) gün, tekke ve zaviyelerin kaldırılması hakkındaki 677 nolu kanun

³⁵⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C.7, Birleşim 11, 26.11.1947, s.211.

³⁵⁹ Jaschke, a.g.e., s.101.

³⁶⁰ Şerafettin Turan, İsmet İnönü, I. Basım, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s.186.

³⁶¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C.20, Birleşim 106, 10.06.1949, 258 Nolu basma yazı, s.1.

³⁶² Günaltay: “Sinan’ın türbesi kapalı olur mu? Mimar Sinan gibi büyük bir dâhinin türbesinin kapalı kalmasına Türk vicdanı razı olamaz.” “Türbeler Kanunu Kalkıyor mu?”, *Sebilürreşad Dergisi*, C.2, S.44, İstanbul, Şaka Matbaası, Mayıs 1949, s.397.

ihtiyaca kâfi gelmediği için bazı eklemeler yapılarak³⁶³ 1949'da aldığı şekil şöyle olmuştur:

Ek Fıkra: Şeyhlik, babalık ve halifelik gibi mensupları arasında baş mevkiinde bulunanlar altı aydan az olmamak üzere hapis ve 500 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasından başka bir yıldan aşağı olmamak sürgün cezası ile cezalandırılırlar.³⁶⁴

1950 yılında ise türbelerin açılmasına yönelik istekler daha da artmaya başlamıştı. Bu konuda inkılâpçı ve iktidara yakın çevrelerde bile beklentiler olmuştur. Zira Peyami Safa, Ulus Gazetesinde inkılâbın çeyrek yüzyıldır bazı korkularını eleyememişse onun millet tarafından benimsendiğinden şüphe edilmesi gerektiğini belirterek türbelerin açılması gerektiğini şöyle açıklamaktadır:

Bugün bizim için bir türbe korkusu kalmış mıdır? Ziyaretine izin verilirse, içindeki sandukanın kapağı açılacak ve Osmanlılık, dimdik ve uzun kavuğunu sallayarak hortlayacak mıdır? Böyle bir endişe, artık inkılâbın hurafeleri arasındadır... İçimizden bu hurafeyi sökemezsek bir inkılâp nesli yetiştirdiğimize inanmamış oluruz... O gençliğin beş yüzüncü fetih yılını kutlamağa hazırlandığı Fatih gibi büyüklerinin mezarlarını ziyaret etmesinden ne korkumuz olabilir.³⁶⁵

Gelen istekler doğrultusunda biraz da seçim yatırımından CHP iktidarı türbelerle ilgili kanuna ek fırka koymuştur. Yeni düzenleme şu şekilde olmuştur:

EK Fıkra: Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Milli Eğitim Bakanlığınca umuma açılabilir. Bunlara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tayin edilir. Açılacak türbelerin listesi Milli Eğitim Bakanlığınca hazırlanır ve Bakanlar Kurulunca tasvip olunur.³⁶⁶

³⁶³ Ahmet Remzi Yüregir (Seyhan), "...Bu bakımdan hükümet ve iktidar Partisinin siyasetini takdirle anmak lazımdır." **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.20, Birleşim 106, 10.06.1949, s.708;

³⁶⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.20, Birleşim 106, 10.06.1949, s.709; Kanun No 5438, Resmi Gazete yayım tarihi 16 Haziran 1949- Sayı: 7234, **Düstur**, 3. Tertip, C.30, Ankara, 1949, s.1438.

³⁶⁵ "İnkılâbın yetiştirdiği gençliği inkılâba inandıramamışsak, daha ileri yaşlardakilerin imanı büsbütün şüpheye düşer." Peyami Safa, "Türbe Fobisi", **Ulus Gazetesi**, S.10.271, 2 Şubat 1950, s.1

³⁶⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.25, Birleşim 57, 1.3.1950, s.36; Kanun No 5566, Resmi Gazete yayım tarihi 4 Mart 1950- Sayı: 7448, **Düstur**, 3. Tertip, C.31, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1950, s.1612.

Son düzenlemeye göre 30 Mart 1950'de (no.3/10990), yayınlanan bir kararnameyle hazırlıkları bitirildiği takdirde 19 tane türbenin açılmasına izin verilmiştir.³⁶⁷ Düzenlemenin ardından 19 Nisan 1950'de Fahrettin Kerim Gökay, İstanbul'da Kanun-i Sultan Süleyman'ın türbesini açmıştır.³⁶⁸ Birinci düzenlemeyle laiklik taraftarları memnun edilmiştir. Çünkü irticai faaliyetlere yönelik cezalar artırılmış oluyordu. Nitekim 677 nolu kanunun 1925 yılındaki şeklinde cezalar hafifti ve şöyleydi:

...Seddedilmiş olan tekke veya zaviyeleri veya türbeleri açanlar veyahut bunları yeniden ihdas edenler veya aynı tarikat icrasına mahsus olarak velev muvakketen olsa bile yer verenler ve yukarıdaki ünvanları taşıyanlar veya bunlara mahsus hidematı ifa veya kıyafet iktisas eyleyen kimseler üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere cezai nakdî ile cezalandırılır.³⁶⁹

Türbelerle ilgili yeni düzenlemeler yapılmasında aynı tarihlerde Ankara'da inşaatı devam eden Anıtkabir ve Etnografya Müzesindeki Muvakkat kabrinin bulunması da etkili olmuştur. Zira muhafazakârlara göre Muvakkat Kabri ziyaret edenler aslında mevcut kanunların ağır cezalarına göre suç işlemekteydiler. Çünkü Anıtkabir ve Muvakkat Kabir bir bina olmasına rağmen yine de bir türbedir.³⁷⁰ Konya milletvekili Sadi Irmak son düzenlemeyle türbelerin açılmasını memleket faydasına görerek yaptığı değerlendirmede "...Bilâkis yetişmekte olan ve ebediyete kadar gidecek olan Türk nesillerin tarih şuurunu diri ve canlı tutmak için birinci derecede bir tedbir olacaktır."³⁷¹ diyerek hükümeti tebrik etmiştir.

³⁶⁷ Resmi Gazete numarası 7487 olan türbeler şunlardır: "1-Ankara'da Hacı Bayram Türbesi, 2- Bilecik-Söğüt'te Ertuğrul Türbesi, 3- Bolu-Göynük'te Akşemsettin Türbesi, 4- Bursa'da Osman Gazi Türbesi, 5- Bursa'da Orhan Gazi Türbesi, 6- Bursa'da Çelebi Mehmet (YeşilTürbe)Türbesi, 7- Çanakkale-Gelibolu-Bolayır'da Gazi Süleyman Paşa Türbesi, 8- İstanbul'da Yavuz Selim Türbesi, 9- İstanbul'da Fatih Mehmet Türbesi, 10-İstanbul'da Kanuni Süleyman Türbesi, 11- İstanbul'da Sultan İkinci Mahmut Türbesi, 12- İstanbul'da Mustafa Reşit Paşa Türbesi, 13- İstanbul'da Barbaros Hayrettin Türbesi, 14- İstanbul'da Mimar Sinan Türbesi, 15- İstanbul'da Gazi Osman Paşa Türbesi, 16- Kırşehir'de Aşık Paşa Türbesi, 17- Konya'da Selçuk Sultanları Türbesi, 18- Konya-Akşehir'de Nasrettin Hoca Türbesi, 19- Urfa-Caber Kalesi'nde Süleyman Paşa Türbesi. Tunaya, **İsl. Akm.**, s.191; Tahsin Banguoğlu 20 türbenin açıldığını belirtmektedir. Banguoğlu, **a.g.e.**, s.101.

³⁶⁸ **Ulus Gazetesi**, S.10.10.347, 20 Nisan 1950, s.1.

³⁶⁹ Kanun No 677, Resmi Gazete yayım tarihi 13 Aralık 1925, Sayı: 243, **Düstur**, 3. Tertip, C.7, 2. Basım, Ankara, Devlet Matbaası, 1944, s.113.

³⁷⁰ **Sebilürreşad**, C.2, S.44, Mayıs 1949, s.397.

³⁷¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.25, Birleşim 57, 1.3.1950, , s.35.

1950 Mart'ının dikkat çekici bir yönü de Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Kurul'u tarafından 9 Aralık 1948'de kabul olunan 'Genocide'nin kabul edilmesi olmuştur. Böylece "Milli, ırki, dini, kütleleri kısmen veya tamamen imha suçunun" önlenmesi ve cezalandırılması hakkındaki sözleşmeyi imzalamıştır.³⁷²

2.1.5. Din Eğitimi ve Tartışmaları

1945 yılından başlamak üzere hayat bulan demokratik sistemin etkisiyle sükût halinde olan toplum dinsel ihtiyaçlarına cevap verilmesi amacıyla sesler çıkartmaya başlamıştır. Dinsel hayat ve öğretimdeki eksiklikte kendisini iyice göstermiştir. Halk ölülerini yıkatacak imam bulamamaktan aciz hale gelmiştir. Zaten imam hatip okulları uzun bir süreden beri kapalı halde olup dini hayat yok gibiydi. Halkın bu tür şikâyet ve ihtiyaçlarına cevap vermek için 1946 yılında CHP içerisindeki din adamı milletvekilleri parti grubunun din eğitimini yeniden ele alması ve medreselerin tekrar açılması gibi istekleri muhteva eden bir teklif sunmuşlardır. Teklif divanda görüşülerek mutabakatla eğitim işinin parti meclis grubunca bir şekil verilmesini uygun bularak kabul etmiştir. Ancak Başbakan Recep Peker buna karşı tavır almıştır.³⁷³ Bu öneriler Milli Eğitim Bakanlığının bütçesinin görüldüğü müzakerelerde baş göstermiştir. Muhittin Baha Pars, memleketteki gayri ahlaki konulara değinerek bunlardan örnekler vererek sözlerine şöyle devam etmiştir:

...Bana öyle gelir ki; Millî mücadelede vatan için gösterilen heyecanı bugün mânevi mevcudiyetimiz için göstermek gerek. Burada âlimlere, üniversite erkânına, üniversiteli gençlere ve bilhassa muallimlere hitap ediyorum, bu zevat bu mânevi mücadelenin kumandanı onlardır. Mekteplerde cemiyetlerde birbirleri ile ele vererek bu işin çevresine, tabîî Hükümetin de müzahareti ile bakılmalıdır.

³⁷² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C.25, Birleşim 71, 23.3.1950, s.825.

³⁷³ Banguoğlu, a.g.e., s.97.

Hamdullah Suphi Tanrıöver de Rusya, İtalya ve Almanya gibi ülkelerin çocuk terbiyeleri için izledikleri yol ve kurulan teşkilatlardan örnekler vererek “...bugünkü Türk terbiyesi, Millî Eğitim sahasındaki Türk terbiyesi hangi imanlara istinat ediyor?” diye sormaktaydı. Gençliğe iman verilmesi gerektiğini savunup gençliğin bir imanının da milliyetçilik olmasına rağmen onun da nasıl verildiği şüpheliydi. “O halde Türk milletinin gençliği terbiye edilirken mânevi esaslara el uzatmamız lüzumu aşikârdır...” diyerek maneviyat alanında atılım yapılmasını önermiştir.³⁷⁴ Peker, hükümete “gençliğin ana-babaya itaatsizliği” ve “komünizm tehlikesine” karşı tedbir almak maksadıyla din eğitiminin okullarda verilen teklife soğuk kalarak ‘öldürücü zehirin lâ akal (en az) onun kadar öldürücü olan bir başka zehirle tedavi’ edilemeyeceğini belirtmiştir. Bu dönemde meclis’te ve basında dini eğitim hakkında sık sık talepler olmasına rağmen hiçbir gelişme kaydedilmemiştir.³⁷⁵ Peker’in din’i zehre benzetmesi İslami basında tenkit edilerek eğer devletin laikliğe hakikatten hizmet etmek ve hakiki bir inkılâpçı gibi düşünmemiz gerekiyorsa “dini neşriyata hız vermenin, dini terbiyenin inkişafına yardım etmenin <zehiri zehirle> tedavi olmadığını” kabul etmek gerektiği belirtilmekteydi.³⁷⁶

CHP tarafından verilen teklif bir süre sonra Hasan Saka’nın başbakanlığı sırasında kabul edilmiştir. Zaten Saka, parti grubunun bir toplantısında: eğer ‘ Biz Müslüman halkının din hürriyetini vermezsek bize tek rey vermezler’³⁷⁷ diyerek dini hakların verilmesinin kendi siyasi gelecekleri açısından gerekli olduğu gerçeğinin farkındaydı. Parti içerisindeki bu teklif 1947 yılı ortalarında kabul edilerek şöyleydi:

MEMLEKETTE DİN ÖĞRETİMİNİN SERBESTLİĞİNE DAİR

Ankara (A.A) Milli Eğitim Bakanlığında Tebliğ edilmiştir:

Cumhuriyet Halk Partisi Divanı, gecen Ocak ayı içinde, Anayasanın Hükümet gözetimi ve denetimi altında ve kanun çerçevesinde her türlü öğretime serbestlik tanıyan hükmüne

³⁷⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.3, Birleşim 22, 24.12.1946, s.437–439.

³⁷⁵ Ünsür, **a.g.e.**, s.14.

³⁷⁶ Aynı basın organında memleketin din hizmetlerini özel teşebbüsün gerçekleştiremeyeceğinin anlaşılması üzerine bu hizmetin devlet tarafından karşılandığını nitekim aksi bir durumda Başbakanlığa bağlı DİB. ve Evkaf dairesinin varlıklarının laik bir sistemde açıklanmasının imkansızlığı üzerinde durulmuştur. Sedat Miras, “Edebi Hakikatin Sesi”, **Millet Dergisi**, S.61, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 3 Nisan 1947, s.7.

³⁷⁷ Abdürrahim Zapsu, “Din ve Laiklik”, **Ehli Sünnet Dergisi**, İstanbul, Sıralar Matbaası, C.4, S.85, 1 Haziran 1950, s.12.

dayanarak İslamlığın esaslarını çocuklarına öğretmek isteyen yurddaşların ihtiyaç ve dileklerini incelemiştir. Divan bu dileklerin Türk devriminin ve Türkiye Cumhuriyeti rejiminin vicdan hürriyeti ve laiklik prensiplerinin zaruri kıldığı şekil ve şartlar altında yerine getirilebileceğini, bu şekil ve şartları tayin etmenin de hükümet yetkileri arasında bulunduğu tespit etmiştir. Hükümetin vazifeye başladığı 1946 Ağustosundan beri bu konuda yaptığı incelemeler de sonuçlanmıştır. Özel din öğretiminde ittiba edilmek üzere tespit edilen ve Cumhuriyet Halk partisi divanınca da onaylanan esaslar şunlardır.

Medeni haklara sahip yurddaşlar 789 sayılı Maarif Teşkilatı Kanununun 4'üncü maddesi gereğince Milli Eğitim Bakanlıktan izin almak şartıyla, İslam dininin akidelerini ve ibadetin esaslarını öğrenmek isteyen çocuklara bunları öğretmek maksadile Din bilgileri dersaneleri açabilecekleridir.

Din bilgileri dershanesi açmak isteyenler, Milli Eğitim Bakanlığından izin alınmak üzere, dersane il merkezlerinde veya merkez ilçesinin bucak ve köylerle bunlara bağlı bucak ve köylerde açılacaksa kaymakamlara başvuracaktır.

Öğretmenler

“Din bilgileri dersanelerinde öğretmenlik etmek isteyenlerden öğretmenlik için esas olan medeni, ahlaki vasıflara sağlık şartlarından başka tahsil ve menşe bakımından devlet okullarında öğretmenlik edebilme sıfat ve yetkisinin kazanmış bulunmak, yahut üniversite ve yüksek okullarda liselerden veya bunlara denk sayılan diğer okul ve öğretim kurumlarından veyahut mülga imam ve hatip okullarından mezun olmak vasfı aranacaktır.

Dersiam payesine veya vaiz yetkisini haiz olanlarla köy imamlığı etmiş veya etmekte bulunanlardan bu dersanelerde eğitim için yeterliği valiliklerce onanmış bulunanlara da öğretmenlik izni verilecektir.

Din bilgileri dersaneleri yurdun ancak ilkokulu bulunan yerlerde açılabilir ve bu dersanelere devam edecek çocuklarda ilkokulu bitmiş olmak şartı aranacaktır. Bu dersanelere yazılmak, devam etmek tamamen yurddaşların kendi arzu ve isteklerine bırakılmıştır.

Dersler Türkçe Olacak

Din bilgileri dersanelerinde ancak hükümetçe onaylanmış program tatbik olacak, bu program dışında öğretim yapılmayacak ve türkçeden gayri bir dil öğretilmeyecektir. Bu dersanelerde hükümetçe incelenmiş ve kabul olunmuş kitaplar okutulacak, bunların dışında herhangi bir kitap ve Türk harflerinden başka harflerle yazılmış kitaplar okutulmayacaktır. Öğrenciler belletilecek kur'an sureleriyle dualar türk harflerile yazılmış bulunacaktır.

Din bilgileri dersanelerinde tatbik edilecek programlarla okutulacak kitapların İslam dininin mezhep ve tarikatlar üstünde müşterek olan akidelerini tanıtp tekli eder mahiyette olmasına dikkat olunacaktır.

Dershane, siyasi maksatların elde edilmesi için alet olarak kullanılmak istendiği veya öğretimde İslam dinin akidelerini ve ibadetin usul ve şekillerini öğretmek amacı dışında herhangi bir faaliyete sapıldığı takdirde derhal kapatılacak ve sorumluları hakkında kanun kavuşturması yapılacaktır.

Seminerler

Din bilgileri dershanelerine öğretmek yetiştirmek ve imam ve hatiplik hizmetleri için eleman hazırlamak maksadile yurddaşlar din seminerleri dahi açabilirler.

Seminerler ortaokul öğretimine dayanacak ve orta okul mezunlarına 5, lise mezunlarına ise 2 yıllık öğretim verecektir. Din bilgileri dershanelerinde olduğu gibi seminerlerde de Mili Eğitim Bakanlığınca onanmış programlar uygulanacak ve bu Bakanlıkça onananlardan başka kitap okutulmayacaktır.

Din dershanelerinde olduğu gibi seminerlerde de öğretimin milli bütünlüğü bozucu mezhep görüşlerine dayanan ve vatandaşlar arasında münaferet duyguları uyandırabilecek bir mahiyet taşımaya son derece dikkat edilecektir. Önümüzdeki ders yılında başlayarak yürürlüğe konmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yukarıdaki maddelerde yazılı esasları kaplıyan bir yönetmelik düzenlenecektir. Bakanlık ayrıca din bilgileri dershaneleri program ve kitap hazırlatacaktır.³⁷⁸

Tebliğ'in yayınlanmasından sonra olumlu tepkiler olmasına rağmen bu kararın yetersizliği de savunulmaktaydı. Nitekim Burhan Felek, okullarda resim ve musiki gibi zevk terbiyesini veren derslerin bulunduğu bir eğitimde istek doğrultusunda vicdan terbiyesi veren kursların açılmasının herhangi bir aykırılığa olamayacağını belirterek değerlendirmeyi yapmaktaydı:

Hususi din müesseseleri açacak olanların bunu bedava yapmayacakları muhakkaktır. Şu halde para ile din dersi alacak kudrette olanların çocukları Müslümanlığı öğrenecek, asıl göz önünde bulundurulması lazım gelen büyük kütlelerin -yani fakir tabakanın- çocukları bu vicdan terbiyesinden mahrum kalacaktır. Bu ise cemiyet için bir zarardır. Vicdan bakımından mütecanis olmayan fertlerin kurdukları cemiyetin manevi kuvveti ebrulu olur.³⁷⁹

F. Kerim Gökay da bu kararı değerlendirirken Kemalist ihtilalinin din sahasında halkın ve toplumun hislerine hürmet eden bir hareket olduğunu bu manada

³⁷⁸ "Mühim Bir Tebliğ", **Selamet Dergisi**, S.8, İstanbul, Kardeşler Matbaası, 11 Temmuz 1947, s.3.

³⁷⁹ Burhan Felek, "Din Öğretimi Hakkında", **Selamet Dergisi**, S.10, İstanbul, Kardeşler Matbaası, 25 Temmuz 1947, s.3.

“Türkiye Cumhuriyeti” devletinin “dinsiz bir devlet olmadığını, fakat din ve devlet” işlerini ayırdığını söylemiştir. Ayrıca bir uyarıda da bulunarak “cami vaizlerinde ders hocası halka rejim ve devrim aleyhinde nasıl bir kelime söylemezse mektep dışında verilecek dini terbiye derslerinde de bu hususlara dikkat” edilmesi gerektiğini belirtmiştir.³⁸⁰ Bu belge aslında 1947 yılında din eğitimine izin verildiğinin kanıtı olmasına rağmen bu temenni devletin resmi okullarında gerçekleşme olanağı bulamamıştır.

Ekim ayına gelindiğinde dersanelerde verilecek din eğitimi için program hazır hale getirilmiştir. Programda ilkökul mezunlarının devam edeceği özel din dersanelerinde okutulacak kitabın MEB iştişare heyeti tarafından “mezheb görüşlerinin üstünde İslam dininin şamil ve külli esaslarını belirten bir mahiyet taşımaya karar” verildiği yer almakla beraber bu kitabın 1948 yılı başına kadar hazır hale geleceği bunun yanında da seçme parçaların yer alacağı bir okuma kitabının da meydana getirileceği yer almaktaydı.³⁸¹ Raporun dikkat çeken taraflarından biri din eğitimi veren kurumların DİB’na veya MEB’na bağlanması hususu olmuş komisyonun bu görevi DİB’na bağlamasına karar vermesine rağmen bu kabul görmeyerek MEB’na bağlanmıştır.³⁸²

Din eğitimi ile ilgili serbestliğe doğru kararlar alınırken aynı yıl yapılan CHP’nin 7’nci kurultayında da devletçilik ve din alanında da yoğun tartışmalar yapılmış olmakla beraber din eğitimi için yapılan müzakerelerin temelinde halkın isteklerini dikkate alma, komünizme karşı tedbir mahiyetinde ve iktidarda kalma gibi düşüncelerin izleri görülmektedir.

Kurultayda din eğitimi hakkında görüş bildirenlerden Abdülkadir Güney, “din tedrisatına önem vermek ve çocuklarımızı dini bilgilerle teçhiz edebilmek için bir tarafta ilkökullarda iptidaî mahiyette din dersleri vermekle beraber diğer taraftan da bu tedrisatı cahil öğretmenlerden koruyabilmek için üniversitelerimizde” ilahiyat fakültelerinin kurulması ve buralarda hocaların yetiştirilmesini söylemiştir. Şükrü Neyman ise, dine “manevi gıda” tanımlanmasını yaparak “Türk yurdunda din

³⁸⁰ Fahreddin Kerim Gökay, “Din Terbiyesi Lâikliğe Aykırı Değildir”, **Selamet Dergisi**, S.8, İstanbul, Kardeşler Basımevi, 11 Temmuz 1947, s.3,16.

³⁸¹ “Özel Din Dersaneleri İçin Program Hazırlandı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, S.8311, 4 Ekim 1947.

³⁸² Tarhanlı, **a.g.e.**, s.80.

terbiyesinin inkişafına” yardımcı olmanın zamanının gelip geçtiğini, Emin Karpuzoğlu da kahraman milletin geleceğinin garanti altına alınması için yeni nesle “din ahlakının, din terbiyesinin” mutlak surette verilmesi gerektiğini söylemekteydi. H. Suphi Tanrıöver de komünizme karşı din eğitimi savunarak imam-hatip mekteplerinin açılmasını istemiştir. Tahsin Banguoğlu ise konuşmacıların isteklerini özetler nitelikte bir konuşma yapıp 3 talebin varlığından bahsetmiştir. Bunları din tedrisatının yapılması, din müesseselerinin bırakılması ve din adamlarının terfi edilmesi olarak toparlamıştır. Yine kurultayda MEB Reşat Şemseddin Sırer “din derslerinin herkes için olan ve herkes tarafından iktisabı” gerekli olan bilgilerin devlet okullarının programları arasına girmesinin uygun bulunmadığını ancak din öğretiminin devletin kontrolü altında özel teşebbüslere bırakılmasının zaruri olduğunu, ayrıca bunun da şekil ve şartlarının tespit edilmekte olduğunu ve din dersleri kitaplarının hazırlandığı söylemekteydi.³⁸³ Kurultaydan birkaç ay önce din eğitime dair serbestliği veren tebliğ ve kurultaydaki din eğitimin gerekliliği üzerindeki tartışma ve tezlere rağmen CHP iktidarı bu konuda yetersiz kalmış özetle aldığı olumlu kararları günlük yaşama geçirmemiştir.

İbrahim Arvas’ın Türk-İslam İlahiyat Fakültesi Kanunu ve İmam-Hatip Orta ve Lise mekteplerinde din dersleri teklifi kanunu ve Fatih Gökmen ve Hamdi Şarlan tarafından Yüksek İslam Enstitüsü Kanunu ile diğer arkadaşlarıyla beraber ilk mekteplerde din tedrisatı için 3 Ocak 1948 tarihinde millet meclisine bir tahrir verilmiştir. Ancak bu teklif 1 yıl boyunca MEB Tahsin Banguoğlu ve Maarif Encümen Reisi Suud Kemal Yetkin tarafından bekletilecektir.³⁸⁴ Arvas’ın teklifinde maksadın ‘dindar vatandaşların dinen mecbur olduğu sade bir ibadetin ifası için muktazi elemanlar yetiştirilmesi’ olduğu bu durumun hükümetin programlarına da aykırı olmadığı da belirtilmiştir. Nitekim ‘...masum çocukları iğfal ve ifsat edip malum tehlikeli solcu tecir ve nüfuz önüne de çelik duvar çekmiş olacaktır’ denilmekteydi. Zapsu, bu durumun ilahiyat fakültesi mezunlarının yedek subay olarak askerliklerini yapmalarına ve “barem kanunlarından” yararlanıp imam-hatip mezunlarının da diğer “muadil mekteplerden mezun” olanlarla aynı haklara sahip

³⁸³ **CHP VII. Kur.**, s.449-466, 559.

³⁸⁴ Arvas, **a.g.e.**, s.62.

olmalarına imkân tanınmasına olanak sağlayacağını belirtmiştir.³⁸⁵ Bu kanun tasarısı hakkında Cihad Baban ise şu değerlendirme ile yeşil ışık yakmıştır:

Biz layiklik prensibinden zerre kadar ayrılacak değiliz. Ama din, sadece Allahla kul arasında bir bağ değil, aynı zamanda sosyal bir gerçeklik, bir cemaat işidir. Köylerde çoğu zaman, ölüleri gömmek için bir hoca bulunmamaktadır. Eğer biz din adamı yetiştirmesek batıl mutassıp inançlar yayılır. Şimdiden <semavi mektupların> elden ele dolaştığı duyulmaktadır... Biz layiklik prensibini İslamlığı Türkiye’den atmak için almadık.³⁸⁶

Nitekim bu önerinin parti divanında görüşülmesi uygun kabul edilmiştir. Böylece 1946 yılından beri milletvekillerinin din öğretimi ile ilgili parti’ye yaptıkları teklifler anlam kazanmıştır.³⁸⁷ Din eğitimi hakkında son noktayı Barutçu’nun ifadelerine göre İnönü koyarak 2 Şubat 1948 tarihinde köşkte bir takım bakan ve valilerin bulunduğu bir ortamda ihtiyari olarak din derslerinin verilmesi, imam ve hatiplerin yetişeceği okulların açılması ve İlahiyat Fakültesi’nin tesisi hakkında bunların zamanının geldiğini belirtmiştir. İnönü “laiklik prensipleri katıyen zedelenmemek üzere cemiyetin sosyal realitesine arkamızı çevirmek yerinde olamaz” diyerek Cumhuriyet’in üzerinden 25 yıl geçtiğini şeriat sisteminin canlanmasına artık imkân yoktur açıklamasını yapmıştır. İnönü, “demokraside kör inadin, kör taassubun teri olamaz” diyerek din eğitimi hakkındaki serbestliğin “memlekette geniş bir ferahlık ve sempati havası” estireceğini bunun hükümetin kaçırmamasını önerip böylece “muhafeletin de sinsi bir silahını daha elinden düşürmüş olacağız” söyleyip bir karar alınıp gruba götürülmesini telkin etmekteydi. İnönü şöyle devam etmekteydi:

Çocuklara din terbiyesi vermek isteyen ana babalar, devlete şunu söyleyeceklerdir: Ya bize bırakın!, yahut icabını siz yapın!. Türk olmayan anasıra tanınan bu en tabii vicdan hakkının icaplarını yerine getirmekten Türkleri mahrum etmek hangi hakka istinat ettirilebilir?³⁸⁸

³⁸⁵ Abdürrahim Zapsu, “Milletin Büyük Bir Sevinçle Karşılacağı Bir KanunTasarısı”, **Ehli Sünnet Dergisi**, C.2, S.28–2, İstanbul, Burhaneddin Erenler Matbaası, 15 Ocak 1948, s.4.

³⁸⁶ Jaschke, **a.g.e.**, s.76-77.

³⁸⁷ Banguoğlu, **a.g.e.**, s.97.

³⁸⁸ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar**, (Yay. Haz. Mustafa Everdi), C.2, Ankara, 21.Yüzyıl Yayınları, 2001, s.879–880.

İnönü'nün telkinleri doğrultusunda Bakanlar Kurulu din eğitimi hakkında ilk görüşmelerini 5 Şubat'ta yaparak çetin tartışmalar sonucunda İnönü'nün görüşleri doğrultusunda hareket etmeye karar vermiştir.³⁸⁹ Böylece 7'inci kurultayda alınan parti divanının din eğitimi meselesiyle ilgili olarak bir komisyon kurma kararı da hayata geçilmiş tüm bunların sonucunda 10 Şubat 1948 CHP grubunda Başbakan Hasan Saka'nın teklifiyle³⁹⁰ bir rapor hazırlamak için 12 Şubat'ta 17 kişilik bir heyet seçilmiştir. Rapor çalışmaları devam ederken günlük gazetelerde de fikirler beyan edilerek heyete adeta malumatlar verilmekteydi. Bu konudaki fikirleri şöyle açıklamaktaydı:

Ancak okullarda din dersleri okutulması ve dinî meslek okulları açılması konusunda kesin kararlara varmak o kadar kolay değildir. Bu mevzuda hemen Milli Eğitim Bakanlığının tabî olan tanzim ve murakabe yetkisini, laiklik prensibimizle ve halkımızın ihtiyaçları ile uygun bir şekilde âyarlama zaruretile karşılılaşırız. İşte hükûmet, bu ihtiyaç ve düşüncenin sevkile C.H.P. Meclis Grubundan bu işi etrafı ile inceliyecek ve hal çarelerini gösterecek bir komisyonun seçilmesini istemiştir... Okullarda din dersleri okutulması ve dinî meslek okulları açılması işinde asıl dikkat edilecek nokta, yukarıda da belirtildiği gibi lâiklik prensipimizin her türlü halelden masun kalmasıdır. Bu masuniyeti de hükûmet, Milli Eğitim Bakanlığının tanzim ve kontrol ile temin edilebilecektir.³⁹¹

Gökmen ve 16 arkadaşının meclise sundukları taktir rejimi sembolize eden ulus gibi yayın organlarının temennilerinin aksine 25 yıldan beri kapatılan din öğretimini yeniden ihya etmek, “din öğretimini yapan, din âlimleri yetiştiren müesseseler” kurulmasını gerçekleştirmenin yanında en önem arz eden bu makam ve yetkilerin “Diyaret İşleri Başkanlığına” bağlamak konusu olmuştur. Bir diğer mesele de dini müesseselerde hizmet edenlerin DİB'na bağlı olmaları ve “Evkafın bunlara ait maaşları tediye” (borcunu vermek) etmesi olmuştur.³⁹²

³⁸⁹ Barutçu, a.g.e., s.881-882.

³⁹⁰ Ünsür, a.g.e., s.15.

³⁹¹ 17 Şubat 1948 tarihli Ulus Gazetesinden alınmıştır. Heyet Üyeleri de şunlardı: “Ahmet Remzi YÜREGİR (Seyhan), Faik ÖZTRAK (Tekirdağ), Cemil BİLSEL (Samsun), Sadi IRMAK (Konya), Tahsin Bekir BALTA (Rize), Hamdi ŞARLAN (Ordu), Ali Rıza TÜREL (Konya), Sedat PEK (Kocaeli), İsmail Hakkı BALTACIOĞLU (Kırşehir), Âkil Muhtar ÖZDEM (İstanbul), Atif AKGÜÇ (Bursa), Feridun Fikri DÜŞÜNSEL (Bingöl), Tahsin BANGUOĞLU (Bingöl) ve Rasih KAPLAN (Antalya), “Din Öğretimi Hakkında”, **Selamet Dergisi**, S.41, İstanbul, Ege Basımevi, 27 Şubat 1948, s.2-3.

³⁹² “Din Öğretimi ve Din Müesseseleri Hakkında”, **Selamet Dergisi**, S.41, İstanbul, 27 Şubat 1948, s.4.

CHP Meclis Grubunun, dini öğretim konularını incelemek üzere kurduğu komisyon raporu 19 Şubat 1948 tarihinde Başkan vekili Şemseddin Günaltay (Sivas) tarafından yayınlanıp rapor şu şekilde olmuştur:

1. Madde: ..muasır milletlerde dahi olduğu gibi ilkokul öğrencilerine ihtiyari olarak din dersi verilmesinin lâikliğe münafi olmadığı neticesine varıldı ve bu mülâhaza dairesinde:
 - A- “Çocuk velilerin arzusu olmak lâhik olmak şartile ilkokulların son iki sınıflarında okul içinde ve ders zamanları dışında din dersi verilmesi.
 - B- Verilecek din derslerinin programlarının ve okutturulacak kitapların Diyanet İşleri tarafından hazırlanıp Milli Eğitim Bakanlığının tasvip ve tasdikinden geçmesi.
 - C- Din derslerini okutacakların ilkokul öğretmenlerinden ve icab ederse matlûp vasıfları haiz kimselerden seçilmesine Milli Eğitim Bakanlığının yetkili olması.
 - D- Din dersleri veren Öğretmenlerin ücretlerinin yardım namı altında devletçe ödenmesi.
 - E- Köy okullarında din dersleri verebilmek için Köy Enstitülerinin hazırlık sınıfı öğrencilerine de din dersi verilmesi ve ilkokulu bitirmiş olmak şartile bu derslere on altı yaşına kadar çocuklarında devamına müsaade olunması ve üç senelik ilkokulların son sınıflarında kezalet gene ihtiyari din dersi verilmesi oy birliği ile karar altına alınmıştır.³⁹³

Ancak din derslerinin “okul içinde ve ders zamanları dışında’ okutulacak olması basında tepkilere neden olmuştur. Bu tepkilerin öncülüğünü yapan Selamet din derslerinin üvey evlat muamelesine uğradığının bunun da doğru olmadığını belirterek bu derslere “en saygılı mevki” vermenin en kıymetli vazife olacağı yazmıştır. Buna rağmen din derslerine ait programın ehil olan Diyanet İşleri³⁹⁴ tarafından tespit edilecek olmasını da olumlu karşılamıştır.

Din öğretiminin kabul edilmesinden üç gün sonra Tahsin Banguoğlu (22 Şubat 1948), Türkiye’de din derslerinin hiçbir zaman yasaklanmadığını ancak birtakım “softaların” din dersleri adı altında fesat karıştırmalarına izin vermemek için “inkılâp devri” içerisinde “din dersleri ve mesleki din” öğretiminin devletçe ihmal edildiğini söylemekteydi.³⁹⁵

³⁹³ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** 030–01, Dosya 42, Klasör 251, Evrak 17, s.1.

³⁹⁴ “Din Öğretimi ve Din Müesseseleri Hakkında”, **Selamet Dergisi**, S.42, İstanbul, Ege Basımevi, 5 Mart 1948, s.6–7.

³⁹⁵ Söylevinin devamında Banguoğlu şöyle demekteydi: “Bu, toplumumuz için din müessesesinin varlığını inkar etmek değildir. Bütün lâik dünya milletleri, mekteplerde seçmeli din dersi okutulmasını kabul etmişlerdir. Türk İnkılâbı, idare şekli olarak şeriatçılığı, zihniyet olarak da iskolastiği memleketten kaldırmıştır. Şimdi din öğretimi yolundan bunların dönmesine kapı açmak, bir buçuk asırda başardığımızı tehlikeye koymak olur. Bu nedenle dinî meslek eğitimini işinin Diyanet İşleri’ne verilmesini istemedik.” Bilgin, **a.g.e.**, s.57.

CHP grubunun böyle bir karar etrafında birleşmesi halkın duygularına tercüman olmuş öyle ki laiklik taraftarları da din eğitime geçilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bunlardan Nadir Nadi, din eğitiminin açılmasını ancak bu eğitimi verenlerin batı'daki gibi bağımsız hareket etmelerine karşı çıkararak devlet kontrolünde yapılmasını tavsiye ederek şöyle demektedir:

...yalnız şu oldu ki, din müessesesi başıboş kaldı. Çocuklarına tanrısal bir terbiye vermek isteyen ana-baba, ne yapacağını, kime başvuracağını bilemez oldu. Din rehberinin sayısı azala azala köyler imamsız, camiler müezzinsiz kalmaya başladı. Şimdi inkılâpların tamamıyla yerleşmiş sayıldığı bir devirde yaşıyoruz... Bu itibarla laiklik esaslarından kat'iyen ayrılmamak şartıyla, halk çoğunluğunun temayülleri göz önünde tutularak bu yolda başarılı neticeler elde edileceğini düşünüyoruz.³⁹⁶

Vatan gazetesi sahibi ve yazarı Ahmet Emin Yalman da din eğitimi serbestliği hakkındaki değerlendirmesinde şöyle diyor:

İnkılâp devri; Türk milletinde ve Müslüman dininde zaten mevcut olan lâyiklik istidadını işliyerek... Muazzam bir başarı elde etmiştir ki, o da dini müdahalelerin yarattığı zincirlerden akli kurtarmak... Şunun ve bunun, dini silâh yaparak, aklımızı zincire vurmasını, siyasete, idareye, hukuka, terbiyeye, ilme karışmasını kökünden önlemiş olmak; cidden Türk inkılâbının lehine kaydedilecek bir şeydir. Bu an'âneye hepimiz dört elle sarılmalı ve bunu yobazlığın ekseriyetle hesaplı ve tamamen beşerî olan tecavüzlerinden korumalıyız. Dinin asıl kendine hâs olan vadilerde, vazifesini tam bir hülûsla görmesinin yanında şartı da yi budur.³⁹⁷

Yalman, bu fikirlerinin devamına yönelik bir makale daha yazarak özellikle de 'İslamiyet'te bir dini inkılâp yaratmak ve vicdan hürriyeti devrine tekrar kavuşmak için her imkan vardır' diyerek bir din inkılabına gidilmesini istemiştir. Yalman'ın bu fikirleri Sebilürreşad dergisinde sert bir şekilde eleştirilmiştir. Birinci makalede dinin "yarının iyi ihtimallerine inanmak ihtiyacından doğan ve ölümün boşluğunu dolduran bir saha" olarak tasvir edildiği ancak ikinci makalede "ibadetin mahiyetini gösterirken dini, ferdin, cemaatin müşterek ruhundan nasip almasının bir yoludur" demesi karşısında fikirlerindeki tezatlık ortaya konulmuştur.³⁹⁸ Bu

³⁹⁶ Küçükağa, a.g.e., s.71-72.

³⁹⁷ "İnkılâp ve Din", **Selamet Dergisi**, S.64, , İstanbul, Ege Basımevi, 20 Ağustos 1948, s.3.

³⁹⁸ "İnkılâp ve Din 2", **Sebilürreşad Dergisi**, C.1, S.15, İstanbul, Şaka Matbaası, Eylül 1948, s.227-228.

dönemde Yalman'ın fikirleri oldukça tartışılır olmuş, bir yazısından dolayı selamet dergisinde tenkide uğramış ve yalman için bir taraftan dini bütün hayat âleminden uzaklaştırmayı kabul etmekle beraber Yalman'ın dilinden de "...Böyle bir hayırlı kaynağı terakki iddiası altında kurutmağa çalışmak, medeniyeti inkâr etmek ve barbarlığa mahsus ahlâkî âzâdeliğin, idealsizliğin arkasından koşmak demektir." sözünü hatırlatarak Yalman'ın bu hakikatlerin farkında olmasına rağmen "dini hayat âleminden uzaklaşturmağa" çalışmasının sebep ve hikmetleri sorulmaktadır.³⁹⁹

Nadi ve Yalman gibi yazarlar din alanında bir takım özgürlüklerin verilmesini, ancak kontrollü bir şekilde devlet eliyle gerçekleşmesini bunun da neredeyse kendi belirledikleri bir din anlayışının uygulanması kaydıyla gerçekleşmesini istemekteydiler.

Din eğitimi çalışmaları için ilk adım Milli Eğitim Bakanı Şemseddin Sirer tarafından derslerde okutulmak amacıyla 'Müslüman Çocuğunun Kitabı' yayınlanarak atılmaya çalışılmıştır. Ancak bu kitap da "dinî yanlışlar, tarikat akideleri ve asılsız hikâyeler ve hurafeler" bulunmuş ve bu durum karşısında milletvekilleri arasında tartışmalara sahne olmuştur. Saka, MEB'na böyle bir kitabın basılmasında bakanlığın nasıl izin verdiğini sorarak gerektiğinde 'Mecliste bizzat kürsiye çıkararak böyle bir kitabın din dersi olarak okutulamayacağını' izah edeceğini söylemiştir. Sirer ise kitabın başka maksatla ve şartlar altında yazıldığını kitabın basılma zamanında ise okul dışında din dersaneleri yerine "okullara din dersi konulması" meselesinin ortaya çıktığını bundan dolayı basılan 25.000 kitabın imha edilmemesi için böyle bir yola başvurulduğunu söylemiştir.⁴⁰⁰ Kitabın bilgi hatalarından dolayı toplatılıp DİB. Tarafından yeniden ele alınması üzerine Yalman, yine sahneye çıkarak memlekette 4 milyon alevinin bulunduğunu tahmin edildiğini

³⁹⁹ Ömer Rıza Doğrul, **Selamet Dergisi**, S.64, İstanbul, Ege Matbaası, 3 Eylül 1948, s.2.

⁴⁰⁰ Kitap bir tarikat şeyhine yazılmış ve Şah İsmaili ve Safavi'ye varıncaya kadar tarikat şiirleriyle dolu olmuştur. Nitekim bu kitap "ehli sünnetin değil, Alevilerin ve diğer tarikatların da ilmihali olacaktı" ancak muhtevası öyle olmamıştı. Alevilik ön planda tutulmuştur. Daha önce de (1947)CHP Divanının din serbestliği hakkında yayınladığı tebliğ de özel dersanelerde 'Din bilgileri dersanelerinde tatbik edilecek programlarla okutulacak kitapların İslam dininin mezhep ve tarikatlar üstünde müşterek olan akidelerini tanıtp tekli eder mahiyette olmasına dikkat olunacaktır.' diye bir madde vardı. M. Naci Saraçlar, "Milli Eğitim Bakanının İtirafı", **Sebilürreşad Dergisi**, C.1, S.2, İstanbul, Şaka Matbaası, Mayıs 1948, s.22-23; Banguoğlu kitap hakkında içinde bulunan durumun bulanıklığından olsa gerek kitabın içine "biraz devrimcilik, biraz da dervişlik" karıştırıldığını Pir Sultan Abdal'dan şiirler de vardı. Bu durum un Diyanet İşleri ve ilgili çevrelerde tepkiyle karşılandığını belirtmektedir. Banguoğlu, **a.g.e.**, s.99.

bunların “dini itikatlarına saygı” duyulması gerektiğini DİB’nin “Alevilik itikatlarını” iptal eden bir eser yayınlanmasını hata olarak değerlendirmiştir.⁴⁰¹

1948 Şubat’ında mekteplerde din derslerinin okutulması için karar alınmasına rağmen yeni eğitim yılının başladığı halde bu konuda tam olarak bir gelişme kaydedilmemişti.

Din eğitiminde bir ilerleme olmamasından dolayı basın tarafından MEB. Banguoğlu, eleştirilerek hükümetin din tedrisatı hakkında samimi davranmadığı nitekim “Dinî inkişafa sempatisi olmayan parti müfritlerinin ileri gelenlerinden” biri olan bakanın bu makama niçin geldiği veya getirildiği sorularına cevap aranılmıştır. Ayrıca maksadın gerçekten “din tedrisatı ve din müesseselerinin inkişafı olsaydı, buna inanan, bu inkişafı cidden gönülden isteyen samimî bir zat Maarife getirilmiş olurdu.” denilerek daha önce din özgürlüğünün verilmediği takdirde milletin partiye tek bir oy vermeyeceğini söyleyen Başbakan Hasan Saka’nın, Tahsin Banguoğlu, Nihat Erim ve Cemil Barlas gibi dine karşı tavır alanların hükümete niçin alındığı sorgulanmıştır.⁴⁰² Zira 1949 yılı başında Hasan Saka hükümetinin istifa ederek yerine “Türkçü-Milliyetçi” özelliğiyle bilinen ilahiyat profesörü Şemseddin Günaltay⁴⁰³ başbakan olmuş, dine ve özgürlüklere yakın olan bu hükümetin programının din eğitimi ile ilgili bölümü şöyle olmuştur:

...Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes tanırız. Din öğretiminin ihtiyarî olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkânları hazırlayacağız. Fakat lâiklik prensiplerinden ayrılmamıza asla imkân tasavvur edilmemelidir.⁴⁰⁴

Bu programla tam anlamıyla ilk defa din ve vicdan, din eğitimi hürriyeti hakkı ortaya konulmuş ve demokratikleşme adına önemli adımlardan biri atılmıştır.

⁴⁰¹ **Selamet Dergisi**, İstanbul, İstanbul Matbaacılık, S.2-70, 19 Ocak 1949, s.4.

⁴⁰² “Mekteplere Konacak Din ve Ahlâk Dersleri Ne Oldu?”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.1, S.15, İstanbul, Şaka Matbaası, Eylül 1948.

⁴⁰³ “Başbakanın Din Öğretimi Hakkındaki Demeci”, **Selamet Dergisi**, S.3-79, İstanbul, Şaka Matbaası, 26 Ocak 1949, s.3.

⁴⁰⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.15, Birleşim 36, 24.1.1949, s.163.

Yeni hükümetle beraber gelen demokrasi havası ve ılımlı siyaset neticesinde din eğitimi yolunda önemli bir mesafe alınmıştır. Nitekim MEB'lığı 1 Şubat 1949 tarihli 2414 sayılı genelgeyle valiliklere din öğretimi hakkında serbestliğe izin verildiğini bildirmekteydi. Genelgenin maddeleri şöyleydi:

1. Anayasamız'a teyit olunan vicdan hürriyetinin tabii bir icabı olarak vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için imkân hazırlanması gerekli bulunmuş ve Müslüman Türk çocuklarına din derslerinin okul dershanelerinde ve her okulun kendi öğretmenleri tarafından okutulması uygun görülmüştür. Ancak bu dersler programında mevcut ders saatleri sayısını azaltmamak kaydıyla ve mahallin şartlarına göre çocukların devamını mümkün kılacak saatlerde gösterilecektir.
2. Lâik bir devlet olan Cumhuriyetimizin öğretim müesseselerinde hiçbir din ve mezhebe ait bilgilerin mecburi olarak öğretilmesi bahis mevzuu olamaz. Bu itibarla din derslerinin ihtiyarî olması esastır. Hiçbir öğrenci ve öğretmen bu dersleri okumak ve okutmak hususunda zorlanmayacaktır. Din derslerinin sınıf seçme durumu ile ilgisi olmayacaktır.
3. Din dersleri ilkokulların 4 ve 5'inci sınıflarında haftada ikişer saat olmak üzere gösterilecektir. Bu derslerin Diyanet İşleri Başkanı'nın reisliğinde toplanan özel bir komisyonca hazırlanmış ve Talim ve Terbiye Heyetince tatbiki uygun görülmüş olan müfredat programını bağlı olarak gönderiyorum. Başlangıç olmak üzere bu yıl programın birinci kısmı ilkokulların 4 ve 5'inci sınıflarında aynı zamanda okutulacaktır.
4. Öğrenci velileri çocuklarının din derslerine devamını arzu ettiklerini yazılı olarak okul idaresine bildireceklerdir. Öğretmenler bu öğrencilerin derslere devamını kontrol edecekler, devamsızlık halinde velilerini haberdar edeceklerdir. Bundan böyle okula yeniden kaydolacak velileri, çocuklarının din derslerine devam edip etmeyeceğini kaydolma sırasında beyan edeceklerdir.
- 5- Derslere Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanıp, Başkanın reisliğinde toplanan özel komisyonca incelendikten sonra, Talim ve Terbiye Heyeti'nce ilkokullarda ihtiyari olarak okutulması uygun görülen <din dersleri> adlı kitap okutulacaktır.
- 6- Düşünce, inanış veya mezhep ayrılıkları dolayısıyla çocuklarını din derslerine göndermeyen ailelerle, gönderenler arasında veya bu derslere devam eden çocuklarla etmeyenler arasında yersiz münakaşalara meydan verilmeyecektir.
7. İlk dereceli Türk özel okullarında din dersleri yukarıda açıklanan şekilde gösterilecektir. Azınlık okullarında din derslerine usulüne göre tanzim edildikleri şekilde devam olunacaktır.

Genelgede, 15 Şubat 1949 tarihinden itibaren ilkokullarda ihtiyari olarak din derslerinin okutulması bildirilmiştir.⁴⁰⁵ Halk serbest bırakılan din eğitime büyük bir teveccüh göstermiştir. Öyle ki 1949–1950 öğretim yılında ilkokulların 4 ve 5 sınıflarında okuyan 414.447 öğrenciden din derslerine devam etmeyenlerin sayısı 2797 Müslüman ve 3002 gayrimüslim olmak üzere toplam 5799 olup bu da % 1’lik bir orandan ibaretti.⁴⁰⁶ Halkın derslere olan ilgisini Banguoğlu’nun şu sözleri daha iyi açıklamaktadır:

Din dersleri için tamimler yaptık. Bunlar ihtiyarî olacaktı. Ancak ihtiyâr çocuğun velisine aitti. Çocuğunun din dersine girmesini istemeyen ana baba okula bu yolda bir mektup yazmalıydı. Hatırlarım, neticede bana Ankara Üniversitesi profesörlerinden birinin Türkiye ölçüsünde bir tek mektubunu getirmişlerdi. Biz hususiyle Alevî köylerinde din derslerinin zorlanmamasını tavsiye etmiştik. Oysa bütün Alevîler çocuklarını din dersine gönderdiler. Sivas’ta bir kısım Ermeniler de çocuklarını bu derslere göndermek istediler, memnunlukla kabul ettik.⁴⁰⁷

Fakat din derslerinin ilk uygulamaları öğretmen, öğrenci ve veliler açısından pek de istenildiği sonuçları vermemiştir. Bu durumu Diyanet İşleri Başkanı A. Hamdi Akseki’nin 1950 yılında hükümete verdiği bir raporda ortaya açıkça koymuştur. Raporun resmi elden olması sorunun önemini arttırmakla beraber bu konudaki açıklamalara üçüncü bölümde değinilecektir.

⁴⁰⁵ Sayı 70/54–26. **MEB Tebliğler Dergisi**, C.11, S.524, 7 Şubat 1949, s.153.

¹²⁴ **Beşinci Milli Eğitim Şurası**, 7. Birleşim, [y.y.] MEB Yayın Müdürlüğü, 5-17 Şubat 1953, s.408.

⁴⁰⁷ Banguoğlu, **a.g.e.**, s.100.

2.1.5.1. İmam-Hatip Kursları

CHP Grubunca 19 Şubat 1948 din eğitimiyle ilgili hazırlanan raporun 2'inci maddesine göre imam-hatip okullarının açılması gerekmektedir. Adı geçen madde şöyleydi:

2- Madde: Müslüman vatandaşların imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerini ifa edecek elemanlara da ihtiyaç olduğu ve bunları yetiştirecek öğretim müesseselerinin kurulması lâzım geldiği tesbit edilmiş ve nevi öğretim kurumlarının rejimimizin ve Anayasamızın lâiklik esasları ile aslâ tearuz etmeden Devlet yardımı ile kurulabileceği esasında birleşilmiştir.

İmam-Hatiplerin hangi kuruma bağlı olacağı hakkında üç teklif verilmiştir.⁴⁰⁸ Bu durumu Banguoğlu hatıratlarında izah ederken bu okulların DİB'liğine değil de Milli Eğitime bağlanılması için Nihat Erim ile beraber muhalefet şerhi koyduklarını ve gruptan istekleri doğrultusunda karar çıktığını belirterek “ancak devrimciler bir takrile bir balgam attılar, İmam-Hatip Okulları ‘kursları’ oldu.”⁴⁰⁹ diyerek okulların kurslara dönüştüğünü belirtmektedir. Okulların kurslara dönüştürülme teklifini Cevad Dursunoğlu (Erzurum) vererek önerisi şu şekilde olmuştur:

Şifahen arz ettiğim sebeplere dayanarak komisyon tezkeresinin ikinci maddesinde zikrolunan imam, hatip mekteplerinin yerine kurs halinde ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak ve askerliğini yapmış Orta mektep mezunlarından talebe alınmak suretiyle bu işin prensibinin hallini...⁴¹⁰

İmam-Hatip mevzuu daha öncede gündeme gelmişti. Nitekim bu doğrultuda 20 Mayıs'ta CHP meclis grubu toplanarak din eğitimi hakkında bir takım olumlu kararlar almıştı. Bu karar 21 Mayıs 1948 tarihinde CHP Meclis Grup başkan vekili Ulus gazetesine verdiği tebligatta “din öğretimi konuları hakkındaki parti

⁴⁰⁸ BCA, 030-01, Dosya 42, Klasör 251, Evrak 17, s.1.

⁴⁰⁹ Banguoğlu, a.g.e., s.99.

⁴¹⁰ BCA, 030-01, Dosya 42, Klasör 251, Evrak 17; İmam-Hatip mekteplerinin, kurslara çevrilmesini Milli Eğitim Grup Encümeni Reisi Cevat Dursun'un verdiği bir takrile gerçekleştiğini belirterek bunu din ve din müesseselerinin inkişafını mecliste engellemek için yapılmış bir tertip olarak değerlendirilmiştir. Edip, a.g.e., s.46.

komisyonu raporunun İmam ve Hatip gibi din hizmetlerini ifa edecek elemanlar yetiştirmesi lüzumuna taallûk eden ikinci maddesinin müzakeresine devam” edilerek MEB’na bağlı kursların açılması ve buraya askerliğini yapmış ortaokul mezunlarının alınması kaydıyla memleketin din hizmeti ihtiyacını karşılayacak elemanların yetiştirilmesinin çoğunlukla kabul edildiğini bildirmekteydi.⁴¹¹ Bu kurslar ilk etapta 10 vilayet merkezinde hali hazırda bulunan din adamlarına “yeteri kadar kültür vermek ve onları günün anlayışına yaklaştırmak” amacıyla açılacaktı.⁴¹² Bu arada basında bu kurslarda MEB’nca ders veren öğretmenlerin “din hakkında esaslı bir bilgiye” sahip olmamaları ve bunların “laik öğretmenler” tarafından eğitilecek “din adamlarına imam ve hatipten ziyade yine din” aleyhtarlarının tabiriyle ‘yobaz’ isminin verilmesinin doğru olacağı yer almıştır. Bu tenkitler sonunda ise din eğitiminin “lâik bir idarenin başaracağı bir iş” olmadığı eğer gerçek din adamlarının yetiştirilmesi isteniliyorsa bu görevi tecrübelerinde şüphe olmayan din uzmanlarına bırakılması önerilmiştir.⁴¹³

1948 yılının ortalarında kursların açılmasına karar verilmesine rağmen üzerinden altı aydan fazla bir süre geçmiş fakat açılmamışlardı. Din eğitimine yönelik ihtiyaçlar hala karşılanamamıştı. Herhangi bir gelişme olmaması üzerine Yozgat milletvekili İhsan Olgun mecliste imam-hatip kurslarının ne zaman açılacağına dair MEB’nına soru sorduğunda Banguoğlu, bu kursların İstanbul, İzmir, Ankara, Seyhan, Erzurum ve Diyarbakır’da açılmasının düşünüldüğünü söyleyerek programın da Diyanet İşlerindeki komisyonda hazırlanıp bittiği takdirde kursların açılacağını belirtmiştir.⁴¹⁴ Ancak imam-hatip kurslarına rağbetin az olduğu da bizzat dönemin MEB’ı Banguoğlu, tarafından mecliste belirtilmişti. Nitekim ilk haftalarda İstanbul’da 14 ve Ankara’da 6 kişinin kayıt yaptırdığı ortaya çıkmıştır. Kursların müfredat programlarının Diyanet işlerindeki komisyon tarafından hazırlanıp Talim Terbiye’de tetkikinden sonra Milli Eğitim Müdürlüklerine gönderildiğini dershanelerin hazır olduğu ve hocaların tayin edilmek üzere olup bu kursların bu ay içinde (Ocak 1949) açılacağını söylemiştir.⁴¹⁵ Aynı müzakereler sırasında Banguoğlu

⁴¹¹ “İmam Hatip Kursları-İslâm İlahiyat Fakültesi Hakkında”, **Selamet Dergisi**, S.56, İstanbul, Ege Basımevi, 25 Haziran 1948, s.10.

⁴¹² Parmaksızoğlu, **a.g.e.**, s.29.

⁴¹³ **Sebilürreşad Dergisi**, C.1, S.5, Haziran 1948, s.76.

⁴¹⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.14, Birleşim 18, 13.12.1948, s.106; Ancak kursların 1948 yılında 10 ilde açıldığı da belirtilmektedir. Ertan-Küçük, **a.g.e.**, s.52.

⁴¹⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.15, Birleşim 26, 3.1.1949, s.11.

daha önce açılan imam-hatip mekteplerinin raġbetsizlik yüzünden kapatıldığını yine bugünkü kurslarında bu durumda olduğunu söylemesi *Selamet* dergisinde tepkiyle karşılanıp Türk halkının din öğretimine önem verdiği bu doğrultuda hükümetin 25 yıl süren bir suskunluk sonrası bu mesele ile ilgilenmesine rağmen bu mesleğin raġbet ile karşılanmamasının nedeni ne olabilir diye bir soru sorarken ayrıca ”imamlık, hatiblik ve din âlimliği bu memlekette en yüksek hürmet ve itibarı gören, en şerefli meslekler arasındadır. Fakat bu meslek, her meslek gibi vaktile geniş bir ilerleme ve parlak bir istikbal vaat ettiği halde, bugün böyle bir şey vadeden bir terakki temin olunmamıştır.” denilerek hükümetin bu konudaki siyaseti tenkit edilmiştir.⁴¹⁶

İbrahim Arvas da meclis’te Banguoğlu’nun talep azlığına karşı şu cevabı vererek: “Orta okulu bitirip askerliğini tamamlayan ve 25 yaşında olan vatandaşın, kurs sonrasında 30 liraya kasabada veya 15 liraya köyde hizmet edecektir. Orta ikiden okulu terk eden birinin de çıraklıktan 90 lira aldığı örneğini vererek “hangi babayı tasavvur edersiniz ki oğlunu buraya göndersin, onu mahrumiyete, dilenci hayatına sürüklesin?”⁴¹⁷ diyerek kurs mezunlarının istihdam kaygısı taşımaları sonucunda bu yerlere raġbet göstermediklerine dikkat çekmiş oluyordu.

Çalışmalar sonucunda 5 Ocak 1949 tarihinde İstanbul ve Ankara’da süresi 10 aylık olan iki kurs açılmış bunların ardından Afyonkarahisar, İzmir, Isparta, Kayseri, Kastamonu, Adan, Trabzon ve Urfa’da kurs açılmakla beraber 24 Ocak’ta *Ulus* gazetesi Kuran derslerinin Arapça verilmesine karşı çıkmış ancak bu sonucu değiştirmeyip yıl sonunda 50 kadar kursiyere diploma verilmiştir. Yeni kursların süresi ise 2 yıl olmuş ve bunlara meslek okulları mezunlarının da gelmeleri kabul edilmiştir.⁴¹⁸ Bakanın belirttiği gibi kurslar açılmış ancak derme çatma bir görüntüden ibaret olup göz boyamadan öte olmamışlardır. Nitekim buralara ziyarette bulunan *Cumhuriyet* gazetesi yazarı Metin Toker, İstanbul Etyemez imam ve hatip kursundaki durumu şöyle anlatmaktaydı: Kursta yaşlı ve genç 27 talebe olduğunu, günde 4 ders verildiğini ve kursların 5 ay sürüp yapılan imtihanla başarılı olanlara

⁴¹⁶ Ömer Rıza Doğrul, “Dini Meslek Erbabının Yaşama Hakkını Korumak İcabeder”, *Selamet Dergisi*, S.3–71, İstanbul, Şaka Matbaası, 26 Ocak 1949, s.2.

⁴¹⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 8, C.15, Birleşim 26, 3.1.1949, s.8.

⁴¹⁸ Kırboğa, *a.g.e.*, s.29; Ünsür, *a.g.e.*, s.99; Jaschke, *a.g.e.*, s.77.

belge verilerek bunların imam ve hatiplik yapmalarına müsaade edileceğini belirterek şöyle devam etmiştir:

...İmamlara ve vâizlere verilen maaş yanılmıyorsa 45 liradır. Kim, önünde sonunda 45 lira aylık alabilmek için, aylarca kursları takip eder ve imtihanlara girer...Bunların bir kısmı, yaşlı başlı imam ve vâizlerdir...Diğer bir kısım talebeler, ki bunların ekseriyeti gençler teşkil ediyor, dinî bahislerde malûmat sahibi olmak...Üçüncü kısım ise medreseler kapandığı zaman son sınıflarda bulunan, fakat ellerine bir vesika geçirememiş orta yaşlı mollalardır...İmam ve vâiz olmak isteyenler ise geriye kalanlardır. Tabî bir şey kaldıysa.

Toker'in düşüncelerine böyle yer veren *Selamet* dergisi, Toker'in 25 yaşında olmasına rağmen yapılan işin "ciddiyet ve samimiyetine inanmadığına göre daha yaşlı" ve deneyimli olanların ne diyeceklerinin tahmin etmenin ne kadar kolay olacağı belirtilmiştir. Ayrıca açılan kursların gerekli ihtiyaçları karşılama da yetersiz olduğu ve hükümetin işi ciddiyetle ele alması gerektiği ya da bu işin halka bırakılması "köy imamından ve hatibinden başlayarak şehir imam ve hatibine, büyük merkez imam ve hatibine varıncaya kadar her muhitin ihtiyacını düşünmek ve ona göre bir dinî tahsil" programı'nın hazırlanması öneriliyordu.⁴¹⁹

2.1.5.2. İlahiyat Fakültesinin Kurulması

1947 yılında CHP içerisinde "din ve laiklik" münasebetlerini hakkında ayrı ayrı fikirler cereyan etmekteydi. Din eğitimi hakkında olumlu fikirlere sahip olanlardan Nihat Erim, "laikli prensibine halel" getirmemek kaydıyla din işleriyle meşgul olunması gerektiğini belirterek bu konuda 'yüksek din adamlarımızı, bilginlerimizi üniversitelerimize bağlı üniversitelerde veya ilahiyat kürsülerinde yetiştirmeliyiz'⁴²⁰ diyerek ilahiyat fakültelerinin kurulmasını önermekteydi. 1948 yılında halkın dini ihtiyaçlarını karşılamak için hükümet tarafından bu hizmetleri

⁴¹⁹ Ömer Rıza Doğrul, "İmam ve Hatip Kursları Hakkında", *Selamet Dergisi*, S.6-74, İstanbul, Şaka Matbaası, 16 Şubat 1949, s.3.

⁴²⁰ Erim, 'hükümetin kabul etmiş olduğu bugünkü usul bilgileri kıt, dünya görüşleri eksik bir takım eski tertip din adamlarının eline yeniden tehlikeli bir silah vermektedir' diyerek tedbir için ilahiyatların gerekliliğini savunmaktaydı. "Din ve Laiklik", *Akşam Gazetesi*, S.10461, 2 Aralık 1947

verecek din görevlilerini yetiştirmek için imam-hatip kurslarını açılmıştı. Ancak halkın yoğun talebi karşısında kurslar yetersiz kaldığı anlaşılmış ve daha ciddi tedbirlerin alınması uygun görülmüştür.

CHP Meclis Grubunun 19 Şubat 1948 tarihinde yayınladığı din öğretimiyle ilgili raporun 3. maddesinde İlahiyat Fakültesinin açılması öngörülerek şöyleydi:

“...Bir de yüksek din bilginleri ve mütefekkirleri yetiştirmek üzere Üniversitede bir İslâm İlâhiyat Fakültesi kurulması lüzumlu görülmüş ve kabul edilmiştir.”⁴²¹

Süregelen olumlu gelişmeler sonucunda 25 Mayıs 1948 tarihinde CHP grubu Şemsettin Günaltay, başkanlığında toplanarak “yüksek din bilginleri ile müftü ve vâizleri yetiştirmek üzere Üniversite bünyesi içinde bir İslam İlâhiyat fakültesi” kurulmasını mutabıkla uygun bulduğunu açıklamıştır.⁴²² İlahiyat fakültesi kurulma kararı alınması üzerine Prof. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu da 1934 tarihinde ilahiyat fakültesi eğer kapatılmasaydı bugünkü dini sıkıntılar baş göstermeyecekti ve “on beş sene sonra beliren ihtiyaç atılmış adımın yanlışlığını çok güzel gösteriyor. Fakat şimdi, böyle bir müesseseyi besleyecek öğreticisi eleman bulmak güçlüğü karşısındayız” derken işlenmeyen tarla üzerindeki hars’ın (yarmak) ve ziraat’ın zor olması gibi işlenmeyen “manevî kültür” alanında da yeniden işe başlamanın aynı derecede zorluğa sahip olduğunu belirtmiştir. Bu arada CHP’nin İlahiyat Fakültesinin kuruluşuyla beraber halkın sempatisini kazanma gibi siyasi maksatlardan uzak kalarak memleketin menfaatleri doğrultusunda hareket etmesine dair uyarıda da bulunmuştur.⁴²³ Fakültenin kuruluş çalışmalarında bulunan Hilmi Ziya Ülken, açılışı hakkında görüşlerini şöyle belirtmiştir:

⁴²¹ BCA, 030-01, Dosya 42, Klasör 251, Evrak 17, s.2.

⁴²² **Selamet Dergisi**, S.56, İstanbul, Ege Basımevi, 25 Haziran 1948, s.10.

⁴²³ Z. Fahri Fındıkoğlu, “Bir İlahiyat Fakültesi Kurmak”, **Selamet Dergisi**, S.57, İstanbul, Ege Basımevi, 2 Temmuz 1948, s.15.

İstanbul Darülfünundaki İlahiyat fakültesinin kaldırılmasında ileri sürülen başlıca fikir, lâik devletin din işlerine karışmaması idi. Bu dernek değildir ki, devlet din terbiyesine mani olur, din adamlarının yetişeceği müesseselerin açılmasını istemez. Tam tersine, millet çoğunluğunun dini İslâmiyet terbiyesini verecek müesseselere karşı kolaylık gösterir. Bir çok Batı memleketleri bizden çok önce lâikliği kabul etmiş olmalarına rağmen, İlahiyat fakültelerine üniversitelerinde yer vermişler, ancak bu müesseseleri modern ilim ve felsefe kültürü ile sağlamlaştırmaya çalışmışlardır... İlahiyat fakültesi bu tarihi tecrübeden faydalanarak imanla düşünce, kafa ile kalp arasında ahenk kurabilecek bir ilim ve felsefe kültürüne dayanacaktır. Ancak felsefî temellere dayanan bir inanç ve düşünce binası, modern düşünceye ve ilme karşı varlığını koruyabilir.⁴²⁴

Fakülte kurulması 1948 yılının ortalarında kabul edilmesine rağmen bu iş de din eğitimi gibi gecikmişti. Bu gecikmenin tartışıldığı 1949 yılı başlarında, Banguoğlu ile İbrahim Arvas arasında mecliste tartışmalar olmuştur. Arvas hatıratlarında bu hadiselerin cereyan şeklini şöyle anlatmıştır:

Banguoğlu söze başladı: Türk İslam İlahiyat Fakültesi ile İmam Hatip mektepleri skolâstik zihniyetin ifadesidir. Biz ise asri ve modern bir devlet kurduk. Artık bu gibi zihniyetlerin bizde yeri yoktur ve bundan dolayı biz bu mektepleri açmayız.

Arvas ise skolâstik dediğin zihniyet asıl Haham ve Heybeli adadaki Rum Papaz mektebidir. Sen bu iki mektebe yardım ediyorsun. Maarif Vekâleti bütçesinde faslı mahsusları vardır. İşte asıl skolâstik zihniyet dediğin bu iki zihniyettir... Hem de sen Müslümanlığa ait İmam ve Hatip mektepleriyle Türk İslâm İlahiyat Fakültesini açamazsın. Çünkü senin mensup olduğun gizli heyet bu işi sana yaptırmaz.” diyerek bir seneden beri 24 mebus’un ilk mekteplerde din eğitimi için verdikleri “layiha-ı kanuniyeyi

nasıl beklettiğini sormuştur. Devamında Başbakan Saka’ya Banguoğlu’nun bu iş için elverişli olmadığını, yerine yeni bir maarif vekilinin gelmesini ve Banguoğlu’nun bakanlıktan alınıp başka bir yere verilmesini rica etmiştir. Konuşmalar sonrası Banguoğlu, Arvas’ı tebrik ederek “ben muhakkak dediklerinizi yapacağım” demiştir.⁴²⁵ Burada dikkat çeken noktalardan biri bakanın dinsel gelişmeler karşısındaki tutumunun yetersiz oluşunun basından sonra kendi partisi içinde de dile getirilmesidir.

⁴²⁴ Bilgin, **a.g.e.**, s.58-59.

⁴²⁵ Arvas, **a.g.e.**, s.62-64; Ayrıca adı geçen müzakereler için bkz., **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.15, Birleşim 26, 3.1.1949, s.7-12.

Basında da fakülte için baskılar artarak devam ederken Başbakan Günaltay'ın şark vilayetlerine yaptığı gezilerin birinde kendisini mekteplere din derslerini koyan ve İlahiyat Fakültesi açan hükümet'in başkanı olarak tanıttığını böylece halkın sempatisini kazanmağa çalıştığı belirtilmiştir. Aynı zamanda Banguğolu'na da başbakan gibi samimi ve ciddiyetle bu işi takip etmesi gerektiği önerilerek milletin sempatisini kazanmak isteyen hükümet veya hangi parti olursa bu ihtiyaca cevap vermek zorunda olduğu belirtilmekteydi.⁴²⁶ Raif Ogan da imam-hatip mekteplerinin üstünde ancak üniversiteye hazırlık mahiyetinde yüksek okulların kurulmasını isterken bunun da diğer İslam ülkelerinde var olan 'külliye' örneğine göre kurulmasını öneriyordu. Fakülteden evvel olan bu tip "yüksek şeriat" okullarının kaçınılmaz olduğunu belirtirken devamında da şu uyarıyı yapıyordu.

...güzel ahlakı yerleştirecek vaizlerimizi, hocalarımızı, ancak böyle bir müessese yetiştirebilecek, istikbalde dinî makam ve hizmetleri bu yoldan olgunlaşmış zatlara tevdiyen memleket ve millet elbette çok fayda görecektir. <Din>in, ileride dahi, güzelden ve gerçekten başka hiçbir şeye âlet edinilmemesini istiyorsak bu işte ne kadar çabuk davransak zararlı çıkmayız.⁴²⁷

İlahiyat Fakültesi için toplanan komisyonun çalışmalarından sonra da 9 Mayıs 1949 Şemsettin Günaltay başkanlığındaki hükümet, mecliste "din meselelerinin sağlam ve ilmî esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, meslekî bilgisi kuvvetli ve düşüncesinde ihatalı din adamlarının yetişebilmesi için lüzumlu şartları sağlamak maksadıyla" garptaki örneklerine benzer bir İlahiyat Fakültesinin kurulmasını teklif etmekteydi.⁴²⁸ Nitekim TBMM'in, 4 Haziran 1949 tarihinde "Ankara Üniversitesi kuruluş kadroları hakkındaki 5239 sayılı kanuna ek kanun" tasarısı kabul edilerek Ankara Üniversitesine bağlı olarak İlahiyat Fakültesi kurulması kararlaştırılmıştır.⁴²⁹ İlahiyat Fakültesi 21 Kasım 1949 tarihinde ise öğretime başlamıştır.⁴³⁰ İlahiyat

⁴²⁶ Pertev Zapsu, "İlahiyat Fakültesi Ne Oldu?", **Ehli Sünnet Dergisi**, C.3, S.68, İstanbul, Sıralar Matbaası, 15 Eylül 1949, s.10.

⁴²⁷ M. Raif Ogan, "İmam-Hatip Kurslarında İlahiyat Fakültesinde", **Sebilürreşad Dergisi**, C.2, S.30, İstanbul, Şaka Matbaası, Şubat 1949, s.71-72.

⁴²⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.20, Birleşim 101, 4.6.1949, 247 Sayılı basma yazı, s.1. Fakülte için hükümet tarafından bir milletvekili Mısır'daki dini eğitimi veren kurumları tetkik etmek için gönderilmiştir. Fakülte için kurulan komisyonda "Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Hikmet Birand, Prof. Mükrimin Halil Yınanç, Hilmi Ziya Ülken, Esad Arsebük ve Şinasi Altundağ" yer alıyordu. Parmaksızoğlu, **a.g.e.**, s.28-29.

⁴²⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.20, Birleşim 101, 4.6.1949, s.295.

⁴³⁰ Ayhan, **a.g.e.**, s.189.

Fakültesinin açılmasından sonra CHP iktidarı 23 Mart 1950’de Diyanet İşleri Teşkilat ve vazifeleri hakkındaki 2800 sayılı kanununda bazı değişiklikler yapılarak 5’inci madde gereğince din adamlarının idari sorumluluğu Diyanet İşleri Başkanlığına bağlandı.⁴³¹ Şüphesiz bu durumda 1950 seçimlerinin yaklaşmasının da etkisi vardı.

2.1.5.3. Radyoda Dini Neşriyat Meselesi

1947 yılının sonlarına gelinirken Selamet dergisi radyoda dini yayınlar yapılması için anket düzenlemiştir. Ankete katılanlardan Prof. Ahmet Caferoğlu, “Britanya imparatorluğu ve camiası ile Mısır ve diğer Arap devletlerinin radyolarında, dinlerin tayin ettiği günlerde âyinler, terbiyeye mütealik konuşmalar ahlâki öğüdler ve dini hasbihaller” yer aldığını bizde de dini neşriyat’ın olmasını istediğini belirtir. Batının dini günlerinde müzik programlarının dini törenlere göre ayarlandığını devamında da laiklik, hakikatı olduğu gibi göstermeyi emreder. Öğretim ve eğitimi üzerine alan devletin tek yayın organı radyonun inançlarımıza yönelik yayın yapmasını ve bundan da bugüne kadar geride kaldığını ifade etmiştir. Doçent Kasım Kefreli ise dini neşriyatın “siyasi, kültürel-ilmi, ahlaki-içtimai” nedenlerden dolayı yapmasını uygun bulmuştur. Son Saat Başyazarı Bahadır Dülger de “iyi bir propaganda ve telkin vasıtası olan radyodan milletin manen ve ahlâkan yükselmesi gayesine hizmet eden din müessesesi hesabına istifade edilmesine hararetle” taraftar olduğunu söylemiştir. Muharrir Refi Cevat ise laikliğin “bir vatandaşı dini kanaatinden dolayı tahtia etmemek demektir. Bu itibarla dini neşriyat yapmanın laikliğe” herhangi bir tesirinin olmayacağını dini neşriyatın “bir felsefe kursundan” başka bir mana içermeyeceğini izah etmiştir. Dr. Mecit Mansuroğlu ise dini neşriyatın ehil eller veya “müftülük” tarafından ele alınıp planlı bir şekilde yapılmasını uygun görmektedir.⁴³² Radyolardaki dini yayınlar meselesi aynı yılki CHP kurultayına da yansımıştır. Bu konuda Şükrü Neyman’ın fikirleri şöyleydi:

⁴³¹ Kanun No 5634, Resmi Gazete yayım tarihi 29 Mart 1950- Sayı: 7469, **Düstur**, 3. Tertip, C.31, Ankara, Başvekâlet Matbaası, s.1950–1951.

⁴³² “Radyomuz Dinî Neşriyat Yapmalı mı?”, **Selamet Dergisi**, S.21, İstanbul, Kardeşler Matbaası, 10 Ekim 1947, s.3.

Arkadaşlar; manevi bağlara sarılmanın bir mecburiyet olduğunu kabul ettikten sonra şunu da kısaca arzetmek isterim: Görüyoruz ki, bugün harp sonu, Amerika’da, Avrupa’da radyolar harıl harıl dinî konferanslar vermekte, kiliseler dolup boşalmaktadır. Buna mukabil biz, iftar sofraları yerine, içki masaları, sabahlara kadar kadınlı erkekli briç ve poker partileri yapmağı bir yenilik... Türk yurdunda din terbiyesinin inkişafına yardım etmek zamanının geldiğini hattâ geçmiş olduğunu kabul etmeliyiz.⁴³³

Halkın bu konuda görüşlerini yansıtan Sebilürreşad dergisinde de şu isteklere yer veriliyordu:

Biz Adanalılar camilerimizde dini nasihatlerden mahrum bulunuyoruz. Esasen camii en az vilayet olan Adananın bir camii Kızılay tarafından işgal edilmiştir. Senelerden beri depo olarak kullanılmaktadır. Diğerleri de harap ve perişan bir vaziyettedir...Bir camide haftada bir gün va’zetmekte ve cemaatin ancak yüzde onu istifade edebilmektedir...İstanbul ve Ankara radyolarında Ramazan ayında olsun, günde bir vakit vaiz verilmesi, Kur’an okutulması icap etmez mi?...Bu çok büyük bir ihtiyaçtır. Milletin bu ihtiyacını Radyo idaresi teminle mükelleftir. Eğer millet arzu ve iradesinin bir kıymeti varsa.⁴³⁴

Radyoda dini yayımlar için halktan da talepler olmuş ancak uzun bir süre geçmesine rağmen olumlu bir sonuç alınmamıştır.

⁴³³ **CHP VII., Kur.**, s.451.

⁴³⁴ “Radyoda Niçin Kur’an Okunmuyor?”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.3, S.53, İstanbul, Şaka Matbaası, Temmuz 1949, s.48.

2.2. DEMOKRAT PARTİNİN MUHALEFETTEKİ TUTUMU (1946–1950)

Çok partili hayat'a geçişin mimarı olan Demokrat Parti, kurulmasından iktidar olduğu döneme kadar dinsel alanda kendi çizgisini tam olarak belli etmemekle beraber bu süre içinde genelde demokrasi ve hürriyet gibi evrensel haklar üzerinde şiddetli muhalefeti sürdürmüştür. Ancak din alanında uzun bir süre sessizliğini korumaya özen göstermiştir. Genel olarak bu dönemde Demokrat Parti, güdümlü olduğu yönündeki eleştirileri bertaraf etmek ve gerçek bir muhalefet partisi olduğunu kanıtlama gayretinde olmuştur. Aslında partinin güdümlü olduğuna dair emareler de yok değildi. Öyle ki; parti'nin kuruluşunu tamamladığı sıralarda Genel Başkan Celal Bayar'ın, İsmet İnönü ile Çankaya'da buluşması ve parti programı hakkında bilgi verip özellikle laiklik konusunda bağlılık bildirmesi yıllar önce Atatürk ile Fethi Okyar arasında Yalova termal otelindeki pazarlıklar sonucunda kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimini hatırlatmaktadır. Yine İnönü ile Bayar arasındaki görüşmeler sonucunda İnönü tarafından radyoda okunan 12 Temmuz Beyannamesi de DP'nin içindeki milletvekilleri tarafından liderlerin anlaşması olarak görülmüş nitekim partiden ayrılmalara neden olmuştur. 1949 yılında komünistlik ve irticaa karşı tedbir almak için yeniden düzenlenen 141 ve 163. maddelerin tadilinde de Başbakan Günaltay ve Bayar'ın toplanarak beraber hareket edecekleri doğrultusunda karar almaları bizzat Günaltay tarafından açıklanmış nitekim DP'liler kanun maddelerinin müzakerelerinde iktidar partisinden daha da ısrarcı tavırlar takınmışlardır. Bu tür örnekler çerçevesinde DP'nin bağımlı bir parti hüviyetinde olduğu görülmekte ve bunlar iddiaların kanıtlarını teşkil etmekle beraber yine bu dönemde DP'nin laiklik ve irtica ile ilgili söylemlerinin CHP'lilerden farklı olmadığı da dikkat çekmekteydi.

Celal Bayar ise güdümlü parti olduklarına dair iddialara Ağustos 1948 Çeşme'deki mitingde partinin kuruluşundan itibaren yönetilen 'muvazaa' (danışıklık) ve 'ivaz' (ödün) iddialarına cevap verirken bu iki kelimenin manalarını bilmez gibi davrananlar hakkında şöyle demektedir:

Muvazaa ve ivazda ‘herhangi bir menfaat mukabilinde maddi veya mânevi fedakarlıklarda bulunmak’ mânası bulunduğuna göre ve hatta bizim aleyhimizde kullanırken imâ ettikleri gibi bir ‘pazarlığa’ dayanan ve ‘alış verişe’ benzeyen bir muameleye girişmek olduğuna göre, Demokrat Parti iktidarla nasıl bir pazarlığa girişmiştir?...

İktidardan aldığımız ‘ivaz’ nedir? Açık söylemelidirler. Bunu söylemedikleri takdirde bir şeyi herhangi bir menfaat mukabilinde millet davasında fedakarlık yapmış insanlar menzelesine indirmek maksadı ortaya çıkmış olacağı için bize isnada cüret etmiş oldukları siyasi ahlâk ve haysiyetten mahrum olmak vasfını, olduğu gibi ve şiddetle kendilerine iade etmekte, kendimizi yerden göğe kadar haklı görürüz.⁴³⁵

Aynı Bayar, DP’in ilk büyük kongresinde partinin doğuşu hakkında şöyle diyordu:

Partimizin kuruluşu bir emrivaki olunca, iktidar partisinin geniş bir müsamahası, hatta teşviki ile karşılaşmış bulunduğumuzu itiraf etmek lazımdır. İki parti adeta uzun zaman, birbirinin hasretini çekiyormuş gibi idiler. O kadar ki iktidar partisinin gösterdiği bu ruh hali, bir muvazaa karşısında bulunulduğu kanaatine yer açtı. Bu kanaatte karşıki partiyi de düşürten bir mana olduğundan şüphe edilemez. Hâlbuki DP, sadece kanunlarımızın verdiği hakka dayanılarak ve Türk Milletinin olgunluğuna güvenilerek kurulmuştur.⁴³⁶

Demokrat Parti kuruluşunu izleyen dönemlerde parti önderleri din konusunda dikkatli adımlar atmaya özen göstermişlerdir. Bu konuda Bayar, 1948 yılının ortalarında DP’nin din eğitimi hakkında görüşünü beyan ederken ‘mekteplerde din tedrisatının yapılmasına esas itibariyle taraftarız’⁴³⁷ demesine rağmen yine de ihtiyatlı davranmaya özen göstermiştir. Yalnız 1949 yılının ilk haftasında Bayar bu İskenderun ilçe kongresinde din mevzuuna temas ederek şunları söylemiştir:

Demokrat Parti gerek din ve gerek milliyet meselelerinde noktai nazarını açıkça nizamnamesine koymuş ve millete ilan etmiş bulunuyor. Nizamnamemizdeki bu ana prensiplere göre din hürriyeti diğer hürriyetler gibi mukaddestir. Vatandaş dilediği dini

⁴³⁵ Bayar, **Söylev ve Demeçler**, s.302–303.

⁴³⁶ Bayar DP’nin Serbest Fırka’ya benzerliği hakkında ilerleyen zamanlarda kendisine sorulan bir soruya da şu cevabı vermiştir: ‘Serbest Fırka dahi muvazaa partisi değildi. Muvazaa hafifliktir. Ne bunu teklif edecek, ne de bu teklif kabul edecek kimseler bulunmadığı gibi memleketin de muvazaalı işlere tahammülü yoktur.’ Timur, **a.g.e.**, s.25.

⁴³⁷ “Kıpkızıl Bir Dalâlet”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.1, S.3, İstanbul, Şaka Matbaası, Haziran 1948, s.40.

seçmekte ve bu dinin icaplarını yerine getirmekle serbesttir. Bu prensibin tatbikata konulması şekli, zamanı geldiğinde düşünülecektir. Demokrat Partinin memlekete getirdiği ciddi hürriyet havasının ortaya bir mecburiyet olarak iktidar, din meselesi ve dinî tedrisat etrafında bir takım müzakereler için teşebbüsler yapmış ve meseleyi Meclis kürsüsüne getirmiştir. Sırası geldiğinde Demokrat Parti de nizamnamesindeki ana prensiplere dayanarak görüşlerini ve bunların tatbik şeklini millet huzurunda konuşacaktır.⁴³⁸

Bayar'ın bu nutkuna rağmen İslamcı basın tarafından özellikle Sebilürreşad dergisi din konusuna temas ederek DP'nin kesin tavrını belirlemesini ve siyasetini belirtmesini istemiştir. 1949 yılı başında bu dergide Celal Bayar'ın din meselesi hakkında çekindiği yer almakla beraber kendisinin bu konu hakkında Yozgat ve yukarıda belirtildiği üzere İskenderun ilçe kongrelerinde temas ettiği yazılmaktaydı. Bayar'ın üstü kapalı İskenderun nutku tenkit edilerek bu konuya neden açıklık getirilmediği, milletin DP'nin din hürriyeti anlayışı ile CHP'nin anlayışı ve siyaseti arasındaki farkın ne olduğunu ve DP'nin halk partisi ile aynı fikirde olup olmadığını merak ettiği sorulmaktaydı. Ayrıca şu soruların cevabının da verilmesi isteniliyordu:

Din ile devletin ayrılması meselesinde Diyanet Riyasetinin hükümet ve Meclise bağlı resmi bir müessese halinde kalması, mekteplere dinî tedrisatın kabulü, bir takım dinî müesseselerin hükümet tarafından açılma teşebbüsleri, lâiklik telâkkisi, tamamıyla hükümetin ayrı, hür ve müstakil bir cemaati İslamiye teşkili gibi mühim meselelerde, Halk Partisiyle Demokrat Parti arasında ne gibi görüş farkları vardır?

Böylece DP'nin bu tür konularda “meskût” (sukut edilmiş) geçtiği ve görüşlerinin saklamasının doğru olmadığı ayrıca İslam dinin aşikâre olduğundan partilerin de davalarının hak olduğuna inananların bunu saklamamaları gerektiği belirtilmiştir.⁴³⁹ Demokrat Parti'nin din mevzuu konusunda belirgin bir politika izlememekle beraber lider kadroda bulunan Menderes, 1949 yılında Sivas'ta Nakşibendî Şeyhi İsmail Efendi'y” ziyaret edip elini öpmüştür.⁴⁴⁰ Gerçekten de Celal Bayar din hakkındaki düşüncelerini partinin kuruluşundan iktidara gelene kadar açıkça belirtmemiştir. Nitekim laikliğin ve dinin tartışıldığı CHP'nin ünlü

⁴³⁸ Eşref Edip, “Demokrat Partinin Din Siyaseti”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.2, S.27, İstanbul, Şaka Matbaası, Ocak 1949, s.27.

⁴³⁹ Edip, “a.g.m.”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.2, S.27, Ocak 1949, s.28.

⁴⁴⁰ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.273.

7'inci kurultayı sırasında kendisine de bu konu hakkındaki görüşleri sorulmuş ancak "parti disiplinine uyma" zaruretinden fikrinin programdakiyle aynı olduğunu söylemiştir.⁴⁴¹

Demokrat Partinin 1949 yılındaki kongrelerindeki nutuklarda din kendini iyice hissettirmeye başlamışlardır. Büyük kongrede de din mevzuuna değinilmesine rağmen yine de ihtiyatlı hareket edildiğini ikinci bölümde belirtilmişti. Yine parti kongrelerinden birinde hatiplerden biri dinin 'top ve tüfek gibi' toplumun müdafaa aracı olduğu, yine başka bir hatip ise, 'dinsiz devlet olamaz' demiştir. Bu sözler İslamcı ve laik rejimin taraftarları olan yayın organlarında tartışılmıştır. Ulus yazarı Yavuz Abadan, din ve devlet hakkında 'son günlerde bulanık suda balık avlamak hedefini güttüğüne asla şüphe olmayan bir tahrik zihniyetinin bu meseleyi dile dolamasından' kaygılandığını ve "manevi kıymetleri ihmal etmek istemediğini, fakat bizim için ihmal <Milli cevher>in esas olduğunu" söylemiştir. Bu durum İslamcı basın tarafından profesör olan Abadan gibi ilim adamlarının Türkiye'de din hürriyetinin uygulanması hakkında tarafsız münakaşa etmeleri gerektiğinden tenkit edilip Atatürk'ün 'din milliyetin bir parçasıdır' sözü hatırlatılıp 'milli cevher'⁴⁴² de içinde dinin de olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu kongrelerden biri olan Bursa il kongresinde (3 Nisan 1949) Bayar laiklik ilgili şu sözleri sarf etmiştir:

Din meselesi çok nazik bir mevzudur. Evet, biz Müslüman'ız ve Müslüman olarak kalacağız. Şunu ehemmiyetle ve ısrarla tekrarlayarak derim ki, laiklik prensibi buna asla mani değildir. Bilakis vicdanlara hükmedilmesine müsaade etmeyen bir prensiptir. Eğer din öğretimi laiklik esasları dahilinde yürütülecekse, biz kendilerine yardım edeceğiz. Laikliği bırakacağız diye ortaya atılacak bir fikir, maazallah bu memlekette ekseriyet bulursa, ben memleketin istikbalinden ümidimi keserim.

Celal Bayar'ın bu beyanatı rejime yakınlığıyla bilinen hürriyet gazetesinde, Bayar'ın "din aleyhinde konuştuğu" zannı verilecek şekilde yer almakla beraber CHP de Bayar'ı dolayısıyla DP'yi dine karşı gösterip bu doğrultuda propaganda yapmaya başlamıştır.⁴⁴³ CHP artık karşı safta olarak gördüğü dini kendi lehinde olacak şekilde sahiplenmeye başlamıştı. Ancak bu dönemde dikkat edilecek

⁴⁴¹ **Akşam Gazetesi**, 3 Aralık 1947

⁴⁴² Kentli, Mustafa, "Din ve Devlet", **Sebilürreşad Dergisi**, C.2, S.38, İstanbul, Şaka Matbaası, Nisan 1949, s.202-203.

⁴⁴³ Ağaoglu, **Siy. Gnlk.**, s.321.

nokta bir yandan rejimi korumaya yönelik tedbirlerin alınmasına rağmen gerek iktidarın ve gerekse muhalefet partilerinin dinin toplum üzerindeki etkilerinin farkına varmaları olmuştur. Dolayısıyla dinin siyasetteki rolü ve oy getirme gücüne yönelik vaatlerde bulunmuşlar hatta kimi partilerin program ve tüzüklerinin amacı tamamıyla dinsel hayatı getirmeye odaklanmıştır.

2.3. İKTİDARA YÜRÜYÜŞ

Demokrat Parti'nin kurulmasıyla demokratik gelişmeler kendini ister istemez göstermeye başlamıştı nitekim 1946 seçimlerinden önce seçim kanununda birtakım yenilikler iktidar tarafından yapılmıştı.

İktidarın ilk yeniliği 5 Haziran 1946 tarihinde 4918 sayılı kanunla gerçekleşmiştir. Bu yenilikle ilk kez doğrudan doğruya kendi temsilcilerini seçebilecek iki dereceli seçim kalkarak, tek dereceli seçim sistemi kabul edilmiş açık oy, gizli tasnif usulü getirilmiştir. Ancak seçmenin özgürce oy kullanma ve oy güvencesi ilkeleri zedelenmekteydi. Nitekim seçimlerin sonucunda oyların sayımında gizli tasnifin güvenilirliğinin düştüğü görülmekteydi.⁴⁴⁴ 1947 yılında ise ikinci Hasan Saka kabinesi DP'in bir yıl önce değiştirilen ancak "yargı denetimini" sağlayamayan seçim kanununa karşı ısrarlı muhalefeti karşısında yeni kabine programına ekleme yapmıştır. Bu düzenleme de 'Yüce Kurultayın tasvibine sunulmak üzere bulunan Seçim Kanunu değişiklik tasarısı gerçek demokrasilerin temeli sayılan halk iradesinin, iyi niyet sahibi hiç kimsenin itiraz edemeyeceği bir emniyet içinde belirtilmesini sağlayacaktır' şeklinde bir madde konarak DP'liler yatıştırılmaya çalışılmıştı.⁴⁴⁵ 9 Temmuz 1948 tarihinde i Seçimi Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bazı maddeler eklenmesine dair kanun hükümleri

⁴⁴⁴ Her ne kadar seçim kanununda değişiklikler yapılmışsa da 1946 seçimlerini önemli kılan etkenlerin başında "dönemin iktidarının" seçimlerde kullandığı baskı yöntemleri olmuştur. Tevfik Çavdar, **Müntehib-i Sani" den Seçmene**, I. Basım, Ankara, V Yayınları, 1987, s.82, 84; Yeşil, **a.g.e.**, s.81-82.

⁴⁴⁵ Fakat DP'liler bu tasarıyı da eksik bulup Meclis'i terk ederek 1948 yılının Ekim ayında yapılacak ara seçimlere de katılmama kararını da almışlardı. Timur, **a.g.e.**, s.90.

gereğince 14, 15, 20, 24, 25, 27, 29 ve 34'üncü maddeleri yeniden düzenlenmiştir. Düzenlenen 14. Madde "...Seçimi idare etmek ve denetlemek üzere 7 üyeden mürekkep birer seçim kurulu teşkil olunur." 15'inci madde ise "Parti ve bağımsız adayların temsilcileri komisyonlarında seçim muvazeneleri takip edebilecek..." şeklinde değiştirilmiştir. 27'inci madde gereğince "oy verme bitince seçim komisyonlarınca seçmen defterlerine konmuş olan imza, mühür veya parmak işaretlerine göre" oy kullananlar bir tutanakla belirtildikten sonra sandık açılacaktır.⁴⁴⁶ Özellikle 14 ve 15'inci maddeler seçim emniyetini sağlamasına rağmen bu durum da Demokrat Parti'yi rahatlatmayacak artan muhalefetle de 1949 yılının başında Hasan Saka hükümeti istifa ettirilerek yeni hükümeti kuran Günaltay DP'lileri tatmin edecekti.

Başbakan Şemseddin Günaltay⁴⁴⁷ 24 Ocak 1949 tarihinde hükümetin programını okurken demokratik bir hayat için şöyle demektedir:

İç politikamızda; gelişmekte ve kökleşmekte olan demokratik rejimin memleketimiz için vaat ettiği aydın istikbali yaklaştıracak tedbirleri daima artan azimle almak bizim de vazifemiz olacaktır. Tek dereceli seçim ve çok partili meclis sistemine dayanan demokrasimizin gayesi halk idaresinin en mükemmel şekilde belirmesine dayanan demokrasimizin gayesi halk idaresinin en mükemmel şekilde belirmesine imkân sağlamaktır. Büyük meclisin geçen yıl kabul buyurduğu Seçim Kanunu bu maksadın elde edilmesi için ortaya konmuş ileri bir eserdir. Hükümetimiz, 1950 seçimlerinin hiçbir vatandaşın yüreğinde şüpheye yer bırakmayacak en teminatlı bir şekilde yapılması için, ilmin ve tecrübenin telkin edeceği tedbirleri göz önünde tutmaktan geri kalmıyacaktır. İçinde bulunduğumuz demokratik hayatın kolaylıkla ve süratle gelişmesi için, icap ettikçe her sahada yeni kanunlar sunmakta ve eskilerin değiştirilmesini arz etmekte tereddüt etmeyeceğiz.⁴⁴⁸

⁴⁴⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.12, Birleşim 86, 9.7.1948, s.1097, 1099, 1102, 1105; Kanun No 5258, Resmi Gazete yayım tarihi 14 Temmuz 1948- Sayı: 6957, **Düster**, 3. Tertip, C.29, Ankara, 1948, s.1302-1306.

⁴⁴⁷ Ağaoglu, Günaltay'ın başbakanlığa getirilmesi hakkında şunları söylemektedir: "Günaltay, Osmanlı Meşrutiyetinin yetiştirdiği sarıklı aydınlar zümresinin en mükemmel örneklerinden biri idi. İsmet Paşa, Şemseddin Bey'i âdeta bir şeyhülislam ve fetvâ emini olarak Başbakanlık koltuğuna oturttu." Böylece Günaltay'ın fetvaları ile 1950 seçimlerine rahat bir zemin hazırlanmış olacaktır. Ağaoglu, **Siy., Gnlk.**, s.315.

⁴⁴⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 8, C.15, Birleşim 36, 24.1.1949, s.163.

İlimli Başbakan Günaltay, programını okuduğu günlerde Bayar ile bir görüşmede bulunarak, daha önceden muhalefet tarafından güvence istenilen seçimler, antidemokratik kanunlar ve anayasa hakkında görüşlerini şöyle belirtiyordu:

Siz ve ben eski ittihatçıyız. Birbirimizi de 25 seneden beri tanırız. Şahsen aramızda herhangi bir ihtilaf olmamıştır. Şu demokrasi dâvâsını beraberce halledelim, bitsin. Umumî esaslı meseleler vardır. Seçim Kânunu, Matbuat Kanunu, diğer kânunlardaki antidemokratik maddelerin değiştirilmesi gibi. Seçim Kânunu, her iki tarafı tatmin edecek şekilde olmalıdır... Ben memlekette iki partinin yaşamasına çalışacağım. Dinî tesirler azaldı. Manevî başka kuvvetler de yok. O halde bunların yerine, kuvvetli hükûmet prensibini getirmeliyiz... Günün meseleleri elbette tenkit edilir. Fakat rejimi kuvvetlendirmek noktasında beraber olmalıyız.

Bayar ise:

Seçim Kânunu'nu bir mecelle hâlinde, tam olarak yapmalıdır. Milletın yüzde 80'i seçimlerde haksızlık olduğu kanaatindedir. Bunun içindir ki Seçim Kânunu değışince, yeni seçimde yapılmalıdır. Anayasa hakkındaki görüşümüzü kongrede tesbit edeceğiz. Köylünün ekseriyeti dındardır. Bunun içindir ki, hükümetin kuvvetini temin, milletin akliselimine dayanmakla mümkündür. Hükümet buna dayanmalıdır.

Bayar Günaltay'dan sonra İnönü ile de bir görüşme yaparak seçim kanunu hakkında karşılıklı fikir beyan etmişlerdir. İnönü başbakan'ın görüşlerini de olumlu bulduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁹ Bu görüşmeler olumlu sonuçlar doğurup seçim kanunu üzerinde Başbakan Yardımcısı Nihat Erım başkanlığında bir heyet kurulmasına karar verilmiştir. Erım'in başkanlığında kurulan komisyon Adalet, İçişleri, İşletmeler ve Ulaştırma bakanlarının temsilcilerden oluşmuştu.⁴⁵⁰ Feroz Ahmad'a göre bu komisyon'un kurulmasıyla Günaltay, Türkiye'de "örgütlü dine yönelik" ve sonradan da memlekette İslam'ın kurtarıcısı olarak kendini övme hakkını veren liberal politikasını uygulamaya başlamıştır.⁴⁵¹ İlim Heyeti uzun bir çalışmaları devam ederken de diğer partilerin görüşlerine de başvurmuştur. Nitekim DP 11 Ekim 1949'da bu konuda fikirlerini beyan ederek seçimin güvenliği için adli güvencenin

⁴⁴⁹ Ağaoğlu, **Siy., Gnlk.**, s.304-305.

⁴⁵⁰ Nihat Erım, **Günlükler**, (1925–1979), (Haz. Ahmet Demirel), C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.390.

⁴⁵¹ Ahmad, **Dem., Sür., Türk.**, s.45-46.

sağlanılmasının şart olduğunu bildirmiştir.⁴⁵² Komisyon “Seçim Kanunu Projesini” 6 Aralık 1949’da tamamlayıp⁴⁵³ hükümetin görüşüne sunarak 9 Aralık 1949’da grup içindeki görüşmelerden sonra kabul edilerek⁴⁵⁴ 11 uzmandan oluşan komisyonun, partilerin ve kimi yabancı uzmanların görüşlerini alarak birçok ülkenin seçim sistemlerini inceledikten sonra hazırladıkları tasarı 17 Aralık 1949 tarihinde TBMM’ye sunulmuştur.⁴⁵⁵ Meclis’e sunulan tasarı demokratik bir özellik göstermiş olup “Gizli oy, açık tasnif ve adli teminat” altında yapılması, seçim kurullarının başında hâkimlerin bulunacağını, seçimleri yönetmek için bağımsız bir kurum olan “Yüksek Seçim Kurulu”nun kurulması yer almıştır. Seçimlerde doğacak herhangi bir anlaşmazlığın çözümü için de mahkemelerin karar vereceği yer almaktaydı.⁴⁵⁶ Tasarı üzerindeki çalışmalar devam ederken Ocak 1950’de toplanan DP istişari kongresinde Menderes 1950 seçimlerinin “sükûn ve itimat havası” içerisinde olması gerektiğini belirtmiştir. Menderes, devamla bu hususa verdikleri önemi şöyle açıklıyordu:

Bu nokta üzerinde o kadar ısrarlıyız ki iktidarın bu kargaşalık yaratmak gayretleri devam edip de siyasi itimat ve huzuru tamamen bozulduğunu göreceğ olursak, seçimlere girmek mesuliyetini üzerimize alıp almamak hususunda tezekkür etmek mecburiyetinde kalacağız.⁴⁵⁷

Tasarının hazırlanmasında başrolde olan Nihat Erim, 15 Ocak’ta Kayseri CHP il kongresinde muhalefetin eleştirilerine çok partili hayatın devamı için her türlü tedbiri alınmakta olduğunu, muhalefetin seçimlerde kaybettiği taktirde bahanesini şimdiden aradığını söylemiştir.⁴⁵⁸ Tasarı hazırlanırken İçişleri Bakanlığı temsilcileri “çoğunluk” sistemi yerine “orantılı (nisbi) temsil” sisteminin getirilmesini önermişler nitekim MP’liler de itirazlarının başında bu olup bu yönde önerge vermişler ancak Erim bunu kabul etmemiştir. Tasarıdaki yeniliklerden biri de seçime girecek partilere fikir ve eleştirilerini devletin radyolarında açıklama imkânını

⁴⁵² Yeşil, **a.g.e.**, s.150.

⁴⁵³ Barutçu, **a.g.e.**, s.937.

⁴⁵⁴ Erim, **a.g.e.**, s.389.

⁴⁵⁵ Turan, Ş, **a.g.e.**, s.296.

⁴⁵⁶ Yeşil, **a.g.e.**, s.151-152.

⁴⁵⁷ **Akşam Gazetesi**, S.11223, 10 Ocak 1950, s.1; Basında DP’nin bu kongresine 200 kişinin katılmasından dolayı “Küçük Kongre” adı verilmiştir. Kongrede DP’nin seçime girmemesi yönündeki teklif ret edilerek alınan kararlar seçim bildirisini olarak 13 Ocak’ta yayınlanmıştır. **Ulus Gazetesi**, S.10252, 10256, 14, 18 Ocak 1950, s.6.

⁴⁵⁸ **Ulus Gazetesi**, S.10254, 16 Ocak 1950, s.1.

tanıyor olmasıydı.⁴⁵⁹ Tasarı üzerindeki tartışmalara ve ufak sayılabilecek anlaşmazlıklara rağmen CHP ve DP oylarıyla 16 Şubat 1950 tarihinde kabul edilmiştir.⁴⁶⁰ Kanunun kabul edilmesinden sonra Başbakan Şemseddin Günaltay, “bu kanunu çıkarmakla sekizinci Büyük Millet Meclisinin siyasi tarihimize daima hürmetle anılacağını”⁴⁶¹ söyleyerek o güne kadar izlenilen yolun yanlışlığını kabul etmiş oluyordu. Kanunun birinci maddesinde “Milletvekili seçimi tek derecelidir ve ekseriyet usulüne göre genel eşit, gizli oyla yapılır. Oy serbest ve şahsidir. Oyların sayılması ve ayrılması açıktır.” denilmiştir. Ayrıca her il bir seçim bölgesi olup “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından her 40.000 kişi için bir milletvekili” seçilecekti.⁴⁶² Kanun tasarısının kabulünden sonra Menderes, Bayar’ın istememesine rağmen meclis’te bir konuşma yaparak şöyle demiştir:

...Bunun için de, Seçim Kanunu’nun, her türlü hile ve fesadı önleyecek ve vatandaş vicdanında tazyik ve tesir yapabilmesi imkanlarını ortadan kaldıracak hükümlerini ihtiva etmesi şarttır. Biz, 1950 seçimleri gibi memleketin siyasî hayatında bir dönüm noktası teşkil edecek ehemmiyette bulunan bir devrede, iktidarın bu nezaket ve ehemmiyeti kavrayarak hareket edeceğini kuvvetle ümit ve temenni etmekteyiz.⁴⁶³

Kanun kabul edildikten sonra sıra seçimlerin ne zaman yapılacağı konusuna gelinmiş ve tartışmalar artık bu yönde olmuştur. Nitekim bu konuyu görüşmek üzere Bayar ile Günaltay bir araya gelmişler.⁴⁶⁴ Seçim zamanı hakkında DP’nin istekleri doğrultusunda Meclis’in 21 Mart’taki toplantısında seçimlerin 14 Mayıs 1950 yapılması kararlaştırılmıştır.⁴⁶⁵ 24 Mart’ta ise Meclis’in 25 Mart’ta feshedilmesine ve seçimlerden sonra 22 Mayıs Pazar günü toplanmasına karar verilmiştir.⁴⁶⁶ Seçim kararı üzerine İsmet İnönü milletvekillerine şöyle demişti:

⁴⁵⁹ Turan, Ş., a.g.e., s.296.

⁴⁶⁰ Seçim Kanunu 10 ret oyuna karşın 341 oyla kabul edilmiştir. **Akşam Gazetesi**, S.11261, 17 Şubat 1950, s.1.

⁴⁶¹ **Ulus Gazetesi**, S.10.286, 17 Şubat 1950, s.1.

⁴⁶² Kanun No 5545, Resmi Gazetede yayım tarihi 21 Şubat 1951, Sayısı 7438. **Düstur**, 3. Tertip, C.31, Ankara Başbakanlık Devlet Matbaası, s.847.

⁴⁶³ Haluk Kılçık, **Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri**, C.1, Ankara, Demokratlar Kulübü Yayınları, 1991, s.420-421; Ağaoğlu, **Siy., Gnlk.**, s.388.

⁴⁶⁴ Ağaoğlu, **Siy., Gnlk.**, s.387-388.

⁴⁶⁵ **Akşam Gazetesi**, S.11294, 22 Mart 1950, s.1.

⁴⁶⁶ **Ulus Gazetesi**, S.10.322, 25 Mart 1950, s.1.

‘İşte demokratik sisteme girdik. Seçimler olacak; seçimlerde dövüşeceğiz. Ama seçimler bir defa bittikten sonra laf yok. Millet kimi seçerse onlar 4 yıl vazife görecek. Yeniden seçim devresine girdikten sonra tekrar dövüşeceğiz!’⁴⁶⁷

2.4 1950 SEÇİMLERİ

Seçimlere girerken DP ve CHP arasında koalisyon olacağı yönünde iddialar olmuş olup DP önce bunu ret etmiştir. Ancak sonradan DP’nin bazı konularda işbirliği önerisinde bulunduğu ortaya çıkmıştır.⁴⁶⁸ diyerek bunu ret etmiştir. Ama seçimler öncesi Nihat Erim’in öncülüğünde her iki parti arasında koalisyon kurma çalışmaları olmuş nitekim Fevzi Çakmak’ın ölümünden sonra meydana gelen hadiselerden dolayı Erim’in gayretleriyle buluşan Bayar ve Günaltay görüşmesinde Bayar, ‘koalisyon’ teklifinde bulunmuş ancak Günaltay buna gerek yok demiştir. Erim’in bu çalışmaları İnönü’nün de kendisine dargın olmasına neden olmuştur. Ancak, Erim koalisyon fikrinde ısrar ederek gerekirse istifayı da düşünmüştür ancak bunun muhalefet tarafında istismar edileceği ve CHP’ye zarar vereceği için yapmamıştır. Erim’in bu çalışmaları parti içinde kendisine karşın tepkilerin doğmasına neden olmuştur. Zira, Erim, Günaltay’la arasındaki ihtilafın seçimlerden önce partiye zarar vermemesi için 5 Mart’ta da 15 günlük bir izin almıştı.⁴⁶⁹ Nitekim koalisyon için A. Menderes ve F.Ahmet. Barutçu da bir araya gelmiş görüşmeler sonucunda DP’ye 50 milletvekili kontenjanının tanınması neticesinde anlaşma sağlanılamayıp partiler tek başına seçime girmişlerdir.⁴⁷⁰ Koalisyon hakkında MP ile DP’nin de işbirliğine gidileceği yönünde haberler basında yer almıştır. Nitekim Ulus Gazetesinin 2 Ocak 1950’deki sayısında Celal Bayar ile MP’li Sadık Aldoğan arasında görüşme olduğu haberinin yayınlanması üzerine Aldoğan, Ulus’a bir mektup yazarak “Celal Bayar ile birleşemeyiz ve müzakereye girişemeyiz.”⁴⁷¹ demekteydi.

⁴⁶⁷ Turan, Ş., a.g.e., s.297.

⁴⁶⁸ **Akşam Gazetesi**, S.11268, 24 Şubat 1950, s.1.

⁴⁶⁹ Geniş tafsilat için bkz. Erim, a.g.e., s.424,438-443.

⁴⁷⁰ Turan, Ş., a.g.e., s.297.

⁴⁷¹ **Ulus Gazetesi**, S.10245, 8 Ocak 1950; Ancak 3 Ocak 1950’de Aydın MP kongresinde Sadık Aldoğan, birçok DP’linin de kongre katılımıyla yaptığı konuşmada “demokratların kafası da bizim kafadadır. Aynı yolu takip ediyoruz ve beraber yürüyeceğiz.” demiştir. **Ulus Gazetesi**, S.10241, 4 Ocak 1950, s.1.

Tek parti iktidarının son hükümetinin demokrasiye ve adeta kendi partilerinin mağlubiyetine neden olacak kanunları çıkarmasının bu dönem itibariyle özlenen tablo olduğunu belirtmekte fayda var. Özellikle Günaltay'ın başbakanlığa oturduğu ilk günden itibaren özellikle seçimlerin adaletli bir şekilde yapılabilmesi için çalışmalarda bulunmasının yanında din serbestliğine imza koyması dikkat çekilecek noktalardır. Bunun yanında Başbakan yardımcı olan Nihat Erim'in de Günaltay'dan geri kalmadığı hele özellikle seçim tasarısını hazırlarken sarf ettiği mücadele ve titizliğin apayrı bir önem arz ettiği ortadadır. Öyle ki bu iki şahsın iktidarı döneminde muhalefet'e yaşam hakkının tam olarak tanındığı bir gerçek olup sağladıkları demokratik ortamları adeta kendi sonlarını hazırladıklarını söylemek yanlış olmasa gerek. Seçimlere güvence veren kanun'un çıkarılmasından sonra sıra artık yatırım ve propagandalara gelmişti. CHP adına halktan oy isteyen İnönü, genelde yeni bir anayasa, alternatif bir meclis, dış politika ve seçimlerin huzuru konuları üzerinde durmuştur.

İsmet İnönü, 23 Mart 1950'de Ankara Polatlı'da ilk seçim mitingini gerçekleştirmiştir. İnönü, burada mevcut anayasanın memlekete büyük hizmetler sağladığını ancak bunun “devrini ikmal” ettiğini bu anayasanın zayıf bir tarafının “seçim neticesinde büyük çoğunluğu alacak bir siyasî partinin, Anayasa dahil olduğu halde, bütün kanunları bir hafta içinde değiştirmeye muktedir” olacağına dikkat çekmiştir. Nitekim önümüzdeki dönemde “milletvekilllerinden mürekkep başka, ikinci bir meclis” olacağını ve bu iki meclisin beraber halledecekleri meselelerinin yanında her birinin ayrı ayrı işgal edecekleri görevlerinin olacağını ikinci meclis'in başlıca görevinin de “Anayasanın istikrarını temin etmesi ve her kanunun uygun çıkmasını ayrıca vazife olarak üzerine alması düşünülebilir” demektedir.⁴⁷² 25 Mart'ta Kırkkale'de ikinci nutkunda İnönü, CHP'li vatandaşların inandığı 6 oklu prensiplerin “anayasadan çıkarılmasının tabii” olacağını söylemiştir. Ancak bunun partinin prensipleri arasında olup vatandaşa beğendirilmeğe çalışılacağını böylece diğer partilere göre kendi prensiplerimizi “Anayasa ile imtiyazlı bir mevkie koymuş olmaktan çıkacağız” demektedir.⁴⁷³ 27 Mart Ankara Beypazarı'nda yaptığı konuşmada dış politikaya değinerek 1944–1946 dönemleri arasında yalnız olduklarını tehlikeli ihtimallere karşı karşıya olduğumuzu belirterek önümüzdeki

⁴⁷² **Akşam Gazetesi**, S.11296, 24 Mart 1950, s.1-2; Turan, İ., **a.g.e.**, s.386-387.

⁴⁷³ **Akşam Gazetesi**, S.11298, 26 Mart 1950, s.1-2; Turan, İ., **a.g.e.**, s.391.

senelerde ise “dış emniyet” meselesinin başlıca kaygıları olduğunu söylemiştir. İç politikada ise demokratik rejimi tekâmüle götürmenin vazifemiz olduğu gibi artık “sövme politikası” yapanların azaldığı ve vatandaşın artık bu seçimde “bu ârızalardan mahsun” kılmasını temenni etmekteydi.⁴⁷⁴ İnönü, 29 Mart’ta seçimler dolayısıyla yurt gezisine çıkan İnönü,⁴⁷⁵ 30 Mart’ta Malatya mitinginde Ankara’daki söylevlerine karşı basın ve muhalefetten gelen tepkilere cevap vererek bugünkü anayasaya göre milletvekili olarak kendini halka beğendirmeye hakkı olduğunu belirtip daha önceki seçim politikasını teyit etmiştir. İnönü, devamında ise “önümüzdeki devrede iç politikada huzurun ve itimadın –hürriyet rejimi ile, yeni Anayasa hükümleri içinde ve siyasî partilerimizin tekamülleri arasında- feyizli bir surette temelleşmesi esas olacaktır” demekteydi. İnönü, Malatya’dan adaylığını koyarak buradaki nutkunda huzur ve istikrara dikkat çekerek eleştirilere neden olan 12 Temmuz beyannamesinin gerekliliği hakkında görüşlerini bildirmiştir.⁴⁷⁶ İnönü, Malatya’dan sonra Elazığ, Diyarbakır ve Ergani’ye gitmiştir.⁴⁷⁷

A.Fuad Başgil, İnönü’nün seçim sonuçlarının tahminine yönelik endişelerinden dolayı istediği seçim kanunu çıkarırken ittifakla oy verilmesi için telkinde bulunduğunu ve halk arasına girmeye başladığını belirterek şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Cankaya’daki tahtından inerek sokağa kadar çıkmağa ve eskiden olduğu gibi, sadece gayretkeş bendelerinin alkışlarını toplamak için rejimin propagandasını yapmak niyetiyle memleketi dolaşmağa mecbur oldu. Uzun siyasi hayatı boyunca, şimdiye kadar kendi fikrini müdafaa etmek ve kuvvetli bir muhalefet karşısında halktan rey istemek zaruretini duymamıştı.⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ **Akşam Gazetesi**, S.11300, 28 Mart 1950, s.1-2; Ankara Beypazarı’ndaki nutkunun sonunda İnönü “Tuttuğumuz yolun selâmet yolu olduğuna kaniim. Göğsümü gererek bu politikayı vatandaşlarıma karşı müdafaa ediyorum. Memleketin gideceği yolu seçmek, hür vatandaşın hakkıdır.” diyerek politikasının haklılığına güvenerek demokratik bir seçim müjdesini vermiştir. Turan, İ., **a.g.e.**, s. 394-396.

⁴⁷⁵ **Akşam Gazetesi**, S.11301, 29 Mart 1950, s.1.

⁴⁷⁶ **Akşam Gazetesi**, S.11303, 31 Mart 1950, s.4; Turan, İ., **a.g.e.**, s.398-400.

⁴⁷⁷ **Akşam Gazetesi**, S.11304, 1 Nisan, 1950, s.1.

⁴⁷⁸ Ali Fuad Başgil, **27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri**, (Çev. M. Ali Sebük-İ. Hakkı Akın), İstanbul, Çeltüt Matbaacılık, 1966, s.69.

Basında ise 25 yıllık CHP hükümetlerinin devleti deneme tahtasına çevirdikleri ve eğer keyfi tutumlarda bulunmadıkları takdirde ülkenin 1950 baharındaki görüntüsünden iyi olacağı denilmekteydi. Tek partinin siyaseti şöyle tenkit edilmekteydi:

Halk Partisi yirmi beş yılda memlekette çok mühim bir şey yapmıştır: İnkılâplar! İnkılâplar ve o kadar! Bunun dışında daha ne yaptığını görmek için ise gitmeğe hacet yok, gözlerimizi açalım ve etrafımıza bakalım: Memleketin hali meydandadır!⁴⁷⁹

Demokrat Parti adına ise Bayar mitinglerde boy göstermiştir. 16 Mart 1950 tarihinde sel baskınına uğrayan Eskişehir’de gazetecilerin seçimin dürüst yapılacağına emin misiniz? sorusuna “1946 seçimlerinde de çok selahiyetli ağızlardan” teminat verilmişti. Ben “dürüst bir seçim yapılacağına inanmak istiyorum.” demiştir. Bayar, seçimlerdeki şanslarının sorulduğu bir soruya karşı da şu cevabı vermiştir:

Hâlâ tereddüdünüz mü var? Gayet tabîi olarak seçimleri Demokrat Parti kazanacaktır. Çünkü millet böyle istiyor. Seçimleri partimizin kazanacağından asla şüphe edilmemelidir... Meyus olmak bizim şiarımız değildir. Nurlu bir istikbale gidiyoruz.⁴⁸⁰

26 Mart’ta Konya’da ise genelde 4 yıl içinde uğranılan haksızlıkları anlatıp seçim kanununa değinerek daha önceki seçimlerin de “idare amirlerinin mesuliyeti ve nezareti altında” bulunduğunu ancak bunların içinde buldukları durumları gereğince görevlerini suiistimale uğrattıklarını belirtmiştir. Daha sonra ise İnönü’nün şiddet ve kavga politikalarının yaşanmaması üzerindeki söylemlerine cevap vererek birçok haksızlığa uğradıklarını belirtmiştir. Bayar, “bizim millî haklarımızın tahakkukunu istemekten başka emelimiz yoktur” diyerek demokratik haklarını istediklerini nitekim geçmişten dolayı da “sütten ağzı yanan yoğurdu üfler” demektedir. Bayar, haksızlık ve şiddet politikalarını uygulayanların günahlarının bedelini ödediklerini söyleyerek Konyalılara hitaben Konya’nın tarihinde “İslam Türk Medeniyeti” merkezi olması dolayısıyla Konyalılara büyük bir vazifenin düştüğünü söylemiştir. Konya, nutkunda dikkat çeken bir nokta da Bayar’ın “Bir

⁴⁷⁹ A.Naci Karacan, “Halk Partisinin Seçim Nutukları”, **Milliyet Gazetesi**, S.4, 6 Mayıs 1950

⁴⁸⁰ **Akşam Gazetesi**, S.11289, 17 Mart 1950, s.1–2; Bayar, **Söylev ve Demeçler**, s.401–402

koalisyon kabinesinin yapacağı seçimlere kimse itiraz edemez” demesi olmuştur.⁴⁸¹ İktidarın ve temsilcilerinin DP’ye karşı sürdürdükleri eleştirilerin başında kendisinin yetersiz olduğu yönündeki iddialar olmuştur. Nitekim bu konuda H. Cahit Yalçın şöyle demektedir:

Bizim şahsî kanaatimiz şudur ki muhaliflerimizde hükümet mesuliyetini yüklenecek omuzlar yoktur. Demokrat Parti hakikatte bir ‘gecekondu’ partidir. Şimdiye kadar bütün vahdetini temin eden âmil Halk Partisine karşı beslediği husumetten ve kinden başka bir şey değildir.⁴⁸²

31 Mart 1950’de İstanbul’daki il kongresinde ise Bayar, DP’nin tecrübesiz olduğu yolundaki eleştirilere şu cevabı vermektedir:

Dört senedir partimizin sarf ettiği bunca emeklerin neticeleri 14 Mayıs’ta alınacaktır. Demokratlar, hazır olunuz, o zafer gününe. Diyorlar ki, Demokrat Parti henüz çocuktur, beş yaşındaki çocuğa devlet idaresi bırakılabilir mi? Bu görüş hatalıdır. Biz millet idaresini hakim kılmağa uğraşmaktayız. Binaenaleyh iktidarın sahibi hakikîsi olan millete bırakacaklardır.⁴⁸³

DP’nin vaatleri arasında işçilere de özel bir hak tanınmıştır. Nitekim Bayar, 31 Mart 1950’de İstanbul il kongresinde sendikalaşma ve işçi hakları üzerinde durmuş ‘ücretli hafta tatili ve ücretli izin’ konularına dikkat çekip 2 gün sonra da Kasımpaşa’da grev konusuna değinmiş “iki taraflı keskin bir silah” olmasına rağmen grevi işçilere tanıdığını ve şiddet hakkında ise 4 seneden beri cesaretle yürüdüklerini söylemiştir.⁴⁸⁴

Demokrat Parti’nin meclis’te ve mitinglerde üzerinde durduğu konuların en başında seçimlerin objektifliği olmuştur. Ağaoğlu, partinin amacının “seçimleri, adaletin, hâkimlerin kontrolü altına koymak” olduğunu böylece hükümetin baskısı yapmasına imkân tanınmasını engellenmek olduğunu söylemektedir.⁴⁸⁵ Bu konuda DP’nin 7–9 Ocak 1950 toplantısında baskı halinde seçimlerden çekilebileceği görüşü hâkimdi. Toplantının kapanış gününde ise Menderes, seçimlerin tatbikinde “huzur ve

⁴⁸¹ **Akşam Gazetesi**, S.11299, 27 Mart 1950, s.1–2; Bayar, **Söylev ve Demeçler**, s.406–407.

⁴⁸² Hüseyin Cahit Yalçın, “Mukadderat”, **Ulus Gazetesi**, S.10.372, 15 Mayıs 1950, s.3.

⁴⁸³ **Akşam Gazetesi**, S.11304, 1 Nisan 1950, s.4.

⁴⁸⁴ Bayar, **Söylev ve Demeçler**, s.409–410.

⁴⁸⁵ Ağaoğlu, **Siy., Gnlk.**, s.315.

sükûn ortamını bulamazsak seçimlere girmeyeceğiz... 1950 seçimi tarihte bir defa olacaktır” diyerek seçimler hakkında şöyle diyordu:

Zannediyor musunuz ki iktidar 1946’da yapılanları bir daha tahakkuk ettirecek ve bu cesareti gösterecektir? Buna imkan yoktur... O zaman iktidar emniyeti için çalıştı. İktidar için değil emniyeti için çalıştı, fakat bugün öyle değildir, bugün iktidar için çalışmakta... Halbuki tarihte ilk defa olarak bir mucize olacaktır. İktidarın bir elden bir ele geçmesi hadisesi yakındır. Biz onların istediği yerde değil istediğimiz yerde meydan muharebesi vereceğiz. Onların haksız cephelerini tarumar edeceğiz... Onlar bu seçimleri huzursuzluk yaratarak kargaşalık yaparak kazanmak niyetindedirler.

Menderes devamla alınan tedbirler ve iyi niyete rağmen milletin hiçe sayılması halinde 1946’daki gibi hileye sapıldığı kazanılan milletvekili adedi fark etmezsiniz meclise girmeden istifa edileceğini söylemiştir.⁴⁸⁶ DP’nin özellikle 1946 seçimlerinin tatbikine ve baskıların yapılmasına yönelik söylemleri hemen hemen her platformda belirtmeleri dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda CHP’li Cemil Sait Barlas, 7 Ocak’taki İzmir il kongresinde ‘1946 seçimlerinden muhalifler şikâyet ediyorlardı, 1946 seçimlerinden ben de şikayetçiyim’⁴⁸⁷ demektedir. Barlas’ın bu söylemi 46 seçimlerinin usulsüzlüğü ve uygulanışı bakımından ileri sürülen iddiaların resmi elden kabulünü teşkil etmekteydi.

Celal Bayar ise 5 Nisan 1950’de Çankırı’da halka hitaben din mevzusu hakkında bir sene önce de buradaki kongrede bu konuyla ilgili söylediklerini şöyle tekrar eder: “...dini siyasete alet etmek kötü bir şeydir. Din mukaddes bir mefhumdur, politikaya ve beşeri ihtiraslara vasıta olmamalıdır” diyerek konuşmasının devamında din konusu hakkında 1949’daki II. kongrelerinde alınan kararları okuyarak bu doğrultuda olacaklarını söyleyerek şöyle devam etmiştir:

...Elhamdülillah Müslüman’ız ve Allah huzuruna da Müslüman olarak çıkacağız. Takdir edersiniz ki biz, bir siyasi partiyiz. Bir siyasi partinin din meselesini esas alarak ve sade ona dayanarak program ve propagandasını yürütmesi de doğru değildir. Çünkü tekrar

⁴⁸⁶ Menderes, “Meclise girmeyeceğiz. Bizsiz Meclis ve hükümet olamaz.” Kılçık, **a.g.e.**, s.398-399.

⁴⁸⁷ **Ulus Gazetesi**, S.10245, 8 Ocak 1950, s.1.

ediyorum. Din mukaddes bir mefhumdur, dini politikaya alet edenler Allaha karşı mesul olurlar, dine hürmet etmemiş olurlar.⁴⁸⁸

Bayar'ın dinle ilgili düşünceleri DP'ye karşı şüpheyile bakılmasına neden olmuştur. Özellikle İslami basın tarafından Bayar'ın geçmişi şiddetle tenkit etmekte Sebilürreşat dergisi başyazarı Eşref Edip, Bayar'ın mason olduğu ve Bursa'da söylediği "Türkiye'de şeriatı yaşatmayacağız" sözü üzerinde durarak DP'yi zor durumda bırakmıştır. Bayar'ın bu sözü Eşref Edip tarafından şiddetle tenkit edilerek bu konuda tepkisini şöyle belirtmiştir:

... Fakat bu derece şeriat düşmanlığını hiçbir cabbar ağızdan taşıramadı. Meğer şeriatı İslamiyeye karşı, Bayar'ın içinde ne müthiş gayz cehennemi yanıyormuş!...Ya yarın memleketin mukaddesatı bu şeriat düşmanının eline geçerse milletin mukaddesatı ne olur? Bir Bayar değil bin Bayar çıksa da Kur'ana ve şeriata saldırırsa yine o ilahî nur sönmez ve söndürülemez. Dünyada hangi lider vardır ki mensup olduğu milletin mukaddesatına karşı bu kadar küstahça tecavüzde bulunsun. Millet, diğer hürriyetler gibi, din hürriyetinin de inkişafını sağlayacak; din ve şeriata kin gösterecek değil, hürmetkar bir vaziyet alacak diye Demokrat Partiye sarılmıştı. Lakin bugün esefle gördük ki daha iktidara gelmeden onun lideri şeraite karşı kılıç sıyırdı. Müslüman Türk milleti onu omuzlarında taşıdı. O ise milletin kalbini, milletin en mukaddes varlığını tekmeledi... Şimdiye kadar Demokrat Parti liderinin din, lâiklik mevzuunda sakit kalması sınıksı bir ketumiyet muhafaza etmesi boş yere değilmiş. Din ve şeriata karşı içinde beslediği husumeti izhar için Farmasonların yeniden sahneye çıkmalarını, milletin mukaddesatına cephe almalarını bekliyormuş.⁴⁸⁹

Raif Ogan da;

Vicdan ve imana imparatorların ve cihangirler bile hükmünü geçirememişler de, henüz iktidar makamını ele geçirebilmesi dahi müsteb'ad görünen bir ekaliyet partisinin liderlik hakkını kendi kendine tefviz eden lideri mi hakkını kendi kendine tefviz eden lideri mi hâkim olacak.

⁴⁸⁸ Bayar, "Milletin iradesiyle ortaya çıkan her netice daima o milletin lehinde olmuştur." **Akşam Gazetesi**, S.11309, 6 Nisan 1950; Bayar, **Söylev ve Demeçler**, s.413.

⁴⁸⁹ Eşref Edip, "Celal Bayar Gladistondan mı İlham Aldı", **Sebilürreşad Dergisi**, C.2, S.39, İstanbul, Şaka Matbaası, Nisan 1949, s.220–221; Duman, **a.g.e.**, s.36.

diyerek Türkiye’deki “maneviyatı ve imanı yaşatmak kadirliği”nin Celal Bayar’ın elinde mi olduğunu sorarak böyle bir cürette bulunmasını eleştirmiştir. Ayrıca Bayar’ın ‘Müslümanız ama her şeyden evvel Türküz’ sözüne karşın Türklerin ilimleri ve kılıçlarıyla İslâm’ın en üstün mücahitleri olduklarını Türk olmanın Müslümanlıktan fedakârlıkta bulunma anlamına gelmediğini belirtmiştir. Zira “hem Türk, hem Müslüman kalacağız ve iki imanı ve bağlılığı ne pahasına olursa olsun birbirinden ayırmayacak ve ayırtmayacağız”⁴⁹⁰ demiştir. Celal Bayar 1947’de Bursa il kongresinde şeriatla ilgili söylediği sözleri 1949 yılında ret ederek böyle bir konuşma yapmadığını söylemiştir.⁴⁹¹ Ancak gerek DP’li delegelerin söylemlerinin yanında yerel ve ulusal basındaki yayınlarda da Bayar’ın aksi yönde hareket ettiği yer almıştır. Bunlardan İnegöl delegesi Av. Rahmi Bey Sebilürreşad Dergisine gönderdiği mektupta Celal Bayar’ın “...Öyle sert ve öfkeli bir çehre ve edâ ile devam eden konuşmasında ‘şeriatı yaşatmayacağız’ diye gırtlığını çatlatıncaya kadar” bağırdığını şimdi de ise inkâr ettiğini belirtmiştir.⁴⁹²

Bu dönemde Sebilürreşad Dergisinde Bayar sık sık eleştirilmiş Din aleyhtarı ve dinsel özgürlüklerin önünde engel olarak görülmüştür. Bu durum DP açısından büyük sıkıntılara neden olmuştur. Seçimlerin hazırlıkları döneminde bir yandan muvazaa parti olmadıklarını kanıtlamaya çalışırken bir yandan da dine karşı olmadıklarını parti toplantılarında ve mitinglerde kanıtlamaya çalışmışlardır.

İslami kesim tarafından Bayar’a karşı olan güvensizlik DP’ye karşı olumsuz tavırların takınmasına neden olmuştur. Nitekim aynı dergide Bayar’ın dolayısıyla DP’nin din hususunda kesin tavrını belirlemesi ve siyasetini açıklaması istenmiştir.⁴⁹³ N. Fazıl Kısakürek Dedektif X Bir mahlasıyla⁴⁹⁴ Büyük Doğu Dergisinde DP’nin muvazaa partisi olduğunu ve bunu 1946’nın başından beri söylediğini belirtmekteydi. Nitekim kuruluş aşamasında “Üzeyir Avunduk ve Vehbi

⁴⁹⁰ M. Raif Ogan, “Şeriatı Yaşatmamak Celâl Bayar’ın Ne Haddine”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.2, S.39, İstanbul, Şaka Matbaası, Nisan 1949, s.217–218.

⁴⁹¹ Duman, **a.g.e.**, s.36.

⁴⁹² Bu konuda Sebilürreşad delegelerin tanıklıklarına başvurarak o kongrenin olduğu tarihlerdeki yerel ve ulusal basında bu konuyla ilgili yayınlardan alıntılar yaparak Bayar’ın böyle bir sözü söylediğini kanıtlamış ve tenkitlerini devam ettirmiştir. “Celâl Bayar Bursa’da”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.2, S.44, İstanbul, Şaka Matbaası, Mayıs 1949, s.394–396.

⁴⁹³ **Sebilürreşad Dergisi**, C.2, S.27, s.27.

⁴⁹⁴ Hakan Postallı, **Demokrat Partinin Din Politikaları, (1949–1954)**, Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, 1971, s.31.

Koç gibi bu rejimin ihya ettiği para babaları” arabuluculuk yapmışlardı. Özellikle partinin kurucularından Celal Bayar’ın üzerinde durularak “eski nutuklarında <Atatürk ile İnönü’yü sevmenin ibadet> olduğundan bahseden bir zattan, son çeyrek asrın hesabını verecek bir muhalefeti nasıl bekleyebilirsiniz?” denilmekteydi. DP’nin ise “komünistlere, Yahudilere, dönmelere karşı, saflarına hemen nüfuzlarını mümkün kılıcı bir havayı açık” bulundurması da güvensizlik doğurmaktaydı.⁴⁹⁵ Ancak bir yandan da Bayar’ın geçmişinin ehemmiyeti üzerinde durulmuştur. Millet dergisinde Atatürk’ün Bayar’a esirgemediği sevgiyi kimseye göstermediği hatta sesini verdiği ekonomi kalkınmayı anlattığı bir “plakta bile bu müstesna sevgiyi kesin bir kanaatle” belirttiği yer almaktaydı. Devamında Bayar’ın “Türk demokrasisinin, büyük hamlesini ve mücadelesini yaparken, Atatürk’ün bir hasretini de gerçekleştiriyor. Gerçek Kemalistlerin emeği onunla beraberdir.”⁴⁹⁶ denilmekteydi. Gerçekten de Atatürk’ün sevgisine karşılık Bayar da karşılıksız kalmayarak ‘Atatürk’ü sevmek, ona ibadet etmektir’⁴⁹⁷ sözünü söyleyerek sevgisini ortaya koymuştur. Sebilürreşad ise seçimlerde kime oy verilmesi gerektiği hususunda partilerin din ve vicdan hürriyetleri hakkında programlarını tetkik ederek karşılaştırmalar yapmış maneviyata değinerek sonuçta işi vicdanlara bırakmıştır.⁴⁹⁸

Büyük Doğu Dergisi muhafazakâr basın arasında DP’ye güven duymayan en büyük teşekkül olmakla beraber sık sık DP’nin muvazaa olduğu ve kurucularının CHP ideolojisinden geldiklerini savunmaktaydı. Bu konuda güvensizliğini Mustafa Müftüoğlu şöyle açıklıyordu:

Sırf C.H.P.’ye hışım ve garazlarından dolayı D.P.’ye geçen ve sayısı pek çok olan gerçek salâh mefkûrecileri, bir gün D.P. başa geçer ve C.H.P. yıkılırsa, bu lideri ve maiyetini de tasfiye edip hakikî idareyi kuracaklarını sanıyor ve tesellilerini bu noktada buluyorlarsa, yüzde yüz aldanıyorlar! Zira, bir merdivene dayanarak tepeye çıkacak olan

⁴⁹⁵ “Celâl Bayar ve yakınlarının mânalandırmakta devam ettiği Demokrat Parti, ayrı şahıslar ve mânaların eline geçmedikçe C.H.P’nin beter bir azmanı olmaktan ve süt kardeşi muvafakati öldürürken kendisi de muhalefeti öldürmeğe memur bulunmaktan başka bir şey ifade edemez. Münafık imam, düpedüz kâfirden beterdir.” Dedektif X Bir, “Muhalefet”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.15, İstanbul, Şaka Matbaası, 20 Ocak 1950, s.16.

⁴⁹⁶ “Atatürk Hayat Olsa Celal Bayar Ne Yaptı?”, **Millet Dergisi**, S.39, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 31 Ekim 1949, s.3–4.

⁴⁹⁷ Cihad Baban, **Politika Galerisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1970, s.54.

⁴⁹⁸ M. Raif Ogan, “Reylerimizi Kimlere Vermeliyiz”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.3, S.73, İstanbul, Şaka Matbaası, Mart 1950, s.360–362.

eski kurtlar, merdiven kendilerini düşürmeden evvel merdiveni tekmelemeyi bileceklerdir; ve zaten onlar bu sanatın mütehasıslarıdır.⁴⁹⁹

Adnan Menderes ise açıkça din mevzuuna değinmemiş ancak parti grubunun ocak ayının ilk haftasındaki toplantısında, dört seneden beri “manevî hazineleri” topladıklarını ve bunları iyi kullanarak milletin arzusuyla iktidara DP’nin geleceğini söylemiştir.⁵⁰⁰ Menderes daha önce 22 Nisan 1949 Adana’da partililerle yaptığı toplantıda şöyle demişti:

Bütün hürriyetler gibi vicdan hürriyetini de teminat altında bulundurmamak esasına bağlı bulunan partimize hiçbir zaman din aleyhtarlığı isnat olunamaz. Biz laikliği vicdan hürriyeti mânasına almaktayız. Halkımızın dinî hislerini tahrik etmeği bir politika mevzuu yapmak isteyenler hakiki vicdan hürriyeti ve laiklik prensiplerinin aksine hareket ediyorlar demektir.⁵⁰¹

CHP ise bu dönemde tenkit edildiği dinsel kısıtlamalar ve laiklik alanından taviz vermesine rağmen Günaltay, kabinesindeki Cemil Sait Barlas, Nihat Erim ve Tahsin Banguoğlu gibi şahısların olmasından dolayı kafalarda soru işareti bırakmaktaydı.⁵⁰² Bu arada Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Sinan Tekelioğlu 28 Mart 1950 tarihinde CHP’nden istifa ettiler. Daha önce istifa eden H. Suphi Tanrıöver ile rejime yakınlıklarıyla bilinen Halide Edip-Adnan Adıvar ve Cumhuriyet gazetesinin yazarlarından Nadir Nadi gibi şahıslardan bir bölümünün DP listesinden aday olmaya çalışmaları halkın partiye olan ilgisini arttırmaktaydı.⁵⁰³ Zira H. Suphi Tanrıöver ve Kazım Taşkent 23 Martta DP’den adaylıklarını koymuşlardır.⁵⁰⁴ Ayrıca İslam’i kesimin yakın ilgisini çeken Mareşal Fevzi Çakmak da CHP’nin milletvekilliği teklifini reddederek Haziran ayında DP’ye geçmesi sempatiyle

⁴⁹⁹ Mustafa Müftüoğlu, “D.P.”, **Büyük Doğu Dergisi**, İstanbul, S.16, Şaka Matbaası, 27 Ocak 1950, s.12.

⁵⁰⁰ Kılçık, **a.g.e.**, s.399.

⁵⁰¹ Esirci, **a.g.e.**, s.182.

⁵⁰² Bu milletvekilleri, gerek 7. kurultayda ve gerekse grup toplantılarında dine karşı baskıların kaldırılması, din hürriyetlerinin sağlanması ve müesseselerinin kurulmasına yönelik taleplere karşı çıkmışlardır. **Sebilürreşad Dergisi**, C.I. S.15. İstanbul, Şaka Matbaası, Eylül 1948, s.233.

⁵⁰³ Ağaoğlu, **Siy., Gnlk.**, s.394-400; Basın Cebesoy ve Tekelioğlu’nun istifalarını 26 Mart olarak vermiştir. **Akşam Gazetesi**, S.11299, 27 Mart 1950, s.1.

⁵⁰⁴ **Akşam Gazetesi**, S.11296, 26 Mart 1950; DP adaylarını açıklarken CHP’den istifa eden Ali Fuat Cebesoy’un yanında CHP’ye yakınlığıyla bilinen H. Edip Adıvar da listede bulunuyordu. Bunların dışında Yargıtay Başkanı Halil Özyörük, yargıtayın ikinci başkanı Ali Himmel ve diğer azaları, başbakanlık müsteşarı, valiler, hâkimler ve tüccarlar gibi toplumun önde gelen üyeleri bulunmaktaydı. **Akşam Gazetesi**, S.11319, 16 Nisan 1950, s.1-2.

karşılanmıştır.⁵⁰⁵ CHP'nde ise adayların belli olmasından sonra 200 milletvekili aday listelerine girememiş protesto telefonlarının fazlalığından parti merkezinin santralleri kapatılmıştır.⁵⁰⁶ Seçim süreci işlerken Adnan Adıvar ve Rauf Orbay'ın Terakkiperver Fırkasını yeniden kuracakları iddiası da gündeme gelmişti.⁵⁰⁷

Seçim kampanyaları devam ederken Nisan ayı içerisinde iki önemli şahsiyet ölmüştür. Bunlardan ilki 1 Eylül 1950'de eski başbakanlardan Recep Peker'in ölmesi olmuştur.⁵⁰⁸ Bir diğer şahsiyette Teşvikiye Sağlık Yurdunda tedavi gören Mareşal Fevzi Çakmak, 10 Nisan 1950 tarihinde saat 07.35'te ölmesi⁵⁰⁹ milleti derinden etkilemiştir. Mareşal, partisine son vazifesini ölümünden bir gün önce hasta yatağında seçim beyannamesini imzalayarak gerçekleştirmişti.⁵¹⁰

Mareşal'in ölüm haberi üzerine birçok yerden İstanbul'a akınlar olmuş sadece Ankara'dan gelen üniversite öğrencileri 900'ün üzerinde olmuştur. Çakmak'ın cenazesi Beyazıt meydanına getirip yol boyunca dükkânlar kepenklerini yarıya indirmiştir. İstanbul ve Ankara'dan gelen öğrenciler sabaha kadar 15'er dakika arayla "ihtiram duruşunda" bulunmuşlardır. Gençler Marmara Lokalinde toplantı yaparak hükümetin ilgisiz kaldığını söyleyerek radyo evinin önünde İstiklal Marşını okuyarak radyo evine toprak ve taş atmışlardır. Gençler, Mareşalin evinin önündeki karakolun bayrağını yarıya indirmediğini görünce ısrar ederek bayrağı yarıya indirmişlerdir. Gençlik gruplarının ısrarı üzerine cenaze gününe kadar İstanbul

⁵⁰⁵ Çakmak, Atatürk ve İnönü dönemlerinde 23 yıl genelkurmay başkanı olarak görev yapmıştır. Sitembölükbaşı, **a.g.e.**, s.26.

⁵⁰⁶ Adayların mesleki dağılımı şu şekildeydi: CHP adayları 54 avukat, 51 idareci, 46 maliyeci-iktisatçı- bankacı, 44 doktor, 41 tüccar, 40 profesör, 39 çiftçi, 36 yargıç, 25 gazeteci, 18 belediyesi, 16 mühendis, 14 general, 14 ziraat uzmanı, 13 subay, 13 eczacı, 6 fabrikatör, 4 dişçi, 3 hariciyeci, 3 işçi olup DP adayları, 88 avukat, 69 idareci, 12 maliyeci, 52 doktor, 55 tüccar, 19 profesör-doçent, 56 çiftçi, 18 gazeteci, 23 subay, 12 eski milletvekili, 1 müftü, 1 şair, 1 vaiz, 5 eczacı, 1 veteriner, 1 kimyager, 3 işçi, 4 fabrikatör. Bila, **a.g.e.**, s.241-242.

⁵⁰⁷ **Akşam Gazetesi**, S.11302, 30 Mart 1950, s.2.

⁵⁰⁸ Recep Peker, 4 Ağustos 1946'da başbakanlığa getirilmiştir. 1947 Eylül'ünde kabinesi güven oyu almıştır. Ancak 2 gün sonra 6 bakanının değiştirilmesi üzerine 9 Eylül 1947'de istifa ederek siyasetten uzak durmuştur. **Akşam Gazetesi**, S.11305, 2 Nisan 1950, s.1. 3 Nisan'daki cenaze törenine Celal Bayar ve Adnan Menderes de katılmışlardır. **Akşam Gazetesi**, S.11307, 4 Nisan 1950, s.1.

⁵⁰⁹ **Akşam Gazetesi**, S.11313, 10 Nisan 1950, s.1.

⁵¹⁰ "Mareşal Fevzi Çakmak'ın politika hayatı başarılı sayılamaz. Fikir ve hareket olarak ifratlardan kendisini koruyamamış, defterlerimin bazı yapraklarında yazılı şekilde yanlış yorumlara yol açan lüzumsuz konuşmalar yapmıştır. Bu arada büyük yanlışlığını Demokrat Parti'nin tutumunu kavrayamamasında oldu. O da Demokrat Parti'yi muvazaa ile suçlayarak karşısına dikildi. Cami Baykut, Serteller gibi solculara kandı ve tıpkı onlar gibi hiçbir sonuç elde edemedi. Bu arada bazı hissi davranışları da bence iyi olmadı.. Mesela hastalığı sırasında ziyaretine gelen İsmet Paşa'yı kabul etmedi. Halbuki kapısından çevirdiği Devletin Başkanı idi." Ağaoğlu, **Siy., Gnkk.**, s.396.

ve Ankara radyoları yayınlarını durdurarak üniversiteler de tatil olmuştur. İstanbul'daki birçok tiyatro ve sinema gibi eğlence yerlerini zorla kapatmışlardır. Tören günü mahşeri topluluk Beyazıt Camii'nde toplanıp resmi program ihlal edilmiştir. Ezan Arapça okunmuş cenaze top arabasından alınarak omuzlarda "Allah-u Ekber Allah-u Ekber" sesleriyle ve "ilahiler" okunarak mezarlığa götürülmüştür. 12 Nisan'daki cenaze törenlerine farklı illerden binlerce kişi gelmiş 100.000 üzerinde bir katılımıla iğne atılsa yere düşmeyecek şekilde bir kalabalık toplanmış ve zikredilen "hâdiseler" meydana gelmiştir.⁵¹¹

Mareşal'in ölümünden sonra siyasi çevreler ve toplumun farklı kesimlerinde bildirimler ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bunlardan 16 Nisan'da İstanbul Şehremini saray meydanında toplantı düzenleyen DP'lilerden Ali İhsan Sabis, Mareşal'e layık olduğu bir şekilde bir cenaze töreni yapılmadığını, İnönü'nün İstanbul'a gelerek törene katılması gerektiğini söylemiştir.⁵¹² Millet Partisi'nin yayınladığı beyannamede ise Mareşalin askeri hayatı anlatıldıktan sonra kendisi için 'Türk milleti ve Türk tarihi onu her zaman en aziz evlatları arasında taziz edecek ve onun hayatını yaşadığı, dürüst namuslu ve vatanperver yol, daima Türk milletinin yolu olacaktır.' denilmekteydi.⁵¹³ Cenaze merasimi sırasında meydana gelen hadiseler neticesinde 12, 13 ve 15 Nisanda 49, 66 ve 15 kişi tutuklanmış olup 25 kişi de Arapça Ezan okumaktan dolayı sorgu altına alınmıştır. Son gözaltılar üzerine Milli Türk Talebe Birliği bir tebliğ yayınlarak irticacının şiddetle aleyhinde olduklarını belirterek devamla şöyle denilmekteydi:

"Türk gençliğinin inkılâbın bütün mâna ve icaplarını benimsemiş olduğunu bizim gibi herkesin katiyetle bilmesini istiyoruz... İrticai en az solculuk kadar tehlikeli sayıyoruz. Her ikisiyle de amansız mücadele vazifemizdir."⁵¹⁴

Tekin Erer, Mareşal'in ölümüne üzülmeyen tek teşekkülün CHP olduğunu belirtmektedir.⁵¹⁵ Cenaze töreninde meydana gelen olaylar MP haricindeki

⁵¹¹ Cenaze töreni ve gelişen olayların geniş seyri için bkz. **Akşam Gazetesi**, S.11313–11317, 10–14 Nisan 1950; **Zafer Gazetesi**, S.349, 13 Nisan 1950, s.1,6; **Ulus Gazetesi**, S.10.340, 13 Nisan 1950, s.1,6.

⁵¹² **Akşam Gazetesi**, S.11320, 17 Nisan 1950, s.2.

⁵¹³ Erer, **a.g.e.**, s.266.

⁵¹⁴ **Akşam Gazetesi**, S.11319, 16 Nisan 1950, s.1; **Ulus Gazetesi**, S.10.343, 16 Nisan 1950, s.6.

tüm partiler üzerinde uyarıcı bir etki bırakmış din propagandası karşısında daha dikkatli hareket etmelerine neden olmuştur. Partilerin din siyaseti hakkında ölçülü davranmaları kararını almalarına rağmen seçim kampanyaları arasında “fes giymeye müsaade etmek, din okulları açmak” gibi vaatlerde bulunmuşlardır. Tabii en fazla MP bu vaatlerde bulunmuş ancak istediği başarıyı sağlayamamıştır.⁵¹⁶ MP'nin ders almamasına en güzel misal Mareşal'in ruhu için İstanbul'da 20 yerde okutacağı mevlüt kanıt teşkil etmektedir. Zira Mareşal'in ölümünün 40'inci gününde okunması gereken mevlüt seçimden 3 gün önce okutulması kararı olmuştur. Böylece cenaze günündeki hava yeniden yaratılacak ve duygusal oylara hükmedilecekti.⁵¹⁷

Cenaze merasimindeki hadiseleri CHP ve yandaşları irticai tezahürat olarak değerlendirmişlerdir. Öyle ki Hüseyin Cahit Yalçın, “bugün 31 Mart'tır”, diyerek olayları 41 sene önce meydana gelen 31 Mart vakasına benzetip ‘beni o gün yakalayabilmiş olsalardı şimdi 41 sene evvel ölmüş olacaktım’ demektedir.⁵¹⁸ Peyami Safa ise cenazedeki hadiseleri gerçekleştirenlere teşekkür etmiştir. Çünkü “mareşalin tabutu arkasında kaynaşan fesadın memleket ve rejim için ne belalar sakladığını” basının üzerinde durduğu gibi herkesçe de görülmüştür. Bu konuda İstanbul'dan gelen DP'linin ‘sıkıyönetimin mânasını cenaze günü anladım’ diyerek demokratlığından pişman görüldüğünü ifade etmiştir. Safa, cenazedeki olayların partilerin mücadelelerini ikinci plâna atarak “bir inkılâp davasıyla burun buruna” bıraktığını belirtmiştir. Bu durumda “fesatçılar” farkında olmadan partileri “memleket ve rejim müdafaasında”⁵¹⁹ birleştirmişlerdi.

⁵¹⁵ Ulus gazetesi 14 Eylül 1950 tarihli nüshasında İnönü'nün “dini ve milli ahlakın” gerekleri doğrultusunda Mareşali hasta yatağında ziyaret etmek istediğini ancak Mareşalin bunu kabul etmediğini belirterek din ve milli ahlak'ın bize ‘Hastaları ziyaret ediniz, kimseye kin beslemeyiniz’ tavsiyesine uymayı önermekteydi Yazının devamında Peygamberimizin hasta bir yahudiye ziyaret ettiği yer almakla beraber Erer'e göre İnönü “Peygambere” Mareşal de “Yahudiye” benzetilmiştir. Erer, **a.g.e.**, s.260.

⁵¹⁶ Karpat, **a.g.e.**, s.234.

⁵¹⁷ **Akşam Gazetesi**, S.11324, 21 Nisan 1950, s.2.

⁵¹⁸ İnönü'nün köşkünde olayların değerlendirilmesi yapılırken Barutçu'ya göre İnönü, “İrticai ithamla işe başlamak kararındadır.” İnönü, “Bu, bana karşı bir hareket diyor. Tevkif edilen 36 kişi arasında yalnız dört talebe var. Diğerleri yobazlar. İçlerinde birkaç tane Ermeni var. Bu irticai nümeyişinin İstanbul'da estirdiği tedhiş havası mühimdir. Ben seçimlerde İstanbul'dan umudumu kestim. Bunlar yeni rejimin inkişafına mani olmak istidadını taşıyan en tehlikeli varlıklarıdır.” Toplantıda Demokrat Partiyle irticai karşı işbirliğinden bahsedilirken Nihat Erim, Millet Partisi'ni kapamayı bile teklif etmiş ancak İnönü buna taraf olmamıştır. Barutçu, **a.g.e.**, s.978.

⁵¹⁹ Peyami Safa, “Cenaze fesatçılarına teşekkür”, **Ulus Gazetesi**, S.10.343, 16 Nisan 1950, s.1.

Hükümet ise irticaa karşı tedbirlerin alınması gereği için tespit bulunuyordu. Bu doğrultuda Şemseddin Günaltay ve Celal Bayar'ın görüşmeleri neticesinde Bayar, irticaa karşı hükümeti destekleyeceğini söylemesi üzerine 4 bakandan oluşan bir komisyon kurulmuştur.⁵²⁰ Amaç irticayı önlemek olmasına rağmen partiler seçim kaygısıyla bunu tatbik edememişlerdir. Nitekim partilerin din siyaseti yine de kendini hissettirmiş olup DP'nin liderlerinin dışında milletvekili adayları ve yerel kadroları “şeriatçılık, medreselerin açılacağını, dine hürmet” sağlayacakları vaatlerinin yanında “iktidarın dinsiz, imansız bir zümrenin elinde” bulunduğu gibi istinatlarda bulunmuşlardır.⁵²¹ DP'li Nazlı Tılabar, Taksimdeki beyanında şöyle demiştir:

‘Hiçbir din düşüncesi, kanunların tanziminde ve tatbikinde müessir olamaz. Zira din hürriyetinin diğer bütün hürriyetler gibi insanların mukaddes haklarından olduğuna kaniiz.’

Tılabar'ın düşüncesinin aksi yönünde de beyanlarda vardı. Bunlardan DP'li Kınık ilçe Başkanı Sabit Özsoy, Soma Cinge köyünde, partilerinin “din ile alakalarının bulunmadığını, hatta dinin aleyhinde olduklarını” söyleyerek “Biz Demokratlar, dinden, canavardan kaçır gibi kaçırmaktayız.” demiştir.⁵²² Buna karşın Nadir Nadi'nin belirttiğine göre Cumhuriyet Halk Partisi temsilcileri de seçimler sürecinde “tarikat şeyhlerinden” bile yardım istemek durumunda kalmışlardı.⁵²³ Hatta heykel kırma vakalarıyla ün yapan ticaniler ile CHP'lilerin görüşmeleri olmuştur. Görüşmeler sonucunda CHP temsilcileri ve tarikat şeyhi Kemal Pilavoğlu “sarmekadın” semtinde toplanmış olan müritlerden oy istemişlerdir.⁵²⁴ Partilerin

⁵²⁰ Komisyonadaki bakanlar Devlet Bakanı Nihat Erim, Adalet Bakanı Fuat Sirmen, İçişleri Bakanı Emin Erişirgil, Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır olmuştur. **Akşam Gazetesi**, S.11325, 22 Nisan 1950, s.21. Cenaze olaylarından sonra Nihat Erim, A. Emin Yalman ile yaptığı sohbetinde ‘Demokrat Parti adam olsa, şimdi birlikte vaziyet almanın tam zamanı’ olduğunu diyerek ‘irticaa, komünistliğe, şiddet hareketlerine karşı müşterek prensipler ilan ederdik’ demiştir. Yalman, ide DP'lilerin de aynı fikirde olduklarını belirtip arabulucu olarak Bayar ve Günaltay'ın buluşmalarını sağlamıştır. Erim, **a.g.e.**, s.438.

⁵²¹ Barutçu, **a.g.e.**, s.989.

⁵²² **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.77, İstanbul, Kardeşler Matbaası, Nisan 1950, s.24–25.

⁵²³ “Son dört yıllık siyasî hayatımızda oy toplamak gayreti ile her iki taraf da laiklikle bağdaşması güç” kararlar alıp tavizkar davranmışlardır. **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9278, 7 Haziran 1950, s.1; DP saflarında da şeyhlerin yer alması CHP'lilerce “irticaa karşı mücadele” olarak ilan edilmiş ancak CHP taraftarı olanlar partiye göre ‘inkılap şeyhleridir. Mürteci olanlar Demokratlarındır.’ (Siirt'te bir şeyh CHP taraftarı, Diyarbakır havalisi şeyhleri DP taraftarı). **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.77, s.24.

⁵²⁴ **Zafer Gazetesi**, S.788, 30 Haziran 1951, s.2.

mitinglerinde din ve laiklik konularına sık sık değinerek her iki kavramın ilmi ve hukuki manalarının tam ve doğru olarak tetkik edilememesinden doğan yanlış anlaşılmalara meyil vermesi, misyonlarının din davası olmasına rağmen muhafazakâr çevrelerce dinin siyasete alet edilmemesi tavsiye edilmekteydi.⁵²⁵ Buna rağmen din mevzuu partilerin siyasetinde önemli bir yer işgal etmeye devam etmiştir. Öyle ki muhafazakâr basının yanında rejime yakınlığıyla bilinen basının temsilcileri de bu durumun farkında olup seçimlere yaklaştıkça kaygılarının yanında uyarılarda bulunmayı ihmal etmemişlerdir.⁵²⁶ İslamcı basında tenkit edilmiştir. Millet dergisinde böyle bir kalabalığı fırsat bilenlerin kendi şahsi maksatları doğrultusunda tahrik edici unsurlarda bulunabileceğini ancak CHP'nin adli tetkiklerin bitmeden olayı irtica'ya bağlamasının muhtemel olan iktidar değişikliği karşısında aczini ortaya koyduğunu belirtilmiştir. Bundan dolayı da 14 Mayıs seçimlerinin milletin “mukadderat ufkunda yeni bir dönüm” noktası olacağı müjdesi verilmekteydi.⁵²⁷

Seçimlere yönelik yapılan düzenlemelere göre seçimlere girecek üç parti radyoda günde 20'şer dakika konuşma yapma hakkına sahip olmuştur.⁵²⁸ Seçime girecek partilerin son propagandaları da radyo aracılığıyla olup tüm partilerin radyodaki konuşmaları 4 Mayıs'tan başlayıp 10 Mayıs'a kadar sürecek.⁵²⁹ Yurt gezileri ve kampanyalar sonucunda 14 Mayıs 1950'de 7 partinin katılımıyla seçimler yapılmıştır. CHP ve DP ülke genelinde MP ise 22 ilde seçime iştirak ederek “8.905.567” kayıtlı seçmenden “7.916.091”i oy kullanmıştır. DP 45 ilde liste olarak 6 ilde ise kısmen kazanmış Hakkâri'de ise hiç oy almamıştı.⁵³⁰

⁵²⁵ “Parti Mücadelelerinde Din”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.77, İstanbul, Kardeşler Matbaası, Nisan 1950, s.24–25.

⁵²⁶ Bu tür kaygıları taşıyan makalelerden biri için bkz. Yalman, A. Emin, “Dinî Bir İnkılâba Doğru”, **Vatan Gazetesi**, S. 5312, 1 Mayıs 1950, s.1.

⁵²⁷ Cafer Seno, “Yeni Bir Dönüm Noktası”, **Millet Dergisi**, C.9, S.221, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 10 Mayıs 1950, s.3.

⁵²⁸ **Akşam Gazetesi**, S.11272, 28 Şubat 1950, s.1

⁵²⁹ **Zafer Gazetesi**, S.362, 26 Nisan 1950, s.1.

⁵³⁰ Milli Kalkınma Partisi İstanbul, Tekirdağ ve Çanakkale'den, Türk Sosyal Demokrat Partisi, İşçi ve Çiftçi Partisi ile Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi ise yalnızca İstanbul'dan aday göstermişlerdir. Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004, s.170.; Karpat'ın belirttiğine göre “8.905.576” seçmen olup bunların “7.958.055” kişi oy kullanmıştır. 487 milletveliğinden 396'sı DP, 68 CHP, 7'si Bağımsızlar, 1'ini MP almış 15 milletvekilliği de boşta kalmıştır. Karpat, **a.g.e.**, s.202.

Tablo 2.1: 1950 Seçim sonuçlarına göre partilerin oy dağılımı.

PARTİLER	TOPLAM OY	% ORANI	MİLLETVEKİLİ
DP	4.242.831	53.59	408 - % 84
CHP	3.165.096	39.98	69 - % 14
MP	240.209	3.03	1 - % --
BAĞIMSIZLAR	257.087	3.40	9 - % 2

Kaynak:

Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004, s.170.

Seçim sonuçları ile CHP iktidarının “yılların verdiği ağırlığı ve toplumdaki özelemleri” fark etmeyip alışkanlıklarını terk edemeyerek “yığınlara mal olmaya başlamış” demokratikleşmenin de engellenemeyeceğini göstermiştir.⁵³¹ Böylece CHP’nin 1946–1950 döneminde “tutucu halk yığınlara hoş görünmek” için laiklikten ve ilkelerinden verdiği tavizler işe yaramamış DP büyük bir çoğunlukla iktidara gelmiş oluyordu.⁵³² Seçimlerle DP’nin iktidara gelmiş CHP 17 Mayıs’ta örgütüne yayınladığı genelgede durumu, “bu bir vakiadır” şeklinde belirtmiştir.⁵³³ Nitekim CHP yıllarca süren iktidarını kaybederek uzun sürecek bir muhalefet partisi kimliğine bürünmüştür. İsmet İnönü seçim sonuçları hakkında yurt dışında bulunan oğlu Erdal İnönü’ye yazdığı mektupta (22 Mayıs 1950) kazanılan milletvekillerinin sayısının azlığını ve yenilginin nedenini şöyle izah etmekteydi:

Şeçimi fena nispette kaybettik. 69 yer alıyoruz. 487 içinde. Amma bu, sisteme majoritaire’in (çoğunluk sisteminin) aksi tecellisi. Oya iştirak edenlerin yüzde 40’ını almış bulunuyoruz. Birçok illerde 1.000, 2.000, 4.000, 10.000 farkla, hatta 400, 500 farkla kaybettik. Nisbi temsilde (orantılı sistemde) 6:4 yer alacaktık. Niçin kaybettik? İnsafli insafsız binbir sebebi var. Fakat en başta geleni değışiklik arzusudur. Bu da milletlerin hem masum, hem tabii bir arzularıdır.⁵³⁴

⁵³¹ Çavdar, Münt., San., s.88-91.

⁵³² Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Türkiye’de Üç Devir**, III. Basım, İstanbul, Sinan Yayınları, 1974, s.23–24.

⁵³³ Bila, a.g.e., s.244.

⁵³⁴ İlhan Turan, **İsmet İnönü ve Tek Dereceli İlk Seçimler**, Ankara, İnönü Vakfı Yayınları, 2002, s.53; Turan, Ş., a.g.e., s.301.

İnönü seçim sisteminden şikâyet etmesine rağmen seçimden önce DP bu sistemden doğacak sakıncaları önlemek için CHP'ne önerdiği "nisbi temsil" önerisi geri çevrilmişti.⁵³⁵ Nitekim CHP içerisinde de nisbi temsili savunanlar da vardı.⁵³⁶

Seçim sonuçlarından sonra CHP içerisinde 'sine-i millete' dönme teklifleri olmakla beraber bu sonuçların 'demokrasi adına kazanç' olması dolayısıyla reddedilmiştir. Milletvekillerinden Muhittin Baha Pars ise seçimlerden bir gün sonra İnönü'ye mektup gönderip 60 kişi olmalarından dolayı DP karşısında tutunamayacaklarından tüm milletvekilleriyle beraber istifa etmeyi önerirken Ahmet Şükrü Esmer ise buna karşı çıkarak sonuçların demokrasiye kazanç olduğunu böylece İnönü'nün de 'demokrasi kahramanı' olarak tarihe geçeceğini belirtmişti.⁵³⁷ Nitekim seçim tarihine yaklaşıldıkça siyasi havanın DP'yi önde göstermesinden olacak ki İsmet İnönü 3 Mayıs'ta İzmir'de gerekirse muhalefette mücadelesine devam edeceğini söylemiştir. İnönü, devamla bu konuda şöyle demektedir:

Ben şimdi muharebe meydanında bulunan bir kumandan gibiyim. O vazife icaplarını yerine getirmek ve bunu vatandaşlarıma anlatmak için canla başla çalışacağım. Bir gün memleketim <artık senin zamanın geçti> dediği zaman önce minnettar olacağım... Çekilirim amma, bu defa karşıya geçer, mücadele eder uğraşırım, çekilirim demem budur.⁵³⁸

İnönü'nün demokrasiye boyun eğilmesi gerektiği yolundaki düşüncelerine yakın bir değerlendirme de, CHP'nin basındaki sözcüsü H. Cahit Yalçın'dan gelmekteydi. Yalçın seçimlerin yapıldığı gün ve sonuçların henüz açıklanmadan yazdığı yazısında şöyle demektedir:

Halk Partisi milletin ekseriyetini kendisine taraftar görmeyecek olursa, her demokratik rejimde olduğu gibi, iktidarı seçimlerde kazanan rakibine terk edecek ve ona,

⁵³⁵ Yeşil, **a.g.e.**, s.159; CHP'nin seçim kanununda kendi içinde de talep olmasına rağmen taviz vermediği tek nokta nisbi temsil olmuştu. Çavdar, **Münt., San.**, s.89.

⁵³⁶ 1950 seçimlerinden önce yeni seçim kanununun hazırlanmasına başkanlık eden Nihat Erim, nisbi temsil önerisinde bulunmasına rağmen kendisine destek sadece F. Ahmet Barutçu ve Cevat Dursunluoğlu'ndan destek gelmişti. Barutçu, **a.g.e.**, s.1290; Ancak Şerafettin Turan, Erim'in nisbi temsil önerisine karşı çıktığını belirtmiştir. Bkz. Dipnot 459.

⁵³⁷ Turan, Ş., **a.g.e.**, s.304.

⁵³⁸ **Milliyet Gazetesi**, S.2, 4 Mayıs 1950, s.7

memleketin selâmeti namına, muvaffakiyetler dileyerek, muhalefet saflarını vücuda getirecek.⁵³⁹

Vatan Gazetesi 22 Mayıs'taki sayısında A.Emin Yalman imzalı başyazıyla “hariçteki milli itibarımızı aniden yükseldi”⁵⁴⁰ denilerek dıştaki yansımaların önemine dikkat çekerek seçimden önce huzurlu (özellikle İnönü'nün bu konuda sıkıntıları var olup daha önce de belirtilmişti.) bir seçim dileyenlerin isteklerinin yerine geldiğini kanıtlar nitelikteydi.

Newyork Radyosu, 17 Mayıs'taki yayınında seçimler için şu değerlendirmeyi yapıyordu:

Türkiye'deki seçimin hayret verici neticesinden yalnız Türkler değil! Garp demokrasileri de hakkıyla gurur duysalar yeridir. Bir zamanlar Avrupa'nın hasta adamı adıyla anılan bu eski memleket şimdi bizim inandığımız ve özlediğimiz cihana yeni bir kura efradı gibi katılmış bulunmaktadır... Fakat şimdi seçimi kaybetmiş olmakla beraber Türkiye'ye demokrasi yolunda büyük bir adım attırmak hususunda en büyük hisse İnönü'ye aittir. Bu cepheden mütalâa edilince son seçim onun bir zaferidir.⁵⁴¹

İnönü, seçimlerden sonra 27 Mayıs'ta CHP Divanında yaptığı konuşmada ise “iktidardan tek istediğimiz şey bizim iktidarda iken verdiğimiz kadar emniyetin bize de verilmesidir.” diyerek muhalefetteki çalışmalarında iktidardan güvence istemiştir. Devamında demokratik rejim için iki şartın olduğu bunlardan birincisinin “iktidarın muhalefete tahammül etmesi ve muhalefeti emniyet içinde yaşatmasıdır” ikincisi de “demokratik rejimin feyizli bir halk idaresi suretinde tecelli etmesi muhalefet partisine” bağlı olduğunu muhalefet partilerinin “devleti ve milleti” kötüleme pahasına fena yollara başvurmasıyla “şuursuz” bir çekişme ile demokrasinin geleceğinin olmayacağını belirterek kendilerinin iktidara karşı tamamen yapıcı bir muhalefet anlayışında olacaklarını söylemiştir.⁵⁴² Seçimlerden

⁵³⁹ Yalçın, “a.g.m”, **Ulus Gazetesi**, S.10.372, 15 Mayıs 1950, s.1.

⁵⁴⁰ “Bilhassa seçimden evvelki üç günlük huzurlu devri, her demokrat memleket tarafından kabule lâyık bir yenilik diye telâkki ediliyor.”, A. Emin Yalman, **Vatan Gazetesi**, S.5233, 22 Mayıs 1950, s.1.

⁵⁴¹ **Ulus Gazetesi**, S.10.375, 18 Mayıs 1950, s.1; Seçimlerin dış basındaki yankıları için Ulus Gazetesinin 21 Mayıs 1950 tarihli, 10.378 sayısına bkz.

⁵⁴² **Ulus Gazetesi**, S.10.385, 28 Mayıs 1950, s.1; 23 Mayıs sabahı Bayar'ın nezaketten İnönü'yü evinde ziyareti sırasında da İnönü, tek isteklerinin emniyet içerisinde çalışmak olduğunu kendisine iletmişti. Barutçu, **a.g.e.**, s.1010.

önce dile getirilen huzurlu ve sakin bir hava isteği ile beraber tam demokrasi istemleri seçimlerde büyük bir oranda gerçekleşmiştir. Bu konuda basında “İçeride ve dışarıda kendisine ve partisine diktatörlük izafe edilip duran Sayın İsmet İnönü ile Cumhuriyet Halk Partisinin milletin iktidarı kemali sükûnetle Demokrat Partiye devretmesi... Demokrasi dünyasında” hayranlık uyandırdı⁵⁴³ haberleri yer almaktaydı.

Seçim Kanunu'nun çıkarılmasında büyük bir gayret sarf eden Nihat Erim de seçimleri “demokrasinin iki ana şartından biri, iktidarın tek dereceli, serbest ve dürüst bir seçimle el değiştirmesi”⁵⁴⁴ olarak değerlendirmiştir. Seçim sonuçlarıyla ilgili değerlendirmelerde bunun inkılâp ve ötesi bir durum olduğu görüşü hâkimdi. Bu görüşlere sahip olanlardan biri de Celal Bayar'a ait olup Cumhurbaşkanı olduktan sonra seçimleri değerlendirirken Türk milletinin “esaslı bir inkılâbı” başardığını ve “ileri mânasıyla bir devlet kurmak imkânına” sahip olduğunu belirtmekteydi.⁵⁴⁵ Ali Fuat Başgil ise 1950 seçimleri için “demokratik anlamda bir tekâmülü ifade etmekten daha çok, bir ihtilâl” olduğu değerlendirmesini yapmaktaydı.⁵⁴⁶ 1950 Seçimlerinin inkılâpçı yönünü CHP'liler de kabul etmekle beraber bu seçimlerin birinci yıl dönümünde CHP Meclis Grubu Başkan Vekili Avni Doğan (Yozgat) 13 Mayıs 1951'de Bahçelievler Bucak Kongresinde seçimler hakkında “14 Mayıs mazisi kadim olan Türk milletinin inkılâbının ne başı ne de sonudur, sadece uzayıp giden tekâmül zincirinin uzayan giden bir halkasından ibarettir.”⁵⁴⁷ demektedir.

Seçim sonuçlarında dikkat edilecek noktalardan biri de MP'nin tamamen din eksenli parti olmasına rağmen tek bir milletvekili çıkarması olmuştur. CHP'ne karşı dinci kanadın temsilcisi olan MP başarı sağlayamamıştır. Aslında seçmenlerin çoğunun, yönelim olarak laik olmalarına rağmen geleneksel yapıdan kaynaklanan “din duygularının da yoğun etkisiyle” dinsel gereksinimleri pratik düzeyde karşılayabileceklerine inandıkları DP'ye destek vermişlerdir.⁵⁴⁸ MP'nin en büyük

⁵⁴³ “Türkiye Cumhuriyeti Medeniyet camiasında esasen yüksek olan mevkii ve şerefi bir kat daha yükseldi. Türkiyenin açık veya kapalı bir diktatörlük ile değil; tam demokrat bir rejime sahip olduğu...” Abidin Daver, “Gediği Kapatmak Gerekir”, **Cumhuriyet**, S.9276, 5 Haziran 1950, s.1.

⁵⁴⁴ Nihat Erim, “Tarihî Bir Yıldönümü”, **Ulus Gazetesi**, S.10.733, 14 Mayıs 1951, s.1.

⁵⁴⁵ **Vatan Gazetesi**, S.3237, 26 Mayıs 1950, s.1.

⁵⁴⁶ Başgil, **27 Mys., ihtl.**, s.74.

⁵⁴⁷ **Ulus Gazetesi**, S.10.733, 14 Mayıs 1951, s.1.

⁵⁴⁸ Duman, **a.g.e.**, s.30.

şansızlığı parti ileri gelenlerin seçimlerden önce ölmesi ve kimilerinin de siyasi hayattan uzaklaştırılması olmuştur.⁵⁴⁹ Aslında DP açık bir şekilde din ve inanış özgürlüğü vaadinde bulunmamıştı ancak CHP'nin ideolojik baskısı kitleleri patlama noktasına getirmişti. Bundan dolayı olacak ki DP'nin daha “hürriyetçi” olacağına inanan dindar kesim DP'yi desteklemişlerdir.⁵⁵⁰

Seçimlerden sonra değerlendirmesini yapan H. Cahit Yalçın, seçimlerin CHP'nin demokrasi davasını temize çıkardığını ancak bunun yanında “kendisine Millet Partisi adını veren küfürbazlarla Türk Milletinin hiçbir alış verişi olmadığını ve onların kötü ve mürteciane programlarının hiçbir tarafta efkârı umumiyeyi aldatmadığını” gösterdiğini belirtmiştir. Nitekim “irticaa karşı mücadele Halk Partisi Demokratların daima yanında bulunacaktır. Sol ve sağ düşmanlara karşı Türk Milleti tek bir kaledir.”⁵⁵¹ Bu durum DP'ye oy veren kitlenin sadece dinci kesimin olmadığı gibi partinin laiklikten verdiği tavizlerin de bunda yeterli olmadığını göstermektedir.

DP'ye oy verenler arasında yer alan “ağalar, köylüler, yeni ticari sınıf ve eski dini sınıf” in önemli bir yer işgal etmesine rağmen farklı kitlelerin varlığı da ortaya çıkmaktadır. Bunlar başta “gayrimüslim” azınlıklar olup savaş zamanındaki savaş sırasındaki “liberal politikadan” yararlanmalarına rağmen 1942 yılındaki Varlık Vergisinden dolayı CHP'ne karşı olmakla beraber DP'yi daha fazla isteyerek desteklemişlerdir.⁵⁵² Kemal Karpat ise DP'nin aldığı oyları CHP'ne karşı biriken hoşnutsuzluğun doğurduğu sonuca bağlar ve memnuniyetsizliğin hala kalkmadığını sadece “hatırı sayılır derecede” azaldığını söylemektedir. Öyle ki seçimlerin 1947 veya 1949 yıllarında yapılmış olması halinde CHP'nin 1950'de topladığı oyların belki de ancak yarısını alabileceğini ancak son yıllarda akıllıca yürütülen “liberal

⁵⁴⁹ Parti kurucularından Kenan Öner 10 Mart 1949'da ölmüştür. Ağaoğlu, **Siy., Gnlk.**, s.316; Manevi lider Mareşal Fevzi Çakmak ise seçimlerden bir buçuk ay önce (10 Nisan 1950'de) ölmüştü. Yine kuruculardan Sadık Aldoğan ise seçim propagandası için radyoda yaptığı konuşmadan sonra 24 Mart 1950'de yasama dokunulmazlığı kaldırılarak bir gün sonra da tutuklanmıştır. Yeşil, **a.g.e.**, s.157.

⁵⁵⁰ Karatepe, **a.g.e.**, s.118.

⁵⁵¹ Hüseyin Cahit Yalçın, “Büyük İsmet İnönü”, **Ulus Gazetesi**, S.10.373, 16 Mayıs 1951, s.3.

⁵⁵² CHP'nin 27 yıllık iktidarında “hükümete veya onun dairelerine” karşı herhangi bir nedenden dolayı şikâyetçi olanlar DP'nin geçmişte sırtında bir hükümet kamburu bulunmadığından Demokrat Partinin vaatlerine daha çok eğilim göstermiş herkes DP'ye oy vermiştir. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), 7. Basım, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s.316.

siyaset” sayesinde bunun engellendiğini belirtmektedir.⁵⁵³ Zira DP’nin karşısında olan Necip Fazıl Be. De., mahlasıyla⁵⁵⁴ Büyük Doğu’da “Türk tarihinde halk, ilk defa olarak, hiç alışmadığı ve alıştırılmadığı bir usulle, millî ve umumî bir kanaatin, nihayet fert fert, fakat bir arada ve yekûn halinde demetlenişini temsil” ettiğini belirtmesine rağmen DP’nin iktidara gelmesini CHP’nin istenmemesinden olduğunu belirterek bunun nedenini de şöyle açıklamaktaydı:

Ruh hastası haline getirilmiş olan bu millet <seni istemiyorum> sayhasını koparıırken, henüz neyi ve kimi istediğinin değil, sakimi istediğinin şuuriyle hareket etmiştir. Bu milletin istediği Demokrat Parti değil, sadece istemediği, Halk Partisi ve o kadronun çerçevelediği 27 yıllık gedik rejimiydi. Binaenaleyh seçimlerde müsbet olarak kazanan Demokrat Parti değil, menfi ölçüyle kaybeden Halk Partisidir. (D.P) gelsin diye (C.H.P.) gitsin diye (D.P.) gelmiştir.⁵⁵⁵

Seçimler sonrası 27 yıl süren tek parti iktidarının son bulmasıyla ülkeye demokrasi gelmişti ancak nasıl bir demokrasi olduğu tartışılır bir hal almıştır. Nitekim seçim sonrası meydana gelen bir takım olaylar bunun göstergesi şeklinde cereyan etmiştir. Bursa yakınlarında bazı köylüler mülklerini bölmeye başlarken ne yaptıkları sorulunca da ‘şimdi demokrasi var!’ yanıtını vermişlerdir. İstanbul’da taksi şoförleri polislerin uyarılarını ciddiye almadan İnönü’nün portrelerini duvarlarda kırıp seyyar satıcılar ‘demokrat limonata’ satmışlardır.⁵⁵⁶

Eşref Edip, seçimleri değerlendirirken CHP’nin “Allah’ın emirlerine sırt çevirdiği için” iktidardan düşürüldüğünü vicdanlara baskıda bulunmasının yanında dinde tahribat meydana getirmesi gibi maneviyata aykırı nedenlerden dolayı da sonunu hazırladığını belirtmektedir. DP’nin de olanlardan ders alarak özellikle din bahsinde siyasi tutumlarını açıkça belirtmeleri gerektiği manevi ihtiyaçların sağlanması ve toplumla dinsel alanda çakışmama –Halk partisi gibi din baskısını devam ettirmeme- gibi önerilerde bulunarak milletle bütünleşmesi gerektiğini

⁵⁵³ “Ama ne yapsa ve ne gibi vaatlerde bulursa da CHP tek parti sisteminin sembolü haline gelmiş olması yüzünden seçimi kaybetmeye mahkûmdu.” Kazandığı takdirde tek parti sisteminin hala devam edeceği hissi sürecekti. Karpat, **a.g.e.**, s.202.

⁵⁵⁴ Postallı, **a.g.e.**, s.11..

⁵⁵⁵ (D.P.) bir müşil rolünü oynamıştır; gıda rolünü oynayamaz! Halk, (C.H.P.) inkıbazını söksün diye onu kullandı; fakat bundan sonra gıda ve gerçek kurtuluş şartları adına kendisinden ne bekleyebilir?” Be. De., “Hadiselerin Muhasebesi”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.22, İstanbul, Şaka Matbaası, 18 Ağustos 1950, s.8, 9.

⁵⁵⁶ Lewis, **a.g.e.**, s.317.

belirtmiştir. Zaten “halk din hürriyeti” bahsinde MP fikirlerine iştirak etmiş olup DP’ye oy vermeleri tamamıyla “bir takım mülâhazalar” neticesindedir. (MP teşkilatları pek çok yerde yoktu, ismi bile duyulmamıştı, DP’liler MP’nin oyları dağıtmak için CHP tarafından kurulduğu propagandası yapmıştı.) DP birtakım hürriyetleri sağladıktan sonra muhafazakâr kesime kendini kabullendirecekti.⁵⁵⁷

Kimi İslamcılar ise Demokrat Parti iktidarının CHP’nin aksine “dine lâyük olduğu ehemmiyeti verecek, halkın din ihtiyaçlarını ciddî surette tatmine” çalışacaktır iddiasında bulunmuşlardır. Hatta ilk iş olarak da istenilen dilde ibadetini yapmayı sağlayacaklarını belirtmişlerdir. “Çünkü Demokrat Parti milletin ruhuna tamamen nüfuz etmiş ve halkın dileklerini candan dinlemiştir. Biz bu temennimizi yaparken kanunlara aykırı ricada bulunmuyoruz, kanun ve hukuk düsturlarına dayanarak diyoruz ki lâyüklik din düşmanlığı değildir...”⁵⁵⁸

Seçimlerin sonucunda ülkeye demokrasinin gelmiş olduğu görülmele beraber ilerleyen dönemlerde bunun siyasi hayatta ne kadar uygulanır oluşu şüphe doğuracaktır. Ancak aydınların yanında artık halkın da tek partiye tahammülünün kalmadığı ve dünya genelindeki demokratik hayatın Türkiye’de de olmasının doğal bir gereklilik olduğu anlaşılmıştır. Nitekim seçimlerde görüldüğü üzere Atatürk’ün partisi olmasına rağmen bu isteğin önünde engel olarak görülen CHP’nin inkılâpların hamisi rolüne bürünmesi de bu arzuyu engelleyememişti.

⁵⁵⁷ Edip, uzun bir makaleyle CHP’nin çeyrek asırlık vicdan ve hürriyetler alanındaki baskıcı politikalarına değinmiş ardından DP’nin din alanındaki eksikliklerini ve iktidara getirilme nedenlerini izah ederek bundan sonra da yapması gerekenleri ve halkın beklentilerine tercüman olup halkla bütünleşmesi için önerilerini sunmuştur. Eşref Edip, “Hakka Arka Çevirenlerin Akibeti”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.78, İstanbul, Kardeşler Matbaası, Mayıs 1950, s.35–41.

⁵⁵⁸ Abdürrahim Zapsu, “Din ve Lâyüklik”, **Ehli Sünnet Dergisi**, C.4, S.85, 1 Haziran 1950, s.12

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ

3.1. 1950 YILI GELİŞMELERİ

22 Mayıs 1950’de kurulan DP hükümetinin Başbakanı Adnan Menderes, yardımcısı da Samet Ağaoğlu olmuştur. Cumhurbaşkanlığına Celal Bayar seçilip Meclis başkanlığına Refik Koraltan getirilmiştir.⁵⁵⁹ 29 Mayıs’ta hükümet programını okuyan Menderes, DP’nin iktidara gelişi ve seçimleri değerlendirirken demokrasiye dikkat çekip bu konulardaki değerlendirmelerini şu şekilde yapmıştı:

...Tarihimizde ilk defadır ki yüksek heyetiniz millî iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde millet mukadderatına hâkim olmak mevkiine gelmiş bulunuyor...Şüphe yok ki; 14 Mayıs, bir devre son veren ve yeni bir devir açan müstesna ehemmiyette tarihi bir gün olarak anılacaktır. Bu tarihi günün hâtrasını yalnız Partinizin değil, Türk demokrasisinin bir zafer günü olarak yad ediyoruz.

Menderes, yukarıdaki değerlendirmelerden sonra sözlerine “Biz aynı partinin birbirini takibeden hükümetlerinden biri değil, millet iradesiyle henüz iktidara gelen bir partinin hükümeti olduğumuz için, iktidarı devralırken karşısında bulunduğumuz müşküllere ve memleket işlerinin...”⁵⁶⁰ diyerek partisinin muvazaa olmadığı, bundan dolayı da genel havanın tetkik edildiğini belirtmekteydi. Menderes’in ilk mesajları ulusal irade ve milli hâkimiyet üzerinde olup bunların Cumhuriyet’ten beri ilk defa tam olarak gerçekleşmesi olmuştur. Hükümetin Maarif işlerine yönelik politikası da şöyleydi:

Maddi bakımdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, millî ve ahlâkî sarsılmaz esaslara dayanmayan, ruhunda manevî kıymetlere yer vermeyen bir cemiyetin, bugünkü karışık dünya şartları içinde kötü akıbetlere sürükleneceği tabiidir. Talim ve terbiye sisteminde bu gayeyi göz önünde bulundurmeyen gençliğin millî karakterine ve ananelerine göre manevî ve insanî kıymetlerle techiz edemeyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamının teminatı sayılamaz...

⁵⁵⁹ **Vatan Gazetesi**, S.5234, 23 Mayıs 1950, s.1; **Ulus Gazetesi**, S.10.380, 23 Mayıs 1950, s.1; 22 Mayıs’taki meclis toplantısında Cumhurbaşkanlığı seçiminde Celal Bayar 453 oydan 387’sini alarak seçilmiştir. İnönü ise 67 oy almıştı, Bayar’ın yemininden sonra CHP’liler kendisini ayakta alkışlamışlardır. Yeşil, **a.g.e.**, s.162.

⁵⁶⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.1, Birleşim 3, 29.5.1950, s.24–25.

Hükümetimiz, parti programımızda tesbit edilmiş esasları dairesinde, bu büyük millî dâvayı bir kül halinde ehemmiyetle ele almış bulunuyor.⁵⁶¹

Hükümet programında dikkat çekilecek en önemli noktalardan biri seçim beyannamesinde de yer aldığı gibi, “millele mal olmuş” inkılâpların “mahfuz” tutulacağı meselesi olup bu konuda Menderes şöyle demektedir:

Demokratik inkılâbımızın bugüne kadar elde edilmiş neticelerini mahfuz tutmakla kalmayıp Anayasada vatandaş hak ve hürriyetlerine ve millet iradesine dayanan istikrarlı bir devlet nizamını teminat altında bulunduracak esaslı tadiller hazırlayıp huzuruza arz etmek kararındayız... Bununla muvazi olarak, kanunlarımızda itiyatlarımızda ve telâkkilerimizde tek parti devrinden arta kalan ne varsa tam olarak tasfiye edeceğiz.⁵⁶²

Menderes, millele mal olmuş inkılâpların korunmasından bahsederken bu konu hakkında “memleketi içinden yıkıcı aşırı sol cereyanları kökünden” temizlemenin kanuni tedbir olacağını söyleyip daha önce Bayar ve Köprülü’nün ifade ettiği gibi aşırı sol hareketlerin memlekete “irticai ve ırkçılık” maskeleri altında hareket ettiğini belirterek “aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti” adı altında müdafaa etme gafletinde bulunamayacaklarını söylemiştir. Devamında da bu konular üzerinde şöyle konuşmuştur:

Bugün aşırı sol cereyanlara mensup olanların, mücerret bir fikir ve kanaat sahibi olmaktan ziyade yıkıcı cereyanların aletleri olduklarına şüphemiz yoktur. Fikir ve vicdan hürriyeti perdesi altında bütün hürriyetleri kan ve ateşle yok etmekten kıstasları vuzuh ve katiyetle tesbit etmek zaruretine inanıyoruz.⁵⁶³

Hükümet programını CHP adına A.Faik Barutçu söz alarak siyasi, sosyal ve ekonomi açılarından uzun bir değerlendirme yaparak programda müphem noktaların olduğunu ve bundan dolayı da kendilerini aydınlatmadığı üzerinde durmuştur.⁵⁶⁴ Barutçu’nun sözlerine karşılık DP’li Cihad Baban, “biz muhalefette iken kendimizi hiçbir zaman mutlak emniyet havası içinde görmedik” diyerek kendilerine yapılmış olan baskıları anlatarak şöyle demiştir: “hiçbir fark

⁵⁶¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.1, Birleşim 3, 29.5.1950, s. 29.

⁵⁶² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.1, Birleşim 3, 29.5.1950, s. 30.

⁵⁶³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.1, Birleşim 3, 29.5.1950, s. 31.

⁵⁶⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.1, Birleşim 4, 31.5.1950; s.47.

gözetmeksizin çektiğimiz ıstırapları şimdi iktidara gelince başkalarına reva görecek değiliz.”⁵⁶⁵ Menderes, CHP’nin tenkitlerine şöyle karşılık vermiştir:

Anlaşıyor ki; Halk Partisi olan bitenin lâyikeyle farkında değildir ve hâdiseyi alelâde bir hükümet değişikliğinde ibaret sanmaktadır.

Halbuki, 14 Mayıs seçimleriyle memlekette şimdiye kadar yapılanlarla ölçülemeyecek ehemmiyette büyük bir inkılâbın en mühim merhalesi aşılmıştır. Tarihimizde ilk defa olarak millet iradesiyle iktidara gelen bir partinin ilk Hükümetinin birinci vazifesi şüphe yok ki, kapanmak üzere bulunan devrin kısa bir muhasebesini yaparak memleket işlerinin ne halde devir ve teslim alınmakta olduğunu umumi efkâra açıklamaktır... 1950 seçimlerinin kanuni ve nisbi bir serbestlik içinde cereyan ettiği bir hakikattir. Ancak memlekette seçimlere kadar hüküm sürmekte devam eden şartların pek çok vatandaşlarımız üzerinde manevi ve esaslı bir teşkil edecek mahiyette olduğu tereddütsüz ifade edilebilir... Hürriyet, güneşinin aydınlatıp ısıtmadığı, seçimlerde vatandaş reyini muteber olmadığı ve gelmiş geçmiş iktidarlardan hiçbirinin reyine dayanmadığı bu memlekette endişe ve tereddüt perdesinin henüz her yerde tamamiyle yırtılmamış olduğu bir hakikattir.⁵⁶⁶

2 Haziran Cuma günü hükümet 282 güvenoyuyla kurulmasına rağmen 120’yi⁵⁶⁷ aşkın DP milletvekili oylamaya iştirak etmemiştir. Oylama sırasında ise CHP’liler kendilerine söz hakkı verilmediğini iddiasını ileri sürerek meclisi terk etmişlerdir.⁵⁶⁸ Basında ise güven oylamasına 100 küsur milletvekilinin katılmaması “bir devri sabık” yaratılamayacağına dair ifadelere rağmen bu tutumların devri sabık yaratılacağına dair bir ruh halinin işareti olduğuna dair iddialar yer almaktaydı.⁵⁶⁹ DP’li milletvekillerinin güven oylamasına tam olarak katılmamalarına rağmen program güvenoyu almıştı. Ancak yinede bu durum hoşnutsuzluğa neden olmuş ve oylamaya katılmayan milletvekilleri ve DP eleştirilere maruz kalmıştır.⁵⁷⁰ Kabinenin güven oyu almasından hemen sonra bazı komutanların 14 Mayıs’ı takiben İnönü’ye giderek “hükümet darbesi” teklifinde buldukları iddiasıyla⁵⁷¹ 5 Haziran 1950’de

⁵⁶⁵ Tekin Erer, **On Yıllık Mücadelesi**, İstanbul, Ticaret Postası, 1964, s.40.

⁵⁶⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.1, Birleşim 5, 02.06.950, s.133.

⁵⁶⁷ Barutçu, **a.g.e.**, s.1015.

⁵⁶⁸ **Vatan Gazetesi**, S. 5245, 3 Haziran 1950, s.1.

⁵⁶⁹ Ali Naci Karacan, “Demokrat Parti Nerede?”, **Milliyet Gazetesi**, S.34, 5 Haziran 1950, s.1.

⁵⁷⁰ A. Emin Yalman, “100 Demokrat Milletvekili Aranıyor” **Vatan Gazetesi**, S. 5246, 4 Haziran 1950, s.1.

⁵⁷¹ Nihat Erim, bunun bir uydurma olduğunu sadece seçimlerden 2-3 gün sonra Genelkurmay Başkanının vedalaşmak için İnönü’ye ziyarette bulunduğunu belirterek bu iddiayı ortaya atanların ordudaki değişikliklerle terfi edemeyen şimdiki Bayındırlık Bakanı Fahri Belen, aynı sebeple Amiral Özdeş ve “ihtirash Albay Seyfi Kurtbek” olduklarını söylemiştir. Erim, **a.g.e.**, s.458.

bir albay Menderes'e 8-9 Haziran'da hükümete karşı darbe olacağını söylemiştir. Bunun üzerine Bayar- Menderes görüşmeleri cereyan etmiş, sonuçta 6 Haziran günü ordu kademelerinde bir takım değişiklikler olmuştur. Zafer Gazetesi'nde değişikliklerin diğer komuta kademelerinde de devam edeceği yer almaktaydı. Nitekim aralıklarla 15 General ve 150 Albay emekliye ayrılmaya zorlanmışlardır.⁵⁷² Menderes, "ordunun bu ilk çıkışını bastırmayı başarmıştı" ancak bu ilk karşılaşmadaki soğukluk DP'nin iktidarı boyunca sürmüş⁵⁷³ zira ihtilalle de kendini gösterecektir. Bayar ise "şahsa bağlı kumandanları değiştirmekte olduklarını Ankara'daki gazete muhabirlerine Çankaya'da verdiği bir akşam yemeğinde" ifade etmiştir.⁵⁷⁴ İnönü bu olay hakkında 'Orduyu kendinin zanneden, kendi kendini aldatır. Ordu, kendi kanunları içinde yaşar' demişti. Bir müddet sonra Milli Savunma Bakanlığına getirilen Kurtbek ise Ordu için 'Milli Savunmayı her şeyden önce, siyasî olarak teşkilâtlandırılmalıdır.'⁵⁷⁵ demektedir. 9 Haziran 1950 tarihinde ise DP "Genel İdare Kurulu" toplanarak Menderes'i partinin Genel Başkanlığına seçti.⁵⁷⁶ Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı görevini üslenmesi ile Türk siyasal hayatına damga vuracak Demokrat Parti'li Menderes dönemi başlamış oluyordu.

Adnan Menderes, 29 Mayıs'ta hükümet programını okurken Ana kanunların uygulamada güçlük çeken maddelerini medeni ihtiyaçlara göre yeniden düzenleneceğini belirtip "Aynı zamanda, adalet duygularına ve ceza hukuku esaslarına uygun bir af kanunu tasarısı meydana getirebilmek için gereken tetkiklere girişilmiş olup yakında bu tasarımı Büyük Meclise sunacağız."⁵⁷⁷ demişti. DP hükümeti bu doğrultuda 5 Haziranda yeni af kanunu tasarısını "Bakanlar Kuruluna"

⁵⁷² Değişiklikler neticesinde Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürmen'in yerine Orgeneral Nuri Yamut, ikinci başkan İzzet Aksalur'un yerine Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı Şahap Gürler atanmış Gürler'in yerine Orgeneral Kurtcebe Noyan getirilmiştir. Orgeneral, Salih Omurtak, Kazım Orbay, Hakkı Akoğuz emekliye ayrılmışlardır. Birinci, İkinci ve üçüncü ordu komutanları Askeri Şuraya tayin edilmekle beraber Hava ve Deniz Kuvvetleri Kumandanları merkeze alınmışlardı. **Zafer Gazetesi**, 7 Haziran 1950, s.1,6; **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9278, 7 Haziran 1950, s.1; **Vatan Gazetesi**, S. 5247, 7 Haziran 1950, s.1; **Ulus Gazetesi**, S.10395, 7 Haziran 1950, s.1; Eroğul, a g.e., s.56-57.

⁵⁷³ Karatepe, a.g.e., s.119.

⁵⁷⁴ Barutçu, a.g.e., s.1017.

⁵⁷⁵ DP Grubunda, İnönü, işin mahiyeti bilinmeden "Hükümet Darbesi tertibi" ile suçlanırken "karakteri ve maksadı belirsiz bir Albayın ihbarına dayanılarak yapılan çıkış dayanaksızdı." Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, 7. Basım, Ankara, Simge Yayıncılık, 2000, s.229.

⁵⁷⁶ Bu durumda "siyasal kuvvet başbakan ile parti başkanı arasında" bölünmemiş oluyordu. Bu da hükümetin daha kuvvetli olması anlamına gelmekteydi. Feroz Ahmad-Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, I. Basım, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1976, s.71.

⁵⁷⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.1, Birleşim 3, 29.5.1950, s. 30.

vererek⁵⁷⁸ 6 Haziranda da bir komisyon kurarak çalışmalarını başlatmıştı.⁵⁷⁹ 14 Temmuz 1950’de hükümet af kanunu çıkardı. Bu kanunla 14 Mayıs 1950 tarihine kadar işlenmiş suçlar af edilmiştir.⁵⁸⁰ Nitekim kanunun 1’inci maddesinde “15 Mayıs 1950 tarihinden önce işlenen suçlar hakkında takibat yapılmaz ve hükmedilmiş cezalar infaz olunmaz.” denilmekteydi.⁵⁸¹ Ancak daha önce de CHP iktidarının umumi bir af kanunu hazırlığında olduğu ve 1950 yılının başlarında böyle bir işe soyunduğu basında yer almıştı.⁵⁸² Bu doğrultuda bir tasarı hazırlanmış olup 22 Mart 1950’de meclis’e getirilmesine rağmen 24 Mart’ta Adalet komisyonuna iade edilmişti.⁵⁸³ DP’nin getirdiği tasarının müzakerelerinde komünistlik tartışmaları yine gündeme gelmiş ancak “komünizme taallûk Ceza Kanununun 141 ve 142’inci” maddeleri⁵⁸⁴ ile “casuslar”⁵⁸⁵ ile “vatan aleyhinde” işlenen suçlar affın dışında kalmıştır.⁵⁸⁶ Bu kanunla Nazım Hikmet 15 Temmuz 1950 tarihinde serbest bırakılmıştır.⁵⁸⁷ Af kanununa paralel olarak Eşref Edip 1950 seçimlerini değerlendiği zaman DP liderleri eğer “bu zindanlarda inleyen vatandaşları ihmal ederse emin olsunlar ki şu muvaffakiyet sermestûsi çok geçmeden” halkın teveccühünü kaybedeceği⁵⁸⁸ uyarısında bulunmuştu.

14 Mayıs genel seçimleriyle iktidara gelen DP 3 Eylül 1950’de yapılan Belediye seçimlerinin de büyük bir bölümünü kazanmıştır.⁵⁸⁹ Böylece ülkedeki siyasi hayata genel ve yerel anlamda tek hâkimi konumuna gelmiştir.

⁵⁷⁸ **Zafer Gazetesi**, S.400, 5 Haziran 1950, s.1.

⁵⁷⁹ Af Kanunu Adalet Bakanı Halil Özyörük’ün başkanlığında bir İlmi Heyet tarafından çalışmalarını tamamlamıştı. **Zafer Gazetesi**, 7 Haziran 1950, s.1.

⁵⁸⁰ **Vatan Gazetesi**, S.5284, 14 Temmuz 1950, s.1

⁵⁸¹ Kanun No 5677, Resmi Gazete yayım tarihi 15 Temmuz 1950- Sayı: 7559, **Düstur**, 3. Tertip, C.31, Ankara, 1950, s.2224.

⁵⁸² **Zafer Gazetesi**, S.271, 25 Ocak 1950; CHP’nin 2 Mart 1950’de hazırladığı af tasarısı “29 Ekim 1948’den evvel işlenmiş ve haklarında dâva açılmamış suçlarla, dâva açılıp, mahkûmiyet kararı verilmiş olanlardan siyasi” suçların affedilmesini öngörüyordu. **Ulus Gazetesi**, S.10.300, 3 Mart 1950, s.1.

⁵⁸³ **Akşam Gazetesi**, S.11295,11297, 23,25.3,1950.

⁵⁸⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.1, Birleşim 22, 13.7.1950, s.603–604.

⁵⁸⁵ **Vatan Gazetesi**, S.5284, 14 Temmuz 1950, s.1

⁵⁸⁶ Af kapsamına alınmayan diğer suçlar ise şunlardır: “irtikâp, ihtilâs, irtişa, yol kesme, adam kaldırma, adam öldürme, ırza tecavüz ve mükerrer işlenmiş suçlar.” **Ulus Gazetesi**, S.10395, 7 Haziran 1950, s.1.

⁵⁸⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9316, 15 Temmuz 1950, s.1.

⁵⁸⁸ Edip, “a.g.m.”, C.4, S.78, Mayıs 1950, s.41.

⁵⁸⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9367, 4 Eylül 1950, s.1.

Menderes Hükümeti, artık adım adım ülkenin ihtiyaçlarına yönelik politikalarını uygulamaya başlamıştı. Bunlar arasında mali, siyasi, hukuki ve sosyal gereksinimlerin yanında ülke sorunların çözümü de vardı. Ancak toplumun yıllarca hasretini çektiği ve açlığının doyurulması gereken manevi gıda eksikliğinin giderilmesi gerekmektedir. Nitekim DP'nin iktidara gelmesinde bu açlığı giderebilecek rolünün olması ve vaatleri de söz konusuydu. Bu yöndeki eksikliği iyi bilen DP henüz iktidarının ay'ı dolmadan bu yönde atılımlar yaptı.

3.1.1. Ezan'ın İstenilen Dilde (Arapça) Okunabilmesi

Ezanın Türkçe'ye çevrilişi serüveni birinci bölümde detaylı olarak ele alınmakla beraber özetle ilk 18 Temmuz 1932 tarihinde tüm yurt genelinde Türkçe okunması kararı alınmasına rağmen; 6 Mart 1933 tarihinde de Diyanet İşlerinin il müftülüklerine gönderdiği talimatla Türkçe okunması uygulamasına geçmişti. Ancak ezan'ın Türkçe okunmaması takdirinde bir hüküm belirtilmeyerek bu durum 2 Haziran 1941 tarihinde Ceza Kanunu'nun 526'ncı maddesine bir ilave ile yaptırıma gidilmişti. Türkiye'deki ezan mevzusu bir Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden beri karmaşıklık arz etmekteydi. Bu durumu Başgil şöyle açıklayarak durumun düzeltilmesi gerektiğini belirtmekteydi:

“Diyanetin emrettiği şekilde ezan okumak yasaktır. Hükümetin emrettiği şekilde okumamak ne yasaktır, ne suç. Bununla beraber, Türkiye'de hükümet <Lâik> dir. Bir kör doğuşu yahut bir facia ki, devam ediyor.”⁵⁹⁰

⁵⁸³ Ali Fuat Başgil, “Din Hürriyeti ve Lâiklik”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.78, İstanbul, Kardeşler Basımevi, Mayıs 1950, s.44–47. Makalenin devamında din ve laiklikle ilgili izahatlar yer alarak farklı ülke ve düşünürlerin bu konulardaki fikirleriyle dinin insan hayatındaki önemi ve gerekliliği vurgulanmıştır.

1950 seçimlerinden sonrada yapılan ilk değerlendirmede de muhafazakârlar DP'nin ilk işinin istenilen dilde ibadet mevzuunu gerçekleştirilmesi gereği olarak ifade edilmişti. Ancak bu konuda Metin Toker, seçimlerden önce DP liderlerine “Arapça ezan isteği” sorulduğu vakit lider kadronun şu cevapları verdiklerini belirtmekteydi:

Celal Bayar, eski abecedeki 8 rakamını hatırlatan kaşlarını biraz daha havaya kaldırır ve susardı. O konuda Sfenks gibiydi.

Adnan Menderes olayı tatlı bir şekilde geçiştirirdi. Ne ‘evet’ derdi, ne ‘hayır’ ama, ‘hayır’dan ziyade ‘evet’ten yana olduğunu gene de belli ederdi.

Fuat Köprülü daha babacandı, ‘canım hele bir iktidara geelim, hallederiz bu işleri. Siz bize güvenin. Biz sizin arzularınızın gerçekleştiricisi olacağız’ diye ağızlarına bal çalardı.

Refik Koraltan ise, unutulmaz davudi sesiyle, ne dediğini kimsenin anlamadığı lafları ederdi.⁵⁹¹

Arapça ezan meselesi Zafer Gazetesi başyazarı Mümtaz Faik Fenik’in, sorduğu bir soruya Adnan Menderes’in verdiği cevabın 5 Haziran 1950’de yayınlanmasıyla gündeme gelmiştir. Menderes verdiği beyanatta işin hürriyet kısmına değinerek şöyle demektedir:

“Dinin siyasete karıştırılmamak ve dini ibadetler âmme nizamına ve umumi âdaba aykırı olmamak şartıyla herkesin dinî vecibe ve ibadetlerini serbestçe yerine getirebilmesi vicdan hürriyeti icabıdır.”⁵⁹²

Adnan Menderes’in beyanatının devamında ezan serbestisi hakkında şunlar yer almaktaydı:

Her taassup cemiyet hayatı için zararlı neticeler doğurur. Cemiyet hayatında esas değişikliklerin yapılabilmesi evvelâ taassup zihniyetinin yıkılmasına bağlıdır. Bu hakikatin iyice kavranmış olması neticesidir ki, Büyük Atatürk bir takım hazırlayıcı ön inkılaplara başlarken taassup zihniyetle mücadele etmek lüzumunu hissetmişti.

Ezanın Türkçe okunması mecburiyeti de böyle bir zaruretin neticesi olarak kabul edilmelidir. Zamanında çok lüzumlu olan bu mecburiyet ve tedbir diğer tedbirlerle birlikte bugünün hür Türkiyesine zemin hazırlamıştır.

⁵⁹¹ Metin Toker, **DP'nin Altın Yılları**, 2. Basım, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1991, s.48.

⁵⁹² **Zafer Gazetesi**, S.400, 5 Haziran 1950.

Ezanın Türkçe okunmasına mukabil cami içinde bütün ibadet ve duaların din dilinde olması garip bir tezat eder gibi görünür... Aradan bunca yıllar geçtikten ve vaktile zaruri görülen tedbire artık ihtiyaç kalmadıktan sonra bunda ısrar bu sefer vicdan hürriyetine karşı bir taassup teşkil eder.

Diğer inkılaplarımız gibi lâiklik esasının da muhafazası bugün için ancak prensiplere bağlı kalmakla mümkündür. Halbuki umumî âdaba ve âmme nizamına hiçbir aykırılık göstermiyen ezan meselesinde memnuiyetin devamı lâiklik prensipini menfi cihetten zedelemek mânasını tazammun eder.

Tekrar edelim ki, irticaa, taassuba, geriliğe karşı mücadeleyi ancak prensiplere sıkı sıkıya bağlı kalmakla mümkün görüyoruz.⁵⁹³

Menderes, ezan meselesini laikliğin unsurlarına dayanarak vicdanlara bırakılması gerektiğini belirtirken tıpkı Atatürk dönemindeki laiklik anlayışının izahatında kullanılan bireysel vicdana adeta atıfta bulunmuştur.

Vatan da ise “Hükûmet lâiklik esaslarında değişiklik yapıyor” başlıklı yazıda Menderes’in ‘Ezanın Türkçe okunmasına mukabil cami içinde duaların din dilinde olması garip bir tezat gibi görünür’⁵⁹⁴ sözü yer alarak ibadet dili başlığı altında farklı bir yöne dikkat çekilerek tartışmalara yeni bir boyut kazandırılmıştır.

Ezan’ın istenilen dilde okunmasına yönelik ilk teşebbüs Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, 31.5.1950 tarihinde “Hakikiyle ve ilmi bir şekilde Türkçeye tercüme dahi edilemiyen ezan ve kametin... Lâiklik prensiplerini ihlâl eden...” diye devam eden teklifiyle olmuştur. İkinci ciddi öneri de Kayseri Milletvekili İsmail Berkok ve 13 arkadaşı tarafından “...Bu toprağın hakikî evlâtları sahibi bulunan Müslüman Türk vatandaşların din ve vicdan hürriyetlerine, amel ve ibadet şekillerine de müdahale edilmemek iktiza edeceğine...” dair kanun teklifleri olmuştur. Her iki tasarıda da 4055 sayılı kanunla değiştirilmiş olan T.C.K 526’ncı maddesinin 2’inci fıkrasında yer alan “...veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar” ibaresinin kaldırılması öngörülmekteydi.⁵⁹⁵

⁵⁹³ Menderes devamla “Kanuni hükümlerle alakalı olan bu meselenin lüzum görüldüğü takdirde, Meclis Grubumuza arzı ve Grubumuzca alınacak karara göre hareket olunması tabiidir” diyerek bir ittifak halinde kararın alınacağını belirtmekteydi. **Zafer Gazetesi**, S.400, 5 Haziran 1950, s.1,4; “Arapça Ezana Müsaade Ediliyor”, **Milliyet Gazetesi**, S.34, 5 Haziran 1950, s.1,5; **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9276, 5 Haziran 1950, s.1,3.

⁵⁹⁴ **Vatan Gazetesi**, S.3247, 5 Haziran 1950.

⁵⁹⁵ İsmail Berkok ile beraber teklif veren 13 milletvekili şunlardı: H.N. Yurdakul (Niğde), A.N. Asya (Seyhan) Dr. F. Çobanoğlu (Erzurum), R.Topçuoğlu (Erzurum), S. Duman (Erzurum), G. Yiğitbaşı

Ezan hakkında ilk değerlendirmelerin birinde “... Nitekim bu ezan meselesini ileri sürerek Demokrat Partinin fes giyilmesine, öbür gün Arab harfleri kullanılmasına müsaade edeceğini söyleyenler şimdiden görülüyor” denilmekteydi. Ayrıca CHP temsilcilerinden ezan meselesine tepki verenlere de mekteplere din derslerini koyan, İlahiyat Fakültesi kurup tekkeleri yeniden açan, seçimlerde şeyhlerden medet umanların kendilerini olduklarını hatırlatarak “eyvah inkılab elden gidiyor diye hayıflanmalarını” gülünç bir durum olarak denilmekteydi.⁵⁹⁶ Ulus Gazetesi DP’ye olan karşı tavrını ezan meselesinde de göstererek şöyle tenkit etmekteydi:

Demokrat Parti seçim beyannamesinde ezan hakkında bir vaad olmadığı halde yeni iktidarın bu tedbiri almak zaruretini duyması bu parti propagandacılarına atfedilen vaatler gibi bunun da parti ileri gelenlerinin malûmatı tahtında seçmenlerin kulağına fısıldandığı kanaatini birçok kimselerde uyandırmıştır.

Muhalif basında ezanın Arapça okunmasının “Atatürk’ün inkılâp yapısında bir gedik”⁵⁹⁷ açacağı iddiası hâkimdi. Zira bu düşüncenin başını çekenler Ulus Gazetesinin yazarları olmakla beraber iddiaları şu şekildeydi:

İnkılâplarımız muasır cemiyet yapımızın kilit taşlarıdır. Onlardan herhangi birisini çekip çıkarmanın tabiat kanunlarına uygun bir reaksiyonla diğerlerini de sarsabileceği, daima uyularımızı kaçırın bir ihtimal olarak hatırımızda düğümlü durmaktadır.⁵⁹⁸

Ulus’un bir diğer yazarı Yavuz Abadan da Nitekim iktidara MP’nin gelmesi halinde denilecek hiçbir sözün olmadığını çünkü bu partinin, vatandaşların istedikleri dilden ibadette bulunabileceklerini programında yer aldığını belirtmiştir.

(Afyonkarahisar), S. Kerman (Afyonkarahisar), Ö. Bilen (Ankara), H.R. Kudu (Tunceli), A. Kadoğlu (Maraş), M. Zeren. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.1, Birleşim 9, 16.6.1950, 3 Sayılı basma Yazı.

⁵⁹⁶ Nadir Nadi, “Ezan”, **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9278, 7 Haziran 1950, s.1; Aynı sayıda “Halk Partisi propagandası tarafından girilen tahriklerin çoğunluğun üzerinde tamamen aksine tesir” uyandırdığı denilerek muhalefet tarafından öğrencilere yaptırılmak istenilen propagandaların takibat altına alındığı DP’lilerce de “lâiklik prensipinin lâfta bırakılmayarak” tüm gerekleriyle uygulanacağı nitekim bu tür işlerde CHP’nin “türbeleri açısı gibi, günlük politika icabları veya seçim propagandası değil” de “ancak prensip rehber olacaktır.” yer almaktaydı. **Aynı sayı.**

⁵⁹⁷ **Ulus Gazetesi**, S.10394, 6 Haziran 1950, s.1.

⁵⁹⁸ Feridun Osman Menteşeoğlu, “İnkılâplar bir bütünsel”, **Ulus Gazetesi**, S.10394, 6 Haziran 1950, s.2.

Bundan dolayı da DP'nin programında olmayan Arapça ezan meselesinin hükümetin programında asıl korkulacak şeyin programda yer almayan hususların olduğunu gösterdiğini belirtmiştir.⁵⁹⁹ Hükümetin ezan serbestliğine yönelik kararına muhalefetin (CHP) ilk değerlendirilmesi 'inkılâba ihanet' olarak olmuştur.⁶⁰⁰ Ezan meselesi hakkında CHP'ye yakın yazarlarca yapılan eleştiriler üzerine M. Faik Fenik, gazetesinde şöyle cevap vermektedir:

Onların fikrine göre Arapça ezana müsaade etmek, şimdiye kadar üzerinde ısrarla durulan büyük inkılaplara bir nevi sadakatsizliktir ve hatta geriye doğru bir çarktır... Memlekette başarılı inkılâplar artık yerleşmiştir, irticaa, dinin politikaya alet edilmesine elbetteki müsamaha edilmeyecektir fakat bu arada Allahla kulun arasına da kimse girmeyecektir. Her vatandaş Allahına istediği şekilde ibadet etmek hürriyetine sahip olmalıdır. Ezanın Arapça okunabilmesi, işte bu vicdan hürriyetinin bir neticesi olmak lazım gelir...Bugün ezanın Türkçe veya Arapça okunması, bir politika meselesi değil, sadece bir telakki meselesidir.⁶⁰¹

Demokrat Partili milletvekilleri de CHP'lilerin din istismarına dayalı eleştirilerine karşı 'halkın dinî hissiyatını tahrike kalkan ve bunu istismar etmek isteyenler CHP'lilerdir.'⁶⁰² demekteydiler. A. Naci Karacan, CHP'lilerin DP'ye "irticai körüklediği" için iktidara geldiği yönündeki iddialara cevap vermiştir. Karacan, DP'nin siyasî ya da iktisadi fikirlerinin özelliğinden dolayı iktidara gelmediğini "onu iktidara meydanların geçici heyecanı veyahut kasaba kahvehanelerinin küçük seçim kombinezonları değil, milletçe Atatürk fikrini ve sevgisini temsil eden bir bayrak haline konması" olduğunu iddia etmiştir.. Karacan, Atatürk inkılâplarının artık tamamen millete mal olduğu gerçeğinin kabul edilmesi gerektiğini⁶⁰³ belirterek ezan meselesinde bir art niyet aranmaması ve inkılâplara hanel getirilmeyeceğini ifade etmekteydi. Ezan meselesinde Atatürk inkılâplarına zarar vereceği iddiaları tartışmaların önde gelen nedeni olmuştur.⁶⁰⁴ Bu konuda Milliyet Gazetesinde Mustafa Kemal'in bazılarının sandığı gibi din düşmanı

⁵⁹⁹ Yavuz Abadan, "İnkılâplarımızın korunması", **Ulus Gazetesi**, S.10394, 6 Haziran 1950, s.2.

⁶⁰⁰ **Vatan Gazetesi**, S. 5248, 6 Haziran 1950, s.1.

⁶⁰¹ Mümtaz Faik Fenik, "İnkılâba Sadakat ve Vicdan Hürriyeti", **Zafer Gazetesi**, 7 Haziran 1950, s.1.

⁶⁰² **Vatan Gazetesi**, S. 5248, s.1.

⁶⁰³ Ali Naci Karacan, "Atatürk'ün Ruhunu", **Milliyet Gazetesi**, S.36, 7 Haziran 1950, s.1.

⁶⁰⁴ Necati Aksanyar, "Demokrat Partinin Din Politikalarının Türk Basınındaki Yansımaları", **Akademik Bakış Dergisi**, S.11, Celalabad, 2006.

olmadığı, sadece laik biri olarak din ve devleti işlerinin karıştırılmasını istemediği yer almakla beraber devamında şöyle denilmektedir:

Bütün dava, ezanın Türkçe ve Arapça okunması değil Atatürk'ün gerçekleştirdiği inkılâpların mahfuz kalması davasıdır ki, onlar da Menderes'in isabetle söylediği gibi artık millete mal olmuşlar milletin manevi mülkü haline girmişlerdir.⁶⁰⁵

Ezan ile ilgili tartışmaların henüz sıcaklığını koruduğu günlerde, Cumhurbaşkanı Bayar ve kabine üyelerinden bazılarıyla inşaatı devam eden Anıtkabir'e çalışmaları denetlemek için ziyarette bulunmuşlardı. Bayar, burada yaptığı açıklama da 'milleti manevî ıztıraptan kurtarmalıyız'⁶⁰⁶ diyerek Cumhuriyetin kurucusu için yapılan anıtın başında uğruna türlü fedakârlıkların yapıldığı ve nihai tedbirlerin alındığı, inkılâpları hiçe sayan bu sözleriyle ezan meselesi hakkında herhalde görüşünün hükümetle aynı olduğu mesajını vermektedir.

M. Kemal Atatürk ise ezan meselesinde gerektiğinde sert tedbirlere başvurmaktan kaçınmamıştır. Atatürk, 1933 Şubat ayında Bursa'da ezanın Türkçe okutulmasını önlemek isteyenlerin ayaklandığını duyduğu zaman, İzmir'e gitmekte iken yolunu değiştirerek 6 Şubat'ta Bursa'da sert bir uyarıda bulunmuştur. 'Türk Gençliği devrimlerin ve rejimin bekçisidir' diye başlayan demecinde Türk Gençliğine gerekirse neler yapabileceğini anlatarak sorunun nedeninin esasen din olmadığını ve kesin olanın da 'Türk milletinin millî dili ve millî benliği bütün yaşamına hâkim' olacaktır demiştir.⁶⁰⁷

İslamcı basının önde gelen temsilcilerinden olan Eşref Edip, karşı tepki gösterenlerin demokrasi ve hürriyet anlayışlarının orta çağın engizisyon hurafeleri ve zulümlerinden farksız olduğunu belirterek işin vicdani yönüne değinip böyle bir kötülüğün "Moskof diyarında, kızıklar memleketinde" bile olmadığını nitekim "engizisyon devrinde" de böyle bir zulmün olmadığını belirtmekteydi. Edip de yandaşları gibi tam demokrasi ve gerçek bir laiklik anlayışı üzerinde durarak

⁶⁰⁵ Ali Naci Karacan, "Arapça Ezan Meselesi", **Milliyet Gazetesi**, S.35, 6 Haziran 1950, s.1.

⁶⁰⁶ Bu üyeler Başbakan Adnan Menderes, Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu ve Bayındırlık Bakanı Fahri Belen'den oluşmaktaydı. **Zafer Gazetesi**, S.402, 7 Haziran 1950, s.1.

⁶⁰⁷ Arsel, **a.g.e.**, s.54.

“demokrasiye ve lâikliğe karşı gelen” zincirlerin kırılacağını ifade etmekteydi.⁶⁰⁸ Muhafazakâra Büyük Doğu ise DP’ye karşı olan tenkitçi tavrını ezan meselesinde de göstererek takdir yerine yapılan işin küçük bir iş olduğu belirtilerek şöyle denilmekteydi:

Siz, şu ezan mevzuunda onun aslî lisanıyla (Arapça değil; bu lisan Arapça’dır ama, Arapça ezan demek yanlış) okunmasına müsaade keyfiyetini, din adına bir kazanç ve Demokrat Parti’nin dine karşı bir temayülü diye mi tefsir ediyorsunuz??? Vah vah, böyle tefsir edecekler!. Demokrat Parti İktidarı, sadece <Ne yaparsanız yapın!> kadrosunda bu işe müsaade etmiş, bu kadcırcığı bile zavallı Müslümanlara göz yaşı döktürecek ve daha bir çok şey ümit ettirecek derecede azametli görünmüştür!... İşte Demokrat Parti İktidarının yaptığı; maazallah istilâcı bir düşman bile gelse yapmayacağı, hattâ daha evvel yapılmışsa kaldıracığı bir fiili yapanların bir kanun maddesini çizmekten ibaret kalmış, bu da gözlere büyük bir şey gibi görünmüştür!⁶⁰⁹

Ezan hakkındaki tartışmalarda önceden CHP’ne yakınlıklarıyla bilinen basın organlarının bir bölümü ezanın istenilen dilde okunmasının bir bütün olan inkılâpları böleceği yolunda hareket ederken bir kısmı ise serbestliği tam olarak uygulanacak demokrasinin gereklerinden görmekteydiler.

Osman Turan ise ezanın Türkçe veya Arapça okunmasında herhangi bir mahzurun olmadığını milli dilde okunmasının Türkler açısından arzuya şayan olduğunu ancak bunu halkın isteğine bırakmanın demokrasinin gereği olmakla beraber Arapça’nın tercihinde ilmi sebeplerin olduğunu belirterek şöyle demektedir:

Dinî meseleler, emir ve kumanda ile değil, ilim ve imanla hal edileceğinden ezan da bu suretle değişmiş olsa umumî efkârın onun Türkçe’sine sadakati mümkün idi... Bu vesile ile Katolik hıristyanların ibâdetinde millî dil yerine Lâtince’yi kullanmalarını hatırlatmak yerinde olur.⁶¹⁰

İslamcı basında laikliğin yanlış tatbikatından şikâyet edilirken Raif Ogan ise gerçekte anayasa gereğince laikliğin din ve ibadet işlerine karışmadığından

⁶⁰⁸ Eşref Edip, “Hükûmetin Programı ve Ezan Meselesi”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.IV, S.80, İstanbul, Kardeşler Matbaası, Haziran 1950, s.66–67.

⁶⁰⁹ Be. De., “Hadiselerin Muhasebesi”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.23, İstanbul, Şaka Matbaası, 25 Ağustos 1950, s.9.

⁶¹⁰ Osman Turan, **Türkiye’de Manevî Buhran Din ve Laiklik**, 3. Basım, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1993, s.68–69.

hareketle ezanın serbestliğinin dinin gereklerinden ziyade, kanuni zorunluluk ve insan haklarına riayet olur diyerek bu konuda şöyle devam etmekteydi:

Demokrasiyi, lâikliği yalnız kitap sayfalarında bırakır da onun gerçek gayesini hülûs ile tatbik cesaretini nefsimizde bulamazsak, yazıktır; lâikliğe gayri lâıyk olur.

Millet; hakkını ve hürriyetini iyice idrak ederek olgunlaşmıştır. Eğer böyle olmasaydı son seçimde Halk Partisinin şef saltanatını yıkabilir miydi? Millet şimdi maddiatı kadar maneviyatına da hâkim olmak şerefine erişmiş olur. Din ve imanı üzerinde, zümre baskısı istemiyor, burasını anlayamamak için şeflik postundan keramet (?) bekliyenlerden olmak lâzım gelir! Halbuki; İslâm Türk milletinin, artık ricalülgayibin istidraç ve afsunlariyle uyuşturulmağa tahammülü de, bekliyecek vakti de kalmamıştır. Böylece malûm ola!⁶¹¹

Ezan meselesi DP Meclis Grubunda görüşüldüğü zaman milletvekillerinin isteklerine Menderes, bu konuda soru soranların müsterih olmalarını, Hükümetin bu konuda tekrar ettireceği yolu tahakkuk ettirmek arasında bizzat kendisinin de bulunacağını söylemiştir.⁶¹² DP Meclis Grubu'nun 13 Haziran'da kabul ettiği kanun tekliflerini⁶¹³ Bakanlar Kurulunun 14.6.1950 tarihli görüşmelerinde onaylanıp meclis'e sunulmasına karar verilmiştir. Hükümet'in bu konudaki gerekçesi şu şekilde olmuştur:

Halbuki Anayasanın Türk vatandaşı için tabî hak saydığı vicdan hürriyetinin dokunulmaz bir hak olarak hürmete lâıyk görülmesi gerekir ve bunun tabî din serbestisi her türlü müdahaleden âzade kalmak iktiza ederken ana kanunlarla korunmuş bulunan din ve vicdan hürriyetinden vatandaşı herhangi bir şekilde kısmen veya tamamen mahrum etmek ve bu hususu, kanunî ceza teyitleri altında bulundurmamak doğru olamaz. Böyle bir kayıtlama, Türkiye Devletinin esas vasıflarını gösteren Anayasanın 2 nci maddesindeki lâiklik esasına da uygun düşemez. Esasen, maddedeki cezaî hükmün, ezan ve kametin yalnız Arapça okunamayacağı ve fakat bunun dışında herhangi diğer bir lisanla okunabilmesindeki cevazı tazammun eden ifade şekli de bizatihi bir garabet arzietmekte bulunmuştur. Bütün bu mülâhaza ve sebeplerden başka, Müslüman Türklere sebepsiz yere mânevi huzursuzluk veren böyle bir yasağın demokrasi ile idare olunan bir

⁶¹¹ M. Raif Ogan, "Kur'an Diliyle Ezan", **Sebilürreşad Dergisi**, C.IV, S.81, İstanbul, Kardeşler Matbaası, Haziran 1950, s.83, 91.

⁶¹² **DP Meclis Grubu Müzakere Zaptı**, Birleşim 1, Grup 7, 28 Mayıs 1950.

⁶¹³ **Ulus Gazetesi**, S.10.402, 14 Haziran 1950, s.1.

Devlet nizamı içinde yer alabilmesi de müstahildir. Fıkranın tayyi Müslüman Türklere muhakkak bir huzur ve vicdan rahatlığı verecektir.⁶¹⁴

15 Haziran'da meclis'e sevk edilmesine karar verilen kanun tekliflerinin görüşülmesi 16 Haziran 1950'de olmuştur. Başbakan Adnan Menderes, (İstanbul) ilk sözü alarak kısa ve öz bir şekilde şu konuşmayı yapmıştır:

Arapça ezan hakkında Demokrat Parti Meclis Grubunda verilen kararın gazeteler ve radyo ile yayınlanması neticesinde kanuni mâniin kaldırılmış olduğu telâkkisinin hâsıl olması ve bâzı vatandaşların arapça ezan okuması muhtemel olduğu için bu baпта Hükümetçe Meclise sevketmiş olduğumuz lâyihanın bugünkü ruznameye alınmasını ve müstacalen müzakere edilmesini yüksek tasvibinize arz ediyorum.⁶¹⁵

Gerçekten de Menderes'in belirttiği gibi tasarının kabulü kanunlaşmadan ezanlar arapça okunmaya başlanmıştı bile “sanki millet verdiği reyin karşılığı olarak ezanı arapça şekliyle duymak” istiyormuşçasına hareket etmiştir.⁶¹⁶ Üniversite gençliklerinden de Adnan Menderes'e ezanın asli şeklinde okunmasına dair telgraflar çekilerek “vicdan hürriyetine doğru ilk” adımların atılmasından dolayı tebrikler ve şükranlar sunulmuştur.⁶¹⁷ Müzakereler devam ederken CHP Grubu adına söz alan Cemal Reşit Eyüboğlu (Trabzon) bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklamıştır:

Bu memlekette Millî Devlet ve Millî şuur politikası, Cumhuriyetle kurulmuş ve CHP bu politikayı takip etmiştir. Bu politika icabı olarak ezan meselesi de bir dil meselesi ve Millî şuur meselesi telâkki edilmiştir. Türk Vatanında ibadete çağırmanın da öz dilimizle olmasını bu bakımdan tercih ettik... Millî şuurun bu konuyu kendiliğinden halledeceğine güvenerek Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacağız.⁶¹⁸

Metin Toker, CHP'lilerin ezan konusunda her hangi bir münakaşaya meydan vermemeleri hakkında İnönü'nün bir direktif verdiğini belirtmektedir.⁶¹⁹ Ancak A. Faik Barutçu, CHP'nin Meclis Grubu'nda bu konunun ele alınması

⁶¹⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, Birleşim 9, C.1, 16.6.1950, 3 Numaralı basma yazı, s.1-2.

⁶¹⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.1, Birleşim 9, 16.6.1950, s.181.

⁶¹⁶ Sadık Albayrak, **Türkiye'de Din Kavgası**, İstanbul, İleri Sanat Matbaası, 1973, s.286.

⁶¹⁷ “Ezanı Muhammedi'yi İstiyoruz”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.81, İstanbul, Kardeşler Matbaası, Haziran 1950, s.96.

⁶¹⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.1, Birleşim 9, 16.6.1950, s.182.

⁶¹⁹ Toker, **a.g.e.**, s.49.

sırasında İnönü'nün tekliflerinin dikkate alınmadığını –milli şuur meselesi, milli devlet politikası- yasağın kaldırılması doğrultusunda karar alındığını belirterek grup üyeleri arasındaki havayı “Az kalsa ekseriyet Türkçe ezan okumanın bir hata olduğunu itirafa kadar gidecek, Demokratların teklifini iştiyakla kabule karar verecekti.”⁶²⁰ diyerek açıklamaktaydı. Müzakerelerin yapıldığı gün Meclis görüşmelerinin dışarıda toplanmış olan halka hoparlörlerle dinletildiği bundan dolayı da muhalefetin değişiklik lehinde tavır aldığı iddia edilmekteydi.⁶²¹ Muhalefet sözcüsünün de üzerinde durduğu gibi CHP, olaya millilik bilinciyle bakmış bundan dolayı Türkçe ezan taraftarı olmanın yanında karşı düşünceye de müdahale etmemekteydi.

Sinan Tekelioğlu (Bağımsız-Seyhan) ise Atatürk tarafından İslam dinine ait kitapların tercümesinin mümkünlüğüne çalışılarak ezanın bunun için Türkçe okunmasına karar verildiğine ancak bugün “Allah Kanunun” Türkçe çevirisinin mümkün olmadığını nitekim Atatürk eğer hayatta olsaydı bugün kendisi de Meclis gibi hareket edeceğini söylerken hükümet hakkındaki görüşlerini şöyle açıklamaktaydı:

Ben Adnan Menderes Hükümetine ve o Hükümetin istinat etmiş olduğu milletin rey-i ile, mutlak rey-i ile buraya gelen Demokrat Parti milletvekillerini tebrik etmekten başka kendimde hiçbir salâhiyet göremiyorum. Yalnız bugünü bize gösterdiğinden dolayı Adnan Menderes Hükümetine teşekkür ediyorum... Arkadaşlar, yalnız bununla işi bitmiş olmuyor. Dine ait birçok takyidatı sinesinde taşıyan antidemokratik denen kanunlar vardır... bunların da kaldırılmasını rica ediyorum.⁶²²

⁶²⁰ İnönü'nün telkinlerinin dinlenmemesinin nedeninin A. Faik Barutçu, şöyle açıklamıştır: “Mebus seçilemeyenler iki kısma ayrılmışlardır. Partinin müfrit kanadı, partiyi İnönü ile Nihat Erim'in ve onlara alet olan Şemseddin Günaltay'ın perişan duruma soktukları kanaatindedir... Halk Partisini içinden yıkanlar artık sahneyi terk etmelidirler. İnönü başta kalsın fakat bir sembol olarak. İkinci kısım, vaktiyle genç ıslahatçı diye nam alan Nihat Erim ve taraftarları. Onlar da birinci kısımdakilerin hiçbirini istememekte-dirler. Partinin Meclis grubundakiler de yukarıdakilerin hiçbirini istememekte-dirler... Arapça ezan yasağının kaldırılması için Demokrat Partinin Meclise götürdüğü teklif hakkında grubun noktai nazarını tespit için yapılan genel kurul toplantısındaki görüşme bu hissiyatı açığa vurmuştur.” diyerek parti içindeki çekişmelerden dolayı ezan konusunda ortak karar alınmadığını nitekim İnönü'nün gruba tam egemen olmadığını belirtmektedir. Barutçu, **a.g.e.**, s.1019.

⁶²¹ Ahmad, F.-Ahmad, B.T., **a.g.e.**, s.71.

⁶²² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.1, Birleşim 9, 16.6.1950, s.182–183.

Celal Bayar hatıratlarında Atatürk'ün İslam dinine getirmekte olduğu reform ile “lâyük devlet fikrini zihninde bağdaştıramadığı” için cezai yaptırım getirmediğini ancak ezan'ın Ceza Kanuna girmesini zamanın hükümetinin “tasarrufu” sonucunda olduğunu belirtmekteydi.⁶²³

Talat Vasfi Öz (Ankara), Türkçe ezanın tarihçesine değinerek Arapça ezanın gerekliliğini ilmi yolla kanıtlamaya çalışmıştır. Ayrıca 14 Mayıs seçimlerinin “iradei ilâhiyenin yüceliliği” neticesi olup kanunun ele alındığı bugünün de “iradei milliye ve ilahiye ilâhiye” gereğince Ramazan ayının arifesi olan “bir cuma gününe” denk geldiğini hatırlatarak meclisin bugün aldığı kararın Türk halkının gözyaşları ve şükranla kaydettiğini belirtmekteydi. Müzakereler esnasında “vaiz istemiyoruz” sesleriyle olumsuz tepki alan tek kişi Öz olmuştur.⁶²⁴ Umran Nazif Yiğiter (Konya) ise tasarı hakkında konuşanlarını şahsi fikirlerini mütalaa ettiklerini buna karşın işin hukuki izahının yapılmadığına dikkat çekerek daha fazla söz hakkı verilerek geniş bir oturum talep etmekteydi.⁶²⁵ Müzakereler neticesinde Türk Ceza Kanununun 4055 sayılı kanunla değiştirilmiş olan 526'ncı maddesinin ikinci fıkrası şu şekilde değiştirilmiştir:

Şapka iktisası hakkında 671 sayılı Kanunla Türk harflerinin kabul ve tatbikına dair 1353 sayılı Kanunun koyduğu memnuiyet veya mecburiyetlere muhalif hareket edenler 3 aya kadar hafif hapis veya 30 liradan 600 liraya kadar para cezasıyla cezalandırılır.⁶²⁶

Kanun kabul edildikten sonra Ahmet Gürkan ve Celal Yardımcı gibi milletvekilleri kanunun yayım tarihinde değil de kabul edildiği tarihte yürürlüğe girmesini talep etmişlerdir. Çünkü “kanunların yayım ve ilâni kanunu” ile kanunlar resmi gazetede yayımlandıktan 45 gün sonra yürürlüğe girmektedir.⁶²⁷ Milletvekillerinin bu istekleri olumlu sonuç vermiş kanunun Cumhurbaşkanı tarafından onayından sonra Başbakanlık Müsteşarının Anadolu Ajansına gönderdiği

⁶²³ 1932'deki karara rağmen bazı yerlerde Arapça ezan okunmaya devam edilmiştir. Bu fiili gerçekleştirenler mahkemelerce mahkûm edilmelerine rağmen Ceza Kanununun 526'ncı maddesinin Arapça ezan okuma konusunda açık, seçik olmadığı gerekçesiyle Temyiz tarafından mahkeme kararları bozulmaktaydı. Bu karışıklığı önlemek için ceza getirilmiştir. Bayar, **a.g.e.**, s.111.

⁶²⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.1, Birleşim 9, 16.6.1950, s.184.

⁶²⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.1, Birleşim 9, 16.6.1950, s. 186.

⁶²⁶ Kanun No 5665, Resmi Gazete yayım tarihi 17 Haziran 1950- Sayı: 7535, **Düstur**, 3. Tertip, C.31, Ankara, 1950, s.2116.

⁶²⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.1, Birleşim 9, 16.6.1950, s.186.

tebligatta kanunun 17 Haziran 1950'de Resmi Gazetede yayınlanacağı ve kanunun ikinci maddesi gereğince de aynı tarihte yürürlüğe gireceği yer almaktaydı.⁶²⁸ Milletvekillerinin bu kadar sevinçle karşıladıkları bir kanuna acaba halk nasıl bir tepki gösterecek nelerle karşılayacak, bunlara verilen tepkiler ne derece olacaktı?

Ezanın istenilen dilde okunmasına yönelik kanunun çıkması üzerine İstanbul Müftüsü Nasuhi Bilmen müftülüklerine gönderdiği tebliğde 'ezan badema ister yeni Türkçe ile ister din dili ile serbestçe okunabilecektir.' demiştir.⁶²⁹ CHP grup olarak cezanın kaldırılmasını tasvip etmiş ancak İnönü, Cevdet Kerim, Yusuf Ziya Ortaç, Hasan Reşit Tankut, Cemal Eyüpoğlu aleyhte oy kullanmışlardır.⁶³⁰ Basında CHP'nin iktidarın yanında yer alması beklenilmeyen bir durum teşkil etmiş olup bu konuda şu satırlara yer verilmekteydi:

Hele Halk Partisi çevrelerinde esen havadan habersiz olanlar, muhalefetin bugünkü tavrına şaşakaldılar. Atatürk inkılâbının zedelendiğinden bahisle telâşa düşen C.H.P'li propaganda, arabca ezanın arkasından fesin, cübbenin, sarığın, tekkenin; hulâsa kara kara heyûlâların sıra sıra belirmesinden endişeli idi. Muhalefetin Meclis Grubu ise bu propagandaya hiç de ayak uydurmamıştır.⁶³¹

Tekin Erer, kanunu her iki partinin mutabıkla kabul etmesine rağmen meselenin aslını bilmeyen ve tetkik etmeyen bazı CHP'li yazarların kasten DP'yi ülkeye Arapça ezanı getirmekle suçladıklarını ifade etmektedir.⁶³² İslamcı kesimin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Eşref Edip kendi yayın organında ezan serbestliğini getiren milletvekillerine "milletin hakiki mümessilleri" diye hitap ederek asıl Cumhuriyet'in 14 Mayıs 1950'den itibaren başladığını nitekim 14 Mayıs'ın bayram olmasını teklif eden bir milletvekilline destek vererek bunun takdirle karşıladığını belirtmekteydi.⁶³³ CHP'li bir milletvekiline bir gazetecinin

⁶²⁸ Kanunun yürürlüğe girmesi hakkındaki haber vilayetlere telefonla bildirilmiştir. **BCA**, 030-01, Dosya 51, Klasör 306, Evrak 2,

⁶²⁹ Daver, **a.g.e.**, s.173; Toker ise Müftülüğün bu olayı bekçiler vasıtasıyla tüm "başmüezzinlere ezan Arapça okunacaktır" şeklinde bildirildiğini belirtmiştir. Nitekim ezanın kabulü olan Cuma gününden bir gün sonra herhangi bir zorunluluk olmamasına rağmen Türkiye genelinde ezan Arapça okunmuştur. Bugün bile isteyen ezanı Arapça okuyabilmektedir. Toker, **a.g.e.**, s.49-50.

⁶³⁰ Eşref Edip, "Yere Serilen Kara ve Kızıl Taasup", **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.82, İstanbul, Kardeşler Matbaası, Haziran 1950, s.82.

⁶³¹ Mekki Said Esen'in yazısı, **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9288, 17 Haziran 1950, s.1.

⁶³² Erer, **On. Yıl. Müc.**, s.45.

⁶³³ **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.80, s.67-68.

hükümetin aldığı ezan yasağının kaldırılmasına yönelik illerde protestolar yapılması teklifine karşın milletvekili açıklıkla “onu yapsaydık da 1954 seçimini de kaybetseydik öyle mi?”⁶³⁴ diyerek belki de yeniden iktidar olmanın yolunu halkın bu tür isteklerinin yerine getirilmesi gerektiğinin farkında olmuştur.

Cihat Baban, ezan yasağının kaldırılması hakkında Bayar’ın “çok kızdığını, kızarak istifayı bile düşündüğünü” ancak Menderes’in “politik hüner bazlığına teslim olduğunu” belirtmiştir. Baban, ezan yasağının kalkmasıyla devrimci cephede ilk yarığın⁶³⁵ açıldığını kaydetmektedir. Ancak Celal Bayar ezan yasağının kaldırılmasını hatıratlarında şöyle değerlendirmekteydi:

Belli ki, ileriye götürülmesi uygun bulunmamış bir devrimin ilk basamağından ibarettir. Ne lâıyk devlet anlayışımız, ne demokratik devlet anlayışımızla bir İslâm reformuna gitmeyi düşünemeyeceğimize göre, bu tezatlı durumu düzeltmekte beis görülmemiştir.⁶³⁶

Bayar’ın bu düşüncelerine rağmen kendisine hükümetin yanında yer alması dolayısıyla tepkiler olmuş bu tepkilerin birinde eski milletvekillerinden Refet Ülgen (Urfa) Bayar’a yazdığı mektupta düşüncelerini şöyle ifade etmekteydi:

...Bu bir gerilemedir. Atatürk’e aziz arkadaşlık yapmış olan büyük varlık buna engel olmalı idi... Halbuki ezanın ezanın Türkçe okutturulması bir inkılap, Atatürk’ün yaptığı bir inkılap. Bunu tekrar arapçaya çevirmek, bir gerileme yeni bir irtica olmaz mı?⁶³⁷

Arapça Ezan yasağının kalkmasıyla ülkede bir bahar havası doğmuş beklenen bir ihtilal gerçekleşmiş gibi sevinç içinde bulunulmuştur. Zira tek parti döneminde uygulanan baskı ve sindirme politikasıyla birçok vatandaş mağdur durumda kalmıştı. Ancak din adamları vazifelerini ölüm korkusuyla da olsa Arap

⁶³⁴ Binnaz Toprak, “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Beta Basım Yayım, İstanbul, Nisan 1986, s.366.

⁶³⁵ Bayar, devrimlerden fedakârlık edilmesine kesinlikle karşıydı. İçtenlikle “inkılapçı ve Atatürkçü” idi. Baban, **a.g.e.**, s.54.

⁶³⁶ Bayar, **a.g.e.**, s.111.

⁶³⁷ **BCA** 030–01, Dosya 41, Klasör 242, Evrak 2, 16.6.1950.

lisaniyla yapmaya devam etmeye çalışmışlardır.⁶³⁸ Eşref Edip memleketin durumunu şöyle tassavur etmekteydi:

...Ezanı Muhammedi'yi işitir işitmez heyecanlarından yerleri öpüyorlar, yerlere kapanıp Allah'a şükrediyorlar. Göklere yükselen minarelerden <Allahuekber> sadası yükseldikçe genç, ihtiyar, kadın, erkek, herkes gözyaşları döküyor. Memleketin her tarafında kurbanlar kesiliyor. Her taraftan binlerce imzalı tebrik ve teşekkür telgrafları hükûmete, Büyük Millet Meclisine yağıyor. Bütün memleket dinî heyecan içinde çalkalanıyor. Hazreti Peygamber Mekke'yi fethedip de Kâbei Muazzamayı putlardan temizlediği zaman Müslümanlar ancak bu kadar heyecan içindeydiler.⁶³⁹

Ezan kanunundan sonra memleketin Camilerinde imamlar yılların verdiği esaretten olsa gerek dini konuların yanında artık siyasi vaazlarda bulunmaya başlamışlardı. Bunlardan 30 Haziran 1950'de Ankara'da Tacüddin camiinde İmam Tevfik Cuma namazı sonrasında "Türkiye'yi Allahsız Halk Partisinin" yönetiminden kurtardığı için Allah'a şükretmesi olmuştur.⁶⁴⁰ 4 Temmuz 1950'de Ankara'da Hacı Bayram Camii imamı şöyle vaaz vermektedir:

Cumhuriyet Halk Partililer, Fransa'dan bile daha fazla kâfirdirler. Çeyrek asırlık Cumhuriyet ve inkılâp hareketi, onların bu küfür yoluna sapmalarına vesile vermiştir. Milletler lâyük oldukları idareye sahip olduğuna göre, Allah indinde inşallah mevkiimiz düzeltilmiştir.⁶⁴¹

İlerleyen zamanlarda CHP'nin ezan mevzuunda işi milli şuura bırakılması yolundaki prensibi doğrultusunda bir takım ulusalcı kuruluşlardan talepler olduğu görülmektedir. Bunlardan birinde "Türk Devrim Ocakları" İstanbul şubesinin DİB'na gönderdiği yazıda 'bugün yurdumuzda ezanın Türkçe veya Arapça okunması tamamın serbest bırakıldığına ve bir milletin öz diliyle ibadet etmesi en azından milli

⁶³⁸ Bu konuda DP 10 ve 11'inci dönem Muş milletvekili Gıyasettin Emre ile 9.6.2006 tarihinde Ankara Özel Keçiören Hastanesinde hasta yatağında yapılan mülakatta 1937 yılına ait anlattığı şu hadise örnek teşkil etmektedir. Muş ilinin Bulanık ilçesinin Malsella köyünde Türkçe bilmeyen köy imamı ezanı Arapça okuduğu sırada köyün çukurlukta olması hasebiyle tepede 2 jandarmanın gözükmesi üzerine o anda kalp krizi geçirerek vefat ettiğini söylemekteydi. Benzer bir vaka örneği de Muş, Varto ilçesinde gerçekleşmiştir.

⁶³⁹ **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.82, s.105.

⁶⁴⁰ Jaschke, **a.g.e.**, s.111; Lewis, **a.g.e.**, s.317.

⁶⁴¹ Kalkanoğlu, **a.g.e.**, s.148.

bir haysiyet davası olduğuna göre ezanın Türkçe okutulması hakkında gerekli teşebbüse geçilmesini” talep etmekteydi.⁶⁴²

Ezan’ın tekrar Türkçe okunması için 1958’de bir teşebbüs olmuş ancak bu sonuçsuz kalmıştır. 1960 yılında ihtilalin arkasından 14 Temmuz 1960’da “IX. Türk Dil Kongresinde” ezanın tekrar Türkçe okutulması doğrultusunda DİB’nden istekte bulunulmasına karar verilmiştir. 15 Temmuz günü ise ihtilali gerçekleştiren Millî Birlik Komitesi’ne teklif götürülmüş ancak reddedilmiştir.⁶⁴³

3.1.2. Radyoda Kuran’ı Kerim’in Okunması

Radyolarda dini yayınların yapılması hakkında 1950 senesinden önce istekler yoğun bir şekilde kendini göstermiştir. Bu konudaki süreci üçüncü bölümde ele almıştık ancak iktidarın el değiştirmesinden sonra bu talepler yeniden baş göstermiştir.

Halkın yoğun talepleri karşısında DP iktidarı 5 Temmuz’da aldığı bir karar gereği radyoda dini yayınların yapılmasına izin vermiştir.⁶⁴⁴ 6 Temmuz 1950 Perşembe gününden itibaren İstanbul ve Ankara radyolarında Arapça kuran okunmaya başlanmıştır. Hükümetin aldığı karar gereğince Ramazan ayı boyunca Pazartesi, Çarşamba ve Cuma akşamları saat 20.05–20.15 arasında radyoda Kuran’ı Kerim okunmuştur. Ramazan ayı sonrasında ise kuran sabahki programlarda okunacaktı.⁶⁴⁵ Radyolarda Kuranı Kerim’in okunmasına başlanmasından sonra Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki, İstanbul’da yaptığı bir basın toplantısında yalnız memleketimizde değil bütün İslam âleminde büyük tesirlerin meydana geldiğini belirterek Radyo’da Kuranın okunmasının caiz olmadığını iddia edenlerin işin mahiyetini anlamamış olanlar olduğunu söylemiştir. Zamanı gelince de dini konuşmaların da radyoda yapılacağını nitekim başta Amerika olmak üzere birçok

⁶⁴² Kıbrıs müftüsü Danâ Efendi de Kıbrıs’ta ezanın Türkçe okutulması kararı almıştı. Daver, **a.g.e.**, s.173.

⁶⁴³ Öcal, **a.g.e.**, s.257.

⁶⁴⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9307, 6 Temmuz 1950, s.1

⁶⁴⁵ **Vatan Gazetesi**, S.3279, 7 Temmuz 1950,s.1.

yerde radyolarda dini yayınların yapıldığını izah etmiştir.⁶⁴⁶ İslami kesimlerce devlet radyosunda Kuran'ın okunması olumlu karşılanmış buna karşı gelenlere dünyadaki örneklerle verilerek konunun laiklik veya inkılapçılıkla bir alakası olmadığı anlatılmıştır. Bu konudaki bir değerlendirme şu şekildedir:

Minarelerde Ezanı Muhammedi okunmaya başladı. Arkasından radyolarda Kur'an okunmasına sıra geldi. Allah'ın lütuf ve keremiyle o da oldu... Eğer Atatürk inkılâbı ezan sesini, Kuran sesini boğmak ise o inkılâp elbette yaşamaz... Milletın arzu ve iradesini yerine getirmek demokrasinin esasıdır. Vatandaşları memnun ve tatmin etmek bir kabahat değil, takdire şayan bir harekettir. Hükümet vazifesini yapıyor... Kızıl taasup her meselde Atatürk inkılâbını ileri sürüyor. Ama iyi etmiyor din ve vicdan hürriyeti üzerindeki baskıları ve taarruzları hep Atatürk'e izafe etmekle ne kazanacaklarını sanıyorlar? Milletın arzu ve iradesi her şeyin üstündedir... Artık diktatörlük, istipdat ve şef devri mezara gömülmüştür. Milletın arzu ve iradesinden başka bir kuvvet milletın maddî ve manevî varlığı üzerinde ferman ferma olamayacaktır⁶⁴⁷

İslam'i kesimin bir diğer temsilcisi Büyük Doğu, radyoda kuran okunmasını uygun bulmayarak bunun siyasi bir karar olduğu iddia edilerek şöyle denilmektedir:

Evvelki İktidar, Kur'ana hürmetinden değil, nefretinden onu dinletmiyordu; şimdikiyse, nefreti olmadığını ilân ihtiyacıyla dinletiyor, fakat gerekli mikyasta hürmeti de olmadığı için, bu işin, bugünkü radyoda mâna ve çerçevesi içinde mümkün olup olmadığını tahkike lüzum görmeden ucuzca gönül avlamaya bakıyor!. Kimse de (Ey gerçek Müslümanlık, sen nerede kaldın?) işin farkında olamıyor. Üstelik Diyanet İşleri Reisi, büyük bir zafer edasıyla Radyoevine, yani Raspalar, Sambalar Rumbalar ve heyheyler diyarına gidip işi tetkik ve idare buyuruyor!⁶⁴⁸

Radyoda Kuran'ın okunmasıyla beraber artık dini yayınlarda başlamıştı. Nitekim 10 Aralık 1950'de Hükümet Kore savaşı şehitleri için Süleymaniye Camiinde bir mevlüt okutarak Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki de bir

⁶⁴⁶ Akseki, 20 yıl önce yazdığı bir eserde bu meseleyle ilgili geniş bir izahat verdiğini söylemiştir. "Diyanet Reisinin Mühim Beyanati", **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.86, İstanbul, Şaka Matbaası, Eylül 1950, s.107.

⁶⁴⁷ "Radyoda Kuran", **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.83, İstanbul, Kardeşler Matbaası, Temmuz 1950, s.126-127.

⁶⁴⁸ Be. De., "Hadiselerin Muhasebesi", **Büyük Doğu Dergisi**, S.23, İstanbul, Şaka Matbaası, 25 Ağustos 1950, s.9.

konuşma yapmıştır.⁶⁴⁹ Yine A. Hamdi Akseki, tarafından 21 Aralık 1950 tarihinde “Mevlid-i Nebevi” münasebetiyle “Hacı Bayram Camii” içerisinde bir konuşma yapılmış ve aynı zamanda radyodan da yayınlanmıştır. Radyoda dini yayınlar yapılmasını isteyen bu doğrultuda çalışmalarda bulunan Akseki'nin bu konudaki görüşleri şöyleydi:

Radyo, umumi bir neşir vasıtasıdır. Kıraat-ı Kur'an ise dinleyen en katı kalpleri yumuşatacak, sapkın insanları yola getirecek, onlara nezahat-i kalb bahşedecek, ilâhi ve sihri bir kudrette olduğu için ve gösterilen rağbet üzerine radyoda, haftada üç defa Kur'an okutulması imkanlarını tetkik etmekteyiz. Bu hususta İstanbul'daki güzide hafızu'l Kur'anlardan da istifade edeceğiz.⁶⁵⁰

Radyo'da kuran okunmasına yönelik karar ve Diyanetin fetvasından sonra kimi kesimlerde sevinç kimilerinde ise üzüntü meydana getirmiştir. Üzüntünün meydana geldiği Büyük Doğu'da bu durumun nedeni şöyle izah edilmektedir:

Müteessir olanlar, gerçek din bilgileriyle alâkalı kimselerdir. Bunlar, birçok noktalardan, Kur'anın radyo vasıtasıyla neşrine şiddetle muhaliftirler. Halbuki, Diyanet İşleri Başkanının fiilî fetvasına istinat eden bu meselede, en çok taraftar olması gereken sınıf, işte bu muarızlar ve muhalifler olmak icap etmez miydi? Eğer Diyanet İşleri Başkanlığının bu husustaki cevaz hükmü doğru olsaydı, böyle icap ederdi. Demek ki, muarız ve muhalif sınıfın Radyo vasıtasıyla Kur'an neşirini caiz görmemelerinde ciddi ve ilmi sebepler vardır. İlmî kanaatler ise hatır ve gönüle bakmaz.⁶⁵¹

Radyoda dinî yayınların artması ve Kuranın okunması DP'nin ‘Bir Müslüman partisi’ olduğu imajını tam olarak yerleştirmiştir.⁶⁵² Radyoda Kuran'ın okunmasına başlamanın üzerinden bir yıl geçmesine karşın eleştirilerin kesilmemesi, üzerine Sebilürreşad dergisinde ilmi bir tetkikle kuranın okunmasının sakıncasının

⁶⁴⁹ Ahmad, F.-Ahmad, B.T., a.g.e., s.77.

⁶⁵⁰ Veli Ertan, **Ahmed Hamdi Akseki**, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1998, s.48, 153-154.

⁶⁵¹ Yazının devamında Elmalılı Hamdi Yazır'ın <Hak dini, Kur'an dili> isimli tefsirinin 3'üncü cildinden alıntı yapılarak Radyo'da kuran okunamayacağı ilmi delillerle kanıtlanmaya çalışılmıştır. Ali Rıza Elmalılı “Radyoda Kur'an Okunamaz!”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.36, İstanbul, Şaka Matbaası, 24 Kasım 1950, s.16.

⁶⁵² Necip MİRKELAMOĞLU, **Atatürkçü Düşünce ve Uygulamada Din ve Laiklik**, 1. Basım, İstanbul, Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, 2000., s.513.

olmadığı ispatlanmaya çalışılmıştır.⁶⁵³ CHP'liler adına son başbakan Günaltay da radyoda kuran okunmasına karşı çıkmış uygunsuz yerlerde (Meyhaneler vs.) dinleneceğinden tepki koymaktaydı.⁶⁵⁴

Radyo mevzuu DP iktidarının ilk döneminde tartışılan konuların başında gelmiş özellikle dini tartışmalara sahne olan DİB bütçe görüşmelerinde baş göstermiştir. 1952 bütçe görüşmeleri sırasında İsmail Berkok (Kayseri), DİB'na gerçekçi ve asrın şartlarına uygun bir yapı kazandırmak gerektiğini belirtmiştir. Devamında “zamanın teknik vasıtalarından (radyodan)” DİB'nın gereği gibi istifade etmesiyle beraber dünyaya hitap etmesinin “farzı ayın” bir hale geldiğini söylemiştir. Ahmet Gürkan (Tokat) ise Cuma günleri sabahleyin Kuranı Kerim'i zevkle dinlemekte olduğumuzu o halde bu yayınların artırılması gerektiğini istemiştir. Ayrıca DİB'nın gereği halinde ahlaki bakımdan yapacağı propaganda ve konferansları radyoda yayınlanmasını önermekteydi.⁶⁵⁵ Gazi Yiğitbaşı (Afyonkarahisar) ise “vicdan hürriyetine tecavüz ve müdahale” yapılmasını istemeyerek 14 Mayıs seçimlerinin inkılâp ve manasında bunun olduğunu belirterek DİB'den “Türk Müslüman vatandaşlarımızın dinî ve mânevi ihtiyaçlarının tatmini için radyoda dinî konferanslar verdirmek ve haftada iki defa Kuran okutmanın temini lâzım ve zarurî” olduğu kanısını taşıdığını belirtmiştir.⁶⁵⁶ Ali Ocak (Gaziantep), DİB'nın “Kore şehitleri” için okuttuğu mevlitleri methederken bunların radyodan yayınlanmasının memlekette olumlu tesirler yaptığını ancak radyonun daha etkin kullanılması hakkındaki düşüncelerini şöyle beyan etmekteydi:

Diyanet İşleri Başkanlığı vazifelerini hakkıyla yapmamakta, din eğitimine lüzumlu kıymeti vermemekte din eğitimi mevzuunda radyodan istifade etmemektedir. Radyodan istifade ettirilip hiç olmazsa haftada üç defa on beşer dakika dinî konuşmalar yaparak halkımızın mânevi kuvvetini artırmalıdır.⁶⁵⁷

Radyoda dini yayınlara tenkitler gelmesine rağmen bir yandan da milletin meclisinde bu tür yayınların yetersizliğinden dem vurulmuştur. Zira muhafazakâr

⁶⁵³ “Gramofon ve Radyo ile Kur'an”, **Sebilürreşad**, C.5, S.107, İstanbul, Saka Matbaası, Temmuz 1951, s.103.

⁶⁵⁴ CHP'nin geniş tepkileri için bkz.. Raif Ogan, “Radyoda Kur'an”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.5, S.107, İstanbul, Saka Matbaası, Temmuz 1951, s.101-103.

⁶⁵⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.13, Birleşim 45, 23.2.1952, s.593-595.

⁶⁵⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.13, Birleşim 45, 23.2.1952, s.607.

⁶⁵⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.13, Birleşim 45, 23.2.1952, s.608.

basında da milletvekillerinin istekleri gibi söylemler dile getirilmiştir. Bu isteklerin birinde CHP diktatörlüğü zamanında “mukaddesatçı Müslüman-Türk evlâtlarının radyosu olmaktan çıkarılmış” olan radyodan Diyanet İşleri Reisliği tarafından en azından haftada 3 gün, 15'er dakikadan Müslümanlara hitap etmesi talepleri gelmekteydi.⁶⁵⁸ Yine 1953 DİB bütçe görüşmeleri sırasında Mehmet Özbey (Burdur) yaptığı memleket gezileri sırasında halkın haftada bir defalığına da olsa “10-15 dakikalık bir ahlâk saatinin” konmasını isteklerini dile getirerek “Türk fazileti, Türk ahlâkı ve kahramanlıklarının” sayısız örneklerinin ilim adamları tarafından yayınlanmasını istemekteydi.⁶⁵⁹ Fikret Başaran (Denizli) da “...hiç olmazsa Cuma veya Pazar günleri öğle radyolarında dinî, ahlâki ve içtimai mevzular” üzerinde ehil ellerden konuşma yapılmasını rica etmekteydi.⁶⁶⁰ Bu tür talepler üzerine ocak 1953'ten itibaren itibaren Ankara Radyosu'nda “ahlak saati” konulmuş olup ilk konuşmayı da Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırhoğlu tarafından yapılmıştır.⁶⁶¹

Radyo yayınları hakkındaki tartışmalar DP iktidarının sonlarına kadar süregelmele beraber başlarda muhalefettin tepki koyması son dönemlerde artık bu tür yayınların DİB tarafından yapılması ve iktidarın namına dini yayınların yapılmasının durdurulması istenilmiştir.⁶⁶² DP iktidarında din eğitiminin ve din adamı yetiştirme için CHP'den daha ılımlı davranmasına rağmen 1960 yılına gelindiğinde İzzet Akçal (Rize) din adamlarının sayısının azlığından şikayet ederek memleketin tüm yerine vaaz etme olanağını sağlamanın yolunun radyodan dini neşriyatın yapılması olduğunu belirtme gereğini duymuştur.⁶⁶³

⁶⁵⁸ M. Nuri Akyar, “Radyoda dinî konferans”, **Yeşil Nur Gazetesi**, S.13, 9 Şubat 1952, s.1.

⁶⁵⁹ “Diyorlar ki, çalgılar, türküler, alafanga, alaturka müzikler yanında...çeyrek saat ahlak mevzuu..” **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.520.

⁶⁶⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.532.

⁶⁶¹ Öztemiz, **a.g.e.**, s.64.

⁶⁶² Çünkü son zamanlarda Devlet Radyosu dince kutsal günlerde DP merkez veya taşra teşkilatları adına mevlitler okunmuştur. İslam,yetin prensiplerine inanıyorsak “Dini küçük hesapların ve menfaatlerin üstünde tutmaya mecburuz.” Ahmet Üstün (Ankara) konuşması. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 11, C.12, İnikat 46, 24.2.1960, s.359.

⁶⁶³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 11, C.12, İnikat 46, 24.2.1960, s.372.

3.1.3. İlkokullarda Din Derslerinin Programa Konulması

1949 yılında ilkokulların son iki sınıfında ihtiyari olarak din dersleri okutulmaya başlanılmıştı. Uzun süren bir tek parti baskısındaki din eğitimi sükûtu bitmesine rağmen derslerin ihtiyari olması tepkiyle karşılanmıştır. Tepkilerin birinde şöyle denilmekteydi:

Müslüman bir milletin okullarında, evlatlarına din dersi okutmak için, ana-babaların onayını almak kadar garip bir karar düşünülemez. Dersi uygun olmayan şartlar altına koyarak Türk ahlâk ve karakteri bakımından bu dersten fayda ummaya imkan yoktur. Bu hakikati anlıyor, bu işe samimi olarak sarılmak istiyorsak bu dinî ve ahlâkî terbiyeyi ilkokullardan lise son sınıfa kadar muntazam bir program içinde ve mecburi olarak devam ettirmeliyiz.⁶⁶⁴

DP'nin seçimleri kazanmasından sonra muhafazakâr basın halkın beklentilerini ve mevcut sorunları dile getirerek sorunların çözümü için iktidara önerilerde bulunmuştu. Zira Abdürrahim Zapsu seçimlerin hemen akabinde yeni Başbakan'a kendi köşesinde yazdığı mektupta CHP'nin din mevzuunda önceden yaptığı atılımların (İmam-Hatip Kursları, İlahiyat Fakültesi, İlk mekteplere din derslerinin konulması) tamamen “göz boyatıcı ve aldatici” olduklarını belirterek bu konularda daha önce kendilerine izlemeleri gereken yol hakkında önerilerde bulunduğunu ancak bunun dikkate alınmadığını belirtmiştir. Devamla da Başbakana memleketin bugün “büyük bir fetret devrini” geçirdiğini söyleyerek şöyle hitap etmekteydi:

Bu memleket otuz seneden beri din hislerinden ve dinî kültürden tamamen tecrid edilmiştir. Din âlimleri birer birer imha edilmiş veyahut tahkir veya tezyif edilerek tebdili mesleke mecbur edilmiştir. Din elemanı yetiştirecek ilmî müesseseler kapatılmış bulunduğu için görülen şu elemli hali tasvire lüzum bile görmüyorum.⁶⁶⁵

İsteklerin odak noktasında derslerin ilkokullarda verilmesine rağmen sorunun tam anlamıyla çözülememiş olmasıydı. Nitekim geçen zaman zarfında dersleri veren öğretmenlerin din dersini okutacak yeterlilikte olmadıkları dile

⁶⁶⁴ Bilgin, a.g.e., s.58.

⁶⁶⁵ Abdürrahim Zapsu, “Adnan Menderes’e Açık Mektup”, **Ehli Sünnet Dergisi**, C.4, S.86, İstanbul, Sıralar Matbaası, 15 Haziran 1950, s.12–13.

getirilmekteydi. Öğretmenlerin yetersizliği hakkında CHP’li Nihat Erim, “ilahiyat fakültesi mezunları bulunamadığından mevcut sınıf öğretmenlerine din dersinin havale edilmesini, derme çatma bir çözüm olarak nitelendirmiştir.”⁶⁶⁶ Diyanet İşleri Başkanı A.Hamdi Akseki de İstanbul’da yaptığı basın toplantısında din eğitimi vb. konularda görüşlerini açıklamıştır. Akseki, din eğitimi hakkında öğretmen ve öğrenci keyfiyetine bırakılan bir dersten fayda olamayacağı, dersin ehil ellere verilmesi ve derslerini mektep programlarına alınması gerektiği yer almaktaydı. Akseki, din eğitimi hakkında şöyle demektedir:

Din dersleri yalnız ilk mekteplerde değil, orta mekteplere de teşmil edilmek, liselerde de daha yüksek bir surette İslâm esaslarını ve İslâm felsefesini de ilâve etmek lâzımdır... Din adamları o kadar azaldı ki bir çok köylerde cenaze yıkayacak adam bile bulunmaz oldu. Bu ihtiyacı muhtelif zamanlarda verdiğimiz raporlarda belirttik.⁶⁶⁷

Din eğitimi hakkında Diyanet İşleri Reisi A. Hamdi Akseki, basın toplantısında zikrettiği meseleleri ölümünden az önce 18.12.1950 tarihinde bir rapor halinde hazırlamıştır. Rapor 29 yıldan beri din müesseselerinin başında bulunan Akseki’nin bu müesseselerin geçen sürede geçirdiği safhaları ve mevcut durumu hakkında bir özeti teşkil ederek *Sebilürreşad Dergisi* tarafından yayınlanmıştır.⁶⁶⁸ Adnan Menderes ise 29 Mayıs’ta mecliste hükümet programını okurken din eğitimi hakkında şöyle demektedir:

İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetinin icablarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız. Programımızda da sarahatten ifade edildiği gibi hakiki lâikliği dinin devlet siyasetiyle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icabeden tedbirleri süratle itihaz etmek kararındayız.⁶⁶⁹

⁶⁶⁶ Din derslerinin ihtiyari olması da öğretmenlerin bu dersleri okutmamalarına neden olduğundan öğretmenlerin ‘din aleyhtarı, ateist, komünist’ oldukları söylenilmekteydi. Aydın, **a.g.e.**, s.54.

⁶⁶⁷ **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.86, İstanbul, Saka Matbaası, Eylül 1950, s.165–166.

⁶⁶⁸ Raporda süregelen yanlışlıklar ve nedenlerinin yanında yapılması gerekenler hakkında da uyarıcı bilgiler yer alarak farklı ülkelerdeki din anlayışından örneklerde verilmiştir. A. Hamdi, Akseki, “Din tedrisatı ve dinî müesseseler”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.100, İstanbul, Gün Basımevi, Nisan 1951, s.387–388.

⁶⁶⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.1, Birleşim 3, 29.5.1950, s.31; **Cumhuriyet Gazetesi**, S. 9270, 30 Mayıs 1950.

Menderes'in bu sözleri doğrultusunda gerçekten de tedbirler hızla alınmaya başlanmıştı. Nitekim din alanında daha önce Arapça ezan meselesi çözümlenip sıra din eğitimine gelmişti. Zaten DP'nin ilk grup toplantısında din eğitimi milletvekilleri tarafından gündeme getirilmiş ve partilerinden bu yönde hareket edilmesi önerilmiştir. Bu konuda Remzi Oğuz Arık'ın (Seyhan) önerisi şu şekildeydi:

...Eğer biz ilk tedrisatta din terbiyesi veremezsek, vermezsek, daha ilerideki safhalarda bu terbiyeyi telkin etmemize imkan yoktur. Samimi olarak söylüyorum, orta mektepten sonra verilen din terbiyesinin sağlayabileceği manevi bir kıymeti yoktur. Çünkü bu müddet zarfında çocuk öyle kalıplara girmiş bulunmaktadır ki, bu tedrisat bundan sonra bize fayda temin edemeyecektir.⁶⁷⁰

Recep Peker ise çocukların din eğitimini cahil yobazların eline verilmemesi gerçeğinden hareketle devletin bu işe el atması gerektiğini savunurken bu konudaki fikirleri şöyleydi:

Çocuklarına din bilgisi vermek imkânından mahrum durumda olan büyük ekseriyetinin, 20 milyon Müslüman vatandaşın arzu ve taleplerini göz önünde almak, memleket gençliğinin ahlâkiyatı bakımından nesillere şamil sağlam bir destek bulmak vazifesiyle karşı karşıya bulunan devletin, acaba bir hizmet olarak bu imkânı sağlamağa çalışması icap etmez mi? Ve bu hizmetten müstağni kalabilir mi?⁶⁷¹

Demokrat Parti'ye din eğitimi hakkında kanuni hak tanıyan bir durumda anayasa olsa gerek. Anayasaya göre serbestlik ilkesinde 'Hükümetin nezaret ve murakebesi altında ve kanun dairesinde her türlü tedrisat serbesttir.' denilmekteydi. Nitekim Hasan Ali Yücel ise Müslümanlıkta rahip sınıfının olmadığını bundan dolayı da din derslerini Cumhuriyetin öğretmenlerinin vermesi gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim Cumhuriyetten beri gayrimüslim azınlık (Rum, Ermeni, Yahudi), kendi okullarında anadilleriyle öğretim yapmaktaydılar. Müslüman çocuklar ise devletin okullarında "fakültatif" olmak kaydıyla din derslerini görmekteydiler.⁶⁷² Anayasa'nın tanıdığı vicdan hürriyeti Türkiye'deki Müslümanlardan başka tüm Türk vatandaşların inanışlarının gereklerine müdahale etmediği

⁶⁷⁰ Arık, devamlı yüksek öğretimde de din eğitimini ele almak gerektiğini **DP MGMZ**, Birleşim 1, Grup 173, Giriş 37, 28 Mayıs 1950.

⁶⁷¹ **5. MEŞ.**, 7. Birleşim, 5-17, Şubat 1953, s.409.

⁶⁷² Hasan Ali Yücel, **Türkiye Maarifi**, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1959, s.317.

ve her türlü imkânı sağladığı halde “Müslüman Türkler” bu haklardan mahrum kalmışlardır.⁶⁷³

DP'nin iktidarının ilk ayı daha dolmadan din eğitimi için çalışma yapılması talepleri gelmekteydi. Ordu Milletvekili Feyzi Boztepe, 16 Haziran'da meclise bir takrir vererek din eğitiminin DİB'ne bağlanmasını talep etmiştir. Dini müesseslerin de devletle münasebetlerini “muhtar dalvet sistemine” benzeterek sadece umumi bütçede mali bir konu olarak teşkil edilmemesi gerektiğini belirtmektedir.⁶⁷⁴ Din derslerine yönelik yapılan iyileştirici değişikliklere yönelik olumsuz tepkiler de var olmakla beraber bunlar 1947'den beri süregelen değişimlere paralel olarak kendini göstermekteydi. Vehbi Eralp'in beyan ettiği şu düşünceleri bu tepkilerden sadece biriydi:

Laik olan devlet, din derslerini mecburi yapamaz. Bunu yapmak vicdan özgürlüğünü çiğnemek olur. Bu derslere ancak isteyen devam edebilir. Lâikliğin icabı olarak bu dersleri gösterecek olanlara ücret, devlet bütçesinden değil, dersi gören çocukların ana-babaları tarafından ödenmelidir.⁶⁷⁵

Din derslerinin programa alınmasında sayılı günler kala Ord. Prof. Başgil, din'in gerekliliğini savunurken de Vehbi Eralp vb. düşünenlerin tersine futbol'un dahi mecburi tutulduğu mekteplerde 1949'da okutulmaya başlanılan din derslerinin lomik bir hale koymak maksadıyla ihtiyari olarak okutulduğunu belirtmişti. Ayrıca Anayasanın laik karakterinden dolayı dinin vicdani olduğu ve devlet mekteplerinde din derslerinin mecburi tutulmasının laikliğe aykırı olduğu ve ailede eğitim verilmesi hakkındaki görüşlere de şu cevabı vermektedir:

...Çünkü laik mektep, programları, dersleri ve hocalarıyla din ve mektep bahsinde tamamıyla bitaraf olan mektep demektir. Vicdan hürriyetlerine de aykırıdır, çünkü vicdan hürriyeti, ferdin hiçbir muayyen din ve mezhebe inanmağa ve akidelerini benimsemeye zorlanmaması demektir... Madem ki ana babalar çocuklarına dini terbiye vermek ve onları hayat yolunda din maneviyatıyla teçhiz etmek hakkında maliktirler, o halde böyle bir terbiye vermeyi bil fiil –temin etmek demiyorum- mümkün kılmak ve bu

⁶⁷³ Bahadır Dülger'in (Erzurum) konuşması. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.3, Birleşim 22, 22.12.1950, s.284.

⁶⁷⁴ “Diyanet İşleri ve Din Tedrisatı Meselesi”, **Milliyet Gazetesi**, S.46, 17 Haziran 1950.

⁶⁷⁵ Bilgin, **a.g.e.**, s.58.

hususta ana babaların yardım etmek de devletin vazifesidir. Çocuk velilerinin kanunen hakkı olan din terbiyesini devletin fiili imkanlar vermesi, laikliğe aykırı olmak şöyle dursun, devlet için bir borçtur. Bizde devlet bu borcu ödemiş midir? Bu memleketin Müslüman halkına yirmi küsur seneden beri reva görülen hakaret ve zoru unutmamış olanlarca bu suale müsbet cevap vermek mümkün değildir.⁶⁷⁶

Ulus yazarlarından Nurettin Artam da zorunlu din öğretiminin laikliğe aykırı olduğunu söyleyerek gerekçesini de şöyle izah etmiştir:

‘Lâiklik, dinsizlik, din düşmanlığı demek değildir. Fakat, dindarlığı dinlerin çeşitli yollarını, mezheplerini olduğu kadar dinsizliği de hoş görmek, vatandaşları inanışlarında vicdanlarıyla baş başa bırakmak mânasına gelir..Lâik olduğunu henüz inkâr etmemiş bir memlekette din dersi, mecburî olarak okullara konulamaz? Savunmak istediğim nokta budur.’

Artam’a, Sebilürreşad Dergisinde cevap veren Mustafa Ak, CHP’nin yıllarca Müslümanların dinlerine yapılan baskılar ve engellemelere karşın kimsenin laikliğin manasına ve tatbikatına bakmadığı belirtilmiştir. Ayrıca inkılâp devrinde din derslerini kaldıran CHP’nin sonradan bunları tekrar koymasına rağmen kimsenin ses çıkartmadığını DP’nin de aynı yolu takip ederek dersleri koymasına itiraz edilmesinin anlamadıklarını ifade etmiştir. Nitekim bu düşüncede olanların “demokrasiyi; vicdan ve mukaddesat hürriyetini çiğneyen, millî istek ve ihtiyaçlara karşı kulaklarını sımsıkı tıkayan dünkü diktatörlük devrinin bir devamı”⁶⁷⁷ sandıkları iddiasında bulunmuştur.

Din derslerine yönelik gelen tepkilerden birinde Alevilerin rahatsız olacağı iddiası olmuştur. Nitekim Ulus yazarlarından İsmail Hakkı Baltacıoğlu, din derslerinin zorunlu olmasının memleket nüfusunun ekseriyetini teşkil eden Alevi, Kızılbaş vatandaşları müteessir edeceği iddiasında bulunarak bu uygulamaya karşı çıkmıştır. Zira Baltacıoğlu’na göre “ahlâk fert işi değil, cemiyet işi” olup ahlâk bozukluğunun nedeni de din eğitiminin kaldırılması değil ekonomik etkenlerden kaynaklanmaktaydı. Baltacıoğlu’nun bu iddiaları Sebilürreşad Dergisinde sert bir tepkiyle karşılanarak kendisine şu cevap verilmekteydi:

⁶⁷⁶ Ali Fuad Başgil, “Mekteplerde Din Dersleri”, **Zafer Gazetesi**, No: 545, 30 Ekim 1950, s.1, 3.

⁶⁷⁷ Mustafa Ak, “Mecburi Din Öğretimi Lâikliğe Aykırı mıdır?”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.89, İstanbul, Kardeşler Matbaası, Ekim 1950, s.222–223.

Alevilerin, çocuklarını dinî tedrisattan uzak tutacaklarının mânasını anlayamadık. Aleviler komünist mi? Kızıl dinsiz mi? üç buçuk alevi ve Kızılbaş hatırı için bütün Türk milleti ve bu kızılılık hareketine sürüklenmeğe mecbur mudur? Alevîlerin, Kızılbaşların böyle bir davası varsa icabına bakılır... Din dersi görmeyen çocuklar Allah, Peygamber tanımadıkları için elbette ahlâksız olurlar. Bu pek tabiidir. Halk Partisi bir çeyrek asır mekteplerde komünist prensiplerini tatbik etti. Artık yeter.⁶⁷⁸

Din derslerinin okutulması hakkında tartışmalara neden olan vicdan ve din hürriyeti ile ilgili anayasanın ilgili maddeleri ise şöyleydi:

70. Madde- Şahsî masuniyet, vicdan, tefekkür, kelâm, neşir, seyahat, akit, sâ'yü amel, temellük ve tasarruf, içtima cemiyet, şirket, hak ve hürriyetleri Türklerin tabîi hukukundadır.

75. Madde- Hiçbir kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefî içtihadından dolayı muaheze edilemez. Asayiş, adabı muaşeretini umumiye ve kavanine mugayir olmamak üzere her türlü ayinler serbesttir.⁶⁷⁹

DP, başta mecburi olmasını öngördüğü din eğitimini vicdan hürriyetlerine aykırı olduğu yolundaki eleştirilerden dolayı 21 Ekim 1950'de MEB bu hususu göz önünde bulundurarak derse girmek istemeyenlerin velilerinden beyanname getirmeleri yönünde düzeltme yapmıştır.⁶⁸⁰ Nitekim 4 Kasım 1950'deki Bakanlar Kurulu dini eğitim sistemini değiştirilmiş ve yeni durum MEB'nın 7 Kasım 1950 tarihli ve 2949 sayılı genelgesiyle de tüm valiliklere bildirilmiştir.⁶⁸¹ Yayınlanan bildiriye Bakanlar Kurulu kararı gereğince 1950-1951 ders yılından itibaren ilkokulların 4 ve 5'inci sınıflarında okutulacak din dersleri hakkında toplanan İlmi Heyet'in çalışmalarına dayanarak Bakanlar Kurulu tarafından da kabul edilen ve Bakanlıkça yayınlanan genelge şu şekilde olmuştur.

1-Türk çocuklarının diğer ihtiyaçlarına olduğu gibi dini ihtiyaçlarına da cevap vermek üzere ilkokullarda din öğretimi yapılması ve bu derslerin diğer dersler arasına alınması uygun görülmüştür.

⁶⁷⁸ Din derslerinin ahlâkî düzeltmekteki büyük tesiri "komünistlerden başka bütün dünyada" kabul edilmiştir. Davut Batur, "Alevîler, Kızılbaşlar komünist midir?", **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.90, İstanbul, Kardeşler Matbaası, Kasım 1950, s.237.

⁶⁷⁹ **Düstur**, 3. Tertip, C.5, Ankara, Nemci İstikbal Matbaası, s.1029.

⁶⁸⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9415, 22 Ekim 1950, s.1.

⁶⁸¹ Ayhan, **a.g.e.**, s.125.

- 2- Bakanlıkça bastırılmış olup 1950 ders yılı kitap listesine alınmış olan ilkokul din dersleri kitapları şimdilik uygun görülmüştür.
- 3- Bu hususta öğretmenlere rehber olarak bir kitabın hazırlanması kararlaştırılmıştır.
- 4- Çok öğretmenli ilkokullarda din derslerinin bu dersleri bilhassa okutmak isteyen öğretmenlere verilmesi, bunlar da çok olduğu takdirde içlerinden daha yaşlılarının tercih edilmesi muvafık bulunmuştur.
- 5- Çocuklarına din dersleri okutmak istemeyen ebeveyn bu hususu sene başında okul idaresine yazı ile bildirdiği takdirde bu çocukların din dersleri ve imtihanlarından muaf tutulması kabul edilmiştir.⁶⁸²

Genelge 20 Kasım 1950 tarihinde 2-2061 sayılı Tebliğler Dergisinde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁶⁸³ Bu genelgenin 1949 yılındaki din derslerinin okutulmasına yönelik yayınlanan genelgeden farkı artık din derslerini çocuklarının almasını istemeyen velilerin sene başında bir dilekçe ile talep etmeleri gerektiği olmuştur. Nitekim dersler yine ihtiyari olup ilkokulların son iki sınıflarında okutulmaya devam edilecekti. Dikkat edilecek noktalardan biri de genelgenin 4. maddesindeki din dersleri verecek öğretmenlerin kimler olacağı meselesidir. Bu durum yıllarca ihmale uğramış din eğitimi ve bu eğitimi vereceklerin yetiştirilmesini sağlayacak kurumların olmadığı açık göstergesidir. Bu konu önem arz etmiş olacak ki Zafer Gazetesinde dersleri verecekler hakkında yapılan öneride “Bu dersler için bugünkü şartlar altında mümkün olduğu kadar dindar münevverlerden ve meselâ memur, zabıt, avukat ve doktorlar arasında hoca tedarik etmek lâzımdır.” denilerek bu kimselerin bu hizmet karşılığında maddi beklentilerinin olmayacağı da tahmin edilmekteydi.⁶⁸⁴ Din derslerinin yabancılar için olan tarafını ise Menderes’in şu sözü açıklıyordu:

“...Gene din terbiyesini almak istemeyen başka dinlere salık olan kimseleri, kendi kafamızla bizim istediğimize icbar etmeye vicdan hürriyeti ile kabili telif görmüyoruz.”⁶⁸⁵

⁶⁸² Köy okullarından ilgili sınıflarından tarım, şehir okullarından ilgili sınıflarından Türkçe derslerinden birer saatin din derslerine ayrılması kararlaştırılmıştır. **BCA**, 030-18-01-02, Dosya 154, Klasör 51, Evrak 15, 4.11.1950; “Din Derslerine Dair Tebliğ”, **Zafer Gazetesi**, No: 551, 5 Kasım 1950, s.4;

⁶⁸³ **MEB Tebliğler Dergisi**, C.13, S.617, 20 Kasım 1950, s.116.

⁶⁸⁴ **Zafer Gazetesi**, No:551, 5 Kasım 1950, s.1.

⁶⁸⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Mayıs 1952, s.13.

Nadir Nadi, velilerden din derslerine çocuklarının girmesini istemeyenlerin okula beyanname getirmelerinin istenmesinin Anayasanın 2'nci ve Medeni Kanununun 103'üncü maddesine aykırı olduğunu söylemekteydi.⁶⁸⁶ A.Fuat Başgil ise laik okulların hakiki manada din terbiyesini vereceğine inanmadığını bunun yanında 14 Mayıs inkılâbı ile iktidar olan DP'nin de bu işi yapamayacağı iddiasında bulunmuştur. Ayrıca “Din ve Vicdan hürriyeti reşit vatandaşlar içindir. Velayet altındaki küçükler, mesleki terbiyelerinde olduğu gibi, dini terbiyelerinde de velilerinin kanaat ve takdirine tabiidirler.” (Medeni Kanun 265 ve 266'ncı md.) Bundan dolayı da mecburi din derslerinin vicdan hürriyeti ile ilişkisini çocuklarda değil de veliler de aramak gerektiğini söylerken “bu mecburiyetin velilerin vicdan hürriyetine bir tecavüz teşkil eder mi?” diye sorarak şöyle devam etmiştir:

...Eğer mektebe yazılan her çocuğu din ve mezhep ayırmaksızın ve velisine sormaksızın mecburi din derslerine tabi tutarsak, evet. Fakat mecburiyeti, ancak arzu eden velilerin çocuklarına tatbik edersek, aşikar ki hayır. Bilakis, bu mecburiyet vicdan hürriyetinin adalete en uygun teminatı olur.⁶⁸⁷

Din eğitiminin ilkokul programlarına konulmasından sonra 1950–1951 yılında ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında okuyan öğrenci sayısı 418.953 olup din derslerini almayanların sayısı 1437 Müslüman ve 1598 gayrimüslim olmakla beraber toplam 3035 kişi olup %0,7 bir orana tekâmül etmiştir.⁶⁸⁸

Din derslerinin okullarda okutulması üzerine bunun Anayasaya aykırı olduğu yolunda iddialar ve tartışmalar süre gelmişti. Bu tür bir düşünceye sahip olanlardan Bülent Nuri Esen, bu derslerin Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle MEB aleyhine Danıştay'da dava açmıştır. Ancak dava konusunda yapılan incelemelerden sonra davanın reddine karar verilmiştir.⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ Ailelerin % 99'unun çocuklarına din derslerini verilmesini istemelerini iddia etmek yerinde olabilir; ancak demokratik bir yönetimde % 1'in de hakları göz önünde tutulmalıdır. Ahmad, F.-Ahmad, B.,T., **a.g.e.**, s.76.

⁶⁸⁷ Ali Fuad Başgil “Mekteplerde Mecburi Din Dersleri”, **Zafer Gazetesi**, No: 551, 5 Kasım 1950, s.2.

⁶⁸⁸ **5. MEŞ.**, 7. Birleşim, s.408.

⁶⁸⁹ **Zafer Gazetesi**, S.970, 29 Aralık 1951.

Din derslerinin ilkokul programlarına konulması İslami basındaki DP'ye karşı olan tutumda ayrılıkların belirginleşmesine neden olmuştur. Zira önemli temsilcilerden olan Büyük Doğu, Arapça ezana rağmen DP'nin ve CHP'nin devamı olduğunu savunarak DP'ye ve liderlerine güven duymamış ve bunu küçük bir iş olarak görmüştü. Ancak diğer etkin temsilci Sebilürreşad Dergisinde Eşref Edip, Büyük Doğu'nun aksine ılımlı tavırlar sergileyerek o zaman ki demokratlarla bugünkülerin aynı olmadığını belirterek şöyle devam etmekteydi:

Vakîa liderler aynı şahıslardır. Fakat dört yüz Milletvekilini de nazarı itibare almak lâzım. Bunların esas fikirleri hakkında kat'i hüküm verme zamanı henüz gelmemiştir. Eğer Demokratlar liderleri şef sistemini yürütmek fikrinde değillerse Milletvekillerinin ekseriyetinin fikrine uymakta tereddüt etmezler, bunu bir şerefsizlik saymazlar. Ümit olunur ki Meclis ekseriyetinin fikrine mutabakati demokrasi icabı addeder. Bu hususta taassup göstermezler. Nitekim ezan ile din dersleri meselesinde ekseriyetin fikrine uydular ve Halkçılardan ayrıldılar. Bu yüzden Halkçıların hücumlarına da göğüs gerdiler.⁶⁹⁰

Din eğitimindeki düzenlemelere paralel olarak 1950–1951 öğretim yılından geçerli olmak üzere Enstitülerdeki karma eğitim sona erdirilerek buralarda okuyan kız öğrenciler Kızılçullu ve Beşikdüzü Enstitülerinde toplanmışlardır. Böylece mevcut 21 enstitüden 2 tanesi kızlara ayrılmış oluyordu.⁶⁹¹ Nitekim 1951 yılı için Köy Enstitüleri için 700 erkek öğrenciye karşın 50 kız öğrenci alınması kararlaştırılmıştır. Ulus'ta bu durum “nazi usullerine doğru mu” diye yer almıştır. Ulus'ta devamla bu durumla beraber “kadın öğretmen kullanmaktan vazgeçmek veya yavaş yavaş Kız Öğretmen Okullarını kaldırmak yolunda bir adımdır.”⁶⁹² diye yorumlanmaktaydı.

Din derslerinin ilkokul programlarına konulmasından sonra DP iktidarı hızını kesmeden din alanında yeni atılımlar atmaya devam etmiştir. Bu atılımlardan biri Adalet Bakanlığının “ceza evlerinde bulunan mahkûm ve tutukluların din yoluyla ıslahı” için aldığı karar olmuştur. Nitekim dönemin Diyanet İşleri Reisi,

⁶⁹⁰ Eşref Edip, “Demokratlar Müslümanlığı kurtarabilecek mi?”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.91, İstanbul, Kardeşler Basımevi, Kasım 1950, s.248.

⁶⁹¹ Bu durum öğretimde az olan kız sayısını daha da azaltmış uzak bölgelerdeki kızların öğrenim şanslarını yok denecek kadar azaltmıştır. Güneş, M.-Güneş, H., **a.g.e.**, s.72.

⁶⁹² 1951 yılı içerisinde Öğretmen Okulları için de 500 erkek öğrenciye karşı 100 kız öğrenci alınacağı kararı alınmıştır. **Ulus Gazetesi**, S.10.778, 28 Haziran 1951, s.1.

Ahmet Hamdi Akseki bizzat Genel Ceza Evinde mahkûmlara dini nasihat vererek mahkûmlara şu öğütlerde bulunuyordu:

Ey Türk ve Müslüman oğlu Müslüman! Tekrar ediyorum, şunu muhakkak bil ki; eğer musibetleri masal saymaz ibret ve hisselerini gözünden kaçırmazsan; Allah'ın emirlerine karşı kusur ettiğini anlamış bulunursan günahlarını tanır, iman ve itikadını kuvvetlendirir, bundan sonra işlerini güzel yapmağa azmedersen; düşmekte meyyus olmaz ve Allah'tan ümidini kesmezsen; felaketlerini kefarete bilir, dünya ve ahiretini kurtarmağa, çalışmış olursun...”⁶⁹³

DP'nin iktidarının ilk aylarında din serbestisiyle ilgili politikaları neticesinde ülkede sükût durumda olan din adeta yılların intikamını alırcasına günlük hayatın her kesiminde kendini ön planda tutulmaktaydı. Nitekim her alanda olduğu gibi basında da din mevzusu sık sık gündeme gelmiş ve tartışmalara meydan vermişti.

1950 senesinin sonlarına doğru artan neşriyatlar karşısında Erzurum Milletvekili Bahadır Dülger, “Türkiye’de yerleşmiş olan rejime tamamıyla aleyhtar, aşırı sağa ve sola... Mütemayil ve dolayısıyla milli birliği rahnedar eden yazılar intişar ettiği görülmektedir” denilerek hükümetin takip ettiği yol hakkında bilgi almak için soru önergesi vermektedir. Hükümet adına önergeyi cevaplayan Samet Ağaoğlu (Başbakan Yardımcısı Manisa), hükümetin görüşünü “Hürriyeti, fikir ve vicdan hürriyetini müdafaa ederken dünyada ve her memlekette, her zaman gözükmüş olan bir tecelliyi göz önünden” uzak tutmayacağız şeklinde belirtmiştir. Bu fikir cereyanlarının “hürriyet siperi” arkasına sığınmalarını affetmeyerek bütün çare ve tedbirlerin alınacağını bunun da mevcut mevzuata göre takip edilen faaliyetlerin adalete teslim edildiğini mevzuatın yetersizliği halinde ise kanun tekliflerinin hazırlandığını söylemiştir.⁶⁹⁴ Ağaoğlu hükümetin görüşlerini ifade ettikten sonra bu konulardaki şahsi fikirlerini ifade ederken birbirine zıt ancak her ikisini de “bir arada mütalâa etmeye alıştığımız” bu fikirleri ayrı ayrı ele almak gerektiğini derken fikirlerini şöyle açıklamaktaydı:

⁶⁹³ “Hapislere Dinî Nasihatler”, **Zafer Gazetesi**, S. 560, 14 Kasım 1950, s.3.

⁶⁹⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.3, Birleşim 22, 22.12.1950, s.282.

Aşırı sağ cereyanların bugünkü hazırlanışını geçmiş iktidarın lâayıklığın esasındaki menfi ve ölçüsüz anlayışına bağlamakta hata olduğunu sanıyorum... Lâayıklığın hakiki mânasıyla tatbik olunması, ve Müslümanlardan başka bütün Türk vatandaşlarına tanınan vicdan hürriyetinin Müslüman Türklere de tanınması ancak iktidar değişmesinden sonra kabil olabilmıştır... Aşırı sol fikir cereyanlarının inkişafına gelince; bunu da geçmiş iktidarın fikir ve iktisat sahalarındaki menfi ve ölçüsüz anlayışına bağlamakta hata olmadığını... Aşırı sağ önlemede, vatandaş hakiki din bilgisi ile techiz etmenin müspet bir netice vereceğine şahsi inanım var. Bunun için aşırı sağ ile mücadelede, bilgili din adamı yetiştirecek ve bunları en kısa zamanda getirilecek yolda çalışan müesseselerin büyük ve müspet rolü olacaktır... Komünizm için de aynı metot muvaffakiyetle kullanılabilir...⁶⁹⁵

Ağaoğlu, laikliğin yanlış algılanmasının doğurduğu olumsuz sonuçlarla beraber yıllarca yasaklanan din eğitiminin olmamasının bugünkü durumun mimarı olduğunu bir kez daha teyit etmekteydi.

Demokrat Parti iktidarının ilk ayı çok hareketli geçmekle beraber halka vicdani rahatlığın verilmesinin yanında devlet sistemi içerisinde de bazı düzenlemelere gidilmiştir. Bunlardan biri devlet dairelerine asılacak devlet büyüklerinin portresi olmuş Bakanlar Kurulunun 5.6.1950 tarihli ve 3/11303 sayılı kararıyla “Resmî Daire ve Müesseselerde ancak Türkiye Cumhuriyetinin Kurucusu sıfatıyla Atatürk’ün portresinin bulundurulmasına” karar verilmiştir. Bu karar ile ilgili bazı ihmallerin görülmesi üzerine 23.12.1950 tarihinde Bakanlar Kurulu daha önce aldığı kararı yeniden teyit etmiştir.⁶⁹⁶

⁶⁹⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.3, Birleşim 22, 22.12.1950, s.283–285.

⁶⁹⁶ BCA, 030–13–03–02, Dosya 124, Klasör 92, Evrak 6.

3.2. 1951 YILI GELİŞMELERİ

1950 yılı ortalarında Türkiye’de meydana gelen demokrasi devrimiyle iktidara gelen DP, aynı yıl içerisinde toplumun yıllarca hasretini çektiği kanunlara imza koyarak özellikle din hürriyetlerini devletin tekelinden çıkarmıştır. 1951 yılı içerisinde tartışma konularının başında irtica ilk sırada olmakla beraber DP iktidarı da bu yıl içerisinde çıkardığı kanunlarla hem rejimin güvencesini sağlamaya çalışmış hem de dinsel alanda halkla bütünleşme gayretinde olmuştur. Yine bu yıl içerisinde ikinci kez hükümet kurulma zorunluluğu hissedilmiştir. Henüz iktidarının başlarında geçmişin karanlık yüzünü silme adına cesur ve kararlı adımlarla izlediği siyaseti acaba gelecekte neler getirecekti? Bu soruya cevap aramak için bu kısımda DP iktidarının 1951 yılı içerisindeki politikaları incelenecektir.

1951 yılına henüz girmişken dinsel alanda meclisteki ilk tartışma Salih Esad Alperen (Trabzon) tarafından Bahriye müzesi emrine verilen İstanbul Dolmabahçe Cami’nin hangi nedenle verildiği hakkında Başbakanlığın cevaplama için sorduğu soru önergesi olmuştur. Soru önergesini Başbakan yardımcısı Samet Ağaoğlu cevaplamak için gelmiş ancak sözü Vakıflar genel yardımcısına Orhan Çapçı’ya bırakmıştır. Çapçı, camiinin 1946’daki Bakanlar kurulunun kararıyla İstanbul belediyesine bırakıldığını ve devamında tarihi süreci anlatmış son olarak bu konudaki görüşünü şöyle dile getirmiştir:

“Hükümetin büyük bir hassasiyet ve isabetle vereceği bir kararla Bahriye Müzesi olmak üzere işgal edilen bu binanın tahliyesi...”⁶⁹⁷

Dikkat edildiğinde demokrasinin artık hisseder bir hale geldiği nitekim artık en küçük dini kısıtlama ve eksiklik halinde seslerin yükseldiği görülmektedir. Yine görüleceği üzere bu dönemde bir yandan din hürriyetlerini sağlama adına kanunlar çıkarılacak bir yandan da devrim inkılablarını korumak için kanuni tedbirler alınmıştır. Bu yıl içerisinde diyanet işleri başkanlığı bütçesi görüşmeleri yapıp hemen ardından mason derneklerine yönelik kapatılma teklifi verilirken bir yandan da Atatürk aleyhine işlenen suçlardan dolayı kanuni tedbir alınmıştır. Din eğitimi

⁶⁹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.4, Birleşim 34, 24.1.1951, s.335–337.

yolunda İmam hatipler açılıp irtica ve komünistlik faaliyetlerine karşı beraber hareket edilmiştir. Hükümet bir yandan vicdanları fethederken bir yandan da rejime tehdit unsuru olabilecek akımlara karşı tedbirler almak için peyderpey kanunlar çıkarmıştır. Atatürk'ün korunmasını kanunlara bağlarken bir yandan da Atatürk'ün naaşı için Anıtkabir inşası hızla devam ettirilmiştir.

DP içinde kişisel çekişmeler ve yeniden baskı kanunlarının çıkarılması yolundaki hazırlıklar neticesinde parti içinde bunalımlar başlamış ilk olarak Genel idare kurulun tarafından İstanbul il örgütünden 8 yöneticisi pasifleştirilip parti otoritesi kendini kanıtlamıştı. Benzer olaylar Seyhan ve Zonguldak il kongrelerinde de kendini göstermiştir. Seyhan kongresi olayları sonrasında Adanalı 5 milletvekili partiden istifa etmek durumunda kalmışlardır. Kongrelerde çıkan olumsuzluklar genel merkezin müdahalelerine bağlanılmıştı. Neticede partide temizliğe gidilme kararı verilmiş ve bu örgütle sınırlı kalmayıp kabinedeki üç bakanın tasfiyesine kadar gitmiştir.⁶⁹⁸ Adana kongresinden sonra gelen istifaları değerlendiren A. Emin Yalman bunların nedeninin DP'nin "Atatürk Kanunu mevzuunda gerekli hamleyi gösterip onun bir ân evvel Meclisten çıkmasını" sağlayamamasına bağlamıştır. Ancak Yalman'a cevap veren N. Fazıl Kısakürek, bunun böyle olmadığı belki kanunun "çıkarılmaya teşebbüs edilmesi âmildir" diyerek istifaların bir nedeninin de mukaddesatçı ve milliyetçilere karşı yapılan son tecavüzler karşısında, hükümetin gösterdiği yardımcı tavrın etkisinin olduğunu iddia etmiştir.⁶⁹⁹ Neticede 1951 bütçesinin kabulünden sonra 8 Mart 1951 tarihinde Menderes kabinesi Cumhurbaşkanı'na "bugünkü şartlara göre bir kabine teşekkülüne imkân vermeyi uygun" göreyerek istifa ettiğini bildirmiştir.⁷⁰⁰ 30 Mart 1950'de hükümet kabinesi yenilenmiştir. Yenilenen kabinenin programını okumak için kürsüye gelen Menderes "Anayasa" gereğince programı okumak için geldiğini belirtip partisinin "ilk Hükümeti ile yeni Hükümetin programı arasında esaslı bir değişiklik aramaya mahal olmadığını"⁷⁰¹ söyleyerek ilk programdaki hedeflerini tekrar belirtmiştir. Hükümet programının din ve vicdan hürriyetiyle ilgili kısmı şöyleydi:

⁶⁹⁸ Nadir Nadi tarafından bu olay 'pire için yorgan yakmak' olarak değerlendirilmiştir. Eroğul, **a.g.e.**, s.63-64.

⁶⁹⁹ Be. De., "Hadiselerin Muhasebesi", **Büyük Doğu Dergisi**, S.59, İstanbul, Şaka Matbaası, 8 Haziran 1951, s.8.

⁷⁰⁰ **Ulus Gazetesi**, S.10.668, 9 Mart 1951, s.1..

⁷⁰¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.6, Birleşim 58, 30.3.1951, s.60.

Din ile dünya işlerini birbirinden ayrı tutmayı ve vicdan hürriyetini baskı altında bulundurmamayı demokrasinin ana prensiplerinden addetmekteyiz. Bu hususta parti programımızla Türk Milletine karşı taahhüd etmiş bulunduğumuz esastan hiçbir tahrik bizi inhiraf ettirmeyecektir. Ne dindarların, ne de kendini dinle alâkalı görmiyenlerin birbirlerini karşılıklı olarak baskı altına almalarına ve bu suretle vatandaşların zümreleşip iki karargâh haline gelmelerine asla müsaade etmemek icabeder.”

Menderes, iktidarı olduğu partinin millet içinde dini kutuplara ayrılmasını istemediğini söyleyerek bu tür kimselerin ve grupların vicdan hürriyeti adı altında “kendilerini vazifeli ve bir nevi vasi telâkki ederek” davranmaları ve kanunlara aykırı harekette bulunmaları halinde yine kanunlara dayanılarak mutlak şekilde önleyeceklerini belirtmiştir.⁷⁰² Nitekim Menderes’in dediği gibi olup bu tür oluşumları önlemek için bu bölümde de bahsedileceği üzere ceza kanununda bir takım yeniliklere gidilecektir.

Programdaki uyarı niteliğindeki bu sözlere rağmen yine de programda vatandaşların “fikir, vicdan ve şahsî, içtimaî ve siyasî hürriyet ve masuniyetlerin nimetlerinden faydalanabilmeleri ancak müstakar [kararlı] bir devlet hayatının temin edilmesine” bağlı olduğu yer almaktaydı.⁷⁰³ CHP’nin programla ilgili görüşlerini belirten Faik Ahmet Barutçu, yeni programın eskisinin bir özeti mahiyetinde olduğunu ve eski kabineden farklı olarak 3 bakanın değiştirildiğini söylemiştir. Bundan dolayı da herhangi bir yeniliğin olmadığını belirterek antidemokratik kanunların değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Barutçu, Milli Birlik kurmanın gerekli olduğunu ancak bunun gerçekleşmesi için de ilk şartın “Hükümetin partizanlık politikasını” terk etmesi gerektiği noktasında ısrar etmiştir. Barutçu, Ceza Kanununun antidemokratik hükümlerinin İtalya’nın faşist kanunundan alınan hükümlerin “manevi bir huzur” için ortak hareket ederek değiştirilmesi gerektiğini belirterek eğer “o kanun orada durdukça ben kendimi manevi sıkıntı içinde hissederim”⁷⁰⁴ demiştir.

CHP’nin DP’ye yeni hükümet için yaptığı eleştirilerin benzeri muhafazakâr kanatın temsilcisi N. Fazıl Kısakürek’i, böyle bir değişikliğe acil bir

⁷⁰² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.6, Birleşim 58, 30.3.1951, s.61.

⁷⁰³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.6, Birleşim 58, 30.3.1951, s.62.

⁷⁰⁴ Ulus Gazetesi, S.10.693, 3 Nisan 1951, s.1, 5.

sebeplendiğini söyleyerek bu değişikliğin muhtemelen iki ihtimalden olduğunu tahmin ettiklerini söylemiştir. Bu nedenler şunlardır:

- 1- Ya Adnan Menderes, bizzat kendi ruhunu ve dünya görüşünü hâkim kılacağı, aynı ruhu ve dünya görüşünü temsil eden şahıslardan bir kabine kuracak, yani kabinesini kendi irade ve hamlesiyle kendisine irca ve tezatlardan tasfiye edecek.
- 2- Yahut Adnan Menderes'i ve onun temsil ettiği ruhu tasfiye etmek isteyenler, böylece kabineyi kendilerine irca edecekler.⁷⁰⁵

Yeni Bakanlar Kurulunda ilk hükümetin kadrosundan daha önce değiştirilen ve eklenenlerin dışında farklı olarak 3 bakan getirilmiştir. Ancak yine 1951 yılı içerisinde 4, 1952 yılında 8, 1953 yılında 7 bakan değişikliği olmuştur.⁷⁰⁶ Bu durum parti içerisinde dalgalanmanın olduğunu ve istikrarsızlığın yanında güvensizliğin göstergesi olmuştur. Nitekim eski Tarım Bakanı Nihat Eğriboz bakanlara ve işlerine müdahale edildiğini bununda bizzat Menderes tarafından yapıldığını söyleyerek “Başbakan her şey ve bakanlar birer emir kulu mudurlar” diye basına demeç vermiştir.⁷⁰⁷ Zira ikinci Menderes Kabinesinin “kuruluş şeklini beğenmeyen” bir grup milletvekili DP grubundaki güven oylaması yapılacağı sırasında oyları gizli kullanılması için 110 imzalı bir takrir vermişlerdi.⁷⁰⁸ Takrire rağmen açık oy usulü uygulanmış ancak 300 milletvekili katılmasına rağmen 61 ret ve 6 tane de çekimser oy kullanılmıştır.⁷⁰⁹

⁷⁰⁵ “İhtimallerden ilki bizi şâd, ikincisi de bedbaht ediyordu. <Bekleyelim!> dedik ve bekledik. Bir de ne görelim...” Be. De., “Hadiselerin Muhasebesi”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.52, İstanbul, Şaka Matbaası, 16 Mart 1951, s.8.

⁷⁰⁶ Kabineye bir öncekinden farklı olarak Hakkı Gedik (Kütahya), Rıfki Salim Burçak (Erzurum), Nedim Ökmen (Maraş) girmiştir. Kabine üyelerinin tamamı ve tüm değişiklikleri için bkz. Öztürk, **a.g.e.**, s.369-370.

⁷⁰⁷ Eğriboz'un demeçlerindeki benzer iddialar Nihat Reşet Belger (Sağlık ve Sosyal Bakanlığı) ve Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu (Devlet Bakanı) tarafından da verilmiştir. Karaosmanoğlu verdiği demeçte Almanya'ya gitmesinden istifade edilerek parti işlerinin elinden alındığını ve dönüşünde tekrar verilmediğini belirtmiştir. Hikmet Bayur,, “İktidardakilerin Durumu Üzerine Serpilen Işıklar”, **Kudret Gazetesi**, S.1136, 13 Mart 1951, s.1,4.

⁷⁰⁸ Takriri verenlerin sayısının fazlalığı ve taraf olanların sayılarının artması üzerine Refik Koraltan, önergeye imza koyanları vazgeçirmeye çalışmıştır. “Menderes Kabinesinin Mukadderatı”, **Ulus Gazetesi**, S.10.688, s.1.

⁷⁰⁹ Menderes programı okuduktan sonra bazı milletvekilleriyle şiddetli tartışmalara girmiştir. Programa aleyhinde oy kullanan bazı milletvekilleri şunlardır: “Nihat EĞRİBOZ, Sıtkı YARCALI, Süreyya Endik, Osman Şevki ÇİÇEKDAĞ, Ahmet TEKELİOĞLU, Vacid ASENSA, Muammer ALAKANT, Adnan KARAOSMANOĞLU, Ahmet BAŞIBÜYÜK, Burhanettin ORAL, Kemal YÖRÜKOĞLU” bkz. **Ulus Gazetesi**, S.10.689, 30 Mart 1951, s.1.

Hükümet programının basındaki yankıları ise Barutçu'yu destekler nitelikte olup M. Nermi, ilk programla ve bugünkü program arasında sadece anlatışın ve üslubun farklı olduğu belirterek iç politikadaki olaylara değinilmediğini ve “laiklik, din, irtica” gibi konularda açıklığın olmadığını ifade etmiştir. Nadir Nadi ise müphem kalan noktalar'ın başında ‘hükümetin demokratik hürriyetleri anlayış ve ifade ediş bakımından’ inkılâplara karşı herhangi bir etki karşısında farklı bir muamele yapıp yapmayacağı konusu olduğunu söylemiştir. Nadi devamlı hürriyet ilkelerinin hala demokrasinin alfabeti olarak bilinen davalardan öteye gitmediğini bugünkü demokrasi yaygarasında Atatürk inkılâplarının bozulacağından milletin emin olmadığını söylemiştir. (Cumhuriyet) A.Emin Yalman ise inkılâplarla beraber din ve vicdan hürriyetleri hakkında değerlendirmede bulunmuştur. Yalman, inkılâpların korunması hususunda Menderes'ten teminat almadan mecliste güven oyu verecek milletvekillerinin memleket için önem arz eden gelişmelerin manen sorumluları ortakları olacağını belirterek Menderes içinse de “bir tek siyasi düşmanı vardır, o da Adnan Menderes'tir.” demiştir. (Vatan)⁷¹⁰

1951 yılı içerisinde boşalan milletvekillerini doldurmak için 16 Eylül 1951 tarihinde 17 ilde seçimler yapılmıştır.⁷¹¹ Seçim sürecinde her iki parti de dini temalara değinerek kendilerine pay çıkarmada birbirlerinden geri kalmamaya özen göstermişlerdir. CHP'liler türbeleri açmalarını, DP'liler de Arapça ezanın, din derslerinin ve radyoda Kuran'ın okutulmasını sağladıklarını öne sürmekteydiler. CHP bu tavrıyla dini siyasete karıştırırken bunda bir mahzur da görmüyordu. Ancak DP'nin iktidar oluşu ve halkın teveccühü ile CHP ikinci planda kalmaktaydı. Zaten bu sonuçla CHP belli bir aradan sonra kendi kimliğine yani Atatürkçülüğe tekrar dönme gerçeğini görmüştü.⁷¹² Seçimlerden aylar önce 22 Mart'ta İnönü, iktidarın oy avcılığı yaparak dini istismar ettiğini, bu ısrarda devam etmenin milletin geleceğini için kötüye sürme olacağını belirtmiştir.⁷¹³ İnönü bu konuda parti merkezinde Bergama'dan gelenlere hitaben kendilerinin partilerindeki 6 okun ifade ettiği prensipleri müdafaaya devam edeceklerini belirtmiştir. Ayrıca “dinin siyasete alet edilmesine taraftar” olmadıklarını ve prensip olarak “dinin dünya işlerine

⁷¹⁰ Yazılar parantez içindeki gazetelerden nakledilmiştir. **Ulus Gazetesi**, S.10.692, 2 Nisan 1951, s.4.

⁷¹¹ **Zafer Gazetesi**, S.867, 17 Eylül 1951, s.1.

⁷¹² Ahmad, F.-Ahmad, B., **a.g.e.**, s.88.

⁷¹³ **Kudret Gazetesi**, S.1146, 23 Mart 1951, s.1.

kariştirmaması” olduğunu söylemiştir.⁷¹⁴ Ancak aynı tavrı kendi partisi de sergilemişti. Seçimlere 3.168.423 seçmenden 1.778.857’si oy kullanarak DP 937.288, CHP 687.668, MP 142.359, Bağımsızlar ise 10.323 oy almıştır. DP 18, CHP 2 milletvekilliği kazanmış olup seçim sonuçları DP’nin politikalarının milletçe benimsendiğine dair bir güven oylaması olarak değerlendirilmişti.⁷¹⁵ Ara seçimlerde DP 15 ilde büyük bir farkla kazanması ve CHP’nin ancak 2 ilde çoğunluğu sağlaması DP’nin ilk icraat yılını kapayıp yeni iktidarın yerleşmesi anlamına gelmekle beraber “gelecek on yılda grleşecek olan belli başlı bütün akımların ilk rzgrlarını” estirmeye başlamıştı.⁷¹⁶ Ancak 29 Mayıs 1951 tarihinde DP’li Cezmi Türk, Yusuf Ziya Eken, Tevfik Coskan ve Prof. Remzi Oğuz Arık partilerinden ayrılmışlardır. Bu durum DP içindeki dalgalanmaları su yüzüne çıkarmıştı. Seçim sonuçları CHP açısından da “darbe” niteliğinde olmuş her ne kadar kazanılması halinde meclis aritmetiğini değiştiremezse de parti içindeki güven ve bağlılık zayıflamıştır. Nitekim CHP’li Lütfi Kırdar “iktidar partisine” geçerken Nihat Erim, Adnan Menderes’e yaklaşmayı tercih etmişti. Bu ortamda CHP’ndeki deprem devam edecek Muhittin stndağ da son dönemlerde CHP’nin sempatikliğini ve “halkın sevgisini” kaybettiğini belirterek Ekim’in ilk günü partisinden istifa etmiştir.⁷¹⁷

Seçim sonuçları halkın CHP’ye olan hislerinde bir yumuşama olmadığını ve kendisine alternatif olan bir başka deyişle karşısında gördüğü DP’ye olan bağlılığı ve güveninin devam ettiğini göstermiştir. Seçim sonuçlarına vicdan ve fikir hürriyetleri gibi etkenlerin yanında ekonominin iyi gitmesi de etkili olmuştur.

⁷¹⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9567, 23 Mart 1951, s.1.

⁷¹⁵ Albayrak, M, **a.g.e.**, s.224-225.

⁷¹⁶ “Sınırlı olmak şartıyla gericiliğe hoşgörü.” Eroğul, **a.g.e.**, s.65.

⁷¹⁷ Ahmad, F.-Ahmad, B., **a.g.e.**, s.84, 88-89.

3.2.1. Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçe Görüşmeleri

Demokrat Partinin iktidara gelmesinden sonraki ilk bütçe görüşmeleri 1951 yılının başlarında olmuş Şubat ayı içerisinde de din hizmetlerinin ifasını yürüten DİB teşkilatının müzakereleri yapılmıştır. Merak edilen ve önem arz eden ilk görüşmelerin muhtevası genelde daha önceki tartışmaların devamı niteliğinde olmuş laik devlette böyle bir teşkilatın oluşu, din mevzuu hakkındaki hürriyetlerin sağlanması vs. konular ele alınmıştır. Daha önceki bütçe görüşmeler fırsat bilinerek dile getirilen sorunlar ve tenkitler burada da kendini göstermiştir. Din eğitimi, vicdan hürriyeti, din adamlarının özellikle maddi durumu, laiklik vb. mefhumlar üzerinde durulmuştur.

Bütçe müzakerelerinde ilk konuşma Arapça ezan konusunda hükümeti tebrik eden ve bununla kalınmayarak demokratik olmayan kanunların da kaldırılmasını isteyen Sinan Tekelioğlu (Seyhan, Bağımsız) tarafından yapılarak şu fikirlerini öne sürmekteydi:

Sayın arkadaşlar, lâik bir Devletin bütçesinde Diyanet İşleri Riyaseti Bütçesinin bulunması hiç şüphe yok ki, antidemokratiktir... Eğer lâiklik esasına uyacaksak, bu memlekette İslamiyet'ten gayri iki din daha var: İsevilik ve Musevilik. Binaenaleyh şayet bu dinler Devlet bütçesinden tahsisat vermek bütçesinden tahsisat vermek lâzım geliyorsa onları da aynı şeraite tâbi tutarak, aynı kategoriye ithal etmek lazım gelir. Bununla beraber onların da elindeki vakıflarını alarak Evkaf İdaresine mal etmek lazım gelir. Şu hale göre bir dine imtiyaz veriliyor mu? Evet.

Tekelioğlu, 10 yıl önce CHP grubuna DİB'in serbest bırakılmasına yönelik bir karar verdiğini ancak ret edildiğini bugünde DP'nin "Anayasaya aykırı bütün kanunları kaldırmayı programına" koyduğunu belirterek DİB'i Evkaf'a bağlayıp serbest bırakmak gerektiğini belirtmiştir.⁷¹⁸ Ahmet Gürkan (Tokat) da 14 Mayıs'a kadar Diyanet İşleri müessesesinin ihmal edilip baskılara maruz kaldığını ve din akidelerinin ıstırap içinde kaldığını belirterek bir önceki iktidarı şöyle tenkit etmiştir:

⁷¹⁸ Tekelioğlu, DİB teşkilatına ve Evkaf idaresinin başına da Ebulula Mardin'in getirilmesini önermekteydi. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.5, Birleşim 48, 22.2.1951, s.427.

Bu memlekette bir Anayasa vardır. Vicdan hürriyetini teminat altına alan bu Anayasa evvelki iktidar zamanında çiğnendi, bu memlekette vicdan denilen ne varsa, bilhassa her zaman çiğnendi, tazyik edildi... Lâik olan bir memlekette herkes Allah'a istediği dinde, istediği mabette ibadet edebilmelidir. Dün Allahü ekber diyenleri zindanlara atanlar Allah'a çok şükür ki, bugün yere serilmişlerdir. Türk milleti artık bundan sonra kul ile Allah arasında yalnız mânevi rabitadan ibaret olan bu mukaddes müesseseye istediği gibi hizmet edebilecek...

Gürkan konuşmasının devamında DİB'in bütçesinin CHP döneminde politika haline getirildiğini bunu dikkate almak gerektiğini nitekim 1950 Diyanet bütçesi 2.912.720 lira iken 1951 bütçesi 7.819.070 lira artış ise 4.906.350 lira aşığı yukarı üç misli olduğunu belirtmiştir.⁷¹⁹ Abdürrahim Fahri Ağaoğlu (Konya) da DİB'in bütçesindeki artışa değinerek 1950 ve 1951'de ayrılan bütçenin değerlerini Gürkan gibi verip ancak eksik olan bir noktanın var olduğunu söylemiştir. Geçen seneki bütçeden sonra vakıflardan maaş alan "bir takım memurlar, hademei hayrat" kadrosunun Diyanete geçtiğini bunların maaşlarının da Diyanet Bütçesine dahil edilmiş olduğunu bu tahsisatın 1950'de olmadığını bundan dolayı bu yılki artışın 648.541 lira olduğunu belirtmiştir. Ağaoğlu laiklik bahsine değinerek şöyle devam etmiştir:

...Arkadaşlar şayet şeriye vekâleti diye bir vekâlet kurarsak işte bu lâikliğe muhalif olur. Çünkü vekâlet siyasi bir mevkidir... Bu memleketin ekseriyeti Türk ve Müslüman olduğuna göre bunların ihtiyaçlarını karşılamak Devletin vazifesidir.⁷²⁰ (Tekelioğlu'nun konuşmasına cevap niteliğinde olmuştur.)

Diyanet İşleri Başkanlığının 1951 yılı bütçesi hazırlanırken dönemin Diyanet Reisi A.Hamdi Akseki aktif olarak tespitlerde bulunmuş nitekim bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklamıştır:

1950 bütçesiyle Diyanet İşlerine geçen hademe hayratın 5000'inin maaşlı olduğunu, ancak din adamlarının ağır manevi mesuliyetlerine rağmen ellerine pek az para geçtiğini, yüksek tahsilli bir müftü veya vâizin maaşının ancak 25-30 liradan ibaret bulunduğunu... Müftüler ve vâizler, imam ve hatiplerden bazılarıyla müteaddit toplantılar yaptım,

⁷¹⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.5, Birleşim 48, 22.2.1951, s.427-428.

⁷²⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.5, Birleşim 48, 22.2.1951, s.429.

vardığım netice şudur: Hademe-i hayratın asgari maaşı yüz liradan başlamak zarureti vardır. 1951 bütçesini bu esasa göre hazırladık.⁷²¹

Yeredoğ Kişioğlu (Kocaeli), dinin değerine yönelik bir konuşma yaparak gerekçesini de şöyle açıklamıştır:

Onun cemiyette, ferdin ahlâkına esas ve ruh vererek vicdanların teşekkülüne yaptığı büyük hizmeti kabulde tereddüt edenler bulunabilir. Bundan başka tarihimizde CHP, böyle bir hataya düşmemiş midir? CHP, milletimize mânevi bir izmihlâl ve tam ifadesiyle –manevi bir fetret- devri yaşatmıştır. Anayasada yer alan lâiklik prensibi gibi dinin kendi sahasında temiz olarak yürüyüş ve akışını sağlayacak olan güzel ve doğru bir prensibi dinsizlik mânâsında anlayıp dinin ihmal ve perişanisine sebebiyet verenler bu partinin tatbikatçılarıdır.⁷²²

Ahmet Başbüyük (Çorum), nüfusun %42'sini Alevilerin oluşturduğu Çorum'da vatandaşları birbirine düşüren vaizlerin varlığından bahsetmiştir. Bu sorunun doğma nedenini de, memleketin demokrasi ortamından ve geniş hürriyetinden istifade eden cereyanları sorumlu tutmuştur. Bu cereyanlardan biri komünistliktir diğeri ise:

Maksadı belli olmayan; rengini, hedefini, istikametini tâyinde güçlük çektiğimiz, kâh milliyetçi, kâh da dinci rollerinde tezahür eden cereyanlardır. Bu cereyanların başında köylerdeki mâsum hocalar, imamlar bulunmamaktadır. Bilâkis kanaatleri, filleri ve yazılarıyla ve mideleriyle komünist olan bâzı muharrirler bulunmaktadır...Sebilürreşad Mecmuasının 90 ve 91'inci sayı ve 243 ve 244'üncü sayfalarındaki..Aleviler, Kızılbaşlar komünist midir? Çocuklarına din dersi verilmesini istemiyorlar mı?...Hükümetten de

⁷²¹ **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.86, İstanbul, Saka Matbaası, Eylül 1950, s.163–164; Akseki özellikle Hademe-i Hayrat mensuplarının maaşları konusunda TBMM'nde bütçe encümeninde bir konuşma da yapmıştı. Konuşması sırasında cübbe giymiş bundan dolayı CHP'li bir milletvekili kendisine 'Siz kıyafetinizle, eski şeyhülislâmların kıyafetini benimsiyorsunuz' demiştir Akseki ise 'Ben hükümetin tespit etmiş olduğu kıyafeti giyiyorum' diyerek karşılık vermiştir. Ertan, **a.g.e.**, s.155,52.

⁷²² Kişioğlu konuşmasında varılması gereken amaçları maddeler halinde izah etmiştir. Bunlar "1- Din ile Devlet arasındaki münasebetlerin prensip ve hudutları katî surette çizilmelidir. 2- Fertlerin din hürriyetlerinin hududu çizilmelidir. 3- Her hürriyetin suiistimalinde olduğu gibi bu hürriyetin suiistimalinin de şekilleri ve müeyyideleri vuzuhla ifade ve tesbit olunmalıdır. 4- Din adamlarının, (Din memurlarının diyeceğim, fakat bu tâbiri uygun bulmuyorum) din adamlarının seçim ve tâyin suretleri, hukuk ve vezaifi tesbit olunmalıdır. 5- Dini ona musallat olan bâtil itikatlar ve hurafat, komünizm, irtica ve kıyafet prestlik gibi yıkıcı inan ve hareketlerden korunmalıdır. Bu aynı zamanda cemiyetin d ebü tehlikelerden korunmasıdır. 6- Ve nihayet dinin, ahlâka büyük hizmeti göz önünde tutularak terbiyetkâr hizmetlerinde kolaylıklar gösterilmelidir." Kişioğlu, konuşmasının devamında laiklik ve din hürriyetleri hakkında detaylı açıklamalar yapmıştır. Bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.5, Birleşim 48, 22.2.1951, s.430–433.

ricam bu gibi yazılara karşı hassasiyet göstermek suretiyle memlekette bu gibi tefrikaların ve ikilik yaratacak cereyanların ve teşkilâtın ortadan kaldırılmasını sağlamalarından ibarettir... İşte Türk Milleti bir taraftan da böyle muazzam ve müthiş bir kuvvet karşısındadır. Bu kuvvet Türk'ü Yahudileştirmek yahut tesir ve nüfuzu altına almak ister. Bu kuvvetin Türkiye'deki misyoneri Yahudiler, farmasonlar ve bâzı dönme muharrirlerdir.

Başbüyük, Diyanet İşlerinden “din adamlarını, din işleriyle uğraşan ehliyetli kimselerden tayin etmeleri, din perdesi altında Muaviye devrini yaşatmak isteyenlerin” tasfiyesini rica etmiştir.⁷²³ Kazım Arar (Çankırı) da Başbüyük ile aynı düşüncede hareket edencesine şu konuşmayı yapmıştır:

Diğer hürriyetlerde olduğu gibi, din mevzuunda da irticai hareketlere yer vermeden Büyük Türk Milletinin en büyük arzularından birisini yerine getiren Adnan Menderes Hükümetine bütün bir milletin şükran hisleriyle duakâr bulunduğunu kaydetmek isterim.⁷²⁴

Ömer Bilen (Ankara) ise maneviyata ilgisizlik duyulduğunu, Türkiye’de Cumhuriyet idaresiyle beraber “İslam dinine karşı bir istibdat ve muhalefet” havasının esmeye başladığını belirtmiştir. Bunda da dinin “vatanın terakki ve tealisine mâni” oluyormuş gibi sakat iddialarla desteklendiğini ifade ederek bunun aksine dinin gericiliğe neden olmadığını şöyle açıklamıştır:

İslâm dini ve irtica. Sayın arkadaşlar, İslâm dininde hiçbir zaman ve hiçbir veçhile irtica olamaz. Bu uydurma kelime hak ve adaletin imhası için İslâm âbidesine, İslâm irfanına tevcih edilmiş son sistem bir silâhtır... Çünkü İslâmiyet mahzû medeniyettir, İslâm dini fazilettir, İslâm dini terakki ve teali emreden dindir... Şimdiye kadar irtica kelimesini ellerinde bayrak olarak taşıyanların maksat ve gayeleri, gayri meşru kazanç gelirlerini korumak ve devam ettirmektir... Atatürk’ün sağlığında fırsattan istifade ederek gayri meşru hareketleri meşru gibi göstermek yolunu tutan o zavallılar şimdi de ölüsünü kendilerine siper ederek... memleketin siyasi havasını zehirlemek istiyorlar.⁷²⁵

⁷²³ Başbüyük, memleketin refahı önünde irtica ile komünistliği bir tutarak aynı şekilde tehlikeli bulmakla beraber dönemin kimi İslamcı basının temsilcilerini ve yazarlarını da bunlara alet olmakla itham etmiştir. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.5, Birleşim 48, 22.2.1951, s.434–435.

⁷²⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.5, Birleşim 48, 22.2.1951, s.436.

⁷²⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.5, Birleşim 48, 22.2.1951, s.436–437

Ömer Bilen İslam âlemindeki gerilemenin nedenin de Müslümanların İslâm'ın ilkelerine karşı aykırı hareket etmeleri olduğunu söylemiştir. Bilen, Ahmet Başbüyük'e de aleviler hakkındaki değerlendirmelerine de şu cevabı vermiştir:

İslam camiasında asırlarca yaşayan Alevileri hiçbir vakit İslam Dini kapı dışarı etmemiştir... Onun için böyle millet arasında tefrikaya yol açan bilgisiz, cahil kimselere da DP ve salahiyyetli makam yer vermeyecektir. Zira bu vatan bizimdir, hepimizindir.⁷²⁶

Müfit Erkuyumcu (Balıkesir), kısa bir konuşmayla yetinerek şu temennilerde bulunmuştur:

Diyanet İşleri memur ve müstahdemlerinin maaş ve ücretleri çok azdır... Bu itibarla maaş ve ücretlerinin asgari maişet bedellerini karşılayacak bir miktarda artırılması lazımdır... Diyanet İşleri kadrolarının genişletilmesi zaruridir... Cami ve mescitlerimiz... için tamir işlerine lüzumlu olan tahsisatı kabul etmenizi rica ediyorum... İmam ve hatip mekteplerinin açılması için Diyanet İşleri Bütçesine lüzumlu tahsisatın konmasını rica ediyorum.⁷²⁷

Feyzi Boztepe (Ordu), bugüne kadar buradaki kürsüden Allah ve Peygamberden bahsedenlerin suçlu sayıldıklarını ancak DP iktidarının “her şeyden önce din müessesesini, din inancını bu mânevi hazineyi ihya etmiş ve Türk milletine verdiği sözü” tuttuğunu söylemiştir. DİB'nin muhtariyetinin sağlanması gerektiğini de izah etmiştir.⁷²⁸ Millet Partisi milletvekili Osman Bölükbaşı (Kırşehir) dinin siyasete alet edilmemesi gereği ve din hürriyetleri hakkında şunları söylemektedir:

Din hürriyeti ve vicdan hürriyeti mevzuu toptan ele almak ve bir defada hal etmek parça parça ele alındığı takdirde o zaman din politikaya âlet edilmiş olur. Ezanın Arapça okunmasına müsaade etmek din hürriyetinin temini anlamına gelmez... Din hürriyetinin bu memlekette tam kâmil olabilmesi için kanaatimizce dinin bir cemaat işi telâkki edilerek tamamıyla Devletin tesir ve nüfuzundan ayrılması lazımdır... İslâm cemaati din din işlerini idare etmek hakkına sahip olmalıdır...Dinin Devlete tahakkümü ne kadar kabul edilmeyecek bir fikirse, Devletin de dini tahakkümü altında tesir altında bulundurması o kadar doğru değildir.⁷²⁹

⁷²⁶ Aynı birleşim, s.438.

⁷²⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.5, Birleşim 48, 22.2.1951, s.435.

⁷²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.5, Birleşim 48, 22.2.1951, s.438-439.

⁷²⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.5, Birleşim 48, 22.2.1951, s.440.

Adnan Menderes kürsüye gelerek Bölükbaşı'nın “cemaat teşkilatı” kurulmasıyla din ve vicdan hürriyetinin tamamlanacağını söylediğini bugün için din hürriyeti bakımından ne eksiklerimizin olduğunu belirtmesini istemiştir. Bunun üzerine Bölükbaşı tekrar kürsüye gelerek kısa bir konuşmadan sonra DİB'nin devlete bağlı olduğu sürece vicdan ve din hürriyetlerine yönelik ihtiyaçların tam anlamıyla temin edilemeyeceğine olan inancının yanında bütçenin yetersiz olduğunu belirtmiştir.⁷³⁰ Bölükbaşı'nın ikinci konuşmasından sonra Menderes kendisine şu cevabı vermiştir:

Memlekette unsuru aslinin Türk ve Müslüman olduğu nazarı itibara dikkate alınacak olursa bir cemaat teşkilâtından bahsetmenin münasip olmadığı ve aynı zamanda Devlet Hazinesinden para tahsis edilmesinin de lâikliğe aykırı olmadığı kanaatindeyiz.⁷³¹

Menderes her ne kadar Bölükbaşı'nın cemaat teşkilatı önerisine karşı olmuşsa da partisinin iktidar olmasından sonra ilk grup toplantısında bu önerinin aynısı kendi partisinden gelmiştir. Böyle bir öneride bulunan Abdurahman Boyacıgiller (Zonguldak), bu isteğini şöyle izah etmekteydi:

...İnkılâp müesseselerimizi, lâiklik esasına sadık kalmak suretiyle din meselesinin cemaatlere devri, Diyanet İşleri teşkilâtını tekamül ettirecek ve Vakıflar idaresini de ona bağlayarak halka hizmet edebilecek bir hale getirmek bizim ve partimizin bir muvaffakiyet olacaktır, zannediyorum.⁷³²

Prof. Remzi Oğuz Arık (Seyhan) “din meselesini bir Türk sıfatıyla ele alan insanların katiyen bundan endişe” duymamaları gerektiğini belirtirken Türklük ve Müslümanlık mefhumlarının tarihi münasebetlerine değinerek Avrupa devletlerinin parlak devirlerinin Hıristyanlık tam olarak yaşandığı zamanlar olduğunu söylemiştir. Din terbiyesinin olmasının yanında yaptığı uzun konuşmada vatan, tarih, din, dil, Türk sanatı gibi ebedî kıymetlerin üzerinde durulması gerektiğini belirtmiştir.⁷³³ Burhanettin Onan (Antalya) da Arık'a katılır mahiyette Avrupa'daki dinsel partiler ve bu isimlerle kurulan ülkelerden örnekler vermiştir. Komünizm ve irticanın beraber alındığını nitekim irticanın tarifini yaparak bir baş kaldırma

⁷³⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.5, Birleşim 48, 22.2.1951, s.440.

⁷³¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.5, Birleşim 48, 22.2.1951, s.441.

⁷³² **DP MGMZ**, Birleşim 1, Grup 7, 28 Mayıs 1950, s1.

⁷³³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.5, Birleşim 48, 22.2.1951, s.442-444.

olduğunu ancak Türkiye'nin sınırları içine bile giremeyeceğini söylemiştir. Tarihiçi Toynbe'nin dünya'yı "komünizm belasından kurtarmak için ancak Müslümanlık esaslarını ele almak icab eder, tek çare budur." sözüyle dinin önemini ortaya koyarak şöyle devam eder : "Bir generalle bir nefer bir safta namaz kılar. Müslüman indinde âmirle, hizmetkârın farkı yoktur. Demek ki, hakiki demokrasi ondadır, adalet ruhu ondadır, ahlak... ondadır."⁷³⁴ Ali Fahri İşeri (Balıkesir) hükümetin Arapça ezanı okutmakla din ve vicdan hürriyetlerinin sağlanması yönünde "besmeleyi" çektiğini belirterek Diyanet İşlerine tam bir "muhtariyet ve istiklaliyet" verilmesi ve Anayasadan da 6 ok'un çıkarılmasını önermekteydi.⁷³⁵

Eski iktidar yeni ana muhalefet olan CHP'li Hamdi Şarlan (Ordu), vicdan hürriyetlerinin münakaşa edilecek bir konu olmadığını nitekim müzakereler sırasında bazı kimselerin dinsiz olan kimseleri rencide edecek sözlerde bulduklarını böyle bir hak'a sahip olunmadığını izah ederek şöyle devam etmiştir:

Arz ettiğim gibi mutlak olan, ve dokunulması mümkün olmayan din hak ve hürriyetinin şekli icrasının esaslı bir şekilde çerçevesini camiaya bırakılması lâzımdır. Çünkü, bugünkü iktidar ve belki yarınki iktidar buna muvaffak olursa ne mutlu. Kim muvaffak olursa o tebrik ve takdire layık olacaktır.⁷³⁶

Bütçe görüşmelerinde söz alan diğer hatiplerde diğer milletvekilleriyle düşünceleri paralellik arz etmiştir. Değinilen konular arasında din eğitimi,⁷³⁷ imam-hatip meselesi, laikliliğin Türkiye'deki tatbikatı, dinin toplum yaşamındaki önemi, din ve vicdan hürriyetlerinin sağlanması, eski iktidarın baskıcı yapısı ve en önemlisi de laik bir devlette Diyanet İşleri gibi bir kurumun bulunması vb. manevi mefhumlar tartışılmış, devletin ve milletin sıhhati için manevi temennilerde bulunulmuştur.

⁷³⁴ "İtalya'da Hristiyan Demokrat Parti hâkimdir. Fransa'da hükümete Cumhuriyetçi halk toplulukları hakimdir ki Hristiyan Partisidir, Belçika'da Hristiyan Sosyalistler hakimdir, Almanya'da Hristiyan Demokrat Partisi hakimdir." **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.5, Birleşim 48, 22.2.1951, s.445-446.

⁷³⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.5, Birleşim 48, 22.2.1951, s.448.

⁷³⁶ "En âli ve kutsal konuyu politika şekline sokmak yolundaki hareketlerin teesüründen kendimi alamadığım için bu mâruzatta bulundum." **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.5, Birleşim 48, 22.2.1951, s.451-452.

⁷³⁷ Bu konuya temas eden başlıca milletvekilleri şunlardı: "Ahmet Gürkan, Abdürrahim Fahrî Ağaoğlu, Yusuf Aysal, Müfit Erkuyumcu, Kazım Arar, Remzi Oğuz Arık, Ali Fahri İşeri, Yusuf Kamil Aktuğ." Görüşler için 22.2.1951 tarihli bütçe müzakerelerine bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.5, Birleşim 48, 22.2.1951.

Diyabet İşlerinin bütçesinin görüşülmesinden 1 ay önce kadar da bu kurumun reisi A.H. Akseki 9 Ocak 1951 tarihinde vefat etmiştir.⁷³⁸ Bu ölüm ülke genelindeki farklı kesimlere derin etkiler yapmıştır. Nitekim merhumun 11 Ocak'taki Hacı Bayram Camiindeki cenaze törenine Meclis Başkanı, Refik Koraltan, bakan ve milletvekillerin bir kısmı, Genel Kurmay Başkanı Nuri Yamut, yüksek rütbeli generaller, Müslüman devletlerin Ankara temsilcileri ile kalabalık bir halk kitlesi katılmıştır.⁷³⁹ Cenaze töreninde kötü hadiseler meydana gelmemekle beraber halkın cenazeyi omuzlara alması 1950'de ölen Mareşal Fevzi Çakmak Paşa'nın cenaze törenini hatırlatır gibiydi. Nitekim Büyük Doğu'da Mareşal'in cenazesinde tabutun "vecdle havada uçuran raşeli eller" ters taraflarıyla CHP iktidarını tokatlayarak "şenî iktidarın domuz yağlı suratında beş parmağının izini" bırakması olarak değerlendirip bu birinci işaret olarak kabul edilmişti. İkinci işaret ise A. Hamdi Akseki'nin cenaze merasimi olmuş ve "yeni iktidarın, hâlâ bu nazik dâva üzerinde tam bir vuzuha kavuşturulamayan şüphe ve tereddüdüne, onun bir takım inkılâp dolandırıcıları, Yahudi ve dönme tabiyecileri tarafından istismar edilmesi ihmeline" karşı olarak değerlendirilmiştir. "Yeni iktidarın, bütün bu incelikleri idrak etmesini ve kuvvetini gerçek kuvvetten alacak ve ona istinat edecek ruhî çevikliği göstermesini dilerken, elindeki hükûmet emanetini muhafaza için zaten bundan başka tek çareye malik bulunmadığımı kendisine âcizane hatırlatırız."⁷⁴⁰

⁷³⁸ Akseki, uzun süre bu DİB'ı teşkilatında muavinliğin yanında başkanlık görevlerini üstlenmiştir. 3 Mart 1924 lağvedilen Şer'îye ve Evkaf Vekâletinde görev almış ancak sonra kurulan DİR'i müşavere heyeti azalığına (Rıfat Börekçinin ricasıyla) tayin edilmiştir. Ancak bazı islami tarikat ve cemiyete ('Tarikat-ı İslahiyye, 'Teali İslam') bağlı olduğu ve ya mensubunun araştırılması gerekçesiyle İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ancak 18 Temmuz 1925 tarihinde temize çıkmıştır. 21 Temmuz 1939 tarihinde DİR Muavinliğine tayin edilmiştir. 29 Nisan 1947 tarih ve 21047 sayılı kararname ile de Diyanet İşleri Reisliğine tayin edilmiştir. Bu vazifesini ölümüne kadar sürdürmüştür. Ertan, **a.g.e.**, 16-24, 54.

⁷³⁹ Cenaze törenine Konya ve Kayseri gibi illerden heyetler halinde katılanlar olup cenaze arabaya bindirilirken halk buna izin vermeyip omuzlarda taşımıştır. **Zafer Gazetesi**, S.619, 12 Ocak 1951, s.1.4.

⁷⁴⁰ M. Rasim Özgen, "Tehlike İşareti", **Büyük Doğu Dergisi**, S.44, İstanbul, Şaka Matbaası, 19 Ocak 1951, s.9.

3.2.2. 1951 İrtica Yılı Ve Mason Derneklerinin Durumu

DP iktidarının henüz yılı dolmadan din ve vicdan hürriyetlerine yönelik milletin gönlünü alan ve arzularını karşılayan imkânların tanınması CHP ve yandaşları tarafından benimsenmemişti. Bundan dolayı da DP'ye karşı sistemli bir komploya girişilmişti. Bu komplo CHP ve dine karşı olan basın tarafından irtica yaygaraları koparmakla başlamış nihayet bu tür yayınların yapılması Demokratlar tarafından da tereddüt ve endişe ile karşılanmıştır. Sebilürreşad Dergisi bu durumu demokratlara kurulan bir pusu olarak değerlendirmiş nitekim nedenini de şöyle açıklamıştır:

Vaktaki Büyük Millet Meclisi vicdanlar üzerine getirilen zincirleri parçaladı, mabetlere kadar sokulan zulûm ve tecavüz ellerini kırdı; vaktaki ezanı Muhammedî sesleri memleketin her tarafında altmış, yetmiş bin minareden hep birden göklere yükseldi; bütün o kara, sarı ve kırmızı misyonerler ağızlarından salyaları akan kudurmuş birer mahlûka döndüler. Ellerinden gelse bu imanlı ve şehadetli parça parça edeceklerdi. Acz içinde fütura düşünce tezvire başladılar. <İnkılâp yıkılıyor!> diye bütün gazeteleri hep birden vaveylâ kopardılar... Anayasayı, dîn ve vicdan hürriyetini ayaklar altına alan bu zalimler, hiç utanmadan, hiç sıklımadan Büyük Millet Meclisini ve hükûmetini inkılâba ihanetle, irtica ile itham ediyorlardı...⁷⁴¹

Birinci pusunun varlığına yönelik olarak Prof. Ali Fuat Başgil, son günlerde gazetelerinin bir bölümünün yine irtica yaygarasının koparıldığını belirtmiştir. Başgil, 14 Mayıs zaferini kazananların ne partilerin, ne basınının, ne de bir avuç münevveri olduğunu ifade ederek “bugün tahkir ve tezyif edilen dindar millet” kütlesinin bir zaferidir. Nitekim yaygarası yapılan irticanın “çeyrek asırlık bir devir içinde inim inim inilen masum insanların göğüslerini dolduran ahlar”ın boşalmasıdır.⁷⁴² 1951 yılı içerisinde özellikle Vatan Gazetesinin başlattığı ve diğer karşı basının da katıldığı irticai faaliyetlerin varlığına dair yayınlara sık sık yer verildiğinden bu yıla irtica yılı olarak anılmaktadır. İrtica olduğu yönündeki

⁷⁴¹ Demokratlara pusu kurulmasına neden olan icraatları şunlardı: “Ezan meselesi, radyoda kur'an meselesi, hacılara kolaylık, mekteplere dîn dersleri kabulü ve nihayet gazetelere, şehitlere dîn ihtifaller, kahraman tugayımıza imanlar tâyini, mevlidi saadette, radyoda mevlûtlar, kur'anlar, dîn hitabeler.” “Demokratlara kurulan pusu”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.93, İstanbul, Gün Basımevi, Ocak 1951, s.281–283.

⁷⁴² “Yalnız milletin başına belâ kesilen bir iki bezirgân muharririn yaygarası var.” Ali Fuad Başgil, “İrtica yok efendiler”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.95, İstanbul, Gün Basımevi, Şubat 1951, s.306.

yayınlarına özellikle Sebilürreşad Dergisi cevap vererek bunların “farmason kurmay heyetinin karargâhı olan Vatan’ın” DP’ye karşı hazırladığı bir tuzak olduğu sonucuna varmıştır.⁷⁴³

Muhalefetin DP’ye karşı sinsice harekete geçmesi Sebilürreşad’da “ikinci pusu” başlığı altında verilmiştir. İkinci pusu Ulus Gazetesinin (26 Ocak 1951) tarihli sayısındaki bir haberde Farmason Cemiyeti’nin ‘faal üyelerinden bulunan Ekonomi ve Ticaret Bakanı Zühtü Velibeşen’in tanıdığı ve sevdiği bazı milletvekillerini cemiyete tavsiye ettiği ileri sürülmektedir’ denilmekteydi. Bu haberdeki amaç birinci pusu olan irticadan başka demokratlara farmason etiketinin yapıştirılması çabası olmuştur. Ancak Menderes’in İzmir’de verdiği bir nutuk bu oyunu bozmuştur.⁷⁴⁴

Ulus Gazetesindeki haber üzerine Atatürk döneminde kapatılan ancak 1948 yılından itibaren tekrar faaliyet göstermeye başlayan mason locaları gündemi teşkil etmişti. Zira artan çalışma ve etkinliklerinin yayılması üzerine daha öncede dini politikalarda hassasiyetliliğiyle tanınan Tokat milletvekili Ahmet Gürkan tarafından 29.1.1951 tarihinde “Türk milletinin kurulduğundan beri sinsi ve muzır hareketleriyle milliyetçilik şuurumuzu zedelemekte devam eden” masonluğun önlenmesi gerekçesiyle meclise “mason derneklerinin kapatılması hakkında kanun teklifi” verilmiştir.⁷⁴⁵ Gürkan 27.4.1951 tarihli meclis müzakerelerinde masonluğun tarihçesinden bahsederek bu derneklerin Atatürk tarafından vatanseverlik duygusuna dayanılarak kapatıldığını belirterek bunların din ve ülke için zararlarını yaptığı konuşmada anlatmıştır.⁷⁴⁶ Adalet Komisyonu Sözcüsü Vacit Asena (Balıkesir) A. Gürkan’ın kanun teklifinin halen yürürlükte olan Cemiyetler Kanununa göre tamamen aykırı olduğunu belirterek bunun izahını yapmıştır.⁷⁴⁷

⁷⁴³ Vatan Gazetesi DP’nin Konya il kongresinde dile getirilen istekler (Din eğitimi, Arapça’ya dönme, çarşaf giyinme) irticanın varlığına kanıt olarak verilmişti. Bu tür yayınlardan örnekler ve değerlendirmeler için bkz. “Vatanın çıkarmak istediği fitne”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.98, İstanbul, Gün Basımevi, Mart 1951, s.364–368.

⁷⁴⁴ Menderes’in İzmir nutku, “masonluğun kökünü kurutmağa teşebbüs ettiğini ve Müslümanlığın icapları”nın yerine getireceğini dünya ve memlekete ilan etti. “İkinci pusu”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.94, İstanbul, Gün Basımevi, Ocak 1951, s.290, 297.

⁷⁴⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.6, Birleşim 69, 27.4.1951, 140 Sayılı basma yazı s.1.

⁷⁴⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.6, Birleşim 69, 27.4.1951, s.307–309.

⁷⁴⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.6, Birleşim 69, 27.4.1951, s.312.

Müzakereler yapılmasına rağmen Gürkan'ın teklifi hem İçişleri hem de Adalet Komisyonlarında ret edilmişti. Bunun üzerine önerenin açık oya sunulması için 15 milletvekilinin imzasını taşıyan bir taktir verilmiştir. Yapılan oylamada 487 milletvekilinden 222'i oylamaya katılmış 58 kabul oyuna karşılık 157 ret oyuyla teklif kabul edilmemiş 7 milletvekili de çekimser kalmıştır.⁷⁴⁸

Mason derneklerinin kapatılması yönündeki teklifin ret edilmesini İbrahim Arvas hatıratlarında Atatürk'ün bunların zararlı olduğu gerekçesiyle kapattığını ancak Atatürkçü geçinen Celal Bayar'ın, masonların kapatılması teklifini ret ederek "locaları kanunla pekiştirdiğini"⁷⁴⁹ söylemiştir. Mason dernekleriyle ilgili kapatılma teklifinin ret edildiği gün bu konuyla ilgili farklı bir gelişme olmuş basında çıkan bir takım haberler neticesinde Afyonkarahisar milletvekili Gazi Yiğitbaşı, mason dernekleriyle ilgili bir soru başbakanlığa yöneltmiştir. Yiğitbaşı, önce aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

Ulus Gazetesinin 26.1.1951 tarihli nüshasının 2'inci sayfa 3'ncü sütununda bir çok milletvekilinin Mason Cemiyetine kaydolunmak için müracaat ettikleri hakkında bir haber neşredilmiştir.

Bu haberde (Ticaret ve Ekonomi Bakanı Zühtü Velibeşe tarafından bu cemiyete girmeleri için milletvekillerine tavsiye edildiği, milletvekillerinden büyük bir kısmının cemiyete kabul edilmediği, Mason olması muhtemel bulunanlarla büyük servet sahibi olanlardır) denilmektedir.

...Atatürk tarafından kapatılmıştı... Gerçi her şahsın ferden ve vicdan hürriyetine, dilediği din ve mezhebi intihap arzusuna hiç kimsenin karışmaya hak ve salâhiyeti yoksa da Türk milletinin %95'i İslâm dinine mensup olmakla beraber milletvekillerinden de aynı nispetle kahir bir çoğunluk Müslüman tanındığı halde şimdi bu haberle aynı milletvekillerini dinle alâkası olmayan gizli ve zararlı bir cemiyete girmiş veya girmek için teşebbüs etmiş olduklarını göstermek; tabiatıyla milletimizin gayri memnuluk hislerini harekete getirmiştir.

Yiğitbaşı'nın önergesinin devamında memleketteki geçmiş hükümetlerin din mevzusu üzerindeki tahribatlar dile getirilip milletin bugünkü beklentilerine cevap verilmesi gerektiği izah edilmiştir. Yiğitbaşı soru önergesini 5 madde etrafında

⁷⁴⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.6, Birleşim 70, 30.4.1951, s.342, 362.

⁷⁴⁹ Kanunların reddini meclis yapmasına rağmen Celal Bayar müzakerelerin devam ettiği 3 celse sürecinde Cumhurbaşkanlığı locasında müzakereleri sonuna kadar takip etmiştir. " Ve bu iş için nüfuzunu tamamıyla istimal etmiştir." Arvas, **a.g.e.**, s.70.

toplayarak başbakanın açıklayıcı bilgiler talep etmiştir.⁷⁵⁰ Başbakan Adnan Menderes yerine İçişleri Bakanı Halil Özyörük (İzmir) soruya cevap vermiştir. Özyörük, masonluğun Türkiye’deki tarihçesinde değinmiş mevcut şubeleri hakkında bilgi vererek bu derneklerin “Cemiyetler Kanunu”na göre teşkil ettiğini ve kanunen bir sakıncasının olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Atatürk tarafından da kapatıldığına dair bir kaydın da olmadığını söylemiştir.⁷⁵¹ Özyörük’ün ardından söz alan Yiğitbaşı kendisine cevaben aşağıdaki maddeleri tek tek alt başlık altında okuyup geniş açıklamalar yapmıştır:

Cemiyetler Kanununun 9’uncu maddesinin

A Fıkrası: Devletin siyasi ve millî birliğini bozma amacını güden derneklerin kurulması yasaktır.

B Fıkrası: Din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan derneklerin kurulması yasaktır.

C Fıkrası: Gizli tutulan, gayesini saklayan derneklerin kurulması yasaktır.

10’uncu madde: Merkezi yurt dışında olan bir cemiyetin Türkiye’de şubesi açılmaz ve arsiulusal maksatlarla cemiyet kurulamaz.

Yiğitbaşı devamla mason derneklerinin amaçlarının tüm dünyada mason hâkimiyeti kurmak olduğunu söyleyip dünyadaki mason kongrelerindeki ve neşriyatlarından örnekler verip burada alınan kararlar prensipler doğrultusunda bunların dine zararlı faaliyetler içinde olduklarını belirtmiştir. Masonların siyasetten uzak durduklarının asılsız olduğunu nitekim Vatan Gazetesi başyazarının bir makalesinde masonların İttihat ve Terakki Fırkasında beraber çalıştıklarını ve büyük yardımlarda bulduklarını söylemiştir. Son olarak da İslam diniyle alakalı olan tarikatların zararlı görülerek kapatıldığı gibi mason derneklerinin Türk diyarında yaşamalarını tehlikeli görüp kapatılmaları gerekliliğini belirtmiştir.⁷⁵² Son olarak kürsüye Zühtü Hilmi Velibeşe (İzmir) gelmiş ve bu konuda isminin geçmesiyle alakalı bilgilendirme konuşması yapmış gazetede haberini tetkik ederken de objektif kalmaya çalıştığını belirterek şu sonuca vardığını belirtmiştir:

⁷⁵⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.6, Birleşim 70, 30.4.1951, s.363.

⁷⁵¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.6, Birleşim 70, 30.4.1951, s.364–365.

⁷⁵² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.6, Birleşim 70, 30.4.1951, s.365–369.

“Tahlil edilirse, yazının zahirî manasızlığı içinde gizlenen sinsi maksat aşikârdı. Havadis şeklindeki bu tahrik, muayyen bir plânın tatbikinde bir safha olmak akla yakın geliyordu.”⁷⁵³

Dini ihtiyaçlara yönelik her türlü adımı atmada tereddüt etmeyen DP ve milletvekilleri dini yaşamın karşısında olan mason teşkilatının kapatılmasını kabul etmeyip nitekim oylamaya milletvekillerinin yarısına yakınının katılmaması düşündürücü bir durum teşkil etmekteydi. Bu durumda DP içerisindeki farmason milletvekillerinin bu tasarının reddinde etkin oldukları iddiası kuvvetlenmektedir. Zira İslamcı basında Menderes’e karşı başta “demokrat masonlar olmak üzere Halkçı ve Milletçi masonlar müşterek bir blok” oluşturduğu iddiaları yer almaktaydı. Bundan dolayıdır ki tüm farmason gazeteler Menderes’e karşı taarruza geçmişlerdir. Nitekim “Masonluk umdeleri için tehlike göründü mü, parti bahis mevzuu olmaz. Demokrat, Halkçı Milletçi, müstakil, bütün masonlar, milletvekili olsun, muharrir olsun, şu olsun, bu olsun, hepsi bir cephe alır, taarruza geçer, cehennem ateşi gibi bomba yağdırırlar.”⁷⁵⁴

3.2.3. Atatürk’ü Koruma Kanununun Çıkarılması

DP iktidarıyla rejime karşı olanların faaliyetleri artmış önceki sözlü sataşmalar yerini rejimi temsil eden nesnelere bırakmış olup en fazla da Atatürk heykellerine ve büstlerine yönelik olmuştur. Bu saldırılar 1951 yılı içerisinde hız kazanmıştı. Atatürk heykellerine yönelik saldırıların artması üzerine hükümet buna tedbir amacıyla meclise bir kanun sevk etme durumunda kalmıştır. Hükümetin böyle bir tedbir almasında DP’ye karşı yöneltilen dinci parti imajı ve laiklik karşıtı olduğu yönündeki iddialar da etkili olmuştur.

Atatürk heykellerine yönelik henüz bir saldırı gerçekleşmeden önce Adnan Menderes, dini alanda vatandaşlarına sağladığı hizmetleri İzmir il kongresinde şöyle açıklıyordu:

⁷⁵³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.6, Birleşim 70, 30.4.1951, s.369-371.

⁷⁵⁴ “Menderes iki ateş arasında”, Sebilürreşad Dergisi, C.6, S.136, İstanbul, Kardeşler Basımevi, Ekim 1952, s.164.

‘Şimdiye kadar baskı altında bulunan dinimizi baskıdan kurtardık. İnkılâp softalarının yaygaralarına ehemmiyet vermeyerek ezanı Arapçalaştırdık. Mekteplere din dersini kabûl ettik. Radyoda Kur’an okuttuk. Türkiye bir Müslüman devletidir ve Müslüman kalacaktır! Müslümanlığın bütün icaplarını yerine getirecektir.’

Menderes’in bu sözleri üzerine Büyük Doğu tarafından kendisi için “gerçek Müslüman ve Türk çocuğu”⁷⁵⁵ sıfatı kullanılmasına neden olmuştur. Ancak 24 Şubat 1951’de Kırşehir’de Atatürk heykelinin burun ve çene kısımlarının parçalanmasıyla⁷⁵⁶ başlayan süreç Menderes’in farklı bir yol izlemesine neden olmuştur. Bu olayı değerlendiren ve iktidarın sözcülüğünü yapan M. Faik Fenik olayın basit bir heykel olmadığını “Türk inkılâplarının ve Türkiye bütünlüğünün timsali” olduğunu, bu tür hareketlere üniversite gençliğinin gösterdiği duyarlılığı takdir ederek bu duyarlılığın Türk inkılâpları, için en kuvvetli teminat olduğunu belirterek şöyle devam etmiştir:

“Atatürk’e hiçbir kimse ne dille, ne elle saldıramayacaktır. Heykelinin dahi burnunu kırmak isteyenler çıkacak olursa, onların sade burnunu değil, belini kırmak bizim için vatan borcudur.”⁷⁵⁷

Hüseyin Cahit ise heykel kırma olayını “inkılâp düşmanlığında ileri doğru atılmış küstah bir adımdır” demektedir. Menderes’i ve DP’yi bu olayın sorumlusu olarak göstererek gerekçe olarak da şöyle demektedir:

Atatürk düşmanlığını o kadar ileri götürdü ki ‘yirmi beş sene’yi içeride yermekle kalmayarak radyodaki hitabıyla bütün batı dünyasını da Atatürk inkılabını ve idaresini bir şarlatanlıktan ve samimiyetsizlikten ibaret şeklinde gösterecek kadar ileri gitti... Kırşehir’de Atatürk’ün heykeline tecavüz eden kırılmalı elleri kimin tahrik ettiğini anlamak için uzun düşünmeğe hacet yoktur.⁷⁵⁸

⁷⁵⁵ “Müjdeler Olsun”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.47, İstanbul, Şaka Matbaası, 9 Şubat 1951, s.16.

⁷⁵⁶ **Ulus Gazetesi**, S.10.658, 26 Şubat 1951, s.1.

⁷⁵⁷ Fenik devamla “Atatürk mefhumu bu gençlerin asıl imanında temessül etmiştir ve nesilden nesile intikal edip yaşamaktadır.” demiştir. M. Faik Fenik, “Kırşehir’de Kırılan Atatürk Heykeli”, **Zafer Gazetesi**, S.669, 3 Mart 1951, s.1,4.

⁷⁵⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, “İnkılâp düşmanlığı ilerliyor”, **Ulus Gazetesi**, S.10.662, 1 Mart 1951, s.1,3.

Heykel olayını gerçekleştiren kişi yapılan tahkikat sonucunda Millet Partili Sabahattin Gökçınar olduğu anlaşılmıştır.⁷⁵⁹ Yine 16 Mart 1951 Kastamonu'da Taşköprü'nün Alama köyünde okulunda Atatürk'ün fotoğrafının gözlerinin oyulması suretiyle tahribat yapılmıştır.⁷⁶⁰ Heykellere yönelik saldırılar 1951 Mart ayı içerisinde sık sık yaşanmıştır. 21 Mart tarihli Edremit Gazetesine göre Burhaniye'de (Emniyet Karakolundaki büst), 23 Mart'ta Ankara Etimesgut'a bağlı Eryamanlar Köyünde ve Aydın Dalamanda (DP binasındaki büste yönelik saldırı) saldırılar olmuştur.⁷⁶¹ Heykellere yönelik saldırılardan dolayı üniversite öğrenci toplulukları 22 Mart'ta Büyük Doğu Gazetesinin önünde eylem yapmışlardır. Eylemlerden dolayı İçişleri Bakanlığı bir tebliğ yayınlayarak “yurt içinde irticaî bir hareketin mevcudiyetine delâlet edecek hiçbir ciddî sebep yoktur”⁷⁶² diyerek eylemleri gerçekleştirenleri sükûnete davet etmekteydi. Samet Ağaoğlu ise eylemin gerçekleştiği gün öğrenci temsilcileriyle bir araya gelmiştir. Ağaoğlu, “Biz Cumhuriyet inkılâplarını korunması meselesi ile ilgilenmiyoruz ve irtica mevzuundaki hassasiyetlerimize siyasi bir manâ verilmesini doğru bulmuyoruz”⁷⁶³ demişti. Ağaoğlu, böylece partilerinin bu konudaki duruşunun siyasi çekişmelerden öte bir durumda olduğunu ifade etmiştir.

Heykellere yönelik saldırıları değerlendiren Hüseyin Cahit Yalçın, Ulus Gazetesinde “İrtica Yoktur!” başlıklı makalesinde son zamanlarda bu tür saldırıların öyle bir hal almasından dolayı yapılan “suikast sayısının ne kadar olduğunu saymanın güç olduğunu belirtmiştir. Makalesinin devamında irticai faaliyetler hakkında alaycı değerlendirmelere yer vererek üstü kapalı olarak DP'yi ve İslamcı basını tenkit etmiştir. Yalçın, alaycı tavırla aşağıdaki sözlerle devam ettirmiştir:

Fakat, sakın üzülmeyiniz, sakın bunlardan bir mâna çıkarmaya kalkmayınız. Ortada hiçbir gayri tabiiyet yoktur. Gözlerinizi kapayınız, kulaklarınızı tıkayınız, ağızınızı hiç açmayınız ve uyuyunuz. Hele irticadan hiç bahsetmeyiniz. İrticadan bahsetmek inkılâp softalığıdır... Her şey yolundadır, kanunlar vardır, uyanık bir hükümet vardır...⁷⁶⁴

⁷⁵⁹ **Zafer Gazetesi**, S.691, 25 Mart 1951, s.1.

⁷⁶⁰ **Kudret Gazetesi**, S.1146, 23 Mart 1951, s.1.

⁷⁶¹ **Ulus Gazetesi**, S.10.684, 27 Mart 1951, s.1,3.

⁷⁶² **Ulus Gazetesi**, S.10.682, 23 Mart 1951, s.1.

⁷⁶³ **Ulus Gazetesi**, S.10.683, 24 Mart 1951, s.1.

⁷⁶⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, “İrtica Yoktur!”, **Ulus Gazetesi**, S.10.688, 29 Mart 1951, s.1.

29 Mart 1951’de ise Kütahya’da Atatürk heykeline saldırı olmuştur. Ulus’ta bu olay bugüne kadar yapılan saldırıların en iğrenci ve rezili diye yer almaktaydı. Kütahya’daki saldırıyı düzenleyenler bir beyanname yayınlamışlardır. Bu beyannamede ‘din hamisi Tevfik İleri ve Menderes yaşasın’⁷⁶⁵ denilmekteydi. Atatürk aleyhine işlenen bu tür olaylar ileriki bölümde de ele alınacak olunan memleketteki irticai faaliyetlerin varlığına delil olarak gösterilmiştir.

Atatürk’ün manevi varlığına yönelik saldırıların artması üzerine DP özel bir yasa çıkarma gereği hisseder olmuştur. Adnan Menderes, bu görüşünü F. Ahmet Barutçu aracılığıyla İsmet İnönü’ye bildirmişti. İnönü ‘Hukuk ilkeleri açısından yasaya karşı çıkmak bizim için doğru olmaz. Biz bu yasayı politik olarak savunmalıyız. Ben de bulunacağım ve oy vereceğim’ demesiyle tasarının Meclise sunulması kararlaştırılmıştır.⁷⁶⁶

Atatürk’ün heykellerine karşı artan suçlar karşısında da Mehmet Kamil Boran (Mardin) “Atatürk’ün mânevi varlığına ve maddi hatıralarına vâkı tecavüzler hakkında” Başbakanlığa bir soru yönelmiştir. Soruya cevap veren İçişleri Bakanı Halil Özyörük “Atatürk’ün ölümünden 14 Mayıs 1950’ye kadar mânevi varlığına 51, fotoğrafına 12, heykel ve büstlerine 4 olmak üzere 67 tecavüz” olduğunu “14 Mayıs 1950’den 1 Nisan 1951’e kadar büst ve heykellere 9, mânevi şahsiyetine 5 ve fotoğrafına 1 olmak üzere 15 tecavüz hâdisesinin” olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁷ Gelen tepkilerin etkisiyle de DP meclise “Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkında Kanun tasarısı” getirmiştir. Kanun tasarısı Bakanlar kurulunun 26.3.1951 tarihindeki toplantısında meclise sunulmasına karar verilmiş 29.3.1951 tarihinde ise Başbakan Adnan Menderes tarafından meclis başkanlığına sunulmuştur. Tasarının gerekçesi de şu şekilde olmuştur:

Millî Mücadelenin kahramanı ve memleketin kurtarıcısı Atatürk, Cumhuriyetin ve inkılâplar rejiminin sembolü olması hasebiyle hâtrasına, eserlerine ve onu ifade eden varlıklara vâkı olacak tecavüzler bilvasıta Cumhuriyete ve inkılâplar rejimine tevcih

⁷⁶⁵ Ulus Gazetesinde beyannamenin son günlerde İstanbul’da bir beyanname yayınlayan Prof. Ali Fuad Başgil’in fikirlerinden büyük bir oranda izler taşıdığı kanaatinde olduğunu belirtiyordu. Kütahya’daki heykel hadisesinde Atatürk’ün büstünün boğazına bir ip geçirilmiş ve üzerine beyanname yapıştırılmıştır. **Ulus Gazetesi**, S.10.689, 30 Mart 1951, s.1.

⁷⁶⁶ Turan, Ş., **a.g.e.**, s.317.

⁷⁶⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.6, Birleşim 69, 27.4.1951, s.288–289.

edilmiş bir mahiyet ifade edeceğinden... Türk Ceza Kanununun...480 ve 482'inci maddelerine göre faillere verilecek ceza ve mahiyet itibarıyla Atatürk'ün mânevi varlığına tecavüz edenler hakkında vicdani âmmeyi tatmin edecek yeterlikte görülmediğinden bu tasarının hazırlanmasına lüzum hâsıl olmuştur.

Gerekçenin son kısmında “bu tasarı kanunlaştığı takdirde milletçe hissedilen büyük bir ihtiyaç tatmin edilmiş olacaktır”⁷⁶⁸ denilerek halkın böyle bir beklenti içerisinde olduğu imajı verilmiştir. Ancak başta meclisteki müzakerelerde olmak üzere basındaki değerlendirmeler böyle bir beklentinin olmasını tartışılır bir hale sokmaktaydı.

Tasarı henüz Adalet Komisyonunda iken komisyon üyelerinden Osman Şevki Çiçekdağ, Sadri Maksudi, Abbas Metin, Emekli General Salâhaddin Adil tasarı aleyhinde olup izahat vermişlerdir. Tasarıya karşı çıkanlar Atatürk'ün hizmetlerinin takdir ettiklerini ancak Atatürk bile olsa şahsı korumak için kanun çıkarmanın hukuki ilkelere ayırıldığı savunmuşlardır. Ayrıca Ceza Kanunundaki 516'ncı maddenin 3'üncü bendindeki “yazılı âbide ve anıtları koruma hakkındaki hükümlerin bu maksadı temin edebileceği” iddiasında bulunmuşlardır.⁷⁶⁹ Bu tepkiler üzerine Menderes Komisyona hitaben “bu tasarımı kabul edip etmemekte serbest olduğunu ancak tasarı kabul edilmediği takdirde Hükûmetin prensiplerini Mecliste de müdafaa edeceğini ve millete” bildireceğini söylemiştir. Yapılan oylama sonucunda 17 Nisan 1951 tarihinde tasarı 7 oya karşı 9 oyla kabul edilmiştir.⁷⁷⁰ Avukat Burhan Apaydın, bu sözleriyle Menderes'in “iktidar endişesi duymayan temiz bir siyaset adamı hüviyetiyle” hareket ettiğini belirtmişti. Zaten hükümet bu kanun tasarısını meclise getirmekle Menderes'in deyimıyla “şerefli bir vazife”yi yerine getirmişti.⁷⁷¹

Görüşmeler 4 Mayıs 1951'de başlamış ilk sözü uzun bir konuşma yapan olan Salahaddin Adil (Ankara) almış olup “bu tarzda şahsi bir kanun yapılmasının

⁷⁶⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951 142 Sayılı basma yazı, s.1-2.

⁷⁶⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, 142 Sayılı basma yazı, s.3-4.

⁷⁷⁰ Adil'in komisyon toplantısındaki konuşması üyeler tarafından tasvip edilmemiştir. Adil, Atatürk devrini diktatörlükle itham edip memleketin Müslüman olmasından dolayı Peygamber hakkında da söylenecek kötü bir sözden dolayı yeni bir kanun çıkarmak gerekeceğini ve yarın yeni bir iktidar geldiğinde onların da kanun çıkarabileceklerini belirterek ‘Artık Atatürk inkılaplarından bahsedilemez. Bu itibarla kanunun reddini isterim.’ demiştir. **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9593, 18 Nisan 1951, s.6.

⁷⁷¹ Apaydın devamla hükümetin meclisteki müzakerelerde “azimli bir şekilde ve kararından emin olmanın verdiği bir vicdan ferahlığı ve emniyet hissi içinde hareket” ettiğini belirtmiştir. Eğer “iktidar hastası hükümet iş başında olsa idi; tasarımı çoktan tasalanarak geri alırdı.” Burhan Apaydın, “Atatürk Kanunu ve Hükûmet”, **Zafer Gazetesi**, S.749, 12 Mayıs 1951, s.2.

şimdiye kadar hiçbir memlekette emsali olmadığını” belirtip mevzunun “basit bir heykel muhafazası” olmadığını “hukuki, içtimai, millî terbiye ve tarih bakımlarından” tetkik edilmesi gereken bir mesele olduğunu belirtmiştir.⁷⁷² Adil, tasarıdaki “milletçe hissedilen büyük bir ihtiyaç”ın giderileceği yönündeki iddiaya karşı da 1946 yılından beri milletin her kademesinde yapılan temaslar neticesinde istekleri arasında “aman bize bir heykel dikin diyen tek bir vatandaşa rastladınız mı?” diye sorarak kanun hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır:

İnkılâp ve rejimlerin bir şahsa izafesi maalesef şarka ve bilhassa memleketimize mahsus bir haleti ruhiyedir... Türk milleti, dinî, hususi, prensipler, tarikatlar yüzünden çok kurbanlar vermiştir. Siyasi şahsi prensipler de bâzı memleketlerde bugün dahi tehlikeli vaziyetler çıkarmaktadır.⁷⁷³

Salahaddin Adil 27 yıllık şef idaresinin mahzurlara neden olduğunu ve CHP'nin birçok yolsuzluğa karıştığını ve memleketin tekâmül geçirdiğini belirterek tasarımın ikinci kısmı ve Atatürk'ün Türk inkılâbındaki yerini şöyle açıklıyordu:

Hükümet Atatürk'ün efal ve icraatı şahsı hakkında söylenen veya yazılan bâzı şeyleri, savcının hakkın takdirine bırakmak suretiyle, tecavüzkâr hakaretâmız veya tezyifkar bularak tecziyeyi kasd ediyor ve vatandaşı velevki sarıh ve doğru mütalâasında mahrum bırakmak suretiyle hakiki kelâmın milletin kısmen olsun nez'ini istiyor... Mustafa Kemal Paşanın inkılâptaki büyük hissesi hiçbir zaman inkar edilemez. Fakat bu tekâmül ve inkılâbı yalnız bir şahsın eseri saymak ve bunda milletin ve milletin diğer büyüklerinin hisselerini nazara almamak tarihe ve millete karşı büyük bir teşkil eder...⁷⁷⁴

Selahaddin Adil'in tasarı hakkındaki düşüncelerini, söylediği şu sözler tam anlamıyla yansıtmaktadır:

Ben fikir ve kanaatlerin şahsa bağlılığındaki mehaziri bittecrübe gören, şeflik veya diktatörlüğe nihayet veren demokrat partinin böyle zata mahsus bir kanun yapmasını bütün ruhumla bağlı bulunduğum demokrasi rejimiyle kabili telif görmüyorum... Binaenaleyh, büyük hizmetlerini takdirle karşıladığımız Mustafa Kemal Paşanın da idari, içtimai, siyasi hataları bulunduğunu söylemek ve yazmaktan men edecek bu kanunu

⁷⁷² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s. 40.

⁷⁷³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s. 41.

⁷⁷⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s.42.

demokratik rejimi benimsemiş olan bizlerin kabulüne bugünkü Mecliste imkân olmamak icabeder.⁷⁷⁵

Selahaddin Adilin, Atatürk'ün hizmetlerine yönelik benzer düşünceler Hukukçu Arif Hikmet Pamukoğlu (Giresun) tarafından da dile getirilmiştir. Pamukoğlu, konuşmasında Osmanlı Devletinin son zamanlarına değinerek Avrupalılar tarafından devletin adının Hasta adam olarak nitelendirildiğini belirterek Atatürk'ün rolünü şöyle açıklamıştır:

..Milletin hastalığını zamanında keşfederek ona sadece Türklüğe hâs istiklâl ve hâkimiyet aşısını vuran Atatürk' e kaşı da bütün Türk milleti ve Türk gençliği mâşeri vicdanında ve maddi ve mânevi varlığında en mukaddes yeri zaten ayırmış bulunmaktadır. Muhterem arkadaşlar, kanun realiteye uydukça mâna ifade eder. Realite bu oldukça sonra Atatürk'ün şahsını korumak için kanuna ne lüzum var?⁷⁷⁶

Pamukoğlu, son saldırının üzerinde uzun bir süre geçmesine rağmen herhangi bir yeni saldırının olmadığını nitekim bu durumun kanundan kaynaklanmadığını ancak hükümetin tedbirlerle uyanık kalmasına bağlamıştır. Bundan dolaydır ki öne sürülen zaruret teyyüt etmeyip kanuni tedbir alınması arzu gerekirse bunun yeri şüphesiz, genel kanun olan Ceza Kanunudur. “Ana prensiplerden ayrılmak için mukni bir sebep dermeyanı naçizane kanaatimce, hayli müşkil olsa gerektir.”⁷⁷⁷

Osman Şevki Çiçekdağ (Ankara), “Cumhuriyet İnkılâbını yapan, terakki, teccedüt ve medeniyet eserlerini yaratan, kara kuvveti ve kör taassubu kaldıran Kemal Atatürk'ün şeyda aşığım” demiştir. Ancak “her an bizde olan, ruh, şuurumuzda, yaşayan, ebedi hürmet, muhabbet ve minnetle hâledar âbidesi kalp ve vicdanımızda yerleşmiş bulunan Atatürk'ü bizden” ayrı bir duruma sokacağı için kanuna muhalif olduğunu belirterek kanunun kabul görmemesi için hukuki gerekçeleri sunmuştur.⁷⁷⁸ DP'li Bedi Enüstün (Çanakkale) ise “büyük reformist Kemal Atatürk'ün mânasız tevehhür, lüzumsuz heyecan ve küskün tahassüslerin

⁷⁷⁵ “...bunda bir memleket inkilâbı değil dünyanın kurununu değiştiren, İstanbul'un fethi ile Türklüğe ebedî bir Fahir ve gurur yolu açan Fatih'in, Selimlerin, Reşiti Mithat paşalar gibi zamanımızın da hakları yok mudur?” **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s.42.

⁷⁷⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s.43.

⁷⁷⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s.44.

⁷⁷⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s.45-46.

tazyiki altında ideolize edilmek istendiğine” dikkat çekmiştir. Büyük zaferlerin ve inkılâpların “memleket evladının vatan toprağını sulayan kanlarının” bedeli olduğunu belirterek şöyle devam etmiştir:

Türk Milletinin bütün varlığının en büyük hakiki sembolü şanlı Türk Bayrağıdır... Bir zamanlar yaranmak gayretiyle ve ticari kazanç mülâhazalarıyla imal edilen ve ettirilen büstler, ne Atatürk’ün ne de Türk Milletinin reform sembolü olamazlar... Kanuni müeyyidelerle Atatürk’ün büstlerini ve resimlerini inkılâpların sembolü olarak kabul etmek; bu ağır ve müstehcen hücumları teşdit ve teşvik etmekten başka bir mâna ifade edemez... Millete mal olmuş inkılâpları, reformları bir şahsın taştan veya topraktan yapılmış heykelinde arayan ve bir kâğıt üzerindeki resminde sembolize eden dimağlardan ileri demokratik hamleler beklenemez.⁷⁷⁹

Mustafa Ekinci (Diyarbakır) “Atatürk’ün kabiliyet ve deha ölçüsünü Kamus tariften âcizdir” demesine rağmen tasarının kabulünün Atatürk’ün ruhuna hürmetsizlik olacağından kabul görmemesi için milletvekillerinden ricada bulunmuştur.⁷⁸⁰ Adalet Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu (Edirne) kanunun anayasaya aykırı olmadığını zaten var olan bir cezanın “âmme hakları meyanında almak suretiyle doğrudan doğruya takibat yolunu” açmak istediklerini söylemiştir. Ayrıca konuşan milletvekillerinin Atatürk’ün ruhuyla konuştuklarını sanki o da bu durumu istememiş gibi edebiyat yaptıklarını, genelinde bunu istemediği iddialarının da nasıl bilebildiklerini sorarak tenkitte bulunmuştur.⁷⁸¹ Kanun tasarısı hakkında Abdurrahman Fahri Ağaoğlu (Konya) diğer milletvekillerinden farklı bir alana temas ederek kanunun meclise getirilme nedeninin millete yapılan irtica isnadı olduğunu ve bunun Vatan Gazetesinin yayınlarıyla ortaya atıldığını söylemiştir.⁷⁸² Fahri Ağaoğlu’nun bu sözleri DP’nin kendisine yöneltilen tepkilerin dindirilmesi için böyle bir kanunu öne sürdüğünü göstermektedir.

Mehmet Kamil Boran (Mardin, CHP) tasarıya muhalif olduğunu belirterek bunun nedenlerinden birinin Cumhuriyetin üzeninden 27, Atatürk’ün ölümünün üzerinden de 12 yıl geçmesine rağmen Atatürk’ün manevi varlığı ve

⁷⁷⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s.48.

⁷⁸⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s.49.

⁷⁸¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s.51.

⁷⁸² Ağaoğlu, devamla Nutuk’tan alıntı yaparak Vatan Gazetesinin Cumhuriyetin ilanına karşı olduğu yolunda Atatürk’ün sözlerine yer vermiştir. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s.53.

maddi hatıralarını korumak için ağır cezai müeyyidelerden başka bir çare olmamasını müteessir bir durum olduğunu söylemiştir. Boran, böyle bir kanunun çıkarılmasını gerekli kılan sebebin de müeyyidelerin kifayetsizliği değil de “demokrasi ve hürriyete yanlış mâna veren ya da verdiren zihniyette” olduğunu ifade etmiştir. Boran, cezai yaptırıma karşı çıkmakla beraber bugün Türk yurdunda Atatürk’ü ve inkılâplarını sevmeyen var ise meclis ve hükümet olarak beraber hareket edip “ceza tehdidi ile değil kafalara ve gönüllere hitap ederek bu gibilere Atatürk’ü ve inkılâplarını” benimsetmeye çalışmalıyız demiştir. Muhalif olma nedeninin ikincisi de Atatürk’ün sağ olması halinde şahsi ve manevi hatıralarından ziyade inkılâplarının tecavüzlerden korunmasını arzu edeceğini belirtmiştir. Hükümetin tasarıda inkılâplara yönelik herhangi bir tedbir almadığını bunun için de tasarıya inkılâpların korunmasının da eklenmesini bundan dolayı da tasarının hükümet tarafından tekrar ele almasını istemiştir.⁷⁸³ Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu (Manisa) ise Boran’ın tenkitlerine karşı söz almış ve hükümetin tecavüzlere karşı zamanında tedbir almadığı iddiasına “devrimizin savcılarını devirlerinin savcılarında çok daha fazla hassas davranmaktadırlar” demiştir. Bunun üzerine tekrar söz alan Kamil Boran şöyle demiştir:

Bugünkü demokrasiyi bu hale getiren milletle beraber bugünkü Hakim ve Yargıçlarımızdır. Arkadaşımız dünkü savcılarımızdan şüphe ediyorsa arz edeyim ki değişen bir şey yoktur. Dünkü ve bugünkü hakimlerimiz arasında ve vicdanlarında hiçbir fark yoktur, bunu iyi bilsinler.

Boran, hükümetin son zamanlarda aldığı tedbirlerle ilk tedbirlerin bir olmadığını nitekim son tedbirlerden sonra tek bir hâdise’nin kaydedilmediğini söylemiştir.⁷⁸⁴ Sinan Tekelioğlu da tasarı aleyhinde olduğunu ve 30 senelik B.M.M’nin çıkarmış olduğu kanunlar içerisinde buna benzer tek bir kanun olduğunu o da “takriri sükûn kanunu” olmuştur. Tekelioğlu, devamla tasarının “kelâm hürriyetini” de azlettireceğini belirterek Tarih derslerini veren bir hocanın Atatürk’ün nutkunun dışında bir şey söylediğinde onu mesul olarak mı göreceğiz diyerek tasarının kabulü halinde iki kişinin rahat bir şekilde konuşma haklarının kalmayacağını söylemiştir.⁷⁸⁵

⁷⁸³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s.54–55.

⁷⁸⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s.56.

⁷⁸⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s.57.

Adnan Menderes ise sözlerine başlarken CHP’li Kamil Boran’ın bu tür olaylarda tedbirsiz davrandığı iddialarını dayanaksız olduğunu belirtmiştir. Ayrıca ölümünden sonra para ve puldan Atatürk’ün resimlerini silen ve kendi reislerinin resimlerini bastıran ve 5 sene sonra da tüketilemeyecek bir adette bastırılanların kendileri olduğunu söylemiştir.⁷⁸⁶ Menderes devamla herkesin Atatürk’ün memleket için yaptıklarını kabul ederek sevip saymada müttefik olduğunu belirterek şöyle devam etmiştir:

Buna rağmen aramızdan ayrılmış, hakkın rahmetine kavuşmuş bir insanın, bir Türk büyüğünün mâruz kalmakta olduğu hakaretleri önlemek ve bunun memlekette yarattığı teşevvüşü, fikirlerde yaptığı, vicdanlarda yaptığı huzursuzluğu önlemek için tedbir almak mevzubahis olunca hayır diyoruz. Kanuna hacet yok, neden? Sevgi vicdanlardaymış.

Menderes vakanın Fatih, Selim veya Namık Kemal meselesi olmadığını ancak Atatürk meselesi olduğunu çünkü “Atatürk mânevi bir şahsiyet olarak aramızda yaşamaktadır.” Zira diğerleri içinde gerçek bir durum olsa onlar için de tedbirler hemen alınacaktı. Menderes konuşmasının genelinde Atatürk’ün Türk Milleti içindeki rolüne, inkılâplarına ve hamlelerine değinerek kendisinin önemine binaen böyle bir kanunun kabul edilmesi gereğini savunmuştur. Ayrıca kendisinin konuşmasına kadar hep aleyhte söz alındığını bundan sonra da aleyhte devam ederek aynı şeylerin tekrarında zaruret olmadığını söylemiştir. Menderes’in, Tekelioğlu’na cevaben tasarının “demokratik inkılâba” hâlel getirmeyeceği sözünden sonra “Atatürk heykellerini hükümete bir hücum vasıtası olmaktan çıkarmanın çok yerinde olur”⁷⁸⁷ sözü tasarının asıl amacını ortaya koymaktaydı. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere bu kanun DP iktidarının kendisine yöneltilen dindar parti vs. gibi ithamların anlamsız kılınması amacıyla kabul edildiği görülmektedir. Eğer böyle olmasaydı Atatürk’ün partisi olan CHP’nin böyle bir tedbiri kimseye bırakmadan kendisinin çıkarması daha olağan olurdu.

⁷⁸⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s.56.

⁷⁸⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s.58–60.

Gelen eleştirilere Adnan Menderes, tasarı hakkında “..Ne bir takriri sükûn kanunudur, ne de vicdanları, tenkid hürriyetini, fikir hürriyetini baskı altında bulunduran bir kanundur.”⁷⁸⁸ diyerek eleştirilerin gereksiz olduğunu belirtmiştir.

Avni Doğan (Yozgat) kanun tasarısının hükümetin ve Adalet Komisyonunun gerekçelerinin uymadığını belirterek asıl hedefin bırakılıp şeklin muhafaza edileceğini söylemiştir. Doğan’a cevaben kürsüye gelen Menderes, “esbabı mucibenin yazılmasında zühul ve hata olabilir. Hükümlerin ifade ettiği mânada mütalâa etmek” gerektiğini söylemiştir.⁷⁸⁹

Enver Karan (Erzurum), lehte söz alarak dünyanın başka bir yerinde böyle bir kanunun olup olmadığını bilmediğini ancak kisve, şapka ve tekke kanunların olmadığını söylemiştir. Bundan dolayı da “kanunun şekil ve hududunu hukuk felsefesi değil memleket ihtiyacı tâyin eder” diyerek kanunun gereksinimin bir sonucu olduğunu belirterek kanunun kabulüyle Atatürk’e olan minnettarlık borcunun ödenilerek memleketin huzur ortamına gireceğini ifade etmiştir. Bir diğer lehte söz alan Fûruzan Tekil (İstanbul) inkılâpların temelinde memleket insanının din esnafının elinden kurtarmak olduğunu ancak bugün heykellere hücum edenlerin “vatandaşı hakiki din yolundan alıp din esnafının yoluna götürmek istediği bedahettir.”⁷⁹⁰ (açıktır) demektedir. Bundan dolayı da tasarının kanunlaşması gerekliliğini savunmuştur.

Yusuf Azizoğlu (Diyarbakır), “yalnız Atatürk değil, Muhammet gibi, İsa gibi, Musa gibi büyük peygamberler asırlardır sadece şahısları değil, büyük kütlelerin inkâr ve husumetlerine mâruz” kalmalarına rağmen dimdik ayakta kaldıklarını söylemiştir. Devam Atatürk gibi bir şahsiyetin saldırıya hatta eleştiriye uğramasını “gayri kabil bir hâdise” olarak değerlendirerek Atatürk’e ve onun inkılâplarına layık olan sevgi ve saygının amme vicdanının takdirine bırakılmasını

⁷⁸⁸ Menderes: “Müsterih kılmak için arz ediyorum.” “Başbakanın Tenkitlere Verdiği Cevap”, **Milliyet Gazetesi**, S.368, 5 Mayıs 1951, s.1.

⁷⁸⁹ Avni Doğan’ın iddiasındaki gerekçe şöyleydi: “Bu gerekçelerde heykel ve büstlere yapılan taarruzların hedefi, Türk Cumhuriyeti ve Türk inkılâbı olduğu halde hazırlanan metnin dışında bırakılmış ve sadece taş veya tunçtan yapılmış büst ve heykellerin korunması göz önünde tutulmuştur. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s.62.

⁷⁹⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s.65-66.

istemekteydi.⁷⁹¹ Behzat Bilgin (İzmir) kanun tasarısının Atatürk'ün korunmadığı amacın Atatürk'ün “sevgisi ile dolu olan Türk Millî vicdanını” olduğunu belirterek bunu da kanun başlığını değiştirerek saplanılacağını belirtmiştir. Zira işlenen suçlar Milli vicdana karşı olduğundan kanunun adı da “Millî vicdana karşı işlenen suçlar hakkında bir kanun”⁷⁹² olmasını talep etmiştir.

Anayasa Komisyonu adına Hamid Şevket İnce (Ankara) yoktan yerni bir vatan yaratan Atatürk'ün tarihi şahsiyetine değinerek onun abidesine zamanın bile dokunamaz zira bu abide onun heykeli olup “bu heykelin yıkılmasına 13 asır yetmezken, onu 13 yıl sonra bâzı eller yıkmaya kalkıyorlar” diyerek Atatürk'ün kurtuluş savaşındaki kurtarıcı rolüne vurgu yapmıştır. Atatürk'ün heykellerinin büyük bir bölümünü yabancılar yaparken bir haftada 12 defa ayrı ayrı olarak 10 Türk'ün eli tarafından yıkılmasının “Türk milletinin mânevi varlığı ve Türk milletinin münevverleri asla katlanamaz” olduğunu belirtmiştir. İnce, Atatürk'ün bir şahıs olmadığını fâni âleme kavuşmasına rağmen aramızda yaşayan “ebedi ve mânevi bir ruhu inkılâp” olduğunu söylemiştir.⁷⁹³ Halide Edip Adivar (İzmir) tasarımı getirenler tecavüzlerin sırf inkılâplara yapıldığını ancak karşı olanların da inkılâpların Anayasa'nın içinde olduğu bundan dolayı da bunlar için ayrı bir kanun gerekmediğini ifade ettiklerini belirtmiştir. Bu noktada demokrasinin nasıl anlaşıldığı üzerinde durarak şöyle demiştir:

Demokrasi demir bir leblebidir, dişleri parça parça eder, yutması müşküldür, müşkül olmakta devam edecektir. İşte bugün bizi derin heyecana atan mevzu o demir leblebiyi midemizde yani mânevi varlığımızda hazmetmek için yaptığımız mücadeleden ileri gelmektedir... Bugün geçirdiğimiz heyecan, sırf zihniyet buhranıdır. Biz bugün en fazla hislere mağlup olmadan, milletin istikbalini ve selâmetini düşünerek karar vermek mecburiyetindeyiz.⁷⁹⁴

Kazım Arar (Çankırı), böyle bir kanunu Atatürk'e karşı bir hüremetsizlik olarak görüp kanunun manasını Atatürk'e Türk milleti sana karşı saygısızlık göstermeye başladı biz bunu kanunla önledik milleti susturduk olarak tarif

⁷⁹¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s.70.

⁷⁹² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 72, 4.5.1951, s.73.

⁷⁹³ “Biz, bu inkılâp ruhunun bizim için, vatanımız için yarattığı Kemalist rejimi nesilden nesle ayakta tutmaya ve yaşatıp yükseltmeye mecburuz.” **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 73, 7.5.1951, s.81.

⁷⁹⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 73, 7.5.1951, s.90,89.

etmiştir.⁷⁹⁵ 7 Mayıs'taki müzakereler akşam kadar devam etmiştir müzakerenin devamı için yapılan oylamada yeter sayısı fazla olduğundan saat 21.22'de meclis kapanmıştır. Günün sonunda verilen 9 takrirden Anayasanın 69'uzuncu maddesi gereği 'fert için imtiyaz' sağlanılmayacağı yönünde eleştiriler olup bundan dolayı tasarının komisyona sevk edilmesi istenilmiş nitekim takrirler değerlendirmeye alınarak tasarı komisyona geri gönderilmiştir.⁷⁹⁶ 7 Mayıs'taki müzakerelerde tasarının Anayasaya aykırılığı, Atatürk'ün manevi ve askeri safhasına değinilmesine rağmen şahsi kanunların çıkarılmaması ve böyle bir gereksinimin olmadığı, ceza kanunlarının bu gibi suçları önlemede yeterli olduğu vb. tartışmalar olmuştur.⁷⁹⁷ Adalet Komisyonuna sevk edilen tasarı 12 Temmuz 1951'de 7'ye karşı 7 ve bir müstenkif oyla başkanın katıldığı tarafında tezi kabul edilmek suretiyle 8 oyla Anayasaya aykırı olmadığı kanısına varılmıştır.⁷⁹⁸

23 Temmuz'daki görüşmelerde Arif Hikmet Pamukoğlu (Giresun) tasarımı Demokrasi, Ahdî mevzuat, Anayasa ve Ceza hukuku bakımından ele alarak hükümetin bu tasarı üzerindeki ısrarının sebebini anlayamadığını söylemiştir.⁷⁹⁹ Adalet Komisyonu Başkanı Fuad Hulusi Demirelli (İstanbul) de tasarının Anayasanın 70'inci (düşünce, söz ve yayım hürriyeti) maddesine bir engel teşkil etmediğini belirterek kanun tasarısının önemini şöyle izah etmekteydi:

“...Atatürk'ün hâtırasına heykel ve büstlerine karşı irtikâp edilen suçların içyüzünde rejime, hattâ Anayasamızın bahsettiğimiz 69 ve 70'inci maddelerindeki müsavat ve hürriyet esaslarına karşı sistemli bir taarruz görüyoruz.”⁸⁰⁰

İzmir Milletvekillerinden Vasfi Menteş ise bu “şuurlu kanun”un Cumhuriyet inkılâplarına karşı yapılacak tecavüz karşısında milletin şahlanacağını ve dayanışma içine gireceğinin bir delili olarak görmüştür. Bundan dolayı da tasarının gerçekten gerekli olan bir ihtiyacı karşıladığını bundan dolayı da kabul

⁷⁹⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 73, 7.5.1951, s.92.

⁷⁹⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 73, 7.5.1951, s.130–131.

⁷⁹⁷ Bkz.. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 73, 7.5.1951, s.93-129.

⁷⁹⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.9, Birleşim 103, 23.7.1951, 142'ye ek sayılı basma yazı s.3.

⁷⁹⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.9, Birleşim 103, 23.7.1951, s.256–259.

⁸⁰⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.9, Birleşim 103, 23.7.1951, s.261.

edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁸⁰¹ Yine İzmir’den Behzat Bilgin, Atatürk’ün korunmaya ihtiyacının olmadığını tasarıyla Atatürk’e bir imtiyaz tanınmadığını söylemiştir.⁸⁰²

Tayfur Sökmen (Hatay) ise hükümetin geniş vicdan hürriyeti söylemlerini fırsat bilenler inkılaplara ve onu yapan Atatürk’e karşı basın yoluyla saldırıya geçtiklerini belirtmiştir. Bundan dolayı da zararın neresinden dönülürse kardır denilerek bu kanun tasarısının hazırlanması gerekli kılınmıştır. Zira bu tasarının kabulünün yanında hükümetin irticaa karşı her türlü sert tedbirlerin alınacağına dair bir beyanname yayınlaması gerektiğini savunmuştur. Sökmen, Atatürk ve din hakkında izahat yaparak Türk milletinin Atatürk’ün “eser ve inkılaplarını kötü ruhlu insanların tecavüzünden koruyacak” bir kanunun reddedilmesini iyi karşılamayacağını, üstelik böyle bir hareketin “mezcup mütecavizlerin” cesaretlerini arttıracığından tasarının kabulünü istemiştir.⁸⁰³ Mükerrerem Sarol (İstanbul) ise Ticanilerin faaliyetlerine değinerek “Atatürk’ün heykellerine uzanmak cüretini göstermiş olan elleri kırmak, Anayasanın da aynen müdafaası demektir.”⁸⁰⁴ diyerek tasarının hemen kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir.

Bedii Enüstün (Çanakkale), aleyhte söz alarak tasarının Atatürk’ün manevi kisvesi altında vatandaşlar arasında huzursuzluk ve endişe yaratarak çok partili hayattan uzaklaştırıp sudan bahanelerle ağır cezai yaptırımlarla takip altında tutmak amacıyla olduğunu söylemiştir. Huzursuzluğa ve iftiraya imkân veren bu tasarının Anayasaya aykırı olduğunu ve “antidemokratik ve teokratik” bir yapıya sahip olup Hükümet veya zümre elinde böyle bir tasarının bulunmasına taraf olmadığını söylemiştir.⁸⁰⁵ CHP adına Faik Ahmet Barutçu (Trabzon) tasarının aleyhinde olmadıklarını ancak “bâzi esaslı hukuki prensipler bakımından Ceza Kanunu”na uygun bir hal alması için Adalet Komisyonunun da incelenmesini teklif etmiştir.⁸⁰⁶ Aynı gün Anayasa Komisyonu raporu açık oya sunulmuş oylama sonucunda 232 kabul, 50 ret, 6 da çekimser oyla rapor kabul edilmiştir.⁸⁰⁷ Böylece

⁸⁰¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.9, Birleşim 103, 23.7.1951, s.262–263.

⁸⁰² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.9, Birleşim 103, 23.7.1951, s.264–265.

⁸⁰³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.9, Birleşim 103, 23.7.1951, s.266–268.

⁸⁰⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.9, Birleşim 103, 23.7.1951, s.269–270.

⁸⁰⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.9, Birleşim 103, 23.7.1951, s.270–271.

⁸⁰⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.9, Birleşim 103, 23.7.1951, s.275.

⁸⁰⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.9, Birleşim 103, 23.7.1951, s.278.

25 Temmuz'da tasarı maddelerinin müzakeresine geçilmiştir. Müzakerelerde milletvekillerinden gelen talepler doğrultusunda tasarının birinci maddesinin birinci fıkrasındaki “manevi varlık” yerine “hatıra” ibaresinin getirilmesi kabul edilmiştir. Adalet Komisyonu istenilen değişikliği gerçekleştirerek Hükümetin teklifinde yer alan “resimlerine” karşı da işlenen suçların cezalandırılacağı hükmünü de metinden çıkarmıştır.⁸⁰⁸ 25 Temmuz 1951 tarihinde kabul edilen kanunun ilgili maddeleri şöyleydi:

Madde 1- Atatürk'ün hâtırına alenen hakaret eden veya söven kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Atatürk'ü temsil eden heykel büst ve âbideleri veyahut Atatürk'ün kabrini tahrip eden bozan veya kirleten kimseye bir seneden beş seneye kadar ağır hapis cezası verilir.

Yukarıdaki fıkralarda yazılı suçları işlemeye başkalarını teşvik ve tahrik edenler ası fail gibi cezalandırılır.

Madde 2- Birinci maddede yazılı suçlar; iki veya daha fazla kimseler tarafından toplu olarak veya umum, veya umuma açık mahallerde yahut basın vasıtasıyla işlenirse hükmolunacak ceza yarı nispetinde artırılır.

Birinci maddenin ikinci fıkrasında yazılı suçlar zor kullanılarak işlenir veya bu suretle işlenmesine teşebbüs olunursa verilecek ceza bir misli artırılır.

Madde 3- Bu kanunda yazılı suçlardan dolayı Cumhuriyet savcılıklarına re'sen takibat yapılır.

Kanunu “Adalet Bakanı” yürütmekle beraber kanun “yayımlarından itibaren yürürlüğe” girmiştir.⁸⁰⁹

⁸⁰⁸ Celal Yardımcı (Ağrı) ve Bahadır Dülger (Erzurum) beraber Avni Başman, (İzmir), M. Daim Süalp (Siirt), Avni Yurdabayrak (Zonguldak), Ahmet Başbüyük (Çorum) değişiklik önermelerini tek tek vermişlerdir. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.9, Birleşim 104, 25.7.1951, s.317-319.

⁸⁰⁹ Kanun No: 5816, Resmi Gazetede yayım tarihi 31 Temmuz 1951, **Düstur**, 3. Tertip, C.32, Ankara Başbakanlık Devlet Matbaası, 1951, s.1842; **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.9, Birleşim 104, 25.7.1951, s.318-320..

3.2.3.1. Basında Atatürk'ü Koruma Kanunu

Atatürk için çıkarılan kanun basında da önemli bir yer iştiğal etmiş olup ana tema bireysel kanunların demokratik devletlerde bulunmadığı kanısı olup bu konuda muhafazakâr yayın organlarının tepkileri şiddetli olmuştur. İslamcı basının temsilcilerinden Büyük Doğu Dergisinde N. Fazıl Kısakürek kanun hakkındaki değerlendirmesinde Menderes'e İzmir'deki il kongresinde sarf ettiği sözleri “Başbakana Hitap!” başlıklı bir yazıyla hatırlatmıştır. Nitekim bu sözleri söyleyenin herhangi bir vatandaş olması halinde hemen Türk Ceza Kanununun 163'üncü maddesi gereğince hapsi boylayacağını belirtmiştir. Ancak kendisinin bu sözleri DP'ye hakim kıldığı an “21 milyon sâf ve mükemmel, halis ve muhlis Anadolu Türküyle beraber böyle bir şiarın kulu ve kölesi olmaya hazır” bulduklarını belirtmiştir.⁸¹⁰ Kanunun çıkarılması hakkında aynı sayıda “kanun” başlıklı yazıda “1950'de ve bu tarihin 13 yıl evvelinden beri her yıl, bütün C.H.P. idaresi boyunca bir <Atatürk Kanunu>, her şeye rağmen mevzu teşkil etmemiştir” denilerek Menderes eleştirilmekteydi.⁸¹¹

Atatürk koruma kanunundan dolayı DP ve muhafazakâr basın arasında ilişkiler gerginleşmiştir. Zira, meclisteki müzakerelerde de Anayasa Komisyonu adına söz alan Hamid Şevket İnce, Atatürk'e ve onun milletleştirdiği memleketimize yapılan saldırıların Büyük Doğu, Sebilürreşad ve Orhun gibi İslamcı gazetelerin yayınlarından etkilendiklerini iddia etmişti.⁸¹² Sert tepkilerden birinde de Yılmaz Öztuna, “Demokrasiye geçtiğimizi ve antidemokratik kanunları ilga edeceğimizi iddiâ ettiğimiz şu günlerde, antidemokratik kanununun bir şaheseri meydana gelmektedir” diyerek şöyle devam etmektedir:

Bugün hiçbir demokrat (ve hatta antidemokrat) memlekette herhangi bir şahsı korumak için bu şekilde bir kanun yoktur. Ve böyle bir kanunun vaz'ı da hiçbir zaman mevzû-, bahs olmamıştır. Zira <şahıs> mefhûmu, totaliter zihniyetin birinci ifâdesi olup, demokrasi ile bağdaşmasına imkân yoktur. İyi düşünülürse, yalnız bu tek kanunun, Türkiye'de demokrasiyi hemen imha etmeğe ve bir – iki sene evvelki totaliter rejimin tekrar teessüsüne imkân vermeğe kâfi geldiği tebellür eder. Zirâ <lisanen ve neşren

⁸¹⁰ Be. De., “Hadiselerin Muhasebesi”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.56, 18 Mayıs 1951, s.9.

⁸¹¹ Aynı sayı, s.8.

⁸¹² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.7, Birleşim 73, 7.5.1951, s.82.

hakaret> diye, mevzu alabildiğine suiistimâle müsâittir. Meselâ bir vatandaş Atatürk'ün her gece içki içtiğini bir hâtıra kabîlinden nakl etse, <lisânen hakaret> suçu ile tasrih üzere <ağır> cezaya çaptırılacaktır... Bu kanun tasarısı kabul edilirse, Türkiye'de hangi zümrelerin borusu öttüğünü dosta ve düşmana artık tam mânâsıyla teşhir etmiş bulunacağız.⁸¹³

Ulus Gazetesinin 8 Eylül 1951 tarihli nüshasında ise Atatürk için 'O Millet'in şahlanmış imanı olduğu gibi, millet'in imanını şahlandırmış bir Yalvaçtı' denilmekteydi. Bu söz yine muhafazakâr yayın organlarından olan Serdengeçti de tenkit edilerek Yalvaç'ın Türkçe karşılığının "Peygamber"e denk geldiği yer almıştır. Ayrıca bu kanun hakkında şöyle bir değerlendirme yapılmaktaydı:

Atatürk'ün hatırasına saygısızlık olsa olsa bu kadar olur. Zavallı Atatürk seni bu hale düşürenler düşmanların değil, dostlarındır. O 'Kemal' isminin kuyruğuna takılan 'ist'ler, 'pist'ler yok mu? İşte seni onlar öldürdüler. Ve kanunla korunacak hale getirdiler.⁸¹⁴

Hikmet Bayur'un da belirttiği üzere kanun tasarısı hakkında milletvekillerinin bir kısmı "Ata'nın aleyhinde, öbür kısmı da yalnızca kanunun yersizliği veya yetersizliği" alanında düşüncelerini belirtmişti. Bayur'un şahsi düşüncesi ise böyle bir kanuna gerek duyulmasının utanılacak bir durum olduğu, nitekim Atatürk bize muhtaç olmadığını gibi bilakis bizim "onun göstermiş olduğu ışığa muhtaç" olduğumuz gerçeğiydi. Bayur, kanun tasarısının müzakerelerinde DP milletvekillerinin tasarının aleyhinde tavır almalarını da "hükümete ve kuruculara karşı beslenen korkunun kalktığı hiç olmazsa çok azalması" olarak değerlendirmiştir.⁸¹⁵ Nadir Nadi ise "hâdiseyi Türk inkılâbının bir zaferi olarak" görüp Atatürk'ün gençliğe bıraktığı emanetinin öümsüzlüğü olarak değerlendirmiştir.⁸¹⁶ Cem Eroğul, kanun hakkında DP'yi eleştirerek kanunun Atatürk'ün maddiyatına dokunulmazlık sağladığını ancak maneviyatının

⁸¹³ "Garp milletleri, kendi kitlelerinin büyüklüğü ile mütenâsiben yetiştirmiş oldukları millî liderlerini, alabildiğine tenkid süzgecinden geçirmekle meşguldür. Ancak böylece <hakikat>e vasil olabilmek imkânı mevcuttur. T., Yılmaz Öztuna, "Atatürk'ü Koruma Kanunu", **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.100, İstanbul, Şaka Matbaası, Nisan 1951, s.391.

⁸¹⁴ Bağrıyanık, "Gülünç Hakikatlar", **Serdengeçti Dergisi**, S.13, Haziran 1951, s.9.

⁸¹⁵ Hikmet Bayur, "Atatürk Kanunu Dolayısıyla", **Kudret Gazetesi**, S.1190, 6 Mayıs 1951, s.1,4.

⁸¹⁶ Nadir Nadi, "Kanun Olan Tasarı", **Cumhuriyet Gazetesi**, S. 9691, 25 Temmuz 1951, s.1.

yaşatılmasına yönelik olmadığını belirtmiştir. Zira DP'nin bunda samimi olması beklenemezdi.⁸¹⁷

Atatürk heykellerine yönelik saldırıların artması ve bunu gerçekleştiren ticanilerin tarikat şeyhi Kemal Pilavoğlu ve 11 müridi 27 Haziran 1951 tarihinde tutuklanmıştır. Sanıklar Atatürk'ün büst ve heykellerine bilfiil saldırılardan ve irticai mahiyette yayınlanan beyannameyi dağıtmaktan yakalanmıştır. Pilavoğlu, beyannamenin dağıtılacağı hususunda önceden Cumhuriyet Savcılığına haber verildiğini ve “suça” karışmadığını söylemiştir. Sanıklar aynı gün adliye'ye getirilmiştir. Getirildikleri kamyonun inerken de ‘Allah Allah’ diye bağırışlardır. Tahkikatla beraber Pilavoğlu'nun “irticai mahiyette tarikat kurmak” fiilini işlediği anlaşılmıştır.⁸¹⁸ Tutuklanmanın üzerine Türkiye Milli Talebe Federasyonu bir bildiri yayınlamakla “Türk milletine yakışmayan” bu fiillerde bulunanların Türk vatandaşlığından çıkarılmalarını talep etmiştir.⁸¹⁹ Ticanilerin yakalanması üzerine en geniş teorili değerlendirmeyi yapan M. Faik Fenik şöyle demektedir:

Yaptıkları şey, basit mânada bir heykel kırmak değil, doğrudan doğruya rejim yıkmak ve onun yerine bir irticaî sistem kurmaktır... Kızıl tahrikçilerin bunda başlıca rolü oynadıklarından kimse şüphe edemez. Çünkü onların da istedikleri Türkiye'de her ne şekilde olursa olsun hükümet ve rejim aleyhine bir kuvvet hazırlamaktır. Ticaniler işte bir vasıta, bir maşa olarak kullanılmakta ve böylece sahanın genişletilmesine çalışılması düşünülmektedir.⁸²⁰

Tekin Erer ise konu başka bir yönden değerlendirerek ortalama 32 milyon nüfusu olan Türkiye'de 320 kişiye bir heykel düştüğünü belirtmiştir. Oysa bu durum Lenin ve Karl Marks'a tapan 230 milyonluk Rusya'da bunların heykelleri 500'ü geçmeyip Amerika'yı kuran Georg Washington'un ise heykelleri 50'yi bulmamaktadır. Erer, heykellere karşı saldırıda bulunanların idam edilmesine taraftar olduğunu ancak bir deli veya sapıgın yaptığı bir saldırıdan dolayı da tüm ülkedeki Atatürk heykelleri etrafında günlerce nöbet tutup miting ve yürüyüş yapılmasına karşı olduğunu söylemiştir. Bunu yapanlar Atatürk'ü sevenler değil de bunu fırsat

⁸¹⁷ “Batılı devletler önünde eğilmeyi reddeden devrimcinin, aslında Demokratlar arasında hiç yeri olmaması gerekir.” Eroğul, **a.g.e.**, s.79-80.

⁸¹⁸ **Ulus Gazetesi**, S.10.778, 28 Haziran 1951, s.1,4.

⁸¹⁹ **Milliyet Gazetesi**, S.419, 28 Haziran 1951, s.3,6.

⁸²⁰ **Zafer Gazetesi**, S.788, 30 Haziran 1951, s.4.

bilerek “bâzı teşekküllere baskı yapmak, bir kısım vatandaşlara gerici demek vesilesiyle Türk Milletini Atatürkçüler ve Atatürk’e karşı olan diye ikiye ayırmak” maksadında olanlardır. Zira bu tür faaliyetlerde bulunanlar Atatürkçü geçinen Türkiye Millî Talebe Federasyonu üyeleridir.⁸²¹

Milliyet Gazetesi ise heykel kırmakla hedeflerine ulaşacaklarını zannedenlerin Türk Milletini iyi tanımadıkları yolunda değerlendirmelere yer verilerek şöyle denilmekteydi:

Heykel kırmakla Türk milletinin inkılâp yolunda şimdiye kadar yaptıklarından vazgeçeceğini zannedenler.. Gözleri kara iktibaslarla büründüğü için bunlar içinde yaşadıkları camiayı bile tanımıyorlar... Ümide kapılmasınlar... Bugün bütün kinleri Atatürk’ün aziz hâtıraları üzerinde toplanıyor, yarın ne yapmak isteyebileceklerini de düşünmek zorundayız. Böyle, köleler bulabilen gizli bir kuvvetin cesareti çok büyük olabilir.⁸²²

Ticanilerin tutuklanmasına yönelik olarak cezai yaptırıma uğramaları için basın Atatürk inkılâplarının korunması için DP liderlerini göreve çağırırken Bayar ile Menderes’in birer Atatürk olmadıklarını ancak parti programlarındaki “Atatürk’ün inkılâplarının muhafazası ve müdafaası”nın yer aldığı hatırlatılmıştır. Bundan dolayı da Atatürk kanununun bir an önce çıkarmaları ve ticanilerin ibretlik bir cezaya çarptırılmaları gerekliliği yer almıştır.⁸²³ A. Emin Yalman da, DP’nin “milletin kahir ekseriyetini inkılâba ve terakkiye sadakat taahhüdü ile aldığını” belirterek DP’nin muhalefetteyken inkılâplara karşı olan olumlu tavrını iktidardayken de sürdürmesi gerektiğini belirtmiştir. Çünkü:

“İşte o zaman dine samimi bir imanla bağlı olan fikir ve içtihat adamlarımız ortaya çıkmak ve bizim ve bütün İslâm âleminin muhtaç olduğu ulvi ve ahlâki dini inkılâbın temelini hazırlamak imkânını bulacaklardır.”⁸²⁴

⁸²¹ Bu federasyon liderleri Ocaklarının bir köşesine Atatürk’ün “en büyük emri olan, en veziz ifadesini taşıyan ‘Türk âleminin en büyük düşmanı komünistliktir. Her görüldüğü yerde ezilmeli.’ diyen bir levha asabiliyorlar mı?” Tekin Erer, **Kızıl Tehlike**, İstanbul, Ak Yayınları, 1966, s.72-73.

⁸²² “Atanın Aziz Hatırasına Yapılan Hücumlar”, **Milliyet Gazetesi**, S.419, 28 Haziran 1951, s.1.

⁸²³ Ali Naci Karacan, “İrtica Boğulacaktır !”, **Milliyet Gazetesi**, S.430, Temmuz 1951, s.1.

⁸²⁴ Yalman devamla A. Emin Yalman, “Atatürk ve İrtica”, **Vatan Gazetesi**, S.5401, 5 Ocak 1951, s.1.

Yalman, Atatürk heykellerine yapılan tecavüzlerin hedefinin Atatürk'ün şahsının değil de “en az bir buçuk asırlık bir mâzisi olan ve Cumhuriyet devrinde mühim bazı ileri adımlar atan Türk inkılâp ve terakki hareketidir.” diyerek bu kanunla inkılâpların himaye altına alınacağını savunmuştur.⁸²⁵ Hüseyin Cahit Yalçın (Ulus) siyasi partilerin dıştan gelen tehlikelerde olduğu gibi içteki “fesat tertiplerine” karşı da dayanışma içinde olunması gerektiğini söylemiştir. Kazım Nami Duru (Son Posta) ise ‘Atatürk’e dil uzatana haddi bildirilmelidir’ demektedir. Halide Edip Adivar (Yeni İstanbul) ise bugün hükümeti idare edenlerin eski not defterlerine bakıldığında milletvekillerinin “inkılâbın birer bekçisi” olduklarının görüleceğinin ancak bugün bu işlerin ihmale uğradığını belirtmekteydi.⁸²⁶

Atatürk ile ilgili koruma kanunun çıkarılmasında başrol oynayan ve heykel kırma olaylarıyla tanınan Ticaniler’in aslı “Halvetilik” tarikatına dayanmaktadır.⁸²⁷ Ticanilerin Türkiye ile temasları Afrikalı bir Ticani şeyhinin verdiği icazet üzerine olmuştur. Ticaniler Atatürk'ün ölümünden sonra gizli ayinlerde bulunmuşlardır. Çıkarıldıkları mahkemelerde “tekbir ve salâvat” getirmeleriyle ünlenmişlerdir. Türkiye’deki sorumlusu Kemal Pilavoğlu olup 27 Haziran 1951’de 10 müridiyle beraber tutuklanmıştır.⁸²⁸ CHP iktidarının son dönemlerinde Ticanilerin şeyhi olan Kemal Pilavoğlu, ‘Din Rehberi’ adlı bir kitap bastırılmıştır. Ancak kitap Bakanlar Kurulunun 24 Şubat 1949 tarihindeki 1881 sayılı kanunun 2657 kanunla değiştirilen 51’inci maddesine göre dağıtımı yasaklanarak piyasadakilerin de toplattırılması kararı alınmıştır.⁸²⁹ Ticanilerin 1949 yılında Ankara’nın Çubuk ve Çorum’un Şabanözü ilçelerinde gelişerek bu yıldan itibaren heykellere yaptıkları saldırılarla adlarını duyurmuşlardır. Amaçları “Tanrı emirlerini yerine getirip, Peygamberin ahlâkını temsil” etmek olarak ifade edilmesine rağmen asıl maksat “teokratik ve tarikatçı bir devlet” sistemini getirmektir. Tarikat mensupları 1946–1951 yılları arasında özellikle heykel kırma şeklinde olmak üzere

⁸²⁵ A. Emin Yalman, “Atatürk Kanununun Mânası”, **Vatan Gazetesi**, S.3245, 19 Nisan 1951, s.1.

⁸²⁶ Parantez içinde belirtilen gazetelerden alınmıştır. **Vatan Gazetesi**, S.3231, 6 Nisan 1951.

⁸²⁷ Halvetilik İmamı Ali’den Hasan Basri ile başlayıp son olarak Ömer Ekmelüddin Halveti’den gelmekteydi. Halvetiliğin ilkeleri “metafizik hâdiseleri, esma, müsemma, zat, sıfat ve ef” al meratibiyle kavramayı hedef tutan vahdeti vücutçuluktur. Remzi ise varlık yoktur, ancak o vardır. Her şey, yaratıcı olan Allah’a birleşir.” Naci Kum, “Ticanilik Nedir”, **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9670, 4 Temmuz 1951, s.2.

⁸²⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9664, 28 Haziran 1951; **Zafer Gazetesi**, S.786, 28 Haziran 1951, s.1.

⁸²⁹ Kitabın toplatılması hakkındaki teklif Milli Savunma Bakanlığında gelmiştir. **BCA 030-18-01-02**, Dosya 121 Klasör 83, Evrak 16.

51 olaya sebebiyet vermişlerdir.⁸³⁰ 1950 seçimlerinde ticanilerin şeyhi Kemal Pilavoğlu'nun müritlerine CHP'ni desteklemelerini istemiştir.⁸³¹ Daha öncede değinildiği üzere bu tarikatın mensupları 4 Şubat 1951'de Meclis'te Arapça ezan okumuşlardır.

3.2.4. İmam-Hatip Okullarının Tekrar Açılması

Din eğitiminin ilkokullara verilmesi gibi olumlu adımlardan sonra daha önceden açılan imam-hatip kurslarından da istenilen verimin alınmaması ve halkın dinsel ihtiyaçlarını karşılanamaması önceden öğrenci yetersizliğinden dolayı kapatılan imam-mekteplerinin yeniden açılmasını lüzumlu kılmıştır. Nitekim Osman Turan imam hatip mekteplerin talebesizlik yüzünden kapatıldıklarına dair sürülen resmi bir iddiamın 'özrün kabahatten büyük' olması olarak değerlendirmiştir.⁸³² İkinci Menderes Hükümetinin programında da maneviyatın gençlik üzerindeki önemine değinilmiş bunun için de DP'nin maarif politikası şu şekilde açıklanmıştır:

Gençliğini milli karakterine ve ananelerine göre manevi bir insanî kıymetlerle teçhiz edemeyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamın teminatı sayılamaz. Gençliğimizin 'Vatan' ideali etrafında toplanmasını hareket noktası olarak alıyoruz.⁸³³

İkinci Menderes kabinesinin maarif politikasının manevi kıymetlere önem vermesini telakki olarak görmesinden sonra parti içindeki milletvekillerinin de halkın temayülleri doğrultusunda hareket etmelerinin önünü açmıştır. Zira isteklerin hayata geçmesi için DP Tokat milletvekili Ahmet Gürkan, 1951 Nisanında 430 sayılı tevhidi tedrisat kanunu gereğince din tedrisatını yaptırmakla mükellef olan Maarif Vekâletinin bu görevini yerine getirmemesinden dolayı "26 yıldır milletimizin çaktığı mânevi ıstıraba son" vermek ümidiyle kanun teklifi hazırlamıştır. Bu teklifte "dini tahsil müesseselerinin açılması ve Vakıflar İdaresini Diyanet İşleri

⁸³⁰ Ticanilerin yıllara göre gerçekleştirdiği olaylar şu şekildedir: 1947'de 7, 1948'de 8, 1949'da 9, 1950'de 5, 1951'de 2. Tunaya, **İsl. Akm.**, s.192,203; Özek, **Türk., Ger., Akm.**, s.177-178.

⁸³¹ **Zafer Gazetesi**, S.788, 30 Haziran 1951, s.2.

⁸³² Turan, O., **a.g.e.**, s.65.

⁸³³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.6, Birleşim 58, 30.3.1951, s.62.

Başkanlığına bağlanması” yer alıyordu.⁸³⁴ Menderes hükümetinin Milli Eğitim Bakanı Tefik İleri, imam hatip mekteplerinin açılması hakkında görüşlerini şöyle izah etmekteydi:

‘İmam-Hatip Okullarının açılması zaruretine kaniiz. Çünkü Türk Milletine hitap edecek olgun, kültürlü hatip ve imamların yetişmesini arzu ediyoruz.’⁸³⁵

Din eğitimi ve imam hatipler hakkında Tefik İleri parti politikasını ifade ederken memlekete zarar vermeden “din terbiyesini” verdiklerini ve bu mekteplerin Mustafa Kemal zamanındaki Tedrisat kanununa göre MEB’lığına imam ve hatip yetiştirme hakkını verdiğini belirtmekteydi.⁸³⁶ Ancak bu görev 1930’dan itibaren yerine getirilmemekteydi. Bu eksiklikten dolayı Tevhid-i Tedrisat kanununun 4. maddesinin ikinci fıkrasının hayata geçirilmesi gereği doğmuştu. “13.10.1951 tarih ve 601 sayılı Müdürler Komisyonu Kararı” ile imam hatip mektepleri açılmış bunlar ilkokula dönük olup⁸³⁷ birinci öğrenim devresi 4 yıl ikinci öğrenim devresi 3 yıl olup 17 Ekim 1951⁸³⁸ tarihinde Adana, Ankara, Isparta, İstanbul, Kayseri, Konya ve Kahramanmaraş’ta açılmışlardır. DİB’nin “köy, bucak, kasaba ve şehir teşkilatına kaliteli eleman yetiştirmek” için açılan bu okulların programlarının %40’a yakını mesleki, %60’ı ise aynı seviyedeki okullara denk gelen kültür dersleri yer alıyordu.⁸³⁹ Ders programının geri kalan kısmında ise Arapça ve Kuran dersleri ile tamamlanmıştır.⁸⁴⁰ Bu okullarındaki din derslerini mevcut din adamlarından seçilenlerle, kültür derslerini de lise ve ortaokul öğretmenlerinden seçilenler verecekti. Yeni açılan bu eğitim kurumunun amacı “münevver imam hatip yetiştirmek”⁸⁴¹ olarak açıklanmıştır.

⁸³⁴ “Diyanet Riyaseti Muhtariyeti”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.99, İstanbul, Gün Basımevi, Nisan 1951, s.371–372. Ahmet Gürkan, verdiği kanun teklifini “Milli Eğitim Bakanlığı ile gerekli incelemeleri yapmak ve hakiki ihtiyaca intibak edebilecek bir teklifte bulunmak üzere” 13.6.1951 tarihinde geri almıştır. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.8, Birleşim 90, 15.6.1951, s.219.

⁸³⁵ Öcal, **a.g.e.**, s.308.

⁸³⁶ **5. MEŞ.**, 7. Birleşim, 5-17, Şubat 1953, s.382.

⁸³⁷ Ayhan, **a.g.e.**, s.165-166. Adı geçen madde ve fıkra için bkz. Dipnot 79.

⁸³⁸ Kanun no 5980. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.17, Birleşim 6, 19.11.1952, s.216.

⁸³⁹ Cebeci, **a.g.e.**, s.150.

⁸⁴⁰ Howard A. Reed, “Laik Türkiye’de İslâm’ın yükselişi”, **Türkiye’de İslâm ve Laiklik**, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s.151.

⁸⁴¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.17, Birleşim 6, 19.11.1952, s.216.

Mustafa Öcal imam hatiplerin açıldığı 13 Ekim 1951 tarihini milletin büyük bir kısmı için “bayram günü” olduğunu belirterek bu tarihin ucu belli olmayan bir tartışmanın da başlangıcını teşkil ettiğini belirtmiştir.⁸⁴² 1951 yılı DİB’na ayrılan bütçenin işletilmesi için 27 Haziran 1951 tarihinde “Dinî yayınlar döner sermayesi hakkında Kanun tasarısı” mecliste görüşülerek kabul edilmiştir. Bu tasarının müzakerelerinde konuşan Ömer Rıza Doğrul (Konya) tasarının faydalarını şöyle anlatmaktaydı:

...Evvelâ bu Başkanlığa bağlı olan elemanların meslekî bilgilerini artırmaktır. Yani hatiplerin, imamların, vaizlerin muhtaç oldukları eserleri neşretmektir...Tasarı imam, hatip vaiz gibi elemanların meslekî malûmatını artırmayı da istihdaf etmekle bütün bu elemanları aydınlatmayı ve ilerletmeyi gözetmektedir. Bu elemanlar din öğretiminin ihmali yüzünden acınacak bir haldedirler. Bunların ilmî ehliyetini ve kültür seviyesini yükseltecek her teşebbüsün faydalı olacağı aşikârdır...⁸⁴³

1952 yılının ortalarına gelindiğinde “din adamları yetiştiren müesseselerine olan ihtiyaç dikkate alınarak” 6 Haziranda bakanlar kurulu kararıyla sayıları 7 olan imam hatip mekteplerinin bir yıl sonrası için 15 olması ve öğretmen yetersizliği nedeniyle 151 öğretmen kadrosunun yanında bu mekteplerin “Özel Okullar Müdürlüğüne” bağlanması teklifi 16 Haziranda meclise verilmiştir.⁸⁴⁴ 20 Hazirandaki müzakereler sonucunda “Millî Eğitim Bakanlığı Merkez kuruluşu ve görevleri hakkındaki 2287 sayılı kanuna ek 2773 sayılı kanunun 3’üncü maddesi” değiştirilerek şu hali almıştır:

“Özel Okullar Müdürlüğü, 2287 sayılı Kanunun 12’inci ve 13’üncü maddeleriyle Orta İlköğretim Genel Müdürlüklerine verilen vazifelerden Özel Öğretim müesseseleriyle İmam Hatip okullarına ait işleri görür.”

⁸⁴² Öcal, a.g.e., s.308.

⁸⁴³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.8, Birleşim 95, 27.6.1951, s.388–389.

⁸⁴⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.16, Birleşim 88, 20.6.1952, 248 Sayılı basma yazı s.1.

Yukarıdaki kanun maddesiyle beraber ele alınan “4926 sayılı Kanuna bağlı kadro eklenmesine dair kanun” teklifi kabul edilerek imam hatip okulları için yeni kadrolar tahsis olmuştur.⁸⁴⁵

İmam hatip okulları 1952’den 1958’e kadar “Özel Okullar Müdürlüğü” ve 1958’den 1961’e kadar “Orta Öğretim Genel Müdürlüğü” tarafından yönetilmiştir. Bu okullara talep fazla olmuştur. Okutan bu taleplerin bir nedeninin “politik” olarak gösterip “toplumun dinî konulardaki hassasiyetini politik çıkarlarına alet eden politikacıların, İmam-Hatip okullarının açılması için Bakanlığa yaptıkları” baskılar olduğunu belirtmiştir.⁸⁴⁶ Halk bu okullara büyük ilgi göstermiştir. Nitekim halkın istekleri doğrultusunda sayıları artacaktı.⁸⁴⁷ Halkın isteklerine bir örnek olarak 1952 yılının mayısında ayında DP’nin Konya il kongresinde bir delege açılan imam-hatip mektepleri ve din hürriyetlerinin sağlanılmasına rağmen bunları görmezden gelip hükümetin din mevzusu hakkında hiçbir şey yapmadığını söylemesi dikkat çekmektedir. Menderes bu delegeye karşı cevap verirken Hükümetin din üzerindeki baskıları gelir gelmez kaldırdığını söyleyerek imam hatip mevzusu hakkında şunları söylemiştir:

Din terbiyesini ehil, liyakatli ve bilgili ellere tevdi etmek bir günde halledilecek bir mesele değildir. Din terbiyesi verecek eleman yetiştirmek için mektepler açtık ve açıyoruz. Bu terbiyenin ehil ellerde bulunması usulünü teminat almak yolunda vazifemizi yapmaktayız.

Menderes devamla bu delegenin dünü hatırlaması gerektiğini belirterek kendisinin DP’nin sağladığı vicdan hürriyeti sayesinde buraya gelip bu meseleleri konuştuğunu söylemiştir.⁸⁴⁸ Demokrat parti iktidarında 20 Haziran 1953’te Antalya,

⁸⁴⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.16, Birleşim 88, 20.6.1952, s.425–426; Kanun No: 5980, olup 28 Haziran 1951 tarihinde Resmi Gazetenin 8144 sayısında yayınlanmıştır. **Düster**, 3. Tertip, C.3, Ankara Başbakanlık Devlet Matbaası, 1952, s.1612.

⁸⁴⁶ Okutan, **a.g.e.**, s.7-8.

⁸⁴⁷ Küçükkağa, **a.g.e.**, s.63.

⁸⁴⁸ Menderes devamla “Bu memlekette bütün vatandaşların vicdan hürriyetine tamamiyle sahip olmak Tanrılarına diledikleri şekilde ve kana kana ibadet etmeleri serbesttir. Lâiklik dediğimiz mefhumun manası da bundan ibarettir. Gene din terbiyesini almak istemeyen başka dinlere salık olan kimseleri, kendi kafamızla bizim istediğimize icbar etmeye vicdan hürriyeti ile kabili telif görmüyoruz. “Başbakan Konya’da Din Mevzuunda Konuştu”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Mayıs, 1952, s.13.

Erzurum, İzmir, Tokat; 1954'te Diyarbakır; 26 Mayıs 1956'da Adapazarı, 17 Eylül 1958'de Balıkesir ve Burdur'da⁸⁴⁹ imam-hatip mektepleri açılmıştır.

Tablo 3.1: DP Döneminde Açılan İmam-Hatip Okulları Sayısı.

Öğretim Yılı	Açılan Okul Sayısı	Aktif Okul Sayısı
1951–1952	7	7
1953–1954	8	15
1954–1955	1	16
1956–1957	1	17
1958–1959	2	19

Kaynak:

Ahmet Ünsür, **Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Liseleri**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s.105.

DP'nin son dönemine girilirken 1951'de açılan imam hatiplerin 7 yıllık eğitimlerini tamamlayanlar 1957–1958 öğretim yılında mezun olmuştu. Fakat din görevleri için kadrolarının hazır olmasına rağmen mezunların yüksek tahsil yapma istekleri ve eğitim eşitliğinden dolayı⁸⁵⁰ 1959'da “Maarif Vekâleti kuruluş ve kadroları hakkında 4926 sayılı kanuna bağlı cetvellerde Yüksek İslâm Enstitüleri dair, 16 Haziran 1959 tarih ve 193232 sayılı Resmi gazete ile yayınlanan 7344 sayılı kanunla”⁸⁵¹ imam hatip okulları mezunlarının yüksek öğrenim yapmaları için Yüksek İslam Enstitüleri kurulmuş oluyordu.

1953 yılında Diyanet İşleri Reisliği bütçe görüşmelerinde Mehmet Özbey (Burdur) bu okul mezunlarının iş sahasının yetersizliği hakkında yaptığı değerlendirmede “işin en acı tarafı, imam, hatip okullarından olacak bu gençlerin istikballeri henüz meşküktür”⁸⁵² diyerek bu konudaki şikâyetlerden bahsetmiştir. Bu tür istekler daha sonraki bütçe görüşmelerinde de olup bu okul mezunlarının diğer

⁸⁴⁹ Ayhan, **a.g.e.**, s.166.

⁸⁵⁰ İmam Hatip mezunları herhangi bir fakülte veya bölüme girme hakları yoktu. Ayrıca 1953'te öğretmen okullarına 1956'da ise ortaokullara “Din Bilgisi” dersleri konulduğundan öğretmen eksikliğinin giderilmesi için de öğretmen yetiştirilmesi gerekmekteydi. Öcal, **a.g.e.**, s.296.

⁸⁵¹ Ertan-Küçük, **a.g.e.**, s.62.

⁸⁵² Özbey devamla bu okuldaki mezun olanların “ilkokul öğretmenliği gibi kendilerini bekleyen 40 bin kürsüye, inançla idealle, imanla göndermeliyiz.” **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.520.

lise mezunlarına tanınan haklara sahip olmaları istenilmiştir. Ayrıca yüksel tahsillerinden dolayı yeniden bir yüksek din okulunun kurulması için teklif de bulunulmuştur.⁸⁵³ Zaten bu tür talepler doğrultusunda bahsedilen enstitü teşkil olmuştur. Bu enstitüden önce de 1956 yılında “4936 sayılı üniversiteler kanununun ikinci maddesine göre tüzel kişiliği hariç” olmak üzere Ankara Üniversitesine bağlı İlahiyat Fakültesinde İslami İlimler Enstitüsü kurulması hakkındaki talimatname 6 Temmuz 1956 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanmıştır.⁸⁵⁴

DP iktidarı döneminde açılan ve sayıları artan imam hatip mektepleri imkân bakımından devletin desteğini tam olarak alamamıştır. Nitekim bu mekteplerin zor şartlar altında eğitim sürdürdüğü yönünde beyanatlar verilmekteydi. Bu beyanlardan birinde Mecliste Mehmet Özbey (Burdur) din eğitimi veren kurumlar hakkında değerlendirme yaparak İmam Hatip okullarında okuyanların “yeme, giyim ve yatış vaziyetleri çok acıklıdır. Mahalle aralarında kontrolsüz, kendi başlarına yatıp kalkan bu çok genç çocukların çok nazik ahlâki durumlarını bütün hassasiyetle düşünmek ve korumak mecburiyetindeyiz.” demiştir. Özbey bu okullarda öğrenim gören fakir talebelerin de mahallî teşekküllerin veya Millî Eğitim Bakanlığının himayesinde okutulması mecburiyetinde olduklarını söylemiştir.⁸⁵⁵

Burhan Onat (Antalya) din ve laiklik hakkında uzun bir açıklamadan sonra “milletin hakiki reyî” ile seçilmiş olduklarından milletin yol ve su gibi ihtiyaçlarının karşılanması gibi din ihtiyaçlarının tatmini gibi arzularına da çare bulmakta mecbur olduklarını belirtmiştir. Bunun için de halka hitap etmesini bilen din adamlarının yetiştirilmesinden başka çare olmadığını söyleyerek eğitim sistemindeki işleyişinden şikâyet ederek bu konuda şöyle devam etmiştir:

İmam-hatip mektepleri açıyoruz ya. Nasıl açıyoruz? Bu dâvayı ele alışımızın ciddiyet derecesini bir ölçerseniz fecaat meydana çıkar. Açılan bu imam-hatip mektepleri ne

⁸⁵³ Muzaffer Kuşaklıoğlu'nun konuşması. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 10, C.17, İnikat 45, 24.2.1957, s.662.

⁸⁵⁴ **Ayn Tarihi**, S.272, Ankara, Başbakanlık Basın-Yayın Müdürlüğü, Temmuz 1956, s.9.

⁸⁵⁵ Özbey Ankara İmam Hatip Okulunu örnek vererek öne sürdüğü fikirlerin doğruluğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Bu okulda 135 öğrenci olup “okudukları yer Diyanet İşleri Reisliği Binasının rutubetli bodrumunda gayri sıhhi bir tedris havası” içinde eğitim gördüklerini ve 16 öğretmenden 3'nün fahri olup müstakil hocaların olmadığını belirtmiştir. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.519–520.

mahiyettedir? Eski medreselerin daha bozuk, daha iptidai şekilde... Bugün bir salaş, bir bina gösteriyoruz, burasına imam-hatip mektebi diyoruz. Adam, heybesini, yorganını sırtına alıyor geliyor... Benin tasavvur ettiğim halk hocası bu değildir. Ben istiyorum ki hiç olmazsa her vilâyette bir din koleji olsun. Orada yetişecek hoca en asri malûmatla teçhiz edilsin, ulûmu diniye de mükemmel öğretilsin, sporunu yapsın... İnkılâpları köylere kadar götürmek istiyorsak bu yolda yürümek lâzımdır. Bunu Hükümet mi yapacak, bir istikamet verip, bize ahlâkımızı, bize millî seciyemizi, millî ahlâkımızı iade edecek, bizi dinî akidelerimizle teçhiz edecek teşekküllerin kurmak zamanı gelmiştir.⁸⁵⁶

Abdürrahman Fahri Ağaoğlu (Konya) da Diyanet İşleri Reisliğinin vazifeleri hakkındaki kanun maddelerini izah ettikten sonra DİR'nin bugüne kadar yapamadığı vazifelerden birinin “din adamları yetiştirilmemiş” olduğunu söylemiştir. Ardından Burhanettin Onat'ın konuşmasına yönelik olarak Onat'ın imam-hatip mektepleri ve programlarıyla ilgilenmediğini ancak kendisinin yakından ilgilendiğini belirtmiştir. Ağaoğlu, imam-hatip okullarının programlarının günün şartları içerisinde imkânlar müspetinde en iyisi olduğunu ve medrese ile kıyasının kabil olmadığını söylemiştir. Fakat imam-hatip okullarının maddi ihtiyaçları ve öğretmen kadrosunun yetersizliği hakkında Onat'a katılmış bu konudaki değerlendirmesi için de Konya'daki imam hatip okulu örneğini vermiştir.⁸⁵⁷

Onat'ın bu okulların öğrencilerinin eğitim gördükleri yerlerin bozukluğuna yönelik tespitine benzer bir örnek de 1956 yılı DİR. Bütçesi sırasında Hüseyin Çimen (Burdur) vermiştir. Çimen, İmam-Hatip okulundaki öğrencilerin “han ve otel köşelerinden kurtarılması” için tedbirler alınması gerektiğini ısrarla dile getirmiştir.⁸⁵⁸ Bu okulların içinde buldukları durumun aradan 3 yıl geçmesine rağmen düzeltilememesi DP iktidarının din hizmetlerinde olumlu tavrının yanında bir eksiklik olarak dikkat çekmektedir.

Gazi Yiğitbaşı (Afyonkarahisar) ise bazı imam hatiplerin ve vaizlerin “kifayeti” olmadığından bazen “yanlış ve bâtıl yollara” sapıldığı yolundaki şikayetlere cevaben eski iktidar döneminde din adamı yetiştiren müesseselerin kaldırılmasından dolayı bu sorunların ortaya çıktığını belirterek devamla şöyle konuşmuştur:

⁸⁵⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.535.

⁸⁵⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s. 539

⁸⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, C. 10, İnikat 43, 24.2.1956, s.603.

Evvelki devirlerde, şiddetli baskılar altında ezilmiş, bir de üstelik ücret ve maaşlarının pek azlığı dolayısıyla tahammül edilmez sıkıntı içerisinde bırakılmış olunca, elbet de ve pek tabii olarak bu vazifeler naehiller eline düşecekti ve düşmüştü... İşte imam, hatip ve vâiz gibi din adamlarının da ihtiyacı karşılayacak mevcudu kalmayınca ve yenileri de yetiştirilmeyince pek tabii olarak bu mukaddes vazifeler naehiller elinde kalmış olur.⁸⁵⁹

Bütçe görüşmelerinde imam-hatip okullarının imkânlarının yetersizliğinin belirtilmesinin yanında DP'li milletvekilleri bu okulların Maarif Vekâletinden alınıp Diyanet İşleri Reisliğine bağlanması talepleri olmuştur. Bu konuda Devlet Bakanı Muammer Alakant (Zonguldak) bu okulların CHP iktidarı sırasında açılmaları söz konusu olduğunu ancak münakaşalardan sonra bu okulların Maarif Vekâletine bağlanması uygun görüldüğünü nitekim bunun da faydalı olduğunu belirtmiştir. Alakant, laik olan Maarif Vekâletine bağlı imam-hatip öğrencilerinin “laiklik prensiplerine” göre ve laikliğin havasını teneffüs ederek yetişmeliydi.⁸⁶⁰ Hükümetin bir bakanının bu görüşleri din konusunda DP iktidarının henüz tam olarak geçmişin değerlerine sünger çekemediğini dolayısıyla zamana ihtiyaç olduğunu bir kez daha göstermekteydi. DP milletin manevi ihtiyaçlarının tatmini için attığı adımlara rağmen yinede tam anlamıyla istenileni yerine getirememiştir. Zaten dini müesseseler devletin yeterli desteğini almamasına rağmen halkın destekleriyle ayakta durabilmiştir. Ancak yinede DP döneminde en azından bu tür yerlerin faaliyet gösterilmesine izin verilmişti geriye bunların ayakta durmasını sağlamak kalmıştı.

1955 yılındaki Diyanet bütçesinde söz alan Sinan Tekelioğlu (Seyhan) da iktidarın bu yönünü takdir ederekten Menderes'in memleket genelinde sevilen sayılan biri olduğunu hatipleri açtığını belirterek Menderese şu öneride bulunmuştur:

“Bu işlere ehemmiyet versin, imam-hatiplerle bu memleketi bezendirsın.”⁸⁶¹

1957 yılındaki Diyanet bütçesinin müzakereleri sırasında da Tekelioğlu'nun temennisi gibi teklifler hükümetten kabul görmek için belirtilmiştir. Bunlardan birinde Muzaffer Kuşakçioğlu (Kastamonu) İmam-Hatip mekteplerinin

⁸⁵⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.536.

⁸⁶⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.20, Birleşim 48, 20.2.1953, s. 554.

⁸⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, C.5, İnikat 45, 21.2.1955, s.431.

yalnız büyük yerlerde değil, kazaların yanında özellikle eskiden mevcut olup sonradan kapanan yerlerde de açılmasını istemiştir.⁸⁶² Bu isteklerden de anlaşılacağı üzere açılan imam hatip okulları genelde merkezi ve büyük kentlerde olup küçük ve kırsal yerleşimlere bunları götürme olanağı henüz yoktu. Bu okulların kırsal kesimde olmaması ve yeterli sayıda kadronun olmaması DP'nin son dönemine kadar devam etmiştir. Nitekim 1960 yılında Mehmet Geçioğlu (Burdur) köy bütçesiyle hiçbir köyün kendine yetecek hizmeti yapamadığını (su, yol, sıhhi) belirterek köyün imamı ve hatibi için şöyle demekteydi:

Köy imam ve hatipleri kendi hallerine terk edilmiştir. Her yönden vücutları şart ve hizmetleri müsellemlenmiş köy imam ve hatipleri için lüzumlu kadronun tesis ve gerekli tahsisatın ayrılması lüzumuna alâkaların dikkatini çekmekte faide görürüm.⁸⁶³

İmam-Hatip okullarının yetersizliği hakkındaki görüşlerden bir tanesi de 1955 Nisanında Hamit Koray (Amasya) hükümetin açmasını kararlaştırdığı imam hatip okullarından birinin Amasya ilinde açılmasının olup-olmadığı yönündeki soru önergesinde kendini göstermiştir. Önergeye cevap veren Adnan Menderes, kadro yetersizliğinin yanında açılmış durumundakilerin de “bina, malzeme ve öğretmenlerini” teminde güçlük çekildiğini belirtmiştir.⁸⁶⁴ Menderes'in sözleri mevcut durumdaki imkânsızlığı göstermekle beraber bu okullardaki eğitim kalitesini de tartışılır bir halde olduğunu kanıtlar nitelikte olmuştur.

İmam-Hatiplerden başka bu kuruma yakın bir kitle yetiştirmeye yönelik faaliyet gösteren ve 1932 yılında açılan kuran kurslarının sayıları DP iktidarıyla hızla artmıştır. Bu artmanın bir nedeni “ümmeççi-Türkçü ilkeleri” benimseyen DP politikalarının fazlalığı olmuştur.⁸⁶⁵ Açılan imam hatip mekteplerine halk büyük önem vererek Maarif Vekâletine yük olmamak üzere bina ve her türlü ihtiyaçları

⁸⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, C.17, İnikat 45, 24.2.1957, s.662.

⁸⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 11, C.12, İnikat 46, 24.2.1960, s.363.

⁸⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, C.6, İnikat 63, 13.4.1955, s.332.

⁸⁶⁵ Güneş, M.-Güneş, H., a.g.e., s.71.

karşılama çalışmıştır.⁸⁶⁶ Bu ihtiyaçların karşılanması bina, para, arazi ve malzeme yardımı yapılarak gerçekleşmiştir. Nitekim Kayseri’de 90.000 TL’nin üzerinde ve Konya’da 115.000 TL’den fazla para bağışlanmıştır.⁸⁶⁷

3.2.5. 141. Ve 142. Maddelerin Değiştirilmesi

DP iktidarı bir yandan vicdan hürriyetlerine yönelik adımlar atarken bir yandan da ülkenin sıhhati için zararlı hareketleri bertaraf etmek için kanunlar çıkarmaya girişmiştir. Bunlardan daha önce bahsedilen mason dernekleriyle ilgili kaldırılma teklifleri ret edilirken buna benzer faaliyet gösteren komünistlik faaliyetlerinin durdurulması için meclise bir tasarı sunulmuştur. DP iktidarının ilk grup toplantısında da komünizme değinilmiş bunun için tedbirler alınması gerektiğini savunan Ömer Bilen (Ankara) komünistliğe karşı din tedrisatının zaruri kılınması gerektiğini belirterek şöyle demiştir:

“Eğer memleketimizde din ihmal edilecek olursa, komünizm denilen büyük tehlike rahat rahat hareket etmek imkânını bulur. Ona en büyük sed çeken bizim dinimizdir. Bizim dinimizde ona aykırı her şey kabul edilmiştir...”⁸⁶⁸

Tasarımın meclise sunulmasından önce de yıl içerisinde ikinci kez hükümet kuran Menderes bu tür faaliyetleri önlemek için ikinci hükümet programını okurken bir hazırlık içinde olduğunu belirterek şöyle demektedir:

Kökü dışarıda olan teşkilâtın faaliyetini fikir hürriyeti çerçevesi içinde mütalâa etmek ve müsamaha ile karşılamak bizim için mümkün değildir. Bir çete halinde ve gizli teşkilât olarak muhayyel bir istilânın öncülüğü vazifesini görmeye yeltenenlere karşı kanuni tedbirlerimiz daima şiddetli olacaktır. Bu nev’i faaliyetleri biz, fikir hürriyetiyle asla alâkalı görmemekteyiz. Bu mücadelemizle ilk programımızda da izah ettiğimiz gibi birinci hedefimiz kanunî kıstaslar elde etmektir. Türk hâkimine bu nev’iden suçları

⁸⁶⁶ “Hâlbuki geçmiş idare zamanında halka zorla ve jandarmanın tazyiki ile ilkokul binası bile yaptıramıyorlardı. Zira halktan uzak ve onun inançlarına sırt çevirenlere halk da sırt çevirecek kadar saf ve cahil değildi.” Albayrak, S., a.g.e., s.286-287.

⁸⁶⁷ Howard A. Reed, “Laik Türkiye’de İslâm’ın yükselişi”, **Türkiye’de İslâm ve Laiklik**, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s.152.

⁸⁶⁸ **DP MGMZ**, Birleşim 1, Grup 223, Giriş 46, 28 Mayıs 1950.

teşhiş edip cezalandırabilmek imkânlarını vermek lâzımdır. Bunun için sarih tarif ve kıstaslara dayanan kanun maddelerine ihtiyaç aşîkârdır.⁸⁶⁹

DP iktidarı hazırlıklarını tamamladıktan sonra 1951 yılının sonlarında Şevket Mocan ve 53 arkadaşı tarafından “Türk Ceza Kanununun 141’nci maddesinin değiştirilmesi hakkında” kanun teklifi verilmiştir. Kanun teklifini veren Şevket Mocan (Tekirdağ) Türkiye Komünist Partisi”nin varlığına işaret ederek bu partinin tüzüğündeki 1’inci maddedeki “Türkiye Komünist Partisi Komünist Enternasyonalinin bir şubesi sıfatıyla milli Türk burjuvaziyle mücadele eder. Sovyetler Birliği, cihan proleterya inkılâbı ve komünizm lehinde propaganda yapar.” fıkrasına değinerek devamında bu partinin tüzüğündeki diğer maddelerden örnekler vererek partinin zararlı hüviyetine dikkat çekip tasarımı verme nedenlerini şöyle açıklar:

İktidarımızın ilk saatinde, Hükümet programının ilk satırlarında yurdumuzu kızıl casuslardan temizleyecek kanunlar getireceğimizi cihana sarahaten ilândan korkmadık. B.M. Meclisinin her vesile ile izhar ettiği tarihî hassasiyetinden aldığımız cesaretle 53 arkadaş müeyyidelerimizdeki arz ettiğim boşluğu doldurmak gayesiyle bir kanun tasarısı sunduk

Mocan, konuşmasının sonlarına doğru DP’li ve CHP’li 108 milletvekilinin imzasıyla “Hıyanet Komitesi münhasırı olmak üzere 141. maddeye ölüm cezası fıkrasını” eklemeyi teklif ettiklerini “şerefle”⁸⁷⁰arz ettiğini belirtmiştir. Ek teklifin gerekçesinde “bu güne kadar tatbik olunan cezalara rağmen, komünistlerin nedamet göstermedikleri ve cezadan beklenen nedamet prensibinin elde edilemediği inancına varılmış” olduğundan böyle bir teklifin sunulduğu yer almaktaydı.⁸⁷¹ Kanun tekliflerinin yanında hükümetin teklifi de ceza kanunundaki “87, 141, 163, 192, 265, 269, 270, 311, 312, 403, 404, 406, 421, 480, 482, 486, 491, 492, 493” maddelerin değiştirilmesi yönünde olmuştur⁸⁷²

Müzakereler de Türkçülüğü ile tanınan Arif Nihat Asya (Seyhan) sert ve uzun bir konuşma yaparak meclise sevk edilen maddelerin “bütün bentleri memleket

⁸⁶⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. 6, Birleşim 58, 30.3.1951, s.61.

⁸⁷⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.10, Birleşim 5, 16.11.1951, s.110–111.

⁸⁷¹ Halit Çelenk, 141 ve 142 Üzerine, Ankara, Anka Yayınları, 1976, s.107.

⁸⁷² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.10, Birleşim 5, 16.11.1951, 264 Sayılı basma yazı, s.28

emniyetini, memleketin mânevi sağlığını birinci derecede” ilgilendirdiğini belirtmiştir. Asya, “bu memleket bir komünizmi himaye edenler, komünizme yüz verenler, komünizmi şımartanlar ve en hafif tabiriyle komünizme göz yumanlar devri geçirmiştir. Komünizme mevkiler, milliyetçilere mahkemeler devri.” diyerek geçmiş CHP hükümetlerinin komünizme göz yumduğunu iddia etmiştir. Nitekim daha önceden de tadile uğrayan 141 ve 142’inci maddelerde kastedilenlerin kimler olduğunun bilinmesine rağmen “komünizm ve komünist” kelimelerinin maddelerde ele alınmadığını ve bunun nedenini CHP’lilere sormuştur. Devamla bugünkü tasarıda hükümetin ve komisyonun gerekçesinde bulunduğu halde metinde komünizm kelimesinin bulunmamasına dikkat çekerek hükümeti eleştirmiş Şevket Mocan ve arkadaşlarının teklifinde ise bulunmasından dolayı kendilerini tebrik etmiştir. Asya, komünizmle ilgili mücadelenin eski devirde şahsiyetlere bırakıldığını ancak bugün bunun hukuki dayanağa göre anlam kazanması gereğini savunmuştur. Asya, hükümetin ve komisyonun “komünistlere acıyarak idamlarını” istememelerinden ötürü komünistlerin Hükümete ve Adalet Komisyonuna teşekkür etseler yeri olacağını belirterek bu kimselerin idamlarından yana tavır koymuştur.⁸⁷³ Asya’nın konuşması sık sık kesilerek şiddetli tepkilere neden olmuştur. Kendilerinin komünist olmakla suçlandıklarını belirten bir takım CHP’li milletvekilleri genel kurul salonunu terk etmişlerdir.⁸⁷⁴ Bu durum üzerine Şevket Mocan’ın verdiği bir takriri meclis 20 dakika kadar gizli bir toplantı yapmıştır. Sonrasındaki celse de Adnan Menderes, Asya’nın sözlerinin yanlış anlaşıldığını ve CHP’ne böyle bir isnada bulunmalarının akıllarından bile geçmediğini söylemiştir.⁸⁷⁵ Menderes’in CHP’lilere yönelik böyle bir düşüncelerinin olmadığını söylemesine rağmen kendisi henüz iktidarının ilk aylarında Kore’ye asker göndermeleri kararının alınması üzerine CHP’nin tenkitleri karşısında “eski iktidarı komünistleri himaye” etmek iddiasıyla suçlamaktaydı.⁸⁷⁶

Sait Bilgiç (Isparta) ise CHP devrinde komünist ve solculara karşı tedbir alınırken hemen bunun yanında “sağcı” ve “milliyetçiler” için de aynı türden hükümlerin konulduğunu, 1944 yılındaki milliyetçilerin çektiklerini ve hapisanelerde çürümeye mahkûm edildiklerini söylemiştir. Eğer ırkçılık ve irticaa karşı tedbirler alınmak isteniliyorsa bunun Ceza Kanununun bütününe ele

⁸⁷³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.10, Birleşim 5, 16.11.1951, s.111–117.

⁸⁷⁴ “M. Meclisinde kopan fırtına”, **Büyük Doğu Gazetesi**, S.2, 17 Kasım 1951, s.1, 3.

⁸⁷⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.10, Birleşim 5, 16.11.1951, s.120–121.

⁸⁷⁶ **Milliyet Gazetesi**, S.83, 29 Temmuz 1950, s.1.

alınmasıyla gerçekleşmesi gerektiğini belirterek tasarının geri kalan tüm kısımlarına katıldığını söylemiştir. Süreyya Endik (Çanakkale) de, Asya ve Bilgiç'in sözlerini onaylar nitelikte CHP döneminde “milliyetçilere ve dindarlara” yapılan baskılardan bahsederek komünizme karşı alınacak her türlü ağır ve kesin tedbirleri tasvip ettiğini söylemiştir.⁸⁷⁷

Tasarının 21.11.1951 tarihindeki görüşmelerinde ilk sözü Millet Partisi adına Osman Bölükbaşı olarak (Kırşehir) Birinci Menderes Hükümetinin “aşırı sağ ve sol cereyanlarla” mücadelesi hususunda daha önce belirttiği endişelere sadık olduğunu belirterek komünizm hakkında uzun bir mütalaada bulunduktan sonra komünizmle mücadelede Ceza kanunlarının yetersiz kaldığını söylemiştir. Komünizmle mücadele içinde üç vasıtanın olduğunu bunların başında “memleketteki sefaleti adaletsizliği ve sosyal sınıflar arasındaki gayri tabîlikleri, muvazenesizlikleri” kaldırmak gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca komünizmin gerçek yüzünü halka anlatıp “Moskof aleti” olduğunu anlatmak gerekir. Bölükbaşı Kanun tasarısının 11 ay önce meclise getirilmesine rağmen uzun bir süre bekletilmesinden ve kısmi bir tadilin yapılmasından dolayı hükümeti tenkit etmiştir. Bunun yanında eski kanunda olduğu gibi bu kanunda da “tamamen vatan ve millet sevgilerini baltalayan komünistlikle, din fikirlerini yayma suçunun aynı mahiyette, aynı seviyede tutulmasını” da eleştirmiştir.⁸⁷⁸

Adalet Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu (Edirne) ise Bölükbaşı'nın kısmi kanun yerine “esaslı yeni bir kanunla” gelinmediğine dair sorusuna cevaben Adalet Bakanlığının yeni bir “Ceza Kanunu” için komisyon kurduğunu ancak bunun zaman alacağını söylemiştir.⁸⁷⁹ Adnan Menderes (İstanbul) de Bölükbaşı'ya cevaben bir kanun tasarısının hükümet tarafından meclise sevkinden sonra hükümetin tasarı üzerindeki tasarrufunun bittiğini söylemiştir. Menderes ayrıca “24 saatte kanun çıkarabilmek imkânı demokratik inkılâpla tamamen tarihe karıştığını”⁸⁸⁰ belirterek tartışma ve fikir özgürlüğünün hayata geçmesi gereğini savunuyordu.

⁸⁷⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.10, Birleşim 5, 16.11.1951, s.118–120.

⁸⁷⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.10, Birleşim 7, 21.11.1951, s.131, 135–137.

⁸⁷⁹ “Mesela İsviçre Ceza Kanunu 36 senede çıkarıldı.” **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.10, Birleşim 7, 21.11.1951, s.137–138.

⁸⁸⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.10, Birleşim 7, 21.11.1951, s.138.

CHP Grubu adına söz alan Faik Ahmet Barutçu (Trabzon), usul hakkında hükümeti tenkit ederek İkinci Adnan Menderes Hükümeti'nin programındaki hak ve hürriyetlere yönelik bahsedilen teminatlara göre tasarının mantıken şöyle olması gerektiğini belirtmiştir:

Ceza Kanununun faşist menşeli diye öteden beri üzerinde durulan hükümlerinin uygun tarzda adillerle beraber bozguncu cereyanlara karşı alınması lazımgelen kanuni tedbirlere ait müeyyideler de tam açık tariflerle ve sarih kıstaslara dayanan formüller halinde bir arada Meclise sevk edilmesi beklenirdi... Kökü dışarda bulunan faaliyetlere karşı lüzumlu sıkı kanuni tedbirlerin alınmasını yerinde buluruz.

Barutçu devamla kanuni yaptırımların memleket genelindeki her türlü huzursuzlukta demokratik ülkelerdeki gibi ceza ilkelerine uygunluk arz ettiğini aynı şekilde gerekli olduğunu uygun bulduklarını⁸⁸¹ belirterek bu konuda nizamla göre iktidarla aynı fikirde olduklarını belirtmiştir.

Cezmi Türk (Seyhan), tasarı hakkına görüşmelerin önemine binaen geçmiş dönemlerde “az çalışmak, çok kanun çıkarmak, kanunlarımız üzerinde az durmak” olduğundan kısa zamanda hükme varmanın doğru olmadığını daha önceki meclislerden daha demokratik ve daha etraflı çalışmak gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Ceza Kanununun İtalya'dan alındığını ancak “demokrat İtalya'dan değil, demokrasi düşmanı faşist İtalya'dan.” olduğunu belirterek Ceza kanununun amacının demokratiğe aykırılık olduğunu belirtmiştir.⁸⁸²

Türk'ten sonra söz alan Menderes, kendisine cevaben şöyle demiştir: “Demokrat Parti komünistler için fikir hürriyetini kabul etmemektedir, komünistleri kanunu ortadan kaldıracakları için kanun dışı addetmiştir.”⁸⁸³ Menderes'in ardından kürsüye tekrar gelen Cezmi Türk, “eski iktidar kurulan partilere komünist damgası vurmak istedi, Demokrat Parti iktidarı ise kurulacak olan partilere komünist partisidir, demek istiyor.”⁸⁸⁴ diyerek Menderes'e yanıt vermiştir.

⁸⁸¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.10, Birleşim 7, 21.11.1951, s.144.

⁸⁸² “Bu İtalyan Ceza Kanunu ve onu meydana getiren zihniyet demokratik ve şahsiyetçe prensipleri hürriyet aleyhinde addederek despot bir devlet demek olan faşist telkine uygun bir ceza reformu yapmak içindir.” **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.10, Birleşim 7, 21.11.1951, s.151–154.

⁸⁸³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.10, Birleşim 7, 21.11.1951, s.162.

⁸⁸⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.10, Birleşim 7, 21.11.1951, s.164.

Tasarının 23 Kasım'daki görüşmelerinde Adalet Komisyonu adına Vacid Asena (Balıkesir) söz alarak bir önceki birleşimde Osman Bölükbaşı (MP) ve Cezmi Türk'ün tasarının uzun bir süre komisyonda bekletilmesine yönelik eleştirilerine şu şekilde cevap vermiştir:

...Komisyon memleketin sosyal bünyesine vahim suretle tesir eden komünizmin mevzuunu ehemmiyetle incelemiş, yalnız 141'nci maddenin tetkiki sırasında müstemiren iki buçuk ay çalışmış ve bu çalışmalarında mütehasısları da davet ederek onların mütalâalarına müracaat etmek suretiyle...⁸⁸⁵

Sani Yaver (İstanbul) “komünizm; içtimai bir kanserdir” diyerek bu kanun tasarılarını da “Türk camiasını, Türk birliğini, Türk rabıta ve sevgisini yok etmeye mâtufluk Türk'ü Tarih boyunca daima hâkim rolündeki payidar vasfını mahkûm bir köleliğe götürme hedefine sürükleyen bâzı hıyanet yuvalarının tahrip” edilmesinde araç olarak görmüştür. Devamla “Büyük Meclisin, bu imha kararını vermek üzere tarihî celselerini ilahileştirecek bir bahtiyarlığa” kavuşturmasını temenni etmiştir. Yaver, konuşmasında “34 seneden beri milletin başına çıkan bu içtimai belâ” hakkında bilgi vererek ülkedeki gelişimini ve ne tür dernekler bünyesinde faaliyet gösterdiğinin örneklerini vermiştir. Son olarak da komünizmle ilgili şu kesin yargıyı ifade etmiştir:

“Türk Milleti; onun saçtığı zehirlere karşı ebedî bir muafiyet taşır. Türk'ün ahlâk ve seciyesi, ananesi dinî akidesi karşısında her teşebbüsün akamete mahkûm olacağına hiç şüphe etmesin.”⁸⁸⁶

Abbas Çetin (Kars) eldeki 141, 142 ve 163. maddelerle komünizm ve ırkçılıkla mücadelenin amaçlandığını belirterek komünizmin “doktrin olarak cemiyetimizin benimsemediği ve benimsemeyeceği bir âfettir... Bugün komünizm bir istilâ metodudur.” diyerek komünizmin asla kendi kimliğiyle gelmediğini nitekim girmedikleri kılığın olmadığını söylemiştir. Komünizmin girdiği “kılıkların en marufu en çok belli olanı ırkçılık perdesi altında” olanı olduğunu belirtmiştir. Çetin, konuşmasının devamında tasarıya muhalif olmasına rağmen şöyle demektedir:

⁸⁸⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.10, Birleşim 8, 23.11.1951, s.172.

⁸⁸⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.10, Birleşim 8, 23.11.1951, s. 172–174.

163. maddenin derpiş ettiği irtica da tıpkı bunun gibidir. Bugün devlet kadrolarını Atatürk inkılâbını benimsemiş gençler, doldurmuş bulunmaktadır. Bu şekilde teşkilatlanmış olan bir cemiyette irticain bizi ürkütecek hiçbir ciddi sebebi yoktur. Ama diğerleri gibi komünizme muntahi olan ahvalde, irticai hareketlerle mücadeleyi can gönülden prensip olarak kabul ederim.⁸⁸⁷

Mehmet Daim Süalp (Siirt), teklif ve tasarıların sadece 141 ve 142'inci maddeleri kapsamadığını ancak diğer maddelere kimsenin temas etmediğini bunun dikkate alınmasını istemiştir. Bunun üzerine 14 milletvekili bir takrir vererek milleti tehdit eden en büyük unsurun komünizm olmasından dolayı 141 ve 142'inci maddelerin dışındaki maddelerin ayrı bir kanun halinde görüşülmesi için kanun metninden çıkarılmasını istemişlerdir. Bu isteğe Adalet Komisyonu adına cevaplandırılan Vacid Asena (Balıkesir), tasarının komünistliğin yanında diğer müteallik suçları (hırsızlık, kumar, eroin) kapsadığından dolayı bir ayrıma gerek görmediklerini belirtmiştir. Ancak yinede takriri verenlerin sebepleri söylemeleri halinde Meclisin bir karar verebileceğini belirtmiştir.⁸⁸⁸

Takriri verenler adına söz alan İbrahim Kirazoğlu (Kayseri) tasarının komünistliğe taalluk ettiğinin herkesçe kabul edildiğini amaçlarının kanununun 141 ve 142'inci maddelerin tadiline dair olan açıklığı belirtmek olduğunu söylemiştir. Nitekim usule karşı olmadıklarını sadece birbirleriyle ilişkisi olmayan maddelerin bir arada bulunmasını doğru bulmadıklarını belirtmiştir.⁸⁸⁹ Ahmet Kemal Varınca (Gümüşhane), maddelerin ayrı olarak görüşülmesi için takrir verenlerin düşüncelerini destekler nitelikte CHP dönemindeki taktiğinde komünistlik ve irticain harmanlaştırılması olduğunu söyleyerek irtica ve ırkçılığın bu işle alakadar olmaması gerektiğini söylemiştir.⁸⁹⁰ Adalet Komisyonu adına söz alan Vacid Asena ise hükümetin teklif ettiği tasarının maddelerine göre 141, 142 ve müteakiben 163'üncü madde gelmektedir. Bundan dolayı 163'üncü maddenin de 141 ve 142 ile beraber

⁸⁸⁷ Çetin, kanun metninde hukuk terimlerine girmeyen ve ilk bakışta anlaşılması kestirilemeyen kavramların olduğunu belirterek “millî hisleri rencide etmek, millî duyguları yok etmek” denilerek neyin kastedildiğini sorarak “Cumhuriyet prensipleri ve demokrasi prensipleri” gibi kullanılan tabirlerin de kanuna aykırı olduğunu söylemiştir. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.10, Birleşim 8, 23.11.1951, s.175.

⁸⁸⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.10, Birleşim 8, 23.11.1951, s.176–177.

⁸⁸⁹ “Bu suretle Heyeti Celileniz tasvip ederse bu müzakeratın 141 ve 142'inci maddelere münhasır olarak hassaseten komünistlikle ilgili hususata inhisar ettirilmesini istiyor...” **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.10, Birleşim 8, 23.11.1951, s.177–178.

⁸⁹⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.10, Birleşim 8, 23.11.1951, s.179.

görüülmesi yönünde Meclisten karar beklediğini söylemiştir.⁸⁹¹ Gelen tepkiler üzerine söz alan Başbakan Adnan Menderes, celselerden de anlaşılacağı üzere kanun müzakeresinin merkezini kökü dışarıda olan sol cereyanların teşkil ettiğini söylemiştir. Tasarının Ceza Kanununda yapılması gereken “tadillere müteallik muhtelif fasıl ve maddelerdeki hükümleri bir araya” toplamasının mantıken hata olduğunu ve bunların bir araya gelmesinin imkânının dahi olmadığını itiraf etmiştir. Bundan dolayı da hükümetin bu maddelerin ayrılmasında bir sakınca görmediğini nitekim Meclis’inde temayülünün bu yönde olduğunu söylemiştir.⁸⁹² Menderes’in bu sözleri üzerine Refet Aksoy (Ordu), 141, 142 ve 163’üncü maddeleri ayırdıktan sonra bir kanun yapmanın hafiflik olduğunu söylemiştir.⁸⁹³ Bunun üzerine kürsüye tekrar gelen Menderes, bunun hafifi olmadığını olağanüstü durumlarda kanunların da olağanüstü bir durumda olması gerektiğini belirtmiştir. Devamla Menderes, inkılâpların korunması için daha önceki iktidarın son zamanlarında çıkarılmış olan kanunların amaçlarını fazlasıyla karşıladıklarından dolayı memleketin bir tehlikeye maruz olmadığını “fakat diğer bakımdan tehlike mevcut ve müstaceldir”⁸⁹⁴ diyerek mevzuunun ehemmiyetine dikkat çekmiştir. Adnan Menderes’in izahatlardan sonra verilen önerge kabul edilmiş 141 ve 142’inci maddeler üzerinde görüşmeler devam ederek zaman zaman 163’üncü maddeye de temas edilmiştir.⁸⁹⁵

Kanun tasarısının 26 Kasım 1951’deki müzakerelerinde ilk sözü Adalet Komisyonu Başkanı Halil Özyörük (İzmir) olarak bir önceki birleşimde söylediği her fikir akımının komünistlik olmadığını tekrarlayarak “aşırı veraset vergileri veya mirasçılık derecelerini çok tutmak gibi sosyal ve hukuki düşüncelerin komünistlikle ilgisinin bulunmadığını belirterek komünizm ve din ilişkisini şöyle açıklamıştır:

Memleketimizde din aleyhtarlarına komünist demek âdet olmuştur. Hâlbuki komünizm dinî inançları vasıta olarak kullanmaktadır... Komünizmin dinî uyuşturucu bir müessir telâkki etmesine ve dinin burjuva cemiyeti ile uyduğu ve ona hizmet ettiği komünistler tarafından ileri sürüldüğüne göre nasıl oluyor da dinî hisseleri komünistler istismara kalkıyor?⁸⁹⁶

⁸⁹¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.10, Birleşim 8, 23.11.1951, s.178–179.

⁸⁹² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.10, Birleşim 8, 23.11.1951, s.179.

⁸⁹³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.10, Birleşim 8, 23.11.1951, s.180.

⁸⁹⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.10, Birleşim 8, 23.11.1951, s.181.

⁸⁹⁵ Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.10, Birleşim 8, 23.11.1951, s.186–211.

⁸⁹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.10, Birleşim 9, 26.11.1951, s. 221.

Özyörük, konuşmasının devamında din ile komünizmi kıyaslayarak aradaki farkları izah ettikten sonra şu sonuca varmaktaydı:

Din mevzuunda daima inkılâp prensiplerini müdafaa eden kimselere komünist damgası vurulmamalıdır. Bunun aksine tam mânasıyla lâik olmakta mümkündür. Hattâ din müessesesinin geri kalmış cemiyetlere has bir müessese olduğu kanaatinde bulunanlar da olabilir. Yeryüzünde öyle dinler vardır ki bir reforma tâbi tutulmadıkları takdirde hiç sosyal hizmette bulunamazlar. Bilâkis din adamlarının istismarını sağlar... Hulâsa, Din sermaye; ahlâk, mülkiyet ve milliyetçilik düşmanlığı gibi hususların hiç biri yüzde yüz komünistliğe delâlet etmez.⁸⁹⁷

Feridun Fikri Düşünsel (Bingöl) de 141'inci maddenin bugüne kadar 4 tadil geçirdiğini ilk olarak da Ceza Kanununun tatbikatına müteallik bir hükümken 23.6.1936 tarih ve 3038 numaralı kanunla bugünkü şeklini aldığı belirtmiştir. Bu tadiller sırasında 141'inci maddenin aldığı şekilleri izah ederek 141 ve 142'inci maddelerin İtalya Ceza Kanunundan aynen alındığından dolayı şiddetin fazla olduğunu belirtmiştir.⁸⁹⁸ 26 Kasım'daki müzakerelerden sonra Adalet Komisyonu genel temayülü göz önünde bulundurarak maddede yer alan cebir unsurunu kaldırmak için "fıkrayı tashih" (daha iyi düzeltmek) için geri almıştır.⁸⁹⁹ Müzakerelerde iftira ve ihanet mevzuuna değinilerek Nazım Hikmet hakkında da fikirler beyan edilmiştir. Din ve komünizm hakkında düşünceler beyan edilip bunların bir arada düşünülmemesi gerektiği belirtilmiştir.⁹⁰⁰

28 Kasımdaki birleşimde ise komünist liderlerin idamını öngören madde kabul edildi. Ancak maddeler Anayasa Komisyonu adına Vacid Asena'nın ısrarı üzerine komisyonda görüşmek üzere geri alınmıştır.⁹⁰¹ 30 Kasım (11'inci birleşim) ve 3 Aralık (12'inci birleşim) 1951'de tasarının maddeleri üzerinde görüşmeler yapılmıştır. Nitekim 3 Aralık 1951 tarihinde 141 ve 142'inci maddeler hakkındaki değişiklik kabul edilmiştir.⁹⁰² Yeni kanunla maddelerin aldıkları son şekil şöyle olmuştur.

⁸⁹⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.10, Birleşim 9, 26.11.1951, s. 222

⁸⁹⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.10, Birleşim 9, 26.11.1951, s.224–225.

⁸⁹⁹ **Zafer Gazetesi**, S.938, 27 Kasım 1951, s.1.

⁹⁰⁰ Müzakerelerin devamı için bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.10, Birleşim 9, 26.11.1951, s.226–266.

⁹⁰¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.10, Birleşim 10, 28.11.1951, s.273–274.

⁹⁰² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.11, Birleşim 12, 3.12.1951, s.21.

Madde 141:

1- Bir sosyal sınıfın diğer sosyal sınıfın üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veya bir sosyal nizamları cebir yolu ile kısmen veya tamamen ortadan kaldırmaya veya memleket içinde müesses iktisadi veya sosyal nizamları cebren yok etmeye mâtuf cemiyetleri her ne suret ve nam altında olursa olsun kurmaya tevessül, teşkil tanzim veya sevk ve idare eden yahut bu hususlarda yol gösteren kimse sekiz yıldan 15 yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.

2- Devlet Siyasi ve hukuki nizamlarını topyekûn yok etmek gayesini güden cemiyetleri her ne suret ve nam altında olursa olsun kurmaya, tevessül, teşkil tanzim veya sevk ve idare eden yahut bu hususlarda yol gösteren kimse aynı ceza ile cezalandırılır.

3- Amacı Cumhuriyetçiliğe aykırı olan veya demokrasi prensiplerine aykırı olarak Devletin tek bir fert yahut bir zümre tarafından idare edilmesini hedef tutan cemiyetleri kurmaya tevessül, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden yahut bu hususlarda yol gösteren kimse birinci fıkrada yazılı ceza ile cezalandırılır.

4- Anayasanın tanıdığı kamu haklarını ırk mülâhazasıyla kısmen veya tamamen kaldırmayı hedef tutan veya milli duyguları yok etmeye veya zayıflatmaya matuf bulunan cemiyetleri kurmaya tevessül, teşkil tanzim veya sevki idare eden yahut bu hususlarda yol gösteren kimse bir yıldan 3 yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

5- 1, 2 ve 3'ncü fıkralarda yazılı cemiyetlere girenlere 5 yıldan 12 yıla kadar ağır hapis cezası verilir. 4'üncü fıkrada yazılı hallerde 6 aydan 2 yıla kadar hapis cezası verilir.

6- Yukarıki fıkralarda yazılı fiilleri daireleri, belediyeler veya sermayesi kısmen veya tamamen Devlete ait olan İktisadi Teşeküller, sendikalar, işçi teşekülleri, okullar, yüksek tahsil, müesseseleri içinde veya bunların memur, müstahdem ve mensupları arasında işliyenler hakkında verilecek ceza üçte bir nispetinde artırılır.

7- Bu maddede yazılı suçları işleyenlerden biri suçu ve diğer faillerini tahkikatın her safhasında yetkili makamlara bildirdiği takdirde bu kimseye verilecek ceza hal ve şartlara ve hadisenin hususiyetlerine göre kısmen veya tamamen kaldırılabilir.

8- Bu maddede yazılı suçlardan dolayı mükerrir olanlar hakkında hükmedilecek ceza bir misli artırılır.

9- Bu maddedeki cemiyet tabirinden maksat, 2 veya daha ziyade kimselerin birleşmeleri halidir.

Madde: 142 – 1- Bir sosyal sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmek veya bir sosyal sınıfı cebir yolu ile kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak yahut memleket içinde müesses iktisadi veya sosyal nizamları cebren yok etmek veya Devletin siyasi ve hukuki nizamlarını topyekûn yok etmek için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse 3 yıldan 8 yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

2- Cumhuriyetçiliğe aykırı veya demokrasi prensiplerine aykırı olarak Devletin tek bir fert veyahut bir zümre tarafından idare edilmesi için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse aynı ceza ile cezalandırılır.

- 3- Anayasanın tanıdığı kamu haklarını ırk mülahazasıyla kısmen veya tamamen kaldırmayı hedef tutan veya milli duyguları yok etmek veya zayıflatmak için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse 3 yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.
- 4- Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiilleri, taallük ettikleri gayelri gerçekleştirmek maksadiyle övenler 1 nci ve 2 nci fıkralarda yazılı hallerde 5 ve 3 ncü fıkrada yazılı halde 2 yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.
- 5- Yukarıki fıkralarda yazılı fiilleri 141 nci maddenin 6ncı fıkrasında yazılı kimselere karşı veya aynı fıkrada tasrih edilen yerler içerisinde işleyenlere verilecek ceza üçte bir nispetinde artırılır.
- 6- Yukarıki fıkralarda yazılı fıkralar fiiller neşir vasıtasıyla işlendiği takdirde verilecek ceza üçte bir nispetinde artırılır.
- 7- Bu maddede yazılı suçları işleyenlerden biri suçu ve diğer faillerini tahkikatın her safhasında yetkili makamlara bildirdiği takdirde bu kimseye verilecek ceza hal ve şartlara ve hadisenin hususiyetlerine göre kısmen veya tamamen kaldırılabilir.
- 8- Bu maddede yazılı suçlardan dolayı mükkerrin olanlar hakkında hükmedilecek ceza bir misli artırılır inceleme konusu bu maddelerin ilk biçimleri ile geçirdikleri değişiklikleri ve gerekçelerini yukarıda görmüş ve bu değişikliklerin siyasal, sosyal ve ekonomik nedenlerini de kısaca açıklamaya çalışmış bulunuyoruz.”⁹⁰³

Halit Çelenk, bu maddelerin CHP (1949) ve DP (1951) iktidarları tarafından değiştirilmesinin nedeni olarak iki partinin de aynı sosyal zümrelerin temsilcileri olmalarından dolayı bunların çıkarlarını koruma noktasında birleşmeleri olarak görmüştür. Her iki parti de bu maddelerle “Devleti Koruma” adına hareket edildiğini belirtmiş ancak “gerçekte işbirlikçi sermayenin, feodal unsurların” çıkarları korunmuştur.⁹⁰⁴ Basın ceza maddeleriyle ilgili müzakerelere yakından ilgi göstermiş değerlendirme ve önerilerde bulunulan yazılar yer almasına rağmen ağırlıklı olarak 163’üncü madde üzerinde durulmuştur.

Yeni İstanbul Gazetesindeki bir makalede meclisteki müzakerelerde gizli oturum yapılmasının “komünist faaliyetlerinin ehemmiyetsiz” olmadığını gösterdiğini bundan dolayı da tüm partilerin komünistlikle mücadelede ortak düşüncede oldukları ancak prensip konusunda tartışmaların devam ettiği yer almaktaydı. Aynı gazetede “Halifeliği, sultanlığı diriltmeye çalışan bir insan;

⁹⁰³ Kanun No: 5844 olup Resmi Gazetenin 7979 sayısında 11 Aralık 1951’de yayınlanmıştır. **Düster**, 3. Tertip, C.33, Ankara Başbakanlık Devlet Matbaası, s.44-46; Çelenk, **a.g.e.**, s.116-118.

⁹⁰⁴ “Bu da doğaldır. Bir sosyal sınıfı temsil eden siyasal örgütlerin o sınıfın çıkarlarını korumaları, ona hizmet etmeleri olağandır. Bu tutumun tersi şarttır olurdu. Çelenk, **a.g.e.**, s. 84-85.

komünistten daha zararsız sayılamaz” denilmekteydi. Bundan dolayı da cezai yaptırımın “suç, güdücü fikre göre değil, cemiyet içinde yaptığı yıkıma” bakılarak hükme bağlanması gerektiği yer almaktaydı.⁹⁰⁵ Dolayısıyla dini istismar alanında da aynı tedbirlerin alınması tezi savunulmuştu.

Kanunun kabulünden sonra Menderes, “Canadian Aassociation of Broadcasters” muhabirinin sorularına verdiği cevapta komünistliğin “bugünkü Türkiye’de barınamaz” hale geldiğini “hele, tehlike sayılacak bir hale gelemez” olduğunu çünkü hükümetin doğabilecek kımıldanışa bile tedbir aldığını söylemiştir. Menderes devamla şöyle demektedir:

“Bizim geleneklerimiz, ahlâk ölçülerimiz, hayat anlayışımız komünistliğin yayılmasına hiç elverişli değildir.”⁹⁰⁶

⁹⁰⁵ Makalenin devamında şöyle denilmekteydi: “Demokrasiler, olağanüstü (Emergency) konularda da ceza eşitliği davasına ehemmiyetli bir yer vermişler her çeşit olağanüstülük hukuku yaratmışlar.” M. Mermi, “Cezada Eşitlik Dâvası”, **Yeni İstanbul Gazetesi**, S.722, 26 Kasım 1951, s.1.

⁹⁰⁶ M. Mermi, “Türkiye ve Komünistlik Tehlikesi”, **Yeni İstanbul Gazetesi**, S.753, 27 Aralık 1951, s.1.

3.2.5.1. 163'üncü Madde ve Tartışması

141 ve 142'inci maddelerdeki değişikliklere rağmen 163'üncü madde de öngörülen değişiklik tepkiler üzerine gerçekleşmemiştir. Tarık Zafer Tunaya, DP'nin İslâmcı akımın "yasama organındaki direnci" olan 163'üncü maddeyi bulanık kavram kargaşasından kurtarmak için getirdiğini belirtmiştir.⁹⁰⁷ İslamcı basında ise 163'üncü madde "mukaddesatçıların ölüm fermanı" olarak ilan edilmişti. Nitekim milleti "tahakkümleri altında inletmeye alışan zihniyet" sahipleri fırsat buldukça 163'üncü maddeyi "Demokles kılıncı gibi" kullanmakta tereddüt etmemektedirler.⁹⁰⁸ Hükümetin getirdiği ancak sonradan geri çektiği 163'üncü maddedeki değişiklik tasarısı şu şekildeydi:

Madde 163-1- Lâikliğe aykırı olarak sosyal, iktisadi, siyasi veya hukuki nizamları kısmen de olsa dini esas ve inanışlara bağlamak veya halifelîği tesis etmek amacıyla birleşmeler kurmaya teşebbüs eden, teşkil veya tanzim yahut sevk ve idare eden veya bu hususlarda yol gösteren kimse 4 yıldan 10 yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.

2- Bu çeşit birleşmelere girenler veya girmek için başkalarına yol gösterenler 5 yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.

3- Yukarıda yazılı birleşmeleri, dağıtıldıktan sonra, her ne suret ve nam altında olursa olsun, yeniden kurmaya teşebbüs eden, teşkil veya tanzim yahut sevk ve idare edenler hakkında verilecek cezalar altıda bir nispetinde arttırılır.

4- Yukarıki fıkralarda yazılı fiiller 141'inci maddenin 6'ncı fıkrasında gösterilen tarzda işlendiği takdirde verilecek ceza yarından aşağı olmamak üzere arttırılır.

5- Yukarıki fıkralarda yazılı suçları işlemiş olup da bunları ve faillerini kovuşturmaya başlanmazdan önce yetkili makamlara bildiren kimselere verilecek ceza hal ve şartlara ve hâdisenin hususiyetlerine göre kısmen veya tamamen kaldırılabilir.

6- Lâikliğe aykırı olarak sosyal, iktisadi, siyasi veya hukuki nizamlarını kısmen de olsa dinî esas ve itikadlara bağlamak veya halifelîği tesis amacıyla veya siyasi menfaat yahut şahsi nüfuz temin ve tesis eylemek maksadıyla dini veya din hislerini yahut dince mukaddes tanınan şeyleri alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse iki yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.

7- Yukarıki fıkrada yazılı fiiller 142'inci maddenin 4'üncü fıkrasında gösterilen tarzda işlendiği takdirde verilecek ceza yarından aşağı olmamak üzere arttırılır.

8- Bu maddede yazılı fiiller yayın yolu ile işlendiği takdirde verilecek ceza üçte bir nispetinde arttırılır.

⁹⁰⁷ Tunaya, **İslm., Akm.**, s.198.

⁹⁰⁸ M. Nuri Akyar'ın yazısı, **Yeşil Nur Gazetesi**, S.15, 29.2.1952, s.1.

9- Bu maddede yazılı fiiller 141'inci maddenin 7'inci fıkrasında gösterilen şahıslara karşı ve aynı fıkrada tasrih olunan yerler içinde işlenirse ceza üçte bir nispetinde arttırılır.⁹⁰⁹

Muhafazakâr basından Sebilürreşad Dergisinde, DP'nin iktidara geldikten sonra dini hayat için yaptığı faaliyetleri değinerek hidayet yollarının açıldığını dalâlet yollarının ise kapandığı yer almaktaydı. Bundan dolayı da sıranın 163'üncü maddeye geldiği belirtilmişti. Çünkü bu madde “din ve vicdan hürriyetini, Anayasayı, demokrasiyi, insan haklarını, lâikliğı esasından yıkmaktadır.” denilerek 163'üncü madde ile ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunuluyordu:

Halk Partisinin, din ve vicdan hürriyetine karşı indirdiği darbelerin en ağırı, en dehşetlisi bu 163'üncü maddedir. Demokrat Partinin tevarüs ettiği baskıların en şiddetlisi budur... Tarih, hür milletlerin ceza kanunlarında böyle bir madde kaydetmiyor. Halk Partisi, can çekiştiği devirde bu maddeyi koydu. Yirmi yedi sene halkın din ve vicdanı üzerinde yaptığı baskıların tazyiklerin seçim zamanında feveranından, halkın hesap soracağından korktu. Seçimde milletin dilini bağlamak, dinden imandan bahsettirmemek için bu maddeyi koydu... Bu maddeyi, 27 sene inim inim inettiği milletin muztarib vicdanının feveranına karşı bir kalkan olarak koymuştu... Fakat vatkâ ki o gün geldi, vatkâ ki yüreklerden boşanan ahlâr âfakı kapladı, vatkâ ki seller gibi taşan feryad ve figanlar zapt edilmez hale geldi; o zaman zulüm ve istihdad kalesinin bürcü baruları yerinden oynadı. Şaşırdılar, korktular, milletin şahlanan imanından titrediler. Dilleri tutuldu... Millet istediği gibi söyledi. İçini döktü. Din ve vicdan üzerindeki baskının kaldırılmasını istedi. Ona bu hürriyeti vaat edenlere reyini verdi. Bu suretle bâtil yıkıldı... Demokrasi güneşi işte böyle doğdu. Demokrat Parti işte böyle iktidara geldi. Uzun ve karanlık gecelerden sonra, millet hürriyet sabahına böyle kavuştu.

163'üncü madde ile genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra Müslümanlığın gereklerinin sağlanacağını ve “memlekette irtica fikri olmadığını” farklı mekânlarda söyleyen Menderes'in “din ve vicdan hürriyetini müthiş surette tehdid eden bu maddeyi ne suretle tadil ve ıslah edecekler?” denilmekteydi. Zira bu maddenin ıslah edilecek bir tarafının olmadığı ve kökünden kaldırmaktan başka çarenin düşünülmemesi gereği savunulmuştur.⁹¹⁰ Sebilürreşad dergisinde 163'üncü madde ile ilgili sık sık tenkitlere yer verilmişti. Nitekim 1951 yılı içerisinde derginin

⁹⁰⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.10, Birleşim 5, 16.11.1951, 264 Sayılı basma yazı, s.27–28. 163'üncü maddenin 1949 yılındaki hali için bkz. Dipnot 344..

⁹¹⁰ “163'üncü Madde Can Çekişiyor”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.5, S.121, İstanbul, Saka Matbaası, Şubat 1952, s.323–325.

93 ve 98 sayılı nüshalarındaki yazılardan dolayı savcılık tarafından soruşturma başlatılmıştı. Bundan dolayı aynı dergide DP milletvekillerine ve bütün adalet dünyasına seslenilerek “din ve vicdan hürriyetine, Anayasaya, demokrasiye, lâikliğe tamamen aykırı olarak Halk Partisinin koyduğu bu maddeden milletin neler çektiğini ve bu müthiş silâhı savcılarının nasıl kullandığını” görmeleri için uyarıda bulunulmuştur.⁹¹¹ N. Fazıl Kısakürek ise 27 yıllık Halk Partisi iktidarının özü olan 163’üncü madde kaldırılmadıkça başka bir işin yapılmasında bahsedilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Nitekim DP iktidarının “elini uzatıp, rey ile geldiği bu milletin boynundaki kanlı halkayı”⁹¹² kaldırmasını istemekteydi. Eskişehir’de yayınlanan Yeşil Nur gazetesi de 141, 142’inci maddeler ile 163’üncü maddenin beraber Meclis’e gelmesini Menderes’in ve milletvekillerinin tepkileri üzerine geri alındığını olumlu olarak değerlendirmiştir. Ancak 1952’nin başlarında 163’üncü maddedeki cezaların “teşdid edilmek suretiyle Meclise sevk” edilmesinden dolayı Menderes’e açık bir mektup yazarak İzmir ve Ankara’da sarf ettiği din ve vicdan hürriyeti üzerinde baskıların kaldırılması gibi beyanlarına rağmen bu durumu samimiyetsizlikle izah etmiştir.⁹¹³

Sebilürreşad Dergisi ise Yeşil Nur’a katılmadığını diğer DP’liler ile ilgili olarak bir şey diyemeyeceklerini ancak “Başbakan Adnan Menderes’in kendisi ile görüşüp tanışmış olmamakla beraber, din ve vicdan hürriyeti üzerindeki baskıyı kaldırmak hususundaki beyanlarında samimî olduğuna kaniiz.” Sebilürreşad maddenin kaldırılması hususunda bir takım sıkıntıların ve engellerle karşılaşılacağı uyarısında da bulunmuştur. Ayrıca Başbakanın her şeyi yapabileceği düşüncesinin doğru olmadığını böyle bir iddia ile hükümet ve parti idaresindeki muhtelif kuvvetlerin çarpıştığını dikkate almamaktır. Bundan dolayı da şöyle bir değerlendirme de bulunmaktaydı:

Masonların Ankara’da mühim ve kuvvetli bir mevki işgal etmekle oldukları unutulmamalıdır. Bu madde esasen Halk Partisi masonları tarafından ileri sürülmüş ve

⁹¹¹ “Tatbikatta 163’üncü madde”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.5, S.119, İstanbul, Kardeşler Basımevi, Ocak 1952, s.119.

⁹¹² “163’üncü madde”, N. Fazıl Kısakürek, **Büyük Doğu Gazetesi**, S.24, 8 Haziran 1952, s.1.

⁹¹³ “Sayın Menderes, bu vecizelerle meydana getirdiğiniz perhiz karşısında 163 lahana turşusunu yiyip de D.P.’nin iktidar koltuğunda rahat rahat oturacağınızı mı zannediyorsunuz? Öyle bir mide fesadına uğrayacaksınız ki 1954 tane 14 Mayıs hekimi gelse sizi bir daha eski sıhhat ve iktidarınızı adım adım takip etmektedir. Seçim zamani ektiğinizi biçeceksiniz.” M. Nuri Akyar, “Sende mi Brütüs”, **Yeşil Nur**, S.14, 13.2.1952, s.1.

kabulünde ısrar edilmişti... Bu kuvvetin ehemmiyetini takdir etmek, bu itibarla mason olmayan Başbakan Menderes'in müşkül mevkiini anlamak insafı bir hareket olur... Masonlar için bu maddenin ibkası ve daha ziyade şiddetlendirilmesi bir umdei esasiyedir. Fakat Meclisteki hakiki ve samimî olarak din ve vicdan hürriyeti taraftarı Demokratlar bu maddenin şiddetle aleyhindedirler... Meclisteki din ve vicdan hürriyeti taraftarı Demokratlar bunu İslam'ın hayatı izzeti meselesi olarak telâkki ediyorlar. Masonlar da din ve vicdan hürriyeti üzerindeki Halk Partisi devrinden intikal ede gelen baskının devamına ve şiddetlendirilmesine taraftardır. Kemmiyet itibari ile din ve vicdan hürriyeti taraftarı Demokratlar, fakat keyfiyet itibariyle masonlar kuvvetlidir. Çünkü masonlar teşkilâtlıdır, dağınık değildir, programsız değildir. Matbuatın çoğu masonların elindedir... İşte bu iki kuvvet bu madde üzerinde Partide, Grupta, Komisyonunda, Mecliste, her yerde çarpışıyor ve çarpışacaktır. Eğer Hükûmet hakikî ve samimî din ve vicdan hürriyetini taraftarını tutmazsa muvaffak olacakları şüphelidir. Çünkü adedin, perakende kuvvetin kıymeti yoktur.⁹¹⁴

141 ve 142'inci maddelerin değiştirilmesinin ardından Sebilürreşad dergisinde özellikle 163'üncü madde üzerinde önemle durulmuştur. Ord. Prof. Kilimoğlu, 163'üncü maddenin şeklen yasak ettiği fiil ve hareketlerin esasen <laikliğe aykırı> olduğunu bu durumun laikliğin tanımının ne olduğu sorusunu akla getirdiğini belirtmiştir. Devamla Fransa ihtilaliyle gelişen süreçle “yıkıcı ve aşırı hareketlerin cemiyette yaptığı manevî” tahripleri önlemek maksadı Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde laikliğin doğmasına neden olmuştur. Zira batıda laiklik dine karşı değil onu aşan papazlara karşı bir hudut teşkil etmektedir.

Bizde ise, son derece açık ve bellidir ki, hudud, yâni, mahbes dini yanlış anlayan anlatan ve böylece tâ devlet makamlarına kadar kendilerine nüfuz sahaları kuran hocalara karşı düşünülmemiş, misilsiz bir el çabukluğu ve mâna kalpazanlığı ile bizzat dine ve İslâmlığa bir tuzak diye kurulmuştur.

Bundan dolayıdır ki, 18'inci asırda Fransız cemiyetinin durumu neticesinde doğan laikliğin “20'inci asır Türkiye'sine ve Müslüman Türk cemiyetine tatbik eylemek, içtimaî vâkıalar bakımından” doğru değildir. Hilafetin ilgasından sonra ve Anayasadaki devlet dini ibaresinin çıkarılmasından sonra milleti ve dini

⁹¹⁴ Yazının devamında bu maddenin toplum üzerinde uyandırdığı etkilere değinilmiş Din adamlarının görevlerini yapmalarına rağmen bu maddeden dolayı mahkemelere sevk edildiği nitekim demokrasi ve laiklik mefhumlarının tam olarak uygulanmadığı belirtilmiştir. **Sebilürreşad Dergisi**, C.5, S.121, Şubat 1952, s.326–328.

nazara alarak fazladan laiklik mefhumunun Anayasaya girmesine gerek yoktu. Çünkü diğer maddeler din ve vicdan hürriyetini vaz etmiştir.⁹¹⁵

DP ise iktidara gelmesiyle “din üzerindeki baskıyı” kısmen kaldırmış olmakla beraber 163’üncü maddeye hiç dokunmadı. Hattâ Bolşevik diyarından başka dünyanın hiçbir yerinde a din üzerinde bu kadar baskı yapan bir kanun bulunmamasına rağmen DP bunu “daha ziyade teşdid etmeğe teşebbüs etti.” 163’üncü madde “hür ve lâik bir cemiyet için yüz kararı” olup kanunlarımız arasında yer aldıkça “din hürriyetini ağza almak bile hürriyetle istihzadır.” Halk partisini yıkan bu maddeyi yaşatmak din ve vicdan hürriyetlerinin mahkûm edilmesi anlamına gelip bu konuda iktidar şu uyarıları dikkate almalıdır:

Muhterem Başbakan! Bu engizisyon devrinden arta kalan maddeyi kaldırmadıkça Türkiye’de din hürriyetinden ve lâiklikten bahsetmenin mânası yoktur. Kalbine hançer sokulmuş bir adamın parmağı ucundaki dikenin çıkarıldığını söylemek hayat istihfaf olmaz mı? Eğer muktedirsenez dinin kalbine sokulan bu hançeri çıkarınız. Allah’ın dinine yardım ediniz. Bunu yaparsanız millet sizi başının tacı yapar. Dalâlet de, hidayet de Allah’tandır. Onları dalâlete düşürdü. İnşallah hidayet sizlere nasip olur.⁹¹⁶

Demokrat Parti’nin lider kadrosu ve diğer yöneticileri buldukları mekânlarda sağladıkları hürriyetlerden –din ve vicdan hürriyetleri başta olmak üzere- bahsetme durumunda kalıyorlardı. Zira bu durum kongrelerde daha fazla kendini göstermiştir. Muhafazakâr Sebilürreşad Dergisi DP idarecilerinin bu türdeki nutuklarına her fırsatta cevap vererek sorunu 163’üncü madde üzerinde toplamaktaydı. DP’nin sağladığı hürriyetlere rağmen asıl sorun “din hürriyetini en müthiş surette tehdit eden ve baskı altında tutan 163’üncü madde bir cellât satır gibi dinin, Türk milletinin dini olan Müslümanlığın tepesinde” durmasıydı. Nitekim DP’nin “devri sabıktan” farklı olarak hürriyeti ellerinde tutanlardan olmayıp ancak hak ve hakikat huzurunda sıkıştıklarında <o maddeyi biz koymadık ki> demekle

⁹¹⁵ Kilimoğlu, “Lâiklik ve 163’üncü madde”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.127, İstanbul, Kardeşler Basımevi, Mayıs 1952, s.22–23.

⁹¹⁶ Sebilürreşad’ta böyle bir yazının çıkma nedeni Konya DP il kongresinde bir delegenin “din hürriyeti ve din terbiyesi” meselesinde şimdiye kadar hiçbir şey’in yapılmadığını söylemesi üzerine Menderes’in iktidara gelinir gelinmez ‘din üzerindeki baskıları kaldırdığını’ cevabını vermesi olmuştur. Zira bunlar yeterli değildi ve yapılması gerekenler daha duruyordu. “Hadiseler”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.127, İstanbul, Kardeşler Basımevi, Mayıs 1952, s.28.

yetinmektedirler. Bu durum eleştirilerin odak noktasını teşkil etmekle beraber DP'ye şöyle denilmekteydi:

Evet, siz koymadınız, amma siz tatbik ediyorsunuz. Niçin bu engizisyon kanunu kaldırmıyorsunuz? Halkçılar iktidarda iken bu kanunu koydukları zaman muhalefette bulunan Demokratlar buna şiddetle hücum ettiler. Bu kanun din hürriyetini kökünden yıkıyor, dediler kabul etmediler... Votka ki Demokratlar muhalefetten iktidara geçtiler; bu kanun onları hiç de rahatsız etmedi. İlk günleri din hürriyeti hararetle galeyanlar yatışınca, Milletvekilleriyle millet arasındaki ahdü misakın mürekkebi biraz kuruyunca bu kanun iktidara hoş görünmeğe başladı... Derken savcılara bir tebligat vaki oldu: 163'üncü maddeyi niçin tatbik etmiyorsunuz? ⁹¹⁷

Sebilürreşad Dergisinde 163'üncü madde ile ilgili yayınlarda bu maddenin “din üzerindeki baskıyı devam ettirmek için Halk Partisinin tedhiş silâhı” olarak kullandığı değerlendirilmesi yapılmaktaydı. ⁹¹⁸

⁹¹⁷ DP Konya il kongresinden sonra Muğla ve Samsun'daki il kongrelerinde Samet Ağaoğlu ve Tevfik İleri'nin din hürriyetlerinin sağlanması hakkındaki nutuklarından dolayı bu yazı kaleme alınmıştır. Edip, Eşref, “Müslüman Türk Milleti Din hürriyetine tamamen sahip midir”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.132, İstanbul, Kardeşler Basımevi, Ağustos 1952, s.98-99.

⁹¹⁸ “163'üncü madde”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.133, İstanbul, Kardeşler Basımevi, Ağustos 1952, s.126.

3.3. 1952 YILI GELİŞMELERİ

3.3.1. Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçe Görüşmeleri

Diyanet İşleri Bütçesi görüşmeleri daha önceki görüşmelerde olduğu gibi günlük hayatta pek tartışılmayan dinsel sorunların dile getirilmesi şeklinde olmuştur. Nitekim milletvekilleri seçmenlerin kendinden bu konularda olan beklentilerini anlatma ve isteklerde bulunulan konuşmalar yapmışlardır. Bunun yanında teşkilatın görevleri ve alanları hakkında tartışmalar da yaşanmıştır.

23 Şubat 1952 tarihinde başlayan görüşmelerde dünya tarihinde diktatörlük kurmak isteyenlerin “dine ve ilme hücum” edenlerin olduğunu söyleyen İsmail Berkok (Kayseri) alarak İslam dininin diğer dinler karşısında ihmale uğradığını ifade etmiştir. Berkok, İslam Dinini diğer dinlerle mukayesesini yaparak diğerleri gibi “muhti ve âciz” olmadığını, İslam’a göre insan “Allah’tan başka kimseye baş eğmez” bunun da demokrasinin temeli –“insanlar, kendi cinslerinden olan diğer bir insanın hâkimiyeti altına giremez”- olduğunu belirtmiştir.⁹¹⁹ Berkok devamla İslam Dininin özelliklerinden ve hakikatlerinden bahsederek dinin bu mahiyetlerinden istifade etmek için her hafta 40.000 kürsüden millete hitap eden DİB teşkilatından faydalanmak gerektiğini önermiştir. Bunlara ilaveten radyonun da bu tür işlerde kullanılmasını gerektiğini belirterek şu önerilerde bulunmuştur:

Diyanet İşleri Teşkilâtına rasyonel ve asrın idrak ve şartlarına uygun bir mahiyet verilmesi zaruridir. Ve esasen radyo icat edildikten sonra dünyaya hitap etmek mecburiyeti farzı ayın halini almıştır. Aksi takdirde Diyanet İşleri vazifesini ve mükellefiyetini yapmamış bir vaziyette kalacaktır... Diyanet İşleri teşkilâtının halka bırakılması taraftarı olanlar vardır. Bâzı formalitelere ve siyasi fantezizme kapılarak cihanşümul bir teşkilâtı başıboş bırakmak bir hatadır ve memleket menfaatlerine aykırıdır.⁹²⁰

⁹¹⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.13, Birleşim 45, 23.2.1952, s.593.

⁹²⁰ “Bu taraflarının bir kısmı lâyisizm kanaatiyle diğer bir kısım din işlerinin bu vaziyetle daha ziyade inkişaf etmek imkânını bulacağı ümidiyle hareket ediyorlar. Ben bu kanaatte değilim.” **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.13, Birleşim 45, 23.2.1952, s.594.

Ahmet Gürkan (Tokat) ise din müessesesinin 1950 yılından itibaren asıl amacına hizmet etmeye başladığını ifade etmiştir. DİB'in vazifelerinin kul ile Allah arasındaki “mânevi rabitanın tesis ve idamesinden” başka “dine yöneltilecek, din aleyhtarı fikirlere karşı mecmua ve saire reddiye cevapları yazmaktan” ibaret olduğunu belirtmiştir. Devamla İsmail Berkok, gibi radyolardan istifade edilmesini gereğini belirterek terbiye bakımından yapılacak propaganda ve konferansların radyo aracılığıyla yayılmasını önermiştir. (Bunun laikliğe aykırı bir tarafı kalmamıştır.) Camilerin durumuna da değinerek büyük bir bölümünün kirada ve kapalı halde olduğunu bir bölümünün de CHP'nin işgali altında o söylemiştir. Son olarak da Emekli Sandığının 40'inci maddesinin C fıkrasına (65 yaşını dolduran memurların otomatikman emekliye sevke dilemesine ait fıkra) yönelik bir teklifte bulunmuştur. Ayrıca 50–60 milletvekiliyle beraber aldıkları karar doğrultusunda ilave olarak 500 imam kadrosu açılması teklifinde bulunmuştur.⁹²¹ Çünkü gezilen ve gidilen yerlerde seçmenler din adamı yetersizliğinden şikâyetçi olmuşlardır.

Yusuf Aysal (Kütahya) ise bütçeden DİB'e ayrılan payın bir yıl öncesine nazaran artmasını olumlu karşılamıştır. Ancak dini yayınlar döner sermayesinin kullanılması için gerekli nizamnamenin şimdiye kadar hazırlanmamış olduğunu eksiklik olarak kabul edip dini eserlerin yayınlanması için gerekli olan bu nizamnamenin yerine getirilmesini temenni etmiştir. Bununla beraber bütçede üniversitedeki ilahiyat fakültesinde okuyacak olan fakir ve muhtaç öğrencilere yardım için burs teminin olmamasını eleştirerek bunların desteklenmesi gereğini savunmuştur.⁹²² Ömer Bilen (Ankara) iktisadi olarak diğer teşkilatlara nazaran DİB bütçesine 8 milyonluk bir pay aktarılmasını yetersiz bulmuştur. Her ne kadar CHP dönemindekine göre artış varsa da bunun nedeni “hademei hayratın” diyanet idaresine devredilmesinden kaynaklanmıştır. Yetersizliğin nedenlerinden biri de Diyanet teşkilatının özelliğine bağlayarak şöyle devam etmiştir:

⁹²¹ Gürkan, camilerin durumu hususunda Ankara'dan örnekler vermiştir. Söylediklerine göre “Ankara'daki Ahituğra Mescidi, Muvakkithane, bugün kapalıdır, imam yoktur. Papani Mescidi kiradadır, Konyalı Şefik isminde birisindedir. Helvacılar Mescidi Pol isminde bir Ermeni vatandaşa kiraya verilmiştir, bugün onu, ahır olarak kullanıyor, arkadaşlar. Medeni memleketler içerisinde eğer her hangi bir mâbedin bir şekilde kiraya verildiğini bir vatandaş ispat ederse ben iddiamdan feragat ediyorum... Kiraya vermek ne demektir, cami kiraya verilir mi? Cami depo olur mu? Bir zaruret olmadıkça. Gedik Mescidi, Cumhuriyet Halk Partisinin, Sakarya Bucağının füzuli işgali altındadır. İstanbul'da Beylerbeyi Camiinin muvakkithanesi, Cumhuriyet Halk Partisinin işgali altındadır... Cumhuriyet Halk Partili arkadaşlarımdan istirahat ediyorum; buraları boşaltsınlar, Müslümanlara terk etsinler.” **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.13, Birleşim 45, 23.2.1952, s.595–596.

⁹²² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.13, Birleşim 45, 23.2.1952, s.596.

Diyanet teşkilâtı öyle muazzam bir teşkilâttir ki yirmi milyon bir kütlenin dinî, içtimai, ahlâki sahalarda yükselmesini ve yaşamasını temin edecek olan bir müessesedir. Memleketin en hücre köyelerine kadar elini uzatan hattâ dağ başında gezen insanların bile vicdanlarına hak adalet mefhumunu telkin eden memleket şumul hattâ cihan şumul bir müessesidir. Bu teşkilâtın lâıkiyle muvaffak olması için haiz olduğu ehemmiyet nazarı itibara alınarak millî ve ahlâki bünyemizde husule gelen... Çünkü Türk ve Müslüman milletimiz ve bütün vatandaşlar senelerce ihmale uğrayan hattâ ihanete mâruz kalan mânevîyat ve mukaddesatımızın ihya ve idame edilmesini...

Bilen, devamla Garp milletlerinin din sahasındaki terakkilerinin “göz kamaştırıcı” bir halde olduğunu belirterek Amerika örneğini verip kiliseye verilen maddi desteği yıllara göre açıklayarak daima arttığını belirtmiştir.⁹²³ Mehmet Özbey (Burdur) ise geçen sene dini yayınlar döner sermayesine 250 bin liralık bir kaynak tahsil edilmesine rağmen tek bir eserin yayınlanmadığını söylemiştir. DİB’den duaların manalarının anlaşılması için sade bir dille bunun ifade edilmesinin yanında imam ve müezzin kadrolarının artırılmasını talep etmiştir.⁹²⁴

Hamdi Şarlan (CHP- Ordu) ise Devletin maddi imkanları ölçüsünde son 4-5 seneden beri cüzi olmasına rağmen yapılan ilavelerden memnurluk hissettiklerini belirtmiştir. Şarlan devamla din ve vicdan hürriyetlerine yönelik görüşlerini açıklayıp “din ile dünya işlerinin ayrı tutulması” daha açık olarak “dinin siyasete” karışmaması ve “siyasetin de dine” karışmaması prensibini benimsediğini ifade etmiştir. Şarlan, devamla kendi dönemlerindeki durumu izah etmiş ancak eksikleri gideremediklerini bunun da bir “intikal devresi” olduğunu ve bu devreyi “fetret halinde biraz uzun” sürdüğünü ifade etmiştir. Bundan dolayı da diyanetin devlet teşkilâtı içinde yer almasına rağmen bilgi ve yetki bakımından bir otorite sağlayamadığını itiraf etmiştir. Bu tür nedenlerden dolayı DİB’nin “malî, içtimai, dinî, imkânlar derpiş ve temin edilmek şartıyla müessesenin muhtar bir cemaat teşkilâtı halinde mi yoksa Devlet bünyesi içinde mi yaşatılmasının muvafık olacağını tâyin etmek lâzımdır.” diyerek

⁹²³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.13, Birleşim 45, 23.2.1952, s.597. Bilen, ayrıca “Türk-İslâm camiasında güya Müslüman geçinen küçük bir zümre”nin olduğunu ve bu “zümrei dâle her fırsatta din ve mukaddesat aleyhine bîperva tahkir ve tecavüzde buldukları halde Cumhuriyet müddeiumumîleri kanun” vasıtasıyla bunlar hakkında bir takibatta bulunmadıklarını sormuştur. Bilen devamla “bir milletin mensubu bulunduğu dini tahkir ve tezyif etmek doğrudan doğruya o millete ihanet etmektir. Türk Milletine ihanet edenlerinse Türk vatandaşlığından ıskatı gelir.” diyerek Meclis’in sorumlu davranmasını istemiştir. **Aynı birleşim**, s.598.

⁹²⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.13, Birleşim 45, 23.2.1952, s.599.

bu sorunun halledilmesi gerektiğini işaret etmiştir. Zira bundan sonra teşkilatın talep ve eksiklerinin yanında tereddütlerinin giderileceğini söylemiştir.⁹²⁵ Şarlan'ın söylemleri artık CHP'nin devletçi tarafının bir nebze olsa değiştiğini göstermektedir çünkü artık tartışma ve anlaşmalarla hareket edilmesini teklif etmekteydi.

Ali Fahri İşeri (Balıkesir) ise Menderes'in vicdan hürriyetlerine ve dine kıymet vermesine rağmen Diyanet Bütçesine az verdiğini en azından 8 yerine 10 milyonluk bir pay ayrılması gerektiğini söylemiştir. Şeriat ve irtica'nın ayrı şeyler olduğunu ve aynı manada kullanmanın doğru olmadığını nitekim İslam dininin fen ve medeniyet dini olduğunu belirtmiştir. İslam dinin 14 asır önce laikliği beyan ederek kişinin vicdanına geniş haklar tanıdığını zira anayasada laikliğin yer almasına rağmen tarifinin yapılmadığından şikâyet etmiştir. Ayrıca Menderes'in din ve vicdan hürriyetlerine yönelik baskı yapılmayacağını söylediği günden itibaren kimi yayın organlarında irtica'nın başladığı ve bu nedenle dini yayınlara ve dindar kişilere karşı saldırıda ve tecavüzlerde bulunulduğunu söylemiştir.⁹²⁶ İşeri, konuşmasını irtica ve laiklik üzerinde sürdürerek İslam dininin vicdanlara hitap eden özelliğinden örnekler sunmuştur. İşeri, DP'nin ve Adnan Menderes'in de bu konularda demokrasinin gereği gibi hareket ettiklerini belirterek şöyle devam etmiştir:

Şimdi eğer bu memlekette hakiki demokrasi varsa ve vicdan hürriyeti samimî ve hakiki bir şekilde kabul edilmiş ise ve Devlet tam mânasıyla lâyük ise dininî muhafaza etmek isteyen vatandaşa dininin her hususunda müsaade etmesi şarttır.⁹²⁷

Gazi Yiğitbaşı (Afyonkarahisar) ordunun zamana göre maddi silahlarla donatılması gibi “mânevi sahada da mânevi silâhlarla milletimizi teçhiz etmek” gerektiğinin zamanının geldiğini söylemiştir. Bundan dolayı da bu hizmeti veren kurumların sayılarının arttırılması ve din adamlarımızın diyanet teşkilatı bünyesinde daha fazla kadro vererek etkin kılınmasını önermekteydi. Yiğitbaşı, devamlı din ve vicdan hürriyetlerine bazı kesimlerin tahammül edemediğini belirterek bu konuda

⁹²⁵ DİB teşkilatının akıbeti için de “halkın arzularını ve bilginlerin fikirlerini ve muhtelif partilerin görüşlerini bir araya toplayarak politika dışı bir karara varılırsa halkın vicdan huzuru ve müessesenin haysiyet ve muvaffakiyeti temin edilmiş olur.” **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.13, Birleşim 45, 23.2.1952, s.600–602.

⁹²⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.13, Birleşim 45, 23.2.1952, s.602.

⁹²⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.13, Birleşim 45, 23.2.1952, s.604.

başında yayınlanan seçmelerden örnekler vermiştir. Bunlardan “Kemalist gençliğe yeni bir din yolunun gösterilmesinden” ve “Kore’deki şehitlerimiz Kuran ve mevlût istemezler onlar Kemalist’tir” yazıları dikkat çekmiştir. Bu yazılardan dolayı Atatürk’ün başında olduğu kurtuluş savaşı sırasında orduda “namaz ve Allah’a dualar” yapıldığını hatırlatmıştır. Bu hareketlerin Atatürk’ün ruhunu “tazip” ettiğini zira Atatürk’ün dinsiz olmadığını ve “dinsizliğin adını Kemalistlik diye tavsif ve telkin” edildiğini söylemiştir. Bu hareketleri önlemek için de yapılması gerekeni şöyle izah etmiştir:

Bu gibi muzır neşriyatı cevaplamak üzere Diyanet İşlerinde bir büro kurulmalıdır. Kötü neşriyatla zehirlenmek ihtimali olan milletimizi bilhassa gençliğimizi aydınlatmalı ve korumalıdır... Bu muzır sözcü ve yazarların asıl maksatları. Yekpare bir vücut gibi müttehit bulunan ve tek bir kalp gibi çarpan milletimiz arasına eski mezhep kavgaları yerine şimdi de Kemalistlik, softalık ve mürteçilik diye tefrika sokmak ve fesat tohumu saçmak ve bu yollardan milli birliğimizi bozmaktır.⁹²⁸

Ali Ocak (Gaziantep), CHP iktidarlarında Diyanet İşleri teşkilatının körleştirildiğini ve “din müessesesine azamî darbe”nin vurulduğunu söylemiştir. Diyanet İşlerinin vazifelerini tam olarak yerine getirmediğini belirterek özellikle din eğitimi hususunda radyodan istifade etmesi gerektiğini savunmuştur.⁹²⁹ Refet Aksoy (Ordu), Bütçe komisyonu adına söz alarak eleştirilerin bütçe ile ilgili kısmına cevap vermiştir. Müzakerelerin sonlarına doğru iki takrir verilmiş ve hademei hayrat kadrosunun arttırılması istenilmiştir. Takrirler neticesinde Sayıştay’ın bütçesinden eksiltelen 480.000 liranın 360.000 lirası Diyanet İşleri Bütçesindeki 202’inci bölümün 13’üncü maddesine eklenmiştir. Böylece 500 kişilik hademei hayrat kadrosu daha ilave edilerek ayrılan tahsisat da fasıllara ve maddelere aktarılmıştır.⁹³⁰ (Hademei hayratın maaşlarına eklenmiştir.)

Bütçe görüşmelerinde gelen eleştirilerin başında dini neşriyatın yetersizliği, camilerin içinde buldukları durumun iyileştirilmesi, din adamı mevcudiyetinin azlığı ve dini tahsil gören öğrencilerin maddi olarak desteklenmesi hususu olmuştur. Bunun yanında ortak kanı ilavelerin olmasına rağmen ihtiyaca

⁹²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.13, Birleşim 45, 23.2.1952, s.606–607.

⁹²⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.13, Birleşim 45, 23.2.1952, s.608.

⁹³⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.13, Birleşim 45, 23.2.1952, s.612–613.

yönelik eksikliklerin olduğu ve din adamlarının yetersizliğinden dolayı kadro talebinin artmaya yönelik beklentiler olmuştur. Ayrıca laikliği kabul etmekle beraber laikliğin yanlış tatbikinden ve anlaşılmasından şikâyet dile getirilmiştir.

DP iktidarı din ve vicdan hürriyetlerine yönelik olumlu tavırları sürdürmeye devam ederek eski iktidarın baskı rejimini de kırmaya çalışmıştır. Bundan dolayı da 3 Mart 1924 tarihinde 431 sayılı kanunla yurt dışına çıkarılan Osmanlı Hanedanının kadın üyelerinin tekrar Türkiye'ye dönmeleri için 13 Haziran 1952 tarihinde 431 sayılı kanuna ek kanun tasarısı getirilmiştir. Görüşmelerde ilk söz alan Burhanettin Onat (Antalya) dünya harbi neticesinde 4 büyük imparatorluk ve tahtlarını kaybeden hükümdarların olduğunu bundan dolayı da beşeri ihtiraslara kapılanların girişmedikleri komplo ve teşebbüsün kalmadığını söylemiştir. Yalnız, Osmanlı Hanedanı tek buna tenezzül etmeyerek “Hanedanın temiz kanını taşıdıklarını, büyük ruhunu taşıdıklarını ispat eden parlak bir imtihan geçirmişlerdir.” Bu itibarla kadınların dönmeleri için bir mahzur olmayıp zamanının da geçtiğini “onların ıstırabını temdit etmeden” kanunun çıkması gereğini belirtmiştir.⁹³¹ Necdet Aklın (Kütahya) ise tasarının gerekçesinde olduğu gibi yaşları hayli ilerlemiş olan hanedana mensup kadınların “Cumhuriyet rejimimiz için bir tehlike” doğurmayacağını söylemiştir. Devamla Onat, gibi bunların içinde buldukları sefil durumu bizar gördüğünü ve bu yaşam şartlarının “Türklüğün haysiyet ve şerefiyle telif edilemez” bir durum olduğunu ifade etmiştir.⁹³² 16 Haziran 1952 tarihinde bu tasarı kabul edilerek hanedanın kadın üyelerinin Türkiye'ye gelmelerine izin verilmiştir. Bu durum DP lehine propaganda sağlamıştır.⁹³³

⁹³¹ Onat, hanedanın durumunu şöyle açıklamıştır: “Kadınları aç kalmışlar, erkekleri şoförlük etmişler, garsonluk etmişler, fakat memleketleri aleyhine tevcih edilecek hiçbir komploya girmemişler, her teklifi nefretle reddetmişlerdir. Onlar realiteyi görmeyi, hakikatleri kabul etmeyi de bilmişler... Onların bugün mâneviyatlarına, ruhlarına hâkim olan bir şey vardır; içlerini cayır cayır yakan daüssıla acısı, daüssıla ateşi.” **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.16, Birleşim 84, 13.6.1952, s.216.

⁹³² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.16, Birleşim 84, 13.6.1952, s.216–217.

⁹³³ Ahmad, F.-Ahmad, B.T., **a.g.e.**, s.98.

3.3.2. Malatya Hadisesi (Suikastı)

DP iktidarıyla beraber toplumun farklı kesimlerinde olduğu gibi muhafazakâr kesimin hareket alanı da genişlemişti. Nitekim bu imkânla karşı fikirlerin çatışma olanağı olmakla beraber buna tahammülsüzlük de kendini göstermiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan çok partili hayata geçene kadar da zaman zaman tanınan demokratik lütufların suiistimale uğradığı görülmekteydi. Tarihteki literatürümüze Malatya Hadisesi olarak giren olay da böyle bir iyi niyetin kötüye kullanılmasından ibaretti. Ancak 1952 yılı içerisinde DP liderlerinin yanında yerel temsilcilerin de dini söylemleri dikkat çekmekteydi. Bunlardan birinde 6 Eylül 1952’de Kasımpaşa’da DP tarafından düzenlenen siyasi toplantıda il başkanı şöyle demektedir:

“Biz Atatürk inkılâplarına, Atatürk prensiplerine sadıkız, onun izinden yürüyoruz. Fakat şu da var ki Büyük Atatürk <Lâikiz dedi ise Allahsız, dinsiziz> demek istememişti.”⁹³⁴

Adnan Menderes ise Malatya Hadisesinden bir gün önce 21 Kasım 1952 tarihinde Kayseri’de halka yaptığı konuşmada iktidarın yaptığı işleri gölgelemek ve dikkatleri başka yerlere çekmek için “dinî irtica ve inkılâp teranelerini” koparma gürültülerinin olduğunu söylemiştir. Menderes, devamla bu hareketlerin “Türk cemiyetine” hakaret olduğunu ve “Türk milletinin siyasî haklarını gasbetmek için daima dinî irtica tehlikesi”nin ileri sürüldüğünü belirterek şöyle devam etmekteydi:

Asıl korkulacak irtica değil, siyasî irticadır. Dünyanın birçok memleketlerinde demokrasi inkılâbı bir hamlede yapılmamıştır. Medleri ve cezirleri olmuştur. Eski idarenin siyasî derebeyleri bugün kuzu postlarına bürünerek, ellerinde yeni devrin revaç bulan silâhlarıyla Türk milletini aldatmak arzusundadırlar. Bir defa iktidarı ele geçirdikten sonra alışıkları tahakküm, cebir ve şiddet politikasından geri durmayacaktır. Eğer bir tehlike mevcutsa ancak bundadır.

Menderes, devamla Türk milletinin olgun bir mücadeleyle elde ettiği haklarını kimsenin elinden alamayacağını söylemiştir.⁹³⁵ Menderes’in üzerinde

⁹³⁴ **Ayn Tarihi**, S.226, Eylül 1952, s.87–88.

durduğu milletin demokratik haklarının garantisi Malatya Suikastıyla darbeye uğrayacaktı. Çünkü uzun bir süreden sonra uygulama alanı bulan hürriyetlere katlanamama yıllarca bu imkândan mahrum olduklarını savunan kesimin üyeleri tarafından katledilmişti.

Malatya Suikastı olarak bilinen olay Vatan Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Yalman'ın 22 Kasım 1952 tarihinde saat 23.30'da bu ilde saldırıya uğramasıyla kayıtlardaki yerini almıştır.⁹³⁶ Saldırı akşamı Yalman, Menderes, onuruna verilen yemekte olup gazetesine o günkü haberleri yazdırmak için PTT Müdürlüğüne gitmiş çıkıştan sonra Hüseyin Üzmez adında bir genç tarafından silahlı saldırıya uğramasıyla olay gerçekleşmiştir.⁹³⁷ A.Emin Yalman'ın vurulmasından sonra devlet erkânı adeta seferber olmuş hadise sırasında Malatya'da bulunan Menderes, İçişleri Bakanı Ethem Menderes ile beraber hükümet konağına giderek hadise hakkında detaylı bilgi almıştır. Akabinde hastaneye gidip Yalman'ın sağlık durumu ile yakından ilgilenmiştir. Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ ve Emniyet Genel Müdürü Kemal Aygün de sabah 4.30'da Malatya'ya gelmişlerdir. Yaraların hafif olmasına rağmen Ankara'dan uçakla Doktor Kâmil Sokulu ve Recai Ergüder Malatya'ya getirilmişlerdir. Olaydan bir gün sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar da İstanbul'da 15.30 Vatan Gazetesine ziyarette bulunarak “memlekette fikir hürriyetine hiçbir şekilde tecavüz edilmeyecektir” diyerek hükümetin gerekli tedbirleri alacağını söylemiştir. Bayar, devamla Yalman ile Atina'ya gitmeyi arzuladığını çünkü kendisine faydalı olacağını belirtmiştir.⁹³⁸ Hükümetin, Yalman'a karşı yakın ilgisi MP tarafından tenkit edilerek bu konuda Osman Bölükbaşı şöyle demekteydi:

Bir vatandaş, bir vatandaşı yaralamıştır. Mesele bu kadar basittir. Gece yaraları devlet uçaklarının Malatya'da ne işi var? Hükümet üyeleri neden Malatya'ya taşınırlar? Başbakan niçin sabahlara kadar bir hastabakıcı gibi Yalman'ın başucunda bekler? Hangi

⁹³⁵ **Ayın Tarihi**, S.228, Kasım 1952, s.71–72; **Ulus Gazetesi**, S.11.278, 22 Kasım 1952, s.5.

⁹³⁶ Yalman'a 5 kurşun isabet etmek kaydıyla el, karın ve bacağından zarar görmeyecek şekilde yaralanmıştır. **Ayın Tarihi**, S.228, Kasım 1952, s.80.

⁹³⁷ Hüseyin Üzmez, **Çilenin Böylesi**, Ankara, Nevzat Yayınevi, 1977, s.99; Ayrıca saldırının gelişimini anlatan Üzmez, Yalman'ın Malatya'ya gelmeden önce Elazığ'da bulunduğu sırada 6 arkadaşıyla beraber suikastın planlandığını ancak bu görevi alan “İ.K.” isimli arkadaşlarının Yalman'ın bulunduğu otele girip bunu gerçekleştirmeden geri döndüğünü ve Malatya'ya gelirken de kendisinin bu görevi üstlendiğini belirtmiştir. Ayrıca saldırının yapılması sırasında Menderes'in yemekten çıkmış olduğunu olayı görmelerine rağmen durmadıklarını bunun nedeninin de canın tatlı olduğu ve herkesin yalnız öldüğünü ifade etmiştir. Bkz. **aynı eser**, 86,102.

⁹³⁸ **Ayın Tarihi**, S.228, Kasım 1952, s.80–81; 7 kurşun sıkılmıştır. **Ulus Gazetesi**, S.11.279, 23 Kasım 1952, 1,5.

hakla profesör doktorları devlet uçaklarıyla götürürsünüz. Adaletle bırakılması gereken bir olay için bu derece telaş ve hassasiyet niçin?’⁹³⁹

Bölükbaşı'nın hükümetin ilgisine yönelik sözleri Yalman tarafından da inkâr edilmemişti. Nitekim Yalman, bu olaydan dolayı Menderes'e "Müşfik Başbakan" diye bahsedip hastanede kendisini birkaç kez ziyaret ettiğini ve suikastçıların yakalanmasında bizzat tahkikata giriştiğini söylemiştir.⁹⁴⁰ Ancak Adnan Menderes, Malatya ziyaretinden önce Yalman'ı kast ederek parlamentoda aleyhine yaptığı konuşmada "O'nun dostluğundan Allah'a sığınırım" demişti.⁹⁴¹ Nitekim Menderes-Yalman arasındaki gerginlik 1951 yılı içerisinde daha da belirgin bir hale gelmişti. A. Emin Yalman'ın sahibi olduğu Vatan Gazetesinin 1951 yılı içerisindeki yayınlarında irticada dair iddiaların önemli bir yer işgal ettiği önceden belirtilmişti. Bu yazılardan birinde 1951 DP Konya il kongresi baz alınarak irticaa dair kanıt olarak sunulmuştu. Bu iddia üzerine Menderes şu beyanatta bulunmuştu:

Din ve vicdan hürriyetini baskı altında bulundurmakta devam etmek ve taassup göstermek şüphe yok ki, hürriyet nizamında yeri olmayan bir harekettir. Ortada haklı sebep mevcut değilken irtica vardır diye memlekette heyecan yaratmağa çalışmak da dini siyasete âlet etmenin bir başka nev'i olur... Bu arada bazı kimselerin, zümre veya siyasi teşekküllerin kendilerini Atatürk inkılâplarının bekçileri saymaları ve bu imtiyaz ve inhisarı kendilerinde görmeleri, gene bir siyasî maksat güdülmüyorsa fuzulî bir gayretkeşlikten ibarettir.

Menderes'in bu beyanatı üzerine Vatan Gazetesi ise "artık maskeyi" atarak kendisine karşı saldırıya geçerek şöyle demektedir:

Sen memleketin mukadderatına istikâmet vermek gibi bir vazifeyi üzerine alırken harici âlemi hiç tanımaman büyük bir noksanıdır. Git dünyayı dolaş. Memleket haricini görmeyen ve tanımayan bir devlet adamı olmaktan kurtul. Sen evvelce inkılâbçı idin. Şimdi kurduğun hükümet, Demokrat Parti hükümeti değil, şahsî bir Adnan Menderes hükümetidir... İnkılâb taraftarlarını hasım sayarak irtica taraftarlarıyla gittikçe sıkı bir

⁹³⁹ MP Genel Başkanı Mustafa Kentli ise bu olaydan çıkar sağlamak için istismara gittiklerini belirterek hadiseyi gerçekleştirenlerin 'bu memleketin taşı toprağı kadar saf ve temiz gençlerdir.' demiştir. Üzmez, **Çil., Byl.**, s.132.

⁹⁴⁰ Menderes, "o gece bir tek saniye uyumayarak, bir dedektif gibi izler üzerinde yürüdü." Ahmed Emin Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, 2. Kitap, 2. Basım, (Haz. Erol Şadi Erdinç), İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret Yayınları, 1997, s.1602-1603.

⁹⁴¹ Hüseyin Üzmez: Adnan Menderes'in Yalman'ı sevmediğini bildiğimizden dolayı bizde 'Leşini O'nun ayakları altına sermek istiyorduk.' Üzmez, **Çil., Byl.**, s.88, 93.

dostluk kuracak; inkılâbçı gazetelerin demokrat partiye hizmetlerini unutacak bir yol tutunuz... Siz çekiliniz. Refik İnce gelsin de ilk hakikî Demokrat Parti kurulsun.⁹⁴²

Karşılıklı suçlama ve iddialarla iki taraf arasındaki gerginlik had safhaya gelmişti. Nitekim Hüseyin Üzmez'in ifadesi doğrultusunda anlaşılacağı üzere Yalman'ın iktidara karşı tavrı suikastin gerçekleşmesinde etken rollerden olmuştur.

A. Emin Yalman'ın vurulmasında basındaki ilk değerlendirmelerde şiddet ve tahammülsüzlük görülmekteydi. Nitekim bu tür bir değerlendirmede “fikir ve politika adamları, silâhla, bıçakla tehdit edilemez, bunlara cür'et edenlerin değil, kafalarından geçirenlerin dahi kafasını bin parça edeceğiz.” denilmekteydi.⁹⁴³ Olay sonrası en sağlıklı tahlil ve öneriyi yapan Nihat Erim nasıl hareket edilmesi hususunda iktidara şöyle yol göstermekteydi:

Fikirlerini ve işlerini beğenmediği insanlara, medenî mücadele usulleriyle mukabele edecek yerde, fiilî tecavüze kalkışmak, iptidaî kimselerin ve toplulukların yoludur... Zira siyasi emniyet denilen duyguyu ortadan kaldıran şeylerin başında bu türlü tecavüzler yer alır. Hükümet bu konuda çok titiz, çok uyanık davranmalıdır.⁹⁴⁴

Suikast ile ilgili yapılan tahkikatta olayın meydana geldiği yerde bir bisikletin sahibi şüpheli olarak tespit edilmiştir. Bu kişi Şerif Dursun olup 25 Kasım günü sabah 4'te teslim olmasıyla ve itirafları neticesinde 26 Kasım Çarşamba günü Malatya'da 11, Elazığ'da 14 kişi nezaret altına alınmıştır. Hüseyin Üzmez de Malatya ve Elazığ arasında bir köyde yakalanarak ‘Ahmed Emin dini akidemi zedeleyen yazılar yazıyordu. Kendisini öldürmeye karar verdim’ diyerek suçunu itiraf etmiştir.⁹⁴⁵

Hüseyin Üzmez'in Malatya'daki evinde yapılan aramada Büyük Doğu, Volkan, İslam'ın Rehberi, Masonluğun İçyüzü, Serdengeçti, Hür Adam ve Risaleler

⁹⁴² Menderes, ‘Demokratik nizam içinde Meclise ve onun hükümetine düşen vazife ise, vicdan hürriyetine teminat altına almak ve bu hususta mevcut kanunlara aykırı hareketler vâki olursa bunları takip ve cezalandırmaktan ibarettir.’ **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.98, İstanbul, Gün Basımevi, Mart 1951, s.366.

⁹⁴³ **Ulus Gazetesi**, S.11.281, 25 Kasım 1952, s.1.

⁹⁴⁴ “Malatya'dan Gelen Silah Sesleri”, Nihat Erim, **Ulus Gazetesi**, S.11.280, 24 Kasım 1952, s.1, 2.

⁹⁴⁵ Şerif Dursun olay yerindeki bisikletin kendisine ait olduğunu ancak o gece için genç bir arkadaşına verdiğini söylemiştir. Bu kişi Elazığ Lisesinde okuyan Hüseyin Üzmez olduğu ve kendisinin doktordan bir haftalık rapor almış olduktan sonra ortadan kaybolduğu anlaşılmıştır. Yalman, **a.g.e.**, s.1615-1617; “Şebeke Yakalandı”, **Ulus Gazetesi**, S.11.283, 27 Kasım 1952, s.1.

gibi dini yayınlara rastlanmıştır. Zanlının evinde dini yayınların bulunması 26 Kasım tarihli Ulus Gazetesinde “Hâdisenin dinî irticain bir tertibi olduğu anlaşıldı” başlığıyla verilmiştir. Hüseyin Üzmez’in yakalanması haberini Hüseyin Cahit Yalçın, “hem İslâm demokrat hem bunların çanak yoldaşı Büyük Doğucu! Ahmet Emin Yalman’ın gece yolunu keserek canına kıymak isteyen câninin etiketi işte bu” diye yorumlamaktaydı. Yalçın, devamla olayın meydana gelmesinde iktidarın rolünü olduğunu şöyle açıklamaktaydı:

İrticain normal olduğunu iddia ederek, herkesi uyutmağa çalışanların şimdi telâşa düşmüş görünerek gece yarları ve hâdiseden büyük teessür duymuş gibi davranmaları acaba kendilerinin nihayet uyandıklarına bir işaret midir? Hiç zannetmeyiz... Büyük Doğu Cemiyeti ve Gazetesi kimin himayesinde çıktı. Her şey açığa çıkmalı ve millet hakikati öğrenmelidir. Fakat nasıl? Adnan Menderes hakikatin boğazını sıkıkmakla kendisinin iktidarda tutmak yolunda...⁹⁴⁶

Hüseyin Üzmez tutuklandıktan sonra Yalman’ın isteği üzerine hastane odasına getirilmiş ve ikili arasında bir sohbet edasında diyaloglar geçmiştir. Bu diyalogu hatıratlarında anlatan Yalman, kurşun sıkmadan önce kendisiyle neden konuşup fikirlerini tartışmadığını sorması üzerine Üzmez, “beni size yaklaştırmazlardı ki” demiştir. Bunun üzerine Yalman’ın neden diye sormuş Üzmez de, “engel sizin tarafınızda değildi. Bizimkiler benim sizinle konuşmama razı olmazlardı. Bunu yapmaya kalkışsaydım beni öldürürlerdi.” demiştir. İkili arasındaki konuşmalar soru cevap niteliğinde devam ederek özde Üzmez, olayın gerçekleşmesinde Yalman, hakkındaki okuduğu “vesikalar” ve “fikirlerini” beğenmediğini söylemiştir.⁹⁴⁷ İkili arasındaki diyalogda Üzmez’in üzerinde durduğu konular Büyük Doğu Dergisinde 1951–1952 arasında yoğun bir şekilde işlenmiş olup Yalman’a yönelik çok sayıda eleştiri yazısı yer almıştır. Bu yazılarda dönmelik, komünistlik, milliyetçilik ve Vatan Gazetesi’nin yayınları hakkına tenkitler daha 1949 yılının başlarında yer almıştır. Yazılardan birinde “Çıfıta Cevap” başlıklı makalede Yalman ile ilgili tüm düşünce ve isnatların özeti yapılmış gibi olmakla beraber şöyle deniliyordu:

⁹⁴⁶ “Çok Şükür Siyasi Emniyet Yerinde!”, H. Cahit Yalçın, **Ulus Gazetesi**, S.11.282, 26 Kasım 1952, s.1, 3.

⁹⁴⁷ Üzmez’in konuşma sırasında Yalman’ın mandacı ve Nazım Hikmeti kurtarmak için imza toplayanlar arasında olmasının yanında güzellik yarışması düzenlemesi gibi kendisinin kötü gördüğü fiillerde bulunmasına yönelik sorular sormuş Yalman ise bu sorulara tek tek cevap vererek haklılığını kanıtlar mahiyette cevaplar vermiştir. Yalman, **a.g.e.**, s.1611–1614.

Daha dün Demokrat Partiye kapılıp, bugün ona ihanet eden, İzmir’de yumurta yağmuruna tutulan, bir takım devlet büyüklerinden aldığı rüşvet hikâyeleri Babiali’yi dolduran, baştan başa hayatı ve fikirleriyle en koyu fezahat tablosunu çizen, bu zamana kadar suratına fırlatılmış necasetleri temizlemekten Okyanuslar âciz bulunan, sonra da korkmadan ve utanmadan bir Müslüman âciz bulunan, sonra da korkmadan ve utanmadan bir Müslüman-Türk diyarında Müslüman-Türklerin dâvâsını güdenlere dil uzatan müseccel çift Ahmet Emin Yalman’a cevaptır.⁹⁴⁸

Büyük Doğu’nun aynı sayısında başka bir yazıda şöyle denilmekteydi.

Dönme Türk Irkının içinde, frengi mikrobundan daha hain bir suikast metodunun sahibidir... Dönme kiliselerin tepesinde ve apaçık değil, Kur’anı Kerim şeklindeki kutuların içinde bir istavrozdur. Zehirdir, gıda şeklinde gelir; vatansızlıktır, en ziyade bu ismi kullanır, suikastçılıktır, İstiklâl Mahkemesi Reisi olmak ister.⁹⁴⁹

1951 yılı A. Emin Yalman ile ilgili yazıların Büyük Doğu’da sık sık rastlanıldığı bir dönem olmuştur. Bu yazıların birinde gençlerin Yalman’a karşı hesap sorulması için uyarıda bulunularak şöyle denilmekteydi:

Âlemde bu adam kadar, müsbet ve gerçek istikametler müstesna, bütün bâtılları bir arada kucaklayan ve birbirine ziddiyetlerine rağmen onları ayrı ayrı muhafaza edeni bir hokkabaz gelmemiştir... İşte şimdi bu en habasetlû dönme, Komünizma ve irticai birbirine bulayıp ortada mukayese ve tefrik imkânı bırakmak istemeyen taktiğin başlıca işaret memurudur... Türk umumî efkârı gibi, ruhu ve temayülleri hakkında mütemadiyen isnat ve iftiralarda bulunulan gençliğin soracağı ilk hesap, sadece bu adamlara: Gel berû! Demekten ibaret olmamalı mıdır??⁹⁵⁰

Büyük Doğu’da Raif Ogan imzalı başka bir yazıda da “dönmelerin, masonların tellalı Ahmet Emin Yalman” için şunlar yazılıydı:

⁹⁴⁸ Büyük Doğu, “Çıfıta Cevap”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.7, İstanbul, Şaka Matbaası, 25 Kasım 1949, s.10.

⁹⁴⁹ Mustafa Müftüoğlu, “Türkçü ve Dönme”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.7, İstanbul, Şaka Matbaası, 25 Kasım 1949, s.11. A. Emin Yalman ve Gazetesinin Yahudilikle itham edildiği başka bir yazı için bkz. “Dönmeye, Masona ve içten kundakçılara lanet olsun!” **Büyük Doğu Dergisi**, S.47, 9 Şubat 1951, s.16.

⁹⁵⁰ M. Rasim Özgen, “Bütün Bilânço”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.45, İstanbul, Şaka Matbaası, 26 Ocak 1951, s.9.

Masonluğu beğenir, müdafaa ederler. İslâm'a gelince, sarığı, cübbeyi irtica libası sayar. Allah'ın imam ve ikmal eylediği İslam dininde reform isterler. Kur'ana, Hadise itibar etmezler. Kemalizm diye bağırırlar, Kemalizm'in iyi tarafları nerelerdedir, hangileridir ve ne gibi neticeleri olmuştur, buralarını münakaşaya yanaşmazlar.⁹⁵¹

A. Emin Yalman'ın Yahudi tarikatı olan 'Dönme'lerin torunu olması ve muhafazakâr basında da bu yöne dikkat çekilmesinin yanında saldırıyı gerçekleştirenin İslam Demokrat Partisinin mensubu olduğu iddiası bu partinin tüzüğünün 14'üncü maddesini hatırlara getirmekteydi. Zira bu madde de Türk çocuklarına 'İslâm'ın yüce ve ahlâki esaslarını bidatler, batıl inançlar ve Yahudi yurdurmalarından arınmış olarak' öğretmek gerekir denilmekteydi.⁹⁵²

Malatya suikastının gerçekleşmesinde Nazım Hikmet'in affedilmesi için A. Emin Yalman'ın ve Vatan Gazetesinin yayınlarda bulunması etkili olmuştur. Nitekim DP henüz af kanunu çıkarmadan önce Yalman, imzalı yazılarda Nazım Hikmet'in affı için sık sık yazılar yayınlanmaktaydı. Bu yazıların birinde "Nâzım Hikmet bir Türk komünistidir ve Ruslukla, Moskof emelleriyle asla alâkalı değildir. Yarın Türk vatani bu emeller yüzünden bir tecavüze uğrayacak olursa, bütün Türklerle beraber kanını dökecek olanların başında Nazım Hikmet vardır." denilmekteydi. Ancak Nazım Hikmet'in af kanunundan faydalanarak dışarıya çıkması ve bir süre sonra Rusya'ya kaçması Büyük Doğucuların A. Emin Yalman'a olan tepkileri daha da arttırmıştır.⁹⁵³

1952 Eylül'ünde Vatan Gazetesinin 'Güzellik Yarışması' düzenleyeceği haberi de Serdengeçti Mecmuasında yer almıştı. Bu haber üzerine N. Fazıl Kısakürek, Büyük Doğu'da 'Kraliçe' başlıklı bir makalede şöyle diyordu:

Hristiyan taassup muhitlerinin bile kabul etmeyeceği menfi ve müfessih (Kokuşmuş) haris ve menfaatperest bir Avrupalılık gayretiyle içinde çırıl çıplak kızların toplanacağı, Cihan Avrat Pazarlarına millî ismi ve yaftasıyla, kadın vücuduna ait mahrem zenginliklerin elden ve gözden geçireleceği mukaddesatsız sarraf tezgâhında muayeneye

⁹⁵¹ Aynı iddialar Yeni İstanbul Gazetesi yazarı M. Nermi için de söylenilmiştir. M. Raif Ogan, "Gerçek İnkılâp Nedir?", **Büyük Doğu Dergisi**, S.53, İstanbul, Şaka Matbaası, 23 Mart 1951, s.6.

⁹⁵² Dankwart R. Rustow, "Türkiye'de İslâm ve politika", **Türkiye'de İslâm ve Laiklik**, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s.83.

⁹⁵³ Nazım Hikmet'in Rusya'ya kaçmasını karşı basında <gitme> şeklinde verilmiştir. Büyük Doğu'da Nazım Hikmet'in, "Moskova ajanı" olduğu iddia edilmiştir. Numan A. Binaltı, "Vatan Hâini", **Büyük Doğu, Dergisi** S.62, İstanbul, Şaka Matbaası, 29 Haziran 1951, s.8-9.

sevketmek değme yiğidin kârı değildir. Bir hareket ki, Avrupa'da orta (Burjuva) ailelerinden bir çoğu bile kızlarını iştirakten şiddetle meneder... Böyle bir hareketin, üstelik bizim millî ve manevî bünyemize ne kadar zıt olduğunu düşünelim...Halimize Türklük değil, Avrupahlık bile ağlasa yeridir... İffetli Türk kızlarını kimse soyunmaya zorlayamaz! Bir takım pespayeleri Türk Kızları diye pazarlamaya da Dönme Ahmet Emin Yalman'ın asla hakkı yoktur! Miss Turkey yanaklarını Amerikan askerlerine öptürüyor. Bunu da gazetelerinde utanmadan yayınlıyorlar!

Cumhuriyet Gazetesi gelen eleştirilere karşı 21 Ağustos 1952'deki sayısında 'bu yarışmalardan maksat Atatürk İnkılâplarını tanıtmaktır.'⁹⁵⁴ denilmekteydi. Daha önce de Cumhuriyet'te 1950'de Eylül ayındaki yarışma için Cumhuriyet Gazetesinin düzenlediği güzellik yarışmasına katılma şartları belirlenirken "Türk kadınının güzelliğini milletlerarası bir müsabakada temsil edecek Türk kızının" seçilmesi için büyük bir özenle müsabakaya hazırlanıldığı yer almaktaydı.⁹⁵⁵ Güzellik yarışması haberi üzerine Büyük Doğu Gazetesinde eleştirilere yer verilmiştir. Nitekim bu yayınlardan dolayı yurdun her tarafında olduğu gibi "Malatya'nın mukaddesatçı gençliği" de 7 Haziran 1952'de bu gazeteye mektup gönderilmiş yayınlanan bu mektup da A. Emin Yalman tenkit edilmiştir. 8 Haziran'daki haberde ise 2 gün önce A. Emin Yalman'ın yarışmadaki kızları matbaasına davet ettiği yer olarak "Vatan satıcıları bir numaralı güzeli derhal sevk ediyorlar"⁹⁵⁶ denilmekteydi. Büyük Doğu'da 1951 yılında da bu tür yayınlar yapılarak kızların manen kirletildiği belirtilmekteydi.⁹⁵⁷

Bu tür yayınlardan dolayı Hüseyin Üzmez'in etkilendiği ve Yalman ile konuşmasında da bu konulara değinmesi bir nebze de olsa bu iddiayı doğrulamaktadır. Yalman ve Büyük Doğu Dergisi arasında bu tür çatışmalar Üzmez ve Yalman'ın (daha önce de bahsedildiği üzere komünistlik, güzellik yarışması, masonluk, fikir hürriyeti gibi konularda haklılığını kanıtlama gayesiyle) hatıratlarında kendilerine göre değerlendirmelerin yanında basından alıntılarının

⁹⁵⁴ Serdengeçti'deki haberde "...milyonlarca Türk Kızını temsil edemezler! Girdikleri yarışmasının Kraliçesi olabilirler! Ancak..." denilmekteydi. Hüseyin Üzmez, **Malatya Suikasti**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1996, s.76-77.

⁹⁵⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9276, 5 Haziran 1950, s.1.

⁹⁵⁶ **Büyük Doğu Gazetesi**, S.24, 8 Haziran 1952, s.1, 4.

⁹⁵⁷ "Müstekreh", **Büyük Doğu Gazetesi**, S.2, 17 Kasım 1951, s.1, 3.

yorumlanması şeklinde cereyan etmiştir.⁹⁵⁸ Yalman'ın vurulmasından bir gün sonra Malatya DP il kongresi 23 Kasım'da yapılırken kongre öncesi her ilçeden bir delegenin katılımıyla 10 kişilik bir heyet Yalman'a ziyarette bulunmuştur. Menderes, kongredeki uzun nutkundan sonra olay sonrası yapılan ziyaretlerle DP "civanmertliğinin ve uluvvü cenabının" misalinin gösterildiğini belirterek şöyle devam etmiştir:

Hürriyet mücadelesi yapan bir kalem ve fikir adamının burada bir kasde kurban gitmemiş olmasından cidden memnun ve bahtiyarız. Kendisi bizi zaman zaman tenkit eder, tenkit edecektir ve etsin. Fakat ölçüyü ve insafı elden bırakmasın, bu kâfirdir. Ahmet Emin Yalman'a geçmiş olsun kararını alarak böyle bir menfur tecavüzü tel'in etmekle size yarasını yaptınız. Size lâyük olmak ne büyük mazhariyettir, size hizmet etmek ne mutlu. Bu meselede siyasî maksada dayanan bir iş varsa, bu mutlaka meydana çıkarılacaktır. Bu vatanın neresinde olursa olsun, politika ve fikir adamları silâhla tehdit edilmez, buna cür'et edeceklerin, hattâ bunu akıllarından geçireceklerin kafalarını bin parça etmeye kadiriz.⁹⁵⁹

Menderes'in il kongresindeki sözleri ve Bayar'ın bu konuda hükümetin tedbir alacağı yönündeki beyanatı iktidarın bu olay üzerinde hassasiyetini göstermekle beraber bu durumun karşı basının elinde bir koz olarak kullanılmasını engelleyemeyecekti. Zaten Malatya suikastından sonra DP karşıtı basını (Vatan, Ulus, Hürriyet, Yeni İstanbul vb.) harekete geçerek iktidarın daha önceden yaptığı icraatları şiddetle tenkit ederek bunların kaldırılması yönünde tavır koymuşlardır.

Karşı basının takındığı tutum İslam'î basında DP'nin kanunlaştırdığı "ezan ve tekbirin asıl dinî şekle ircaı, mekteplere din dersleri konulması gibi vicdan hürriyeti esaslarını da baltalamak ve CHP devrinin din üzerindeki baskı ve zorlama prensiplerini yeniden hâkim kılmak" amacıyla sistemli bir kampanya başlatmıştır.⁹⁶⁰ Menderes'in bu tür eleştiriler karşısında 6 Aralık 1952 tarihinde Adana'da inkılaptan çoktan bahsedildiğini ancak gerçek inkılâbın Türkiye'de yeni başladığını söylemiştir.

⁹⁵⁸ A.Emin Yalman'ın hadisenin doğuş nedenleriyle ilgili değerlendirmeleri için bkz., Yalman, **a.g.e.**, s.1609-1616; Büyük Doğu Dergisi (N. Fazıl Kısakürek) ve Yalman arasındaki çekişmeler için bkz. Üzmez, **Mlty.**, **Suikt.**, s.73-114.

⁹⁵⁹ **Aynı Tarihi**, S.228, Kasım 1952, s.82.

⁹⁶⁰ **İslam Dünyası Dergisi**, C.12, S.38, İstanbul, 12 Aralık 1952, s.5.

Devamla da dini alanda yaptıkları faaliyetlere yönelik eleştirilere şöyle cevap vermiştir:

“Eğer inkılâp bunları bugüne kadar benimsememişse, jandarma zoruyla yürütülecekse, millî vicdan hilâfına olan bu kanunları kaldırmak demokratik bir idarenin başta gelen vazifesi olmak icap eder.”⁹⁶¹

Malatya Suikastıyla beraber ortaya atılan iddialardan biri de olayı gerçekleştirenin İslam’i yayın organlarından etkilendiği ve bu yayınların teşvikinin olmasıydı. Nitekim Ulus Gazetesi, hadise ile ilgili olarak dini çevrelerin etkili olduğu yönündeki iddialarına yönelik yayınlarda bulunmaya devam etmiştir. “Cinayet Nasıl Kışkırtılmıştı?” başlıklı yazıda Büyük Doğu ve diğer dini yayınlarda bulunan basından alıntılarda bulunarak haklı olduğunu göstermiştir.⁹⁶²

Ulus ve yandaş basının bu tür iddialarına cevap niteliğinde Yeni Sabah Gazetesinde bu olayın fikir ve vicdan hürriyetlerini tehdit etmemesi gereği savunularak devamla şöyle denilmiştir.

Mütecavizlerin eline silâhı şu veya bu derginin neşriyat veya telkinleri vermiştir gibi bir başlangıçtan hareket bu gibi, yayınların önüne geçmeğe çalışmak veya hükûmeti bu yolda harekete teşvik etmek düpedüz, demokratik esaslara aykırı bir harekettir... Aksi istikamette düşünceler de ileriye sürülebilir. Dinî yazıları kötileyen, din adamlarını istihfaf eyliyen ve daima çirkin bir rolde karikatürler teşhir eyliyen yayınların dinî hisleri kuvvetli fertler üzerinde tahrik edici bir tesir yarattığı mütealası da pekâlâ hatıra gelebilir.⁹⁶³

Menderes de Yeni Sabah’taki iddiaları onaylar nitelikte 6 Aralık 1952’de Adana’da halka hitaben yaptığı konuşmada kendinden emin bir hüviyetle “Türk milleti Müslümandır ve Müslüman kalacaktır. Bu memlekette vicdan hürriyetine

⁹⁶¹ **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S. 141, İstanbul, Saka Matbaası, Aralık 1952, s.254; **Ulus Gazetesi**, S.11.293, 7 Aralık 1952, s.5.

⁹⁶² Ulus’un alıntılarında bazıları şöyleydi: ‘Türk Milleti Seni kadın şeklinde resmileştirip Garplılara peşkeş çeken var! Lânet! her taraftan lânet yağıyor!’ ‘Beynelmilel münafık Yalman’a: Evet senin tabir ve ikrarlarına biz senin boynuna kement atan cellât olacağız.’ ‘İslam’ın ve Türk’ün mana katili olmakla artık sesinin boğulması gereken münafık! Bu sensin.’ **Ulus Gazetesi**, S.11.283, 27 Kasım 1952, s.4.

⁹⁶³ Yeni Sabah Gazetesinden alınmıştır. **İslam Dünyası Dergisi**, C.12, S.38, İstanbul, 12 Aralık 1952, s.5-6.

tecavüz etmek, kimsenin haddi değildir” diyerek kişilerin din ve vicdan hürriyetlerine saygı duyulması gereğini söylemiştir. Menderes, Malatya olayı üzerine yapılan eleştirilere de hadiseyi “dini türlü maksatlara âlet etmek isteyenlerin, hattâ toplu halde çalışma kararında olduklarını göstermektedir” cevabını vermiştir.⁹⁶⁴ Ancak karşı basının eline arayıp da bulamayacağı bir nimet olarak gelen Malatya Hadisesi üzerine çıkar hesapları yapılarak Menderes, hedef tahtası haline getirilmeye çalışılmıştır. Bu hedefe yönelen ise Ulus Gazetesi ve H. Cahit Yalçın başrolde olup yazdığı bir makalede şöyle diyordu:

Malatya’da patlayan kurşun Ahmet Emin Yalman’ı çok şükür, yalnız yaraladı. Fakat Demokrat Parti Başkanı ve Hükümet Başkanı Adnan Menderes’i yerlere serdi. Umumi efkârın hâkim olduğu bir memlekette böyle bir Başbakanın siyasi hayatına, gayri muayyen bir müddet için, mutlaka nihayet verilir.⁹⁶⁵

Malatya Hadisesi üzerine İsmet İnönü 28 Kasım’da yaptığı değerlendirmede “hükümet irticai okşamaktan kendisine kuvvet geleceğini zannetmiştir”⁹⁶⁶ şeklinde olmuştur. Malatya hadisesinden sonra DP’nin gerek olay üzerindeki hassasiyeti ve gerekse irticai faaliyetler üzerinde tedbirler alması muhalefetin de iktidara göz kırpması iki parti arasında bir uzlaşma ve diyalog hareketini başlatmıştır. Muhalefetle işler yoluna girerken bir yandan da muhalif basının temsilcileriyle toplantılar yapılmıştır.

Menderes, 20 Aralık’ta Ankara’da bir basın toplantısı yaparak ilişkilerin düzenlenmesi için ilk adımı atmıştır. Toplantıda A. Emin Yalman’ın partiler arası gerginliğe yönelik sorusuna Menderes, henüz ortada bir seçim yokken iktidarla muhalefet arasındaki mücadelenin bu derece şiddetlenmiş olmasının doğru olmadığını söylemiştir.⁹⁶⁷ Menderes’in partiler arası diyalogda olumsuzluğun olması için bir sebep görmemesi üzerine muhalefetin temsilcisi Ulus’tan olumlu yanıt gelmiştir. Nitekim H. Cahit Yalçın, Menderes’in açıklamalarını iyimser bir

⁹⁶⁴ **Aydın Tarihi**, S.229, Aralık 1952, s.10–11; **Ulus Gazetesi**, S.11.293, 7 Aralık 1952, s.5.

⁹⁶⁵ Yalçın, devamla Cumhuriyet Gazetesinden Nadir Nadi’nin, Menderese uyarı için yazdığı yazıdan şu alıntıyı yapmıştır: ‘sahici fikir hürriyeti gerçekleştirmek 1952 Türkiye’si için sadece bir medeniyet şartı değil, hattâ daha ziyade ölüm-kalım dâvasıdır. Dâva bütün ciddiyeti bir ân önce ele alınmalıdır.’ “Malatya’da Patlayan Kurşun”, H. Cahit Yalçın, **Ulus Gazetesi**, S.11.284, 28 Kasım 1952, s.1, 3.

⁹⁶⁶ **Ulus Gazetesi**, S.11.285, 29 Kasım 1952, s.1.

⁹⁶⁷ **Ulus Gazetesi**, S.11.307, 21 Aralık 1952, s.3.

gelişme olarak görmüştür.⁹⁶⁸ Huzurlu bir ortam için Menderes, artık yurt gezileri sırasında CHP'nin teşkilatlarını ziyaret ederek nutuklarda bulunmaya başlamıştır. Bu ziyaretlerden birini 28 Aralık 1952 tarihinde İzmir DP il kongresinin yapıldığı gün kendi kongresinden önce CHP Konak ilçe başkanının CHP ilçe kongresine davetine gitmekle gerçekleştirmiştir. Kongrenin başkanı Dr. Lebit Yurdoğlu, Menderes'i tüm kongre adına selâmlamış ve kongreye gelmesinden dolayı teşekkür etmiştir. Yurdoğlu, devamla bu ziyaretin Türk demokrasisinin gelişmesi için hayır telakki ettiğini belirtmiştir. Kongre başkanından sonra delegelerden Avukat Hulusi Selek, söz alarak CHP ve DP arasında “ne meslek ne mezhep” farkının olduğunu söylemiştir. Selek, devamla her iki partinin “Atatürk inkılâplarının korunmasında dış emniyetin tarsininde hep beraberiz” demiştir. Menderes ise “Çok sevgili Halk Partili arkadaşlarım” diye söze başlamış ve dakikalarca süren bir tezahüratla karşılaşmıştır. Menderes, CHP'li delegelerin sözlerini onaylar nitelikte beraberlik ve işbirliğinin gereğini savunma mahiyetinde şöyle konuşmuştur:

Birbirimizin kalblerini kırmışsak, bugün bunun muhasebesini yapmaktansa yarına doğru bakarak, aynı toprağın çocukları olduğumuzu, aynı vatan gayelerini güttüğümüzü, birbirimizle kopmaz bağlarla baplı bulunduğumuzu düşünerek demokrasimizde bu yeni safhayı süratle tahakkuk ettirmeğe çalışalım. Niyaz ediyorum, temenni ediyorum ki bunun artık zamanı gelmiştir.⁹⁶⁹

Adnan Menderes'in Halk Partililere yönelik nezaket ziyareti karşılıksız kalmayıp İzmir nutkundan sonra meyvelerini vermeye başlamıştı. Bu tür davranışları olumlu bulan İsmet İnönü, 31 Aralık 1952 tarihli Ulus Gazetesine verdiği beyanatta Başbakanın basın toplantısında ve İzmir kongresinde yaptığı beyanlara dikkat çekerek bunlardan memnuniyetlik duyduklarını belirterek şöyle devam etmiştir:

İktidar ve muhalefet arasında normal ve medeni münasebetler hüküm sürmesini kolaylaştıracak her istidadı memnunlukla karşılarız. Demokratik rejimi geliştirmek, eksikliklerini tamamlamak için iktidarın beyanlarını ümit verici vaatler telâkki ederiz.

⁹⁶⁸ Yalçın'ın değerlendirmeleri için bkz. “Basın Toplantısından Sonra”, H. Cahit Yalçın, **Ulus Gazetesi**, S.11.310 24 Aralık 1952.

⁹⁶⁹ **Aynı Tarihi**, S.229, Aralık 1952, s.119–121; Menderes, DP kongresinde basınla beraber yaptığı toplantılara değinerek demokrasi için hayırlı bir vasıta olmasını temenni etmiştir. **Ulus Gazetesi**, S.11.314, 28 Aralık 1952, s.4.

Bunların tahakkukunu bekleriz. Bu yolda bize düşen vazifeleri ifa etmek borcumuzdur.⁹⁷⁰

DP'nin muhalefete yönelik ziyaretleri başka yerlerde de gerçekleşmiş olup 17 Ocak 1953 tarihinde il kongresine katılmak üzere Gaziantep'e gelen Menderes, Hükümet Konağı önündeki meydana halka hitaben yaptığı konuşmada kendisini karşılamaya gelenlere yönelik şöyle demiştir:

Sizin huzurunuzda bilhassa Halk Partili arkadaşlarıma ve diğer partiye mensup arkadaşlara teşekkür etmek ve bizi şehrin dışında karşılamalarından bahtiyarlık duyduğumuzu millet efkârına ifade etmek isterim.⁹⁷¹

19 Ocak 1953 tarihinde Menderes, Gaziantep'te bakan ve milletvekilleriyle beraber CHP'nin il teşkilatına gitmişlerdir. Burada 100'ye yakın CHP'liyle görüşmede şu konuşmayı yapmıştır:

Aramızda sert mücadeleler oldu. Fakat ayrı partililere mensup olmak, vatan meselelerinde ayrılmak demek değildir. Başarılan iş küçümsenemez. Başka hiçbir memlekette bu şekilde çok partili rejime kan dökülmeden geçilmemiştir.⁹⁷²

DP muhalefete yaklaşmanın yanında kendisine karşı olan basınla da ilişkileri normalleştirerek bir bahar havasının yaşanmasını sağlamıştır. Basın ve iktidarın bu yakınlaşmasını Yalman, hatıratlarında Malatya suikastının “çok hayırlı bir neticesi” olarak değerlendirmiştir. Çünkü gericiliğe karşı ülkede “milli bir cephe kurmak ve milli menfaatlere” bekçilik yapmak için bir dayanışma kurulmuştur. Bu durum da basınla ve Hükümet arasında sıkı bir ilişki doğurmuştur.⁹⁷³ Adnan Menderes'in basına olan alakası Meclis'te de kendini göstermiştir. 18 Şubat 1953

⁹⁷⁰ “Gelen yılın Türkiye'nin demokrasi hayatında yeni ve sağlam bir gelişme devri olmasını temenni ederiz.” **Ulus Gazetesi**, S.11.317, 31 Aralık 1952, s.1.

⁹⁷¹ Rıfki Salim Burçak, **On Yılın Anıları (1950–1960)**, Ankara, Nurol Matbaacılık, 1998, s.128; **Aynı Tarihi**, S.230, Ocak 1953, s.21.

⁹⁷² **Aynı Tarihi**, S.230, Ocak 1953, s.25.

⁹⁷³ Bu işbirliği neticesinde 20 Aralık 1952 tarihinde Adnan Menderes Ankara'da basın temsilcilerinin katıldığı geniş ölçüde bir toplantı yapmıştır. Yalman, **a.g.e.**, s.1618, Bundan sonra da 30 Ocak 1953 ve 4 Mart 1953 tarihlerinde olmak üzere üç toplantı yapılmıştır. 30 Ocak'taki toplantıda Menderes, hatalarının daima olacağını ancak basının uyarılarla bunu düzelteceğini belirtip ‘memleket menfaatlerinden ve prensiplerinden hiçbir taviz vermeyeceğiz. Baş hedef, yurttta güven kurmak, bunu köklü ve umumi bir hale vardırılmaktır.’ diyerek ilişkileri lehte düzenlemekteydi. Bu toplantılar basın tarafından da olumlu karşılanmış ve “iyi bir yol” takip edilmekte olduğu yorumları yapılmaktaydı. **Aynı eser**, s.1623,1628.

tarihindeki toplantısında “beliren tehlike karşısında” memnuniyetle kabul etmekle beraber “Milli Tesanüt Cephesi”nin teşekkülünün artık gerekli olduğunu söylemiştir. Menderes devamla bu davanın öncülüğünü yapan ve kendilerini desteklemiş olan basına teşekkürlerini sunmuştur.⁹⁷⁴ Muhafazakâr basın ise bu durumu eleştirip hükümetin, Yalman ve gazetesinin etkisinde kaldığını iddia etmekteydi. Bu tepkilerden birinde “mahut gazetede bir Farmason dönme, Müslüman Türklere karşı ateş püskürüyor, tehditler savuruyor” denilerek şu uyarıda bulunulmaktaydı:

‘Dini politikaya alet edenlere savaş bir taraflı olmamalıdır. İrtica yaygarası koparmak, ikide birde boş iddiaları şişire şişire efkâra arz eylemek de dini, politika gayesiyle kullanmaktadır. Hükümet adalet terazisini bütün vatandaşlar için seyyanen tutmalıdır.’⁹⁷⁵

Hüseyin Uzmez, olayın gerçekleştiği ilk günlerde Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ’ın yargılamayı yapacak olan mahkeme reisi Emin Ali Dazıroğlu’na ‘Ticanileri nasıl ezdinizse bunları da öylece ezeceksiniz. İnkılâplar sizden bu celadeti bekliyor.’⁹⁷⁶ dediğini belirtmektedir.

Hadise ile ilgili olarak 24 Ocak 1953’te İslam Demokrat Partisi Genel Başkanı Cevad Rıfat Atılgan ve Milliyetçiler Derneğinden Osman Yüksel Serdengeçti hakkında tutuklanma kararı alınmış hapistede bulunan Necip Fazıl Kısakürek hakkında da aynı karar alınmış ancak Kısakürek’in İstanbul’da hapistede bulunmasından dolayı Malatya’ya nakli söz konusu olmuştur.⁹⁷⁷ Yine aynı gün Samsun’daki “Büyük Cihat Gazetesi” sahibi Mustafa Bağışlayıcı, Serdengeçti Dergisinin sahibi Osman Yüksel ve “Büyük Doğucu” Mustafa Bağışlayıcı Malatya hadisesiyle ilgili oldukları gerekçesiyle tutuklanmışlardır.⁹⁷⁸ 21 ay gibi uzun süren

⁹⁷⁴ **Vatan Gazetesi**, S.4227, 19 Şubat 1953, s.1,7.

⁹⁷⁵ Yeni Sabah Gazetesinden alınmıştır. **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S. 141, İstanbul, Saka Matbaası, Aralık 1952, s.256.

⁹⁷⁶ Uzmez, **Çil. Byl.**, s.220.

⁹⁷⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, S.10.233, 25 Ocak 1953, s.5.

⁹⁷⁸ **Vatan Gazetesi**, 25 Ocak 1953, s.5.

yargılanma serüveninden sonra 17 Temmuz 1954 Ankara Birinci Ağır Ceza Mahkemesi'nde Hüseyin Üzmez,⁹⁷⁹ hakkındaki mahkûmiyet sonuçlanarak karar şu şekilde olmuştur:

Türk Ceza Kanununun 450'inci maddesinin ve 4'üncü bendi uyarınca ölüm cezasına çarptırılmasına, suç tam teşebbüs halinde kaldığından 20 sene ağır hapis cezası ile mahkûmiyetine, suç fikre karşı işlendiği için taktiren ve teşdiden 24 seneye çıkarılmasına, suçu işlediği tarihte 18 yaşını bitirmiş, 21 yaşını doldurmamış olduğundan 1/6'nın indirilerek neticeden 20 SENE AĞIR HAPİS cezasına çarptırılmasına...⁹⁸⁰

3.3.3. Muhafazakârlara Baskı

3.3.1. Biriken İrticaa Karşı Alınan Tedbirler

Malatya olayı üzerine hükümet daha önceden hareket alanı sağladığı dinci çevrelere karşı bu kez tam tersi bir yol izlemeye başlamıştır. Parti içinde tasfiyeler başlamış ve gereken ne varsa yapılmıştır. Zaten Menderes de konuşmalarında bu durumu açıkça ortaya koymaya başlamıştır. Yalnız DP iktidarını böyle tedbirler almasında karşı basının etkilerinin olduğu gerçeği de vardır. DP iktidarında özellikle 1951 yılı irticaa hareketlerinin baş gösterdiği bir zaman dilimi olmuştur. Bu dönemde DP'lilerin söylemleri de bu tür faaliyetleri cesaretlendirecek nitelikte olmakla beraber özellikle karşı basında bu durum üzerine tepkiler gösterilmişti.

Ulus Gazetesi iktidarın ilk yılından itibaren bu tür yazılarla dikkat çekmiş ve irticai hareketlerin varlığından söz etmiştir. Bu yazılardan birinde Hüseyin Cahit Yalçın, Menderes gelinceye kadar din kelimesinin ağza alınmadığını belirterek Atatürk döneminde bile kimsenin dindar olmasına dokunulmadığını ve ibadetin serbest olduğunu iddia etmiştir. Cahit, devamla “Türk vatanını inkiraza sürükleyebilecek bir taasup hareketinin başında Adnan Menderes'i görmek akıllara durgunluk” veren bir hareket olduğunu söylemiştir. Devamla laik bir memlekette bir

⁹⁷⁹ Yalman'ın anlattıklarına göre mahkemede Üzmez, hakkında Adli Tabip'ten gelen deli olmadığına dair rapor okunduktan sonra kendisi karar ile ilgili olarak şöyle demiştir: 'Beni mahkûm etmek için karar isteyen iddia makamı da, kararı veren mahkeme heyeti de düşmanım değil, dostumdurlar, sağ olsunlar, var olsunlar.' Yargılanan diğer sanıklardan sekizi 12'şer, yedisi 5'er, dördü 1'er, yıl ceza almıştır. Yalman, **a.g.e.**, s.1635.

⁹⁸⁰ Üzmez, **Çil. Byl.**, s.223-224.

kimsenin dindarlığı ya da dinsizliği ile iştilgal olunmadığını ve bireyin dindar ve dinsizliğine göre takdir veya fenalık görmesinin gerekmediğini belirtmiştir.⁹⁸¹

DP iktidarının ilk yılından itibaren izlediği politikalar irtica tartışmalarını da kendisiyle beraber getirmişti. Tartışmaların yanında bu tür faaliyetlere karşı toplumun çeşitli kademelerini temsil eden dernek ve cemiyetler de ortak hareket etme kararları almıştır. Bu durum iktidar tarafından alınan tedbirlerden sonra da devam etmiştir.

Büyük Doğuda ise A. Emin Yalman (Vatan) ve M. Mermi'nin (Yeni İstanbul) yazılarında İnkılâp maskesi altında ma'sum üniversite gençliğinin bir kısmını ayaklandırmak amacıyla olduklarını iddia etmiştir. Çünkü her iki gazetede de iktidara serzenişler olmakla beraber hep aynı tür yayınlar yer almaktadır. Bu yayınların başında Arapça ezan, mekteplere din derslerini konması ve irtica yaygaraları suretiyle "Türk milliyetinin lâzım-ı gayri müfariki olan memleket dindarlığını tahrip" etmek gelmekteydi.⁹⁸² Aynı iddiayı savunan A. Fuat Başgil ise "bu memleketin başına kara belâ kesilen bir iki bezirgân muharririn yaygarası var. Eğer bu topraklar üstünde günün birinde bir irtica koparsa şimdiden söyleyeyim ki, bunun müssebibi ve körükleyicisi bu bezirgânlardır."⁹⁸³ demektedir. Aradan kısa bir süre geçmesine rağmen bu konudaki iddiayı savunanlar haklı çıkmıştır. Nitekim

⁹⁸¹ Cahit'in böyle bir uyarıda bulunma nedeni Menderes'in İskenderun'da bir camide verdiği bir nutkun Ulus Gazetesinde yayınlanarak millete kötü bir şekilde aktarıldığı iddiasıyla İskenderunluların camide toplanarak Belediye Başkanı tarafından Menderes'e bit telgraf göndermeleri kararı olmuştur. Telgrafta Ulus'un aleyhte yayını nefretle kınanmıştı. Cahit, bu telgrafın çekilmesine bir şey denilemeyeceğini ancak camiden gönderilmiş olmasını eleştirmiştir. Cahit, bu olaydan hareketle irticaa değinerek iktidara yakın bir gazetenin de sevmediği bir siyasetçiyi 'Allah'ın hasmı ve din düşmanı bir şahsiyet' olarak göstermesini örnek vermiştir. Bundan dolayı da irticai faaliyetlerin artması ve halkın dindar ve dinsiz olarak ayıranların Menderes'ten dolayısıyla iktidardan aldıklarını iddia etmiştir. İnanma bakımından da Allah'a inanların camiye gidip ibadetini yapacağını inanmayanların ise girmeyeceklerini belirterek ne inananın ne de inanmayanın birbirine söz hakkının olmadığını söylemiştir. Cahit, Menderes'in hiçbir vaadini tutmadığını bundan dolayı da "Atatürk İnkılâbında" yarıklar açmak kaydıyla "irticai okşamaktan ve kendisine şöhret ve taraftar toplamaktan ibaret" bir şey yapmadığını söylemekteydi. Hüseyin Cahit Yalçın, "Menderes Ateşle Oynuyor", **Ulus Gazetesi**, S.10.671, 12 Mart 1951, s.1,3.

⁹⁸² M. Rasim, Özgen, "Aç Gözünü, Sen Ey Yeni İktidar", **Büyük Doğu Dergisi**, S.43, İstanbul, Şaka Matbaası, 12 Ocak 1951, s.9.

⁹⁸³ "Zavallı demokrasi! Korkarım ki, İttihatçıların Meşrutiyeti ve Halkçıların Cumhuriyeti gibi, sen de bir zümre demagojisinin kurbanı olup gideceksin... Dikkat edelim ki, bugün <kara kuvvet> diye vasıflandırılan bu zümreye karşı hareket savuranlar ve irtica yaygarasıyla etrafa rüzgâr ekenler, hakikatte 14 Mayıs'ın sinsice intikamını almak için içleri yananlardır." Ali Fuad Başgil,, "İrtica yok efendiler", **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.95, İstanbul, Gün Basımevi, Şubat 1951, s.307. Başgil'in bu makalesi farklı zamanlarda Sebilürreşad Dergisinde tekrar yayınlanmıştır. Bkz. C.6, S.144, Şubat 1953, s.291.

üniversite gençliğinin kümelendiği Milli Türk Talebe Birliği 21 Ocak 1951'deki toplantısında “irticai hıyanet” telakki ettiklerini bildirmişlerdir.⁹⁸⁴ Üniversitelerdeki “inkılâpçı gençliğin” oluşturduğu bu birlik 1951 Mart'ının son haftasında İstanbul'da bir gösteride bulunmuştur. Bunun üzerine Milli Eğitim Bakanı Tefvik İleri talebe birliğinin ve talebe federasyonun temsilcileriyle toplantı yapmak zorunda kalmıştır. Daha sonra ise üniversitelerin rektörleri ve fakülte dekanlarıyla bir toplantı yapılmıştır. Üniversite gençliği siyasetle iştigal olmadıklarını ve irticai faaliyetlerin olduğunu savunurken Milliyetçiler Federasyonu başkanı Bekir Berk, memlekette irticai hadiselerin olmadığına dair beyannameler yayınlamaktaydı.⁹⁸⁵ Toplantıda bakan ile temsilciler arasında sert tartışmalar yaşanmıştır. Bakan irticai faaliyetlerin olmadığını eğer varsa kanıt istemekle beraber temsilciler ise kendilerine her gün irticayı destekler mahiyette mektuplar geldiğini söylemişlerdir. Bu mektuplardan biri örnek verilerek Maraş'ın Şeker ova köyünden bir şahsın “din devleti” kurmak için faaliyette olduğunu ve kendisini desteklemelerini talep ettiğini belirtmiştir. Temsilciler ayrıca Atatürk'e sözlü saldırıların irticai faaliyetlerin olduğuna kanıt olduğunu söylemişlerdir.⁹⁸⁶ Daha önce de (Atatürk'ü Koruma Kanunu sırasında) belirtildiği gibi Atatürk'ü simgeleyen öğelere yapılan saldırılar irticai bir hareket olarak kabul edilmişti.

Talebe Federasyonun irticaa karşı izlediği yoldan dolayı yöneltilen “inançlara cephe” alıyor iddialarına federasyonun 7'inci kongresinin yapıldığı Zonguldak'ta yayınlanan beyanname ile bu iddia ret edilerek “inkılâplarımızın en güzel prensiplerinden” olan vicdan hürriyetine işi bıraktıkları belirtmiştir.⁹⁸⁷ DP iktidarına gelen tepkilerin bir özelliğinin de müsamahanın tek taraflı olması yönündeydi. Bu konuda Necmettin Sadak DP'yi şöyle eleştiriyordu:

‘Dinî siyasete âlet etmek isteyenlere müsamahalı davranırken inkılâpları tehlikede görenlerin dinî politikaya âlet etmek istediklerini iddia etmek güç ve anlaşılır bir siyasettir.’⁹⁸⁸

⁹⁸⁴ **Ulus Gazetesi**, S.10.624, 22 Ocak 1951, s.2.

⁹⁸⁵ **Ulus Gazetesi**, S.10.684, 25 Mart 1951, s.1.

⁹⁸⁶ Toplantıdaki gelişmeler için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın,, “İleri Mantık!”, **Ulus Gazetesi**, S.10.684, 27 Mart 1951, s.1,3.

⁹⁸⁷ **Ulus Gazetesi**, S.10.689, 30 Mart 1951, s.1,5.

⁹⁸⁸ **Ulus Gazetesi**, S.10.684, 25 Mart 1951, s.1.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise irtica konusunda 26 Mart 1951 tarihinde Ali Naci Karacan'a verdiği demeçte şöyle demişti:

Bugün toplu bir irtica hareketinin varlığı iddia edilemez. Yalnız eskiden kalma hareketlerin döküntüleri silinmemiştir. Millî teyyakkumuz ve mevcut kanunlar bu hususta kâfi teminattır. İcab ederse, fikir hürriyetini göz önünde tutarak, yeniden kanunî tedbirler de alınabilir, binaenaleyh müsterih olmalıyız.⁹⁸⁹

İsmet İnönü'de ise dinin etkili olduğu kanaati hâkim olarak “dini siyasete vasıta yapmakta ısrar etmek milleti kötü akıbetlere karşı karşıya bırakmak demektir”⁹⁹⁰ diyerek irticai faaliyetlerin gerçekleşmesinde sorumluluğu iktidara yüklemektedir. İrticai kıpırdanmalara yönelik olarak 1951 yılının mart ayı içerisinde 23 Kadiri ve 24 Nakşibendî tevkif edilmiş yayımladığı iki bildirimden dolayı da Prof. Ali Fuad Başgil, aleyhinde hem idare hem de Üniversite Rektörlüğü tarafından tahkikata girilmişti.⁹⁹¹ İrtica yolundaki iddialara muhafazakâr Bekir Berk, memlekette bir irtica hareketinin olmadığını belirterek şöyle demektedir.

Bilâkis, komünizme karşı en büyük manevi kuvvet olan din şuurunun gelişmesine ve Türk halkının iman ve ibadet hak ve hürriyetlerinin kullanılmasına tahammül edemeyen inkılâp softaları, din ve mukaddesat aleyhtarları ve bunlara kapılan bazı iyi niyetli fakat gafil kimseler bu hareketlere ‘irtica’ diye saldırmakta; mukaddesatına ve dinine bağlı olan namuslu Müslüman Türk evlâtlarına ‘mürteci’ diye lekelemeğe çalışmaktadırlar.⁹⁹²

1951 yılının irticai havasına rağmen Ağustos ayında Cevat Rifat Atilhan tarafından İslam Demokrat Partisi kuruldu.⁹⁹³ Parti programa laiklik prensibini almadığı ve İslam’i umdeleri fazlaca kullandığından diğer partilere oranla İslamcı kimliğe daha fazla sahip olmuştu. Ancak partinin programının dini siyasi arenaya taşınmasıyla doğacak şahsi çıkarların ön plana geleceği iddiaları farklı çevrelerden

⁹⁸⁹ Karacan, Bayar ile yaptığı demeçten sonra köşkten aldığı izlenimleri şöyle açıklamıştır: “Gelip geçici buhranlar bir totaliter rejimden bir demokratik rejime intikalin belki de biraz tabîî sarsıntılardır. Uzun müddet baskı altında yaşamış bir bünye demokratik rejimle açık havaya çıkınca, esaslı istihaleler geçirmektedir. Demokrasiye yeni alıştığımız için, hürriyetin estirdiği sertçe rüzgârlar yürek üzüntüsü verebilir. Fakat endişeye mahal yoktur. Dalgalar nereden gelirse gelsin gemi sağlamdır. Gemiye kullananlar, dış ve iç tehlikelere karşı daima uyanıktır.” **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9571, 27 Mart 1951, s.1.

⁹⁹⁰ **Ulus Gazetesi**, S.10.682, 23 Mart 1951, s.1.

⁹⁹¹ Piraye Bigat Cerrahoğlu, **Demokrat Parti Masalı**, 1. Basım, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1996, s.56.

⁹⁹² Bekir Berk, “İrtica ve İnkılâp”, **Yeşil Nur Gazetesi**, S.12, 25 Ocak 1952, s.1.

⁹⁹³ Ahmad, F.,-Ahmad, B., **a.g.e.**, s.94

dile getirilmişti. Menderes, ise 1951 yılındaki irtica iddialarının tesiriyle İDP'nin bu tür hareketlerin kaynağı olarak ilan etmişti. Nitekim bu iddianın ardından parti hakkında dini siyasete alet etmek (163'üncü madde) ve dine dayalı cemiyet (175'inci madde) teşekkül etmek gerekçesiyle soruşturma açılmış ve kuruluşunun üzerinden 7 ay geçmesine rağmen 3 Mart 1952'de kapatılmıştır. İDP'nin programında İslamcı bir görünümü teşkil eden maddeler olarak şunlar gösterilebilir:

'Madde 1- İslâm Demokrat Partisi, Türk milletinin bütün tarihi boyunca canla başla bağlı kaldığı bilumum kutsî, ahlâkî, harsî ve içtimaî prensip ve akidelerin ve yine milletin ananesine, milliyetine ve mukadderatına olan bağlılığını her türlü görünür görünmez tecavüz ve müdahalelerden uzak tutmaya çalışacaktır.

Madde 2- Bu sebeple teşkilâtı esasiye kanununa Halk Partisi'nin umdeleri olarak giren bütün demokrasiye zıt kanunlar bir anda kaldırılacaktır.

Madde 5- Komünizm ve Farmasonluk gibi haddi zatında beynelmilel karakter taşıyan bütün gizli ve devirî kuvvetlerin faaliyetleri katî surette ve şiddetle men edilecektir.'

İDP'nin kapatılması Menderes'in "laiklik aleyhtarı grupları sindirme politikasının ilk kurbanlarından" biri olarak değerlendirilmiştir. İDP'nin kurucusu Cevat Atılhan ise partinin kapatılmasını "çoğu CHP ve DP içinde güçlü nüfuza sahip Siyonist ve masonlar tarafından düzenlenmiş bir tertip" olduğunu iddia etmiştir.⁹⁹⁴ Eminönü 2'nci Sulh Ceza hâkimi 'kanun yolu açık olmak üzere' kararıyla İDP'yi kapatmıştır. Nitekim kapatma kararına itiraz edilmiş ve verilen yeni kararda Asliye İkinci Ceza hâkimi Reşid Nomer Bey, 'Eminönü 2. Sulh Cezanın yazılı kararının kaldırılmasına, evrakın İkinci Sulh Ceza Mahkemesine iadesine 24.3.1952'de karar verildi' denilmekteydi.⁹⁹⁵

İDP'nin kapatılmasında DP iktidarı görünürde laiklikten taviz vermediği imajını vermesine rağmen aslında karşısında yığınların istemlerini açıkça vaat eden bir güç teşkilini istemediği gerçeği göz ardı edilmemektedir. Çünkü DP'nin misyonu özgürlüklerin sağlanması ve bu yönde atılımlar yapılmak olarak tespit edilmişti. İktidar olarak da bu yönde bir siyaset izlenilmekteydi. Hatta muhafazakâr kesime tanınan haklar ve demokrasi havasından sonra partinin tabanından da beklentiler

⁹⁹⁴ Sitembölükbaşı, **a.g.e.**, s.42-43.

⁹⁹⁵ "İslam Demokrat Partisi", **Sebilürreşad Dergisi**, C.5, S.125, İstanbul, Kardeşler Basımevi, Nisan 1952, s.367-368.

artmıştı. Nitekim partinin 1952'nin Eylül ayında Ankara'da yapılan kongresinde dini eğilimli isteklere yer verilmişti. Bunlar arasında şu istekler yer alıyordu:

İhtiyacı olanlar dışında kadın memur çalıştırılmaması, Ankara milletvekili Ömer Bilen'in Pazar günleri Hacı Bayram camiiinde verdiği vaazların radyo ile yayınlanması, Kökü dışarıda bulunan Mason Cemiyetinin feshedilmesi, köy okullarına din derslerinin konulması, radyoda din mevzuunda konuşmalar yapılması, Ayasofya'nın cami haline getirilmesi, Camilerin, mescitlerin imar edilmesi.⁹⁹⁶

DP'nin ülke genelindeki tüm kongrelerinde dile getirilen istekler birbirinden farklı olmamakla beraber genelde manevi açlığı doyumaya yönelikti. Ancak bunlara yeterli kadar karşılık gelmediği de eleştiri konusu olmaktadır. Bu durumu daha önce de belirtildiği üzere Menderes'in farmason cephe tarafından kuşatıldığına bağlayan Sebilürreşad dergisi ileriye doğru adımlar atılmama nedenini şöyle açıklamaktaydı:

İşte Menderes böyle dört taraftan ateş içindedir. Ne yapacak? Bu badirenin içinden nasıl çıkacak? Müslümanların mahzun ve mazlum gönüllerine teselli ve ümit verecek bir söz söylerse, Halkçılar, farmasonlar, inkılâp yobazları, mason matbuat kıyametleri koparıyor, hücum ve taarruza geçiyorlar. Kendi Partisinin masonları bile onlarla birlik olarak ayağını kaydırmağa çalışıyorlar... Bu şerait altında Menderes ne yapacak? Hangi kuvvete dayanacak? Masonlar teşkilâtli, kuvvetli, nüfuzlu. Halkçılar milyonların üzerine oturmuş türlü türlü fesat şebekeleri işliyor. Müslüman Demokratlar teşkilâtsiz, zayıf, dağınık, kararsız.⁹⁹⁷

Adnan Menderes ise kendisine yönelik tek başına olduğu beyanlarına karşın 21 Kasım 1952'de Kayseri mitinginde irtica konusunda kimsenin endişe duymamasını çünkü "Türk milleti için dinin irticai, gerililik, eskiye rücu asla" olamayacağını söylemekteydi. Devamla da asıl korkulacak tehlikenin de "dinî irtica değil, siyasi irtica" olduğunu söyleyerek bu mefhumlar üzerinden ikilik ve nifak hareketini yapanların milleti aldatmak gayesini taşıdıklarını belirtmişti.⁹⁹⁸ Menderes verdiği nutukta dini bir irticadan korkmadığını ve bunun herhangi bir tehlikeli oluşuma sebebiyet vermeyeceği kanısını taşıdığını göstermiştir. Ancak aynı

⁹⁹⁶ **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.135, İstanbul, Kardeşler Basımevi, Eylül 1952, s.153.

⁹⁹⁷ "Menderes iki ateş arasında", **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.136, İstanbul, Kardeşler Basımevi, Ekim 1952, s.167.

⁹⁹⁸ **Ayn Tarihi**, S.228, Kasım 1952, s.71-72. **Ulus Gazetesi**, S.11.278, 22 Kasım 1952, s.5.

Menderes bu sözlerinin üzerinden 2 ay geçmeden yaptığı konuşmasında fikrini değiştirmiş olup hiçbir mahzur görmediği dini irtica'yı tehlike olarak gördüğünü ifade edecektir. Nitekim 17 Ocak 1953'te Gaziantep'e gelmiş burada din mevzuu hakkında da şunları söylemiştir:

Din mukaddes ve nezih bir mefhumdur. Dinimizi, bütün hürriyetlerimiz gibi vicdan hürriyetimizi de müdafaa etmek azmindeyiz. Bu yolda aynı fikir ve düşüncede bulunan partilerle işbirliği yapmağa hazırız. Ortada sanki dinlerine dokunuluyormuş, dokunan varmış gibi maksadı mahsusla hareket eden bir avuç insanın şu yaygaralarına bakınız. Dinle aslâ kabili telif olmayan küfürlerle nasıl haykırıyorlar. Türk'ün dinine kimse elini ve dilini uzatamaz. Sizin ibadetinize karışmağa kim cesaret edebilir?... Bu memlekette irtica yoktur. Gürültü koparan 3-5 kişiyi görerek irtica vardır, diyenler, Türk milletine böhlan ederler. Milletimiz irticaa karşı tamamıyla mücehhezdir. Buna inanız fakat mürteci vardır.⁹⁹⁹

Menderes, 18 Ocak 1953'te Gaziantep'teki il kongresindeki konuşmasında da demokratik rejimi tehdit eden dört tehlikenin olduğunu söylemiştir. Bu tehlikeleri “siyasi irtica, dinî irtica, milliyetçilik irticaı ve komünizm” olarak belirtmiştir. Menderes devamla demokratik bir memlekette rejim meselesi dendiği zaman, hürriyetlerin kullanılması ve korunması mevzuu anlaşılır” diyerek DP'nin “bir hürriyet partisi olarak” kurulduğunu ve ilk vazifesinin hürriyetleri korumak ve müdafaa etmek olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰⁰ Menderes'in Gaziantep'teki nutkundan sonra aradaki buzların erimesine yönelik İsmet İnönü de 21 Ocak 1953 günü basın toplantısı düzenleyerek olumlu bir karşılık vermiştir. İnönü, Menderes'in bir son bir aydan beri verdiği nutuklar üzerine. İnönü, “başbakanın muhalefet ve inkılâplar hakkındaki beyanları, umumî heyetiyle memnuluk verecek mahiyettedir.” demiştir.

⁹⁹⁹ **Ayn Tarihi**, S.230, Ocak 1953, s.22.

¹⁰⁰⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, S.10.227, 19 Ocak 1953, s.1; **Ulus Gazetesi**, S.11.336, 19 Ocak 1953, s.1,5; Menderes, Gaziantep'teki konuşmasında zikrettiği dört tehlike üzerinde detaylı bir açıklama yapmıştır. Din mevzuunda ise dini neşriyatta bulunanların kullandıkları lisanlara dikkat çekerek bunların “ulvi, mukaddes ve nezih” bir mefhum olan dine zarar verdiklerini söylemiştir. Devamla bu konuda örnek yazılardan birkaç tanesini okumuştur. Sözde dini bir gazeteden verdiği bir örnek de ‘Sen solda sıfır, sen ey Allahsız ahlâksız, dinsiz, vatansız, haysiyetsiz, şerefsiz...’ diye devam eden ve daha kötü şekilde yazıların yer aldığını belirttiğini söylemiştir. Menderes devamla iktidarlarının eserlerini henüz gösterme fırsatına sahip olmadığını çünkü partiler arasındaki çekişmenin ölçü tanımayan bir şiddete sahip olduğunu belirtmiştir. Bunu da varlıklarını “zulmet ve kargaşalığın” devamına bağlayanlardan kaynaklandığını ifade etmiştir. Son söz olarak da zulmet ve kargaşalık gibi “müfrit ve muzır cereyana karşı hürriyetlerimizi, dinimizi, milliyetimizi, milli tesanüdümüzü” kati bir surette muhafaza edileceğini söylemiştir. Gaziantep nutkunun tam metni için bkz. **Ayn Tarihi**, S.230, Ocak 1953, s.63-71.

İrtica konusunda memleketi korumak yolunda “hükümetin bütün icraatında ona yalnız müzaheret ederiz” diyerek hükümetin yanında olduğunu göstermiştir. Hatta “hükümet aleyhinde hareket etmek istidadında olan her teşebbüs Hükümet kadar CHP kendi karşısında bulacaktır.”¹⁰⁰¹ demekteydi. Yine İnönü Meclis’in 16 Şubat 1953 tarihindeki görüşmelerinde ‘iç politikada, partiler arasında bir emniyet buhranının yarattığı çekişme devresinin kapanmasını C.H.P. grubu memnuniyetle karşılar’ demiştir. İnönü, siyasi irtica hakkında da fikirlerini şöyle izah etmiştir:

Siyasi irtica, nazari bir ihtimal olarak etrafımızda gördüğümüz gibi, askeri veya sivil hükümet darbesi şeklinde, iktidarda bulunan hükümetin aleyhtarlarından gelebilir. Türkiye ihtilal devrini kesin olarak kapamış ve serbest seçimle tecelli edecek millet iradesine göre iktidar değişmesinin yalnız serbest seçimle olması C.H.P.’nin fiiliyatla sabit olan samimi prensibidir.

Tüm bu iltifatlar Menderes’in partiler arasındaki ilişkileri düzenlemek için gösterdiği çabanın CHP tarafından da desteklendiğini ve güven ortamının doğmasının bir göstergesiydi. Zaten İnönü’nün son sözlerinin ardından 17 Şubat 1953’te Celal Bayar CHP’nin İstanbul il merkezine ziyarette bulunmuştur.¹⁰⁰² CHP’nin son başbakanı Günaltay ise irtica ile ilgili düşüncelerini ocak ayında Samsun’da partisinin il kongresinde Menderes’in Gaziantep nutkuna atfen yaptığı konuşmada şu şekilde ifade edilmiştir:

“Biz Halk Partisi olarak Başbakanın saydığı ve içtimai ve kültürel sahada da sayılabilecek bütün irtica hareketleriyle samimi kanaatle, ameli ve ciddi olarak mücadele etmiş bir particiyiz.”¹⁰⁰³

İki parti arasındaki karşılıklı iyimser tablo basına da yansımış zira H.Cahit Yalçın, Menderes’in bir gazeteye verdiği ‘bitişikteki evi gözetleyen saygısız komşulardan değiliz.’ diyerek hiçbir partinin işleriyle meşgul olmakla kendileri için varid olmadığını söylemesini partiler arası çekişmeyi sona erdirdiğini belirtmiştir. Bu durumun iç politikada iyi havanın devam ettirdiğini ifade etmiştir.¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰¹ **Ulus Gazetesi**, S.11.339, 22 Ocak 1953, s.1,5.

¹⁰⁰² Burçak, **a.g.e.**, s.134.

¹⁰⁰³ “Ne Müthiş Husumet!”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.143, İstanbul, Saka Matbaası, Ocak 1953, s.285.

¹⁰⁰⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, “İyiye doğru”, **Ulus Gazetesi**, S.11.324, 7 Ocak 1953. s.1.

İktidar muhalefet ilişkilerinin düzene girdiği bir dönemde DP içerisinde buna aykırı hareket eden milletvekillerinin olması DP açısından sıkıntılara neden olmuştur. Nitekim bunlardan bir Samsun milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu, olup Atatürk inkılâplarına karşı olumsuz tavırlar takınmış nitekim Çorum DP il kongresinde tepki uyandıran bir konuşma yapmıştır.¹⁰⁰⁵ Ustaoglu benzer fikirlerini yayın yoluyla da gerçekleştirmiş nitekim Samsunda yayınlanan Büyük Cihad Gazetesinde Atatürk'e ve inkılâplarına yönelik saldırgan yazılardan dolayı 9 Aralık 1952 tarihinde DP'den ihraç edilmiştir.¹⁰⁰⁶ Ustaoglu'nun DP'den ihracı muhafazakâr basında tenkit edilerek DP'nin "halkçı oyunların farkında" olmadıklarını ve aldatıldıkları şeklinde değerlendirilmiştir. Ustaoglu'nun seçim bölgesi Samsun'un Bafra ilçesinde bu olay üzerine tepkiler gelmiştir. Bu tepkileri yansıtan bir mektup Sebilürreşad Dergisinde yayınlanmıştır. Mektupta DP "Haysiyet Divanı, Farmason ve dönme gazetelerin tesirleri altında kalarak çok yanlış ve haksız bir karar ittihaz etmiş, bütün Müslüman halkı gücendirmiştir." denilerek Ustaoglu'nun "feda edilecek bir şahsiyet" olmadığı ifade edilmiştir.¹⁰⁰⁷

Ustaoglu ile ilgili yorumlarda muhafazakâr basın organlarında DP'nin farmason basının etkisinde kaldığı görüşü hâkimdi. Ancak Ustaoglu, kongrede üstüne basa basa 'Milli Mücadeledeki zafer milletindir. Zafere ermek hususunda millet inkılâp denilen şeylere medyun değildir'¹⁰⁰⁸ diyerek hiçbir noktasında geri adım atmamıştır. Sebnilürreşad Dergisi, Ustaoglu'nun kongredeki konuşmalarının Atatürk'e karşı bir inkâr gütmeyeceğini belirterek "Atatürk'ün Millî Mücadelede zafer için camilerde el kaldırıp Allah'a dua etmiş, tazarruda bulunmuş, zaferi şahsına mal etmeyerek millete, Muhammedî bir ittihad ve tevfiyat-ı İlâhiyeye dayanmış"

¹⁰⁰⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, S.10.235, 27 Ocak 1953, s.7.

¹⁰⁰⁶ **Ulus Gazetesi**, S.11.296, 10 Aralık 1952. s.1.

¹⁰⁰⁷ İhsan Atay adlı kişinin mektubu olup devamla DP'nin Samsunda sağlam ve esaslı bir teşkilatının olmadığı CHP'nin ise güçlü olduğu ve DP'nin seçimde burayı kazanmasının tehlikeye düştüğü belirtilmekteydi. "Demokratlar Uykudadır", **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.141, İstanbul, Aralık 1952, Saka Matbaası, s.248.

¹⁰⁰⁸ DP Haysiyet Divanı tarafından zararlı olarak görülen ancak Ustaoglu'nun müdafaa ettiği Çorum kongresindeki dilekler arasında "ilk ve ortaokullarda Kur'an okutulmasının hükümetçe temini, Mahkemelerde Kur'an üzerine el basarak yemin edilmesi, Yahudi tarikatı olan Farmason teşkilatının icraat-i faaliyetten men'edilmesi, Gazete ve mecmualarda açık seçik, mayolu kadın resimlerinin kaldırılması, Kadınları çıplak kılıklara sokan güzellik kraliçeliği müsabakası namıyla avrat pazarlarının yapılmaması" vb yer almaktaydı. "Fehmi Ustaoglu ve Demokrat Parti", **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.141, İstanbul, Gün Basımevi, Aralık 1952, s.246-247.

olduğunu söylemesiyle Atatürk'ü müdafaa ettiği belirtilmiştir.¹⁰⁰⁹ Yalnız DP'nin basındaki sözcülüğünü yapan Zafer Gazetesi Ustaoglu, hakkındaki yorumlarda DP'yi haklı çıkarmaktaydı. Nitekim gazete Ustaoglu'nun, Samsundaki yazılarına karşılık verdiği yayınlardan dolayı Ustaoglu, tarafından mahkemeye verilmişti. Ancak 9 Temmuz 1953'te karara bağlanan mahkemede gazetenin yayınlarının “inkılâplara hücum eden bir yazıya cevap teşkil ettiği kanaatini” uyandırdığı için Ustaoglu, haksız kabul edilmiştir.¹⁰¹⁰ 11 Aralık'ta İzmir'de Türkiye Milli Talebe Federasyonu irtica ve Türk Milliyetçiler Derneği hakkında bir beyanname yayınlarak Ustaoglu'nun partiden ihraç edilmesini de memnuniyetle karşıladıklarını belirtmişlerdir.¹⁰¹¹ Son olaylar akabinde Menderes'in din ve irtica ile ilgili düşünceleri değişmiş daha önce de belirtildiği üzere Kayseri ve Gaziantep nutuklarındaki tezatlıklar meydana gelmiştir. Kendi partisinin milletvekillerine yönelik ithamlar sert bir hal almakla beraber ihraçlara kadar gidilmişti. Böyle bir durumun meydana gelmesinde gelen tepkilerin olmasının yanında iktidarlarınca sağlanan demokratik ortamın art niyetliler tarafından sabote edilmesi de vardı. Bu atmosfer halinde Menderes'in 8 Şubat 1953 tarihindeki partisinin istişare toplantısında din ve irtica hakkındaki düşünceleri şöyleydi:

Memleketimizde Müslümanlığa her türlü hürmetin gösterilmesine taraftar olmakla beraber, şeriatçı değiliz. Çünkü şeriatçılık dini siyasete ve dünya işlerine karıştırmak şeklinde tecellî etmiştir. din hürriyetine karşı en küçük bir baskının dahi mevcut olmasına asla tahammül edemeyiz. Fakat aynı dinin vicdanlar üzerinde baskı alet ve vasıtası olarak kullanılmasına da elbette tahammül etmek bizim için mümkün değildir.¹⁰¹²

¹⁰⁰⁹ Sebilürreşad, Ustaoglu'nun söylemlerinde haklı olduğunu kanıtlamak için Atatürk'ün Milli Mücadele döneminde yayınladığı beyanmelerden örneklerini 138 ve 139'uzuncu sayılarında yayınlamıştır. “Millî Mücadelede hâkim ruh”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.139, İstanbul, Gün Basımevi, Kasım 1952, s.210.

¹⁰¹⁰ **Ulus Gazetesi**, S.11.506, 10 Temmuz 1953, s.1; Ustaoglu, aynı yazısından dolayı Ulus Gazetesinde kendisine yönelik yayınlanan bir karikatürden dolayı Ulus'un karikatürüsti ve yazarı Cemal Sağlam'ı mahkemeye vermiştir. 2 Temmuz'da kararının açıklayan mahkeme Sağlam'ı 3 ay 15 gün hapse, 350 lira da para cezasına çarpmıştır. **Ulus Gazetesi**, S.11.499, 3 Temmuz 1953, s.1.

¹⁰¹¹ **Ulus Gazetesi**, S.11.298, 12 Aralık 1952, s.3.

¹⁰¹² **Vatan Gazetesi**, S.4216, 9 Şubat 1953, s.5.

Samsunda yayınlanan Büyük Cihad Gazetesi bu dönemde dini yazılarıyla dikkat çekmiştir. Bu gazetede Bağdat'tan nur talebeleri imzasıyla Nurcu hareketinin lideri Said-i Nursi'ye gönderilen bir tebrik telgrafı yayınlanmıştır. Telgrafta 'Afyon mahkemesinin âlemi tenvir eden Risale-i Nuru serbest bırakması' vesilesiyle çekilmiştir. Telgrafı çekenler ayrıca 'Afyondaki mahkeme heyetine ve bu karar lehinde olan dindar demokrat mensuplara hürmetlerini takdim' etmekle beraber üstatlarını ve Türkiye'deki talebeleri tebrik etmekteydi. Bu tür hadiselerin ardından Milliyetçiler Derneği ve Büyük Doğuculardan sonra 1953 Nurcular hakkında da takibata girişilmesine karar verilmiştir.¹⁰¹³

Muhafazakâr basın ve temsilcilerinin sindirilmesi hususunda Menderes, 4 Mart 1953'te daha önce ilişkilerin düzenlenmesi için gazetecilerle yapmış olduğu toplantılardan 3'üncüsünü Başbakanlıkta yaparken sol basının temsilcilerinden olan gazete ve dergilerin kapatılması suretiyle komünist faaliyetlerin önlendiğini söylemekteydi. Ancak bu defa da sağcı cereyanların meydana çıktığını belirterek "yeşil neşriyat"ın temsilcilerinin sayısı 30 iken bunlardan Hakka Doğru, Büyük Cihad, Yeşil Nur, İslâmın Nuru, Fedai, Bağrıyanık, İslâmın Sesi, Komünizmle Mücadele gibi yayınlar olmak üzere 19 tanesinin kapatıldığını belirtmiştir. Geriye kalan Sebilürreşat, Büyük Doğu, İslâm Dünyası, Büyük Dava, Ehli Sünnet gibi yayınların ve mesullerinin mahkemeye verildiklerini belirterek Türkiye'nin ikliminin bu tür cereyanlara müsaade etmediğini ifade etmiştir.¹⁰¹⁴ Nitekim daha önce de 25 Aralık 1952 tarihinde Nurcular'ın önderi Said-i Nursî'nin (Bedi-üzzaman) Büyük Cihad Gazetesinde 'En büyük ispat' başlıklı yazısında dini siyasete alet etmek gerekçesiyle dava açılmış olup 26 Aralık'ta da ilk duruşma yapılmıştır.¹⁰¹⁵ 29 Temmuz 1953 tarihinde ise laikliğe aykırı olarak dini hissiyatı alet ederek Saidi Nursi'nin nüfuzunu arttırmak maksadıyla Mustafa Sungur ve Büyük Cihat Yazı İşleri Müdürü Hüseyin Yücel hapse mahkûm olmuşlardır.¹⁰¹⁶ 10 Ekim 1953 tarihinde ise dönemin muhafazakâr kalemlerinin en etkililerinden olan Eşref Edip ve Ehli Sünnet

¹⁰¹³ Mekki Said Esen, "Nurcular Hakkında Takibat İcrasına Girişildi", **Cumhuriyet Gazetesi**, S.10.235, 27 Ocak 1953, s.7.

¹⁰¹⁴ **Zafer Gazetesi**, S.1398, 5 Mart 1953, s.6.

¹⁰¹⁵ Saidi Nursi hastalığından dolayı mahkemeye gelememiş bundan dolayı duruşma 29 Ocak 1953 tarihine ertelenmiştir. **Ulus Gazetesi**, S.11.313, 27 Aralık 1952, s.4.

¹⁰¹⁶ Mustafa Sungur ve Hüseyin Yücel Samsun Ağır Ceza Mahkemesinin kararına göre ceza kanununun 163'üncü maddesinin 3 ve 4'üncü fıkraları, 80 ve 173'üncü maddenin son fıkrası gereğince 6 ay 6 gün hapse mahkûm olmuştur. **Zafer Gazetesi**, S.1544, 30 Temmuz 1953, s.1,6.

dergisinin sahibi Abdürrahim Zapsu tutuklandı. İlim Yayma Cemiyeti hakkında da takibata girişilmiştir.¹⁰¹⁷ Mümtaz Faik Fenik ise Türkiye’de irticai hareketlerde bulunanların bu işi yalnız başlarına yapmadıklarını ve kuklaları oynatan ellerin ve başka ipler aracılığıyla bunun gerçekleştiğini iddia etmiştir. Fenik, nurcuların başka memleketteki başka nurcularla ilişkisi olduğunun görülmesi üzerine bu iddiayı ortaya atmış ve aşırı ve ayırıcı cereyanların hangisine bakıldığı takdirde bu durumun görüleceğini söylemiştir.¹⁰¹⁸

İrtica ve ırkçılığa karşı hareket etmek için Milli Tesanüd Cephesi adıyla toplumdaki cemiyet ve birliklerin katıldığı bir teşekkül vücuda getirilmiştir. Cemiyetin başkanı Cevad Fehmi Başkut olup cemiyetin ilk toplantısında amaç “gerilikle ve kanun dışı edilmiş fiil ve fikirlerle mücadele” etmek olup hareketin siyasi bir anlam taşımadığı ifade etmemektedir diye açıklanmıştır. Cemiyet şu tema üzerinde birleşmeyi ilke olarak kabullenmiştir:

Din ve mukaddesat istismarcılığı, Nazi sistemi ırkçılık ve komünizm tahrikçiliği ile devlet ve cemiyet nizamımızı, demokrasiyi, hak ve hürriyetlerimizi tahdid eden aşırı sağ ve aşırı sol tedhiş cereyanlarına karşı nizam, hak ve hürriyetlerimizin müdafaa edilmesi gayesinde birleşilmesi ve her teşekkülün nüfuz sahasında bu gayeye hizmet etmesi.¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁷ **Zafer Gazetesi**, S.1620, 11 Ekim 1953, s.1.

¹⁰¹⁸ 29 Ocak 1953 tarihli Zafer Gazetesinden alınmıştır. **Ayın Tarihi**, S.230, Ocak 1953, s.100.

¹⁰¹⁹ Cemiyette toplumun farklı kesimlerini temsil eden kurumlar vardı. Bunların başında üniversite, talebe birlikleri, işçi sendikaları, gençlik komiteleri, gazeteci temsilcileri ve sendikalar gibi kitle örgütleri yer almaktaydı. **Cumhuriyet Gazetesi**, S.10.256, 17 Şubat 1953, s.1,10.

3.3.3.2. Büyük Doğu Gazetesinin Kapatılması

DP'nin iktidara gelmesiyle özgürlüklerle beraber İslami basın daha rahat hareket etme sahası bulmuş dolayısıyla karşı tarafta gördüğü rejime yönelik iddialarda daha sert ve radikal tavırlar takınmaya başlamıştır. Nitekim DP iktidarının ilk yılı daha dolmadan muhafazakâr basındaki yazılar dikkat çekmiştir. Nitekim bu tür yayınlardan dolayı Menderes eleştirilere uğramıştı. Malatya suikastı tahkikatı sırasında da Büyük Doğu Dergisinin bağlantısı olduğu dolayısıyla sahibi N. Fazıl Kısakürek'in de yargılanmasına karar verilmişti. Nitekim suikastin faili Hüseyin Üzmez ile Yalman arasındaki konuşma esnasında Yalman, Kısakürek'i işaretleyerek 'Kumar parası ele geçirmek için dolaplar kuran bir adamın teşvik ve iğfaliyle bu vasıflarda bir insanı vurmaya elin nasıl vardı?'¹⁰²⁰ diyerek bu derginin yayınlarının olayda doğrudan bir ilişkisini kastetmişti. Karşı basının da hadise ile ilgili olarak faillerin Büyük Doğu Cemiyeti'nin Malatya şubesi mensuplarının olduğunu ileri sürmeleri üzerine N.Fazıl Kısakürek bu ithamlarda bulunanların muratlarına erdiklerini belirterek olay hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Birkaç sâf çocuğun İslâm'a gûya zafer sağlamak için giriştikleri hareket, küfrün İslâm'a baskın vermesi için vesilelerin en zenginini hazırlamış, milyar sarf etseler bulamayacakları fırsatı bedavadan ellerine teslim etmiştir. Anadolu'da bütün şüpheliler, İslâm ve iman gayretiyle tanınan herkes didik didik muayeneden geçirilmiş, Allah ismini sert bir tonla haykıran müezzinin âhenginde bile, Cumhuriyetin temellerini sarsıcı mânalar vehmedilmiş, evlerde kadınların başörtülerine ve raflarda Kur'anların sayfelerine kadar el atılmadık şey bırakılmamıştır. Ve evinde Büyük Doğu çıkan her ferde sual: Büyük Doğu ile alâkanız nedir? Oradan aldığınız bir talimat var mıdır? Ve çuval çuval, sahiplerinin isim ve adresleriyle, Ankara'ya gönderilen Büyük Doğu'lar.

Kısakürek devamla 1952–53 kış mevsimini, “İslâm'a baskın ve müminleri yıldırma devresi olarak eşi Halk Partisi devrinde bile görülmedik bir davranış mevsimidir”¹⁰²¹ diyerek dinin ve dindarların içinde buldukları istibdatın etkisine değinmektedir.

¹⁰²⁰ Yalman, **a.g.e.**, s.1611.

¹⁰²¹ Kısakürek hapisanede yazdığı anılarında dindarlara yapılan baskılar üzerine Menderes'in “aldatıcı serapların en kahredicisi” olduğunu belirtmiştir. Necip Fazıl Kısakürek, **Benim Gözümde Menderes**, 3. Basım, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1993, s.258–259.

Büyük Doğu Dergisi 1952 Ağustos ayından itibaren hükümetin sağladığı destekle günlük gazete halinde yayınlanmaya başlamıştır.¹⁰²² Büyük Doğu Dergisinin gazeteye çevrilmeden önceki yayınlarında da Atatürk ve rejim aleyhindeki yayınlarıyla dikkat çekmişti. Nitekim 20 Mart 1951 tarihinde “Atatürk İnkılâplarına mütemadiyen tecavüz” ettiği gerekçesiyle üniversitedeki gençler tarafından İstanbul’daki merkezinin önünde geniş katılımlı bir eylem gerçekleştirilmişti. Bu olay üzerine Milli Türk Talebe Birliği irticai hareketlere karşı bir miting düzenleme kararı almıştır. Bu karar üzerine İstanbul’daki tüm talebe toplantıları yasaklanıp 6 genç tutuklanmış 2 tanesi hakkında da tahkikat başlatılmıştır.¹⁰²³ Bu olayı takiben Atatürk’ün kız kardeşi Makbule Atadan da 1951 yılının mart ayında Büyük Doğu’da Atatürk’ün aleyhinde yayınlanan yazılardan dolayı Necip Fazıl Kısakürek aleyhine Ankara’da dava açmıştır.¹⁰²⁴

29 Mart 1951 tarihinde daha önceden Büyük Doğu Dergisinde* yayınlanan Hasan Basri imzalı ‘İslam’i Adalet tecellisine en parlak misal’ ve ‘Gizli yazı’ başlıklı diğer bir makalenin Cumhuriyete ve kanunlara aykırı görülmesi üzerine mecmua sahibi Necip Fazıl Kısakürek, Yazı İşleri Müdürü Metin Özen ile yazıyı yazan hakkında savcılık tahkikat başlatmıştır. Tahkikatın yanında Büyük Doğu Mecmuası da toplatılmıştır. Büyük Doğu’nun yanında diğer İslam’i basın temsilcilerinden Orkun Mecmuasındaki ‘Cumhuriyet’, Sebilürreşad Dergisindeki ‘Kara kızıl ve sarı irtica’, İslamiyet Mecmuasında Şemseddin Yeşil’in yazdığı ‘Ne kadar acı’ başlıklı yazılar da suç mahiyeti taşıdığı gerekçesiyle tahkikata uğramışlardır. Emirdağ’da bulunan Nurculuk hareketinin önderi Saidi Nursi’nin de yazmış olduğu “Gençlik rehberi dini alet ederek kanunları tazyif edici mahiyette” bulunduğu toplattırılmış ve kendisi de Savcı tahkikata uğramıştır. Karşı basında muhafazakâr kesimin rejim aleyhindeki yayınların yapılmasında Menderes’in zaafı

¹⁰²² Kısakürek, **a.g.e.**, s.230. Hükümetin desteği konusunda Kısakürek’in bir talebi olmuş önce Samed Ağaoğlu ile bir görüşme yapmış ve günlük gazete hususunda Menderes’in kendisini desteklemesini istemiştir. Menderes ile yapılan görüşmede ise Büyük Doğu’nun gazete olacağı teminatı alınmıştır. Gazete mevzuunda Tevfik İleri daha sonraları aracı olmuş ve çabaları neticesinde gereken yardım sağlanmıştır. Derginin gazeteye dönüşmesi aşamalarındaki gelişmeler için bkz. **Aynı eser**, s.217–236.

¹⁰²³ **Ulus Gazetesi**, S.10.681, 22 Mart 1951, s.1,3.

¹⁰²⁴ Ankara’da dava açılması üzerine İstanbul’da bulunan Kısakürek’in sorgusunu İstanbul Savcılığı almıştır. Aynı gerekçeyle Milli Türk Talebe Birliği de N. Fazıl Kısakürek hakkında dava açmıştır. **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9567, 23 Mart 1951.

* Büyük Doğu Dergisi 23 Mart 1951’deki 53’üncü sayısının ardından 54’üncü sayıdan itibaren toplatılmıştır. Ancak 11 Mayıs 1951 tarihinde 55’inci sayıdan itibaren yayına başlamıştır.

olduğu görüşü hâkimdi ve bu olanlardan sorumlu tutuluyordu.¹⁰²⁵ Menderes'in Malatya Hadisesinden sonra söylemlerindeki farklılığı ve değişimi üzerine daha öncede değinilmişti nitekim bu konuda N.F.Kısakürek'in yaptığı değerlendirme dikkat çekici olmakla beraber şu şekildeydi:

Malatya hâdisesi. Adnan Menderes'in ruh şifresini vermek ve hâkimiyet postu içinde onun ne mahkûm ve ne garip bir telkiniet belirtici bir karakter taşıdığını göstermek bakımından emsalsiz bir anahtardır. Adnan Beyin hürriyet ve (demokrasi) kişilerinden başka hiçbir büyük (ide-fikir) tasası çekmediği ve birer içtimaî iklim adı olan hürriyet ve (demokrasi) havası içinde hangi ürünleri yetiştirmesi gerektiğine ait bir çile sahibi olmadığı, her halinden belli olduğu kadar, gazetecilerle münasebetinden de anlaşılabilir.¹⁰²⁶

Büyük Doğu Dergisinin gazete halinde yayınlanmasında hükümet kanadını temsil eden ve N. Fazıl Kısakürek'in yakın dostu Tevfik İleri, hakkında da karşı basın sert eleştirilerde bulunmaya devam etmiştir. Kısakürek, "kendini devlet yerine koyan, küfür basını"nın Tevfik İleri'nin Büyük Doğucu olduğunu ve Büyük Doğu Cemiyetine resmen kayıtlı olduğunu yönünde iddiaların olduğunu belirtmekteydi.¹⁰²⁷ (Bu iddialardan biri de İleri'nin Milliyetçiler Derneğine üye olması meselesi olmuş Milliyetçiler Derneğinin kapatılması kısmında bu konu üzerinde durulacaktır.) Bu baskılar sonucunda 6 Nisan 1953 tarihinde 'ırkçıları, Turancıları ve yobazları himaye eden' bakan olarak gösterilen Tevfik İleri istifa etmiştir Kendisiyle beraber Muammer Alakant (Devlet ve Başbakan Yardımcısı Vekili) ve Samet Ağaoğlu (Çalışma Bakanı) istifa etmişlerdir. Bu istifalarla Menderes liberallere ve ılımlılara bir ayrıcalık tanımış oluyordu.¹⁰²⁸

N.Fazıl Kısakürek'in daha önceden kesinleşmiş bir cezası olmasına rağmen bu, sağlık raporundan dolayı ertelenmişti. Ancak Malatya Hadisesine bağlı

¹⁰²⁵ DP'yi ve Menderes'e Cumhuriyet'in temsilcisi olarak gören gazeteler yazdıkları yazılarla uyarıda bulunmayı ihmal etmemişlerdir. Bunlardan Vatan Gazetesi, 'Adnan Menderes bunları mı dost sanıyor?' başlıklı yazıda İslam'ı basının rejim aleyhindeki yazılarından örnekler vermiştir. (İslamiyet Gazetesi, 'Sakın mahlûka itaat edeceğim diye hakka isyan etme')Cumhuriyet Gazetesi ise Nadir Nadi, 'Hükümet biraz daha bu işe alakalansa' başlıklı yazısında ceza kanununda inkılapları korumak için birçok maddenin bulunduğunu ve bunların tatbik edilmediği yazılmaktaydı. **Ulus Gazetesi**, S.10.689, 30.3.1951, s.5.

¹⁰²⁶ Kısakürek, **a.g.e.**, s.265.

¹⁰²⁷ Tevfik İleri, "bütün bu neşriyata en küçük karşılığı bile küçüklük saymakta ve muhteşem sükûtu içinde, heykel gibi sessiz ve hareketsiz" kalmıştır. Kısakürek, **a.g.e.**, s.261.

¹⁰²⁸ Ahmad, F.-Ahmad, B.T., **a.g.e.**, s.108-109.

olarak yargılama süreci devam etmesine rağmen soruşturmanın derinleştirilmesi amacıyla rapor “çürütülmek” istenmiştir. Nitekim bu doğrultuda Bakırköy Akıl Hastanesi ile Gureba Hastanesi Dahiliye Kliniğinden “reviri olan bir hapisanede cezasını çekebilir” kaydıyla 12 Aralık 1952 tarihinde Üsküdar’daki Toptaşı Hapishanesine konulmuştur.¹⁰²⁹ Kısakürek, adı geçen hastanelerdeki tedavisinde yüksek diyabet görülmüş fakat akli ve ruhi dengesi yerinde olduğuna dair rapor verilmesi üzerine 9 ay 12 günlük mahkûmiyetini çekmek için hapisaneye götürülmüştür.¹⁰³⁰ Büyük Doğu’nun kapatılması ve N. Fazıl Kısakürek’in mahkûmiyetinin belli olmasından sonra da diğer muhafazakâr temsilciler de aynı akıbete uğrayacaktı. Nitekim bu durum karşı düşüncenin beklediği bir durum olmakla beraber Malatya’daki suikastla beraber iktidar ve karşı basın arasındaki ilişkiler normalleşmeye başlamıştı.

Adnan Menderes muhalefetle ilişkileri daha da öteye götürmek için 20 Aralık’ta Ankara’da bir basın toplantısı düzenlemiştir. Toplantıda iktidar muhalefet ilişkilerinden CHP’nin malları meselesine kadar birçok konu hakkında sorulan sorulara Menderes cevap vermiştir. S. Rıfki Atay’ın irticaa dair soru sormuş ve Menderes, şu cevabı vermişti:

Bugünkü irtica hareketini asla bir halk hareketi olmadığını, bunu dinle âlakası olmayacağını ve bazı istismarcıların çeşitli vatandaşlara bu şekilde ortaya çıkmak istedikleri, fakat hükümetin buna meydan vermeyeceğini ve siyasete dini vasıta edenler hakkında şiddetle takibat yapılmakta olduğunun, her iki partinin de bu mevzuda hassasiyet ve titizlik göstermelerinin yerinde olacağını...¹⁰³¹

Menderes’in düzenlediği basın toplantısı siyasi çevrelerde olumlu tepkiler vermesine rağmen bundan sonraki süreçte atılan adımlar bu göstergenin ters tepmesine neden olmuştur. Zira 1952 yılının sonlarında gerçekleşen olaylarla siyasi hava bulanık suya bürünmüştü. DP’nin kongrelerinde dini istemler baş göstermiş Menderes ise partide dikta yönetimi sürdürdüğü iddiasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu tür iddialarda bulunan ve DP’nin sonunun geldiğini öngören H. Cahit Yalçın,

¹⁰²⁹ Kısakürek, **a.g.e.**, s.260.

¹⁰³⁰ **Ulus Gazetesi**, S.11.299, 13 Aralık 1952, s.1.

¹⁰³¹ **Ulus Gazetesi**, S.11.307, 21 Aralık 1952, s.3.

iddiasını DP'nin 1952 Çorum kongresinde Menderes'in tutumlarına dayanarak şöyle desteklemekteydi:

Demokrasiye iman etmiş, samimî ve münevver vatandaşlar Demokrat Parti içinde boğulup gitmek ve fena bir cereyana sürüklemek tehlikesindedirler. Hem parti içindeki cereyan bir tane değildir. Bir tarafta irtica ve taassup cereyanı artık her göze batarken diğer taraftan Adnan Menderes kliğinin temsil ettiği tek parti ve tahakküm zihniyeti demokrat ruhu öldürücü darbeler indirmektedir.¹⁰³²

DP ile esen hürriyet havasının etkisiyle “müsamahalı bir basın ve tenkit hürriyetine müsaade edildi; hatta irticacı körükleyen hürriyet” yaşatılmıştı. Ancak DP'nin temel felsefelerinden olan hürriyete karşı tahammül gösterme ve alışma¹⁰³³ prensibinin istismara uğramasıyla baş gösteren Malatya hadisesi ve bunun sonucunda muhafazakâr basının temsilcilerinin kapatılmasının yanında dini hayata müdahale ile devam eden baskı siyaseti bu ilkenin iflasına neden olacaktır. Artık baskılar hissedilecek hürriyetler kontrollü olarak devletin ve kanunların gölgesinde devam edecekti.

1952 yılının başlarında baskı rejimine yönelik emarelerde yok değildi. Zira bu muhalif millettekilerin dokunulmazlıklarının kaldırılması şeklinde cereyan etmeye başlamıştır. İlk olarak CHP milletvekili ve Ulus Gazetesinin yazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ın ‘Gözü Kapalı Oy Verme’ başlıklı yazısından dolayı savcılık tarafından suç duyurusunda bulunulmuştu. Ancak dokunulmazlık meselesi de karma komisyonda görüşülüp kaldırılmaması gereği yolunda karar alınmasına rağmen Meclis'e gelindiğinde DP tarafından kaldırılmıştı. Cem Eroğul, bu durumu “muhalefete ve basına gözdağı vermek için alınmış bu kararın gayrimeşru olduğunda şüphe yoktur ve Demokrat Parti'nin çoğunluk istibdadına yönelişinin ilk önemli belirtilerinden”¹⁰³⁴ biri olarak değerlendirmiştir. Bunun yanında İstanbul milletvekili Fuad Köprülü ve 203 arkadaşının verdiği teklifle 24 Aralık 1952 tarihinde “491

¹⁰³² Yalçın, devamla Cumhuriyet Gazetesinden aldığı ve Bursa DP kongresinde verilen isteklere yer vererek tenkitte bulunmuştur. Bu istekler şunlardı: “Bazı delegeler sarık, cübbe ve bere giyilmesini, açık resimlerin gazetelerde bastırılmamasını, Arap harflerinin kabulün, kadınların çarşaf giymelerini istemişler ve inkılâp diye bir şey tanımadıklarını belirtmişlerdir!” Hüseyin Cahit Yalçın, “DP çökmek tehlikesinde”, **Ulus Gazetesi**, S.11.293, 7 Aralık 1952, s.1.

¹⁰³³ “Bizde hürriyete hürriyet yoluyla geçilemez.” DP'nin izlediği “bu dâva yanlış” zaten son olaylarla “hürriyetler tehditlere” uğramıştı. Ahmet Hamdi Başar, **Demokrasi Buhranları**, İstanbul, Türkiye Basımevi, 1956, s.11,13.

¹⁰³⁴ Eroğul, **a.g.e.**, s.75-76.

sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunun tekrar” yürürlüğe girmesi için verdikleri teklif kabul edilmiştir. Kanunun 1’inci maddesinde “20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunun 4695 sayılı Kanunun kabul tarihine kadar bulunan tadilleriyle birlikte meriyete konulmuş ve bu kanun yerine ikame edilmiş olan 10.1.1945 tarihli 4695 sayılı Anayasa meriyetten kaldırılmıştır.”¹⁰³⁵ Böylece Anayasa dili Osmanlıca çevrilerek¹⁰³⁶ eskiye dönülmenin sinyali verilmişti. Anayasanın dilinin eski haline gelmesi üzerine gelen tepkilerden birinde şöyle denilmekteydi:

Atatürk’ün devrimiyle gelişen ve o derece fülkaleşen dili 30 sene öncesine sokmak kanun değişikliğiyle asla mümkün olmayacak zaten Atatürk’ün ‘yarattığı’ dil hareketi değil onu hızlandırmaktı. Ondan önce Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin bu hareketi başlattı. Devrimlerin bütünlüğünden bir oynatıldı mı yapı yıkılmak ve çatlama uğrar.¹⁰³⁷

Muhafazakâr basında ise “dil inkılâbı da yıkıldı” denilerek 22 ret oyuna karşın 342 oyla 1340 Anayasanın kabul edilmesi memnurluk yaratmıştır. Çünkü CHP “şimal Türklerinin mazi ile” ilişkilerini kesmek ve “anlaşmalarını teşettüte düşürmek” maksadıyla Bolşeviklerden ilham alarak ortaya çıkardığı dil “mazi ile hal ve istikbal arasında derin” bir uçurumun doğmasına neden olmuştu.¹⁰³⁸

¹⁰³⁵ **TBBM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.18, Birleşim 18, 24.12.1952, s. 409.

¹⁰³⁶ **Ulus Gazetesi**, S.11.311, 25 Aralık 1951, s.1.

¹⁰³⁷ “Arap Harfleri, Arabî ve Farisi de Gelecek mi?”, Nihat Erim, **Ulus Gazetesi**, S.11.312, 26 Aralık 1951, s.4.

¹⁰³⁸ **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.141, İstanbul, Gün Basımevi, Aralık 1952, s.249–250.

3.4. 1953 YILI GELİŞMELERİ

3.4.1. Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçe Görüşmeleri

1953 yılı bütçe görüşmeleri daha öncekilerinden farkı görüşmelerin uzun sürmesi olmasına rağmen dile getirilen sorunlar tekrardan ibaretti. İmam Hatip mektepleri, ilahiyat fakültesi ve radyodan dini yayınlar yapılması gibi konular üzerinde durularak Diyanetin bunlardan istifade edilmesi istenilmiştir. Din derslerini okutacak öğretmenlerin durumu üzerinde tahlil yapılarak öneriler sunulmuş, irtica ve laiklik mefhumları tartışılmıştır.

Mehmet Özbey (Burdur) imam hatip okullarının içinde buldukları duruma değinerek burada okuyan öğrencilerin zor şartlar altında eğitim gördüklerini, ders veren öğretmenlerin yeterli olmadıklarını ve bu okul mezunlarının gelecek kaygılarının bulunmasına işaret etmiştir. Ayrıca radyoya “ahlak saatinin” konmasını istemiş özellikle de din eğitimi hususunda şu önerilerde bulunmuştur:

Diyanet İşlerini muhtaç olduğu, memleketimizin ileri gelen, memleket çapında ilim ve din kıymetleriyle teçhiz etmemiz lâzımdır. Diyanet İşleri İlâhiyat Fakültesiyle daima anlaşarak ve işbirliği yaparak; millete lâzım olan ilmî ve dinî neşriyatı yapmaları, hattâ Millî Eğitim Vekâletinin Talim Terbiyesiyle dahi müştereken çalışarak memleket gençlerine hayırlı ve bugünkü dünya görüşüne göre faydalı eserler vermeleri memleketin menfaatine olacaktır.¹⁰³⁹

Ömer Bilen (Ankara) Diyanet İşlerine ayrılan bütçenin bir sene öncekine göre 1 milyona yakın olarak artmasını takdir etmekle beraber teşkilatın önem ve kapsamı gereğince hademei hayratın aldığı ücrete bakıldığında bunun yetersiz olduğunu belirtmiştir. Bilen, memleketin bazı yerlerinde irticai olduğu iddia edilen nahoş olayların dine ve dindar vatandaşlara mal etmenin iftiradan başka bir şey olmadığını söylemiştir.¹⁰⁴⁰ (Malatya Hadisesini kastetmiştir.) İrtica konusunda hassas ve ciddi bir görünüm sergileyen Bilen, Türklerin “asırlar boyunca İslamiyet’in

¹⁰³⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.520–519.

¹⁰⁴⁰ Bilen, memlekette irticaa benzer hareketlerin olmasını da “Müslüman vatandaşlarımıza fezaili ahlâkiyeyi telkin edecek olan din âlimlerinin çok azalması ve bunun neticesi olarak da köy imamlarının kifayetsiz olmalarında aramak” gerektiğini daha doğru olacağını belirtmiştir. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.522–523.

feyzinden âzami derece istifade ederek, dünya milletlerine nümunei imtisal” olduğunu söylemiştir. Bundan dolayı da müminlerin İslamiyet’e karşı gösterdikleri samimi duygularının “mâna ve mefhumu malûm olmayan irtica damgasıyla” bağlaştırılmasının millî huzuru bozduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴¹

Hamdi Şarlan (Ordu-CHP) “inkılâb kanunları” ile meydana gelen ve başka memleketlerde nazari olmayan Diyanet İşlerinin, devletin kapsamında olmasına rağmen görmesi gereken “hizmetlerin ehliyetli ve ehliyetsiz hademei hayrat” tarafından yapıldığını belirtmiştir. Nitekim bunların yetiştirilmesi için herhangi bir imkânın ve güvenceye sahip olunmadığını söylemiştir. Cumhuriyet inkılâbından bu yana din mevzusunda “vicdanlarından hurafeleri çıkarıp yerine hakikisini koymaya teşebbüs” edilmediğini söyleyen Şarlan, din mevzuunda şöyle devam etmiştir:

Sosyal bir realite olduğu kabul edilen dinin, masuniyeti ve kendine mahsus tatbik ve inkişaf şekilleri kabul mâkul esaslara bağlanmadan ve muktazi bir ihtimamı yapmadan vatandaşın Anayasa ile teminat altında bulunan vicdan hürriyetinin ne mânası kalır? Bu hürriyete sahip olanlar, akide edinmek veya noksanlarını tamamlamak için okumak ve okutmak ihtiyacından vâreste kalmazlar. Din bilgisi için okumak ve okutmaktan memnu ve mahrum kalan her hangi bir cemiyetin vicdan hürriyeti nasıl izah edilir.

Şarlan, bu tür mahrumiyetlerden dolayı İslam Dinine tabii olanların sıkıntılarının giderilmesi için Devletin –dolayısıyla DP’nin gerçekçi tedbirler alması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Diyanet İşleri’nin Devlet bünyesinde kalınmasının zaruri olması halinde pasif halden kurtarılarak mânevi şerefine layık bir seviyeye getirilmesinin gerekliliğini ifade etmiştir.¹⁰⁴² Devamla süregelen yanlışlıklara değinerek bunlardan örnekler sunarak irtica, komünizm, din ve inkılâp kavramları üzerinde durarak bunların birlikte kullanılmasında art niyet olacağını ifade etmiştir. Laikliğin manası hususunda da iktidarın bir açıklık getirmesini gerektiğini belirtmiştir. Ancak yaptığı güzel açıklamaya rağmen kendi partisinin iktidarlarındaki uygulamalara eleştiri getirmemiş sadece objektif bir değerlendirme yapmıştır.

¹⁰⁴¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.524.

¹⁰⁴² Hamdi Şarlan, “Hükümetten gayret, Allah’tan muvaffakiyet dilerim.” **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.525–526.

Şarlan'ın bu iddiasına (inkılâptan bu yana laikliğin tanımının yapılmadığı) cevaben Zihni Ural (Çoruh- DP) laikliğin 1927 CHP kurultayında ele alındığını ve o günden bugüne CHP programlarında laikliğin izah edilmediğini ifade etmiştir. Ancak DP'nin iktidarı almadan önce programında laikliği izah ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁴³ Abdullah Aytemiz (Maraş) dinin sosyal yaşamdaki önemine binaen “kabili feragat” bir hak olmadığını belirterek Milli Mücadelede din kuvvetinden ne derece istifade edildiğini hatırlatarak şöyle devam etmiştir:

Başta Cumhuriyet olduğu halde milleti en mütakâmil, müterakki milletler seviyesine yükseltmeyi, memlekette adaletin temini, vatanın tamamıyla sıyanet ve müdafaası, milletin ilim, irfanla teçhiz edilmesi, inkılâplarımızın en esash prensiplerini, gayelerini teşkil etmektedir.

Devamla bu fikirlerini destekleyici mahiyette “İslâm’i hükümlerden”¹⁰⁴⁴ (Ayet, Hadis) örnekler vermiştir. Aytemiz’in konuşması Sedat Barı (Seyhan) tarafından bütçenin dışında vaizlik niteliğinde olduğu belirtilerek başka bir zaman dinlenebileceğini ancak burada sırasının olmadığı ifade edilmiştir.¹⁰⁴⁵ Aytemiz, yapmış olduğu izahatta Cumhuriyet rejiminin ve Türk inkılâbının kabul etmiş olduğu esasları İslâm dini ve İslâm hukuku’nun da fazlasıyla emretmiş olduğunu söyleyerek “milletin din bakımından başı kopmuş bir gövde haline geldiğini”¹⁰⁴⁶ belirtmiştir.

Nuri Ocakcioğlu (Malatya) Diyanet İleri bütçesinin yalnız dinle alakadar bir bütçe olmadığını belirterek “lâiklik ve inkılâbın müdafaasını üzerine almış bir dairenin bütçesi olarak telâkki” ettiğini söylemiştir.¹⁰⁴⁷ Fikret Başaran (Denizli) memleket genelinde imam ve hatip eksikliğinden bahsederek 25.000 caminin kadrosunun 1–2 sene içerisinde temin etmenin imkânsız olduğunu söylemiştir. Ancak her yıl 1.000 imam-hatip kadrosunun açılması halinde bu sıkıntının giderileceğini belirtmiştir. Başaran, din adamı yetersizliğinin yanında açılan Hafız Kuran okulları ve kursları öğretmenlerinin niteliksiz olduklarını ve bu durumla

¹⁰⁴³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 20.2.1953, s.549. Hamdi Şarlan, Ural'ın iddialarına cevaben bu iddiaları şimdi söylemediğini daha önce de Halk Partisi iktidarında da ifade ettiğini söylemiştir. Zihni Ural'ın CHP içinde olduğu zaman buna şahit olduğunu belirterek kendisine karşı bir kasıt olduğunu söylemiştir. **Aynı Birleşim**, s.551.

¹⁰⁴⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.527.

¹⁰⁴⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.527.

¹⁰⁴⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.528.

¹⁰⁴⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.530.

ilgilenilmediğini, öğretmenlerin eski usul ve harflerle eğitimde bulduklarını ifade etmiştir. Bundan dolayı da Maarif müfettişlerinin bu eğitim şeklinden ötürü eğitim yapılamayacağını belirttiklerini ancak Kuran'ın eski harfle okunması icap ettiğinden mevzuat üzerinde huzursuzluk yaratan bu durumun Milli Eğitim Bakanlığı tarafından halledilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁴⁸

Keşşaf Mehmet Kurkut (Bilecik) Kuran öğretmeni için 69 kadronun ayrılmasına rağmen bunların zaten gönüllü olarak bu işi yapmakta olduklarını söylemiştir. Ancak bunlara 75 lira aylık bağlanılmasını memnuniyetle karşılamıştır. Diyanetin kadrosunda bulunan 24 gezici vaizin ihtiyacı karşılamadığı ve çoğunun ihtiyar olmasından dolayı vazifelerini tam yerine getiremediğini Diyanetin bu doğrultuda 5 ilde açtığı kursu takdir ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Diyanetin mezarlıkların bakımıyla meşgul olmasını istemiştir.¹⁰⁴⁹

Burhanettin Onat (Antalya) din ve ahlâk bahsinde “anlayış anarşisi” içinde bulunulduğunu özellikle son zamanlarda yaşanan olaylarda “din mevzuu taassupla, ahlâkla, irtica ile, Atatürk'ün heykeline uzatan ticanilerle” bir arada karma karışık bir halde değerlendirildiğini belirtmiştir. Bundan dolayı da laiklik mevzuu üzerinde durarak “bunun hududu nerede başlıyor, nerede bitiyor? Laiklik nedir?” sorularını sorarak bütçeye geçilmeden dinin Türkiye'deki prensibini halletmek gerektiğini¹⁰⁵⁰ ifade ederek laikliğin tanımının olmadığı görüşünde olmuştur. Onat, devamla din ve Türk tarihinden farklı dinlere ait hürriyet sağlayan kişi ve olaylardan (Hz. Ömer, Fatih Sultan Mehmet) örnekler vererek şöyle devam etmiştir:

...Cumhuriyeti ilân ettik ve dini dünya işlerinden ayırdık, bir lâiklik prensibi koyduk. İşte hudutları tamamıyla tâyin edilemeyen bu prensip din mevzuunda olduğu gibi, ahlak mevzuunda da bir anarşi vaziyeti husule geldi... Bin sene bir din Devleti olarak yaşayan bir millet o güne kadar alıştığı rejimden ayrıldı, ufacak bir sadayı iştikâ yükselmemeli miydi? Milletimizin akliselimi, dürüst ve serbest fikridir ki, aksülâmelerin çok büyük ölçüde olmasına mâni olmuştur. Bu başka yerde olsaydı kan gövdeyi götürürdü. O millet ki, din uğruna kişiler fethetmiş, diyarlar fethetmiş bir millet o vakte kadar alıştığı hislerinden uzaklaştırılıyor, bunu biraz yadırgadı ise mazur görmemiz lazımdır... Eğer bir millet ki, bin seneden beri alıştığı bir rejimden bir kanunla uzaklaştırılmıştır ve hiç

¹⁰⁴⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.531.

¹⁰⁴⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.537.

¹⁰⁵⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.532.

aksülâmel yapmamıştır, o milletten korkunuz. Yarın bir istilâ karşısında gelecek müstevliye de aynı şekilde boyun eğebilir... Bu memlekette irtica vardır diye kıyameti koparmayalım onları bağrımıza basalım, mantıka, akhıselimine müracaat ederek onları yola getirmeye doğru yola getirmeye çalışalım.¹⁰⁵¹

Abdürrahman Fahri Ağaoğlu (Konya), Burhanettin Onat'ın laikliğin tarif edilemeyeceği yönündeki söylemlerine karşı çıkmasına rağmen her milletin ve partinin anlayışının farklı olduğunu ifade etmiştir. Anayasanın bile laikliği tarif etmediğini ancak kendilerinin (DP) parti programınının 14'üncü maddesinde bunu tarif ettiklerini söylemiştir. Ağaoğlu, Diyanet İşlerinin din adamı yetiştirme hususunda vazifesini yerine getirmediğini 20–25 yıllık bir süreçte din adamlarının yalnız Kuran ve hafız kursları veya gizli olarak yetiştirdiğini belirtmiştir. Bunun da dini hizmetler bakımından kâfi gelmediğini lise seviyesinde genel kültüre sahip olan vaizlerin gerekli olduğunu savunmuştur.¹⁰⁵² Gazi Yiğitbaşı (Afyonkarahisar-DP) kendi iktidarlarından önce din adamlarının şiddetli baskılar altında ezilmelerinin yanında ücret ve maaşlarının yetersizliğinden dolayı dinin vazifelerin naehiller eline düştüğünü söylemiştir.¹⁰⁵³ Hasan Fehmi Ustaoglu (Samsun) Diyanet İşlerinin bütçesinin artırılması yanında “salâhiyetini de artırmak” gerektiğini bunun içinde dini vazifeleri yerine getireceklerin ehliyetli kimseler olmasının önemini anlatmıştır. Bundan dolayı da din adamı yetiştiren kurumların –İmam Hatip mektepleri, İlahiyat Fakültesi- Diyanet İşlerine Bağlanması gerekli olduğunu şu nedenlere dayanarak belirtmiştir:

Diyanet İşlerinin takibettiği gaye ile meşgul olmayan Bakanlıktan idare edilen bir müesseseden mezun olanlar ellerindeki vesika mucibi Diyanetten vazife aldıklarında bu vazifedarların ehliyetinden Diyanetin mesuliyeti mânasız olur. Ve yine şundan dolayı ki sair meslek ve ihtisas mektepleri ait olduğu makamlara bağlı olduğu gibi İmam, Hatip mektepleri ve İlahiyat Fakültesi de Diyanet İşleri Riyasetine bağlı olmak bu nizamın icabıdır.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁵¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.533.

¹⁰⁵² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.538–539.

¹⁰⁵³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.536.

¹⁰⁵⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.541.

Diyanet bütçesinin 20 Şubat'taki görüşmesinde ilk sözü Mehmet Özdemir (Kayseri) alarak tek parti döneminde laikliğin yanlış anlaşılmasından dolayı din üzerinde kötü bir anlam ve anlayışın geliştiğini söylemiştir. Bundan dolayı da millî ve âmme vicdanının rencide olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁵⁵

Devlet Bakanı Muammer Alakant (Zonguldak) iki günden beri yapılan müzakerelerde bütçenin yanında yapılan diğer eleştirilere cevap mahiyetinde uzun bir konuşma yaparak tek tek açıklamalarda bulunmuştur. Diyanet bütçesinin 3 yılda 3 misli arttırıldığını belirterek DP'den önce din adamlarının kurslarda az bir zaman içinde yetiştirildiğini ancak kendilerinin lise düzeyinde imam hatip mekteplerini açıp din derslerini mekteplere koyarak dini yüksek ahlaki taraflarının öğretilmesini sağladıklarını belirtmiştir. İmam Hatiplerin Diyanet'e bağlanması yolundaki taleplere bu okuldaki öğrencilerin laiklik prensibiyle yetişmeleri gerektiğinden bu okulların MEB'na bağlı olacağını ve olması gerektiğini söylemiştir. Laikliğin ise Anayasada bulunmasına rağmen tanımının net olarak yapılmadığını ancak DP'nin programında ne olduğunun ifade edildiğini söylemiştir. İrtica ile dinin hudutlarının ayrıldığını bundan dolayı da son zamanlarda meydana gelen hadiselerden dolayı hakiki müminlerin hükümetin aldığı tedbir ve takiplerinden müteessir olduklarını kabul etmediklerini belirtmiştir. Din ve hürriyetler hususunda da görüşlerini şöyle açıklamaktadır:

Memleketimizde din hürriyeti mevcuttur, siyasi hürriyet mevcuttur, hakiki müminler, dindarlar bu hürriyetten âzami şekilde istifade ederler. Memleketimizde din namı altında huzursuzluk yaratmak isteyen kimselerin bu hareketlerine asla müsaade edilmeyecektir. Bu memlekette münevverlerin, dindarların, lâiklerin, vicdan huzurları temin edilmiştir.¹⁰⁵⁶

Bütçe, müzakereler sonucunda kabul edilmiştir. Müzakerelerde dile getirilen sorunlar ve teklifler ülkede meydana gelen son hadiselerin tesiri altında cereyan etmiştir. Nitekim bütçeyle ilgili beyanların yanında diğer konuların da sık sık ifade edilmesi (din, laiklik, imam hatip, irtica, din adamları vs.) ve

¹⁰⁵⁵ Özdemir, iddialarına misal vererek "mekteplerde dahi hocalar gelip çocuklara, dinin aslı olmadığını, bunların bir safsatadan ibaret olduğunu" söylediklerini belirtmiştir. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 20.2.1953, s.547.

¹⁰⁵⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.551-555.

tartışılmasından dolayı DP'nin iktidara gelmesinden sonra en uzun süren Diyanet bütçesi görüşmesi olmuştur.

3.4.2. Milliyetçiler Derneğinin Kapatılması

Dernek 13.4.1951 tarihinde Ankara genel merkez olmak üzere kurulmuştur. Derneğin kuruluşunu İstanbul'da bulunan Türk Gençlik Teşkilâtı, Türk Kültür Ocağı, Türk Çalışmaları Derneği, Türkler Derneği ve Türk Kültür Derneğinin birleşmeleriyle Müstakil Milliyetçiler Federasyonu adıyla kurulmuştur. Dernek 2.4.1951 tarihindeki kongresinde ismini değiştirerek Türk Milliyetçiler Derneği adını almıştır. Derneğin kurucuları 20 kişi olup tıp ve hukuk talebelerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir.¹⁰⁵⁷

Adnan Menderes Malatya'daki olayın etkisinde fazla kalmış olduğundan kendi değerlerini ve prensiplerinden ödünler vererek muhalefet ve karşı basınını yönlendirmelerinin etkisinde kalmıştı. Bundan dolayı da memleket zararına görülen hareketler için de tepkilere göre hareket etmiş olup bu konuda 17 Ocak 1953'teki Gaziantep nutkunda şu uyarıda bulunmuştu:

Öte yandan milliyetçilik sanki kendi inhisarlarında imiş gibi hareket edenler, kendilerini Türk milletinin hakiki mümessili ve hatta ta kendisi addetme delâletine düşmüş bulunan ve milliyetperverlik gibi mukaddes mefhumu istismar ederek iyi niyetli vatandaşları kandırmağa çalışan bir takım bedbaht tahriklerini de sizlere, milletimizin ileri ve olgun seviyesine ve vatanperverliğine dayanarak yenmekte asla güçlük çekmeyeceğiz... Vatandaşlar arasında kardeş kavgası sokmak, memleketin siyasî havasına hâkim olmaya başlayan dostluk ve huzuru yadırgayıp bozmak isteyenler, yakında tam bir hüsrarla karşılaşacaklardır... Bu güzel memleketimizde bu kardeşlik havasının devamlı surette esmesi için elimizden geleni yapmak azim ve kararındayız.¹⁰⁵⁸

Menderes'in bu sözlerinden sonra bir hafta daha geçmeden irtica ile mücadele kapsamında Milliyetçiler Derneği kapatılma sürecine girmişti. Nitekim 22 Ocak 1953 tarihinde Türkiye Milliyetçiler Derneğinin nizamname ve çalışmalarının

¹⁰⁵⁷ Feyyaz Tokar'ın yazısı. **Cumhuriyet Gazetesi**, S.10.232, 24 Ocak 1954, s.7.

¹⁰⁵⁸ **Aynı Tarihi**, S.230, Ocak 1953, s.22-21; Burçak, **a.g.e.**, s.130,128.

Cemiyet Kanununun 33'üncü maddesine aykırı olduğu iddiasıyla Ankara Savcılığı tarafından âmme davası açılmıştır. Dava sonucu belli olana kadar derneğin genel merkezi dâhil tüm şubeleri ihtiyati olarak kapatılma kararı alınmıştır.¹⁰⁵⁹ Nitekim 23 Ocak günü derneğin ana nizamnamesinde din ve soy esasının kabul edilmiş olması ve milliyetçilik anlayışının anayasanın tarif ettiği dışında olmasından dolayı TCK'nun 526'ncı, Cemiyetler Kanunu'nun 33'üncü maddesinin 2'inci fıkrası gereğince feshedilmesi istemiyle dava açılmıştır.¹⁰⁶⁰ Böylece Ocak ayı içerisinde dernek tamamıyla dağıtılmış oluyordu. Dernek nizamnamesindeki 1'inci madde derneğin siyasi bir gaye takip etmediği ve siyasi partilerle ilişkisi olmadığını kapsamaktaydı. Kuruluşunda herhangi bir sakınca bulunmayan ancak kapatılmasına dayanak olan derneğin nizamnamesinin diğer maddeleri ise şöyleydi:

2. Madde- Gayesi: Allah, vatan, soy, tarih, dil, an'ane, aile, ahlak, hürriyet ve milli mukaddesat esaslarına dayanan Türk Milliyetçiliğini işlemek, Türk milletini meydana getiren unsurlar muhafaza etmek ve bütün milliyetçileri teşkilâtlandırmaktır.

Teşkilâtlandırmaktan maksat, milliyetçiliğin bütün şumülü ile Türkler tarafından benimsenmesini, onlarda millî ruh ve şuurun daima canlı kalması hedefine ulaşmak için, vatanın her köşesinde şubeler açmaktır.

3. Madde- Mevzuu

A- Türkler arasında içtimai tesanüt fikirlerini yaymak.

B- Türk ahlâk, adet ve an'anelerine uygun yaşamayı ve millî mukaddesata hürmeti telkin etmek.

C- Türk harsına yönelen tecavüzler ve milliyetçiliğe aykırı cereyanlarla fikir yoluyla mücadele etmek.

Ç- Gençliğin örnek Türk Milliyetçileri halinde yetişmelerine çalışmak, haklarını müdafaa etmek ve isteklerine tercüman olmaktır.¹⁰⁶¹

Derneğin başkanı Isparta milletvekili Sait bilgiç, bir mahkeme kararının olduğunu ancak alınan karara kanuni bir itiraz hakkının olması halinde bunu

¹⁰⁵⁹ Dernekle yakın ilişkisi bulunduğu dair iddialar doğrultusunda MEB Hususi Kalem Müdürü Cahid Okurer görevden alınmıştır. **Cumhuriyet Gazetesi**, S.10.231, 23 Ocak 1953, s.1. Okurer, bu iddianın Cumhuriyet Gazetesinde yayınlanması üzerine bu gazeteye bir mektup göndererek derneğin üyesi olmadığı gibi ilişkisinin de bulunmadığını söylemiştir. Bkz. **Cumhuriyet** 25 Ocak 1953.

¹⁰⁶⁰ **Ulus Gazetesi**, S.11.341, 24 Ocak 1953, s.1.; Böylece derneğin 73 şubesi kapatılmıştır. Yalman, **a.g.e.**, s.1622.

¹⁰⁶¹ Derneğin 4'üncü maddesinde "millet, soy, vatan, hars, mefkûre, milliyet, milliyetçik (Milliyet ruh ve şuuruna sahip olarak milleti maşeri bünyesine uygun şekilde yaşatmak, yükseltmek fiil ve fikrine denir.)" mefhumların tanımı yapılmış. 5'inci maddesinde milliyetçilik çerçevesinde derneğin dünya görüşü, son madde de (6'ncı madde) ise hürriyet ve insan hakları anlayışı açıklanmıştır. "Milliyetçiler Derneği", **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.144, İstanbul, Gün Basımevi, Şubat 1953, s.299-300.

kullanacaklarını belirtmiştir.¹⁰⁶² Derneğin, Malatya Hadisesi hakkında tasvip edici yolunda bir tavır takındığı iddialarını da reddetmiştir. Devamla da A.Emin Yalman hakkında şahsi fikirlerini bir yana bırakarak bu olayı “kat’iyen tasvip etmedik ve etmeyiz”¹⁰⁶³ demiştir. Menderes ise Gaziantep’te kendisine kapatılma hakkındaki düşünceleri sorulduğunda meselenin derneği “iktidar kapatıyor veya kapatmıyor” olmadığını ortada bir mahkeme kararının olduğunu ve mahkemenin kapatıyor olduğunu demiştir.¹⁰⁶⁴ Derneğin kapatılması hakkındaki karara Atatürkçülerin tavrını Cumhuriyet Gazetesi “Kapatma Kararı Atatürkçü Gençliği Çok Sevindirdi” başlıklı yazıyla duyurmuştur. Atatürkçü kesim bu derneğin ve mensuplarının Atatürk’e ve inkılâplara karşı oldukları savunulmaktaydı.¹⁰⁶⁵ Sait Bilgiç, kapatılma kararıyla ilgili olarak bir muhabire verdiği beyanatta “Ben bu davanın imancısıyım. Mensup bulunduğum Türk Milliyetçiler Derneği uğruna başımı ve canımı vermeye hazırım.” diyerek davamla mahkeme sürecinin de devam ettiğini belirterek kimin elinde ne tür bir vesika ve iddianın da ortaya konulmasını beklediğini belirtmiştir.¹⁰⁶⁶

Milliyetçiler Derneği ile ilgili olarak DP Genel İdare Kurulu 25 Ocak 1953 Pazar günü gelişmeleri görüşmek üzere toplanmıştır. Görüşmelere Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ’ın, derneğin faaliyetleri hakkındaki raporu okumasıyla başlanmıştır. Rıfki Salim Burçak, Menderes’in dernek hakkındaki ağır sözlerinden sonra Bilgiç’in Menderes ile temasa geçmesi gereğini belirterek bunu yapmamasının hata olduğunu belirtmiştir. Görüşmeler sonunda Sait Bilgiç ve Tahsin Tola, Haysiyet Divanına sevk edilmiştir. 27 Ocak’ta ise grup toplantısında Bilgiç, gündem dışı söz alarak “son zamanlarda Halk Partisi ile dostluk münasebetleri güden başbakanın, kısa bir süre önce muhalefete şiddetle hücum ettiğini hatırlatıyor, bu değişikliğin sebebi ve Milliyetçiler Derneği meselesi hakkında açıklamada” bulunmasına yönelik önerge vermişti. Ancak Menderes, toplantıda bulunmamıştı. Burçak, bu durumu Sait Bilgiç’in, Adnan Menderes’e meydan okuması olarak değerlendirmiştir. Verilen önergenin görüşülmesine fırsat vermemek için Haysiyet

¹⁰⁶² Derneğin kapatılma sürecindeki adli takibat için bkz. “Milliyetçiler Derneği”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.149, İstanbul, Gün Basımevi, Nisan 1953, s.376–379.

¹⁰⁶³ **Vatan Gazetesi**, 25 Ocak 1953, s.5.

¹⁰⁶⁴ Mekki Sait Esen, “Milliyetçiler Derneği Hakkında Yapılan Tahkikat” **Cumhuriyet Gazetesi**, S.10.232, 24 Ocak 1953, s.7.

¹⁰⁶⁵ Atatürkçü kesim bu derneğin Atatürk ile ilgili toplantılarda bu dernek üyelerinin daima olaylar çıkarttıklarını savunmuşlardır. **Cumhuriyet Gazetesi**, S.10.232, 24 Ocak 1954, s.1.

¹⁰⁶⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, S.10.233, 25 Ocak 1953, s.5.

Divanı hızlı bir çalışma ile 31 Ocak 1953 Cumartesi günü Sait Bilgiç ve Tahsin Tola'nın partiden ihracına karar vererek konuyu da kapatmıştır.¹⁰⁶⁷

MEB'nı Tevfik İleri kendisinin bu dernekle bağlantısı olduğu ithamlarına uğramasından dolayı Anadolu Ajansı muhabirine bir beyanat vermiş ve dernekçiler tarafından da kendisinin bir bağı olmamasına rağmen derneği koruduğu yolundaki iddiaların devam ettiğini söylemiştir. Tevfik İleri, iddialara maddeler halinde cevap vermiş ve kendisinin millet ve milliyetçilik telakkisinin bağlı olduğu DP'nin telakkisi ile aynı olduğunu belirtmiştir. Devamla bu derneğe yardım yapıldığı hususunu açıklığa getirmek için şöyle demiştir:

İlk defa 1951 bütçesinde 50 bin liraya çıkarılan memleket içi ve dışı öğretim ve meslek kurumlarıyla gençlik teşekküllerine yardım tahsisatından 1951 mali bütçesinden 27 dernek meyanında Milliyetçiler Derneğine de 4000 lira yardım yapılmıştır.¹⁰⁶⁸

Milliyetçiler derneğın başkanı Sait Bilgiç fırsat buldukça derneği savunmaya çalışmıştır. Bu savunmalardan birini 1953 yılının bütçesinin mecliste görüşüldüğü 17 Şubat 1953 tarihinde yapmıştır. Bilgiç, Milliyetçiler Derneğini müdafaa ile 'bir bardak suda fırtına yaratmağa matuf temayüller memleketi içten içe yıkar' diyerek ırkçılığın tehlikeli ve ayırıcı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Menderes'in kendisine 1,5 ay önceye kadar 'sen benim küçük kardeşimsin' dediğini ancak henüz elinde dernekle ilgili bir belgenin kendisinin elinde olmamasına rağmen Gaziantep'te 'gizli hareket edenler açığa çıksın' dediğini söylemiştir. Bilgiç, Menderes'in bu sözlerine karşın kendisine bir mektup göndererek "göründüğü gibi bir insan olduğunu" söylediğini belirterek bunların sonucunda DP'den de çıkarıldığını belirterek "Bize darbeyi vuranların da, vur diyenlerin de hakiki mahiyetlerini bu millet anlamakta gecikmeyecektir."¹⁰⁶⁹ demiştir. Bilgiç'in söylemleri Menderes'in bu işin arkasında olduğu görünümünü vermektedir. Zaten Bilgiç, DP Haysiyet Divanı'na sevk edildiği zaman Menderes, 'dini mürteciler, komünistler ve diğer sapıklar hürriyetin düşmanlarıdır. Hürriyetlerin korunması için Cumhuriyet Halk Parti'sine işbirliği teklifinde bulundum.' demişti. A. Emin Yalman ise Bilgiç için yaptığı değerlendirmede suikast olayından sonra derneği korumak için

¹⁰⁶⁷ Burçak, a.g.e., s.139-141.

¹⁰⁶⁸ "Milliyetçiler Derneği ve Tevfik İleri", **Cumhuriyet Gazetesi**, S.10.235, 27 Ocak 1953, s.7.

¹⁰⁶⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, S.10.257, 18 Şubat 1953, s.7.

Büyük Doğucuları dernekten tasfiye etmeye çalıştığını bunun yanında ‘bir siyasi partideyken, başkanı bulunduğu başka bir kuruma siyasi bir renk vermiş olmak’ ile itham etmiştir.¹⁰⁷⁰

Bilgiç ve Menderes arasındaki diyaloglardan bir çekişmenin olduğu ve hatta Bilgiç’in yalnızlığa terk edildiği görülmektedir. Bu durumdan anlaşılacağı üzere derneğin kapatılma kararının hükümet tarafından olduğu ya da dolaylı bir etkisinin varlığı görülmektedir. Menderes daha önce de olayın hukuki bir karar olduğunu belirtmişti. Ancak durumun siyasi bir hal aldığı izlenimini daha hâkim kılmaktadır. Menderes, derneğe karşı durma eğilimi göstermesine rağmen DP içerisinde birçok milletvekilinin Milliyetçiler Derneğine üyeliği bulunduğu iddiaları da karşı basında yer almaktaydı.

Vatan Gazetesinde bu derneğin üyelerinin Malatya Hadisesiyle ilgili olarak bağlantılarının olduğu gerekçesiyle tutuklandıkları haberini vermişti. Derneğe üye olarak tutuklananların dışında DP milletvekillerinden olup ancak dokunulmazlıklarından dolayı tahkikata uğramayanların varlığından bahsedilmiştir. Nitekim Milliyetçiler Derneğine üye olup da tutuklananlar arasında İDP’li Cevat Rıfat Atılğan, Büyük Doğucu Necip Fazıl Kısakürek, Mustafa Bağışlayıcı, Mustafa Demirdağ bulunmaktaydı. DP’li milletvekillerinden derneğin başkanı Isparta milletvekillerinden Sait Bilgiç ve Dr. Tahsin Tolan’ın dokunulmazlıklarının kaldırılması gündeme gelmiştir. Hasan Fehmi Ustaoglu ise partiden ihraç edilmişti. Bunun yanında Ali Fahri İşeri, Fahri Ağaoğlu ve Abdullah Aytemiz’in dernekle ilişkilerinin olduğu iddiasında bulunulmuştu.¹⁰⁷¹ N.Fazıl Kısakürek, Milliyetçiler Derneğinin kapatılması hususunda “Malatya hâdisesinin en feci ihtilâtı, tavşanın suyunun suyu gibi, benzerlerinin benzerine kadar bizi Yahudi iğneli fıçısında gebertmek isteyenlerin” hareketi olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁷² Malatya Hadisesinden sonra muhafazakâr basın da belirttiği üzere Menderes’in karşı basındakilerin etkisi altında kaldığı izlenimini veren davranışlarda vardı. Yalman da suikast olayından sonra Menderes’in basınla arasının düzeldiğini ifade etmişti. Nitekim Menderes gezilerinde muhalefetin mensuplarına ve binalarına uğrayarak farksız oldukları

¹⁰⁷⁰ Yalman, **a.g.e.**, s.1622.

¹⁰⁷¹ **Vatan Gazetesi**, 25 Ocak 1953, s.5.

¹⁰⁷² “Yani Müslüman’ım diyenin yanında Türk’üm diyenler de mahkûmdur.” Kısakürek, **a.g.e.**, s.261.

yönünde beyanatlar vermiştir. Bunun yanında söylemlerinde de ikilemlerin olduğu görülmekle beraber beyanatları iki kutba ayrılan basın kendisine göre yorumlayarak Menderes'in kendilerinin zihniyeti yolunda olduğunu ifade etmekteydi. Ancak Menderes'in kendi partisine ve yandaşlarına yönelik bir karşı tavır aldığı gerçeği ortadaydı ve partisinin bazı milletvekillerine karşı basının kışkırtmalarıyla tavır aldığı görülmekteydi. Adnan Menderes'in bu tavrı Sebilürreşad dergisinde Menderes'in farklı zaman diliminde söylediği sözlerden alıntılar yapılarak “çarpışan iki siyaset” başlıklı makalede uzun bir kıyaslama ile tenkit edilmişti. Makalede başbakanın son zamanlardaki beyanlarının beklenmedik bir durum olduğundan “fikirler ve ruhlar üzerinde derin” sarsıntılar yaptığı ve zihinlerde bir karmaşaya neden olduğu belirtilmekteydi. Bu karmaşalığın bazıları için şöyle denilmekteydi:

Memlekette hükûmete veya müesses nizama müteveccih hiçbir hareket ve teşebbüs bulunmadığı halde büyük bir tehlike varmış gibi sun'i bir hava husule getirmekteki hikmet nedir? Gerek dindarlar, gerek milliyetçiler komünizme ve beynelmilelciğe karşı Hükûmetin siyasetine muzaheret ettikleri halde bu unsurları, mürteci bir kuvvet gibi göstermekteki hikmet nedir.

Makalede bir karmaşalığın olduğuna kanıt olarak şu değerlendirme yapılmaktaydı:

İktidara geçtikten sonra yakın zamana kadar, Menderes dindar ve milliyetçi cepheyi müdafaa etmiş, inkılâp yobazlarının, Halkçıların, farmasonların ardı arkası kesilmeyen hücumlarına mukavemet eylemiş, irtica iddialarına karşı memlekette irtica olmadığı hususunda ısrar etmiş, bu suretle milletin kalbini fethetmiş, mânevi hayatta feyizli inkişafı sağlayacağına dair Müslüman halkın gönüllerinde ümitler husule getirmiş; fakat günün birinde ortada ciddî sayılabilecek hiçbir sebep ve hâdis yokken birden bire tamamıyla bu vaziyetin aksine olarak, iki buçuk sene müdafaa ve himaye ettiği siyasete aykırı bir yol tutmuş, şiddetli nutuklar söylemiş, kendisini daima fisebilillâh samimî surette candan ve gönülden müdafaa eden sağa çatmış, haksız ithamlarda bulunmuş, bu yüzden fikirlere ve kalplere eski zamanlara mahsus bir korku ve yeis çökmüş, <Acaba ne oluyoruz?> diye gönüller ıstıraba düşmüş; beri tarafta ona amansız ve insafsız surette hücum eden cephe ise derin meserretlere gark olmuş, bu vaziyetten kuvvet alarak dindarlara ve milliyetçilere karşı taarruzlarını şiddetlendirmiştir.¹⁰⁷³

¹⁰⁷³ “Çarpışan iki siyaset”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.146, İstanbul, Gün Basımevi, Mart 1953, s.322. Makalenin devamında Menderes'in geçmiş iktidarların uygulamalarına, komünistliğe, din ve vicdan hürriyetlerine, milliyetçiliğe ve irticaa yönelik konuşmalarından alıntılar yapılmış ve bunlarla

Sözü edilen durum nutuklarda da kendini göstermekle beraber Menderes partisinin 7 Şubat 1953 tarihindeki istişare kongresinde Milliyetçiler Derneği ile ilgili olarak parti programına aykırı fikir güdenlerin partiden ihraç edileceği yönünde beyanat vermiştir. Bu konuda devamlı şöyle demiştir:

Her şeyden evvel bizim hürriyet telâkkilerimize, bizim milliyetçilik ve lâiklik telâkkilerimize uymayacaklar varsa bunları saflarımız dışında bırakmak suretiyle parti tesanüdünü kuvvetlendireceğiz... Yarı gizli cemiyetler kurarak, bizimkinden başka inançları bu cemiyetler içinde teamiye ve teşkilatlandırmaya gayret ve hevesinde olanların partimiz içinde yeri yoktur... Demokrat Parti, bir kiralık konak değildir aynı fikir ve kanaatlere namuskarane bağlı olanların müşterek aile ocağıdır.¹⁰⁷⁴

Milliyetçiler Derneğinin kapatılması sürecinde DP'deki milletvekillerinin tasfiyesiyle doğan buhranla dernekle ilişkisi olduğu iddia edilen MEB'ı Tevfik İleri ve Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu 6 Nisan 1953'te görevlerinden istifa etmek durumunda kaldılar.¹⁰⁷⁵ Bekir Berk daha Milliyetçiler Derneğinin kapatılmasından 1 yıl önce böyle bir olayı beklediğini şu cümlelerle anlatmıştı:

...Aynı ihanet zihniyetinin mümessilleri, yabancı davaların uşakları ve Türk milletinin düşmanları; bütün Türkleri düşünen, onların kurtulmasını arzulayan ve Türk'e ihanet edenlerin Türk milletini idare etmesini istemeyen vatansız Türk çocuklarını, Türk milliyetçilerini, yine 'vatan haini' gibi göstermeğe çalışmakta...¹⁰⁷⁶

A.Fuad Başgil ise derneğin seçkin Üniversite öğrencilerinden oluştuğunu ve bu milliyetçi gençliğin “solculuk ve kozmopolitçiliğin” saldırılarına ve “Moskova biçimli laiklik anlayışından komünizm kadar nefret ettiği kadar CHP'nin sinsi maksatlarına karşı kale teşkil” ettiğini söylemiştir. Derneğin kapatılmasının DP açısından “aşırı ve hatalı tedbir” olduğunu ve bunun ileride iktidar için ağır sonuçları doğuracağını belirtmiştir. Başgil devamlı şunları kaydetmiştir:

ilgili değerlendirmeler yapılarak iki taraflı bir anlayışın hâkim olduğu kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bkz. **Aynı makale**, s.321–329.

¹⁰⁷⁴ Menderes, devamlı milliyetçilik anlayışlarının partilerinin 13'üncü maddesinde açıklandığı gibi olduğunu söylemiştir. **Vatan Gazetesi**, S.4216, 8 Şubat 1953, s.5.

¹⁰⁷⁵ **Ulus Gazetesi**, S.11.414, 7 Nisan 1953, s.1. Kabineye 8 Nisan'da Fethi Çelikbaş, Celal Yardımcı ve Hayrettin Erkmen girmiştir. **Ulus Gazetesi**, S.11.416, 9 Nisan 1953, s.1.

¹⁰⁷⁶ Bekir Berk, “İrtica ve İnkılâp”, **Yeşil Nur Gazetesi**, S.12, 25 Ocak 1952, s.1.

Türk Milliyetçiler derneğinin kapatılmasından sonra, meydanı boş bulan C.H.P. durmadan Üniversite gençliği arasında bir biri ardı sıra çeşitli tahrik yuvaları kurdu. Bilhassa, C.H.P. Gençlik Kolları, Devrim Ocakları, Mustafa Kemal Derneği gibi adlarla kurulan bu cemiyetlerin her birinin gayesi, üniversiteli gençleri İnönü'nün partisine sokmak idi. D.P. ise, C.H.P.'nin giriştiği bu faaliyet karşısında hareketsiz duruyordu.

Başgil, Menderes'in bu hareketlerinden dolayı “işlediği hatanın büyüklüğünü ancak, 28 Nisan 1960 da İstanbul Üniversitesi talebelerinin ayaklandığı gün anlayabildiğini” ifade etmiştir.¹⁰⁷⁷

Milliyetçiler Derneği 1952 yılının başlarında Ayasofya'nın tekrar cami olması yönünde istekler belirten bir beyanname yayınlamıştır. Beynamede Ayasofya Camii'nin “Türk gücünün ve zaferinin muhteşem bir gücü” olduğu ve camii'nin manasının “İstanbul'un Türk'ün olduğu ve Türk kalacağını” ifade ettiği yer almaktaydı. Ayrıca Ayasofya'nın müze yapılmasının onu “Cami'ye çevirenleri haksız ve kabahatli göstermeğe yeltenen bir mâna” teşkil ettiği belirtilmekteydi.¹⁰⁷⁸ Bunun yanında 29 Mayıs 1953 tarihinde İstanbul'un fethinin 500'üncü yıl dönümü coşkulu bir programla kutlanmıştır.¹⁰⁷⁹

Milliyetçiler Derneğinin kapatılması ve daha önce meydana gelen Malatya Hadisesiyle CHP'liler tarafından DP iktidarının ülkeyi yönetemeyeceğine yönelik olan görüşlerine bir haklılık sağladığı inancı daha da kuvvetlenmiş nitekim CHP bu inançlara “dört elle” sarılmaya başlamıştır.¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷⁷ Başgil, **27 May. İhtl.**, s.97-98.

¹⁰⁷⁸ **Ehli Sünnet Dergisi**, C.6, S.112, İstanbul, Sıralar Matbaası, 1 Mayıs 1952, s.7.

¹⁰⁷⁹ **Zafer Gazetesi**, S.1484, 29 Mayıs 1953.

¹⁰⁸⁰ Cüneyt Arcayürek, **Yeni İktidar, Yeni Dönem**, 1. Basım, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1983, s.123. Bu yöndeki iddialar 1950 seçimlerinde muhalefetin temsilcileri tarafından yapılmıştı. Bu yöndeki yayınlardan birine bkz. Dipnot, 482.

3.4.3. Ortaokullara Din Derslerinin Tekrar Konulması

Din eğitimi hakkında daha önceden ilkokullara verilen din derslerinin sınıf öğretmenlerinin vermesi neticesinde bu öğretmenlerin yetersizliği ve istenilen amaca hizmet edemedikleri gibi tartışmalar sık sık yaşanmıştı. Bu tür sıkıntıların başında din derslerini okutacak öğretmenlerin olmaması ve mevcut öğretmenlerin de bu konuda yetersiz olmaları bu derslerin konulmasına rağmen bir anlam ifade etmeyeceği yönünde olup şikâyetler ve çözüm önerileri Şubat 1953'te DİB bütçesinde de dile getirilmiştir.

Bütçe görüşmelerinde Mehmet Özbey (Burdur), bu konuda din derslerinin programlara konulmasına rağmen yurt genelinde yaptıkları geziler neticesinde öğretmenlerin din derslerini öğretebilecek yeterlilikte olmadıklarını söylemiştir. Özbey, bu yetersizliği kapamak için yaz tatillerinde bütün köy enstitü mezunlarının Ankara İlahiyat Fakültesinde bir aylık din kursundan geçirip bunu da memleketteki din alanındaki ileri, aydın ilim ve din adamlarının yardımlarıyla kurstakilerin “tenvir edilmesini”¹⁰⁸¹ önermekteydi. Yine bütçe görüşmelerinde söz alan Ahmet Gürkan (Tokat) ilkokul öğretmenlerinin din derslerini okutacak yeterlilikte olmadıklarını belirterek programlarında din dersi olmayan öğretmen okullarından mezun ilkokul mezunları için bölgenin müftüsünün yönetiminde 15–20 günlük yetiştirme kurslarının açılmasını önermiştir.¹⁰⁸²

1953 yılı içerisindeki Şura toplantısında da daha önceki toplantılarda yer verilmeyen din eğitimi tartışmalarda boy göstermiştir. 5'inci Milli Eğitim Şurasında Bakan Tevfik İleri “Medeni ve demokrat” milletlerde din eğitime yer verildiğini, Bekir Türk ise din derslerinin verilmesinin gerekliliğini belirtmiştir. Sara Akdik ise “din derslerinin program dışı ve ihtiyari olmaması. İstekli ve bu iş için ehil öğretmenlere verilmesi. Bu iş devam etme işi değildir. Devam etmemesi için velilerden tezkere istenmesi.”¹⁰⁸³ gibi tekliflerde bulunmuştur. Şura'nın 11 Şubat'taki toplantısında okullarda “hristyan dini gibi estetik ölçülere kavuşturulması, çocuklara dini sevginin aşılması gayesiyle” koru ile dinî şarkılar söylenilmesi teklif edilmiş

¹⁰⁸¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.20, Birleşim 47, 19.2.1953, s.520.

¹⁰⁸² Aydın, a.g.e., s.55.

¹⁰⁸³ 5. MEŞ., 7. Birleşim, 5-17. Şubat 1953, s.380,384,391.

ancak ret edilmiştir. Aynı gün din derslerinin sınıf geçmeye müessir olmaması kararı alınmıştır.¹⁰⁸⁴ Şurada din derslerinin mecburi olması yönünde istekler ve laiklik bağlamında tartışmalar süre gelmiştir. DP hükümeti din eğitimi verilmesinde kararlılık göstererek Şura toplantısındaki kararlar ve teklifler yönünde din derslerinin ortaokullara verilmesi için yıl ortasında bir tasarı hazırlamıştır.

Şura toplantısında 1950’de bu derslerin ilkokullarda okutulması kararı alınmasından dolayı Danıştay’a iptal davası açan Anayasa Hukuku Profesörü Bülent Nuri Esen iki konuşma yapmış ilkinde din derslerinin okutulmasının Türk Anayasasına aykırı olduğunu söylemiştir. Çünkü “Türkiye teokratik” bir devlet değildir. İkinci konuşmasında da laiklik anlayışını belirterek “devletin dine, itikadata, batıl inanışlara taalluk eden mevzularla teması kesmesi” gerektiği olduğunu söylemiştir.¹⁰⁸⁵

1953’teki Şura toplantısında İzzet Akgül ise canı istemeyen öğretmenlerin bu derslere girmemesini teklif etmesine rağmen birçok öğretmenin bunu hakkı ile öğrettiklerini söylemiştir.¹⁰⁸⁶ DP’nin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, 1953’teki Beşinci Milli Eğitim Şurasında din eğitiminin gerekliliği hakkında fikirlerini şöyle açıklıyordu:

...Vicdan hürriyetine bundan fazla hürmet olur mu? Vatandaş çocuğuna din dersi okutmak istiyor. Yani Müslümanlık terbiyesi verdirmek, bunun iptidaî bilgilerini öğretmek istiyor. İki şık var Medeni Kanun ona bu hakkı tanıdığına göre, ya diyeceksiniz ki; ben mekteplerime bunu sokmam, istediğin yerde istediğin din dersi vardır. O takdirde korkunç hadise vukua gelir. Mücadele etmeğe mecbur olduğumuz mahalle mektebi mollanın mektebi postu serer. Ama sen onu okutmayacaksın, o cahildir, okumayacak, ben de okutmayacağım ama sen Kanunu Medenî, Teşkilâtı Esasiye Kanunu mucibince vicdan hürriyetine maliksin, dinî terbiye ve bilgi vermek hakkına maliksin. Bu ne demektir. Bu yamaçtan öbür yamaca geçmeğe maliksin ama arada köprü yoktur. Köprü olmayınca da tabi’i geçilmez. Köprüyü geçmek hakkına sahip oldun mu, köprüyü kurmak bir borçtur. Biz bunu yaptık köprüyü kurduk. Bunu yapmakla gericilik mücadelesinin ilk kazmasını vurmuş oluyoruz. Türk çocuğunun yetişmesi için bütün

¹⁰⁸⁴ **Ulus Gazetesi**, S.11.360, 12 Şubat 1953, s.1,3.

¹⁰⁸⁵ **5. MEŞ.**, 7. Birleşim, 5-17. Şubat 1953, s.374, 384.

¹⁰⁸⁶ **5. MEŞ.**, 7. Birleşim, 5-17, Şubat 1953, s.389.

cepheleriyle bir çok eğitime ihtiyacı vardır. Bunun için Türk çocuğu öğretmeninin eline teslim edilmiştir.”¹⁰⁸⁷

Tevfik İleri, devamla “Atatürk inkılâplarının daima bir kalkan gibi” ileri sürülmemesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁸⁸ DP İlk Öğretmen Okullarının programına ortaokullara din dersi konulması tasarısı verdiğinde daha önceki din ve laiklik tartışmaları tekerrür etmiştir. Yine iki zıt düşünce teşekkül olmuş derslerin verilmesinden yana olanların düşünceleri şöyleydi:

Türk milletinin Müslüman kalmasının şartı, onun nesillere öğretilmesi ve benimsetilmesidir. Dini siyasete karıştırmamalıdır. Fakat bunu yaparken, dini zihinlere yerleştirmeyi suç saymak, dinsizliğin zihinlere yerleşmesini sağlamak olmaktadır ki, bu hürriyet değildir. Çünkü okul dışında din öğretimi, gizli olmak, irticayı zihinlere yerleştirmek şüpheleri ile çevrili olup takipten kurtulamamaktır.

Karşı düşüncede olanlar da laik bir devlet yapısında devletin dini inanışları yaymaması vb. iddialar öne sürülmekteydi.¹⁰⁸⁹ Ancak halkın talepleri ve din eğitiminin gerekliliği karşısında önleyici siyaset devrini tamamlamıştı ve hükümet de bunun için çalışma başlatmıştı. Hükümetin hazırladığı tasarı sonucunda 1953 yılından itibaren İlk öğretmen okullarının 9. ve 10’ununcu sınıflarına (Lise 1,2) Din Bilgisi dersleri konulmuştur.¹⁰⁹⁰

7 Ocak 1956 tarihinde ise Adnan Menderes Konya’da parti olarak laiklik bahsinde zerre kadar bir tereddüde bile tahammüllerinin olmadıklarını belirtmiştir. Menderes, milletin çocuğuna dinini öğretmesinin tartışılmaz olduğunu söyleyerek şöyle devam etmiştir.

Halbuki mekteplerde din dersi olmayınca evlâdına kendi dinini telkin etmek ve öğretmek isteyen vatandaşlar bu imkândan mahrum edilmiş olurlar... Böyle mahrumiyet ve imkânsızlık vicdan hürriyetine uygundur, denilemez. Bu itibarla orta mekteplerimize din dersleri koymak yerinde bir tedbir olacaktır. Dinsiz bir cemiyetin, bir milletin payidar olabileceğine inanmıyoruz. En ileri milletlerin dahi din ile siyaseti ve dünya işlerini

¹⁰⁸⁷ 5. MEŞ., 7. Birleşim, 5-17, Şubat 1953, s. 381.

¹⁰⁸⁸ Bu söz şurada hoş olmayan bir hava yaratmıştır. **Cumhuriyet Gazetesi**, S.10.255, 16 Şubat 1953, s.1; 5. MEŞ., 7. Birleşim, 5-17, Şubat 1953, s.382.

¹⁰⁸⁹ Bilgin, a.g.e., s.62-63.

¹⁰⁹⁰ Ayhan, a.g.e., s.127.

birbirinden ayırdıktan sonra ne derecelere kadar dinlerine bağlı kaldıklarını elbette biliyoruz.

Menderes devamla din derslerini verecek öğretmenlerin yetiştirilmesi için de ayrıca çalışmalar yapılacağını söylemiştir.¹⁰⁹¹ Menderes, bu derslerin verilmesinin bir nedeninin de laikliğin din ve devlet işlerini ayırmanın yanında bir diğer anlamının ‘vicdan hürriyeti’ manasını taşımasına bağlamıştır.¹⁰⁹² Menderes’in Konya nutkundan bir gün sonrada Milli Eğitim Bakanı Ahmet Özel de ‘Müslüman çocuğu, kendi dinini öğrenmek doğal hakkından yoksun bırakılamaz. Bu nedenle, din derslerinin ortaokullara da konması uygun olacaktır’ demektedir.¹⁰⁹³

Menderes’in Konya’daki nutku siyasi çevrelerde tepkiyle karşılanmıştır. Nitekim Ankara’da Hürriyet Partisi Genel Sekreteri ‘Anayasanın laiklik hükmüne aykırı olan bu taahhüdün nasıl yerine getirileceğini merakla beklemekteyiz’¹⁰⁹⁴ diyerek böyle bir imkânın anayasada tanınmadığını belirtmiştir. Bir diğer tepki de Hikmet Bayur (Manisa) tarafından 17 Ocak 1956’da meclise bir soru önergesi verilme kaydıyla gösterilmiştir. Önergede İslam’ın beş şartının öğrenilmesi için ilkokullarda verilecek din eğitimin yeterli olacağını belirterek ortaokullara konulacak din dersleri hakkında “çocuklara şeriat hükümlerinin” öğretilmesi yolunda birtakım kaygıları taşıdığını ifade etmiştir. Böyle bir hareketin de çocukların zihinlerinde karışıklıklar doğurmakla beraber Atatürk’ün gösterdiği nurlu yoldan ayrılmayı getireceğini öne sürmüştür.¹⁰⁹⁵ Mart ayında ise Ahmet Gürkan (Tokat) tarafından bu derslerin ne zaman okutulacağı ve Sabri Özcan San (Gümüşhane) da bu derslerin ortaokullarda nasıl bir müfredata göre okutulacağı hakkında soru önergeleri vermişlerdir.¹⁰⁹⁶ Soru önergelerine cevap veren Maarif Vekil Vekili Cemil Bengü (Ordu) Bayur’un din eğitimi ile inkılâp müesseselerinin zedeleneceği yolundaki endişelerinin yersiz olduğunu belirterek din derslerindeki amaçlarını şöyle açıklamıştır:

¹⁰⁹¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, S.11.296, 8 Ocak 1956, s.7;.

¹⁰⁹² **Ayın Tarihi**, S.266, Ocak 1956, s.13–14.

¹⁰⁹³ Kalkanoğlu, **a.g.e.**, s.161.

¹⁰⁹⁴ Bir tarihçi de Meclis Başkanlığına müracaat ederek Adnan Menderes hakkında “Meclis Tahkikatı” açılmasını istemiştir. **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9.984, 16 Mayıs 1952, s.1.

¹⁰⁹⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 9, C.10, İnikat 56, 28.3.1956, s.1341–1342.

¹⁰⁹⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 9, C.10, İnikat 56, 28.3.1956, s. 1341.

“Din derslerinin, hurafelerden ve bâtil inançlardan uzak kalarak dinin ahlâka, iman ve ibadete müteallik esaslarını öğretmek vazifesini ifadan başka bir maksat ve gaye taşıyabileceğini düşünmek kabil değildir.¹⁰⁹⁷

Özcan San (Gümüşhane) laikliğin bir nesil tarafından tamamıyla dinsizlik anlamında anlaşıldığını ve tatbik edildiğini söyleyerek öyle ki okul kitaplarındaki “dini uzaktan tedai ettiren kelimeler” bile kitaplardan kazınmıştır.¹⁰⁹⁸

Din derslerinin ortaokul programlarına konulması üzerine Akis Dergisinde (5 Mayıs 1956) “Din Başlığı” adlı makalede eğitim açısından değerlendirme yapılarak ilim ile hurafe arasında tercih yapılması gerektiği yer almaktaydı. Ayrıca din dersleri ile demokrasi ve din ilişkisine girilerek siyasi bir tenkit yapılmıştır. Akis’teki bu değerlendirme İslamcı basının temsilcileri tarafından tenkit edilmiş bunlardan birinde şöyle denilmekteydi:

Din derslerinin siyaset ile münasebeti, ilk ve orta okul programlarına konulup konulmamak keyfiyetine irca edilemeyecek kadar şümüllü bir mahiyet taşıyor. Dinî zihniyetin müsbet zihniyetle, müsbet zihniyetin demokratik rejimle münasebetine ayrı ayrı temas olunmasını gerektiriyor... Onun için müsbet zihniyetin, dinî idare ve hükümet şekli anlayışı demek olan teokrasi ile münasebeti yanında, teokrasinin müsbet siyaset ile münasebeti de izah edilmelidir. Bu izahlar sırasında teolojik ve teokratik zihniyetlerin hususiyet ve farklarını ihmal etmemek uygun olur.¹⁰⁹⁹

DP 1956 yılının başında ortaokullarda din derslerini okutulması çalışmalarını başlatmasına rağmen bu amaç yıl ortalarında gerçekleşmiştir. Bakanlar Kurulunun aldığı karar 13 Ağustos’ta Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Din eğitimi ile ilgili kararname şöyleydi:

1- Resmi ortaokullarda bunlara muadil diğer okullarda Türk öğrencilerine verilecek din derslerinde, İslâmîliğin iman, ibadet ve ahlâka müteallik esaslarının öğretilmesi.

¹⁰⁹⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 9, C.10, İnikat 56, 28.3.1956, s. 1343.

¹⁰⁹⁸ San, konuşmasında kitaplardan çıkarılan dinsel nitelikteki kelime ve cümlelerden örnekler vermiştir. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 9, C.10, İnikat 56, 28.3.1956, s. 1346.

¹⁰⁹⁹ Necati Akder, “Din Dersleri ve Siyaset”, **Din Yolu Dergisi**, C.1, S.13, Ankara, Güney Matbaası, 20 Haziran 1956, s.10,13.

- 2- Din dersleri program ve müfredatının bu esaslar dahilinde maarif vekâletince hazırlanması.
- 3- Bu program ve müfredata göre öğrenci ve öğretmenlere mahsus örnek kitapların maarif vekâleti tarafından yazdırılması.
- 4- Din öğretiminin ortaokullarda mevcut öğretmenlerden istifade edilerek temini ve mütehasıs öğretmenleri yetiştirmek üzere maarif vekâletince gerekli tedbirlerin alınması.
- 5- Çocuklara bu derslerin verilmesini istemiyen vekiller taleplerini ders yılı başında okul idaresine yazı ile bildirdikleri takdirde öğrencilerin din derslerinden muaf tutulması icra vekilleri hey'etince kararlaştırılmıştır.¹¹⁰⁰

Bakanlar kurulunun bu kararının yayınlanmasıyla beraber 1956–1957 öğretim yılından itibaren ortaokul 1 ve 2'nci sınıflarında “sınıf geçmeye müessir” olmak üzere haftada bir saat seçmeli din dersi konmuştur.¹¹⁰¹ Bu dersler MEB'nın 17 Eylül 1956 tarihli ve 921 sayılı genelgesiyle” okutulmaya başlanmıştır.¹¹⁰² Kararnamenin dikkat çeken kısmı derslerin ihtiyari olmasına rağmen derse girmek istemeyenlerin velilerinin durumu okul idaresine bildirmeleri gereği olmuştur. Derslerin ihtiyari olması DP iktidarının son Diyanet İşleri Başkanlığı bütçe görüşmesi sırasında Mehmet Geçioğlu (Adana) nüfusun %95'nden fazlasının Müslüman olduğu bir memlekette isteğe bağlı olmasının yanlış olduğu belirtilerek zorunluluk usulünün getirilmesini önermekteydi.¹¹⁰³

3.4.4. Millet Partisinin Kapatılması

1953 Haziranında iktidarın CHP'nin mallarına el koyması için harekete geçmesi iki parti arasındaki bahar havasının yok olmasına neden olmuştur. Zira, bu durum MP'nin kapatılma olayında da kendini gösterecek CHP her ne kadar da haklılık payına sahip olsa da bu partinin kapatılmasına verdiği tepkilerin altında mallarına göz konulmasından aldığı hiddeti yansıtmıştır. Bu arada 1952 yılının sonlarında 1953 yılının başında memlekette meydana gelen bir takım hadiselerin sonucunda benzer ideolojiye sahip kurumlar darbe yemeye başlamıştı. Bunlar

¹¹⁰⁰ **Aydın Tarihi**, S.274, Eylül 1956, s.37.

¹¹⁰¹ Kırboğa, **a.g.e.**, s.16; Güneş, M.-Güneş, H., **a.g.e.**, s.71-72.

¹¹⁰² Ayhan, **a.g.e.**, s.128.

¹¹⁰³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 11, C.12, İnikat 46, 24.2.1960, s.363.

genellikle din ve millilik gibi mefhumlarını kendi bünyelerinde barındıran teşkilatlanmalar olmuştur Bunlardan siyasi arenada MP başı çekmekteydi zira son olayların etkisiyle basında da MP'nin irticayı körüklediği imajı verilmiştir. Nitekim bu partinin yayın organında Hikmet Bayur bu konuyu işlemiş eleştirilerin haksızlığını belirterek irtica yaratmak isteyen münferit mürteciler ile Millet Partisini sevmeyenlerin “irtica cereyanını en kuvvetli olarak bu parti içinde bulunduğunu” yazdıklarını belirtmiştir. Bayur devamla DP'nin Afyon ve Konya illerindeki kongrelerinde dile getirilen birtakım isteklerin kuşku yarattığını söylemiştir. Buna karşın MP'nin 30 Mayıs ve 2 Haziran arasında devam eden büyük kongresinde “hiç irtica kokusu” vermediğini belirterek MP kongresinde din mevzusunun ele alınışını şöyle açıklamaktaydı:

...Geri zihniyetle değil, bilâkis medeni dünyanın gidişine uygun en geniş bir vicdan hürriyetini ve teşkilâtlanma serbestliğini sağlayabilecek biçimde ele alınmıştır. Dolayısıyla bu kongre yurdumuz için ve gerçek samimi Müslümanlar için büyük bir müjdedir... Temiz ve gerçek Müslümanlar, dini halktan oy toplamak ve kendilerine basamak yapmak isteyen din tüccar ve simsarlarına hiç güvenmediklerini, hattâ onlardan tiksindiklerini göstermişlerdir.¹¹⁰⁴

MP genel eğilim olarak muhafazakârlıktan öte rejime karşı umdeleri barındıran bir parti hüviyetinde olmuştur. Partinin bu konularda sabıkası denilebilecek fiiller de vardı. Bunlardan biri 17 Haziran 1950'de 1'inci kongresinde Atatürk'ün kabrine çelenk bırakılması mevzusu tartışmalara neden olmuştur. Delegelerden İzzet Mühürdaroğlu, tüm meçhul askerleri temsilen Ulus Meydanındaki anıt'a bırakılmasını teklif etmiştir. Ancak başka bir delege de Atatürk'ün memleketteki tüm meçhul askerleri temsil ettiğini söylemiştir.¹¹⁰⁵ Birinci kongrede meydana gelen hadiseler parti içinde “tezadı” ortaya çıkarmıştır. İnkılâpçı kesimin önde gelenlerinden Vasfi Raşit Seviğ, ‘Millet Partisi Atatürk İnkılâbının bekçisidir’ demiştir.¹¹⁰⁶ MP'nin 1951'deki İstanbul il kongresi de okunan Fatih ile açılmıştı.¹¹⁰⁷ 15 Mayıs 1952'deki 3'üncü büyük kongresinde Atatürk'ün mezarına

¹¹⁰⁴ Hikmet Bayur, “İrtica var mı, yok mu?”, **Kudret Gazetesi**, S.1219, 5 Haziran 1951, s.4.

¹¹⁰⁵ Çelenk'in başka delegeler tarafından dışarıya çıkarılmasıyla sorun çözümlenmiştir. **Ulus Gazetesi**, S.11.406, 18 Haziran 1953, s.3.

¹¹⁰⁶ Kongre Ramazan ayında yapılmasına rağmen delegelerin çoğu oruçlu iken Hikmet Bayur ve yakın arkadaşlarının alenen yiyip içmeleri bu partiye nefret duyulmasını sağlamıştır. Dedektif X Bir, “Millet Partisi ve Tezadı”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.42, İstanbul, Şaka Matbaası, 5 Ocak 1951, s.12.

¹¹⁰⁷ Aykol, **a.g.e.**, s.71.

çelenk bırakma teklifi tekrar tartışmalara neden oldu. Çelenk bırakmak için yapılan oylamada 30 kadar el kalkmış çıkan tartışmalar sonucunda Hikmet Bayur başta olmak üzere İstanbul ve Ankara delegelerinin bir kısmı salonu terk etmiştir. Haydar Seçkin, “çelenk koymanın, heykel yapmanın ananelerimize aykırı olduğunu, muhakkak lazımsa meçhul asker abidesine gidilmesini, Atatürk, babatürk gibi ayrılıklara lüzum olmadığını” söylemiştir.¹¹⁰⁸ Kongrede parti başkanı Mustafa Kentli MP’nin ne gericiliğe tarafgir olduğunu “ne de ihtilâl metodlarını kullanan inkılâpçı” teşekküllerden biri olduğunu belirterek partilerinin tekâmülcü olduğunu söylemiştir. Kentli, MP içindeki huzursuzluğu ve ayrılıkların varlığını söylediği şu sözlerle adeta itiraf ediyordu: ‘Din müessesini devlet nizamlarından ayırmak istiyoruz. Ne gariptir ki partimizin sağ ve sol ucunda bulunan az sayıda arkadaşlar bu prensibi yanlış tefsir etmektedirler.’¹¹⁰⁹ MP’nin kongresinde meydana gelen hadiseler üzerine Milli Türk Talebe Birliği kongreyi protesto ettiğine dair bildiri yayınlamıştır.¹¹¹⁰

MP’nin 27 Haziran 1953’teki 4’üncü büyük kongresi toplanmıştır. Ancak kongredeki gerici havadan dolayı eski başkan Hikmet Bayur’un başında bulunduğu inkılâpçı kesim 29 Haziran’da¹¹¹¹ 6 maddelik bir tebliğle yayınlamış “Atatürk ve inkılâplara aleyhtarlığı bir prensip olarak parti içinde yer aldığı sabit olmuştur” diyerek partiden istifa etmişlerdir.¹¹¹² İstifa edenlerden Saffet Olgaç, MP’nin “dinci, şeriatçı, Mecelleci ve hilafetçi bir takım cereyanlar peşinde olduğunu” söyleyerek bununla alakalı olarak ‘İstanbul Tahkikatı’ adında bir tahkikat evrakının olduğunu belirtmiştir.¹¹¹³ Bu iddialar üzerine DP tarafından soruşturma açılmış raporu hazırlayan ve savcılığa veren Raif Yesari Bilgisir’in iddiası şu şekilde olmuştur:

‘Sağcı grubun üyeleri, sureti haktan görünerek Cumhuriyeti, devleti, milleti ve inkılâpları çürütmek, İslâm Birliğini, hilâfet ve meşrutiyeti isteyen ve memleketi felâkete sürüklenmesi muhakkak olan cereyanları tahakkuk ettirmektedir.’

¹¹⁰⁸ Kongrede delegelerin karşılıklı atışmalarında bir delege ‘o putperesttir, ona mı çelenk koyacağız’ demesi üzerine başka bir delege ‘size yalvarırım, Atatürk’ün kabrini ziyaretten kaçınmayalım’ demiştir. **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9985, 17 Mayıs 1952, s.5.

¹¹⁰⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9984, 16 Mayıs 1952, s.5.

¹¹¹⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, S.9986, 18 Mayıs 1952, s.1.

¹¹¹¹ Diğer istifa edenler Pfof. Vasfi Rasit Kemal, Ali Rıza Baskan, Saffet Olgaç, V. İleri, Hüseyin Orak, Sabri Yonar, Tekin İleri Dikmen’dir. **Ulus Gazetesi**, S.11.496, 30 Haziran 1953, s.1.

¹¹¹² Beyannamenin tam metni için bkz. **Zafer Gazetesi**, S.1514, 30 Haziran 1953, s.1,4.

¹¹¹³ Burçak, **a.g.e.**, s.136.

Raporun adli mercilere intikali üzerine 8 Temmuz 1953 tarihinde MP'nin bütün teşkilatları geçici olarak kapatılmıştır. Kapatılma hususunda MP, iktidar ile CHP'nin anlaşığı iddiasını ortaya atmıştır.¹¹¹⁴ Ancak CHP Genel İdare Kurulu bir tebliğ yayınlarak İnönü-Menderes veya bunları temsile eden şahsiyet arasında görüşme yapılmadığını beyan etmiştir. Dolayısıyla herhangi bir anlaşmanın söz konusu olamayacağını bundan dolayı da haberin uydurma olduğu belirtilmiştir.¹¹¹⁵ Zafer Gazetesi, MP'nden istifa edenlerin yayınladığı beyannameye göre MP'nin içinde kalan grubun “Atatürk inkılâplarına aleyhtar faaliyetlerde bulunduğu ve dini siyasete âlet ettikleri” belirtilmektedir denilmekteydi. Zira hukukçuların beyanlarına göre de bu iddialar suç olup savcılık inceletme başlatmalıdır uyarısında bulunulmaktaydı.¹¹¹⁶

Saffet Olgaç'ın partinin mecelleci ve hilafetçi kişilerin eline geçtiği iddiasını gazetesinde işleyen Mümtaz Faik, hilafetçilerin “Türkiye’de hilafeti kurmak, Cumhuriyet rejimini” yıkmak amacıyla olduklarını belirtmiştir. Mecelleciler ise “Medeni kanunun ilgasını, yani bir erkeğin dört kadın almasını, <boş olsun> deyince, kadının boşanmasını ve tekkelerin açılmasını” istediklerini bundan dolayı da hilafetçilerle aralarında bir fark olmadığını ifade etmiştir.¹¹¹⁷ Kapatılma hakkında Menderes, MP'nin rolünü belirtirken “bu insanlar kendi partileri içinde nizam dışında çalışmağı, kanun dışında çalışmağı itiyat haline getirmiş olan insanlardır.” diye açıklamaktaydı.¹¹¹⁸ MP ise kapatılmanın kanuna aykırı olduğu gerekçesiyle 13 Temmuz’da itirazda bulunmuş ancak 17 Temmuz’da itirazları ret edilmiştir.¹¹¹⁹ MP'nin kapatılma sürecine girmesiyle DP Meclis Grubunda da bu konu üzerinde birkaç kez müzakereler olmuştur. Bunlardan 7 Temmuz’daki toplantıda Menderes, söz alıp CHP iktidarları dönemindeki olaylara değinerek özgürlüklerden bahsedip DP'nin din aleyhtarı olmadığını ancak gericiliğe de karşı olduğunu belirterek zaten bu yönde yapılan adımları ve kaldırılan baskılardan örnekler vererek MP hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır:

¹¹¹⁴ **Ulus Gazetesi**, S.11.505, 9 Temmuz 1953, s.3.

¹¹¹⁵ **Ulus Gazetesi**, S.11.506, 10 Temmuz 1953, s.1.

¹¹¹⁶ **Zafer Gazetesi**, S.1516, 2 Temmuz 1953, s.5.

¹¹¹⁷ **Zafer Gazetesi**, S.1520, 6 Temmuz 1953, s.1.

¹¹¹⁸ **Zafer Gazetesi**, S.1523, 9 Temmuz 1953, s.1.

¹¹¹⁹ **Ulus Gazetesi**, S.11.510, 11.541, 14, 18 Temmuz 1953, s.1.

‘Bu günkü mevzuat bakımından bu hıyanet Őebekesi Őayet kan müeyyideye Őarpılmayacaksa, bu hıyanet Őebekesinin bu memlekette, bu memleketin ićtima ve siyasi bünyesini tahrip etmesine devam etmemesini temin etmek vazife ve mesuliyeti zerinizdedir. BaŐınızda olarak, reisiniz olarak bu mesuliyeti en ileri noktasına kadar tekabül ettirmeye hazırım arkadaşlar.’¹¹²⁰

MP’nin mahkeme kararıyla ihtiyati olarak kapatılmasına yönelik (9 Temmuz 1953) kararın alınmasından sonra CHP 15 Temmuz 1953 bir bildiri yayınlarak ‘siyasi partilerin ihtiyati tedbir mahiyetinde olsa dahi faaliyetten men edilmelerinin ve haklarında yapılacak soruŐturma ve kovuŐturmanın mevzuun ehemmiyeti ile mütenasip adli mercilerce yapılmasını cemiyetler kanunu sağlamamaktadır’ ifadesi yer almaktaydı.¹¹²¹ CHP’nin bu olay karŐısında verdiği tepkiyi R.Salim Burćak, Őöyle deđerlendirmiŐtir:

İnkılpćı olduđunu söyleyen C.H.P. nasıl oluyor da irtica yollarında yürüdüđü bir mahkeme kararı ile ortaya konan Millet Partisi’ni himayeye kalkıŐabilirdi? Bu, Halk Partisinin kötü, sinsi ve fırsatćı bir siyaset güttüđünü göstermekte idi.

Menderes, CHP’nin bu bildirisi zerine Faik Ahmet Barutću’yla yaptığı telefon görüŐmesinde ‘yle anlaŐılıyor ki, her Őeyden önce sizinle mücadele etmek lazım geliyor!’ diyerek belli bir süre devam eden bahar havasının sona erdiğini gösteriyordu.¹¹²² CHP’nin bildiri yayınlaması zerine 16 Temmuz’da saat 10.30 DP Genel İdare Kurulu toplantı yaparak bir tebliğ yayınlamıŐtır. Tebliđde ‘Millet Partisinin mahkeme kararıyla ihtiyati tedbir olarak faaliyetten men edilmesini icap ettiren ve bugün kanunca gizli safhada bulunan tahkikatın mahiyet ve delilleri bilinmediği ićin bu mevzuda bir fikir söylemeğe imkân görülmemiŐtir.’¹¹²³ denilmektedir.

CHP’nin inkılâp partisi olma iddiasına rağmen MP’nin kapatılması karşısında düştüğü tezada Menderes, ‘siyasette ahlâk esas olmalıdır.’ diye tepki göstermekteydi.¹¹²⁴ MP’nin kapatılma sürecinde inkılâpların partisi CHP iktidarı haksız bulmakta ve umdesinde dini temaları barındıran MP’ni desteklemiŐtir. M.

¹¹²⁰ Albayrak, M., a.g.e., s.235.

¹¹²¹ Zaten bildirinin yayınlanmasından bir gün sonra Cemiyetler Kanununun değeritirilmesi ićin teklif hazırlanmıŐtır. **Ulus Gazetesi**, S.11.512, 16 Temmuz 1953, s.1.

¹¹²² Burćak, a.g.e., s.137-138.

¹¹²³ **Zafer Gazetesi**, S.1530, 16 Temmuz 1953, s.6.

¹¹²⁴ **Zafer Gazetesi**, S.1534, 20 Temmuz 1953, s.1.

Faik Fenik, bu anlayışından dolayı CHP'ni eleştirerek “Ne oldu o Atatürk'ün söylediği kan?” diye sormuştur. Fenik, daha önce İslam Demokrat Partisi ve Milliyetçiler Derneğinin aynı konu gereğince kapatıldığını hatırlatarak ses çıkarılmadığını belirterek “Halk Partisinde ihtiras kürecikleri, vatanseverlik küreciklerini yedi bitirdi mi?” sorusunu sormuştur.¹¹²⁵ M. Faik Fenik, iktidarın sözcüsü olarak hemen hemen MP'nin kapatılmasını tek savunan kişi olup gazetesinde de sık sık MP'ni kötüleyen ve kapatılmasını destekleyen yazılar yazmıştır.¹¹²⁶ A.Fuad Başgil, MP'nin kapatılmasının Milliyetçiler Derneği'nin kapatılmasından daha büyük bir hata olduğunu belirtmektedir. Çünkü muhalif olsa bir CHP ile DP arasında tampon görevini üstlenmekteydi. Kapanmayla beraber hükümet “en amansız olan C.H.P.” ile karşı karşıya gelmişti. Başgil, Menderes'in MP'ni kapattırması hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Millet Partisi, 1951 yılına kadar pek mahdut bir önemi haiz iken, bu tarihten itibaren, memleketin bazı bölgelerinde, bilhassa muhafazakâr muhitlerde genişleyip yayıldı. İleride rakip bir parti olabileceği kanaatini uyandıran bu gelişmeden endişe eden Menderes Hükûmeti...¹¹²⁷

Cem Eroğul ise dönemin üçüncü büyük siyasi partisi olan MP'nin kapatılmasını o günlerdeki demokratik rejimin mahiyeti açısından çok anlamlı bir gösterge olarak değerlendirmiştir. Nitekim ‘koskoca bir siyasi partinin bir gece içinde, bir randevu evi gibi kapatılması tedhiş değil de nedir?’ diyen Millet Partililere katılmamanın da mümkün olmadığı bizzat DP'yi destekleyen aydınların bile bu kararı siyasi bir hata olarak değerlendirmelerinden anlaşılmaktadır.¹¹²⁸

¹¹²⁵ Mümtaz Faik Fenik'in yazısı, **Zafer Gazetesi**, S.1530, 16 Temmuz 1953, s.3.

¹¹²⁶ Mümtaz Faik Fenik'in, bu düşüncelerine yönelik olarak “Millet Partisinin Maskesi” ve “Buna hâlâ parti diyecek miyiz” makalelerine bkz. **Zafer Gazetesi**, S.1515, 1516, 1–2 Temmuz 1953, s.1,3.

¹¹²⁷ Başgil, **27 Mys., İhtl.**, s.99.

¹¹²⁸ “Ne var ki çoğunlukların hiçbir sınır tanımadan egemen oldukları siyasal rejimlerde böyle hareketlerin hesabının sorulacağı merciler yoktur.” Eroğul, **a.g.e.**, s.79.

Yargılama sürecinden sonra 27 Ocak 1954 tarihinde Ankara 3'üncü Sulh Ceza Mahkemesi, "Millet Partisinin dinî esasa dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet" olduğu gerekçesiyle partinin kapatılmasına karar verdi. Bunun üzerine 10 Şubat 1954 tarihinde¹¹²⁹ MP 1954 seçimlerine girmek için Cumhuriyetçi Millet Partisini kurup programına da laikliği almıştır. Nadir Nadi CMP'nin bu duruma "mecbur" olduğunu belirtmiştir.¹¹³⁰ Zira bu yolla DP'nin kendinden önce kapatılan partilerden aldığı ders gereğince laiklik hususunda gösterdiği hassasiyeti diğer muhafazakârlarda göstermeye başlamış ve kendilerine yasal bir güç meydana getirmişlerdir.

MP'nin kapatılmasından önce de DP'nin CHP'nin mallarına el koyması iki taraf arasındaki ılımlı siyaset anlayışını sekteye uğratmıştı. MP'nin kapatılması ise bu durumu perçinleştirmiştir.

3.4.5. Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması

Vicdan hürriyeti ile ilgili tartışmalar daha DP iktidarının ilk yılında irtica ile anılmak suretiyle tartışmalarda boy göstermişti. DP'nin Vicdan Hürriyeti ve irtica ile ilgili politikalarını eleştiren Kudret bu konuyla ilgili olarak Türkiye'de Vicdan Hürriyetinin politika mevzu olarak görüldüğünü belirtmiştir. Menderes'in elinde 'inanma hürriyeti' keskin bir kılıç halini almış olup bunu vatanın aleyhinde kullanmaktadır. Devamla Menderes'in "Mehdi kılığına bürünmüş, Türkiye'de dinin hâmisî rolünü oynamak"¹¹³¹ istediğini belirtmiştir. Yine MP Genel Sekreteri Ahmet Tahtakılıç 1951 yılında Kütahya'da il kongresinde hükûmetin din işlerine müdahale etmemesi gerektiği diyerek şöyle devam etmiştir:

"Devletin ve meclisin din işlerine karışmasını kat'iyen doğru değildir. Din işlerinin cemaatlere bırakılması lâik bir demokrasinin vicdan hürriyetinin zaruretlerindedir."¹¹³²

¹¹²⁹ Ahmad, F.-Ahmad, B.,T., a.g.e., s. 118-119.

¹¹³⁰ Nadir Nadi, "Bir Demeç", *Cumhuriyet Gazetesi*, S.10.648, 21 Mart 1954, s.3.

¹¹³¹ "İrtica ve Başbakan", *Kudret Gazetesi*, S.1649, 26 Mart 1951, s.1.

¹¹³² *Kudret Gazetesi*, S.1193, 9 Mayıs 1951, s.4.

Vatan Gazetesinde ise vicdan hürriyeti hususunda Müslümanlara müsamaha gösterildiği ve bunlara karşı cezai müeyyidelerin konulmasına yönelik yazılar sık sık yer almaktaydı. Vatan'ın bu çıkışlarına muhafazakâr basın sert tepkiler vermek de geç kalmamıştır. Sebilürreşad'da bu konuda vicdanlara yönelik bir taviz varsa bundan istifade edenlerin “Gayri Müslimlerle beraber dönmeler ve Farmasonlardan” başka kimsenin olmadığı yer almıştır. Devamla şöyle denilmekteydi:

Gayri Müslimler istedikleri gibi dinî teşkilat kurarlar, âyinler icra ederler. Dönme Farmasonlar, diledikleri gibi cemiyet teşkil ederler, her tarafta localar açarlar, âza kaydederler, gizli, âyini icra ederler. Din aleyhinde, milliyet aleyhine de istediklerini söylerler. Kimse bir şey demiyor. Onlara hiçbir cezai müeyyide de yoktur. Müslümanlara gelince dinlerinin inkişaf ve talisi için cemiyet teşkil edemezler. Cemiyetler Kanunu bunu şiddetle men'ediyor. Ceza Kanununun 163'üncü maddesi bu bapta en şiddetli hükümleri muhtevindir.¹¹³³

Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu ise irtica tartışmalarının yoğun olduğu dönemlerde 23 Mart 1951 tarihinde Ankara'da “ortada irtica yokken vardır diye bütün cemiyeti ayağa kaldırmağa” teşebbüs edenlerin vicdan hürriyetine baskı kurmuş olacağını söylemiştir. Ağaoğlu, devamla herhangi bir bahane ile vicdan hürriyetinin “tahdidine” (sınırlandırmak, kastetmek) gidecek her türlü fikir akımına karşı “hükümet vicdan hürriyetini müdafaa edecek”¹¹³⁴ diyerek bu konuyla ilgili kanuni bir güvencenin olacağı haberini veriyordu. 1952 yılının sonlarında meydan gelen Malatya Hadisesiyle beraber ülkede sağcı akımlara yönelik bir takım baskıların olmasıyla hürriyetler meselesi yeniden kızışmıştı. Karşı düşüncelerin çekişmesi şeklinde cereyan eden olayların sebep ve sonuçlarında vicdan hürriyetleri tartışmaları yaşanmıştı. Bu konuda zaman zaman hükümetten de sesler yükselmeye başlamıştı. Hâkim olan düşünce bunun bireylere ait bir sorun olmasına rağmen uygulamada pürüzler çıkması olmuştur.

Tartışmaların odak noktasında bulunan Adnan Menderes, 17 Ocak 1953 tarihinde Gaziantep'te verdiği nutukta Vicdan hürriyetlerine yan bakanların olmadığını ve bu mevzuda kargaşa çıkarmanın bir anlam ifade etmediğini

¹¹³³ Sebilürreşad Dergisi, C.6, S. 141, İstanbul, Saka Matbaası, Aralık 1952, s.254.

¹¹³⁴ Vatan Gazetesi, S.3539, 24 Mart 1951, s.5

söylemiştir. Menderes vicdan hürriyetlerine saldırıda bulunanlar olduğunu ancak onlara karşı bütün hürriyetlerin müdafaasında kesinlikle geri kalınmayacağını belirtmiştir.¹¹³⁵ DP 7 Şubat 1953 tarihinde son hadiseleri değerlendirmek için bir istişari kongre düzenlemiştir. Kongrede vicdan hürriyetleri meselesine tekrar değinen Menderes, memleketin düşmanlarını din istismarcıları ve komünistler olabileceğini ifade etmiştir. Devamla a “taassubun her nevini hürriyetçi telâkkilerin bir tahribi” olarak saydığını belirterek daha önceki görüşlerini onaylar mahiyette tedbirler alınması gerektiğini şöyle açıklamıştır:

Din gibi en mukaddes bir mefhumun, taarruzlarını millî birliğimize kadar ileri götüren istismarcılar tarafından hürriyetlere karşı bir baskı ve tecavüz aleti olarak kullanılması, sarîh kanuni hükümlerle men olunmalıdır... Bu suretle din müessesine ve İslamla en büyük hizmeti yapacağımıza ve hakiki mümin olan vatandaşlarımızın vicdan telakkilerine uygun bir şekilde hareket edeceğimize de inanmaktayız.¹¹³⁶

Malatya Hadisesiyle beraber ülkedeki muhafazakâr kesimin töhmet altında bırakılması, sosyal yaşamlarına yönelik engelleyici tedbirler ve devamında bu tür basın yayın organlarının kapatılması yönündeki adımlar iktidarın rejime sahip çıktığı imajını vermişti. Bu durumun sonucunda iktidar muhalefet ilişkilerinin yanında basın ile olan kutuplaşma da yerini bahar havasına vermişti. Ancak MP'nin kapatılmasından sonra CHP'nin verdiği reaksiyon (15 Temmuz 1953'te yayınlanan bildiri) bu havanın bozulmasına neden olduğu daha önce belirtilmiştir.

MP'nin kapatılması üzerine Adnan Menderes'in CHP'ye gösterdiği ilk tepki A. Faik Barutçu'ya telefonla olmuştur. Ancak DP Meclis Grubunun iki gün sonraki (17 Temmuz 1953) toplantısında Menderes, MP'nin mahkeme kararıyla kapatıldığını Halk Partisinin de onu korumaya çalıştığını belirtip iktidar partisi olarak memlekete ve rejime karşı, ciddi vazifelerinin olduğunu ve siyasetin, vatan menfaatlerinin zedelememesi kaydıyla yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Menderes, devamla “dinin politikaya alet edilmesini kesinlikle yasaklayan bir kanunla üniversite öğretim üyelerinin fiili siyasetin dışında kalmalarını sağlayacak”

¹¹³⁵ Menderes, “Vicdanlar din hususundaki baskı altında bulundurulmayacaktır.” **Aynı Tarihi**, S.230, Ocak 1953, s.22, 69.

¹¹³⁶ **Vatan Gazetesi**, S.4216, 8 Şubat 1953., s.5.

bir kanunun çıkarılması gerektiğini söylemiştir.¹¹³⁷ MP'nin kapatılması karşısında CHP ve tarafgirleri olan ağırlıkla da üniversite hocası olan yazarların DP'yi eleştirmeleri ve bu doğrultuda yayın yapmaları sonucunda bunların önlenmesi için iktidar olarak kanun çıkarılması gereğine inanılmıştı.

DP eleştiren yazarlık yapan hocaların başında Nihat Erim gelmekteydi. Nitekim Ulus Gazetesi yazarı olan Erim, için 19 Temmuz'daki sayısında "DP iktidarı Prof. Nihat Erim için kanun çıkarıyor!" başlığını atmıştır. Nitekim 18 Temmuzda kanunun tasarısının Milli Eğitim Komisyonunda görüşülmesi için yapılan değerlendirmede 1950'den beri hiçbir gün böyle bir çoğunluk ve zamanında toplanmanın gerçekleşmediği yer almaktaydı.¹¹³⁸ Menderes'in beyanatları doğrultusunda 21 Temmuz 1953'te üniversite profesörlerin siyasetle uğraşmalarını engellemek için Üniversiteler kanunda düzenleme yapılmıştır. Zafer Gazetesinde bu düzenleme ile profesörlerin siyasi teşekküllerde fiilî vazife alamayacakları ve "ilim adamına yakışmayan şekilde politika ile" uğraşmayacakları yer almaktaydı.¹¹³⁹ Zira bu kanunla özellikle birçoğu CHP'de fiili olarak görev alan profesörlerin ayrılması amaçlanarak muhalefetin zayıf düşürülmesi beklentisi içinde bulunulmuştur. Nitekim Nihat Erim 19 Temmuz'da Ankara Hukuk Fakültesindeki vazifesinden ayrılarak¹¹⁴⁰ siyasete ve gazetede köşesine devam etmiştir.

DP'ye yakın olan basında hem hocaların siyasetle uğraşmalarını hem de dinin siyasete alet edilmesini önlemek için hazırlanan bu kanun tasarılarının önemine binaen her iki kanun için de "Millî Selâmet Kanunları" adı verilmiştir. M. Faik Fenik bu kanunların çıkış nedenini MP'nin memleketi karıştıran ve birbirine düşman kılmasının etkili olduğunu ve murakabeyi kötüye kullanması olduğunu iddia etmiştir. Fenik, Ticanilere ve Komünistlere karşı çıkarılan kanunlarla bugün bu faaliyetlerin olmadığını belirtmektedir. Bundan dolayı da memleket selameti söz konusu olduğundan çıkarılan kanunlara "doğrudan doğruya Millî Selâmet Kanunları"¹¹⁴¹ olarak adlandırmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın ise kanunun çıkması için TBMM

¹¹³⁷ Menderes, devamla "Yeni Sabah Gazetesinde Prof. Şükrü Baban'ın Ulus'ta da Prof. Nihat Erim'in günlük ve demagojik bir tarzda politika yaptıklarını" söyleyerek bunların MP'nin mahkeme kararıyla kapatılmasını bile tenkit ettiklerini söylemiştir. Burçak, **a.g.e.**, s.138.

¹¹³⁸ **Ulus Gazetesi**, S.11515, 19 Temmuz 1953, s.1.

¹¹³⁹ **Zafer Gazetesi**, S.1536, 22 Temmuz 1953, s.1.

¹¹⁴⁰ **Ulus Gazetesi**, S.11516, 20 Temmuz 1953, s.1

¹¹⁴¹ "Millî Selâmet Kanunları", M. Faik Fenik, **Zafer Gazetesi**, S.1532, 18 Temmuz 1953, s.1,3.

toplantı mühletinin uzatılmasını tenkit ederek kullanılan milli selamet tabirinin insanda iyi bir tesir bırakmadığını belirtmiştir. Yalçın, devamla bu kanunun çıkarılmasının bir sorun teşkil etmediğini belirterek şöyle demiştir:

...Ancak bu tedbirlerin şahsî nüfuz ve hâkimiyeti tesis için bir bahane haline geçmemesindedir... Şuna iman etmekteyiz ki millî selâmet tedbirleri ancak demokrasiye uygun kanunlardan ibarettir. Otoriter idare misalleri gördük. Hepsî millî selâmet dâvası peşinde idiler.¹¹⁴²

Vicdan hürriyetlerine yönelik kanunun meclise gelmesinden bir gün önce (19 Temmuz 1953) Adnan Menderes, Aydın'da "inkılâplarımızın korunması için kati tedbirler almak azim ve kararındayız"¹¹⁴³ demektedir. Nitekim dinin siyasete alet edilmesini önlemek amacıyla 20 Temmuz'da Adalet Komisyonunda kabul edilen tasarı¹¹⁴⁴ aynı gün Meclis'e sevk edilmiştir. Tasarının gerekçesi şu şekilde olmuştur:

Teşkilâtı Esasiye Kanunumuz ve ona tebaan mevzuatımızla teminat altına alınmış bulunan demokratik hürriyetlerin ve ezcümle dinî siyasi hakların son zamanlarda memleket nizamını sarsacak şekilde kötüye kullanıldığı görülmektedir. Nitekim, dinî saik ve gayeler altında girilen bazı hareketlerin siyasi ve şahsi menfaatleri istihdaf eylediği ve meşru kisveye bürünen ve memlekette hâkim hürriyet havası suiistimal edilerek yapılan bir kısım siyasi toplantıların, müesses temel nizamları baltalamak ve irtica ve taasubu canlandırmak maksadına mâtuf bulunduğu, yer yer tezahür eden hâdiselerin takibi neticesinde meydana çıkmıştır. Keza aynı gayeler uğrunda yapılmakta olan bâzı siyasi konuşma ve propagandalar esnasında vatandaşlar arasında karşılıklı sevgiyi kökünden sarsacak ve toplantı hürriyetini zedeliyecek ağır, isnatkâr ve sövme ve hakarete varan tezahürlere gidildiği de müşahede edilmektedir.

Vatandaş hukukunu ihlâl eylediği ve dinî ve siyasi hürriyetlerin hududunu zararlı bir surette aştığı aşikâr bulunan bu durumun önlenmesinin, demokrasi prensiplerini ve vicdan hürriyetini müessir bir şekilde korumak ve yurttan anarşi ve düzensizliğe yer vermemek bakımlarından büyük bir zaruret teşkil eylediği görülmekle bu kanun tasarısını hazırlanması cihetine gidilmiştir.¹¹⁴⁵

Tasarının görüşüleceği gün Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ (Ankara) önerge vererek kanun layihasının gündemdeki konulardan önce ele

¹¹⁴² "Millî Selâmet Kanunları", H. Cahit Yalçın, **Ulus Gazetesi**, S.11.526, 30 Temmuz 1953, s.1, 3.

¹¹⁴³ **Zafer Gazetesi**, S.1534, 20 Temmuz 1953, s.1.

¹¹⁴⁴ **Zafer Gazetesi**, S.1535, 21 Temmuz 1953, s.1

¹¹⁴⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.24, Birleşim 115, 23.7.1953, 297 Sayılı basma yazı, s.1.

alınmasını teklif etmiş ve kabul edilmiştir. 23 Temmuz 1953'te başlanan görüşmelere ilk sözü Osman Şevki Çiçekdağ olarak Anayasanın 70, 75 ve 88'inci maddelerine göre Türk yurdunda yaşayanların vicdan hürriyetlerinin korunmuş olduğunu ve 175 ile 179'uncu maddelerle din hürriyetlerine karşı işlenen cürümler ve yaptırımların bulunduğunu söylemiştir. Devamla da zaman zaman din ve vicdan hürriyetlerinin irticai emeller doğrultusunda kullanıldığını belirterek kanunun gerekliliğini şöyle izah etmiştir:

Her ne kadar dinin ve dinî hislerin âlet ittihaz edilerek kötüye kullanılması halleri, Türk Ceza Kanununun 163'üncü maddesinde muhtelif şekil ve tarzlarda müeyyide altına alınmış ise de son aylarda ve hattâ günlerde meydana gelen vakıalardan sarahat ve katiyetle anlaşıldığı üzere, mezkûr müeyyidelerin kâfi ve şâfi olmadığı tamamıyla tahakkuk etmiş bulunmaktadır.¹¹⁴⁶

CHP Grubu adına Zihni Betil (Tokat) söz alarak partisinin kurulduğu günden beri Cumhuriyet intizamını ve inkılâpları korumayı siyasi faaliyetlerinin birinci görevi olarak saydığını söylemiştir. Betil devamla vicdan ve toplanma hürriyetinin birbirinden farklı olduğunu ve bunların ayrı ayrı ele alınması gereğine işaret etmiştir. Tasarıdaki birinci madde ile 163'üncü maddenin 3'üncü fıkrasının 2'nci hükmünün hemen hemen aynı olduğunu belirterek bu iddiasını doğrulama yönünde adı geçen maddeleri kıyaslamıştır. Ayrıca kanun teklifinin uygulamada çıkaracağı tereddütleri önlemek için iki noktaya dikkat çekmiştir. Bunların ilkinde tasarının birinci maddesindeki “yazılı suçun mabetlerde vaz’edenler tarafından işlenmiş ihtimalini” dikkate alan Adalet Komisyonundaki bir üyenin bu hususta tasarıya fıkra eklenmesine dair teklifinin Hükümet temsilcisi Fuat Köprülü tarafından ret edilmiş olduğunu bunun için burada bunun tekrar edilmesini önermiştir. İkinci konuda yine Adalet Komisyonunda teşekkül eden “bir partilinin Anayasada ve programında yer almış bulunan lâiklik hakkında, izah yolunda, müdafaa şeklinde veya propaganda suretiyle yapacağı konuşmasının bu maddede yazılı suçla bir ilgisi olmadığını” sözünün “tasrihine” (açıklanmasına) ihtiyaç olduğu noktasıdır. Betil, devamla tasarının maddelerini tek tek ele alarak değerlendirmelerde bulunarak ikinci maddenin hukuk prensiplerine aykırı olduğunu belirterek bu madde için “Hükümet için düşünilmeyen hususi cemiyet için düşünülebilir mi? Devlet içinde Devlet gibi

¹¹⁴⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.24, Birleşim 115, 23.7.1953, s.1044.

bir cemiyete, üyelerinin suç işlenmesine mâni olma mükellefiyeti yüklenebilir mi?” diye sormuştur.¹¹⁴⁷ Betil, uzun süren konuşması ve izahatının ardından kanun tasarısındaki maddeler için partisinin görüşlerini şöyle izah etmiştir:

“Birinci maddeye taraftarız, 3’üncü maddeye taraftarız. 2’inci maddenin hukukta, adalette yeri yoktur. 4’üncü maddenin tadilen kabulünü uygun mütalâa etmekteyiz.”¹¹⁴⁸

Şemi Ergin (Manisa) ise Zihni Betil’in tasarısındaki 1’inci maddenin 163’üncü madde de ihtiva edildiğine yönelik eleştirisine 1’inci maddenin şu özelliğe sahip olduğunu ifade etmiştir:

Temel nizamları yıkmaya mâtuf olmasa dahi cemiyet içerisinde siyasi veya şahsi nüfuz veya menfaat temin etmek maksadıyla din ve dinî hisleri yahut dince tanınan mukaddes şeyleri veya dinî kitapları alet ederek yapılacak propagandayı istihdaf etmektedir. Yine 163’üncü maddede bulunmayan din kitaplarının alet edilmesi suretiyle yapılan propaganda da bu madde içine alınmış bulunmaktadır.¹¹⁴⁹

Arif Hikmet Pamukoğlu (Giresun) bugün için tarihimizde “hak ve hürriyet teminatını öğrettiğimiz” milletlere nazaran geride olduğumuzu ifade etmiştir. Bundan dolayı da DP’nin meclise sunduğu kanun tasarısı için “demokrasiye yüzde bir nispetinde hizmet” etmesi bakımından sevinçle karşılanması bakımından her vatanseverin boynunun borcunun olduğunu söylemiştir. Pamukoğlu, demokrasi davasında nereden ve kimden gelirse gelsin hak ve hürriyetleri teminat altına alacak her fikrin benimsenmesi gereğini ifade etmiştir. Demokrasinin şahıs ya da parti davası olmadığını “millet ve memleket dâvası” olduğunu söylemiştir. Ayrıca CHP’li Zihni Betil’in tasarı üzerindeki mütalâasına katıldığını belirterek hükümetin elindeki otorite ve yetkiye rağmen muvaffak olamıyorsa herhangi bir yetkisi ve imkânı olmadan memleket davasıyla uğraşanlara “nasıl olurda üçüncü madde mükellefiyet yükler?” diye sormuştur. Devamında da böyle bir mükellefiyetin “siyasi bir maksat

¹¹⁴⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.24, Birleşim 115, 23.7.1953, s.1046–1048.

¹¹⁴⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.24, Birleşim 115, 23.7.1953, s.1051.

¹¹⁴⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.24, Birleşim 115, 23.7.1953, s.1090.

güdüldüğünü açıkça ispat eder” diyerek kanunun “tayyî”nin gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁵⁰

Cezmi Türk (Seyhan) mecliste küçük bir gruba sahip olan Türkiye Köylü Partisi adına söz alarak “tasarının esaslarına, metnine, maddesine, zihniyetine ve memlekete getirmek istediği havaya derinden, bütün benliğimizle, bütün imanımızla muhalifiz” demiştir. Bunun nedenini de “demokrasiye inanıyoruz” demekle ifade etmiştir.¹¹⁵¹ Türk, devamla farklı ülkelerin anayasalarından din ve vicdan hürriyetlerine yönelik maddeleri okumuş ve bizdekilerle kıyas yaparak uzun bir konuşmayla demokrasiden bahsetmiştir.

Server Somuncuoğlu (Sinop) ise kanun tasarısının iki ana prensip üzerine dayandığını belirtmiştir. Bunlardan birincisi “dini siyasete, politikaya alet etmek isteyenlere mâni” olmak ikincisi ise “kapalı ve açık toplantılarda ağızına gelenleri söyleyen şeref ve haysiyet kırıcı hareketlerden çekinmeyen mütecasirlerin bir müeyyide haddini hududunu” çizmek olduğudur. CHP’li Somuncuoğlu devamla DP’ye atfen “irticaa karşı alınacak cephe, zaten bizim dâvamız olduğu için sizinle beraberiz” diyerek tadil tekliflerinin kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir.¹¹⁵²

Osman Bölükbaşı (Kırşehir) da memleket tarihine bakıldığında “irtica ve dinin siyasete âlet edilmesi, daima siyasi maksatlar uğruna istismar edilmiş mefhumlar” olduğunu söylemiştir. Türk milletinin mutaassıp olmadığını ve “Türk milletinin siyasi haklarını gaspetmek için daima dinî irtica” tehlikesinin öne sürüldüğünü ifade etmiştir. Nitekim Başbakanın da bu doğrultuda 21 Kasım 1952’de Kayseri’de “milletin siyasi haklarına kastetmek isteyenler dinî irtica bir bahane olarak” kullandığı sözünü hatırlatmıştır. Devamla Malatya hâdisesi’nin ortaya çıkmasıyla Menderes’in benzer söylemleri Gaziantep ve İzmir nutuklarında da kullanarak irtica iddialarını ret ettiğini belirtmiştir. Ancak bugünkü tasarıda Başbakan’ın imzası olup dün söylediğinin bugüne uymadığını belirterek kanun tasarısı hakkında hükümeti tenkit ederek şöyle demiştir:

¹¹⁵⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.24, Birleşim 115, 23.7.1953, s.1051–1054.

¹¹⁵¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.24, Birleşim 115, 23.7.1953, s.1055.

¹¹⁵² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.24, Birleşim 115, 23.7.1953, s.1068, 1071.

Türk milletinin bünyesini irticaa karşı kuvvetli ve mücehhez telâkki eden bir tahavvül sanki bugün aynı bünyede fevkalâde bir tahavvül vuku bulmuş gibi büyük bir telâş içinde Meclisin dağılacağı sırada bir gecede karar vererek fevkalâde kanunlarla karşımıza gelmektedir. Bu tahavvül nedir, bu sır nedir? Atom sırrı gibi sır olması icap eden bu sır nedir? Bu cihet anlaşılmadıkça kanun lâyihasının esbabı mucibesi, muallakta kalmaya mahkûmdur.¹¹⁵³

Bölükbaşı, devamla 1951 yılında bütçe görüşmeleri sırasında savunduğu dini cemaat tesisi düşüncesini hatırlatarak laik devletlerin hiçbirinde meclis ve hükümetlerin dinî hususlarda karar almadıklarını ve vicdan hürriyetlerinin gereklerini yerine getirmek için meclislerin kanun çıkarmadıklarını söylemiştir. Ayrıca mensubu olduğu Millet Partisinin “kanunların tanziminde dinî düşüncelere” yer vermediğini böyle şeylerin laik bir Devlette ileri sürülemeyeceğini kongrelerinin genel kurul raporlarında belirttiklerini ifade etmiştir.¹¹⁵⁴ Bölükbaşı, uzun süren bir konuşma yapmış olup din ve vicdan hürriyetleri üzerindeki ceza kanununun maddeleri (64.65.163) üzerinde değerlendirme yapmış Menderes’in farklı zamanlarda ve mekânlardaki söylevlerinden alıntılar yaparak kendisini ve hükümetini ağır şekilde eleştirmiştir.

Adalet Komisyonu sözcüsü Şemi Ergin (Manisa), memlekette zaman zaman meydana gelen hadiselerle bakıldığında Anayasa’nın ikinci maddesinde kabul edilmiş olan laikliğin kökü belli olmayan akımlar tarafından suiistimal edildiğini ifade ederek tasarının getirilme nedenini şöyle açıklamıştır:

Anayasanın teminatı altında bulunan fikir ve vicdan hürriyeti ve demokratik hürriyetler aleyhinde yine demokrasinin lütufkâr ve müsamahakâr zihniyetinden istifade edilerek memlekette huzur ve sükûnun ortadan kalkması ve din maskesi altında, hattâ dinle alâkası olmayan insanların yer yer faaliyette buldukları inkâr kabul etmez bir hakikat olarak karşımızdadır... Bu topluluklarda küfür, hakaret ve tecavüzlerle vatandaşlar arasında bir husumet havası estirmeye yeltenirken namuslu ve şerefli insanların âdeta ürkek bir hale getirilerek, demokrasi ve hürriyetin sanki yalnız mütecasir ve mütecaviz bir havanın memlekette hâkim olmaya başladığını görmüş olmak.¹¹⁵⁵

¹¹⁵³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.24, Birleşim 115, 23.7.1953, s.1071–1072.

¹¹⁵⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.24, Birleşim 115, 23.7.1953, s.1073–1074.

¹¹⁵⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.24, Birleşim 115, 23.7.1953, s.1086–1087.

Ergin, kanunun çıkması halinde toplanma hürriyetlerinin kalkacağı yönündeki eleştirilere de değinerek şöyle demiştir:

Bu kanunla toplantılarda varlıkların şerefi korunacak, vatandaşların izzeti nefsi ve şerefleri korunacak nihayet bu memlekette toplantıların edep ve nezaket kaideleri içerisinde yapılması temin edilecektir... Memlekette nifak tohumu yaymak isteyenlere mâni olunması ve nihayet mukaddes varlık olarak tanıdığımız dinin politikaya alet edilerek sokak sokak, meydan meydan dolaşarak propaganda yapılmasını önlemek maksadıyla kanun çıkarılması hiçbir zaman hürriyeti tahdit değildir.¹¹⁵⁶

Adnan Menderes (İstanbul) kanun tasarının hazırlandığı haberinin yayılması üzerine DP aleyhinde şiddetli bir kampanyanın başladığını belirterek tasarının amacının dini siyasete alet etmemek ve siyasi toplantılarda tecavüz ve hakaret fiillerini önlenmek olarak açıklamıştır. Tasarı hakkında muhalefetten gelen tepkileri değerlendirirken CHP'nin kendilerini desteklerken diğer muhaliflerin ise dinin, imanın elden gittiğini iddia ederek memlekete kaygılar salgılamak istenildiğini söylemiştir. Menderes, meselenin asıl şeklini şöyle ifade etmiştir:

Dini siyaset alet etmekte devam edecek miyiz, etmeyecek miyiz? Siyasi toplantılarda hiçbir mesuliyet hissi ve kaygısı tanımadan mefhumlara, müesseselere, Hükümete ve Devlet adamlarına hakikî ve hükmi şahıslara ağza geldiği gibi sövüp saymakta devam edecek miyiz, etmeyecek miyiz?... Getirdiğimiz tekliflerin zekâ, izan ve insaf sahipleri için hiçbir aykırılığı yoktur ve bugünkü rejimi sıkıştıran ve hürriyeti tahdit eden mahiyet ve hüviyetleri asla mevcut değildir.

Menderes, kanun tasarısındaki bazı ana kanunlarda DP ile hareket eden CHP'ne teşekkür ederek bunu kendisine vazife olarak görmüştür.¹¹⁵⁷

Müzakereler devam ederken Meclis Başkanlığına iki takrir verilmiştir. Her iki takirde de kanun tasarısının Anayasa Komisyonu'na havale edilmesini öngörmesine rağmen kabul görmemiştir. Takrirlerin reddinden sonra dördüncü oturumda kanun tasarılarının müzakeresine geçilmiştir.

¹¹⁵⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.24, Birleşim 115, 23.7.1953, s.1088–1089.

¹¹⁵⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.24, Birleşim 115, 23.7.1953, s.1097–1098.

Şemseddin Günaltay (Erzincan) tasarı getirilmesine yönelik gerekçeleri izah eden Başbakan'a katılarak "bu memlekette demokrasi rejimi edep ve nezahet dairesinde inkişaf" etmesi gereğini belirtmiştir. Günaltay, iktidar mevkiinde bulunanların mesuliyetlerinin kapsamlı olduğunu ve kendilerine şu şekilde tepkiler geldiğini söylemiştir:

Bunları vazifeleri için o mevkide oturdukları için haksız hücumlara mâruz bırakmak ve şahsılarına hakaret edilmesine imkân vermek hem millî terbiyemize, aykırı bir iştir, hem de o yüksek mevkileri işgal etmeye namzet kıymetli ve haysiyetli vatandaşları o mevkilere gelmekten uzaklaştıracak bir sebep bırakmaktır. Bu itibarla hakaret ve tecavüzleri önlemek zaruridir.

Günaltay, devlet erkânının saldırılara maruz kalmaması için kanun tasarısını savunduğunu belirtmesine rağmen bu yolda atılacak adımlara dikkat edilmesi gerektiğini söylemiştir. Çünkü bu adımlar atılırken farkında var olmadan yavaş yavaş diktatörlüğe gidilebilmektedir. Serbest toplantılarda "terbiyeye, ahlâka, millî menfaatlere aykırı propagandalar" yapanların kanunun cezalandıracağını ancak "toplantıların başına zabıta kuvveti koyacağım"¹¹⁵⁸ demenin hürriyeti temelinden sarsacağını ifade etmiştir.

Basın tarafından "Milli Selamet Kanunu" adı verilen Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Kanunu'nu uzun süren görüşmeler neticesinde 23 Temmuz 1953'te 46 ret oyuna karşın 252 kabul oyu alarak kanunlaşmıştır.¹¹⁵⁹ Kabul edilen kanunun maddeleri şöyleydi:

MADDE 1-Siyasî veya şahsî nüfuz veya menfaat temin etmek maksadiyle dinî veya dinî hisleri yahut dince mukaddes tanılan şeyleri veya dinî kitapları âlet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunulan kimse bir seneden beş seneye kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.

¹¹⁵⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.24, Birleşim 115, 23.7.1953, s.1124–1125.

¹¹⁵⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.24, Birleşim 115, 23.7.1953, s.1141.

Fiil, neşren işlenirse hükmolunacak ceza yarı nispetinde artırılır.

MADDE 2- Yukarıdaki maddede yazılı fiilî bir cemiyet mensubu işlediğinde, keyfiyet cürmün işlendiği yer Cumhuriyet Müddeiumumîliğince, cemiyetin umumi merkez reisine veya kanunî mümessiline tebliğ olunur.

Cumhuriyet Müddeiumumîliğince yapılan tebliğden veya cemiyetin umumi idare heyetinin fiile her ne suretle olursa olsun ıttılay tarihinden itibaren bir ay içinde o şahıs hakkında cemiyetçe inzibati muamele tatbik edilir veya bu müddet zarfında fiilin tasvip edilmemiş olduğu yazılı olarak cürmün işlendiği yer Cumhuriyet Müddeiumumîliğince bildirilir.

Cemiyetlerin umumi idare heyetleri, cemiyet mensuplarının birinci maddede yazılı cürmü işlememelerini temin maksadiyle gereken tebliğ veya tamimleri yapmak ve teftiş ve murakebelerde bulunmak gibi tedbirleri almakla mükelleftirler.

İkinci ve üçüncü fıkralar hükümlerine muhalif hareket edilmesi halinde cemiyeti idare edenler hakkında aynı mahkemece (500) liradan (5000) liraya kadar ağır para cezası hükmolunur ve ayrıca cemiyetin feshine veya hükümden önce daha cemiyetin faaliyetinin menine karar verilebilir.

MADDE 3- Cemiyetin Fiile iştirak ettiğinin anlaşılması hallerinde ise idare edenler hakkında birinci maddede yazılı ceza aynen hükmolunur ve herhalde cemiyetin feshine karar verilir.

Mahkeme, hükmünden önce dahi cemiyetin faaliyetini mene kara verebilir.

MADDE 4- Muayyen maksatlarla açık veya kapalı yerlerde yapılan toplantılarda, her ne suretle olursa olsun kavlen veya fiilen hakaret ve tecavüzde bulunulması toplantının huzur ve sükûnun ihlâl edilmesi hallerinde bu fiil ve hakaretlerin men'i için toplantıyı idare etmekle mükellef heyete zabıta tarafından ihtarda bulunulur.

İhtara rağmen heyet vazifesini yapmaz veya hakaret veya tecavüze, toplantının huzur ve sükûnun ihlâline devam edilirse bu fiil daha ağır bir cezayı müstelzim bulunmadığı taktirde failleri hakkında (100) liradan (500) liraya kadar ağır para cezası hükmolunur.

Toplantıyı idare etmekle kanunen vazifeli olan idare heyetinin yukarıda yazılı fiillerin işlenmesinde iştirakleri veya ihmâl ve terahileri görüldüğünde bunlar hakkında da aynı ceza hükmolunur.

MADDE 6- Bu kanunun neşri tarihinden itibaren mer'idir.

MADDE 7- Bu kanunu icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.¹¹⁶⁰

Kanun tasarısıyla beraber Cemiyetler Kanununda da; 'Laik Devlet niteliğinin ve Atatürk inkılâplarının korunması' hususları düzenlenerek 'Din, mezhep

¹¹⁶⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C.24, Birleşim 115, 23.7.1953, 297 Sayılı basma yazı, s.4-5.

ve tarikat esaslarına dayana derneklerin kurulması yasaklanmıştır.¹¹⁶¹ Böylece dinin siyasette kullanılmasının önüne geçileceği düşüncesi öne çıkmıştır.

Kanunun kabul edilmesinden sonra kendisi için çıkarıldığı iddia edilen Nihat Erim, daha düne kadar CHP'ne hücum edenlerin ve baskıdan bahsedenlerin DP olduğunu hatırlatarak şöyle demektedir:

Millet ferdlerini zamanın iktidarına karşı husumetle teşvik etmek feci bir hata idi. Şimdi de Atatürk devrimlerini koruma, dini siyasetten uzak tutma, siyasi mücadelede nezaheti sağlama gibi aslında herkesin alkışlayacağı güzel fikirleri, başka maksatlar için kullanmaya kalkacak ve millî selâmet tâbirini bu işte öne sürmek aynı şekilde hatadır. Millî husumeti asıl hedefe çevirmek ve millî selâmeti gerçekten aramak gerekirken siyasi rakiplere karşı silah olarak kullanmak büyük hatadır.¹¹⁶²

3.4.6. Diğer Gelişmeler

Millî Selâmet Kanunlarının kabulünden sonra Meclis 1 Kasım 1953'te toplanmak üzere tatile girmiştir. 1 Kasım 1953'te 9'uncu dönemin 4'üncü toplantısı açılmıştır. 10 Kasım'da geniş bir katılımı Atatürk'ün naşı Anıtkabire nakledildi.¹¹⁶³

13 Kasım 1953 tarihinde Mardin Milletvekili Mehmet Kâmil Boran, “cami inşası maksadıyla kurulmuş olan derneklere yapılan yardımın miktarına ve Ankara Belediye hudutları içindeki cami ve mescit sayısına dair” soru önermesine Başbakan adına Devlet Bakanı Celal Yardımcı sözlü olarak cevaplandırmıştır.¹¹⁶⁴ Bu önergeden birkaç gün sonra (18 Kasım 1953) CHP, Hükümetin, camilerin bayındırlaştırması kaydıyla para harcadığı iddiasında bulunarak “Camilere kaç para verdiniz?” diye sorarak dinin siyasi amaçlar için kullanıldığı ithamında bulunmuştur. Bu iddia karşısında Menderes, “şayet çok para vermiş isek din propagandası yapmış olmakla itham edileceğiz, az para vermiş isek millete dönüp görüyorsunuz

¹¹⁶¹ Tuncer, a.g.e., s.87.

¹¹⁶² Nihat Erim, “Millî Husumetten Millî Selâmete”, **Ulus Gazetesi**, S.11.521, 25 Temmuz 1953, s.4.

¹¹⁶³ **Zafer Gazetesi**, S.1652, 11 Kasım 1953, s.1; Nakil törenine 50.000 yakın bir katılım olmuştur. Katılımın geniş tafsilatı için **Zafer Gazetesi**, S.1653, 12 Kasım 1953.

¹¹⁶⁴ Boran'ı böyle bir soru önergesi vermesine neden Cami'lerin ve çevrelerinin ibadet için nezih bir ortama sahip olmayışı ve sayılarının azalmış olmasıdır. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, C.25, Birleşim 4, 13.11.1953, s.214.

camilerimize bakmıyorlar diyecekler.”¹¹⁶⁵ diyerek içinden çıkılmaz bir durumda olduğunu belirtmekteydi.

1953 yılının ortalarına gelindiğinde bir süredir devam eden iktidar muhalefet işbirliği ve nezaket ortamı yerini gergin bir ortama bırakmaya başlamıştı. Bunun nedenlerinden biri de 10 Aralık 1953 tarihinde DP Meclis Grubu'nun, CHP'nin malları el konulması kararını alması olmuştur. DP grubunun aldığı bu karara karşı CHP aynı gün bir bildiri yayınlayarak “bu muameleyi seçim mücadelesinin meşru olmayan bir tertibi saydığını yüksek sesle bildirir” denilmektedir.¹¹⁶⁶ Zira 8 Aralık 1953'te bu konu Meclis'e getirilerek 14 Aralık'ta da mallara el konulması hakkındaki tasarı kabul edilmiştir. İnönü bu olay hakkında tasarının anayasaya ve insan haklarına aykırı olduğunu ve Cumhuriyet'in itibarına kastetme hareketi olduğunu söylemiştir.¹¹⁶⁷ A. Fuat Başgil, CHP mallarına el konulması hakkında İnönü iktidarında her yıl milyonların hazineden ve belediye bütçelerinden CHP “kasasına” aktarıldığı söylemiştir. Bunun da “kültürel ihtiyaçlara” ayrılan sözde tahsisat şeklinde olup kimsenin dikkatini çekmediğini belirterek “Halk Evleri”nin de CHP tarafından mülkiyete geçirildiğini ifade etmiştir.¹¹⁶⁸ Adnan Menderes ise mecliste yaptığı konuşmada şöyle demektedir:

Kanun bir zulüm devrine böylelikle son verdi ve memlekette Halk Partisinin temiz bir muhalefet partisi olarak çalışmasına imkân sağladı... Eğer bu yaptığımızın hata olduğuna millet hükmedecekse üç ay sonra seçimlerde hatamızın bedelini mertçe ödeyeceğiz.¹¹⁶⁹

Zira bu olaydan sonra iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiler yeniden gerginleşmeye başlamış oluyordu. 22 Şubat 1954'te Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinin görüşmeleri yapılmıştır. Görüşmeler öncekilere oranla çok kısa sürmüş olup laiklik ve irtica mevzularına değinilmiştir. Verilen bir tavrile fazladan 500 imam, hatip, müezzin kadrosunun ilavesi istenilmiştir. Bunun üzerine Bütçe Encümeni adına söz alan Refet Aksoy, bu yıl 1953 yılından fazla olarak 500

¹¹⁶⁵ **Zafer Gazetesi**, S.1660, 19 Temmuz 1953, s.5.

¹¹⁶⁶ **Zafer Gazetesi**, S.1682, 11 Aralık 1953, s.4.

¹¹⁶⁷ DP'nin Meclis Grubu, CHP'nin malları konusunu ilk olarak 9 Haziran 1953'teki toplantısında görüşmüştür. Ahmad, F.-Ahmad, B.T., **a.g.e.**, s.110,117.

¹¹⁶⁸ Başgil, **27 May., İhtl.**, s.102-103.

¹¹⁶⁹ **Zafer Gazetesi**, S.1686, 15 Aralık 1953, s.1.

kadronun verildiğini ancak yine de bu talebin Heyeti Umumiye'nin keyfiyetinde olduğunu söylemiştir. Ancak iktidarın son yıl bütçesinin denk olmasından dolayı kimsenin bunu yeni zamlarla ihlal etmeyeceği kanısında olduğunu belirtmiştir.¹¹⁷⁰

11 Şubat 1954'te DP Meclis Grubu seçimlerin 2 Mayıs 1954'te yapılması kararını aldı. Kararının alınması üzerine seçim kanununda bazı maddelerin değiştirilmesi teklifini veren CHP'lilerin isteği doğrultusunda görüşmeler başlamış ve 17 Şubatta değişikliğe uğrayan yeni seçim kanunu kabul edilmiştir.¹¹⁷¹

Seçimlere yaklaşırken partilerin din mevzuu hususunda dikkatli davranmaları için basında uyarılar görülmekteydi. Bunlardan birinde Nadir Nadi, Din konularının siyasete alet edilmemesi gerektiğini hele “bizim gibi, demokratik hayata yeni atılan toplumlar hesabına bu şartın önemi büyüktür” demektedir. Nadi demokratik rejimin geleceği için seçim kampanyaları hakkında partilerin ve halkın takınacağı tavrın şöyle olması gerektiğini söylemekteydi:

Prensip ve program ne olursa olsun, bütün partiler dini politikadan daima uzak tutmak hususunda elbirliği etmeli şayet bu kaideye aykırı davranışlar varsa hükümeti desteklemeyi vazife bilmelidirler. Hele seçim kampanyaları sıralarında durum büsbütün nazikleşeceği için, demokratik düzene gerçekten bağlı vatandaşlar o nispette hassas bulunmalıdırlar.

Nadi, devamla “Kimden ve nereden gelirse gelsin, vatandaşı aldatmak, onun dinî duygularını siyasî maksatlarla gıdıklamak amacı güden teşebbüsler, yurdumuza da, hürriyetlerimize de yapılabilecek kötülerin en fecisidir.”¹¹⁷² demiştir.

Seçimler yaklaştıkça partilerin ittifak arayışları da sürmüştür. Bunlardan CHP'nin kapatılan Millet Partisinin yerine kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi ile ittifakı söz konusu olmuştur. Bu ittifakın olacağı haberleri üzerine eski MP Genel Başkanı Hikmet Bayur, bir beyanname yayınlarak CMP'nin eski MP'nin “inkılâpçı kısmı tasfiye edildikten ve içinde yalnız Atatürk düşmanları, mürteciler ve

¹¹⁷⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 9, C.26, İnikat 47, 22.2.1954, s.279. Müzakerelerde Ali Fahri İşeri (Balıkesir), Yusuf Karslıoğlu (Malatya) ve Ömer Bilen (Ankara) kısa konuşmalar yapmıştır. Bkz., **Aynı inikat**, s.275-278.

¹¹⁷¹ Ahmad, F.-Ahmad, B.T., **a.g.e.**, s.119.

¹¹⁷² Nadir Nadi, “Aman Dikkat” **Cumhuriyet Gazetesi**, S.10.624, 25 Şubat 1954.

irticaa tâviz vermeyi kabul edenler kaldıktan sonra” kurulan bir parti olduğunu söylemiştir. Bayur bundan dolayı CHP’nin böyle bir ittifaka girmesi halinde samimi olan Halk Partililerin bu partiden ayrılmaları gerektiğini söylemiştir. Çünkü:

“Halk Partisi artık Atatürk ve İnkılâp partisi olmaktan çıkmıştır, hiç olmazsa çıkmak üzeredir. O Atanın ve İnkılâpların açık düşmanları ile elbirliği yapmaya koyulmuştur.”¹¹⁷³

Piraye Bigat, “DP’nin kuruluşundan 1954 seçimlerine kadar politikada dinin etken olduğunu hissetmemiştik”¹¹⁷⁴ diyerek dinin bu seçimlerde oynadığı rolün önemine dikkat çekmektedir. Öyle ki 1954 seçimlerinde din adamları da DP için hutbelerden oy istemekten geri kalmamışlardır. Bunlardan Ödemiş vaizi Fevzi Boyar, DP’ye oy vermeyenlerin “kafir sayılacağını” söyleyerek dini siyasete alet etmesi gibi örnekler görülmekteydi.¹¹⁷⁵

A. Emin Yalman, 1954 seçimlerini DP’nin kazanmasıyla Menderes’in basınla geçen 4 yıllık süredeki samimi işbirliğini hiçe saydığını söylemiştir. Kendisinin seçimlerden dolayı nezaket ziyaretine gittiğini Menderes’in burada ‘seçimler, vatandaşların benim tuttuğum yolu ne kadar beğendiğini’ gösterdiğini söylediğini belirtmiştir. Menderes devamla basın ile ilgili şöyle konuşmuştur:

Şimdiye kadar beni siz gazetecilerle danışmaya değer veriyordum. ‘Acaba ilaç diye aspirin mi, yoksa optalidon mu kullanmak münasiptir?’ diye fikrinizi soruyordum. Halkın coşkun güveni şimdi şunu belli ediyor. Ben kendi kendime son kararı vereceğim, dilersem aspirin, dilersem optalidon kullanacağım.¹¹⁷⁶

Menderes’in söylemleri ileride hayata geçecek ve basına karşı istibdat dönemini başlayacaktır.

¹¹⁷³ **Cumhuriyet Gazetesi**, S.10.648, 21 Mart 1954, s.1.

¹¹⁷⁴ Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s.67.

¹¹⁷⁵ Fevzi Boyar, bu sözlerinden dolayı 10 ay hapse mahkûm olmuş ancak eski meslektaşı Ankara milletvekili Ömer Bilen kendisinin affı için 7 Haziran 1957’de Meclis’te af edilmesi için öneride bulunmuştur. Kalkanoglu, **a.g.e.**, s.162.

¹¹⁷⁶ Yalman geçen 4 yıllık sürede basının hükümeti “muhalefetin haksız hücumlarına karşı devamlı surette kalkan vazifesini görmesine rağmen, başarı iktidarın başını döndürdü”ğünü ve basınla yürütülen dayanışmanın hiçe sayıldığını belirtmektedir. Yalman, **a.g.e.**, s.1639.

2 Mayıs 1954'te genel seçimler yapılarak DP %56.61 oranında oy alarak 541 milletvekilliğinden 503'ünü, CHP %34.78 oy oranıyla 31, Cumhuriyetçi Millet Partisi %4.69 oranla 5, Bağımsızlar %2.49 oyla 2 milletvekili Türkiye Köylü Partisi ise milletvekili çıkaramamıştır.¹¹⁷⁷ Seçim sonucunda CHP içindeki panikten dolayı 3 milletvekili istifa etmiştir.¹¹⁷⁸ Bu sonuçla bundan sonraki dönemde iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkiler gerginleşerek muhalefetin sert politikaları sonucunda iktidarın baskı tedbirleri daha da artmıştır.

24 Mayıs 1954'te hükümet programını okuyan Menderes, iktidar değişikliği meydana gelmediğinden hükümetteki mevcut değişikliğin nazari olmadan öteye gitmediğini söylemiştir. Bundan dolayı da yeni bir programla gelinmediğini ifade etmiştir. Uzun bir konuşmayla geçen 4 yılın bir değerlendirmesini yapmış olup 2 Mayıs seçimlerinin önemine dikkat çekmiştir. Zira geçen zamanda muhalefet “devri sabıkın bütün kötü ârazı ile şuursuz, yıpratıcı ve haysiyetsiz kavgalarıyla, yalan ve iftiraya dayanan sözde siyasi mücadele usulleriyle” hareket etmiştir. Bundan dolayı da bu durumun devamına müsaade edilmeyeceğini belirtmiştir. Menderes, muhalefetin demokrasiyi çıkarlarına yönelik kullanarak kendilerine saldırdıklarını belirtmiştir. Menderes devamla, demokrasi için şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Demokratik idarenin en sağlam teminatını kalplerde ve vicdanlarda ona karşı duyulan hürmet ve hasret hislerinde aramak icab eder... Mânevi cephesinden demokrasi, bir terbiye, nezaket ve müsamaha rejimidir denilebilir. Şereflere, haysiyetlere, insanlık vakarına karşılıklı hürmet göstermek demokratik zihniyetin esasını teşkil eder. Aksine olarak, demagojinin ve şahsiyatın fikir münakaşa ve mücadeleleri yerine kaim olması, hakaretin, iftiranın... Bütün bunların tabîî telâkki olunması demokrasiyi süratle soysuzlaştıran ve onu yok eden sebeplerin ta kendisidir.¹¹⁷⁹

¹¹⁷⁷ Akşin ve diğr., **a.g.e.**, s.182.

¹¹⁷⁸ Turan, Ş., **a.g.e.**, s.330.

¹¹⁷⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 10, C.1, İnikat 3, 24.5.1954, s.21–24.

3.4.7. DP ve 1'inci İktidar Devresinin Analizi

Demokrat Parti kendinden önceki çok partili hayat denemelerinin olumsuz sonuç vermesinden dolayı partinin programında din konusunda titiz davranmış ancak iktidara geldikten sonra başlangıçtaki özeni bu alanın kesimlerine lütuflar dağıtmak suretiyle değiştirmiştir. Ancak DP din ve vicdan hürriyetlerine yönelik adımları demokrasinin ve laikliğin bir gereği olarak görerek bu doğrultuda politikasını belirlemiştir. Zira Demokrat Parti, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki "jakoben laikliğine" karşı olarak getirdiği yeniliklerle dine "demokratik denetimin ölçütlerinden biri olma rolü"nü vermiştir. Bu rolün sonuçlarından biri olarak da "İslam, Türk vatandaşlarına yerleşik demokrasilerde temel sayılan dini hakların" verilmesi sağlanmıştır.¹¹⁸⁰ Şükrü Karatepe, DP'nin Halk Partisi gibi siyasi hayatı 'laiklik' ve 'antikomünizm' gibi iki kalın çizgi arasında tuttuğunu ancak kurucu ve yönetim kadrolarında solcu ve dindarlara yer vermediğini belirtmiştir. Fakat kendilerini destekleyen kitlelerin dinsel nitelikteki törenlerine ve geleneklerine ilgi gösterdiklerini bununda özellikle kırsal kesimdeki halkın İslamiyet'e yeniden ilgisini sağladığını belirtmiştir. Ayrıca DP'nin ezan ve din öğretiminde sağladığı nispi bir serbestinin dışında "Kemalist lâiklik" anlayışına bağlı kaldığını ifade etmektedir.¹¹⁸¹ Zaten DP kurmayları din ve vicdan hürriyetlerini temel hakların bir gereği olarak saydıklarını ilk günden itibaren sık sık dile getirmişlerdi.

CHP ile DP arasındaki laiklik tartışmasının nedenini laikliği anlama veya ona yüklenen anlam sorunundan kaynaklandığı görülmektedir. Emin Köktaş ise DP'nin laiklik anlayışını da şu şekilde açıklamaktadır:

DP hiçbir zaman lâikliği kategorik olarak reddetmemiştir. CHP'nin laiklik uygulamalarını eleştirmiş ve bunun dinsizlikle eş anlama geldiğini savunmuştur. Kendisi de farklı bir laiklik anlayışını savunmuş ve ancak, İslamı bir toplum projesi, siyasal ideoloji temeli olarak işlememiştir. Dolayısıyla özünde Cumhuriyet'in dayandığı laiklik anlayışına bağlı kaldığı söylenebilir.¹¹⁸²

¹¹⁸⁰ M. Emin Köktaş, **Din ve Siyaset**, Ankara, Vadi Yayınları, 1997, s.194

¹¹⁸¹ Karatepe, **a.g.e.**, s.120-121.

¹¹⁸² Köktaş, **a.g.e.**, s.194.

Bu dönemdeki tartışma konularının başında Diyanet İşleri Başkanlığının muhtariyeti meselesi olmuş zira laik bir devlette böyle bir kurumun olması anlaşılmalıdır. A.Fuat Başgil, bu teşkilata “muhtariyet” tanınması gerektiğini savunanlardan olmuştur. Zira laik olan devlette din ve devlet işlerini birbirinden ayırarak birini diyanet diğerini de siyaset sahasında bırakmak lazımdır. Zira laiklik esasına dayalı olan devlette artık dinî teşkilâtı hükûmetin emri altında tutmakta bir mânâ ve mantık aramaya gerek yoktur.¹¹⁸³ Tek parti döneminde ve DP iktidarında tartışılan bir konuda laiklik mevzusu olmuş nitekim laikliğin Anayasada var olduğu ancak bir tanımının yapılmadığı ve Avrupa’dakinden farklı olarak uygulandığı iddiaları öne sürülmüştür. Bundan dolayı da tanımının yapılması gerektiği ve Avrupa’daki örnekleriyle kıyaslanma suretiyle doğru tatbikin yapılması istenilmiştir. Yine din eğitimi hususunda özerkliğin sağlanması ve bu eğitimi veren kurumların Maarif Vekâletinden alınıp Diyanet İşleri Başkanlığına bağlanması talepleri öne sürülmüştür.

DP döneminde dernekleşmenin sosyal ve ekonomik koşullarının gelişmesiyle derneklerin dolayısıyla dinsel amaçla kurulanların hızla arttığı görülmektedir. Nitekim 1946–49 arasında toplam 196 din derneği bulunmasına rağmen 1950–54 arasında 2007 tane Cami yaptırma derneği başta olmak üzere toplam 2218 din derneği mevcut olmuştur. Din derneklerinin sayılarında 1954’ten itibaren büyük bir artış meydana gelmiştir. Bu artışla beraber bu derneklerin 1955–59 arasında toplamı 14.283 olurken 1960 yılında ise bu sayı 5104 olmuştur. Derneklerin sayılarının artmasında toplumun gelişmeler karşısında siyasal ve sosyal katılıma ortak olma düşüncesiyle hareket etmesi etkili olmuştur.¹¹⁸⁴

Kuşkusuz böyle bir durumun meydana gelmesinde DP’nin ikinci iktidarının başlamasından sonra dinin siyasal hayatta oynadığı rolün daha da artması etkili olmuş zira 1955–59 döneminde tüm derneklerin yanında din derneklerinin sayısında da kademe kademe büyük artışlar olmuştur. DP döneminde derneklerin etkinliklerinin artmasının yanında komite veya federasyon adıyla faaliyet gösteren

¹¹⁸³ Başgil, **Din ve Laik.**, s.204.

¹¹⁸⁴ Din dernekleri içinde şunlar bulunmaktaydı: “Fahri Kuran Kursları, Kuran Kurslarına Yardım Dernekleri, İmam Hatip Okulları, İmam Hatip Okulları Yaptırma ve Yardım Dernekleri, Din Görevlileri Dernekleri, Cami Yaptırma Dernekleri, İlâhiyatla Uğraşan Diğer Dernekler, Resmi Kuran Kursları.” Ahmet N., Yücekök, **Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1971, s.131-133.

oluşumlar da dikkat çekmekteydi. Nitekim bunlardan iktidara yakın olanların yanında (Milliyetçiler Derneği) tam tersi istikamette bulunanlar da vardı. Bu türde olanların başında üniversite gençliğinin kurdukları federasyon birlikleri olmuş olup özellikle dinsel kıpırdamalardan sonra hemen harekete geçerek faaliyette bulunulan kurum ve kişiler aleyhinde eylemleriyle dikkat çekmişlerdir. Nitekim öğrenci birliklerinin siyasette etkin rol oynamaları neticesinde iktidar zor durumda kalmış ve bu birliklerin beklentileri doğrultusunda kararlar almak durumunda kalmıştır. Örneğin Milliyetçiler Derneğinin kapatılması hususunda bunların etkin bir rolde oldukları görülmekte olup adı geçen derneğin kapanması kısmında bu etkilere değinilmişti.

Üniversitenin siyasetteki etkinliği üzerine Burdur milletvekili Mehmet Özbey, 10 Haziran 1954'te başbakanlığa bu konuda ne düşündüğünü öğrenmek amacıyla bir soru önergesi vermiştir. Başbakan adına cevap veren Maarif Vekili Celal Yardımcı, ilmin olduğu yerde siyasetin olmadığını, yarının güçlü Türkiye'sini kuracak gençlerin faydalı bilgilerle meşgul olmaları gerektiğini söyleyerek siyasetle ilgilenmemeleri gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁸⁵ Ancak bu durum kendilerinin beklentileri gibi olmayıp bu gençler DP iktidarının ve Adnan Menderes'in sonunu hazırlayan 27 Mayıs gecesine kadar etkilerini zaman zaman gösterip bu geceyi hazırlayan siyaset kurmaylarının erleri olarak vazifelerini yerine getirmişlerdir.

Demokrat Partinin ilk devresini İslamcılar açısından değerlendiren Eşref Edip, 1953 Şubat'ında memlekette meydana gelen bir takım hadiselerden sonra bir değerlendirme yapmıştır. Bu değerlendirmede Başbakana hitaben “uzun ve karanlık gecelerden sonra bir sabah sen Müslüman gönüllerin afakında bir yıldız gibi doğdun” diyerek kendisini ışık saçan bir yıldızla benzetmiştir. Edip, devamla tek parti döneminde Müslümanların çektiği eziyetleri anlatılarak milletle hükümet arasındaki mânevî mücadelenin şiddetlendiği bir anda “bir güneş gibi doğdun, halkın bütün ümitleri kırıldığı artık din hürriyeti bir daha bu memlekete gelmez diye en derin yeis ve ıstıraplara düştüğü bir anda sen bir Hızır gibi yetiştin, milleti bu yeis ve ıstıraptan kurtardın” demektedir. Zira nutuklarında da millete büyük ferahlık vererek milletin içine yerleşen korkunun geçmesini sağlamıştı. Eşref Edip, böyle bir ortamda milletin

¹¹⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, C.5, İnikat 52, 28.2.1955, s.1011.

yüreğine su serpen Menderes’le beraber “tarihte ilk defa olarak milletle hükûmet arasında gönülden bir bağlantı husule geldi” demesine rağmen içteki buhrandan sonra içinde bulunulan havayı şöyle anlatmaktadır:

Üç seneye yakın bir zaman devam eden bu güzel hava nasıl oldu da bir anda değişti? Size karşı milletin kalbî muhabbetini çekemeyenler ne yaptılar? Sizi nasıl değiştirdiler? Onlardan, sizi kıskananlardan, çekemeyenlerden, milletin din ve vicdan hürriyetine kavuşmasını istemeyenlerden başka, bütün millet size bel bağlamıştı. Uzun yıllar milleti inim inim ineten o müstebit teşekküle ancak başında sizin bulunduğunuz parti karşı koyabilirdi... Hâsılı, muhterem Başbakan, gönüller mustarıdır, mütereddittir, kararsızdır, endişelidir. Her ne kadar zâhiren her şey yolunda ve tıkrında görünürse de.¹¹⁸⁶

Muhafazakârlar Menderes’in başlangıçta beklenen bir ışıltı gibi parladığını ancak sonraki dönemlerde meydana gelen hadiseler karşısında bu özelliğini yitirdikleri iddiasında bulunmaktaydılar. Zira bunun en büyük kanıtı ise söylemlerindeki tezatlık ve tutarsızlık gösterilmekteydi. Ancak “Müslüman Türk halkı onu İslâmın hâmisî addetmişti ve hiçbir zaman o, Müslüman Türk hâmisiz, bîkes ve garip, masonların, dönmelerin elinde esir bırakmayacaktır. Müslümanlar yeise düşmesin”¹¹⁸⁷

DP’nin iktidarının ilk devresi uygulamalar ve politikalar çerçevesinde yapılan tahliller neticesinde olumlu değerlendirilmiştir. Bu dönemin DP için şatlanma dönemi olduğu görülmektedir. Nitekim yapılan değerlendirmelerden birinde ilk 4 yıllık sürenin yükselme dönemi olduğu kabul edilmektedir. Zira Necip Fazıl Kısa Kürek ise DP iktidarlarını değerlendirirken 1954 seçimlerine kadar olan birinci devreyi “hedefsiz gayret devresi”, 1957 seçimlerine kadar olan ikinci devreyi “boşuna zahmet devresi” ve 1960 yılına kadar olan süreyi de “boyuna gaflet devresi”

¹¹⁸⁶ Eşref Edip, “Başbakanla bir hasbihal”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.145, İstanbul, Gün Basımevi, Şubat 1953, s.306–310. Böyle bir makalenin yazılma nedeni Malatya Suikastıyla başlayan süreçte Vatan Gazetesinin başlattığı ve diğer muhalif basının da katıldığı yıpratma kampanyasında Menderes’in etki altında kalarak eski söylemlerini bir tarafa bırakıp Müslümanların aleyhinde tavır alması etkili olmuştur. Zira makalenin devamında Vatan Gazetesi ve başyazarı A. Emin Yalman’ın özellikle irtica konusundaki yayınlarından örnekler verilerek bunların asıl tehlike olduğu kanıtlanmaya çalışılmış ve Menderes’in din ve vicdan hürriyetlerine ve A. Emin Yalman’a yönelik önceki düşüncelerine yer verilmiştir. Bkz., **Aynı makale**, s.310-313.

¹¹⁸⁷ “Çarpışan iki siyaset”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.146, İstanbul, Gün Basımevi, Mart 1953, s.329. Menderes’in tezat halinde olmasına yönelik deliller için bkz., **aynı makale**, s.322-329.

¹¹⁸⁸ olarak nitelendirmiştir. DP iktidarı ilk dönemdeki ekonomik başarıyı sonraları sürdürmediğinden halka gücünü korumak için dine daha fazla önem vermeye başlamıştır. Bu unsur 1954 seçimlerinden sonra 1957 seçimlerinde de daha fazla rol almıştır. Nitekim Menderes, ilk iktidarında hapislere yolladığı dinci kesimin önderlerini kendi geleceği için bu kez yanına almayı uygun bulmuştu.

1956 ise Menderes, vekillerine ‘isterlerse hilâfeti dahi getirebileceklerini’ söylerken Said-i Nursi de ‘Müslüman Başvekil’den ‘Risale-i Nurun okullarda okutulmasını’ istemiştir.¹¹⁸⁹ DP 1957 seçimlerinde Nurcuların desteğini sağlamak için bunlarla ittifaka girmiş 19 Ekim 1958 tarihinde ise Adnan Menderes, Afyon’un Emirdağ ilçesinde Halifelik ve Saltanatı sembolize eden “iki tuğralı yeşil bayrak” ile Sait Nursi tarafından karşılanmıştır.¹¹⁹⁰ DP iktidarının sonlarına doğru gelindiğinde muhafazakârların etkisi Meclis’te de kendini göstermiştir. Zira bu yönde ilk adım Nevşehir milletvekili Münib Hayri Ürgüplü, “Türk Ceza Kanununun 175’inci” maddesinin değiştirilerek “dinin kendisi ve peygambere ilişkin koruyucu hükümler konulması” yolunda kanun teklifinde bulunmuştur. Fahri Ağaoğlu, ise “İslam dininin resmi devlet dini olması” için kanun teklifinde bulunmuş ancak görüşmeye alınmamıştır.¹¹⁹¹ DP iktidarının son yıllarında Kuran’ın Türkçe okunması ve yazılması için kampanya başlatılmıştı. Ancak bu fikre halk ve ilmi çevreler büyük tepki göstermişlerdir.¹¹⁹² Bu kampanyanın baş mimarı Osman Nuri Çermen, olmuş dinde reform gerekliliği gibi düşüncelerini 27 Mayıs ihtilalinden sonra da devam ettirerek kendisine göre 27 maddelik bir tasarı hazırlayarak Kurucu Meclis üyelerine sunmuştur. Bu tasarıda “Türkçe ezan, Türkçe ibadet, Kur’anın Türkçe’ye tercümesi” taleplerinin bir kanun haline getirilmesini talep etmiştir.¹¹⁹³

¹¹⁸⁸ Kısakürek, **Ben., Göz., Mend.**, s.189.

¹¹⁸⁹ Özek, **Türk., Ger., Akm.**, s.170-171

¹¹⁹⁰ Tunaya, **İslm, Akm.**, s.205.

¹¹⁹¹ Hayri Ürgüplü’nün teklifi 17 Şubat 1958 tarihli oturumda görüşüldükten sonra komisyona tekrar iade edilmiş ancak bir daha ele alınmamıştır. Tarhanlı, **a.g.e.**, s.28-29.

¹¹⁹² Albayrak, S., **a.g.e.**, s.289.

¹¹⁹³ Çermen, bu fikirlerini aylık olarak yayınladığı “İdeal Türkiye için” dergisinin Nisan 1961 tarihli 38’inci sayısına koymuştur. Çermen’in önerileri arasında “Arapça Kur’an hafızlığının yasak edilmesi, Türk vatandaşlarının hacca gitmesinin yasak edilmesi, gündüzleri namaz kılınmayarak halk konferansları düzenlenmesi, yalnız sabah namazlarının cemaatle kılınması, reforma uymak istemeyen din adamlarının emekliye çıkarılması, vaazlarda ve hutbelerde Kur’anın yanında Atatürk’ün nutuklarına, tarıma, ticarete, sanayiye, turizme yer verilmesi” vardı. Fehmi Yavuz, **Din Eğitimi ve Toplumumuz**, Ankara, Sevinç Matbaası, Aralık 1969, s.22-23.

SONUÇ

Demokrat Parti; Türk siyasi hayatında tek partili yaşama son vermiş bir parti olarak kimilerine göre: Atatürk'ün inkılâplarını hedef almış bir parti, kimilerine göre de yaşam mücadelesi sadece demokratik hayat için gösterdiği fedakârlıktan dolayı tarihi değere layık olan bir parti olmuştur. Zira Türk tarihinde her zaman büyük bir ilişki içerisinde olan din ve siyaset Demokrat Parti döneminde de revaç haline gelmişti. Zaten bu dönemden önce de özellikle Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarında başlayan batıya dönük reform hareketleri vardı. Ancak bunların pratiğe taşınması kafalarda düşünüldüğü gibi gerçekleşmemiştir. Yıkılmayla baş başa kalan İmparatorluğun ardından batının normlarıyla bütünleşmiş askeri kadronun milli mücadele zaferinden sonra dünya görüşleri doğrultusunda bir devinime gitmişlerdir. Bu devinim yüzyıllarca varlığını sürdüren ve artık işlevselliğini yitiren kurumların ortadan kaldırılmasıyla başlamıştır. Yeni ideolojinin ilkelerinin oturtulmasında halkta benimsenme sorunu ortaya çıkmış ancak alınan sert ve ödün vermez tedbirlerle bu durum kabul ettirilmiştir. Devrimlerin kurumsallaştırılması ve yerleşmesinde ise güçlü bir muhalefet anlayışının olmamasıyla tek parti yönetimin etkisi olmuştur. Zira örgütlü muhalefet iki defa denenmiş ancak imtiyazlı parti (CHP) anlayışı bu duruma ket vurarak kendi düşüncesine yönelik hareket sahasını genişletmiştir. Nitekim yapılan inkılâplar CHP'nin altı ilkesinin Anayasaya girmesiyle hukuki olarak da perçinleşmiştir. Böylece dinsel temaların toplumdaki etkilerinin kırılması amaçlanarak din etkinliği azami dereceye indirgenmiştir. Ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra dünyada gelişen sürecin etkisiyle İsmet İnönü, inkılâpların yorumlanmasında daha ılımlı davranma gerekliliğine inanmıştır. İsmet İnönü döneminin en önemli vakası olan II. Dünya Savaşının sonlarına doğru dünyanın iki kutba ayrılması olmuştur. Milli Şef ülkenin kazanan demokrasi cephesinin yanında yer almasının menfaatler doğrultusunda olacağı kanısına varmıştı. Bunun içinde 1945 yılında artık tek partinin yeterli olmayacağı ve bir muhalefet partisinin olması gerektiğine işaret eden beyanatlar vermiştir. Bu işaretler doğrultusunda zaten parti içerisinde hazır olan muhalefet kitlesinin temsilcileri harekete geçerek 1946 başlarında Demokrat Partiyi kurdular. Böylelikle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından sonra gerçek anlamda ikinci defa muhalefet partisi siyasi tarihimize girmiş oluyordu. Ancak DP'nin kurulmasıyla beraber kendisine yöneltilen muvazaa iddiaları başlamış ve bu durum 1950 seçimlerinde

iktidar olana dek sürmüştür. Çok partili hayata geçişle beraber bir yıl öne alınarak yapılan 1946 genel seçimlerinde DP meclise muhalefet partisi olarak girdi. Ancak bu seçimlerin dikkat çekici yönü açık oy ve gizli tasnif usulünün getirilmesine rağmen uygulanan baskılarla hileye gidilmesi bu seçimlerin kavgalı, sopalı seçimler olarak anılması olmuştur. Çok partililiğin gelmesiyle halkın manevi ihtiyaçlarının tatmin edilemediği görüşü CHP'ne hâkim olmaya başlamıştı. Zira partinin 1947 yılında yapılan 7'nci kurultayı bu yöndeki istemlerin had safhaya vurmasına neden olmuştur. Partinin milletvekilleri ve delegeleri vicdan hürriyeti, din ve dini eğitim hakkında o güne kadar hiç olmamış bir şekilde seslerini çıkartmışlardır. Manevi ihtiyaçlara yönelik bu istekler parti içerisinde laiklik anlayışının yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur. Nitekim kurultaydan sonra bu görüşler doğrultusunda CHP dini eğitimi sağlayan ancak daha önce kapatılan kurumlara benzer olan yenilerini açmıştır. (İmam Hatip Kursları, İlahiyat Fakültesi, İlk Okullara seçmeli din derslerinin konulması vb.)

Demokrat Parti ise kuruluşunun ardından yaptığı ilk kongreden sonra (1947) fikir ayrılıkları içine düşmüştür. Zira muhalefetin içindeki muhaliflere göre CHP'ne karşı izlenen siyaset yumuşak olmaktaydı. Bu muhalefet doğrultusunda DP'nin kurulmasının ardından kendilerinden ayrılanlar üçüncü muhalefet partisi olan Millet Partisini 20 Temmuz 1948 kurdular. Demokrat Parti ise kuruluşundan itibaren CHP'nin özellikle dinsel alanda izlediği politikalara destek vermekten kaçınıyordu. Hatta kendi programı da CHP'nden pek farklı değildi. Programın bu özelliği ve genel seçimlere doğru iktidarın politikalarına (141, 142, 163. maddeler) destek verilmesi özellikle muhafazakâr basın tarafından eleştirilere neden oluyordu. Nitekim seçimlere doğru da bu basın organları DP'nin muvazaa partisi olduğu iddialarına neden olmakta ve kendisine güvensizlik duyulmasına neden olmaktaydı. Ancak 14 Mayıs 1950 seçimlerinde büyük bir farkla iktidara gelen DP şüpheleri boşa çıkarırcasına Adnan Menderes başkanlığında kurulan ilk hükümetiyle halkı manevi gıdayla doyurmak için henüz ayı dolmadan Arapça Ezan yasağını kaldırarak işe başlamış oluyordu. Devamla radyoda kuran okunması, ilkokullara din derslerinin konulması, imam hatip okullarının tekrardan açılması, kuran kurslarının ve din derneklerinin sayılarının artması gibi devinimler halkın beklediği ve takdir ettikleri arasındaydı. Nitekim bu durum Diyanet İşleri Bütçesinin mecliste görüşüldüğü dönemlerde de teyit edilmekle beraber eksikler de dile getirilmekteydi. DP'nin

programında olmamasına rağmen dini parti konumuna getirilmesini sağlayan bu adımlar rejimin koruyuculuğunu üstlenenler tarafından tenkit edilmesine rağmen muhafazakârlar bu durumda iktidarın etrafında kümelenmeyi tercih etmişlerdir. Ancak iktidarın bu lütufkârlığı bazı kesimlerce suiistimal edilmesiyle Atatürk'ün hatıratlarına saldırılar gerçekleşmiştir. Bunu önlemek amacıyla iktidar CHP'nin bile teşebbüs edemediği Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Komünistliğe yönelik 141 ve 142. maddeler daha da ağırlaştırılmış ancak muhafazakârların din önünde büyük engel olarak belirttikleri 163. madde ise aynen kalmıştır. DP'nin iktidarının ilk iki yılında giderilen manevi susuzluk ülkede siyasi ve toplumsal bir boşluğun doğmasına neden olmuştur. Nitekim iktidarın iyi niyeti çok partili hayata geçiş aşamasında mücadele verenlerden Ahmet Emin Yalman'ın, Malatya'da muhafazakâr kimliği taşıyanların saldırısına uğramasıyla tahribe uğramıştır. Bu olaydan sonra Adnan Menderes, kendisini destekleyen halk yığınlarını ve İslamcılarını bir kenara bırakarak CHP'nin ve ideolojisinin temsilcileriyle münasebetlere girerek yeni arayışlar içinde olmuştur. Ancak bu da kısa sürecek az önce mesafe bıraktıklarıyla ileride daha da sıkı bir bağ kuracaktır.

Adnan Menderes hükümetinin ilk devresi özellikle tarımsal alandaki gelirlerin fazlalığı ve Amerikan yardımların ülkede makineleşmede kullanılması ekonomik refahı sağlamıştır. Böylece halkın beklentilerinin karşılanması yanında ekonomi alanındaki yükselme de DP'ye karşı olan bağlılığı daha da güçlendirmiştir. Tarımdaki iyileşme ile daha önce söz sahibi olamayan kesim artık yönetimdeki yerini almıştır. İlk devrede dış politikada da bir hareketlilik yaşanmış imzalanan paktlarla (Balkan, Bağdat) güvenli bir ortam sağlanılmıştır. Kore'ye asker gönderilerek dünya siyasetinde etken olan güçlerin (Amerika) yanında olduğu kabul ettirilmiştir.

İlk iktidar döneminde tavizkar davranılmasıyla daha önce arka planda kalan İslamcılar siyasi arenada belirleyici rol oynamaya başlamışlardır. Nitekim 1950 seçimlerinde tam anlamıyla etken olmayan din 1954 seçimlerinde belirleyici unsur olmuş öyleki yapılan değerlendirmelerde 1954 seçimlerine kadar dinin siyasetteki rolünün ne olduğunun farkında olunmadığı ifade edilmektedir.

KAYNAKÇA

A- KİTAPLAR

- AĞAOĞLU Samet, **İki Parti Arasındaki Farklar**, I. Basım, Arbas Matbaası, Ankara, 1947.
- Samet, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, Baha Matbaası, [y.y.], 1972.
- Samet, **Siyasi Günlük, Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, (Yay. Haz. Cemil KOÇAK), II. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- AHMAD Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan) Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945–1980**, (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, 1994.
- Feroz – AHMAD, Bedia Turgay **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, I. Basım, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1976.
- AKDEMİR Salih, **Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümelere**, Akid Yayıncılık, Ankara, 1989.
- AKŞİN Sina ve Diğerleri, **Türkiye Tarihi**, 5. Basım, Cem Yayınevi, C.4, İstanbul, 1997.
- ARSEL İlhan, **Laik Devlet Anlayışından Sapmalar**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974.
- ALBAYRAK Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004.
- ALBAYRAK Sadık, **Türkiye'de Din Kavgası**, İstanbul, İleri Sanat Matbaası, 1973.
- ARCAYÜREK Cüneyt, **Yeni İktidar, Yeni Dönem**, 1. Basım, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1983.
- ARVAS İbrahim, **Tarihi Hakikatler**, Ankara, Yargıçoğlu Matbaası, 1964.
- ARMAĞAN Servet **Din Vicdan Hürriyeti ve Laiklik**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
- ATATÜRK M. Kemal, **Nutuk**, (Yay. Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.
- ATAY Falih Rıfkı **Çankaya**, Sena Matbaacılık, İstanbul, 1968.

- AVCIOĞLU Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, I. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.
- AYDEMİR Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1964.
- Şevket Süreyya, **İhtilalin Mantığı**, 7. Basım, Simge Yayıncılık, Ankara, 2000.
- AYDIN Muhammet Şevki, **Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme İstihdamı**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Kayseri, 2000.
- AYHAN Halis, **Türkiye'de Din Eğitimi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- AYKOL Hüseyin, **Türkiye'de Sağ ve İslamcı Örgütler**, Pelikan Yayınevi, İstanbul, 1996.
- BABAN Cihad, **Politika Galerisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.
- BARUTÇU Faik Ahmet, **Siyasi Hatıralar**, (Yay. Haz. Mustafa Everdi), C.2, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001.
- BANGUOĞLU Tahsin, **Kendimize Geleceğiz**, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 1984.
- BAŞAR Ahmet Hamdi, **Demokrasi Buhranları**, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1956.
- BAŞGİL Ali Fuad, **Din ve Lâiklik**, 2. Basım, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1962.
- Ali Fuad, **27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri**, (Çev. .M. Ali Sebük-İ. Hakkı Akın), Çeltüt Matbaacılık, İstanbul, 1966.
- BAŞGÖZ İlhan **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Kültür Bakanlığı Yayınları No:1794, Ankara, 1999.
- BAYAR Celal, **Başvekilim Adnan Menderes**, (Yay. Haz. İsmet Bozdağ), I.Basım, Baha Matbaası, İstanbul, (tarih yok).
- BERKES Niyazi, **Baticılık, Ulusculuk ve Toplumsal Devrimler**, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.
- Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 7. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Niyazi, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, 1. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.
- Beşinci Milli Eğitim Bakanlığı Şurası**, MEB., Yayın Müdürlüğü, [y.y.] 5-17, Şubat 1953.
- BİLGİN Beyza **Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri**, Emel Matbaacılık, Ankara, 1980.
- BORAK Sadi, **Atatürk ve Din**, Anıl Yayınevi, İstanbul, 1962.

- BOZDAĞ İsmet, **Demokrat Parti ve ötekiler**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1975.
- BURÇAK Rıfki Salim, **On Yılım Anıları (1950–1960)**, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1998.
- CEBECİ Suat, **Din Eğitimi, Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1966.
- CERRAHOĞLU Piraye Bigat **Demokrat Parti Masalı**, 1.Basım, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1996.
- ÇAĞATAY Neşet, **Türkiye’de Gerici Eylemler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.
- ÇAVDAR Tevfik **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, 2. Basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.
- Tevfik, **“Müntehib-i Sani” den Seçmene**, 1. Basım, V Yayınları, Ankara, 1987.
- ÇELENK Halit, **141 ve 142 Üzerine**, Anka Yayınları, Ankara, 1976.
- ÇOKER Fahri, **Türk Parlamento Tarihi - Milli Mücadele ve TBMM**. 1. dönem (1919–1923) C.1, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
- DAVER Bülent, **Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1955.
- DUMAN Doğan, **Demokrasi Sürecinde Türkiye’de İslamcılık**, 9 Eylül Yayınları, İzmir, 1997.
- DUMANOĞLU Mehmet, **Türkiye’de Laiklik**, (1920–2003) 2. Basım, Berkan Yayınları, Ankara, 2005.
- DURSUN Davut, **Laiklik, Değişim ve Siyaset**, İnsan Yayınları, 1.Basım, İstanbul, 1955.
- DP Kongresi, DP II. Büyük Kongresinin havasını da aksettiren bir röportaj serisi**, Ulus Basımevi, Ankara, 1949.
- EDİP Eşref, **Kara Kitap**, 2. Basım, Sebilürreşad Neşriyat, İstanbul, 1967.
- EKİNCİ Necdet, **Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, 1. Basım, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.
- ERER Tekin, **Kızıl Tehlike**, Ak Yayınları, İstanbul, 1966.
- Tekin, **On Yılım Mücadelesi**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1964.
- Tekin, **Türkiye’de Parti Kavgaaları**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963.
- ERGİL Doğu, **Atatürkçü Toplum ve Siyaset Felsefesi Açısından Laiklik**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1990.

- ERİM Nihat, **Günlükler**, (1925–1979), (Haz. Ahmet Demirel), C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- EROĞUL Cem, **Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.
- EROĞLU Hamza, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel ilkelerinden Laiklik**, Atatürk AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1995
- ERTAN Veli-KÜÇÜK Hasan, **Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi Dinin Müesseseleri ve Din Âlimleri**, Türkiye Kalkınma ve Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1976.
- ESİRCİ Şükrü **Menderes Diyor ki**, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967.
- GOLOĞLU Mahmut, **Demokrasiye Geçiş**, I. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982.
- Mahmut, **Sivas Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1969.
- GÖKAÇTI Mehmet Ali, **Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- GÖKALP Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, (Haz. Mehmet Kaplan), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul (tarih yok).
- GÖKER Levent **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, 6.Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- GÜNEŞ Muharrem - GÜNEŞ Hasan, **Türkiye'de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003.
- HATİPOĞLU Süleyman, **Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, I. Basım, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- HEPER Metin, **Türk Demokrasininin Dünü, Bugünü ve Yarını**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- İCRA Baside, **Demokrat Parti Tüzük ve Programı**, 1. Basım, Güner Ofset, Ankara, 1992.
- İNAN A. Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye Devrimi**, 4.Basım, TTK Yayınları, Ankara, 1998.
- JASCHKE Gotthart, **Yeni Türkiye'de İslamlılık**, Türkçesi: Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972.
- KALKANOĞLU Semih, **İsmet İnönü: Din ve Laiklik**, 1. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.

- KANSU Ceyhun Atuf, **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı**, 3. Basım, Varlık Yayınları, İstanbul, 1981.
- KANSU Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, 4. Basım, C.1, AKDITYK, TTK Yayınları, Ankara, 1997.
- KARATEPE Şükrü, **Tek Parti Dönemi**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- KARPAT, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- KEYDER Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, 10. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- KILIÇ Ali, **Hatıralar**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- KILÇIK Haluk Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri, C.1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991.
- KISAKÜREK Necip Fazıl, **Benim Gözümde Menderes**, 3. Basım, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1993.
- Necip Fazıl, **O ve Ben**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1974.
- KONGAR Hürriyet, **Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999.
- KÜÇÜKAĞA Ahmet **Türkiye'de laiklik serüveni**, Emre Yayın, İstanbul 1996
- KÖKTAŞ M. Emin, **Din ve Siyaset**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.
- LEWIS Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), 7. Basım, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- MANAZ Abdullah **Atatürk Reformları ve İslam**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1995.
- MARDİN Şerif, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, 5. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- MİRKELAMOĞLU Necip, **Atatürkçü Düşünce ve Uygulamada Din ve Laiklik**, 1. Basım, Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
- ÖCAL Mustafa, **20. Yüzyılda Türkiye'de Din Eğitimi**, Bursa, (Y.e.y.), 2003.
- ÖZEK Çetin, **100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968.
- Çetin, **Türkiye'de Lâiklik**, Baha Matbaası, İstanbul, 1962.
- ÖZERDİM Sami N., **Atatürk Devrimi Kronolojisi**, Çankaya Belediyesi Yayınları, Ankara, 1996.
- ÖZTÜRK Kazım, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, Ak Yayınları, İstanbul, 1968.

- OKUTAN Ömer, **Din Eğitimi Okulları Planlaması ile İlgili Rapor**, MEB Araştırma ve Koordinasyon Dairesi, Ankara, 1971.
- PARMAKSIZOĞLU İsmet, **Türkiye’de Din Eğitimi**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1972.
- Postallı Hakan, **Demokrat Partinin Din Politikaları, (1949–1954)**, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, 1971
- SARAY Mehmet, **Türklerde Din ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.
- SARIKOYUNCU Ali **Atatürk Din ve Din Adamları**, 2. Basım, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.
- SELEK Sabahattin, **Milli Mücadele I. Anadolu İhtilali**, 2. Basım, Güneş Matbaacılık, İstanbul, 1965.
- Sabahattin, **Milli Mücadele II. İstiklal Harbi**, 2. Basım, Toker Matbaası, İstanbul, 1965.
- SENCER Muzaffer, **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**, Garanti Matbaası, İstanbul, 1968.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, 5. Basım, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997.
- SİTEMBÖLÜKBAŞI Şaban, **İslamın Yeniden İnkışafı**, I. Basım, İSAM Yayınları, Ankara, 1955.
- ŞAHİNGİRAY Özel, **Celâl Bayar’ın Söylev ve Demeçleri**, I. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999.
- TARHANLI İstar B., **Müslüman Toplum, “laik” Devlet**, Afa Yayınları, İstanbul, 1993.
- TİMUR Taner, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- T.C Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi**, AKDITYK Yayınları, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- TOKER Metin, **DP’nin Altın Yılları**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1991.
- TUNAYA Tarık Zafer, **İslamcılık Akımı**, 1.Basım, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Tarık Zafer, **Türkiyede Siyasi Partiler**, Doğan Kardeşler Yayınları, İstanbul, 1952.

- TUNCAY Suavi, **Parti İçi Demokrasi ve Türkiye**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.
- TUNCER Acar, **Laiklik ve Din – Türklerde Vicdan Hürriyeti Tarihi**, Ticaret Matbaası, İzmir, 1996.
- TURAN İlhan, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler**, TBMM Yayınları, Ankara, 2003.
- İlhan, **İsmet İnönü ve Tek Dereceli İlk Seçimler**, İnönü Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.
- TURAN Osman, **Türkiye’de Manevî Buhran Din ve Laiklik**, 3. Basım, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1993.
- TURAN Şerafettin, **İsmet İnönü**, 1 Basım, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- UZUN Ahmet-ÖZBUĞA, Mahmut, **Millî Eğitim Şûraları**, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1998.
- ÜZMEZ Hüseyin, **Çilenin Böylesi**, Nevzat Yayınevi, Ankara, 1977.
- Hüseyin, **Malatya Suikasti**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1996.
- ÜNSÜR Ahmet **Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Liseleri**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- VELİDEDEOĞLU Hıfzı Veldet, **Türkiye’de Üç Devir**, 3. Basım, Sinan Yayınları, İstanbul, 1974.
- YAKIT İsmail, **Atatürk ve Din**, 3. Basım, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta, 2001.
- YALMAN Ahmed Emin, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, 2. Kitap, 2. Basım, (Haz. Erol Şadi Erdinç), Pera Turizm ve Ticaret Yayınları, İstanbul, 1997.
- YAVUZ Fehmi, **Din Eğitimi ve Toplumumuz**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.
- YEŞİL Ahmet, **Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- YÜCEL Hasan Ali, **Türkiye Maarifi**, Nebioğlu, Yayınevi, İstanbul, 1959.
- YÜCEL M. Serhan, **Demokrat Parti**, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001.
- YÜCEKÖK Ahmet, **100 Soruda Türkiye’de Din ve Siyaset**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1971.
- Ahmet, **Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.

ZELYUT Rıza, **Siyaset ve Din**, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1996.

B- MAKALELER

1- İsimli

Ak Mustafa, “Mecburi Din Öğretimi Lâikliğe Aykırımıdır?”, C.4, S.89, **Sebilürreşad Dergisi**, Kardeşler Matbaası, İstanbul, Ekim 1950.

Akbulut Dursun Ali, “Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları”, **Türkler**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Akder Necati, “Din Dersleri ve Siyaset”, **Din Yolu Dergisi**, C.1, S.13, Güney Matbaası, Ankara, 20 Haziran 1956.

Aksanyar Necati, “Demokrat Partinin Din Politikalarının Türk Basınındaki Yansımaları”, **Akademik Bakış Dergisi**, S.11, Celalabad, 2006.

Aydın Mesut, “Yeni Türk Devleti ve Misak-ı Milli”, **Türkler**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Bağrıyanık, “Gülünç Hakikatlar”, **Serdengeçti Dergisi**, S.13, Haziran 1951.

Batur Davut “Açık Mektup”, **Ehli Sünnet Dergisi**, C.3, S.59, Sıralar Matbaası, 1 İstanbul, Mayıs 1949.

Başgil Ali Fuad, “İrtica yok efendiler”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.95, Gün Basımevi, İstanbul, Şubat 1951.

Be. De., “Hadiselerin Muhasebesi”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.23, Şaka Matbaası, İstanbul, 25 Ağustos 1950.

-----, “Hadiselerin Muhasebesi”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.52, Şaka Matbaası, İstanbul, 16 Mart 1951.

-----, “Hadiselerin Muhasebesi”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.56, Şaka Matbaası, İstanbul, 18 Mayıs 1951.

-----, “Hadiselerin Muhasebesi”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.59, Şaka Matbaası, İstanbul, 8 Haziran 1951.

Binaltı Numan A., “Vatan Hâini”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.62, Şaka Matbaası, İstanbul, 29 Haziran 1951.

Büyük Doğu, “Çıfıta Cevap”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.7, Şaka Matbaası, İstanbul, 25 Kasım 1949.

- Dedektif X Bir, “Millet Partisi ve Tezadı”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.42, Şaka Matbaası, İstanbul, 5 Ocak 1951.
- Doğrul Ömer Rıza “Kurultayda Din Davası”, **Selamet Dergisi**, S.31, Ege Basımevi, İstanbul, 19 Aralık 1947.
- Ömer Rıza “Dini Meslek Erbabının Yaşama Hakkını Korumak İcabeder”, **Selamet Dergisi**, S.3–71, Şaka Matbaası, İstanbul, 26 Ocak 1949.
- Ömer Rıza “İmam ve Hatip Kursları Hakkında”, **Selamet Dergisi**, S.6-74, Şaka Matbaası, İstanbul, 16 Şubat 1949.
- Elmalılı Ali Rıza, “Radyoda Kur’an Okunamaz!”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.36, Şaka Matbaası, İstanbul, 24 Kasım 1950.
- E dip Eşref, “Başbakanla bir hasbihal”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.145, Gün Basımevi, İstanbul, Şubat 1953.
- Eşref, “Demokrat Partinin Din Siyaseti”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.2, S.27, Şaka Matbaası, İstanbul, Ocak 1949.
- Eşref, “Lâik Devletin Lâik Meclisinde Din Meseleleri Konuşulamaz”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.2, S.33, Şaka Matbaası, İstanbul, Mart 1949.
- Eşref, “Celal Bayar Gladistondan mı İlham Aldı”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.2, S.39, Şaka Matbaası, İstanbul, Nisan 1949.
- Eşref, “Hacca Giden Türk Gazetecileri”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.3, S.62, Şaka Matbaası, İstanbul, Ekim 1949.
- Eşref, “Demokratlar Müslümanlığı kurtarabilecek mi?”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.91, Kardeşler Basımevi, İstanbul, Kasım 1950
- Eşref, “Hükûmetin Programı ve Ezan Meselesi”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.80, Kardeşler Matbaası, İstanbul, Haziran 1950.
- Eşref, “Müslüman Türk Milleti Din hürriyetine tamamen sahip midir”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.132, Kardeşler Basımevi, İstanbul, Ağustos 1952.
- Eşref, “Yere Serilen Kara ve Kızıl Taasup”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4 S.82, Kardeşler Matbaası, İstanbul, Haziran 1950.
- Felek Burhan “Din Öğretimi Hakkında”, **Selamet Dergisi**, S.10, Kardeşler Matbaası, İstanbul, 25 Temmuz 1947.
- Burhan “Türbelere Hürmet”, **Selamet Dergisi**, Ege Basımevi, S.31, İstanbul, 19 Aralık 1947.

- Burhan “Ezan Meselesi”, **Selamet Dergisi**, Şaka Matbaası, S. 7-75, İstanbul, 23 Şubat 1949.
- FEROZE Muhammed “Laiklikte Aşırılık ve İlimlilik”, **Türkiye’de İslam ve Laiklik**, (Der. İnsan), İnsan Yayınları, İstanbul, 1995,
- Fındıkoğlu Z. Fahri “Bir İlahiyat Fakültesi Kurmak”, **Selamet Dergisi**, S.57, Ege Basımevi, İstanbul, 2 Temmuz 1948.
- Gökay Fahreddin Kerim “Din Terbiyesi Lâikliğe Aykırı Değildir”, **Selamet Dergisi**, S.8, Kardeşler Basımevi, İstanbul, 11 Temmuz 1947.
- Kentli Mustafa, “Din ve Devlet”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.2, S.38, Şaka Matbaası, İstanbul, Nisan 1949.
- Kilimlioğlu, “Lâiklik ve 163’üncü madde”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.127, Kardeşler Basımevi, İstanbul, Mayıs 1952,
- Miras Sedat “Edebi Hakikatin Sesi”, **Millet Dergisi**, S.61, Osmanbey Matbaası, 3 İstanbul, Nisan 1947.
- Müftüoğlu Mustafa, “Türkçü ve Dönme”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.7, Şaka Matbaası, İstanbul, 25 Kasım 1949,
- Mustafa, “D.P.”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.16, Şaka Matbaası, İstanbul, 27 Ocak 1950.
- MUMCU Ahmet, “Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik”, **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
- Ogan M. Raif, “Gerçek İnkılâp Nedir?”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.53, Şaka Matbaası, İstanbul, 23 Mart 1951.
- M. Raif “İmam-Hatip Kurslarında İlâhiyat Fakültesinde”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.2, S.30, Şaka Matbaası, İstanbul, Şubat 1949.
- M. Raif, “Kur’an Diliyle Ezan”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.IV, S.81, Kardeşler Matbaası, İstanbul, Haziran 1950.
- M. Raif, “Radyoda Kuran”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.5, S.101, Şaka Matbaası, İstanbul, Temmuz 1951.
- M. Raif, “Şeriatı Yaşatmamak Celâl Bayar’ın Ne Haddine”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.2, S.39, Şaka Matbaası, İstanbul, Nisan 1949.
- M. Raif, “Reylerimizi Kimlere Vermeliyiz”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.3, S.73, Şaka Matbaası, İstanbul, Mart 1950.

- Özgen M. Rasim, “Aç Gözünü, Sen Ey Yeni İktidar”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.43, Şaka Matbaası, İstanbul, 12 Ocak 1951
- M. Rasim, “Bütün Bilânço”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.45, Şaka Matbaası, İstanbul, 26 Ocak 1951.
- ÖZTÜRK Veli, “Çok Partili Dönemde Din Eğitimi ve Öğretimi” **Türkiyede Din Eğitimi ve Öğretimi**, Türk Yurdu Yayınları, (Yay. Haz. UNAN, Fahri-HACALOĞLU, Yücel), Ankara, 1999.
- Reed Howard A., “Laik Türkiye’de İslâm’ın yükselişi”, **Türkiye’de İslâm ve Laiklik**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Rustow Dankwart R. “Türkiye’de İslâm ve politika”, **Türkiye’de İslâm ve Laiklik**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- TARHANLI İftar, “Türkiye Cumhuriyetinde Diyanet İşlerinin Düzenlenmesi, **Din-Devlet İlişkileri Sempozyumu**, (Haz. Osman Tunç), Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.
- TOPRAK Binnaz, “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi” , **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Beta Basım Yayınları, İstanbul, 1986.
- Saraçlar M. Naci “Milli Eğitim Bakanının İtirafı”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.1, S.2, Şaka Matbaası, İstanbul, Mayıs 1948.
- Seno Cafer “Yeni Bir Dönüm Noktası”, **Millet Dergisi**, C.9, S.221, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 10 Mayıs 1950.
- Zapsu Abdürrahim “Milletin Büyük Bir Sevinçle Karşılacağı Bir KanunTasarısı”, **Ehli Sünnet Dergisi**, C.2, S.28–2, Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul, 15 Ocak 1948.
- Abdürrahim, “Adnan Menderes’e Açık Mektup”, **Ehli Sünnet Dergisi**, C.4, S.86, Sıralar Matbaası, İstanbul, 15 Haziran 1950.
- Abdürrahim “Din ve Laiklik”, **Ehli Sünnet Dergisi**, Sıralar Matbaası, C.4, S.85, İstanbul, Haziran 1950.
- Zapsu Pertev, “İlahiyat Fakültesi Ne Oldu?”, **Ehli Sünnet Dergisi**, C.3, S.68, Sıralar Matbaası, İstanbul, 15 Eylül 1949.

2- İsimsiz

- “Atatürk ve Farmasonluk”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.1, S.25, Şaka Matbaası, İstanbul, Aralık 1948.
- “Atatürk Hayat Olsa Celal Bayar Ne Yaptı?”, **Millet Dergisi**, S.39, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 31 Ekim 1949.
- “Başbakanın Din Öğretimi Hakkındaki Demeci”, **Selamet Dergisi**, S.3-79, Şaka Matbaası, İstanbul, 26 Ocak 1949.
- “Çarpışan iki siyaset”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.146, Gün Basımevi, İstanbul, Mart 1953.
- “Celâl Bayar Bursa’da”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.2, S.44, Şaka Matbaası, İstanbul, Mayıs 1949.
- “Demokratlara kurulan pusu”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.93, Gün Basımevi, İstanbul, Ocak 1951
- “Din Öğretimi Hakkında”, **Selamet Dergisi**, S.41, Ege Basımevi, İstanbul, 27 Şubat 1948.
- “Din Öğretimi ve Din Müesseseleri Hakkında”, **Selamet Dergisi**, S.41, Ege Basımevi, İstanbul, 27 Şubat 1948.
- “Din Öğretimi ve Din Müesseseleri Hakkında”, **Selamet Dergisi**, S.42, Ege Basımevi, İstanbul, 5 Mart 1948.
- “Din ve Ahlâk Dersleri”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.1, S.5, Şaka Matbaası, İstanbul, Haziran 1948.
- “Dine Karşı Takip Edilecek Siyaset”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.2, S.50, Şaka Matbaası, İstanbul, Haziran 1949.
- “Diyanet Reisinin Mühim Beyanâtı”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.86, Şaka Matbaası, İstanbul, Eylül 1950.
- “Ezan Hakkında Kanun Teklifleri”, **Sebilürreşad Dergisi**, C. IV, S.82, Şaka Matbaası, İstanbul, Haziran 1950.
- “Ezanı Muhammedi’yi İstiyoruz”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.81, Kardeşler Matbaası, İstanbul, Haziran 1950.
- “Fehmi Ustaoglu ve Demokrat Parti”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.141, Gün Basımevi, İstanbul, Aralık 1952.
- “Gramofon ve Radyo ile Kur’an”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.5, S.107, Şaka Matbaası, İstanbul, Temmuz 1951.

- “Hacca Gitmek Meselesi”, **Selamet Dergisi**, Kardeşler Matbaası, S.11, İstanbul, 1 Ağustos 1947.
- “Halk Partisinin Din Siyaseti” **Selamet Dergisi**, S.27, Ege Basımevi, İstanbul, 21 Kasım 1947.
- “İslam Demokrat Partisi”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.5, S.125, Kardeşler Basımevi, İstanbul, Nisan 1952.
- “İmam Hatip Kursları-İslâm İlahiyat Fakültesi Hakkında”, **Selamet Dergisi**, S.56, Ege Basımevi, İstanbul, 25 Haziran 1948.
- “İnkılâp ve Din”, **Selamet Dergisi**, S.64, Ege Basımevi, İstanbul, 20 Ağustos 1948.
- “İnkılâp ve Din 2”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.1, S.15, Şaka Matbaası, İstanbul, Eylül 1948.
- “Kıpkızıl Bir Dalâlet”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.1, S.3, Şaka Matbaası, İstanbul, Haziran 1948.
- “Komünistlikle Mücadele” **Selamet Dergisi**, S.34, Ege Basımevi, İstanbul, 9 Ocak 1948.
- “Masonluk ve Din”, **Ehli Sünnet Dergisi**, C.3, S.57, Aydınlık Matbaası, İstanbul, 1 Nisan 1949.
- “Mekteplere Konacak Din ve Ahlâk Dersleri Ne Oldu?”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.1, S.15, Şaka Matbaası, İstanbul, Eylül 1948.
- “Menderes iki ateş arasında”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.136, Kardeşler Basımevi, İstanbul, Ekim 1952.
- “Milliyetçiler Derneği”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.144, Gün Basımevi, İstanbul, Şubat 1953.
- “Milliyetçiler Derneği”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.149, Gün Basımevi, İstanbul, Nisan 1953.
- “Millî Mücadelede hâkim ruh”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.139, Gün Basımevi, İstanbul, Kasım 1952.
- “Mühim Bir Tebliğ”, **Selamet Dergisi**, S.8, Kardeşler Matbaası, İstanbul, 11 Temmuz 1947.
- “Müjdeler Olsun”, **Büyük Doğu Dergisi**, S.47, Şaka Matbaası, İstanbul, 9 Şubat 1951.
- “Parti Mücadelelerinde Din”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.77, Kardeşler Matbaası, İstanbul, Nisan 1950.

- “Radyomuz Dinî Neşriyat Yapmalı mı?”, **Selamet Dergisi**, S.21, Kardeşler Matbaası, İstanbul, 10 Ekim 1947
- “Radyoda Kuran”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.4, S.83, Kardeşler Matbaası, İstanbul, Temmuz 1950.
- “Radyoda Niçin Kur’an Okunmuyor?”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.3, S.53, Şaka Matbaası, İstanbul, Temmuz 1949.
- “Tatbikatta 163’üncü madde”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.5, S.119, Kardeşler Basımevi, İstanbul, Ocak 1952.
- “Türbeler Kanunu Kalkıyor mu?”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.2, S.44, Şaka Matbaası, İstanbul, Mayıs 1949.
- “Zincirli Din Hürriyeti”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.1, S.12, Şaka Matbaası, İstanbul, Ağustos 1948.
- “163’üncü madde”, **Sebilürreşad Dergisi**, C.6, S.133, Kardeşler Basımevi, İstanbul, Ağustos 1952.

C- BELGELER

1- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

- BCA 030-01, Dosya 41, Klasör 242, Evrak 2.
 BCA, 030-01, Dosya 42, Klasör 251, Evrak 17.
 BCA, 030-01, Dosya 51, Klasör 306, Evrak 2.
 BCA 030-01, Dosya 60, Klasör 370, Evrak 8.
 BCA, 030-13-03-02, Dosya 124, Klasör 92, Evrak 6.
 BCA 030-18-01-02, Dosya 121 Klasör 83, Evrak 16.
 BCA, 030-18-01-02, Dosya 154, Klasör 51, Evrak 15.

2-

- CHP Yedinci Kurultayı Tutanağı**, Ulus Basımevi, Ankara, 1948.
Demokrat Parti Tüzük ve Programı, Doğu Matbaası, Ankara, 1953.
DP Meclis Grubu Tutanakları (1950)
Düstur 3. Tertip
TBMM Tutanak Dergisi / Zabıt Ceridesi (1920-1924, 1939-1960)

D- SÜRELİ YAYINLAR

1- DERGİLER

Ayın Tarihi (1951–1953, 1956)**
 Büyük Doğu (1949–1951)
 Din Yolu (1956)
 Ehli Sünnet (1948–1953)
 MEB Tebliğler (1949–1951)
 Millet (1947–1950)
 İslam Dünyası (1952–1953)
 İslamın Nuru (1953)
 Sebilürreşad (1948–1953, 1–163 sayı)
 Serdengeçti (1950–1951)
 Selamet (1947–1949)

2- GAZETELER*

Akşam (1950)**
 Büyük Doğu (1951–1952)
 Cumhuriyet (1950–1954-Mayıs)
 Kudret 1950–1951
 Milliyet (1950)
 Ulus (1950–1953)
 Yeşil Nur (1951–1952)
 Yeni İstanbul (1951)
 Zafer (1950–1953)
 Vatan (1950–1953)

* Gazete makaleleri dipnotlarda gösterildiğinden burada verilmemiştir.

** Parantez içindeki tarihler kronolojik olarak taranmış olup tez içinde verilen diğer tarihler ise konuların gereksinimine göre içinde bulunulan ay itibarıyla taranmıştır.

E. ANSİKLOPEDİLER

Türkler C.16.

F. GÖRÜŞME

DP 10., 11. dönem Muş Milletvekili Gıyasettin Emre ile. (9.6.2006)

DİZİN

-A-

Adnan Menderes; 63, 64, 68–71, 136, 145, 146, 154, 162, 165, 169, 172, 173, 183, 184, 197–199, 203, 205, 211, 212, 215, 221, 222, 240, 243, 245, 248, 249, 256, 262, 265, 267–269, 275, 277, 278, 285, 293, 295, 304, 306, 309, 314, 315, 325–327, 332, 337, 342, 344, 347, 348, 350, 353, 359.

Ahlak; 7, 23, 38, 45, 49, 54, 56, 76, 87, 105, 107, 109, 125, 126, 148, 181, 182, 206, 297, 301, 302, 302, 305.

Anıtkabir; 104, 169, 195, 336.

Arapça; 2, 27, 38, 40, 52, 55, 88, 89, 90, 121, 147, 164, 165–176, 178, 185, 191, 198, 200, 206, 209, 213, 232, 234, 281, 345, 347.

Atatürk; 12, 16, 19–21, 36, 39, 42–44, 54, 60, 68, 80, 87, 88, 92, 101, 127, 130, 144, 157, 165–169, 173–176, 179, 193–195, 198, 203, 209–231, 247, 263, 265, 267, 272, 276, 280, 282, 287, 288, 292, 293, 297, 301, 306, 314, 315, 318–320, 322, 335, 336, 338, 346, 348, 349, 351–355, 358, 360.

-B-

Bağdat; 289, 348.

Balkan; 6, 348.

Beyanname; 10, 12, 13, 15, 16, 27, 43, 60, 72, 73, 75, 127, 139, 146, 147, 160, 167, 188, 190, 215, 225, 229, 281, 282, 288, 289, 311, 319, 320, 338, 364.

Besmele; 10, 206.

Büyük Doğu; 3, 86, 144, 145, 156, 169, 170, 179–191, 195, 197, 207, 213, 214, 227, 243, 255, 269–274, 279, 281, 290–294, 308, 319, 353, 356–359, 363.

-C-

Cami; 15, 22, 26, 34, 37–39, 41, 52, 66, 95, 108, 114, 126, 127, 146, 147, 166, 177, 179, 180, 194, 204, 207, 260, 264, 280, 284, 288, 300, 311, 336, 342.

Celal Bayar; 63–66, 68, 69, 71, 72, 127, 129–131, 137, 143, 144, 146, 149, 154, 159, 165, 174, 176, 210, 266, 282, 287, 357, 360.

Cumhuriyet Halk Partisi; 37, 76, 106, 150, 154.

Cumhuriyetçi Millet Partisi; 339.

CMP; 323, 338.

-D-

Darul kurra; 52

Darul funun; 29, 245.

Demokrat Parti; 1-3, 6, 59, 60, 65, 66-73, 75, 76, 96, 99, 127-130, 132, 133, 140, 141, 143, 148, 149, 161, 151, 154, 156, 157, 162, 167, 168, 170-173, 185, 193, 200, 206, 218, 236, 246, 254, 255, 258, 268, 270, 271, 275, 279, 283, 284, 288, 295, 310, 322, 340, 343, 346, 347, 349, 351, 352, 355, 357, 360-363.

Diyanet İşleri Başkanlığı; 1, 3., 12, 26, 27, 40, 41, 44, 52, 54, 55, 79, 80, 85, 88, 92, 112, 113, 117, 118, 120, 125, 129, 164, 178-182, 184, 192, 194, 200-207, 233, 236, 238-240, 259-263, 297-303, 317, 337, 341, 347, 350, 354, 359, 360.

Diyanet İşleri Reisliği; 54, 55.

DİB; 36, 38, 39, 54, 79, 83, 88, 106, 109, 112, 115, 119, 177, 178, 181, 182, 186, 200, 201, 204, 205, 207, 223, 234, 259-262, 312.

-E-

Ezan; 14, 38, 40, 55, 89, 90, 147, 164-179, 185, 191, 198, 200, 206, 208, 209, 213, 219, 232, 274, 281, 284, 340, 345, 347, 357, 358, 360.

-H-

Hac; 88, 90, 91, 345, 361.

Halife; 9, 14-17, 21, 22, 29, 30, 39.

Halifelik; 29, 48, 102, 252-254, 344.

Hatip; 22, 25, 26, 39, 45-48, 52, 53, 95, 105, 107, 109-111, 118-123, 130, 183, 195, 201, 204, 206, 232-240, 294, 300, 302, 303, 337, 347, 352, 355, 357, 358, 361.

Hikmet Bayur; 63, 75, 228, 229, 315, 318, 319, 338.

Hürriyet Partisi; 286, 315.

Hutbe; 14, 22, 38, 39, 338, 345.

-F-

Farmason; 87, 143, 203, 209, 212, 278, 284, 285, 288, 309, 324, 360.

Fatiha; 319.

Fetva; 10, 16, 133, 180.

Fevzi Çakmak; 75, 137, 146, 155, 207.

Fuat Köprülü; 48, 63, 64, 95, 99, 165, 329.

-İ-

İlahiyat Fakültesi; 260, 297.

İlkokul; 25, 49-51, 63, 107, 109, 112, 113, 117, 183, 189, 190-192, 232, 233, 237, 241, 313, 315, 347.

İmam; 23, 25, 26, 45-48, 52, 55, 81, 95, 105, 107, 109-111, 114, 118-122, 124, 144, 177, 201, 202, 206, 232, 241, 260, 261, 268, 297, 298, 300, 302, 303, 337, 347.

İnkılâp; 22, 32, 33, 56, 79, 87, 150, 154, 168, 170, 176, 179, 220, 274.

İrtica; 3, 57-59, 66, 74, 80, 87, 94-102, 104, 127, 128, 148-150, 155, 160, 166, 168, 176, 184, 194, 195, 197, 202, 203, 206, 208, 209, 214, 215, 219, 225, 229, 230, 231, 244, 247, 248,

255, 262, 265, 267-269, 271, 275, 278, 280-283, 285-287, 289-293, 295-299, 301, 303, 304, 309, 310, 314, 318, 321, 324, 325, 328, 331, 337, 338, 343, 356.

İslam; 2-4, 6-8, 10-12, 16, 18-20, 26, 28-31, 34, 37, 44, 49, 50, 53, 55, 59, 68, 74, 80-82, 86-88, 92-94, 100, 102, 106, 107, 109-111, 114, 115, 123, 129, 130, 133, 134, 140, 142-144, 146, 150, 157, 169, 170, 173, 174, 175, 178, 179, 182, 191, 200, 203, 2001, 207, 211, 212, 214, 227, 236, 237, 253, 256, 259, 262, 269, 271, 274, 275, 279, 283, 284, 291, 293, 298, 299, 308, 315, 316, 322, 325, 340, 341, 343, 345, 348, 350-354, 358, 361, 363.

İslam Demokrat Partisi; 271, 279, 283, 284, 322, 361.

İsmet İnönü; 19, 29, 37, 47, 54, 59-62, 64, 65, 72, 79, 102, 111, 127, 134, 136-140, 144, 146-148, 151-156, 159, 161, 162, 173, 175, 198, 215, 275, 277, 283, 284, 286, 287, 311, 320, 336, 337, 346, 353, 355.

-K-

Kilise; 37, 91, 126, 261, 270.

Komünizm; 59, 86-88, 92-100, 150, 109, 163, 193, 200, 206, 241-244, 246, 247, 249, 271, 283, 286, 290, 291, 299, 309, 310, 340.

Kongre; 8-13, 25, 27, 42, 51, 67, 70, 71-74, 77, 128-131, 134, 135, 137, 141-143, 154, 178, 195, 209, 211, 212, 227, 235, 257, 258, 267, 273, 276, 277, 282, 284-288, 295, 304, 310, 318, 319, 324, 325, 332, 347, 351, 352.

Kur'anı Kerim; 88, 178, 181.

Kuran Kursları; 241, 347.

-L-

Laiklik; 2, 3, 7, 8, 17, 20, 22, 25, 27, 29, 32, 34, 36, 41, 50, 51, 54, 55, 65, 70, 71, 73-75, 79-84, 86, 91-93, 95-97, 101, 104, 106, 111-114, 122, 126-128, 131, 145, 150, 151, 155, 166, 169, 170, 179, 180, 197, 201-202, 212, 234, 237, 239, 241, 256, 257, 262, 283, 284, 297, 301, 303, 310, 313-315, 323, 337, 340, 341, 347, 349-255, 358, 359.

Lise; 38, 43, 45-47, 51-53, 107, 108, 110, 234, 236, 237, 269, 314, 350.

-M-

Malatya Hadisesi; 265, 275, 279, 293, 294, 296, 298, 306, 308, 311, 325, 326.

Masonluk; 86, 87, 93, 142, 143, 194, 208-212, 241, 256, 269-271, 273, 284, 285, 344, 361.

Meclis; 9, 10, 13-18, 20-26, 29, 31-34, 36-38, 43, 44, 48, 49, 54-45, 61, 62, 64-66, 74, 81, 83, 88, 89, 90, 92, 93, 100, 112, 115, 119-125, 129, 132-136, 138, 141, 142, 154, 159, 161, 163, 166, 171-175, 177, 182, 184, 186, 191, 194, 195, 198, 199, 207-210, 212, 215-220, 224, 227, 232, 234, 237, 241-246, 248, 252, 255, 256, 261, 268, 278, 286, 296, 307, 315, 321, 324, 326-328, 330, 333, 336, 337, 339, 345, 347, 357, 362.

Medrese; 25, 28, 44-46, 48, 105, 121, 149, 238.

Mektep; 7, 17, 26, 27, 28, 37, 43-47, 49, 52, 56, 95, 105, 108-110, 113, 116, 119, 120, 124, 129, 167, 183-188, 190, 204, 208, 213, 232-238, 240, 241, 274, 281, 297, 302, 313, 314, 361.

Millet Partisi, 75–77, 82, 147, 148, 155, 204, 224, 318–323, 332, 338, 339, 347, 356.

Milliyetçiler Derneği; 279, 289, 290, 294, 304–308, 310, 311, 322, 342, 361.

Milli Kalkınma Partisi; 59, 81, 151.

Milli Selamet Kanunu; 334, 336.

-O-

Ortaokul; 46, 47, 51, 108, 119, 234, 236, 288, 312-317.

-R-

Refik Koraltan; 64, 653, 159, 1653, 197, 207.

-S-

Saltanat; 3, 21, 44, 356.

Serbest Cumhuriyet Fırkası; 1, 58, 127.

-Ş-

Şemseddin Günaltay; 92, 112, 116, 133, 135, 149, 173, 333.

-T-

Takrir; 64, 65, 71, 86, 110, 112, 119, 186, 197, 200, 210, 224, 243, 247, 248, 263, 333, 337.

Takriri Sükûn; 33, 57, 94, 221, 222.

Tekke ve Zaviye; 34, 100–102.

Türbe; 34, 101–104, 167, 198, 357, 362.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası; 1, 5, 6, 57, 346.

Terbiye; 3, 27, 28, 35, 43, 45, 50, 84, 85, 105, 106, 108, 109, 111, 114, 120, 123, 125, 126, 159, 183,
185, 187, 190, 202, 205, 217, 233, 235, 236, 257, 260, 298, 313, 333, 334, 340, 358.

Teokratik; 1, 30, 31, 226, 232, 313, 316.

Toprak Reformu; 62, 64.

-V-

Vicdan Hürriyeti; 35, 70, 74, 85, 92, 93, 98, 106, 114, 116, 117, 145, 160, 165, 166, 168, 171, 172,
179, 181, 184, 186, 187, 190, 192, 193, 195, 196, 200, 201, 282, 285, 298, 299, 313,
314, 315, 318, 324, 325, 328, 332, 343, 347, 3493, 355.